

Margaretha Ullström

Folkhemsideologi i svensk ungdomslitteratur

En 1900-talsstudie

Margaretha Ullström

är litteraturvetare med ett långt yrkesliv som barnbibliotekarie, gymnasiebibliotekarie och universitetsadjunkt bakom sig. På sistone har hon bland annat ingått i redaktionskommittén för *En värmländsk litteraturhistoria del I och II*, utgiven som Värmlands museums årsbok i serien Värmland förr och nu 2020 och 2021. Under de senaste åren har hon varit verksam som ordförande i den svenska sektionen av International Board on Books for Young People (IBBY).

Omslagsbild: Rigmor Lindelöf

Foto: Anna Ullström

Åbo Akademis förlag
Tavastgatan 13, FI-20500 Åbo, Finland
Tfn +358 (0)2 215 4793
E-post: forlaget@abo.fi

Försäljning och distribution:
Åbo Akademis bibliotek
Domkyrkogatan 2-4, FI-20500 Åbo, Finland
Tfn +358 (0)2 -215 4190
E-post: publikationer@abo.fi

FOLKHEMSIDEOLOGI I SVENSK UNGDOMSLITTERATUR

Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet nr 157

Folkhemsidéologi i svensk ungdomslitteratur

En 1900-talsstudie

Margaretha Ullström

Åbo Akademis förlag | Åbo Akademi University Press
Åbo, Finland, 2022

CIP Cataloguing in Publication

Ullström, Margaretha.

Folkhemsidéologi i svensk ungdomslitteratur :
en 1900-talsstudie / Margaretha Ullström. - Åbo,
Finland : Åbo Akademis förlag, 2022. - (Skrifter
utgivna av Svenska barnboksinstitutet, ISSN 0347-
5387 ; nr 157).

Diss.: Åbo Akademi. - Summary.

ISBN 978-952-389-015-2

ISBN 978-952-389-015-2

ISBN 978-952-389-016-9 (digital)

Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet
nr 157, ISSN 0347-5387

Painosalama Oy

Åbo 2022

Förord

Men också utopier kan flytta ut i verkligheten, om de får bestämma våra handlingar.

Det har hunnit bli sent på jorden, Senor Almirante.

Men ännu inte för sent: om vi bestämmer oss för att leva på jordens villkor. Så enkelt – och därför så svårt!

(Rolf Edberg, *Brev till Columbus*)

En av mina drömmar finns nu i tryckt form. En avhandling i litteraturvetenskap. Många är de som bidragit till att denna dröm nu förverkligas. Och till alla dem riktar jag nu ett samlat TACK. Några vill jag tacka lite extra.

Sommaren 2011 deltog jag i IRSCL:s konferens i Brisbane, Australien tillsammans med en rad andra forskare inom det barn- och ungdomslitterära fältet från hela världen. Däribland också min blivande handledare Mia Österlund. Vi bodde på samma hotell. Vi deltog i en gemensam utflykt. Jag tog mod till mig och frågade om hon kunde tänka sig att vara min handledare om jag antogs till doktorandutbildningen i litteraturvetenskap vid Åbo universitet. Utan ett ögonblicks tvekan svarade hon ja. Där och då började ett nytt skede i mitt liv. Hennes energi bidrog till att jag ansökte om och erhöll en doktorandplats i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi. Mia, som min handledare har din energi och generositet med läsningar och kommentarer av texter sedan dess drivit mitt arbete framåt. Tack därför Mia Österlund.

Eftersom jag i inledningsfasen till doktorandstudierna arbetade heltid vid Karlstads universitet förstod jag att avhandlingsarbetet skulle komma att dra ut på tiden. Därför ville jag skriva om något som kunde fortsätta att vara utmanande och intressant under lång tid. Att jag ville undersöka folkhemmet i svensk ungdomslitteratur under 1900-talet, stod klart redan när jag pratade med Mia första gången. Att Claes Ahlund sedan hade modet att bifalla detta omfattande avhandlingsprojekt visar på respekt och tilltro till människors förmågor liksom en sällsynt vidsynhet. Tack därför Claes Ahlund.

I olika skeden av avhandlingsarbetet har även biträdande handledare Maria Lassén-Seger läst den omfattande textmassan. Det har skett med stor noggrannhet och hon har kommit med värdefulla synpunkter. Och uppmuntrande kommentarer. Särskilt i arbetets slutskedet har detta bidragit till att texten blivit mer stringent. Tack därför Maria Lassén-Seger.

Det är med tacksamhet jag tagit del av förhandsgranskarnas perspektiv

på mitt arbete. Deras synpunkter har gjort det möjligt att förbättra min text och ytterligare vässa mina argument och slutsatser i samband med den sista finslipningen. Jag är tacksam för att professor Maria Jönsson tackat ja till att vara min opponent och därigenom uppmuntrats att fortsätta några av de resonemang som hennes utlåtande öppnat för.

Jag har sett fram mot resorna till Åbo Akademi och mötet där med alla seminariedeltagare som generöst tagit av sin tid för att lämna värdefulla synpunkter på mina och andras texter. Jag som sällan-deltagare har alltid känt mig välkommen och inkluderad i gemenskapen. Vissa meddoktorander har kommit mig närmare, andra har under projektets gång försvunnit ur sikte medan andra åter är nytillkomna. Tack allesammans! Betydelsen av den intellektuella vitaliteten vid de litteraturvetenskapliga forskarseminarierna kan inte nog betonas. De har gett mig behövlig vederkvickelse och lust att återvända till mitt avhandlingsprojekt. Ett särskilt tack riktar jag till de fyra meddoktorander som kommenterade var sitt kapitel i samband med ett seminarium inför arbetets slutskede. Ni sporrade mig allesammans att komma till ett avslut.

Det finns en rad personer som på olika sätt stöttat mitt arbete, ibland genom sin profession och ibland genom en stor generositet med sin kunskap och sina förmågor. Till alla dem vill jag skicka ett varmt Tack.

Tack till personalen på barn- och ungdomsavdelningen vid Karlstads stadsbibliotek som gjort det möjligt för mig att ha tillgång till flera av de i avhandlingen omnämnda titlarna hemma under långa perioder. Framförallt är det Susanne som skött om mina lån så därför ett särskilt: Tack Susanne. Och under ett tidigare skede möjligheten att sitta och läsa skönlitteratur på Svenska Barnboksinstitutet. Därför – Tack till personalen på Svenska barnboksinstitutet. Därför också ett särskilt Tack till Irina vid Nynäshamns bibliotek som under pandemins intensivaste perioder sett till att jag fått litteratur levererad till hemmets carport.

I avhandlingens slutskede är det mycket som ska verkställas för att texten ska omvandlas till en tryckt bok. Därför:

- Tack Anja Eriksson för ombrytningen av manuset i InDesign. När jag väl insåg att jag inte maktade lära mig programmet på ett par dagar kunde jag tack vare dig andas normalt igen.

- Tack Inga-lill och Per-Olof Fjällsby för hjälpen med sidnumreringen av personregistret.

- Tack Rigmor Lindelöf för att du med ditt kreativa tänkande och konstnärliga förmåga skapade en uttrycksfull omslagsbild till min avhandling.

– Tack Anna Ullström för att du lyckades fånga mig på ett fotografi möjligt att publicera.

– Tack Johannes Ullström för att du hjälpte mig med den grafiska figuren.

– Tack Elisabet Wennö för översättningen av min sammanfattning till engelska.

Avhandlingsarbete kräver möjlighet till fullständig koncentration på uppgiften. En stor del av mitt arbete har ju genomförts under tågresor mellan Karlstad och Segersång. Därför riktar jag ett särskilt tack till de finansörer som genom att bevilja mig ekonomiska medel gjort det möjligt för mig att under perioder helt eller delvis ta ledigt från mitt arbete.

Ett varmt tack till Stockholms Arbetareinstitutsförening som bidragit med medel som gjort det möjligt för mig att vara ledig i sammanhängande längre perioder.

Ett varmt tack Anne-Mari Cronströms Minnesfond och rektor för Åbo Akademi som genom att bidra med medel skapade förutsättningar för att det till slut mynnade ut i en bok. Tack till Karlstads universitet, som beviljade medel för resor till och vistelse i Åbo.

Min övertygelse är att livet fortgår och måste levas även om ett avhandlingsarbete väntar på skrivbordet och i datorn. Livet innehåller så mycket mer. Där finns mitt engagemang för världens barn i International Board on Books for Young People, IBBY, som under de senaste åren upptagit mer och mer av min tid. Där finns kära vänner som bjuder in till skratt och debatt, middagar och utflykter, äventyr och utmaningar. Tack allesammans för att ni delar livet med mig!

Där finns mina systrar som betraktat de stigar jag trampat under livet. Under tiden jag arbetat med denna avhandling gick en av mina systrar och en svåger bort. De fattas mig i denna stund. Där finns mina barn och barnbarn. När detta arbete inleddes hade jag ett barnbarn, Ingrid. När jag nu avslutar det har även Ellen, Lester och Antonia kommit till världen. Ni gör livet ännu mera värt att leva. TACK!

Till min livskamrat: Käre Sten Olof – I femtio år har vi varit på väg tillsammans genom livets vindlingar. Tack för att du fortfarande finns vid min sida. Tack för att Du har trott mig om att ro detta arbete i land, även om du tyckt att jag inte alltid varit så disciplinerad som jag borde. Och Du - nu finns det en till i familjen som får köra bil till Åre.

Det är till minnet av min kära mor Märtha Forsgren som jag riktar mitt allra innerligaste Tack. Hon var en modig människa. Hon gav mig tillit till livet och en tro på det goda hos människorna. Hon visade mig litteraturens kraft. Hon

lärde mig att inte frukta livet utan möta det öppet och frimodigt. Förvissningen om att hon fanns där – beredd att hjälpa - inte bara mig utan också andra när det behövdes – gjorde mig stark. Så är det ännu fast hon varit borta i snart trettio år. Utan hennes styrka hade denna bok inte kommit till.

Segersång i april 2022.

Margaretha Ullström

Abstract

This thesis, "The ideology of *Folkhemmet* in Swedish 20th Century Youth Literature", investigates various manifestations of the Swedish concept of the welfare state *Folkhemmet* and its ideological conceptions as portrayed in Swedish 20th century youth literature. The thesis is a longitudinal discourse analysis, spanning the whole century. The starting point of the study is based on conceptions linked to the *folkhem* concept of the welfare state model in Sweden with the aim to deepen knowledge of the ideological dimensions of youth literature and to demonstrate generally how the connection between literature, ideas and politics in this case developed over time. Youth literature is here approached as a discursive practice in a social and political context and read against the backdrop of the historical development of Swedish society in the 20th century.

In four chronologically structured chapters, covering the decades from 1901 till 1999, 70 randomly selected youth literature titles representing all the decades are studied. The selection includes books for boys and girls, as well as books included in the category of youth literature.

The study shows how the youth literature in relation to *folkhem* ideology was affected by the spirit of the time in the various decades. The claim that all humans have equal value – also a tenet of the *folkhem* ideology – emerges in various ways as a crucial bone of contention in youth literature throughout the century. It is also clear that home and family are of importance to the conception of *folkhem* ideology in youth literature. The road to a better society is shaped by dreams of education and careers. The *folkhem* optimism about the future is the grid against which the *folkhem* ideological conceptions are represented. This optimism is, however, gone at the end of the century. The *folkhem* discourse in youth literature is further characterized by a firm trust in young people's ability to bring about change.

The study indicates the presence of a class bound counter discourse to the *folkhem* and its ideology throughout the 20th century. The notion of the dangerous lower classes is an undercurrent in youth literature during the whole 20th century. In addition, there is the prominent interdiscursivity created about working-class boys, who abuse alcohol and gradually slide into criminality via car thefts. The opposite to this boy is the socially mobile person, a common character in *folkhem* related youth literature. Social mobility is a discursive and defining feature of the *folkhem* in youth literature.

The study devotes considerable space to the emancipation of women be-

cause of its evident importance to the youth literature *folkhem* ideological discourse. Women's emancipation is highlighted as a determining and decisive factor for the *folkhem* ideological discourse in youth literature and its configuration of the *folkhem*.

The (re)production of the *folkhem* and its ideology in 20 century youth literature is thus not simply an uncritical adoption of norms and ideals. This is above all clear regarding the issue of women's emancipation pursuits. Youth literature provides a strong critical voice emphasising that the road to women's emancipation is through acquiring financial independence via gainful employment. This was advocated in Sweden at a time when the housewife icon was still a *folkhem* ideal.

The existence of youth literature is important to the social production of ideology and while child and youth literature may serve normative as well as conservative purposes, it may also involve a liberating potential by offering alternative values and inspiring new ways of thinking about the world. This study demonstrates that youth literature is a valuable and relevant discursive practice and also sheds new light on its relation to ideology, power, and oppression.

Innehållsförteckning

Kapitel 1. Inledning	13
Syfte och frågeställningar.....	14
En metafors arkeologi- om folkhemmets innebörder	20
Material.....	27
Gränsöverskridande diskursiv praktik	31
<i>Ett maktperspektiv på ungdomslitteratur</i>	32
<i>Om att definiera ungdomslitteratur</i>	35
<i>Tidigare forskning</i>	37
Avhandlingens disposition	42
Kapitel 2. Teoretiska och metodiska överväganden	43
Klass och respektabilitet	43
Diskursanalytisk teori och metod.....	45
Kritisk diskursanalys	47
<i>Ideologi och hegemoni</i>	50
<i>Två nodalpunkter</i>	52
Innebörder i nodalpunkterna och de flytande signifikanterna	54
<i>Nodalpunkten hem</i>	56
<i>Nodalpunkten utbildning</i>	61
Sammanfattning av analysprocessen.....	65
Kapitel 3. Striden om folkhemmet 1900–1929	66
I en brytningstid.....	66
Diskursiva och visionära drag.....	67
<i>Klasskillnader och armod</i>	68
<i>Hegemonisk nationalism</i>	71
<i>Kärnfamiljen och det borgerliga hemmet</i>	76
<i>Ungdom, utbildning och utopier</i>	78
<i>Utopier och Arbete</i>	81
Det ungdomslitterära fältet 1900–1929.....	83
Nedslag i tre decennier	86
<i>Ett nytt århundrande – år 1901</i>	87
<i>Fostrande frihet – år 1911</i>	94
<i>Klassamhället utkristalliserat – år 1921</i>	99
Städerskans dotter – Elisabeth Kuylenstierna-Wenster	111
Sammanfattande slutsatser.....	123

Kapitel 4. Genombrottets tid 1930–1945	128
Från arbetslöshet till krig.....	129
Det ungdomslitterära fältet 1930–1945.....	131
Disciplinerande utbildning – år 1931.....	139
Kollektivism och kvinnlig frigörelse – år 1941.....	151
<i>Arbetarpojkers sammanhållning</i>	154
<i>Kärlek i krigstid</i>	158
Från rackarunge till ung dam – Ester Blenda Nordström	164
Sammanfattande slutsatser.....	173
Kapitel 5. Genomförandets period 1946–1975	176
Folkhemmets värld	176
Det ungdomslitterära fältet 1946–1975.....	180
Folkhemmet realiserat– år 1951 och 1961	184
<i>Urbanisering och bostadspolitik</i>	189
<i>Familj i förvandling</i>	193
<i>Arbetarklasspojken i folkhemmet</i>	201
<i>Folkhemmets unga urbana kvinna</i>	207
<i>Tillvarons medialisering</i>	210
<i>Arbete och utbildning</i>	212
Upprorens tid – år 1971	218
Arbetets villkor – Stig Malmberg.....	228
Revolutionsromantik – Sven Wernström	240
Sammanfattande slutsatser.....	255
Kapitel 6. Nedmonteringens tid 1976–1999	258
Nyliberalismens era.....	258
Det ungdomslitterära fältet 1976–1999.....	261
Folkhemmet i backspegeln – år 1981	263
Folkhemmet i miniatyr – Hans Erik Engqvist.....	275
Någonstans i Sverige ... och i världen – år 1991.....	287
<i>Nedmonterad familj</i>	289
<i>Klassreproduktion genom utbildning</i>	296
Röst åt de maktlösa – Peter Pohl.....	302
Sammanfattande slutsatser.....	309

Kapitel 7. Folkhemsideologi i ungdomslitteraturen.....	312
Med folkhemsideologin som utgångspunkt.....	315
Folkhemmet, moderniteten och ungdomslitteraturen.....	320
<i>Värderingar och tankemönster.....</i>	<i>335</i>
<i>Ungdomslitteraturens civilisationskritik.....</i>	<i>336</i>
Att upptäcka historiska förändringsprocesser.....	340
<i>När folkhemmet kom.....</i>	<i>340</i>
<i>När folkhemmet försvann.....</i>	<i>342</i>
Summary	345
Litteraturförteckning.....	350
Primärlitteratur.....	350
Övrig skönlitteratur.....	352
Sekundärlitteratur.....	360
Förkortningar av titlar.....	389
Bildförteckning.....	391
Personregister.....	392
Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet.....	400

Kapitel 1. Inledning

Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre. Där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, plundrare och plundrade.¹

Många av de politiska samhällsförändringar som ägde rum under 1900-talet förbinds med den *folkhemspolitik* som signalerades genom den dåvarande socialdemokratiska partiledaren, sedermera statsministern, Per Albin Hanssons berömda folkhemstal 1928.² Ordet folkhem väckte känslor och etsade sig sedan fast. Det blev under lång tid ett begrepp som förknippades med det moderna Sverige, med det svenska välfärdsprojektet och, på ett partipolitiskt plan, särskilt med det socialdemokratiska arbetarpartiet.

Min studie handlar om den process under vilken en framväxande ungdomslitteratur under loppet av 1900-talet tar form i Sverige och härigenom på olika sätt förhåller sig till föränderliga samhälleliga maktrelationer, snart nog även en folkhemsvision. Litteratur skapas, distribueras och konsumeras inom sociala kontexter. Den äger därför inte sällan en utpräglad förmåga att mer eller mindre explicit åskådliggöra hur ojämlikhet drabbar människor. Inte minst gäller detta berättandet för och om unga i ungdomslitteratur, ett begrepp jag i denna studie tänjer på i relation till etablerad praxis som placerar startskottet för ungdomslitteraturen på 60-talet, medan jag tillämpar ett perspektiv som även inkluderar flick- och pojkboken. Genom att utmana gängse praxis gällande att placera uppkomsten av ungdomslitteratur kring 60-talet kan jag identifiera ungdomslitterärt berättande i ett bredare perspektiv. Därför betraktar jag seklet 1900 som en tid då en ungdomslitteratur successivt växer fram.

¹ Per Albin Hansson, *Tal vid remissdebatten i riksdagens andra kammare den 18 januari 1928*. <http://www.svenskatal.se/1928011-per-albin-hansson-folkhemstalet/>. [Hämtad 2015-03-15]. Han var det socialdemokratiska arbetarpartiets (SAPs) partiledare åren 1925–1946.

² Anders Isaksson, *Per Albin Hansson. Vägen mot folkhemmet. Revolutionären, Partiledaren och Landsfadern*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1985, 1990, 1996 resp. 2000 och Niklas Ekdal, *Per Albin Hansson*, Stockholm: Bonnier 2010.

I sig är 1900-talet ett händelserikt sekel som särskilt utmärks av idén om folkhemmet, en politisk term som syftar till att bryta ned sociala och ekonomiska skillnader.³ Det folkhem som kommit att känneteckna stora delar av seklet framträder först i backspegeln med större skärpa. Den utvecklingskurva jag utgår från då jag undersöker seklets ungdomslitteratur är uppkomsten av folkhemsideologin, kampen kring realiseringen av folkhemmet och slutligen nedmonteringen av detsamma. Spåren av 1900-talets genomgripande, drastiska samhällsförändringar blir på så sätt möjliga att urskilja i seklets ungdomslitteratur.

Syfte och frågeställningar

Syftet med avhandlingen är att frilägga hur 1900-talets svenska ungdomslitteratur förhåller sig till folkhemsideologins ideologiska grundvalar före folkhemsperioden, under dess blomstringstid och under dess avveckling. Såväl folkhemmets innebörder som dess direkta och indirekta avtryck – inklusive eventuell frånvaro av avtryck – behandlas. Avhandlingens centrala frågeställning är därför: I vilken mån och i så fall hur laddas ungdomslitteraturen under 1900-talet med varierande innebörder knutna till begreppet folkhem?

Denna övergripande frågeställning kompletteras av följdfrågor som: Realiseras en explicit idéram i de ungdomsromaner jag studerar? Vilka människor, fenomen och händelser räknas i så fall till folkhemsbygget i skönlitteraturen? Vilka räknas inte? Även de fall där jag inte finner explicita anspelningar på folkhem och folkhemsideologi betraktar jag som intressanta, särskilt om de förekommer i brytningstider. Avhandlingens studieobjekt, svensk ungdomslitteratur, skrivs, utspelar sig i och publiceras i ett oavbrutet föränderligt samhälle. Därför är det även befogat att som jag gör ställa frågan om i vilken utsträckning skilda föreställningar om folkhemsideologi eventuellt framkommer i det undersökta materialet.

Kan å andra sidan även vad som förefaller vara ett förtigande av folkhemsideologin vid en närmare analys framstå som ett avtryck? Sådana fall där folkhemsideologin förbigås fordrar att forskningsfrågorna omformuleras till att gälla folkhemmets byggstenar i den omgivande sociala och politiska kontexten. Därför kompletteras frågeställningarna med: Hur uttrycks hållningen till

³ Innan Per Albin Hansson lyfte fram termen i sitt tal hade den används av bondepolitikern Alfred Peterson, högerpolitikern Rudolf Kjellen och ungkyrkorörelsens Manfred Björklund. Se Henrik Björck, *Folkhemsbyggare*, Stockholm: Atlantis 2008 s.13–52. Detta visar på hur föreställningen om ett folkhem kan tillhöra olika kontexter och diskurser, något som sker även senare då benämningen används i den politiska debatten.

sociala och ekonomiska klyftor mellan klasser eller de framväxande kraven på kvinnors och flickors likabehandling? Ett longitudinellt studium erbjuder möjligheter att problematisera ungdomslitteraturens roller i den sekellånga, övergripande process av (re)producerad samhällsideologi som jag ämnar undersöka.

Till studiens grundpremiser hör att jag har valt att använda termen ungdomslitteratur om seklets litteratur utgiven för unga i sin helhet, trots att detta inte är brukligt. Fullt medveten om att detta inte är praxis är min målsättning att prova detta angreppssätt eftersom jag därigenom kan upptäcka en kontinuitet i sättet på vilket unga skildras i den litteratur som föregår 1960-talet som vanligtvis betecknas som den svenska ungdomslitteraturens genombrott.⁴ I likhet med Lydia Wistisen utgår jag i min avhandling från att pojkk-, flick-, och ungdomsböcker är "olika typer av ungdomslitteratur".⁵ Dessutom gör jag den pragmatiska linjedragningen att skönlitteratur där protagonisten är tolv år eller äldre vänder sig till ungdom.⁶

På ett genomgripande plan dominerade under en lång period 1930–1976 en folkhemsideologisk diskurs i det svenska samhället. Huruvida spår av denna process återfinns direkt eller indirekt i seklets ungdomsromaner är föremålet för denna studie. Svarar svensk ungdomslitteratur på seklets radikala förändringar och i så fall hur? En av de mer genomgripande förändringarna i landet under seklet är den demografiska. Vid 1900-talets början levde drygt fem miljoner människor i Sverige, hundra år senare är folkmängden närmare nio miljoner, vilket nära nog innebär en fördubbling av invånarantalet.⁷

Under samma tid förändras även befolkningspyramiden, då allt färre barn föds, samtidigt som människorna generellt sett lever allt längre. Att boendet i växande utsträckning koncentreras till ett fåtal storstadsområden med Stockholmsområdet som den dominanta metropolen, är ett markant uttryck för det moderna Sveriges framväxt, en tendens som fortsätter än idag.⁸ Urbaniseringen medför att stora delar av det övriga landet tunnans ut befolkningsmässigt och att vissa delar tenderar att avfolkas. Runt 1930 nås den demo-

⁴ Se till exempel Lena Kjersén Edman, *I ungdomsrevoltens tid. Svensk ungdomsbok och dess mottagande åren kring 1968*, Umeå: Umeå universitet 1990. /Diss./; Lena Kåreland, *Inga gårbortsföremål. Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 70-talens Sverige*, Göteborg: Makadam 2009.

⁵ Lydia Wistisen, *Gångtunneln. Urbana erfarenheter i svensk ungdomslitteratur 1890–2010*, Lund: Ellerström 2017 (a). /Diss. Stockholm/ s. 22.

⁶ Statistiska Centralbyrån, *Sveriges officiella befolkningsstatistik*. <http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/befolkningsutveckling>. [Hämtad 2017-04-04].

⁷ Statiska Centralbyrån, *Sveriges Officiella befolkningsstatistik*, <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning>. [Hämtad 2017-04-04].

⁸ Statiska Centralbyrån, *Sveriges Officiella befolkningsstatistik*, <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning>. [Hämtad 2017-04-04].

grafiska brytpunkt, när ungefär lika många bor på landsbygd som i städer. I slutet av 1900-talet bor drygt 80 % av Sveriges befolkning i tätorter.⁹ Min tes är att seklets ungdomslitteratur förhåller sig till denna dramatiska omstrukturering, som i hög grad sammanhänger med uppkomsten av folkhemsideologin.

Ytterligare en genomgripande förändring, med bäring på folkhemsideologin, är demokratiseringen av det svenska samhället. Vid ingången till 1920-talet genomförs den allmänna rösträtten och den politiska demokratin. De politiska samhällsförändringar som äger rum i förlängningen av denna demokratisering förbinds med folkhemspolitik och folkhemsideologi.

Jag menar att ungdomslitteraturen bör karakteriseras som en diskursiv praktik där litteraturen aktivt ingår i och påverkar den sociala tillvaron. Mitt angreppssätt öppnar för att visa hur ungdomslitteratur som diskursiv praktik är en del av en social och politisk kontext. Det innebär att ungdomslitteraturen i sig även påverkar den samhälleliga idéproduktionen. Under senare år har flera studier påvisat hur barn- och ungdomslitteraturens faktiska roll väsentligen varit att sprida och befästa en hegemonisk medelklassideologi inom respektive språkområde.¹⁰ Genom att här rikta strålkastarljuset specifikt mot ungdomslitteraturens sätt att förhålla sig till svenskt folkhem och välfärdsstatens framväxt, vill jag med folkhem och folkhemsideologi som utgångspunkter, och det jag i denna studie kallar folkhemsideologiska föreställningar, dels fördjupa kunskapen om den svenska ungdomslitteraturens ideologiska dimensioner, dels visa hur det mer generella sambandet mellan litteratur, idéer och politik verkar över tid.

Vivi Edström konstaterar tillspetsat att värderingar och underliggande attityder framträder skarpare i ungdomslitteratur från 1960-talet och framåt än i vuxenlitteratur från samma tid.¹¹ Hon menar att det därför är möjligt

⁹ Stefan Svanström, "Urbanisering från land till stad". <http://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2015/Urbanisering-fran-land-till-stad/>. [Hämtad 2016-09-12].

¹⁰ Se John Stephens, *Language and Ideology in Children's Fiction*, London: Longman 1992; Andrew O'Malley, *The Making of the Modern Child. Children's Literature and Childhood in the Late Eighteenth Century*, New York /London: Routledge 2003; Robyn McCallum, *Ideologies of Identity in Adolescent Fiction. The Dialogic Construction of Subjectivity*, New York: Garland 1999; Ann Alston, *The Family in English Children's Literature*, London: Routledge 2008; Mavis Reimer red., *Home-Words. Discourses of Children's Literature in Canada*, Waterloo, Ont.: Wilfrid Laurier UP 2008 (a); Trots att de här angivna forskarna belyser frågor ur olika perspektiv, hämtar exempel från olika nationella tillhörigheter och skilda historiska kontexter, är de överens om att ett medelklassperspektiv dominerar i barn- och ungdomslitteraturen. Observera dock att forskarnas slutsatser gäller engelskspråkig barn- och ungdomslitteratur.

¹¹ Vivi Edström, "Värderingar i ungdomslitteraturen" i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*, red. Vivi Edström och Kristin Hallberg, Stockholm: Liber 1984 (c) s. 11-51. Claes Ahlund anser att "ideologiska mönster" är synligare i populärlitteratur än inom annan litteratur, se *Underhållning och propaganda. Radschas (Iwan Aminoffs) romaner om första världskriget*

att i ungdomslitteraturen blottlägga och studera när och hur tankemönster och mentalitet förändras. Hennes resonemang är uppfordrande och innebär, anser jag trots att jag inte instämmer i att skillnaden mot vuxenlitteraturen är fullt så markant, en anmodan till forskningen att granska barn- och ungdomslitteratur under längre perioder, då uttryckligen med inriktning på hur idégoods och värderingar modelleras. För att urskilja detta idégoods närmar jag mig mitt material genom ett diskursanalytiskt förhållningssätt.

Ett diskursanalytiskt perspektiv är ovanligt inom litteraturvetenskapen, där litteratursociologiska och historiserande tillvägagångssätt dominerar. Inom barnlitteraturforskningen tillämpar dock Sanna Lehtonen diskursanalys i sin studie av fantasy som ett motsvarande grepp.¹² Även Maria Andersson har i sin studie om barn, sedlighet och kön i tre författarskap kring sekelskiftet 1900 valt ett diskursanalytiskt angreppssätt.¹³ I ett kommande avsnitt redovisar jag mina centrala teoretiska och metodiska överväganden grundligare och diskuterar de drag i den diskursanalytiska traditionen som har störst relevans för min avhandling. Även om min studie har en diskursanalytisk inriktning, bör den också karakteriseras som ett kultur- och litteraturanalytiskt arbete. Detta eftersom de historiska sammanhangen, kontexterna där folkhemsdiskursen etableras, rymmer förhållanden som både de ungdomslitterära texterna och ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs bör relateras till vid en analys. Denna användning av begreppet kontext svarar mot vad Norman Fairclough benämner bakgrundskunskap i ett diskursanalytiskt sammanhang och lämpar sig därmed väl i en diskursanalytisk studie.¹⁴

Kritik har riktats mot den diskursanalytiska inriktningen av exempelvis nymaterialister och posthumanister som Rosi Braidotti och Eve Kosofsky Sedgwick. Det de främst vänder sig mot är den starka språkliga orientering teorin bygger på.¹⁵ Visserligen finns begränsningar med ett diskursanalytiskt perspektiv och problem med tillvägagångssättet men samtidigt är det en metod som lämpar sig väl för studier av större textmassor och longitudinella

1914–1915, Uppsala: Uppsala Universitet 2010 s. 18.

¹² Sanna Lehtonen, *Girls Transforming. Invisibility and Age-Shifting in Children's Fantasy Fiction since the 1970s*, Jefferson, North Carolina: McFarland 2013.

¹³ Maria Andersson, *Att bli människa. Barn, sedlighet och kön i Amanda Kerfstedts, Helena Nybloms och Mathilda Mallings författarskap 1880–1910*, Stockholm/Göteborg: Makadam 2010. /Diss. Stockholm/

¹⁴ Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press 2011 [1992] s. 82 ff.

¹⁵ Se till exempel Rosi Braidotti, *Metamorphoses. Towards a Materialist Theory of Becoming*, Cambridge: Polity Press 2002 och Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet*, California: Berkeley UP 1990

undersökningar.¹⁶ Detta är en av anledningarna till att jag valt att arbeta med en diskursanalytisk metod. Ytterligare är det en metod där en betydande distans till det undersökta främjas genom identifiering av mönster och strukturer i språket. Denna distans är väsentlig i min forskning, då jag behandlar ett material som i mycket är mig välkänt; inte sällan handlar det om en litteratur jag själv vuxit upp med sedan ungdomen och sedan under mitt yrkesverkssamma liv ägnat mig åt att kommunicera som bibliotekarie och universitetslärare. Till betydande del handlar studien även om en period som sammanfaller med min egen livstid och av det samhälle jag själv varit delaktig i.¹⁷

Dessutom inbjuder metoden till ett mångdisciplinärt arbetssätt, vilket jag ser som nödvändigt för ett arbete med ett långt tidssnitt.¹⁸ Avhandlingens diskursanalytiska ingång kombineras därutöver med andra väsentliga kompletterande perspektiv vilka framkommer efterhand i avhandlingens kapitel. Denna eklektiska hållning innebär att olika teorier används för att skapa det för mitt projekt nödvändiga teoretiska ramverket.

Det långa tidsperspektivet är således väsentligt för denna studie. Därför vill jag kort problematisera relationen mellan begreppen text-diskurs-kontext. En rad faktorer har givetvis betydelse för förståelse och tolkning av en text. Vissa av dem är textinterna som exempelvis struktur, bruk av stil och metaforer, andra kan handla om vad texten kommunicerar medan åter andra handlar om olika sidor av det sammanhang i vilket texten produceras och konsumeras. I denna studie är en väsentlig del av analysarbetet att förhålla sig till det sammanhang i tid och rum, där texten skapats och lästs och till den diskurs om samhället, konkretiserat i folkhemsideologiska föreställningar som där kommuniceras. Detta sammanhang avser själva tillkomsttiden, den tid som skildras i fiktionen.

Textens roll är inte statisk utan dynamisk och dialektisk. Den ingår i olika och föränderliga sammanhang, kontexter, och har en mer eller mindre direkt inverkan på dessa. Relationen mellan text-diskurs-kontext befinner sig i ständig rörelse. Genom de samtal som pågår i texten och den verklighetsuppfattning som kommuniceras, påverkas de diskurser som är för handen. Förhållandet mellan texten och dess interaktion med olika kontexter är därför allt annat än enkelt.¹⁹ För att förstå texter tillkomna i en annan tid och under

¹⁶ Göran Bergström & Kristina Boréus, red., *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Lund: Studentlitteratur 2005 [2000] s. 357.

¹⁷ Marianne Winther Jørgensen & Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund: Studentlitteratur 2000 s.28–29.

¹⁸ Bergström & Boréus, 2005 s. 306; Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 142.

¹⁹ Kristina Malmio, "Kontextuell forskning, ett ouppnåeligt ideal? Om problem och möjligheter i kontextuell forskning" i *Bloch, butch, Bertel. Kontextuella litteraturstudier*, red. Michel Ekman & Kristina Malmio, Helsingfors/Åbo: Helsingfors universitet/Åbo Akademi 2009 s.19.

andra förhållanden är det därför nödvändigt att beakta sambanden mellan text-diskurs-kontext. Jag vill illustrera detta genom några exempel:

I en tidig 1900-talsberättelse, *Det röda huset* (1907) av Jeanna Oterdahl, vidareförs arvet från Fredrika Bremers familjeromaner för vuxna genom att Oterdahl riktar skildringen av kvinnors villkor till unga kvinnor.²⁰ Att protagonisten Britte är bärare av en emancipatorisk dröm framgår: "Men aldrig lärer väl jag komma till Uppsala", skriver hon med illa dold längtan i ett brev (DRH, s. 112).²¹ Denna typ av formuleringar tillskriver jag ett idégods som överensstämmer med folkhemsideologins. När en senare tids ungdomsförfattare, Gunnel Beckman, åskådliggör unga flickors liv i *Tre veckor över tiden* (1973) står bildningsfrågan inte längre i centrum.²² I slutet av 60-talet handlar frågan om kvinnans emancipatoriska möjligheter istället om rätten att bestämma över sin egen kropp och att få göra abort.²³ Detta är ett exempel på hur ungdomslitteraturen som varande en diskursiv praktik utgör en del av den opinionsbildning som påverkar folkhemsideologin. Med stöd av en diskursanalytisk ansats granskar jag i studien sådana explicita eller implicita diskursiva förändringar. Jag visar dels hur dessa bidrar till att forma bilder av folkhemmet, dels hur dessa bilder i nästa steg förändras över tid, inom en långt verkande process i ungdomslitteraturen.

Med stöd av följande exempel vill jag dessutom understryka att det ingalunda handlar om att söka efter själva ordet folkhem i ungdomsromanerna, utan snarare om att utkristallisera en rad centrala folkhemsbärande aspekter. Varken i Martha Sandwall-Bergströms trilogi om familjen Oskarsson (1952–1954) som skildrar en ung kvinnas frustration över valet mellan att vara hemmafru eller yrkesarbete²⁴ eller tjugo år senare i Gun Jacobsons *Peters baby* (1971) som i sin tur problematiserar en ung mans papparoll, finns folkhemsideologin explicit inskriven.²⁵ Dessa ungdomsromaner indikerar dock påtagligt förskjutningar i ämnesval och angreppssätt som påverkar de

²⁰ Jeanna Oterdahl, *Det röda huset*, Stockholm: Skoglund 1907.

²¹ För vidare läsning om Jeanna Oterdahls författarskap se Sun-Kyong Choi, *Kraften att älska, makten att tjäna. Religion, emancipation och den kvinnliga skapande kraften i Jeanna Oterdahls sagor 1908–1927*, Umeå: Umeå universitet 2017. /Diss./

²² Gunnel Beckman, *Tre veckor över tiden*, Stockholm: Bonnier 1973.

²³ Under 1900-talet växer den svenska abortlagstiftningen fram och 1975 antogs den lag som ger en gravid kvinna ensam rätten att besluta om abort utan att behöva åberopa några skäl. Se *Nationalencyklopedin*. Abort i Sverige. <http://www.ne.se.bibproxy.kau.se:2048/uppslagsverk/encyklopedi/lång/abort> [Hämtad 2016-08-21].

²⁴ Martha Sandwall-Bergström, *Aldrig en lugn stund hos Oskarssons, Allt händer hos Oskarssons och Majken Stolt, född Oskarsson*, Stockholm: Bonnier 1952, 1953 och 1954. Studier av Sandwall-Bergströms författarskap redovisas i Helene Ehriander & Eva Söderberg, red., *Kulla-Gulla och alla de andra. Martha Sandwall-Bergström 100 år*, Växjö: Linneus UP 2015.

²⁵ Gun Jacobson, *Peters baby*, Stockholm: Bonnier 1971.

dominerande diskurserna inom områden som exempelvis femininitet och maskulinitet samt familj och utbildning. Dessa förskjutningar hänger i sin tur samman med folkhemsideologin.

Ytterligare ett exempel på hur idégodset kring folkhemmet kan närvara i ungdomslitteraturen utgör framställningar av alkoholkonsumtion och hur diskursen om den används i ungdomslitterära texter. Ronny Ambjörnsson identifierar en manlig skötsamhetsdiskurs, där benämningen "den skötsamme arbetaren" inbegriper frågan om arbetarklassens alkoholförtäring under skilda decennier.²⁶ En undersökning av de ungdomslitterära texternas ordval får exemplifiera hur diskursen om alkoholkonsumtion under 1900-talet förändrades från oro över försupna arbetarfäder vid seklets början, ungdomar på glid i mitten av seklet, till en ökad grad av normalisering och legitimering av alkoholförtäring inom medelklassen vid seklets slutskede. Kamp mot alkoholmissbruk ingår dock inte endast i folkhemsdiskursen, utan även i parallella samtida diskurser formade inom nykterhets- och väckelserörelse i enlighet med deras respektive samhällsvisioner. På så sätt ingår skötsamhetsdiskursen och alkoholkonsumtion i ett vidare diskursivt omformande av det moderna Sverige. Med detta exempel vill jag medvetandegöra läsaren om att diskurser överlappar varandra och att mitt val att anföra särskilda motiv och handlingsförlopp till just folkhemsdiskursen utgör en av flera möjligheter.

Det övergripande historiska perspektivet handlar oundvikligen även om hur uppfattningar om klass, kön, etnicitet och identitet förhandlas och förändras. Adekvata definitioner, där betydelsen av begrepp dryftas och avgränsas, kommenteras i de kommande kapitlen. Två begrepp av grundläggande betydelse för studien kräver dock redan inledningsvis särskild uppmärksamhet, nämligen *folkhem* och *ungdomslitteratur*.

En metafors arkeologi – om folkhemmets innebörder

Boel Westin understryker genom det Foucaultinspirerade begreppet barnlitteraturforskningens arkeologi vikten av att forskningsfältets begreppsutveckling uppmärksammas.²⁷ På ett motsvarande sätt utgör mitt arbete en studie av en metafors arkeologi i ungdomslitteraturen, där jag följer folkhemsideologiska förställningar genom seklet. I vardagstal ingår benämningen *det svenska*

²⁶ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverks-samhälle 1880–1930*, Stockholm: Carlsson 1988.

²⁷ Boel Westin, "Barnlitteraturens arkeologi" i *Nordic Journal of ChildLit Aesthetics*, 2011:2 s. 9–19. <https://doi.org/10.3402/blft.v2i0.5827>. [Hämtad 2014-05-03].

folkhemmet i en nationell kollektiv föreställningsvärld.²⁸ Idag berättas med nostalgisk tillbakablickande längtan om folkhemmets tid samtidigt som folkhemmets mörkersidor blottlagts.²⁹ En sådan mörkersida är till exempel den tvångssterilisering som pågick under 30-talet.³⁰ För att kunna studera hur en nationell kollektiv föreställningsvärld som denna tar plats och framträder i ungdomslitteraturen, måste jag som forskare tränga innanför och bakom dessa kollektiva föreställningsvärldar.

Vilken eller vilka innebörder finns således inbäddade i begreppet *det svenska folkhemmet*? Är folkhemmet liktydigt med den svenska modellen av en välfärdsstat? Eller ingår det helt andra företeelser i begreppet folkhem än just seklets välfärdsreformer? Folkhemmet har karakteriserats som en gyllene medelväg konstituerad av blandekonomi och sanktionerad genom samförståndsanda mellan samhällsklasserna.³¹ Enligt Jan Larsson handlar föreställningen om ett folkhem om en pedagogisk konkretisering av ett samhälleligt komplext sammanhang som mynnar ut i föreställningar om 'det goda livet'.³²

Betydelselagren bakom metaforen folkhem kan därmed liknas vid arkeologins historiska jordlager som täcker fornlämningar och som är bärare av spår från skilda tider. Med begreppet folkhem avser jag i denna studie den blandekonomiska samhällsutveckling som genom en samförståndsanda samhällsklasser emellan under perioden 1930 till 1976, äger rum för att minimera sociala orättvisor, minska klassklyftor samt andra sociala och ekonomiska skillnader. Detta folkhem grundas i uppfattningen om alla människors lika värde.

Jag hanterar begreppet folkhemsideologi utifrån uppfattningen om hur dess grundläggande kollektivistiska världsbild kommer till uttryck i en normativ och en deskriptiv nivå, där nationell gemenskap och social omsorg är centralt. Jag återkommer till och klargör ytterligare min förståelse och användning av begreppen i samband med presentationen av min analysmodell.

Någon heltäckande översikt över nuvarande forskningsläge om folkhem, modernitet och välfärdssamhälle presenteras inte i denna inledning eftersom en del av forskningen om folkhemmet faller utanför denna litteratur-

²⁸ Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm: Atlas 2001 s. 13.

²⁹ Lena Säll red., *Folkhemmet som försvann. I systemskiftets spår*, Norrköping: Linköpings universitet 2004; Jenny Andersson, *När framtiden redan hänt. Socialdemokratin och folkhemsnostalgin*, Stockholm: Ordfront 2011.

³⁰ Gunnar Broberg & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm: Gidlund 1991.

³¹ Se till exempel Bo Rothstein, *The Social Democratic State. The Swedish Model and the Bureaucratic Problem of Social Reforms*. Pittsburgh, Pa.: Pittsburgh UP 1996.

³² Jan Larsson, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*, Stockholm: Arena 1994 s. 125.

vetenskapliga studies räckvidd. Dock vill jag peka på några områden inom den svenska folkhems- och folkhemsideologiska forskningen som är särskilt betydelsefulla för denna studie. Dessa är ideologihistoriska studier som visar diskursförskjutningar inom folkhemsideologin, kritiska studier gällande den förda folkhemspolitiken inom flera områden, studier om Fattigsveriges förvandling till välfärdssamhälle och uttryck för folkhem inom den kulturella sfären samt studier om kvinnans frigörelse i relation till folkhemspolitiken.

Innan jag går vidare till att presentera de studier som bidragit mest till min förståelse av folkhemsideologin, vill jag förtydliga att även om forskningen om folkhemsideologin är diger, finns utforskade aspekter som denna avhandling vill uppmärksamma. Det viktigaste för denna studie gäller bristen på tidigare folkhemsforskning i relation till ungdomslitteratur. Studiens vidvinkelperspektiv på hela seklets litteratur riktad till unga, såväl flick- som pojkbok och ungdomsbok möjliggör nya rön, särskilt vad gäller skildringen av klass.

En ytterligare brist är avsaknaden av en genomgripande studie om folkhemmet i anknytning till kvinnans emancipation. Några studier som till exempel Yvonne Hirdmans och Tytti Soilas studier av folkhemmets husmodersikon, belyser emancipationsfrågan.³³ Inom det litteraturvetenskapliga forskningsfältet bidrar Sara Danius med en essä om folkhemmets avveckling med utgångspunkt i matreceptens förändringar i flera utgåvor av Bonniers kokbok från 1960 fram till 2010. Där utropar hon att "[h]usmoderns epok är definitivt över. Det är ett etablerat faktum".³⁴ Frågan om vad som kommit istället antyds men lämnas obesvarad.

Nedan följer ett urval av studier kring folkhem och folkhemsideologi som är särskilt betydande för denna avhandling. Inom det idéhistoriska forskningsfältet undersöker Tomas Jonsson vilka ideologiska förändringar det socialdemokratiska partiet vidtog vid formandet av sin folkhemspolitik under perioden 1911–1944.³⁵ Han framhäver avlägsnandet av utsagningsbegreppet ur det socialdemokratiska partiprogrammet från 1920 som nödvändigt för att bana väg för den folkhemspolitiska inriktningen med samarbete mellan klasser:³⁶

³³ Yvonne Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Stockholm: Carlsson 1992; Tytti Soila, "Kvinnan i folkhemmet. Husmodern som nationell ikon" i *Dialoger. Feministisk filmteori i praktik* red. Tytti Soila, Stockholm: Aura förlag 1997 s. 85–106; Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder, "Folkhem och uppror. Könspolitiska nyckeltexter 1930–2010" i *Könspolitiska nyckeltexter. 2, Från befolkningskris till talibantal 1930–2002*, Göteborg: Makadam 2012 s. 13–25.

³⁴ Sara Danius, "Husmoderns död. Bonniers kokbok 1960–2010" i *Husmoderns död och andra texter*, Stockholm: Bonnier 2014 s. 11–42.

³⁵ Tomas Jonsson, "Att anpassa sig efter det möjliga". *Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911–1944*, Göteborg: Göteborgs universitet 1998. /Diss./

³⁶ *Socialdemokraternas program 1897 till 1990*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv & bibliotek

Martin Wiklunds historiska studie behandlar å sin sida folkhemsidéologins förändring under andra hälften av 1900-talet.³⁷ Han undersöker hur den etablerade framgångsberättelsen om Sveriges förvandling till en modern välfärdsstat utmanats av fyra politiska rörelser: 60-talsvänstern, 70-talets kvinnorörelse, miljörörelsen i slutet av 70-talet och början av 80-talet samt 80-talets nyliberala genombrott. De politiska rörelser som Wiklund identifierar är av intresse för min granskning av seklets ungdomslitteratur.

En gren av folkhemsforskningen granskar kritiskt folkhempolitiska företeelser som berör etniska klyftor och rashygienisk politik.³⁸ Även detta område aktualiseras i min studie. Ett annat område inom folkhemsforskningen beskriver Fattigsveriges förvandling från fattigdomens dagar till välfärds-samhällets överflöd som till exempel hos Jonas Frykman och Orvar Löfgren, medan Matz Dahlberg behandlar den fattigdom som existerar under senare folkhemsdecennier och som rymmer en kritik av folkhems politikens välfärdsreformer.³⁹ Detta område är relevant i min studie för diskussionen av begreppet klass. Ytterligare ett område med betydelse för min avhandling i denna mycket summariska presentation av den rikhaltiga forskningen om svenskt folkhem utgör forskningen kring uttryck för det svenska folkhemmet inom den kulturella sfären. Exempelvis kan Karin Nordbergs avhandling om radions betydelse för folkbildning i folkhemmet och Per Olov Qvists avhandling om 30-talets svenska film nämnas.⁴⁰

Folkhemmet är en del av den långa historiska utvecklingsprocess som allmänt betecknas som moderniteten.⁴¹ Därför är det nödvändigt att relatera folkhemmet till modernitetsbegreppet. Mängden forskare som intresserat sig för modernitetsfrågor finns inom en rad discipliner och har varit livaktig även i Sverige. Eftersom det är vanskligt att avgränsa exakt vad modernitet är använder jag i denna studie Martin Stolares definition av begreppet modernisering som en: "kontinuerligt pågående process som inneburit en ökning

2001. <http://www.arkbank.se>. [Hämtad 2020-08-17].

³⁷ Martin Wiklund, *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Stockholm/Stehag: Symposion 2006. /Diss. Lund /

³⁸ Samir Amin, Ingemar Lindberg & Magnus Dahlstedt, *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora 2002; Broberg & Tydén, 1991.

³⁹ Matz Dahlberg, *Fattigdom i folkhemmet. Från socialbidrag till självförsörjning*, Stockholm: SNS 2008; Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*, Malmö: Liber 1985.

⁴⁰ Karin Nordberg, *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*, Stockholm/Stehag: Symposion 1998. /Diss. Umeå/, Per Olov Qvist, *Folkhemmets bilder: modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Lund: Arkiv 1995.

⁴¹ Maktutredningen, *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*. SOU 1990:4, Stockholm: Allmänna förlaget 1990. Maktutredningen var en statlig utredning utförd 1985–90 för att fördjupa kunskaperna om maktfördelning och demokrati i Sverige. Se vidare <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/maktutredningen> [Hämtad 2022-02-13].

av människans förmåga att forma och utnyttja naturen så att de mänskliga behoven bättre kan tillfredsställas".⁴² Stolare fortsätter med att konstatera att "[m]ed moderniseringsbegreppet vill man också beskriva den historiska process som resulterade i övergången från en agrar/traditionell – till en industriell/modern samhällstyp".⁴³ Detta pekar mot den motsättning mellan land och stad som lever vidare under hela folkhemsepoken och ända in i våra dagar. Det finns bland modernitetsforskare en strävan efter att fastställa när moderniteten tog sin början. Marshall Berman anser moderniteten starta redan på 1500-talet, medan Sven-Eric Liedman likställer moderniteten med upplysningen och indelar modernitetens historia från upplysningstiden fram till och med 1900-talet i en hård och en mjuk sida.⁴⁴ I min studie tar jag fasta på Liedmans resonemang. Till modernitetens mjuka sida räknar han områden som behandlar "politiska, rättsliga, etiska, religiösa och estetiska förhållanden" och till den hårda teknikutveckling och naturvetenskap.⁴⁵ Utgående från Liedmans diskussion om den hårda och mjuka upplysningen, argumenterar Martin Stolare för begreppen civilisations- och kulturkritik som väsentliga för att förstå modernitetskritiken.⁴⁶ Trots den växelverkan mellan civilisations- och kulturkritik som förekommer, menar Stolare att begreppen är användbara som analytiska redskap för att undersöka kritiska rörelser i samhället.⁴⁷ Civilisationskritik innebär nämligen en reaktion mot upplysningens hårda sida med motsättningar mellan natur kontra samhälle och natur kontra individ, vilket gärna resulterar i ett pastoralt samhällsideal. Den mjuka upplysningen däremot ger upphov till en kulturkritik som betonar relationen mellan samhälle och individ.⁴⁸ Om den hårda upplysningen hör samman med samhällets bas, kan den mjuka upplysningen föras till frågor som rör samhällets överbyggnad och människors föreställningar och inre växt. Den mjuka upplysningen handlar alltså om "att bilda en människa som är etiskt och moraliskt högre stående".⁴⁹ Vilken form av samhällskritik som framträder i den här undersökta skönlitteraturen, blir väsentligt i relation till folkhemsidologin, vilket ger mig anledning att återkomma till detta.

Torsten Pettersson formulerar fyra utvecklingstendenser som känneteck-

⁴² Martin Stolare, *Kultur & Natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, Göteborg: Göteborgs universitet 2003 s. 18. /Diss./

⁴³ Stolare, 2003 s. 18.

⁴⁴ Marshall Berman, *All That Is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*, New York: Simon & Schuster 1982; Sven-Eric Liedman, *Iskuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm: Bonnier Alba 1997.

⁴⁵ Liedman, 1997 s. 15–56.

⁴⁶ Stolare, 2003 s. 25 ff.

⁴⁷ Stolare, 2003 s. 25 ff.

⁴⁸ Stolare, 2003 s. 25 ff.

⁴⁹ Bosse Sundin, "Alternativ modernisering" i *Historisk Tidskrift* (125) 2005:1 s. 78–85, s. 83.

nar modernitetsprocessen: industrialisering, demokratisering, sekularisering och subjektifiering. Dessa tendenser använder jag som indelningsgrund för min studie för att skapa en för mina läsningar användbar modell.⁵⁰ Många samhällsområden omvandlas radikalt under 1900-talet. Följaktligen utgår jag i min analys av ungdomslitteraturens framställning av folkhem och folkhemsideologi från skildringar som berör dessa utvecklingstendenser. Modernitet fungerar därmed som ett överordnat begrepp och folkhemmet som ett exempel på en modernitetsprocess. Ytterligare relevanta verk om folkhem, modernitet och välfärdssamhälle aktualiseras under framställningens gång.

En grundläggande utgångspunkt för min identifiering av ungdomslitteraturens folkhemsideologiska föreställningar finns i Fredrika Lagergrens analys av folkhemsideologin.⁵¹ Hon betonar nämligen att denna har rötter i sekelskiftet 1900 och söker leda i bevis att sekelskiftets politik präglas av en folkhemsideologisk "anda".⁵² De två "idealtypiska politisk-teoretiska världsbilder": individualism och kollektivism som hon urskiljer i relation till folkhemsideologin, har visat sig användbara för min studie.⁵³ Hon visar nämligen att folkhemsideologin präglas av en kollektivistisk världsbild och att denna kollektivistiska världsbild återfinns både till höger och vänster i politiken. Under 1900-talets politiska utveckling är det följaktligen inte bara den socialdemokratiska folkhemsideologin utan även nazismens och fascismens ideologier som utgår från en kollektivistisk världsbild.

Folkhemsideologins kollektivistiska världsbild konkretiseras av Lagergren i tre nivåer. På den *deskriptiva* nivån framstår individen som en del av en gemenskap som formas i relation till och tillsammans med andra. Individen är med Lagergrens ord *situerad*. Den andra *normativa* nivån omfattar enligt Lagergren ett antal dygder i den kollektivistiska världsbilden som politikens moraliska grundval. Sådana dygder är "solidaritet med nationen och samhällsmoderlighet".⁵⁴ Utöver dessa deskriptiva och normativa nivåer i folkhemsideologins kollektiva världsbild urskiljer hon en tredje nivå, folkhemsideologins *moralis-*

⁵⁰ Torsten Petterson "Vad är modernitet? En kortfattad positionsbestämning" i *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk 1900-talslitteratur* red. Carl Reinhold Bråkenhielm & Torsten Petterson, Nora: Nya Doxa 2001 s. 28–39. Redan i slutet av 80-talet identifierar Anthony Giddens att kultur som en av modernitetens utvecklingstendenser. Se särskilt kapitlet "Nine Theses on the Future of Sociology" och "Structuralism, Post-structuralism and the Production of Culture" i *Social Theory and Modern Sociology*, California, Stanford: Stanford UP 1987 s. 22–51 och 73–108.

⁵¹ Fredrika Lagergren, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, Stockholm/Stehag: Symposion 1999. /Diss. Göteborg /

⁵² Lagergren, 1999 s. 55 ff. Se även Hans Dahlgvist, "Folkhemsbegreppet: Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson" i *Historisk tidskrift* (122) 2002:3 s. [445]–465.

⁵³ Lagergren, 1999 s. 40 ff.

⁵⁴ Lagergren, 1999 s. 122 ff.

ka premiss, relativismen, där bärande normer ställs i relation till en historisk kontext. Relativismen som moralisk premiss handlar om att gällande normer inte är huggna i sten utan urskiljs i konkreta sammanhang där människors handlande bedöms med hänsyn till rådande omständigheter.

För att kunna ta ställning till *om* och i så fall *hur* ungdomslitterära verk relaterar till folkhem och folkhemsideologi, använder jag mig dels av den deskriptiva nivån, där individen är en del av en kollektiv gemenskap, dels av den normativa nivån där social omsorg om medmänniskor är ett avgörande kännetecken för folkhemsideologin. Dessa två nivåer anser jag vara fundamentala i folkhemsideologins kollektivistiska världsbild. Enligt min bedömning är den tredje nivån, den moraliska premissens nivå, mindre väsentlig för mina analyser. Den bidrar nämligen inte till att klargöra huruvida ungdomslitteraturen utgår från en folkhemsideologisk syn på världen eller inte, eftersom den moraliska premissen ju skiftar från fall till fall.

Denna grundläggande folkhemsideologiska världsbild kombineras i min studie med de faktorer som den svenska maktutredningen framhåller som kännetecknande för den svenska folkhemsmodellen. Till dessa hör, utöver den ovan nämnda samförståndsandan, kallad Saltsjöbadsandan, även en politik för full sysselsättning, en omfattande offentlig sektor med en generell välfärdspolitik samt expertstyre i form av social ingenjörskonst och korporativa inslag i den demokratiska beslutsprocessen. I utredningen konstateras även att minskade klassklyftor prioriteras högre än minskad ojämlikhet mellan könen vid utformandet av en demokratisk och jämlik samhällelig struktur.⁵⁵ I min studie utgår jag från den uppfattning som den svenska maktutredning år 1990 presenterar om folkhemmet som en specifik svensk välfärdsmodell under det socialdemokratiska maktinnehavet i svensk politik från slutet av 30-talet till mitten av 70-talet.⁵⁶ Maktutredningens formuleringar stämmer i hög grad överens med innebörden i Per Albin Hansson folkhemstal. I mitt analysarbete beaktas ytterligare Per Albin Hanssons betoning av samarbetet mellan de arbetande klasserna, mellan bönder och arbetare. Den folkhemsideologi jag letar avtryck av i ungdomslitteraturen är därmed uttryckligen nära förbunden med en gängse formulerad socialdemokratisk folkhemspolitik.

Med stöd av bland annat maktutredningen betraktar jag folkhemmet som en del av moderniteten vilket innebär att det faller sig naturligt att kombinera analysen av folkhemmet och folkhemsideologin med Torsten Petterssons fyra utvecklingstendenser inom moderniteten, nämligen industrialisering, demokratisering, sekularisering och subjektifiering.

⁵⁵ Maktutredningen, 1990 s. 23 ff.

⁵⁶ Maktutredningen, 1990 s. 269.

I inledningen till detta avsnitt betonade jag folkhem som en metafor, vars många innebörder och betydelselager skiftat under 1900-talets decennier. *Det goda hemmet* är inte ett och detsamma 1931 och 1971, och min studie av ungdomslitteraturens folkhemsideologiska föreställningar är därför en slags arkeologisk utgrävning av texter. De innebörder i folkhemsideologin som jag valt att kombinera utgör endast *ett* möjligt tillvägagångssätt för att genomsöka hur en i högsta grad komplex ideologiutveckling, som dessutom är sekellång, får uttryck i svensk ungdomslitteratur. Efter att ha övervägt möjliga angreppssätt har jag funnit denna kombination av analyspunkter välfungerande då folkhemsideologins föränderlighet avtecknas i relief mot den stabila utgångspunkten i en kollektivistisk världsbild i motsats till en mer eller mindre framträdande individualistisk sådan.

Material

Innan jag går närmare in på teori- och metodval vill jag lägga fram utgångspunkterna för det materialurval denna studie vilar på. Ett omfattande studium av svensk ungdomslitteratur under 1900-talet utgör basen för denna avhandling. Att utgå från en så stor textkorpus har både för- och nackdelar. Greppet gör det svårt att dra generella slutsatser, men kan också bidra till nya rön. Grundtanken är således att ett sekellångt perspektiv möjliggör ett tidigare utforskat helhetsperspektiv på svensk ungdomslitteratur och folkhemsdiskursen över tid. Jag studerar därför 70 titlar mer ingående och vidrör en mängd andra titlar från en hundraårig period. Självklart är det omöjligt att här behandla all utgivning under 1900-talet. Ett rimligt urval måste träffas och jag vill därför här ägna mig särskilt åt urvalsfrågorna.

Avgörande för hur urvalsprinciperna formulerats är mitt val att låta be-teckningen ungdomslitteratur omfatta olika typer av böcker för unga och att jag därför tar mig an flick- och pojkböcker i samma anda som ungdomsböcker. Jag har valt att göra så eftersom ansatsen att följa folkhemsideologiska föreställningar över längre tid i all skönlitteratur till unga läsare har varit den överordnade principen.

Urvalet har inte skett utifrån texternas klassikerstatus. De valda texterna är representativa för sin tid, men enbart i undantagsfall kanoniserade. De har heller inte genomgående varit särskilt framlyfta av forskningen. Även om de behandlade böckerna på sin tid varit populära eller utlöst kritiska debatter, läses flertalet av dem knappast längre och de är heller inte särskilt lättillgängliga. Givetvis finns en viss grad av subjektivitet i urvalet, varför jag sökt synliggöra

och motivera mina centrala urvalsprinciper och vägval. De valda titlarnas representativitet för sin tid utgår från följande variabler: Författare vars böcker bevisligen lästs av många har prioriterats liksom författare med en omfattande produktion. Därtill har jag bemödat mig om att urvalet ska bestå av en blandning av vad som betecknats som högt eller lågt inom ungdomslitteraturen.⁵⁷ Vid urvalet har ett genusperspektiv ständigt varit närvarande. Jag har eftersträvat att såväl manliga som kvinnliga protagonister ska ingå i materialet, samt att böckerna ska vara skrivna av både manliga och kvinnliga författare.

Vid sekelskiftet 1900 verkade olika kulturradikala krafter för att ge mindre bemedlade barn och unga tillgång till böcker. På initiativ av Svensk Lärartidnings förlag och Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening startade 1899 Barnbiblioteket Saga.⁵⁸ Ett år senare, runt sekelskiftet översteg utgivningen av barn- och ungdomslitteratur enligt Stefan Mählqvist 100 titlar.⁵⁹ Och även om utgivningen innehöll en hel del översättningar blir sekelskiftet 1900 därför en rimlig startpunkt för min undersökning.

I *Vetandets arkeologi* hävdar Michel Foucault att diskurser korsar konstruerade gränser, såsom litterära genregränser.⁶⁰ Även om jag i början av avhandlingsprojektet förhöll mig öppen för att inkludera olika genrer, kom jag under arbetets gång att stanna för att huvudsakligen inkludera realistisk fiktion som förhåller sig till sin egen samtid. Därmed koncentrerar sig min studie på vardagens berättelser, för att anknyta till Michail Bachtins kronopteori om vardagstiden, konstruerad i en vardagstid och ett rum som inrymmer "verkligt livsinnehåll" i direkt relation till protagonisten.⁶¹

Inom den realistiska fiktionens gränser har jag eftersträvat variation genom att behandla den aktuella tidens vardagsberättelse som den ter sig i ungdomsskildringar, skolskildringar, idrottsskildringar, kärleksberättelser och andra populärlitterära genrer. Urvalet utesluter följaktligen fantasylitteratur, prosaantologier, dramatik och lyrik. Även historiska berättelser förlagda långt bakåt i tiden har uteslutits, medan däremot ett par titlar utgivna i seklets första decennier men förlagda till 1800-talets slut ingår i urvalet därför att deras ämnesval pekar på förhållanden av betydelse för ungdomslitteraturens folk-

⁵⁷ För en diskussion om innebörden av begreppen "högt och lågt", se Magnus Persson, *Kampen om högt och lågt. Studier i den sena nittonhundratalsromanens förhållande till masskulturen och moderniteten*, Stockholm/Stehag: Symposion 2002. /Diss. Lund/ Se även Erling Bjurström, *Högt & Lågt – smak och stil i ungdomskulturen*, Umeå: Boréa 1997. /Diss. Stockholm/

⁵⁸ Se Göte Klingberg *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga*, Stockholm: Svensk Lärartidnings 1966.

⁵⁹ Stefan Mählqvist, *Böcker för svenska barn 1870–1950. En kvantitativ analys av barn och ungdomslitteratur i Sverige*, Stockholm: Gidlund 1977 s. 54. /Diss. Uppsala/

⁶⁰ Michel Foucault, *Vetandets arkeologi*, Lund: Arkiv 2002 [1972].

⁶¹ Michail Bachtin, "Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik" i *Det dialogiska ordet*, Gråbo: Anthropos 1991 [1990] s.45.

hemsdiskurs. Därtill behandlas några retrospektiva skildringar från 80-talet som blickar bakåt mot den egna barn- och ungdomstiden eftersom denna tid tillhör folkhemsepokan. På grund av avhandlingens inriktning på skildringar av det svenska samhället, har jag avgränsat materialurvalet till ungdomslitteratur med svenskt ursprung. Detta innebär att 1900-talets strida ström av översatt ungdomslitteratur inte behandlas i denna studie.

Vid sidan av dessa avgränsningar har också andra nödvändiga begränsningar för att skapa ett hanterligt urval av titlar att analysera utkristalliserats under avhandlingsarbetets gång. Därför vill jag här kortfattat sammanfatta de centrala arbetsprocesser som ligger bakom materialurvalet. Allt började med en grundlig genomgång av förekomsten av ungdomslitteratur i litteraturhistoriska översiktsverk inom det barn- och ungdomslitterära fältet.⁶² Flera forskare före mig har poängterat svårigheterna med att få en exakt och tillförlitlig utgivningsstatistik över barn- och ungdomslitteraturen i Sverige.⁶³ Inledningsvis genomfördes därför en grundlig genomgång av förekomsten av ungdomslitteratur i litteraturhistoriska översiktsverk och handböcker inom det barn- och ungdomslitterära fältet. Genom att jämföra de titlar som uppmärksammas i de olika översiktsverken framträdde fröet till en ungdomslitterär korpus för 1900-talet. Min avsikt har dock inte varit att skapa någon fullständig översikt utan snarare att spåra den diskurs relaterad till den folkhemsideologiska diskursen som varit för handen vid olika tidpunkter.

När det gäller ungdomslitteratur utgiven före 1945 läste jag i ett första skede samtliga titlar som förtecknas i översiktsverk och sökte även i Svenska barnboksinstitutets bibliotekskatalog. När det gäller den mycket mer omfattande ungdomslitteraturen efter 1945 har jag valt att fördjupa mig i utgiv-

⁶² Jag inventerade inledningsvis dessa översiktsverk och handböcker: Samtliga upplagor av *Barn och böcker. En orientering* av Greta Bolin, Eva von Zweigbergk, Mary Ørvig, liksom alla upplagor av *Läsning för barn. Orientering i dagens barnlitteratur* av Gunila Ambjörnsson & Margareta Strömstedt, Eva von Zweigbergk, *Barnboken i Sverige 1750–1950*, 1965, Lars Furuland, Mary Ørvig & Sonja Svensson red., *Ord och bilder för barn och ungdom.3, Ungdomslitteraturen. Historik, Kommentarer, Texturval*. För att täcka senare tid har jag även förtecknat omnämnda svenska ungdomsromaner från följande översiktsverk och handböcker: Kjersén Edmans *Barn- och ungdomsböcker genom tiderna*, Boglinds & Nordenstams *Från fabler till manga 1. Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på barn- och ungdomslitteratur del 1 och 2*, Ingrid Nettekviks *I barnbokens värld*. Resultatet från denna orientering har jämförts med titlar registrerade i Marika Andrae, *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*, Stockholm: Wahlström 2001. /Diss. Uppsala/ och Birgitta Theander, *Ålskad och förnekad. Flickboken i Sverige (1945–1965)*, Göteborg: Makadam 2006/Diss. Lund/. Dessutom har jag jämfört med urvalet i Anita Lidén, *20 års bästa barnböcker 1944–1964. Ett urval*.

⁶³ Se Mählqvist, 1977 s. 25 ff.; Christina Tellgren, *På barnens bokmarknad. Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 1966–1975*, Stockholm: Bonnier 1982 s.13 ff. /Diss. Uppsala/; Theander, 2006 s. 30.

ningen med tio års mellanrum. Detta innebär att jag läst den ungdomslitteratur som nämnts i översiktsverk, sökt på årtal i Svenska Barnboksinstitutets katalog och andra förteckningar när det varit motiverat.

Jag har strävat efter att undersöka den ideologiska framställningen i en allmän huvudfåra av ungdomslitteratur och har därför använt mig av en mediearkeologisk metod inspirerad av Foucaults teorier som väljer att undersöka företeelser vid särskilda tidpunkter, exempelvis år.⁶⁴ Årtalen väljs slumpmässigt med vissa intervall. Avhandlingen är därför strukturerad utgående från nedslag i utgivningen under ett givet år för varje decennium under 1900-talet. En alternativ möjlighet hade givetvis varit att använda sig av år 1900, 1910 och så vidare, men eftersom Stefan Mählqvist använt just dessa år i sin kvantitativa analys av barn- och ungdomslitteraturutgivningen i Sverige 1870–1950, har jag föredragit andra årtal.⁶⁵ Orsaken är att jag vill bredda forskningen och samtidigt kunna använda delar av Mählqvists resultat som jämförelse. Flera forskare poängterar att det kan vara av vikt att de valda åren inte har någon speciell konnotation eller med Hans Ulrich Gumbrechts uttryck, inte är bärare av någon "hermeneutic relevance".⁶⁶ Detta föranleder mig till att undvika serien -05, -15, då fredsåret 1945 ofta framhävs som ett märkesår i svensk barn- och ungdomslitteraturhistoria. Årtalen är i övrigt slumpmässigt valda till en räkka med start år 1901. Därefter följer nedslag vart tionde år: 1911, 1921, 1931, 1941, 1951, 1961, 1971, 1981, fram till och med 1991.⁶⁷ Greppet borgar för att materialet är jämnt fördelat under undersökningsperioden. För varje nedslagsår redovisas det beräknade antalet ungdomslitterära titlar och av dessa analyseras ett varierat antal titlar från respektive år. Med hjälp av analyserna från vart tionde år, är min hypotes att förändringarna i framställningen av folkhemsideologiska föreställningar i ungdomslitteraturen ska framträda. Dessa nedslag kompletteras i varje kapitel av ett fördjupningsavsnitt som behandlar ett eller ett par för den aktuella tiden väsentliga författarskap. I dessa fördjupningsavsnitt är författarskapen valda utifrån att deras böcker på något sätt uppmärksammar samhällsfrågor och potentiellt anknyter till folkhemsideologi. Jag vill därför poängtera att urvalet inte gjorts för att lyfta fram några förmodat typiska exempelromaner.

Trots ambitionen att systematiskt välja ut material är jag väl medveten

⁶⁴ Se Michael North, "Virtual Histories. The Year as Literary Period" i *Modern Language Quarterly* (62) 2001:4 s. 407–424; Lina Samuelsson, *Kritikens ordning. Svenska bokrecensioner 1906, 1956, 2006*, Karlstad: Bild, Text & Form 2013. /Diss./

⁶⁵ Se Mählqvist, 1977.

⁶⁶ Hans Ulrich Gumbrecht, *In 1926. Living at the Edge of Time*, Cambridge, Mass.: Harvard UP 1997 s. 426–428.

⁶⁷ För en bredare diskussion om metoden med slumpmässiga årtal, se exempelvis Samuelsson, 2013.

om att de 70 titlar som ligger till grund för denna avhandling endast utgör ett utsnitt ur utgivningen och att några långtgående slutsatser därför inte bör dras. Slutsatser och resultat presenteras uttryckligen på basen av det undersökta materialet som ger indikationer på folkhemsideologins förekomst i ungdomslitteraturen som helhet. Denna inblick i material och urvalsprinciper tjänar som bakgrund till den begreppsliga och metodiska diskussion som följer.

Gränsöverskridande diskursiv praktik

För att blottlägga mönster i en longitudinell studie bör synkrona och diakrona aspekter på litteratur beaktas.⁶⁸ Därför är det väsentligt att jag uppehåller mig något vid *ungdom* som begrepp, då det ju är en direkt förutsättning för benämningar som ungdomslitteratur, ungdomsroman och ungdomsbok, för att därefter problematisera ungdomslitteratur som litteraturform. Begreppet *ungdom* är en socialt och kulturellt konstruerad kategori vars innebörd förskjutits under historiens förlopp. Henrik Berggren visar hur en dyrkan av ungdomstiden framträder redan vid slutet av 1800-talet för att runt sekelskiftet 1900 ha utvecklats till ett kultförklarande av *ungdomen* som sådan.⁶⁹ I anslutning till Berggrens resonemang väljer jag att "betrakta ungdomens framträdande i samhället som en självständig del av den historiska moderniseringsprocessen".⁷⁰

Begreppet tonåring introducerades i Sverige först under 1950- och 1960-talen.⁷¹ Därför använder jag benämningen *tonår* först i avsnitten om litteratur efter andra världskriget. Benämningen *pubertet* utgår från biologiska förändringar som hänger samman med könsmognad och sexualitet och räknas som "startpunkten för *tonårsperioden*" varför jag valt att inte använda denna benämning.⁷² Framförallt har jag valt att använda begreppet ungdom för att det är ett bredare och mer inkluderande begrepp än tonår och pubertet.

⁶⁸ Eva Haettner Aurelius & Thomas Götselius, "Förord" i *Genre teori* red. Eva Haettner Aurelius & Thomas Götselius Lund: Studentlitteratur 1997 s. 5–12.

⁶⁹ Henrik Berggren, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Stockholm: Tiden 1995. /Diss. Stockholm/

⁷⁰ Berggren, 1995 s. 30, Wistisen, 2017(a).

⁷¹ Om olika beteckningar för ungdom se exempelvis Michael Cart, *From Romance to Realism. 50 Years of Growth and Change in Young Adult Literature*, New York: Harper Collins 1996 s. 4 ff. Cart specificerar adolescensen till att gälla från 11–13 år fram till 18–21 år och framhåller att ju mer tekniskt avancerad en kultur är, desto synligare framträder adolescensen som ett distinkt skede i människans utveckling (s.7). Se även Bjurström, 1997 s. 26 ff.

⁷² Philip Lalander & Thomas Johansson, *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Lund: Studentlitteratur 2002.

Att vara ung handlar under seklets två avslutande decennier alltmer om ett sätt att leva och är ett uttryck för den diskursförändring av benämningen som alltjämt pågår. Därigenom har också betydelsen av vad en ungdomsbok kan vara förändrats. Begrepp som "barnbok" och "ungdomsbok" är, konstaterar Boel Westin, "opålitliga":

[B]egreppets innebörd beror på användarens kontext, även om ett sådant synsätt inte helt slagit igenom. Inom forskningen är och förblir innebörden skiftande trots alla försök till kodade bestämningar och den blir olika beroende på syften och ambitioner.⁷³

Detta förhållningssätt till begreppet *ungdomslitteratur* har jag anammat genom att behandla begreppet som uttryck för en *gränsöverskridande diskursiv praktik*. Detta ligger i linje med studiens övergripande teoretiska och metodologiska diskursanalytiska ingång. Nedan diskuterar jag därför betydelsen av ungdomslitteratur som gränsöverskridande diskursiv praktik.

Ett maktperspektiv på ungdomslitteratur

Utifrån anglo-amerikanska ungdomsromaner hävdar Roberta Seelinger Trites att de vuxna som styrande instans över ungdom återkommer så frekvent i ungdomsromaner att det framstår som en självklarhet.⁷⁴ Hon betonar, utgående från Michel Foucault, att ungdomslitteratur i hög grad handlar om maktförhållanden som sammanhänger med det ideologiska i uppmaningen att mogna och bli vuxen.⁷⁵ I likhet med Maria Nikolajeva poängterar Trites att ungdomslitteratur handlar om att lämna ungdomstillvaron bakom sig, att växa, mogna och bli vuxen.⁷⁶ Denna socialiseringsprocess utmärker den didaktiska dimension som konstituerar ungdomslitteraturen. Jag har valt att i Trites efterföljd använda Foucaults vida maktbegrepp som han formulerar det i *Sexualitetens historia*:

Makten är överallt; inte därför att den omsluter allt, utan därför att den kommer överallt ifrån. Och allt det hos makten som är varaktighet, uppbyggnad, orörlighet, självalstring är bara den helhetseffekt som bildas av

⁷³ Westin, 2011 s. 9–19.

⁷⁴ Roberta Seelinger Trites, *Disturbing the Universe Power and Repression in Adolescent Literature*, Iowa City: Iowa UP 2000 s. 80. Se även Roberta Seelinger Trites, *Literary Conceptualizations of Growth. Metaphors and Cognition in Adolescent Literature*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin 2014.

⁷⁵ Trites, 2000 s. 83.

⁷⁶ Trites, 2000 s. 79.

alla dessa rörligheter, den kedja som hakar i vart och ett av dessa rörliga element och i gengäld försöker låsa dem.⁷⁷

Jag uppfattar det som ett hanterligt maktbegrepp, både som relationell makt och som disciplinerande makt i samband med studiet av ungdomslitteratur.

Trites strävar efter att stärka förståelsen för hur litteratur kan ingå i och verka inom den kognitiva process som handlar om unga människors växande och mognad. Hon förankrar sina teoretiska perspektiv i kognitiv litteraturteori och den kognitiva lingvistik som betonar språkbrukets påverkan på vårt tänkande då hon konstaterar att ungdomslitteratur genomsyras av en narrativ struktur där makt kontra förtryck skapar en dynamisk rörelse. Hon poängterar dessutom att denna rörelse inte utvecklas i ett vakuum utan är beroende av den historiska utvecklingen.⁷⁸ Hennes historiska perspektiv visar att den amerikanska ungdomsromanen ibland avviker från mönstret att skildra detta växande exempelvis så att 70-talets amerikanska problemskildringar har en förstapersonsberättare med en stark didaktisk röst.⁷⁹ I förlängningen leder hennes resonemang till att ungdomslitteratur erbjuder det Foucault benämner en disciplinerande diskurs som tjänar till att anpassa individer till samhällsnormer.⁸⁰

Även Mia Österlund inskräper den maktaspekt som konstituerar relationen mellan unga och vuxna i ungdomslitteraturen. Hon betonar med utgångspunkt i Trites att "en av de mest betydelsebärande aspekterna då det gäller ungdomsboken är dess pågående förhandling om kön och makt".⁸¹ Samtidigt framhåller hon, likt Nikolajeva, att ungdomsboken "är präglad av gränsöverskridningar".⁸² Ofta, menar hon, "skrivs romanerna i en anda av samhällsförändring där de unga förväntas vara de som kan förändra världen".⁸³ Österlund undersöker dock litteratur från 80-talet och det samhällsförändrande draget är ingen självklarhet för all ungdomslitteratur under hela 1900-talet. Det finns ändå, menar jag, ett dynamiskt motsatsförhållande inom barn- och ungdomslitteraturen som omfattar både den normerande sociala anpassning som Trites framhåller, och en frigörande dimension. När Kimberley Reynolds anlägger ett historiskt perspektiv på flickbokens förändring i brittisk ung-

⁷⁷ Michel Foucault, *Sexualitetens historia. Viljan att veta*, Bd 1. Göteborg: Daidalos 2002 [Ny utg.], s. 103.

⁷⁸ Trites, 2000 s. 71.

⁷⁹ Trites, 2000 s. 71.

⁸⁰ Michel Foucault, *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*, Lund: Arkivs förlag 1987 s. 257.

⁸¹ Maria Österlund, *Förklädda flickor. Könsoverskridning i 1980-talets svenska ungdomsroman*, Åbo: Åbo Akademi 2005 s. 3. /Diss./

⁸² Österlund, 2005 s.24.

⁸³ Österlund, 2005 s. 24.

domslitteratur åren 1850–1910 understryker hon att litteraturen anpassas till äldre ideal och konstaterar att anpassningen förstärks i tider när könskillnader luckrats upp.⁸⁴ I andra studier framhåller Reynolds barn- och ungdomslitteraturens radikala potential och betonar hur litteratur kan inspirera till nya tankegångar och alternativa handlingsvägar.⁸⁵ Med utgångspunkt i fransk existentialism vidgar Clementine Beauvais maktdiskussionen i barn- och ungdomslitteratur. Hon tillägger *tid* som en avgörande faktor i maktbalansen mellan barn och vuxna.⁸⁶ Barnet uppfattas genom tidsperspektivet som en människa med större utvecklingsmöjligheter än de vuxna. De vuxna har visserligen erfarenheter och kan därför ha auktoritet. Däremot har de vuxna mindre tid kvar till utveckling och förnyelse, vilket ger de unga ett maktövertag.

Med stöd av resonemang från Beauvais, Nikolajeva, Reynolds, Trites och Österlund betonar jag i mitt arbete frågor om makt, frihet och förtryck i ungdomslitteraturen. Jag utgår från ett dialektiskt förhållningssätt för att blottlägga litteraturens potentiellt frigörande kraft. Min argumentation utgår från att det under hela seklet i ungdomslitteraturen pågår förhandlingar om kön, klass och etnicitet i förhållande till makt. Därmed kan även samspelet mellan individuella, institutionella och strukturella nivåer friläggas för att visa hur makt konstitueras i ungdomslitteratur. Med stöd av Foucaults formulering "[a]lla vet att man inte får säga allt, att man inte kan tala om vad som helst, och slutligen, att inte vem som helst får tala om vad som helst", undersöker jag hur folkhemsideologiska föreställningar i ungdomslitteraturen kommuniceras och relateras till makt.⁸⁷

Om att definiera ungdomslitteratur

Inom det barn- och ungdomslitterära forskningsfältet är det brukligt att låta termen *barnlitteratur* avse både barn- och ungdomslitteratur.⁸⁸ I denna stu-

⁸⁴ Kimberley Reynolds, *Girls Only? Gender and Popular Children's Fiction in Britain 1850–1910*, Philadelphia: Temple UP 1990. Se även Kimberley Reynolds, "Come Lads and Ladettes. Gendering Bodies and Gendering Behaviors" i *Ways of Being Male. Representing Masculinities in Children's Literature and Film*, red. John Stephens, New York: Routledge 2002 s. 96–115.

⁸⁵ Kimberley Reynolds, *Radical Children's Literature. Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2007.

⁸⁶ Clémentine Beauvais, *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin 2015.

⁸⁷ Michel Foucault, *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stockholm: Symposion 1993 s. 7.

⁸⁸ Göte Klingberg, *Barnlitteraturforskning. En introduktion*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1972 s. 8; Anna Karin Kriström, "De gränslösa böckerna". *Allålderslitteratur i Sverige under 1960- och 1970-talen. Med studier i Hans Alfredsons och Barbro Lindgrens tidiga författarskap*,

die är sökljuset emellertid främst riktat mot ungdomslitteratur. Därför används huvudsakligen benämningen ungdomslitteratur eller synonymer som ungdomsskildringar, ungdomsböcker utom just i de fall då jag avser hela det barn- och ungdomslitterära fältet.

Avgränsningen av begreppet barn- och ungdomslitteratur är ingalunda enkel och behovet av en stabil definition av har utmanat flera forskare, där ibland Boel Westin. Westin reflekterar över detta behov och ställer frågan: "Varför måste vi *en gång för alla* fastställa vad en barnlitterär text är?"⁸⁹ Hon ger för egen del följande svar: "Själv tycker jag att det är mycket mer spännande att se hur *växlande* synen på barnlitteratur är: som skrift, som konst, som litteratur, som didaktiskt och/ eller estetiskt uttryck och så vidare".⁹⁰ Lotta Paulin och Maria Andersson har inspirerats av Westins perspektiv och hanterar detta praktiskt genom att i sina respektive avhandlingar överskrida föreställda gränser kring vad som är ungdomslitteratur.⁹¹

Mitt eget förhållningssätt till begreppet ligger närmare Anderssons, eftersom hon poängterar värdet av att betrakta "barn- och ungdomslitteratur som föränderliga praktiker snarare än stabila kategorier" och att det därigenom blir möjligt att beakta just dynamiken mellan barn, ungdoms- och vuxenlitteratur.⁹² Andersson framhåller dessutom att ungdomslitteratur som diskursiv praktik kännetecknas av gränsöverskridande uttryck.⁹³ För henne är en "viktig utgångspunkt [...] att ifrågasätta särhållandet av litteraturkategorier som dominerat svensk litteraturvetenskaplig forskning om sekelskiftets litteratur".⁹⁴ Hon placerar de av henne undersökta texterna i en vidare kontext varvid hon löser upp hierarkier mellan högt och lågt, populärt och seriöst samt öppnar för ett ifrågasättande av gränserna mellan barn-, ungdoms- och vuxenlitteratur.⁹⁵ Ett liknande förhållningssätt intar även jag i min studie då jag ifrågasätter den cementerade synen på vad som räknas som ungdomslitteratur och istället tillämpar ett mer inkluderande grepp.

Jag menar att exempel på åldersöverskridande litteratur förekommer under hela 1900-talet. Som ett led i denna argumentation begagnar jag mig därför i detta arbete av begreppet *gränsöverskridande*. Jag använder vidare

Uppsala: Uppsala universitet 2006 s. 13. /Diss/.

⁸⁹ Boel Westin, "Texten, traditionen och teorin. Vägar till ny forskning" i *Barnboken* (25) 2002:2 s. 7.

⁹⁰ Westin, 2002 s. 7.

⁹¹ Lotta Paulin, *Den didaktiska fiktionen. Konstruktion av förebilder ur ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv 1400–1750*, Stockholm: Stockholms univ. 2012. /Diss./; Andersson, 2010.

⁹² Andersson, 2010 s. 22.

⁹³ Andersson, 2010 s. 15. Avsnittet har föregåtts av en diskussion om Foucault och diskursanalys, s.14 ff.

⁹⁴ Andersson, 2010 s. 13.

⁹⁵ Andersson, 2010 s. 15.

begreppet ungdomslitteratur på ett till synes anakronistiskt sätt även för böcker skrivna före 50-talet. Tillvägagångssättet är ett led i en medveten strategi att problematisera den imaginära startpunkt som cementerats i tidigare forskning.⁹⁶ Genom att granska hela seklet är det möjligt att ifrågasätta tidigare förgivettaganden och därmed ställa nya frågor gällande kategorin ungdomslitteratur. I mitt arbete innebär det att jag utgår från litteratur riktad till unga läsare och medvetet undviker att arbeta med en särskiljande könskodad genreindelning. Beteckningar som pojkbok och flickbok på litteratur för unga läsare fördelar sig dessutom ojämnt under seklet.⁹⁷ Detta innebär att i mitt urval av ungdomslitteratur även ingår en skönlitteratur som traditionellt betecknas som flick- och pojkböcker, liksom andra titlar som kan apostrofera läsarna med en direkt angivelse som "berättelse för unga flickor" eller genom en genrebestämning som "ungflicksroman".⁹⁸ Därtill betraktar jag ungdomslitteratur, med Norman Faircloughs terminologi, som en diskursiv praktik.⁹⁹ Och som diskursiv praktik utgör ungdomslitteraturen en medskapande kraft i samhällets idéproduktion.

Den väsentliga skillnad som utvecklats mellan barnlitteratur å ena sidan och ungdomslitteratur å andra sidan, omnämns här för att påminna om ungdomslitteraturens specifika funktion. När barndomens ombonade trygghet avbryts av en sökande och prövande ungdomstid inriktar sig ungdomslitteraturen gärna på att gestalta hur protagonisterna ska förstå de sociala krafter som påverkar dem. Ungdomar förhåller sig till samhällsinstitutioner, särskilt familj och skola, men också till sociala konstruktioner av klass, kön och etnicitet. Detta bidrar till ungdomslitteraturens starka blick på den egna samtiden och på att vara ung i just denna samtid. I ungdomslitteraturen balanseras frågor om social makt på många sätt, men nästan alltid så att den unga protagonisten efter någon form av uppror anpassar sig och inordnar sig inom den rådande diskursen.¹⁰⁰

Tidigare forskning

En tidig utgångspunkt för mitt arbete är Cathrine Belseys inflytelserika studie från 1980 som påvisar hur realistiska genrer till sin karaktär är ideologiska.¹⁰¹ Belsey öppnar för en ideologikritiskt inriktad barn- och ungdomslitterär forskning, något som fyrtio år senare har fått fotfäste inom den barn- och

⁹⁶ Boglind & Nordenstam, 2016.

⁹⁷ Mählqvist, 1977 s. 108 ff.

⁹⁸ Se Elisabeth Kuylenstierna-Wensters ungdomsromaner.

⁹⁹ Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 84.

¹⁰⁰ Trites, 2000 s. 54 ff.; Åsa Warnqvist red., *Samtida svensk ungdomslitteratur. Analyser*, Lund: Studentlitteratur 2017; Wistisen, 2017 (a).

¹⁰¹ Cathrine Belsey, *Critical Practise*, London: Methuen 1980.

ungdomslitterära forskningen. Hon diskuterar hur i texten inbäddade realistiska strategier mejslats fram uttryckligen för att påverka läsarens värderingar. Visserligen är studien inte invändningsfri, men den understryker på ett betydelsefullt sätt att det fortsatt finns behov av att studera *realism* i barn- och ungdomslitteratur. Och det är ingen enkel uppgift. Min studie tangerar delvis frågan om realism i ungdomslitteratur och bidrar därmed till forskningen inom detta område.

Vid slutskedet av mitt avhandlingsarbete utkom Rasmus Landströms bok *Arbetarlitteraturens återkomst* (2020), där Landström i kapitlet "Folkhemsromanerna. Eller konsten att göra arbetarklassen synlig" diskuterar en rad romaner som "gör upp med den ofullbordade välfärdsstaten".¹⁰² Han visar också på hur en rad skildringar av uppväxt i folkhemmet publicerades i slutet av 1900-talet och under 2000-talet. Benämningen "folkhemsromaner" användes redan 1999 av Göran Greider.¹⁰³ Åsa Arping knyter an till folkhemmet i uppsatsen "Folkhemmet tur och retur. Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner" (2008).¹⁰⁴ Arping analyserar tre inflytelserika svenska romaner från 2000-talet: Torbjörn Flygts *Underdog* (2001), Susanna Alakoskis *Svinalängorna* (2006) och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen* (2007) med stöd av analytiska redskap från sociologisk forskning. De tre uppväxtskildringarna problematiserar samtliga det svenska klassamhället under folkhemsåren. Arping poängterar mödrarnas betoning av utbildningens betydelse som framgångsfaktor i livet.¹⁰⁵ I vilken grad hennes iakttagelse överensstämmer med hur ungdomslitteraturens gestaltning av folkhemsideologiska föreställningar tett sig, kommer min studie att klargöra.

Från tidigare forskning om ungdomslitteratur identifierar jag urskiljbara linjer som etablerats från 90-talet och nämner några för min studie användbara internationella studier för att därefter närma mig svensk barn- och ungdomslitterär forskning. När det gäller svensk forskning om barn- och ungdomslitteratur i allmänhet, hänvisar jag till Österlunds forskningsöversikt från 2005, men kompletterar den, dels med forskning från 2010-talet, dels genom några punktnedslag av betydelse för min studie.¹⁰⁶ Fördjupande resonemang om forskning som direkt berör min studie återkommer i anknytning till aktuella avsnitt.

Den ideologikritiska riktningen inom barn- och ungdomslitteraturforsk-

¹⁰² Rasmus Landström, *Arbetarlitteraturens återkomst*, Stockholm: Verbal 2020.

¹⁰³ Landström, 2020 s. 66.

¹⁰⁴ Åsa Arping, "Folkhemmet tur och retur: om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner" i *Moderniteter. Text, bild, kön. En vänbok till Ingrid Holmquist* red. Åsa Arping, Anna Nordenstam & Kajsa Widegren, Göteborg: Makadam 2008 s. 21–42.

¹⁰⁵ Arping, 2008 s. 34 ff.

¹⁰⁶ Österlund, 2005 s. 16–44.

ningen fördjupas vid sekelslutet av bland andra Peter Hollindale (1988) och John Stephens (1992).¹⁰⁷ Stephens, driver tesen att i litteratur reflekteras ideologier såväl i språk som struktur. I slutet av 80-talet bryter den genusinriktade litteraturforskningen om ungdomslitteratur igenom, ett tidigt exempel är Lissa Pauls betydelsefulla studier.¹⁰⁸ Banbrytande är Roberta Seelinger Trites forskning, som med stöd av feministiska teorier genom inträngande analyser av litterära texter uppmärksammar hur feminism verkar i samtida ungdomslitteratur.¹⁰⁹ Jag har inspirerats av den kombination av genusperspektiv och forskning om maktstrukturer och ideologier som är så utmärkande för Trites forskning.¹¹⁰

Den genus- och ideologikritiska forskningen inom det barn- och ungdomslitterära fältet öppnas av bland andra Clare Bradford, Kerry Mallan och Roderick McGillis mot postkolonial teori, nationalism och mångkulturalitet.¹¹¹ Postkolonial forskning utvecklades inom barnlitteraturforskningen under 2000-talet och fördjupades senare även i riktning mot områden som nationell tillhörighet, hem och hemlöshet.¹¹² Denna forskning involverar områden av betydelse för min studie, förknippade med nationen och hemmet; där Mavis Reimers, Christopher Kelens och Björn Sundmarks forskning visat på möjliga ingångar.¹¹³ Vidare har Kimberley Reynolds forskning inspirerat genom det dialektiska förhållningssätt som utmärker hennes arbeten. Hon visar exempelvis att barn- och ungdomslitteratur visserligen kan vara både normerande och konserverande, men att den samtidigt även kan erbjuda alternativa värderingar och inspirera till nya sätt att tänka om världen och vilken positiv potential skönlitteratur kan rymma.¹¹⁴

Det barn- och ungdomslitterära forskningsområdet i Sverige har vuxit sedan 70-talet men forskningen om ungdomslitteratur är inte särskilt omfattande

¹⁰⁷ Peter Hollindale, *Ideology and the Children's Books*, Stroud: Thimble Press 1988; Stephens, 1992.

¹⁰⁸ Lissa Paul, "Enigma Variations. What Feminist Theory Knows about Children's Literature" i *Signal* (54) 1987 s. 186–202.

¹⁰⁹ Roberta Seelinger Trites, *Waking Sleeping Beauty. Feminist Voices in Children's Novels*, Iowa: Iowa UP 1997, *Twenty-first-century Feminisms in Children's and Adolescent Literature*, Jackson: Mississippi UP 2018.

¹¹⁰ Trites, 2000; Maria Nikolajeva, *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*, New York/London: Routledge 2012.

¹¹¹ Clare Bradford, Kerry Mallan, John Stephens & Robyn McCallum, *New World Orders in Contemporary Children's Literature. Utopian Transformations*, New York: Palgrave 2008.

¹¹² Roderick McGillis red., *Voices of the Other. Children's Literature and the Postcolonial Context*, New York/London: Routledge 2000.

¹¹³ Reimer, 2008 (a). Christopher (Kit) Kelen & Björn Sundmark red., *The Nation in Children's Literature. Nations of Childhood*, New York/ London: Routledge 2013.

¹¹⁴ Kimberley Reynolds, *Children's Literature. A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford UP 2011; Reynolds, 2007.

rik. Jag vill först omnämna Kristin Hallbergs licentiatavhandling (1996), som tangerar mitt ämnesområde, men eftersom den har svensk bilderbok som studieobjekt och diskuterar bilderbokens betydelse för modernismens folkhem närmar vi oss ämnesområdet från olika perspektiv.¹¹⁵ I hennes studie relateras bilderboken till modern pedagogik och barnpsykologi under de tre folkhemsdecennierna, 1930–1950, varvid hon undersöker hur bilderboken "blir delaktig i modernismens estetiska och ideologiska korsbefruktning".¹¹⁶

Inom den svenska forskningen om ungdomslitteratur framstår 1994 som ett märkesår. Då utkom Lars Furulands, Mary Ørvigs och Sonja Svenssons översiktsverk *Ord och bilder för barn och ungdom. 3* som fortfarande betraktas som ett standardverk.¹¹⁷ Där mönstrar Svensson ungdomslitteratur från perioden 40- till 90-talen.¹¹⁸ Därefter har hon i ytterligare några artiklar kompletterat översikten med analyser av 90-talets ungdomslitteratur till vilka jag får anledning att återkomma.¹¹⁹ År 1994 publicerades även Ulla Lundkvists genomlysning av ungdomslitteratur från 60-talet fram till 90-talet.¹²⁰ Översikter som dessa bildar för mitt arbete en väsentlig utgångspunkt vad gäller min kartläggning av svensk ungdomslitteratur.

Maria Nikolajeva har genom sin uppförande och teoretiskt prövande forskning banat väg för en litteraturteoretisk nydaning inom svensk barn- och ungdomslitteraturforskning.¹²¹ Genom att pröva relevansen av litteraturteoretiska ingångar och teoretiska begrepp i exempelanalyser, understryker hon genom sin forskning att en teoretisk ingång måste visa sig fungera vid praktisk analys. Denna inställning inspirerar till efterföljd.

Även den genusinriktade ungdomslitteraturforskningen får ett rejäl avstamp 1994 i och med flickbokens återupprättelse i antologin *Om flickor för flickor*.¹²² Boken avhandlar flickböcker från tidigt 1900-tal med tonvikt på 30-talet. Boel Westin berör där inledningsvis flickboken som genre och sammanfattar forskningsläget i slutet av 1900-talet med att konstatera att flick-

¹¹⁵ Kristin Hallberg, *Den svenska bilderboken och modernismens folkhem*, Stockholm: Stockholms univ. 1996. /Lic. avh./

¹¹⁶ Hallberg 1996, s. 4

¹¹⁷ Furuland, et. al. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1994.

¹¹⁸ Sonja Svensson, "Den moderna ungdomsboken" i *Ord och bilder för barn och ungdom III*, 1994 s. 281–316.

¹¹⁹ Sonja Svensson, "Dödspolare, skuggmän och förlorade fäder. Idyllfobin i ungdomsboken" i *Konsten att berätta för barn*, red. Anne Banér, Stockholm: Centrum för barnkulturforskning 1996 s. 263–278; "Ungdomsboken Vad är han?" i *Barnboken (17)* 1994:2 s. 32–35.

¹²⁰ Ulla Lundqvist, *Tradition & Förnyelse i svensk ungdomsbok från sextioital till nittioital*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994.

¹²¹ Se till exempel Maria Nikolajeva, *Barnbokens byggklossar*, Lund: Studentlitteratur, 2017.

¹²² Ying Toijer-Nilsson & Boel Westin, red., *Om flickor för flickor*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994.

boken inte är "könsideologiskt konservativ till sin natur".¹²³ Den avslutande sammanfattningen markerar flickbokens betydelse: "Litteraturhistoriskt är den revolutionerande. Ty flickboken gav flickan och den unga kvinnan en plats i litteraturen".¹²⁴ Antologins betydelse för forskningen därefter kan inte överskattas.

Den genusinriktade ungdomslitteraturforskningen har dominerat fältet sedan dess och området har stark bärkraft för min studie. Under 2000-talet publiceras en rad avhandlingar samt monografier med genusperspektiv på ungdomslitteratur.¹²⁵ Inledningsvis betydelsefull är Marika Andraes (2001) avhandling om B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944, där förlagets utgivning skärskådas ur ett genusperspektiv.¹²⁶ Andrae använder sig både av maskulinitetsforskning och av genusvetenskaplig litteraturteori för att visa på den genusimpregnering som är för handen i ungdomslitteraturen. Österlund (2005) granskar förklädda flickor i ungdomslitteraturen under 80-talet och kompletterar dessutom Lundqvists 80-talsframställning genom att framhålla några centrala kvinnliga författarskap.¹²⁷ Att anlägga ett genusperspektiv på ungdomslitteratur innebär ingalunda en likriktning av forskningen. Tvärtom varierar tillämpningen av detta perspektiv stort, både till form och till innehåll, vilket skillnaderna mellan till exempel Birgitta Theanders (2006) kartläggning av flickboksutgivningen 1945–65 och Mia Francks (2009) motivstudie om sexualitet illustrerar.

När det svenska forskningsnätverket *Flickforsk* bildades 2008, vitaliserades flickforskningen i Sverige. Birgitta Theander har sedan fortsatt sin kartläggning av flickboken för åren 1920–65 i *Till arbetet* (2017), vari hon granskar yrkesdrömmar och skildringar av arbetsliv i flickboken.¹²⁸ Under 2020 publicerades Maria Anderssons monografi *Framtidens kvinnor*, en studie om svenska flickböcker från perioden 1832–1921.¹²⁹ I sina avslutande reflektioner konstaterar Andersson att om "det tidiga 1900-talets svenska flickböcker

¹²³ Boel Westin "Flickboken som genre" i *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken* red. Ying Toijer-Nilsson & Boel Westin, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994 (a) s. 10–14.

¹²⁴ Westin, 1994 (a) s.

¹²⁵ Eva Söderberg, *Askunge, Madonna eller feminist? Kontextuella läsningar av Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit*, Umeå: Umeå univ. 2004. /Diss./; Österlund, 2005; Theander, 2006; Conny Svensson *Pli på pojkar. Från Dumas till Kar de Mumma*, Stockholm: Rabén & Sjögren 2008; Mia Franck, *Frigjord oskuld. Heterosexuellt mognadsimperativ i svensk ungdomsroman*, Åbo: Åbo Akademi 2009. /Diss./

¹²⁶ Marika Andrae, 2001.

¹²⁷ Österlund, 2005.

¹²⁸ Birgitta Theander, *Till arbetet! Yrkesdrömmar och arbetsliv i flickboken 1920–65*, Stockholm/Göteborg: Makadam 2017.

¹²⁹ Maria Andersson, *Framtidens kvinnor. Mognad och medborgarskap i svenska flickböcker 1832–1921*, Göteborg/Stockholm: Makadam 2020.

kan sägas drivas av en likartad gemensam vision handlar det om att synliggöra flickan, om att hennes uppfostran och utbildning är viktig för henne själv och samhället”.¹³⁰ Denna reflektion får jag anledning att återkomma till i min studie. Under 2010-talet intensifieras även pojkboksforskningen genom Magnus Öhrn och Olle Widhe, vilka båda närmat sig den nyare maskulinitetsforskningens teorier genom att pröva begrepp från den i sin forskning.¹³¹

Det dröjer en bit in på 2000-talet innan Lena Kåreland (2009) fördjupade kunskapen om 60- och 70-talens ungdomslitteratur genom sin infallsrika presentation av det svenska kulturklimatet med riktning mot och med exempel från ungdomslitteratur.¹³² År 2017 innebar ytterligare ett språng för svensk ungdomslitteraturforskning, då två antologier med nya perspektiv på ungdomslitteratur utkom. I *Mångkulturell barn- och ungdomslitteratur* (2017) används det omdiskuterade begreppet mångkulturell litteratur på ett prövande sätt medan *Samtida svensk ungdomslitteratur* (2017) behandlar tendenser i 2000-talets ungdomslitteratur.¹³³ Fortfarande dominerar en genusinriktning gällande sexualitet, kropp och kön, men även genrestudier med andra ingångar som ekokritik och rumperspektiv presenteras.¹³⁴

Dessutom publicerades 2017 en studie som i likhet med min har en longitudinell uppläggning, nämligen Lydia Wistisens avhandling *Gångtunneln. Urbana erfarenheter i svensk ungdomslitteratur 1890–2010*. Hon behandlar i sin motivstudie ungdomars frigörelse och mognad i 1900-talets ungdomslitteratur med ett metodiskt angreppssätt utifrån intersektionell rumsteori.¹³⁵ Min studie skiljer sig från hennes genom att ta avstamp i en kontextualisering beträffande historisk tid, kultur, samhälle och ideologier i avsikt att utforska ungdomslitteraturens gestaltning av ideologi, makt och förtryck med sökljuset inställt på folkhemsideologin. Det är aspekter som en tidigare textorienterad forskning distanserat sig ifrån, men som jag menar är ett väsentligt tillskott för att förstå ungdomslitteraturens betydelse. Till skillnad från Wistisen anlägger jag metodiskt ett diskursanalytiskt perspektiv.

Trots mina och Wistisens skilda ingångar till seklets ungdomslitterära skildringar noterar vi båda vissa nyckelfenomen, som exempelvis bostads-

¹³⁰ Andersson, 2020 s. 211.

¹³¹ Se Magnus Öhrn, *Pojklandet. Pojken i svensk barn- och ungdomslitteratur*, Stockholm: CK förlag 2017; Olle Widhe, *Dö din hund! Krig, lek och läsning i svensk barnboksutgivning under 200 år*, Lund: Ellerström 2015.

¹³² Kåreland, 2009.

¹³³ Maria Andersson & Elina Druker red., *Mångkulturell barn- och ungdomslitteratur*, Lund: Studentlitteratur, 2017; Warnqvist, 2017.

¹³⁴ Åsa Nilsson Skåve, "Dystopiska och utopiska drag i svenska ungdomsromaner"; Lydia Wistisen, "Urbant uppror i ungdomslitterära Stockholmsskildringar" (2017 (b) i *Samtida svensk ungdomslitteratur. Analyser*, red. Åsa Warnqvist, Lund: Studentlitteratur 2017.

¹³⁵ Wistisen, 2017 (a).

områdets och bostadens betydelse för intrigens utformning. Jag återkommer i min studie till Wistisens avhandling för att uppmärksamma likheter eller skillnader av intresse mellan våra studier. Att våra projekt uttrycker en besläktad strävan efter att beakta längre tidslinjer i utvecklingen inom det ungdomslitterära fältet för att förnya forskningsområdet betraktar jag som ett uttryck för att forskningsområdet nu kan vara inne i en förändringsfas.

Avhandlingens disposition

Avhandlingen är indelad i sju kapitel, där inledningskapitlet innehåller en presentation av avhandlingsprojektets syfte, frågeställningar och en urvalsdiskussion. I kapitel två behandlas studiens teoretiska förankring och metod. Därefter följer fyra kronologiska kapitel. Praktiska skäl gör det nödvändigt att indela seklet utifrån 1900-talets tidsaxel. Argumenten för de indelningar jag gör är framförallt historiska. De fyra kronologiska kapitlen är *Striden om folkhemmet 1900–1929*, *Genombrottets tid 1930–1945*, *Genomförandets tid 1946–1975* och *Nedmonteringens tid 1976–1999*. Det inledande kapitlet *Striden om folkhemmet* utgör samtidigt ett övergripande bakgrundskapitel, där ideologiska ståndpunkter och samhällsklimat skissas och diskuteras med ungdomslitteraturen som observationsplats och studieobjekt. I detta avsnitt ingår ett bredare urval av skönlitteratur för att visa på den tidsanda som är för handen före de egentliga folkhemsdecennierna. Dessa titlar är valda just som exempel på "tidsandan" och de är därför inte nödvändigtvis ungdomsböcker. I de kronologiska kapitlen analyserar jag litteraturens framställning av folkhemmet och den eventuella folkhemsideologiska världsbilden. Varje kapitel består dels av nedslag i ungdomslitteraturutgivningen från de angivna decennierna, dels av en fördjupning i ett eller två författarskap. I avhandlingens slutkapitel dras linjerna samman till en helhet där mina forskningsfrågor om ungdomslitteraturens folkhemsberättelse besvaras.

Tillsammans skapar analyserna av nedslagsromaner och fördjupningarna en mångfacetterad bild av folkhemmet som tankefigur. Genom att granska förekomsten av folkhemsideologiska föreställningar och den svenska folkhemsmodellen i ungdomslitteratur kan jag förhoppningsvis även visa hur ideologiska perspektiv varit och fortfarande är verksamma komponenter inom litteratur riktad till unga läsare.

Kapitel 2. Teoretiska och metodiska överväganden

Detta kapitel innehåller en redogörelse för centrala teoretiska och metodiska överväganden som varit avgörande för avhandlingens utformning. Detta gäller framförallt begreppet klass, den diskursanalytiska metoden och den analysmodell jag utarbetat. Andra begrepp och benämningar som bidrar till att åskådliggöra maktpositioner och ideologiska skiljelinjer som till exempel ålder och etnicitet återkommer jag till i samband med analyserna.

Klass och respektabilitet

Begreppet klass vill jag dock redan inledningsvis beröra mer ingående. Det används under hela 1900-talet som ett grundläggande sätt att markera skillnader mellan människor oberoende av om det handlar om ekonomiska, materiella, sociala eller kulturella skillnader. Eftersom litteraturens framställning av social skiktning påverkar ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs är det nödvändigt att undersöka klass i ungdomslitteraturen. Någon konsensus om klassbegreppets innebörd föreligger inte inom forskarsamfundet varför jag här redovisar min förståelse av begreppet.

Jag har valt att förhålla mig till den omfattande internationella forskningen och debatten om klassbegreppet utifrån två forskare: Rosemary Crompton och Beverly Skeggs. Cromptons indelning av klassbegreppet har visat sig analytiskt användbar:

- 'class' as prestige, status, culture or 'lifestyles'
- 'class' as structured social and economic inequality (related to the possession of economic and power resources)
- 'classes' as actual or potential social and political actors.¹³⁶

De två första punkterna handlar om att beskriva olika samhällsgrupper utifrån variationer i kultur och livsstil eller ekonomiska resurser, medan den tredje betraktar nämnda grupper som aktörer i en process som kan förändra maktförhållanden i ett samhälle.¹³⁷ I min studie förekommer klassbegreppet i samtliga dessa betydelser, då skönlitteraturens framställning av klass och klasstillhörighet faktiskt inbegriper alla tre punkterna, om än med skiftande tyngdpunkt vid olika tider av seklet. Tredelningen är ett användbart redskap

¹³⁶ Rosemary Crompton, *Class and Stratification*, Cambridge: Polity 2008 [1993], s.15.

¹³⁷ Crompton, 2008 s. 15 f.

för att avtäckta förändringar i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Klassbegreppet är därmed ett kritiskt verktyg för att belysa ungdomslitteraturens framställning av ojämlikheter.

Inom folkhemsideologin är klass en faktisk historisk enhet förankrad i det socialdemokratiska partiet och svensk fackföreningsrörelse. Den svenska folkhemsideologin förknippas i hög grad med sociala relationer som formuleras med begrepp som arbetarklass, över- och underklass, liksom medelklass, bondeklass och borgarklass. Även ett begrepp som "folket" eller "det arbetande folket" associerar ofta till klass. Utan att göra anspråk på att presentera en utvecklad klassanalys, uppfattar jag ändå indelningen som begriplig och som ett tillräckligt kritiskt verktyg för operationell användning i min studie. Jag använder begreppet underklass i stället för arbetarklass i sammanhang då det inte är tydligt om romanfigurerna tillhör just arbetarklassen, men där det framgår att de trots allt tillhör lägre samhällsskikt.

Mest problematiskt att hantera är begreppet medelklass. Det har sitt ursprung i städernas borgarstånd och innefattade då grupper som hantverkare och handelsmän. Inom sociologin används begreppet medelklass ofta om en rad olika mellanskikt i det moderna samhället. Faktorer som utbildningsgrad, möjlighet att påverka det egna arbetet, inkomst, förmögenhet och tillgång till kapital är faktorer som bestämmer den mångfasetterade medelklass som ofta grovt indelas i högre och lägre medelklass.

I synnerhet Beverly Skeggs framställning om arbetarklasskvinnor är betydelsefull för min framställning. Hon avhandlar särskilt hur en grupp brittiska arbetarkvinnor förhåller sig till klass. En specifik klasstillhörighet innebär att individen från tidig barndom socialiseras in i en bestämd social roll. Skeggs menar därvid att "class is a discursive, historically specific construction, a product of middle-class consolidation".¹³⁸ Medelklassen försäkras om att skapa en positiv bild av den egna gruppen som respektabel i sin strävan att skilja sig från och stå över arbetarklassen. För Skeggs innebär klasskategoriseringarna att de i sig medverkar till att forma klassens sätt att leva i en rad olika avseenden. De skapar de yttre och inre ramar som möjliggör och legitimerar existerande materiella ojämlikheter:

Categories of class operate not only as an organizing principle which enable access to and limitations on social movement and interaction but are also reproduced at the intimate level as a 'structure of feeling' in which doubt, anxiety and fear inform the production of subjectivity. To be wor-

¹³⁸ Beverly Skeggs, *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*, London: Sage 2002 [1997] s. 5.

king classed, Kuhn (1995) argues, generates a constant fear of never having 'got it right'.¹³⁹

Skeggs söker blottlägga de känslor av underläge och underlägsenhet som möter bland arbetarklasskvinnor. Det är känslor som inte sällan även återfinns i litteraturens gestaltningar. Hon är influerad av Pierre Bourdieus teori om människors tillgångar i former av ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital. Det symboliska kapitalet bildas när de tre övriga erkänns och bekräftas av det omgivande samhället. Det är först genom det symboliska kapitalet som de övriga kapitalformerna blir maktfaktorer.¹⁴⁰ Med stöd av Bourdieus teori blir det möjligt att förstå skillnader mellan människor från skilda sociala grupper utan att använda klassbegreppet. Stil och smak inom en rad områden som kläder, musik och heminredning bottnar i klasstillhörighet. Det kulturella kapitalet erövrar genom bildning via familj och utbildningsinstitutioner.¹⁴¹ Den typen av kulturella klassmarkörer eller klasstämplar ingår i ungdomslitteraturens formande av folkhem och folkhemsdiskursen. I de kommande analyserna blir det därför aktuellt att skärskåda vilka klasskoder som framträder i ungdomslitteraturen vad gäller boende, kläder, stil och smak.¹⁴²

Diskursanalytisk teori och metod

Den teoretiska och metodiska ingången i denna studie är diskursteoretisk. Diskursteori utgår från portalgestalten Michel Foucault, vars teori om diskurs och makt är så internaliserad i vår tids tankegodis att det många gånger är svårt att avgöra varifrån begreppen härstammar. Flera av de begrepp och den terminologi som används i denna avhandling härstammar därmed ytterst från Foucaults arbeten, inte minst det centrala begreppet diskursordning.¹⁴³ Inom det diskursanalytiska fältet finns en rad förgreningar och jag har valt att arbeta utifrån den förgrening som kallas kritisk diskursteori (CDA), samtidigt som jag för min analys, som redovisas nedan, nyttjar begrepp från den franska traditionen kring Ernesto Laclau och Chantal Mouffe.

¹³⁹ Skeggs, 2002 s. 6.

¹⁴⁰ Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, Mass.: Harvard UP 1984, [1979] s. 4. Norsk utgåva: *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*, Oslo: Pax 1995 s. 34 ff.

¹⁴¹ Bourdieu, 1984 s. 77 ff. och 534 f.

¹⁴² Ronny Ambjörnssons benämning "den skötsamma arbetarklassen" är besläktat med Skeggs respektabilitetsbegrepp men riktar sig mot arbetarklassen som helhet och utgår från svenska förhållanden.

¹⁴³ Roddy Nilsson, *Foucault. En introduktion*, Malmö: Égalité 2008 s. 9 ff.

Det har gjorts ett antal försök att definiera diskursbegreppet.¹⁴⁴ Jag föredrar den kortfattade och användbara definition som formuleras av diskursanalytikerna Marianne Winther-Jørgensen och Louise Phillips, där diskurs avser "ett bestämt sätt att tala om och förstå världen, eller ett utsnitt till världen".¹⁴⁵ Denna pragmatiska användning av diskursbegreppet fungerar både för att föra samman utsagor som "hänför sig till ett och samma objekt" och för att synliggöra hur normer och strukturer formar vad som kan sägas.¹⁴⁶ För att en diskurs ska kunna identifieras och analyseras förutsätts att mönster i hur språket är strukturerat i en bestämd diskurs kan urskiljas samt särskiljas från strukturer i andra diskurser.¹⁴⁷

En diskursanalys kan behandla omfattande eller begränsade diskurser. Foucault tillhör dem som behandlar en omfattande diskurs, medan forskare inom svensk diskursanalytisk forskning oftast behandlar en mer begränsad diskurs.¹⁴⁸ En diskursanalytisk litteraturvetenskaplig studie inom det barn- och ungdomslitterära fältet är Sanna Lehtons avhandling om hur kvinnors osynlighet och åldersförändringar ingår i och bidrar till diskurser gällande ung kvinnlighet i samtida engelskspråkig barn- och ungdomsfantasy med förvandlingsmotiv.¹⁴⁹ I studien refererar Lehtonen både till stora, omfattande diskurser som en liberalfeministisk diskurs och till mer begränsade diskurser som den om "snälla flickor" och "girl power".

Klart är att flera diskurser samverkar inom ett och samma område och att de dessutom ingår i ett inbördes hierarkiskt mönster. Anders Frenander konstaterar att "det existerar en hierarki av diskurser och diskursbegreppet kan användas på flera plan. Detta kan skapa förvirring".¹⁵⁰ Foucault markerar att det inte finns någon "uppdelning i å ena sidan en gång för alla given kategori grundläggande eller skapande diskurser och, å den andra all de som repeterar, förklarar och kommenterar."¹⁵¹ I mitt arbete har jag valt att koncentrera studien till en övergripande diskurs, nämligen ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Givetvis finns inom ungdomslitteraturen andra diskurser och studien tangerar också en rad av dessa, men jag har medvetet

¹⁴⁴ Se Bergström & Boréus, 2005 s. 307 f. och Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 19 f.

¹⁴⁵ Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 7.

¹⁴⁶ Foucault, 2002, s. 48.

¹⁴⁷ Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 18.

¹⁴⁸ Se till exempel Peter Degermans avhandling om svensk litteraturdidaktisk forskning, *Litteraturen, det är vad man undervisar om*. Det svenska litteraturdidaktiska fältet i förvandling. Åbo: Åbo Akademi 2012. /Diss./

¹⁴⁹ Lehtonen, 2013.

¹⁵⁰ Anders Frenander, *Kulturen som kulturpolitikens stora problem. Diskussion om svensk kulturpolitik fram till 2010*, Hedemora: Gidlund 2014 s. 26.

¹⁵¹ Foucault, 1993 s. 17.

strävat efter att i så hög grad som möjligt endast använda diskursbegreppet om ungdomslitteraturens folkhemsideologiska föreställningar.

Gemensamt för diskurser på olika hierarkiska nivåer är att de utgår från språkliga konstruktioner. Diskursanalytiker intresserar sig därför för språklig förändring som tecken på samhälllig förändring, vilket är en produktiv ingång för min studie. Det diskursanalytiska fältet förenas av ett gemensamt intresse för sociala processer runt makt, hierarkier, över- och underordning samt utanförskap.¹⁵² Att undersöka framställningar av folkhemsideologi i ungdomslitteraturen handlar därmed på ett plan om att urskilja hur de sociala processer som balanserar dominansförhållanden i ett givet samhälle behandlas skönlitterärt. Men lika gärna på ett annat plan hur skönlitteraturen bidrar till att forma sociala processer och dominansförhållanden i samhället.

Kritisk diskursanalys

I denna studie använder jag den diskursanalytiska teori som kallas *kritisk diskursanalys* (*Critical Discourse Analysis*, CDA).¹⁵³ CDA begränsar sig inte till en enda ansats utan inbegriper många typer av angreppssätt och bygger på multidisciplinära ansatser, som kombinerar metoder från olika forskningsfält.¹⁵⁴ En gemensam nämnare för forskare inom den kritiska diskursanalysen är dock förankringen i en hermeneutisk tolkningstradition, där hermeneutik förstås som en metod för att gripa tag i, förmedla och producera mening i en kommunikativ process.¹⁵⁵ Än mer preciserat innebär förankringen i en hermeneutisk forskningstradition en insikt om förförståelsens betydelse för sättet att ställa frågor och för tolkningen.¹⁵⁶

En namnkunnig företrädare för CDA är Norman Fairclough. Han under-

¹⁵² Ruth Wodak, & Michael Meyer, "Critical Discourse Analysis. History, Agenda, Theory and Methodology" i *Methods of Critical Discourse Analysis*, red. Ruth Wodak & Michael Meyer, London: Sage 2001 s. 1–33.

¹⁵³ Liksom Foucault tillhör Chantal Mouffes och Ernesto Laclaus diskursteoretiska angreppssätt en fransk diskurstradition som skiljer sig en del från den kontinentala och brittiska, dit CDA räknas. Den kritiska diskursanalysens rötter kan spåras till Frankfurtskolan före andra världskriget men dess inriktning på språk och diskurs utvecklades framförallt i Storbritannien och Australien under slutet av 70-talet. Se till exempel Teun van Dijk, "Critical Discourse Analysis" i *Handbook of Discourse Analysis* red. Deborah Shiffrin, Deborah Tannan & Heide E. Hamilton, London: Blackwell 1985 s. 353–371.

¹⁵⁴ Wodak & Meyer, 2001 ger i sin inledning en utförlig presentation över olika grenar inom CDA.

¹⁵⁵ Wodak & Meyer, 2001 s. 22.

¹⁵⁶ Hans-Georg Gadamer, *Vernunft im Zeitalter der Wissenschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1976.

stryker att kritisk diskursanalys integrerar teori och metod i en praxisinriktad analys, vilket är ett synsätt även jag omfattar.¹⁵⁷ Diskursbegreppet vidgas hos Fairclough till att omfatta flera nivåer. Han skiljer mellan *text*, som blott avser det skrivna eller sagda, *diskursiv praktik* som tar hänsyn till hur texten producerats och hur den konsumeras, samt *social praktik* som relaterar till större sammanhang så som andra diskurser eller till icke-diskursiva företeelser som ekonomiska förhållanden.¹⁵⁸ Enligt Faircloughs modell innebär den diskursiva praktiken både produktion och konsumtion av texter.¹⁵⁹ Med andra ord kontextualiseras text och diskursiv praktik i relation till den sociala tillvaron. Winther Jørgensen och Phillips konstaterar att "[d]en underliggande premissen är att diskursiv praktik både speglar och aktivt bidrar till social och kulturell förändring."¹⁶⁰

Enligt Fairclough såväl reproducerar som producerar och förändrar diskursen sådana områden som kunskap, identiteter och sociala relationer, inklusive maktrelationer. Genom att beskriva diskursen som en form av "social praktik" utvecklas ett dialektiskt förhållande mellan en specifik diskursiv händelse eller situation, institutioner och de sociala strukturer som omger den och den diskursiva praktiken.¹⁶¹ Ungdomslitteratur som varande diskursiv praktik står alltså i ett dialektiskt förhållande till den sociala praktiken: så att ungdomslitteraturen både påverkar denna och påverkas av den.

Genre, diskurs och diskursordning är tre begrepp som samexisterar i det Fairclough benämner intertextuell analys.¹⁶² Hos honom skapar genrer, textmönster och stil diskurselement som tillsammans bygger upp diskursystem eller diskursordningar på flera nivåer i samhället. Genre intar dock en särställning, eftersom genrer har en nära förbindelse med den sociala praktiken. Jag har dock medvetet valt att inte fördjupa mig i genreranalys och genreteoretiska reflektioner i denna studie. Även om det givetvis skulle bredda min studie har jag istället valt att koncentrera mig på kontextualisering eftersom denna ingång tycks bäst lämpad att uppfylla syftet med studien.

Faircloughs genreanalytiska perspektiv öppnar dock nya perspektiv på ungdomslitteratur. Med utgångspunkt från Michael Bachtin har Fairclough nämligen utvecklat analysmodeller för att närmare beskriva intertextuella

¹⁵⁷ Lillie Chouliaraki & Norman Fairclough, *Discourse in Late Modernity*, Edinburgh: Edinburgh UP 2005 [1999] s. 16 f.

¹⁵⁸ Bergström & Boréus, 2005 s. 307 f.

¹⁵⁹ Fairclough, 2011 (1992) s. 72 ff.

¹⁶⁰ Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 84.

¹⁶¹ Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*, Harlow: Longman 2010 [1995] s. 56, Wodak & Meyer, 2001 s. 5.

¹⁶² Fairclough, 2011 s. 66.

relationer. Han åtskiljer intertextualitet och interdiskursivitet, vilket är en användbar skiljelinje även för denna studie.¹⁶³ För att ge ett exempel: I slutet av 40-talet och de första åren under 50-talet utformas i ungdomslitteraturen en arbetarklassens pojkdiskurs, där pojkar från arbetarhem är på väg in i kriminalitet, genom alkoholmissbruk och bilstölder. Denna pojkdiskurs återfinns inte bara i Harry Kullmans *Den svarta fläcken* (1949), den roman som kommit att markera den moderna ungdomsromanens genombrott i Sverige, utan återkommer i flera andra ungdomsböcker.¹⁶⁴ Det utvecklas alltså en interdiskursivitet inom ungdomslitteraturen för hur arbetarklassens pojkar gestaltas. Begreppet intertextualitet väljer jag dock att använda i en snävare betydelse i likhet med Gérard Genette som avgränsar begreppet till att avse explicita, påvisbara samband mellan texter i form av citat, plagiat, allusioner och liknande.¹⁶⁵

Ett dialektiskt förhållande utvecklas i den skönlitterära texten mellan en specifik diskursiv händelse eller situation och de institutioner och sociala strukturer som omger den diskursiva praktiken.¹⁶⁶ I mitt arbete utgör själva studieobjektet *ungdomslitteratur* en sådan diskursiv praktik, där ideologiska perspektiv i olika avseenden kommer till uttryck. I min studie innebär den diskursanalytiska metoden en i högre grad riktad uppmärksamhet på kontextualisering än i gängse ungdomslitteraturforskning. Det innebär att den förståelse för den samhälleliga historiska verkligheten som upprättats, även fungerar som arbetsredskap i mitt analysarbete.

Diskursanalys som granskar samband mellan makt och kunskap hör hemma inom det vetenskapliga paradigmet som ofta omnämns som "den språkliga vändningen". Sedan ett par decennier bakåt i tiden argumenteras inom kulturforskning för existensen av en ny vändning som omväxlande kallas den materiella, den posthumanistiska eller ontologiska vändningen. Denna vänder sig från tyngdpunkten på det språkliga och koncentrerar sig istället på det materiella.¹⁶⁷ Väl medveten om denna vändning är min bedömning att en diskursanalytisk inriktning på analyserna i min studie i högre grad kan frilägga ungdomslitteraturens folkhemsideologiska föreställningar. Därför har jag i detta arbete valt att tillämpa detta angreppssätt.

¹⁶³ Fairclough, 2011 s. 101–136.

¹⁶⁴ von Zweigbergk, 1965 s. 431 f.; Furuland et.al., 1994 s. 284 f.; Kjersén Edman, 2002 s. 116; Boglind & Nordenstam, 2016 s. 24.

¹⁶⁵ Se Gérard Genette, *Palimpsests. Literature in the Second Degree*, Lincoln: Nebraska UP1997.

¹⁶⁶ Fairclough, 2010 s. 56, Wodak & Meyer, 2001 s. 1–33.

¹⁶⁷ Cecilia Åsberg, "Läskunnighet bortom humanioras bekvämlighetszoner. En inledning" i *Posthumanistiska nyckeltexter*, red. Cecilia Åsberg, Martin Hultman & Francis Lee, Lund: Studentlitteratur 2012, s. 7.

Ideologi och hegemoni

Mitt studieobjekt ungdomslitteratur utgör en diskursiv praktik där ideologiska perspektiv kommer till uttryck. Makt, ideologi och kritik är tre för den kritiska diskursanalysen grundläggande termer, vari olika forskare lägger varierande betydelser och tyngd.¹⁶⁸ Jan Blommaert understryker att flertalet forskare anser att diskurs är ett ideologiskt område, men konstaterar samtidigt att relationen mellan ideologi och diskurs är ett formligt trask av motstridiga definitioner.¹⁶⁹ Ideologier och diskurser är påverkade av flera betingelser och dessa betingelser formar människor. Frågan om hur diskurs och ideologi förhåller sig till varandra är långt ifrån enkel. Därför nöjer jag mig med att här bara antyda ett svar. Begreppet ideologi används dessutom i en rad betydelser. Flera forskare tar spjörn mot Anthony Gramscis syn på ideologi som varande knuten till handling, där ideologier bedöms i termer av sina sociala effekter.¹⁷⁰ Den komplexa ideologiska sfären relateras därigenom till begreppet hegemoni.¹⁷¹ I mitt arbete ansluter jag till denna riktning.

Hegemoni handlar om dominansförhållanden i ett samhälles ekonomiska, politiska, kulturella och ideologiska sfärer och inbegriper att det pågår betydelsebildande processer inom överbyggnaden.¹⁷² Hegemoni är kort sagt en form av utövad makt. Den bygger på ett system av dominerande värdenormer som genomsyrar samhället och förutsätter att medborgarna accepterar makthavarnas överhöghet, som Åsa Linderborg uttrycker det: "trots motstridiga intressen".¹⁷³ Genom massmedial påverkan, kultur och utbildning, eller med 70-talsvokabulär: genom indoktrinering, övertygas befolkningen om den rådande ordningens och normernas riktighet. Staten har, konstaterar Linderborg, "därför en avgörande betydelse för upprätthållandet och reproduktionen av hegemonin, inte minst genom utbildningsväsendet".¹⁷⁴ En del av denna reproduktion sker alltså även genom ungdomslitteratur, där den ideologiska uppmaningen om *att bli vuxen* eller *att bli någon* är ett exempel.¹⁷⁵ De normer som dominerar i samhället mångfaldigas alltså genom skönlitterära texters innehåll, struktur och språk.¹⁷⁶

¹⁶⁸ Wodak & Meyer, 2001 s. 1 ff.

¹⁶⁹ Jan Blommaert, *Discourse. A Critical Introduction*, Cambridge: Cambridge UP 2005 s. 158.

¹⁷⁰ Häribland såväl Fairclough som Laclau och Mouffe.

¹⁷¹ Begreppet hegemoni har sitt ursprung i leninistisk tradition, och infördes enligt Åsa Linderborg i den marxistiska idétraditionen av Georgij Valentinovič Plechanov, se Linderborg, 2001 s. 14. Begreppet är centralt för Anthony Gramscis analys av den västerländska kapitalismen. Blommaert, 2005 s. 62, Ernesto Laclau & Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso 2001 [1985].

¹⁷² Se exempelvis Blommaert, 2005; Fairclough, 2010; Winther Jørgensen & Phillips, 2000.

¹⁷³ Linderborg, 2001 s. 14.

¹⁷⁴ Linderborg, 2001 s. 14.

¹⁷⁵ Se Trites, 2000.

¹⁷⁶ Se Stephens, 1992.

Ursprungligen utgick hegemonibegreppet från att samhället är uppbyggt av klasser som har både ett ekonomiskt och ideologiskt fundament. Ernesto Laclau och Chantal Mouffe öppnade begreppet för andra former av dominansförhållanden än klasskillnader, som till exempel genusordning.¹⁷⁷ För en kritisk diskursanalytisk metod med feministisk inriktning menar Michelle Lazar att det är nödvändigt att undersöka hur makt och dominans produceras diskursivt och påverkar maktbalansen.¹⁷⁸ Hon understryker att könsmaktsordningen är hegemonisk, trots att den ofta inte alls ter sig dominerande.¹⁷⁹ I samband med förändringar i en given diskursiv praktik kan en dimension som exempelvis gestaltningen av unga kvinnors frigörelse framträda. Detta kan påverka balansen mellan sociala krafter utan att det uppmärksammas i den aktuella tiden. Genom att studera språk och ideologi i en given diskursiv praktik som ungdomslitteratur kan förändringen synliggöras.¹⁸⁰ Kunskapsproduktion är djupt förankrad i ett samhälles ideologiproduktion oavsett om det handlar om normerande föreställningar eller om subversiva diskurser som vill utmana den rådande ordningen. Fairclough hävdar att ideologin verkar på skiftande sätt på många nivåer i språket och att ideologi finns som egenskap både i strukturer och i händelser. Vid behandlingen av ungdomslitteratur som diskursiv praktik blir det därför möjligt för mig att inte bara undersöka hur samhällsförändringar under 1900-talet uttrycks, utan också urskilja hur maktbalansen, de hegemoniska förhållandena, formuleras.

Individen är, liksom det sociala livet, formad av diskurser. En diskurs ger vissa handlingsanvisningar för individen att leva upp till för att bli accepterad av omgivningen.¹⁸¹ Detta resonemang kan illustreras med ett exempel från flickbokens historia: Ying Toijer-Nilsson framhåller att "[h]undra år efter *Unga kvinnor* är det inte särskilt spännande att vara pojkflicka. Flickan år 1960 *förväntas* vara aktiv och självständig. Men dröjer hon kvar i pojkfasonerna alltför länge, betraktas hon som en smula barnslig".¹⁸² Det finns en instabilitet i pojkflickskapandet beroende på att pojk- och flickdiskurser förändras. Det handlar om förskjutningar i femininiteten och maskuliniteten som påverkar pojkflickans diskurs och förändrar den. Diskursen för hur

¹⁷⁷ Laclau & Mouffe, 2001. Beträffande denna diskussion se också Fairclough, 2010; Winter-Jørgensen & Phillips 2000; Michelle Lazar, *Feminist Critical Discourse Analysis. Gender, Power and Ideology in Discourse*, New York: Palgrave Macmillan 2005.

¹⁷⁸ Lazar, 2005 s. 10.

¹⁷⁹ Lazar, 2005 s. 7.

¹⁸⁰ Fairclough, 2010 s. 56.

¹⁸¹ Fairclough, 2010 s. 538 ff.

¹⁸² Ying Toijer Nilsson, "En modern flicka. Flickgestalten i ungdomslitteraturen – föregångare eller samhällspegel" i *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg* red. Birgitta Paget, Stockholm: Författarförlaget 1983 s. 246–261.

en flicka förväntas vara är således föränderlig i ungdomslitteraturen, vilket framgår i ungdomslitterära texter genom hela 1900-talet.

Den diskursanalytiska metoden öppnar även för möjligheten att analysera kollektiv identitet. Detta är väsentligt för denna studie, då folkhemsideologin utgår från en politisk rörelse där kollektivism är ett grundläggande ideologiskt fundament. Kollektiv identitet är en kategori som innebär att någon alltid utesluts. I den meningen blir varje gruppbildning politisk. Gruppbildning är en central akt när samhället ges innehåll liksom när samhällsbilder formas gällande hur människor delas in i grupper.¹⁸³ Den samhällssyn och de gruppbildningar som slår igenom, får därmed konsekvenser för människors handlingar. I min studie är dessa formationer väsentliga. De politiska konflikter som ingår i 1900-talets samhällsutveckling handlar bland annat om vilka gruppbildningar som tillåts dominera. Under perioden växer sig till exempel den svenska fackföreningsrörelsen stark och utgör en grupp som påverkar människors handlande.

Två nodalpunkter

Även om jag förankrat mitt arbete i traditionen kring Faircloughs kritiska diskursteori, använder jag i tillägg två för min analys betydelsefulla begrepp från den diskursteori som utvecklats av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, nämligen *nodalpunkt* och *flytande signifikant*. Detta motiverar här en närmare presentation av Laclau och Mouffes diskursteori och begrepp. Ett tecken, som till exempel bil, får betydelse genom att skilja sig från andra tecken, som till exempel motorcykel. Visserligen får tecknen betydelse genom att de skiljer sig från varandra men i vårt vardagliga språkbruk relateras tecknen till varandra och kan därigenom få nya betydelser. Några tecken blir i en given diskurs särskilt centrala, privilegierade tecken. Inom diskursteori benämns sådana tecken för *nod* eller *nodalpunkter*. Laclou och Mouffe slår fast:

If the social does not manage to fix itself in the intelligible and instituted forms of a *society*, the social only exists, however, as an effort to construct that impossible object. Any discourse is constituted as an attempt to dominate the field of discursivity, to arrest the flow of differences, to construct a centre. We will call the privileged discursive points of this partial fixation, nodal points.¹⁸⁴

¹⁸³ Fairclough, 2010 s. 398 f.

¹⁸⁴ Laclau & Mouffe, 2001 s.112.

Winther-Jørgensen och Phillips beskriver detta som att "[n]odalpunkter är privilegierade tecken kring vilka en diskurs organiseras" och betonar att nodalpunkterna är innehållslösa när de inte ingår i en diskurs.¹⁸⁵ Nodalpunkter ges således betydelse enbart när de ingår i en bestämd diskurs. Förenklat kan detta uttryckas som att det utifrån nodalpunkten organiseras en social struktur av betydelser som kan förändras.¹⁸⁶ Tecken som "eget rum", "trångboddhet" eller "villa" får i ungdomslitteraturens gestaltning sin betydelse fixerad genom att de relateras till nodalpunkten "hem" på bestämda sätt. En nodalpunkt är alltså ett "privilegierat tecken", en central punkt, "kring vilket andra tecken ordnas".¹⁸⁷ Nodalpunkten är enligt Laclau samtidigt i sig en *flytande signifikant*.¹⁸⁸ Runt omkring en eller flera nodalpunkter etableras en *diskurs* som i mer eller mindre hög grad ansluter till nodalpunkternas betydelser.

Benämningen *flytande signifikant* är förknippad med analysen av konflikter mellan diskurser och avser sådana tecken som i skilda diskurser kan få olikartat innehåll. En flytande signifikant hänvisar alltså till att det pågår en kamp om innebörden i viktiga tecken mellan diskurser. Laclau illustrerar betydelsen med stöd av metaforen skyttegravskrig:

To 'hegemonize' a content would therefore amount to fixing its meaning around a nodal point. The field of the social could thus be regarded as a trench war in which different political projects strive to articulate a greater number of social signifiers around themselves.¹⁸⁹

Flytande signifikanter fylls med innehåll på ett sätt som gynnar en given diskurs. Med stöd av de två begreppen, nodalpunkt och flytande signifikant, är det därför möjligt att granska folkhemsideologin och dess förändringar såsom de konstitueras i ungdomslitteraturen.

I mitt arbete med ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs identifierar jag två nodalpunkter, nämligen "hem" och "utbildning". Under hela 1900-talet ingår de i diskursen, påverkar och förändrar den. Nodalpunkternas innehåll förändras genom kampen om innehållet i några centrala flytande signifikanter som bidrar till att fylla nodalpunkten med innebörd.

¹⁸⁵ Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 33 ff. Jag har valt att använda den terminologi som Winther-Jørgensen och Phillips använder i sin introduktion till Laclau och Mouffe s. 33–36.

¹⁸⁶ För en introduktion till begreppen nodalpunkter och flytande signifikanter, se Bergström & Boréus, 2005 s. 315–318 samt Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 33–36.

¹⁸⁷ Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 33.

¹⁸⁸ Ernesto Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time*, London: Verso 1990 s. 28. Se även Ernesto Laclau, "Discourse" i *A Companion to Contemporary Political Philosophy Vol. 2*, red. Robert E. Goodin, Philip Pettit, & Thomas Pogge, Oxford: Blackwell 2007 s. 241–247.

¹⁸⁹ Laclau, 1990 s. 28.

Metaforen "hem" är ett kraftfullt uttryck för det "goda samhället" och får redan från sekelskiftet 1900 en central position inom folkhemsdiskursen. Nodalpunkten *hem* påverkas och ges innehåll av *flytande signifikanter* som till exempel *kvinnans frigörelseprocess* och *den nationella frågan*. I Marika Stiernstedts *Ullabella* (1922) diskuteras flickors utbildningsmöjligheter, medan unga kvinnors emancipatoriska möjligheter under 1900-talets senare decennier uttrycks på andra sätt och mer handlar om rätten till den egna kroppen, som i det avslutande 60-talets *Tillträde till festen* (1969) av Gunnel Beckman och i 90-talets *Kort kjol* (1998) av Christina Wahldén.¹⁹⁰ Den diskursanalytiska metoden möjliggör identifiering av dylika explicita eller implicita diskurser som ingår i gestaltningen av folkhemmet i ungdomslitteraturen och hur denna gestaltning förändras över tid. Även *nationsbegreppet* är en flytande signifikant i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Dess betydelse förändras över tid och skilda diskurser kämpar inbördes om att ge begreppet innehåll.

En nodalpunkt som ingår i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs är *utbildning*. Detta beror givetvis på att bildningssträvandena är grundläggande för den framväxande arbetarrörelsen, vilket bland andra Anders Björnsson konstaterat: "Jakten på bildning [...] står högt på arbetarrörelsens dagordning vid sekelskiftet."¹⁹¹ En diskurs inom folkhemsideologin handlar om det som Ronny Ambjörnsson beskriver med hjälp av uttrycket "den skötsamme arbetaren".¹⁹² Inom arbetarrörelsen vid sekelskiftet stod på dagordningen att föstra bort underlägsenhet och underordning samt att skapa ett som Björnsson uttrycker det "stabilt framstegsmedvetande".¹⁹³ Diskursen om den skötsamme arbetaren anknyter till arbetarrörelsens bildningssträvanden. Det är samtidigt inte överraskande att bildning och utbildning får betydelse i den litteratur som vänder sig till ett uppväxande släkte för vilket utbildning är ett väsentligt inslag i vardagen.

Innebörder i nodalpunkterna och de flytande signifikanterna

Innebörden i nodalpunkterna *hem* och *utbildning* påverkas av de flytande signifikanter jag identifierat som betydelsefulla inom ungdomslitteraturens

¹⁹⁰ Gunnel Beckman, *Tillträde till festen*, Stockholm: Bonnier 1969; Marika Stiernstedt *Ullabella. Berättelse*, Stockholm: Bonnier 1922; Christina Wahldén, *Kort kjol*, Stockholm: Tiden 1998.

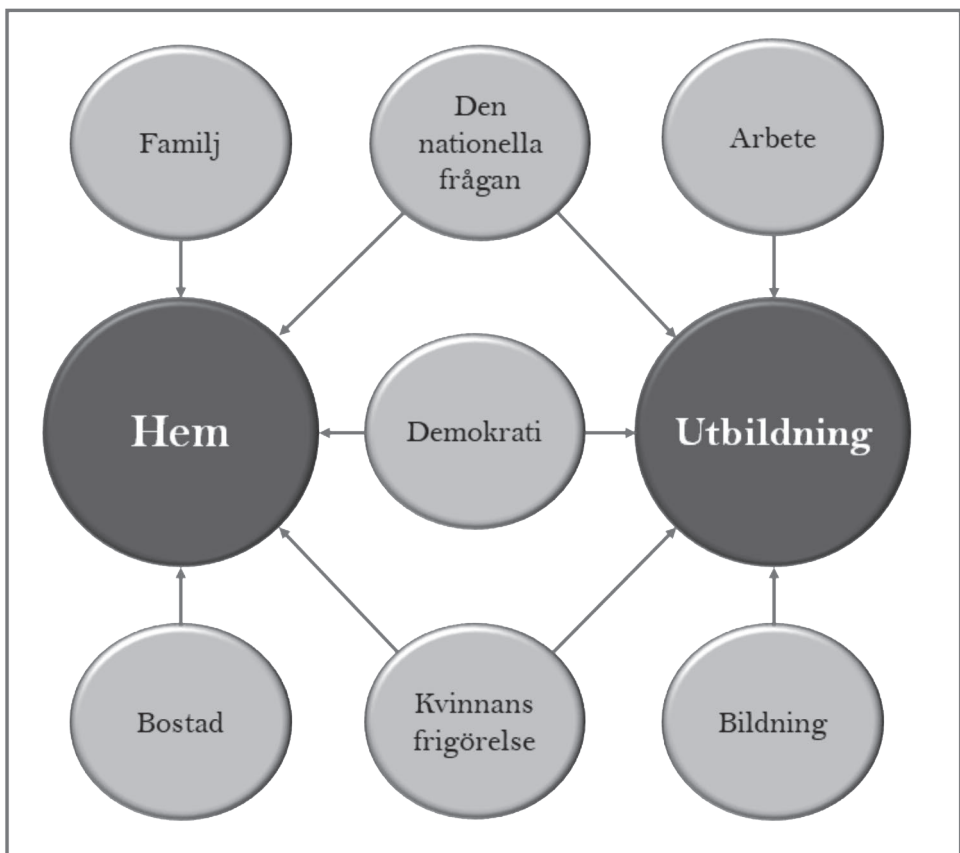
¹⁹¹ Anders Björnsson, "Bråkstakar och asketer" i *Svensk Tidskrift*, Stockholm: 1990 s. 187–193. <http://www.svensktidskrift.se/arkiv100/1990/54%20Anders%20Bjornsson%3B%20Brakstakar%20och%20asketer.pdf>. [Hämtad 2012-05--12].

¹⁹² Ambjörnsson, 1988.

¹⁹³ Björnsson, 1990.

gestaltning av folkhem och folkhemsideologi. Innebörden i respektive nodalpunkt kan skifta beroende på utfallet i de kraftmätningar som pågår i samhället. Utöver de flytande signifikanter jag redan nämnt, *kvinnans frigörelse* och *den nationella frågan*, har jag identifierat *bostad*, *familj*, *bildning*, *arbete* och *demokrati* som centrala flytande signifikanter i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs under hela seklet.

Hur de flytande signifikanterna inverkar på nodalpunkterna framgår schematiskt av figur 1 där samtliga påverkansriktningar för överskådlighetens skull inte är markerade. De större mörkare cirkeln markerar nodalpunkter och de mindre flytande signifikanter. Samtliga flytande signifikanter påverkar båda nodalpunkterna, men tre av dem har en mer framträdande förbindelse med båda nodalpunkterna.

Figur 1. Flytande signifikanters inverkan på nodalpunkterna.

Hur dessa flytande signifikanter gestaltas i ungdomslitteraturen blir alltså bärande aspekter i min analys. Därför presenteras i de följande avsnitten några perspektiv på dessa begrepp.

Nodalpunkten hem

Hemmet utgör en av två nodalpunkter, hem och utbildning, jag identifierar som kännetecknande för ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Överlag utgör hemmet i barn- och ungdomslitteraturen det trygga rum där de grundläggande mänskliga behoven kan tillfredsställas. Hemmet manifesteras i allt från berättelser om vardagsliv till berättelser om äventyr och gemenskap. Det är på en gång ingenstans och överallt.¹⁹⁴

Ordet *hem* används, inte minst i skönlitteratur, som en mångbottnad metafor.¹⁹⁵ Det finns en stark förbindelselänk mellan hem och nation, vilket framgår av de många uttrycken om Sverige där ordet hem används, såsom "vårt hem på jorden". Hemmet som idé uttrycker ett så grundläggande och universellt mänskligt behov av trygghet och tillhörighet att det därigenom bär på en känslomässigt laddad mening för så gott som alla. Även folkhemsmetaforen är bärare av en sådan dubbel betydelse – *hem* som nationen Sverige och *hem* som familjelivets trygga rum. *Hem* syftar alltså inte bara på en bostad utan också på samhället, och särskilt på hemmet som samhällets centrum.

Även Mavis Reimer betonar benämningens vidd och omfattning.¹⁹⁶ Skildringen av trygga hem i berättelser för barn kan, menar Reimer, förstås som ett löfte till barnet att världen är en plats, där barn kan trivas.¹⁹⁷ I ungdomslitteraturen fungerar hemmet även som en arena för protagonistens väg ut i världen och som en plats för medling mellan protagonisten och världen.¹⁹⁸ Protagonisten sammanförs med världen utanför hemmet, vilket bidrar till förståelsen för och känslan av att vara en del av världen. Metaforerna är, som jag sökt visa, många och uppvisar ett brett spektrum av innebörder.

En flytande signifikant som påverkar hemmet är *bostaden*, i vilken jag även inkluderar beteckningen *hus*. Denna signifikant är mer konkret och begränsad än benämningen hem. Ändå ryms en rad symboliska betydelser även i detta tecken till exempel som varande en plats att dra sig undan till från omvärldens krav. Samtidigt fungerar huset som en värld i miniatyr eller en ram genom vilken nationen eller världen utanför tolkas. Pauline Dewan betonar att huset som hem är en grundläggande referenspunkt i barn- och ungdoms-

¹⁹⁴ Mavis Reimer, "Homing and Unhoming. The ideological Work of Canadian Children's Literature" i *Home Words. Discourses of Children's Literature in Canada*, red. Mavis Reimer, Ontario, Waterloo: Wilfrid Laurier UP 2008 (b) s. 1–23. s. 5.

¹⁹⁵ Ordet hem har enligt Anna Nordenstam sitt ursprung i Tyskland och förmedlades genom "engelska litterära influenser" till Sverige i början av 1800-talet. Anna Nordenstam, *Begynnelse. Litteraturforskningens pionjärvinnor 1850–1930*, Stockholm/Stehag: Symposium 2001 s. 58. /Diss. Göteborg/

¹⁹⁶ Reimer, 2008 (b) s. 5.

¹⁹⁷ Reimer, 2008 (a) s. Xiii.

¹⁹⁸ Pauline Dewan, *The House as Setting: Symbol and Structural Motif in Children's Literature*, Lewinstone N.Y.: The Edwin Mellen Press 2004 s. 4.

litteratur.¹⁹⁹ Det är inte överraskande att dess gränsvaktande väggar upplevs på olika sätt i skilda skeden av livet. Ändå uppfattar John Rennie Short huset inte bara som en mötesplats mellan jaget och världen utan också som en samlingspunkt för en serie dikotomier som vila-rörelse, resa-ankomst, privat-offentligt, inne-ute, för att nämna några.²⁰⁰²⁰¹ Jag har alltså identifierat bostaden som en flytande signifikant som påverkar ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs och jag undersöker därför hur bostaden påverkar den ungdomslitterära folkhemsdiskursen.

Familjen är ytterligare en av de flytande signifikanter som påverkar ungdomslitteraturens diskursiva framställning av folkhemmet. Jag undersöker därför i min studie hur svensk ungdomsroman gestaltar den ideologiska synen på familjens utformning och hur detta påverkar konstruktionen av ungdomslitteraturens folkhemsideologiska förställningar. Föreställningen om den kärleksfulla kärnfamiljen är ända in i vår tid kraftfull och kärnfamiljen har under 1900-talet framstått som självklar både i samhället och i barn- och ungdomslitteraturen. Familjen är dock en komplex social konstruktion med en inte helt kartlagd historia.²⁰² En grundläggande förutsättning för familjen och familjebegreppet handlar om artens överlevnad och om en fortplantning som kräver parbildning, menar barndomsforskaren Philippe Ariès.²⁰³ Det är här knappast möjligt att fixera den moderna familjens historia, då dess konstitution och betydelse varierar i samhällsorganisationen, men mycket tyder på att den moderna familjen långsamt växer fram, troligen redan från 1700-talet.²⁰⁴ Däremot finns bland forskare en samsyn om att familjen alltid är kulturellt specifik och bunden till samhällstraditioner.²⁰⁵ Förändringar i familjestrukturen varierar dock från överklass till arbetande klasser, från familjer i rurala miljöer till familjer i urbana samhällen och från familj till familj. Den kärleksfulla familjen är ett ideal som ligger inbäddat i ett ideologiskt system, där frågor om makt och kontroll hanteras.

Även om familjer organiseras på en rad sätt beroende på klass, tid och andra kontextuella förhållanden, tycks familjeidealet enligt John Tosh vila på visionen om en kärnfamilj. Denna förankras i en kärleksrelation så ingjuten

¹⁹⁹ Dewan, 2004 s. 5 f.

²⁰⁰ John Rennie Short, "Foreword" i *At Home. An Anthropology of Domestic Space*, red. Irene Cieraad, Syracuse: Syracuse UP 1999 s. ix-x.

²⁰¹ Dewan, 2004 s. 5.

²⁰² Se Erik Johannesson, *Den läsande familjen. Familjetidskriften i Sverige 1850-1880*, Uppsala: Uppsala universitet 1980 /Diss./; Lissa Paul, *Reading Otherways*, Stroud: Thimble 1998.

²⁰³ Philippe Ariès, *Barndomens historia*, Stockholm: Gidlund 1982 [1960] s. 231. Avdelning 3 behandlar familjens framväxt.

²⁰⁴ Ariès, 1982 s. 274.

²⁰⁵ Se Göran Ahrne, Christine Roman & Mats Franzén, *Det sociala landskapet*, Göteborg: Korpen 2008; Thomas Johansson, *Familjeliv*, Malmö: Liber 2009 s. 10-11, 21-22.

i vårt normaliserade tänkande om familjen, att dessa ideal fortfarande formar våra nuvarande förväntningar på familjen.²⁰⁶ Den liberala kärnfamiljen är följaktligen ett uttryck för ett ideologiskt system, där frågor om makt och kontroll finns inbäddade. Jag belyser denna samhällets minsta organisatoriska enhet, familjen, ur ett maktperspektiv utifrån förutsättningen att den är en väsentlig flytande signifikant som fyller nodalpunkten *hem* med innehåll i ungdomslitteraturens gestaltning av folkhemsideologiska föreställningar.

Kvinnans frigörelse är yttermera en betydelsefull flytande signifikant. Under 1900-talets första decennier dominerade frågan om kvinnlig rösträtt det könspolitiska området. Ellen Key var vid denna tid särskilt framträdande i den könspolitiska debatten och hennes skrifter lästes inte bara i Sverige utan också internationellt. Hennes idéer hade ett märkbart inflytande över den socialdemokratiska folkhemsideologin i början av 1900-talet samt över de socialdemokratiska kvinnornas tidiga ideologiska utveckling.²⁰⁷ Det är ett tankegodt som påverkar ungdomslitteraturens framskrivning av kvinnans frigörelse, särskilt under den första hälften av 1900-talet i den litteratur som vänder sig främst till unga kvinnor.

Flera forskare framhåller det faktum att de socialdemokratiska kvinnorna även fick kämpa inom sitt parti för att få bli delaktiga i partipolitiken.²⁰⁸ De socialdemokratiska kvinnorna hade härigenom en lång etableringsperiod bakom sig innan de 1920 kunde bilda det socialdemokratiska kvinnoförbundet.²⁰⁹ SAP dominerades under lång tid närmast fullständigt av män och den folkhemsideologi som formades i början av 30-talet bestämdes i huvudsak av dem. Under de första decennierna av 1900-talet intog partiet en ambivalent, för att inte säga kritisk, inställning till kvinnorörelsen. Yvonne Hirdman uppmärksammar det samband mellan Keys särartsfeminism och det husmoderskontrakt hon menar växte fram som en kompromisslösning under mellankrigstiden och som i stort sett gällde fram till 60-talet. Husmoderskontraktet hänger enligt Hirdman samman med folkhemmets utveckling, där hemmet hamnar i socialpolitikens blickfång.²¹⁰ Även i Gunnel Karlssons genomlysning av det socialdemokratiska kvinnoförbundet blir likheter mellan kvinnoför-

²⁰⁶ John Tosh, *Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, New Haven/London: Yale UP 1999 s.19. Se även Ahrne et.al. 2008.

²⁰⁷ Hirdman, 1992.

²⁰⁸ Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*, Lund: Arkiv 1996. /Diss. Göteborg/ <http://hdl.handle.net/2077/12178>. [Hämtad 2019-02-14].

²⁰⁹ Karlsson, 1996 s. 72.

²¹⁰ Yvonne Hirdman, "Genussystemet" i *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport. SOU 1990:4*, Stockholm: Allmänna förlaget 1990 73-116, s. 84 ff.

bundets ideologiska inriktning och Keys samhällsmoderlighet märkbar under första hälften av seklet.²¹¹

Genom sitt begrepp *samhällsmoder* påverkar Key synen på kvinnans uppgifter i en särartsfeministisk riktning. Denna uppfattning om att kvinnan kompletterar mannen var i seklets inledning inte ovanlig, utan snarare ett uttryck för den framväxande medelklassens könskomplementära ideal. Men med begreppet samhällsmoder vill Key något mer. Hon pekar med benämningen samhällsmoder nämligen fram mot att fler kvinnor i offentligheten kan göra skillnad särskilt inom de områden som hon menar att kvinnor är speciellt skickade att agera. Betydelsen av benämningen samhällsmoderlighet blir, särskilt i relation till folkhemsideologi och kvinnoemancipation, under loppet av 1900-talet allt mer problematisk.²¹²

Det förs inom flera vetenskapliga discipliner en diskussion om innebörden och användningen av termerna kön och genus. I min studie har jag i Marika Andraes efterföljd valt att använda benämningen kön.²¹³ Detta hindrar dock inte att jag vid vissa tillfällen använder begreppet genus. Det sker när det är mer etablerat, som till exempel i benämningar som genusvetenskap, genuskontrakt och liknande. Jag har delvis anammat de kontraktsbegrepp som Hirdman lanserat eftersom de är användbara i en historisk kontext för att uppfatta skillnader och förändringar, som i "husmoderskontraktet" och "jämskördhetskontraktet".²¹⁴ När det gäller tolkning av könskonstruktioner från 1900-talets tidiga decennier finns det fog för en extra påminnelse om faran för sådana anakronismer som kan leda fel. Eftersom de teoretiska perspektiv som här anläggs på texter från det inledande 1900-talet, ofta emanerar från vår egen samtid, blir detta särskilt känsligt.²¹⁵

Den nationella frågan utgör ännu en flytande signifikant. Vid sekelskiftet 1900 stod den nationella frågan på den politiska dagordningen. Från en konservativ borgerlighet fanns i början av seklet en återkommande maning om nationell samling bortom klasskillnader som en strategi för att möta arbetar-

²¹¹ Karlsson, 1996 s. 172 ff.

²¹² Ellen Key, "Missbrukad kvinnokraft" och "Naturenliga arbetsområden för kvinnan" i *Tvenne föredrag*, Stockholm: Bonnier 1896. <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/KeyE/titlar/MissbrukadKvinno/info> [Hämtad 2017-04-04]. För vidare diskussion se Ronny Ambjörnsson, *Ellen Key. En europeisk intellektuell*, Stockholm: Bonnier 2012

²¹³ För diskussion om begreppen kön och genus se Marika Andrae, "Vad är könsskillnad? Om motstridiga användningar av begreppet kön och svårigheten att formulera socialisationsteorier" i *Bedrägliga begrepp. Kön och genus i humanistisk forskning*, red. Gudrun Andersson, Uppsala: Uppsala universitet 2000 s. 31–49.

²¹⁴ Yvonne Hirdman, "Kvinnorna i välfärdsstaten. Sverige 1930–1990" i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, red. Yvonne Hirdman, Stockholm: Utbildningsradion 1998 s. 203–218.

²¹⁵ Österlund, 2005 s. 218.

rörelsens framväxt och dess socialistiska värderingar. Den nationella frågan betonades ideologiskt bland annat genom ett historiebruk som sträckte sig så långt tillbaka i historien som möjligt för att poängtera nationens långvariga tradition, liksom för att ge nationen, fosterlandet, en hög status.²¹⁶

Både emigrationen och unionsupplösningen 1905 uppfattades av konservativa nationalistiskt inriktade grupperingar som uttryck för en svag svensk nationalkänsla.²¹⁷ En del av denna konservativa nationalism är tydligt relaterad till militaristiska strömningar, där Rudolf Kjellén var en känd företrädare. Under senare delen av 20-talet fick nationella tongångar ett allt större gehör även inom socialdemokratin. När socialdemokratin i slutet av 20-talet och under 30-talet förespråkade en stark stat baserad på nationella värderingar blev skillnaderna i synen på statens uppgifter väsentliga. Där Kjellén pläderat för en neutral stat, betonade Per Albin Hansson behovet av en aktiv stat som kunde bidra till att skapa ett jämlikare samhälle.²¹⁸ Socialdemokratin lyckades under mellankrigstiden och under krigsåren förena utvecklingen av ett demokratiskt styrelseskick med nationell samhörighet. Ulf Zander framför uppfattningen att socialdemokratin långa regeringsinnehav lutade sig mot "en naturlig och specifik svensk nationell gemenskap" som förstärktes av att det "specifikt svenska" var "att landet inte var direkt indraget i andra världskriget och därmed kunde odla föreställningen om det svenska utanförskapet".²¹⁹

I slutet av seklet blev den nationella frågan åter central. År 1994 genomfördes folkomröstningen om svenskt medlemskap i Europeiska unionen, EU. Ja-sidan fick en knapp övervikt och 1995 blev Sverige medlem i EU. Europeiska unionen är en överstatlig organisation, vilket innebar att Sverige genom medlemskapet överlät en del av sin suveränitet till EU:s institutioner. Härigenom minskade nationalstatens betydelse. Globaliseringens effekter på den nationella identiteten och nationalstaten diskuterades i slutet av seklet inom flera vetenskapliga forskningsinriktningar. Exempelvis uppmärksammar Hans Löden nationens betydelse för att utbilda medborgarna om deras plikt och ansvar gentemot landet.²²⁰ Nationsbegreppet, framhåller han, hänvisar till nationens historia och kultur, medan benämningen stat tydligare relaterar

²¹⁶ Exempel på detta finns i Carl Grimbergs första lärobok från 1905, Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa* (1906–07) och inte minst i Verner von Heidenstams historiebok för folkskolan, *Svenskarna och deras hövdingar. Berättelser för unga och gamla Band 1 och 2* (1908–1910).

²¹⁷ Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press 2001 s. 94. /Diss. Lund/

²¹⁸ Zander, 2001 s. 222.

²¹⁹ Zander, 2001 s. 468.

²²⁰ Hans Löden, "Citizenship Education, National Identity and Political Trust. The Case of Sweden" i *Nordidactica. Journal of Humanities and Social Science Education* 2014:2 s. 116–136.

till utövande av makt och styrning. Han betonar härvid utbildningens betydelse för nationens fortsatta ansvar för att organisera demokratiska processer och därmed för medborgarnas krav på öppenhet, kontroll och ansvarsskyldighet när det gäller politiska beslut. Precis som i seklets inledning fogas alltså den nationella frågan samman med utbildningsinsatser. Detta leder mig vidare till den andra nodalpunkten i ungdomslitteraturens framställning av folkhemsideologin, nämligen utbildning.

Nodalpunkten utbildning

Utbildning identifierar jag som den andra nodalpunkten i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Utbildning och utbildningsinstitutioner förekommer rikligt i ungdomslitteraturen men inte alltid tematiskt inträngande eller påtagligt. Många författare använder skolan enbart som kuliss eller bakgrundsmiljö för berättelsens centrala motiv, om det så handlar om rasism, kärlek eller drogmisbruk. En del låter skolan vara en naturlig del av de ungas vardag, medan andra åter har valt skola och undervisning som huvudmotiv.

Under hela 1900-talet förblir utbildning ett betydelsefullt politikområde. Med stöd av en demokratisk skola, där alla oavsett kön, klass, etnicitet, sociala och ekonomiska förutsättningar och geografisk hemvist, har tillgång till en utbildning som värderas lika överallt skulle social jämlikhet och ett rättvist samhälle förverkligas. Utbildning förbinds under seklets gång med uttryck för sociala förändringar som arbetarklassens förbättrade levnadsförhållanden och kvinnans begynnande frigörelse. Därför betraktades utbildning som ett väsentligt verktyg för att förverkliga folkhemmet, både i verkligheten och inom ungdomslitteraturen. Detta fäster tonvikten vid utbildningens frigörande och emancipatoriska sida.

Samtidigt är utbildningsinstitutioner en central del av ett samhälles kontrollerande maktsystem. Den disciplinära makten verkar genom värderingar, regler och etik som styr och håller ihop samhället. Dessa normer framstår som normala och naturliga, eftersom den enskilda individen har införlivat den ideologi som skapar dem i sitt eget tänkande. Dessa regler och värderingar är dock en del av det maktsystem som genomsyrar samhället och har därför en styrande effekt. Genom föräldrar och utbildningsinstitutioner kontrolleras och socialiseras unga in i samhällets normer och värderingar. Ett resultat av den unga människans socialisering är att den självreglerande disciplinära makten stärks.²²¹ Eva Österlind beskriver en variant av den självreglerande disciplinära makten i en modern skolsituation, när det gäller utformningen av så kallat " eget arbete " i skolan. Hon visar hur det egna arbetet är ett kraft-

²²¹ Alston, 2008 s. 10.

fullt sätt att disciplinera eleverna eftersom det samtidigt innebär ökad frihet och ökad kontroll.²²² För enskilda elever kan individualisering innebära ett ökat inflytande, men för elever som grupp minskar inflytandet. Vid sin jämförelse mellan skolans förändringar och förändringar i samhället i stort, poängterar Österlind att skolans förändring från sanktioner till självdisciplin är betydelsefull. Hur denna förändring påverkar ungdomslitteraturens kännetecken på uppror mot den disciplinära makten när den utövas av auktoriteter som lärare och föräldrar är än så länge outforskat.²²³ I detta arbete synar jag hur ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs konstrueras genom förändringar av innebörden i nodalpunkten *utbildning*.

Begreppet *bildning* uppkom i samband med den franska revolutionen och de idétraditioner som knyts till nyhumanismen. Som flytande signifikantpåverkar dess innebörder främst nodalpunkten *utbildning* i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. "Ljus över landet" löd bildningssträvarens paroll vid sekelskiftet 1900. Bildning liksom utbildning hade som samhällelig företeelse länge framstått som ett privilegium för endast ett fåtal i de övre samhällsskikten.²²⁴

Bernt Gustavsson menar att perioden 1880–1930 "kännetecknas av en demokratisering av bildningslivet", då bibliotek, studiecirkel och folkhögskolor öppnas.²²⁵ Tre bildningsideal konkurrerade, enligt Gustavsson, om att bli den dominerande bildningsdiskursen inom arbetarrörelsen.²²⁶ Dessa tre benämner han medborgarbildningsidealet, självbildningsidealet och nyhumanismens personlighetsbildande ideal. Under tiden före första världskriget är motsättningarna mellan dessa ideal latenta. De framstod som Gustavsson hävdar, som "delar i en fast enhet".²²⁷ Det var först under 1920- och 1930-talen som de framträdde som åtskilda och hamnade i motsättning till varandra. Inom det till arbetarrörelsen knutna studieförbundet, ABF, uppfattades enligt Jonas Åkerstedt under perioden 1912 till 1930 bildningsarbetet "som medel, avsett att främja något som befunnits eftersträvansvärt".²²⁸ Han menar att det "ena synsättet lägger tonvikten på den enskilde individen, det andra på samhället i stort". Det personlighetsbildan-

²²² Eva Österlind, *Disciplinering via frihet. Elevers planering av sitt eget arbete*. Uppsala: Uppsala univ. 1998 s. 137. /Diss./

²²³ Trites, 2000 s. xi. Wistisen behandlar ett annat slags uppror som handlar om hur ungdomar tar plats och erövrar den urbana miljön genom ett upproriskt trots (2017 a och b).

²²⁴ Bernt Gustavsson, *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1991 s. 11.

²²⁵ Gustavsson, 1991 s. 11.

²²⁶ Gustavsson, 1991 s. 17.

²²⁷ Gustavsson, 1991 s. 18.

²²⁸ Jonas Åkerstedt, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–1930*, Uppsala: Uppsala universitet 1967 s. 104.

de idealet är nära knutet till insikten om att arbetarklassen på individnivå behöver bildning för att ta plats i det offentliga samtalet. Samtidigt är detta synsätt nära förbundet med det nyhumanistiska bildningsidealet.²²⁹ Bland motiveringarna ur ett kollektivistiskt samhällsligt perspektiv urskiljer Åkerstedt "det demokratiska argumentet", att "främja arbetarrörelsens politiska mål", "klasskampsbildning" och "en ny kultur".²³⁰ Dessa motiveringar och perspektiv har jag i minnet vid analysen av hur innebörden i nodalpunkten *utbildning* förändras under seklet och på olika sätt inverkar på ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs.

Ytterligare en flytande signifikant, *arbete*, påverkar nodalpunkten *utbildning*. Hanna Arendt visar att två livssätt, det aktiva livet och det kontemplativa livet har ställts mot varandra under historiens gång och kontinuerligt omvärderats.²³¹ Det aktiva livet dominerar under moderniteten, med arbete, tillverkning och handling som grundläggande element. Inom den industrialiserade kapitalistiska världen har arbetet uppvärderats och glorifierats, till skillnad mot den antika, där arbetet snarare föraktades. Denna förändring kan idéhistoriskt spåras tillbaka till inställningen hos John Locke, Adam Smith, Friedrich Hegel och Karl Marx. Samtidigt utgör arbetet en betydelsefull del i människors liv även genom de sociala kontakter och nätverk som uppstår genom arbetsgemenskapen. Därigenom blir arbete och arbetsplatser även väsentliga delar i ungdomars socialisering och identitetsformande.²³²

I min studie belyser jag förekomsten av varierande perspektiv på arbete under 1900-talet och diskuterar hur dessa påverkar gestaltningen av folkhemmet och folkhemsideologin i ungdomslitteraturen. Inställningen till arbete är grundläggande för den förda folkhemspolitiken. Folkhemsideologins deskriptiva och normativa nivåer anknyter till synen på den gemensamma, kollektiva världens tillgångar som en frukt av arbete. I förlängningen ligger ett värnande om kollektivets gemensamma omsorg om medmänniskorna och deras rätt till arbete. Under seklets första hälft förvärvsarbetade unga människor från betydligt yngre år än vad fallet var under de avslutande decennierna. Valet mellan arbete och studier var inte alltid enkelt. En studerande ung människa måste avstå från en egen bostad, en egen bil och en stimulerande fritid som kostar pengar. Härigenom är *arbete* en flytande signifikant som påverkar nodalpunkten *utbildning* i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. I de kommande analyserna studerar jag hur arbetet skild-

²²⁹ Åkerstedt, 1967.

²³⁰ Åkerstedt, 1967 s. 104 ff.

²³¹ Hanna Arendt, *The Human Condition*, Chicago: Chicago UP 2018 [1958].

²³² Anne Hammarström, *Arbetslöshet och ohälsa*, Lund: Studentlitteratur 1996 s. 25 ff.

ras, hur arbetande kvinnor och män beskrivs och synliggör vilka karaktärsdrag som knyts till arbete och, om någon sådan finns, den goda arbetaren eller den goda arbeterskan. Dessutom belyser jag i görligaste mån om och i så fall hur arbetsplatsers hierarkier framträder i den undersökta ungdomslitteraturen.

Allra sist återfinns den flytande signifikanten *demokrati*. Denna räknas dessutom som en av modernitetens centrala utvecklingstendenser och är under seklet stadd i rörelse. Det existerar inte någon enhetlig definition av begreppet demokrati men den grekiska ursprungsbetydelsen, folkstyre, ger en fingervisning om vad benämningen handlar om. En grundläggande komponent i ett demokratiskt samhälle handlar om styrelseskicket. Genom allmänna och fria val ska människor kunna rösta om vilka som ska företräda dem i samhällets styrande instanser. I Sverige genomförs inte allmän rösträtt förrän 1921, då kvinnor för första gången tilläts rösta i val till Sveriges riksdag.

En förutsättning för ett demokratiskt samhälle är att makten utövas med respekt för de mänskliga rättigheterna så att människors lika värde och rättigheter värnas. Ett demokratiskt samhälle kännetecknas dessutom av åsikts- och religionsfrihet, tryck- och yttrandefrihet, liksom likhet inför lagen. Samtidigt står det klart att det inte är tillräckligt med en demokratisk styrelseform och lagstiftning för att värna demokratin i ett samhälle, utan den måste ständigt försvaras och utvecklas. *Demokrati* är en flytande signifikant som tid efter annan under 1900-talet utsätts för hård press från flera håll. Det visar till exempel erfarenheter från nazismens och fascismens maktövertaganden i 30-talets Europa, men även seklets inledande rösträttskamp. Medborgares breda delaktighet i sitt samhälle kombinerat med folkbildning anförs som nödvändiga skydd för att värna ett lands demokrati.²³³ Den flytande signifikanten *demokrati* har i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs en samhörighet med den flytande signifikanten *kvinnans frigörelse* och de påverkar i sin tur båda nodalpunkterna *hem* och *utbildning*.

Diskursanalysen erbjuder ingångar till flera för min avhandling centrala aspekter, men måste kombineras med teorier från andra vetenskapliga discipliner, eftersom mitt forskningsområde dels skär över en förhållandevis lång historisk tid, dels omfattar en rad samhällsfrågor. Ett sådant angreppssätt överensstämmer med Faircloughs uppfattning om ett mångdisciplinärt arbetssätt.²³⁴

²³³ Kulturdepartementet, *Strategi för en stark demokrati. Främja – Förankra – Försvara*, Stockholm: Regeringskansliet 2018. <https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2018/06/strategi-for-en-stark-demokrati--framja-forankra-forsvara>. [Hämtad 2020-10-02].

²³⁴ Fairclough, 2010 s. 5.

Sammanfattning av analysprocessen

I min analys kommer jag att gå till väga på följande sätt:

Steg 1. En analysmodell upprättas med utgångspunkt i Fredrika Lagergrens syn på folkhemsideologins grundläggande kollektivistiska världsbild, något som enligt henne konkretiseras genom folkhemsideologins deskriptiva och normativa nivåer. Konkretiseringen kan kort sammanfattas som att

- a) individen är en del av en större gemenskap, nationen, klassen eller någon annan gruppering.
- b) folkhemsideologin sätter gemenskapen före individen och omfattar omsorgspolitik.

Det rör sig således om tydliga kategorier, som enligt min mening lämpar sig för att urskilja diskursiva praktiker över tid. Den första delen av analysen handlar därför om att undersöka vilken anknytning de skönlitterära texterna har till en kollektivistisk världsbild genom den normativa och deskriptiva nivån, samt huruvida denna refererar till folkhemsideologiska föreställningar.

Steg 2. Analysen relateras därefter till modernitetens fyra dominerande utvecklingstendenser: industrialisering, demokratisering, sekularisering och subjektifiering.

Steg 3. Med utgångspunkt i frågan om huruvida litteraturen uttrycker en kollektivistisk eller individualistisk världsbild problematiseras skildringen av de två nodalpunkterna *hem* och *utbildning*. I de kronologiskt uppbyggda kapitlen behandlas folkhemsdiskursen på grundval av hur dessa nodalpunkter upprättas med de för min analys centrala flytande signifikanterna; *bostad*, *familj*, *kvinnans frigörelse*, *den nationella frågan*, *bildning*, *arbete* och *demokrati* som underlag.

Kapitel 3. Striden om folkhemmet 1900–1929

I detta kapitel tecknar jag en bakgrund till den tid då en modernare innebörd av begreppet folkhem började formuleras och kampen om tolkningsföreträdet av dess underliggande värderingar tog sin början, alltså tiden före Per Albin Hanssons folkhemstal 1928. Det socialdemokratiska partiet markerade genom hans tal ett positivt ställningstagande till begreppet som därefter kom att fyllas med delvis nytt innehåll. Inom ungdomslitteraturen från 1900 fram till 1929 framträder samtidens idégoods i olika mönster. Jag frågar mig vilka dessa idéer var och hur de förhöll sig till grundläggande drag i den folkhemsideologi som formerades?

Kapitlet struktureras i fyra avsnitt med en avslutande sammanfattning. Inledningsvis, under rubriken Diskursiva och visionära drag, diskuteras hur tidens centrala samhällsfrågor kommer till uttryck i skönlitterära texter från det ungdomslitterära fältet. Därefter belyses översiktligt *det ungdomslitterära fältet under perioden 1900–1929*, följt av *nedslag i ungdomsromaner från åren 1901, 1911 och 1921*. Dessa nedslag inleder den räcka nedslag i 1900-talets decennier som utgör avhandlingens stomme genom vilken diskursiva förskjutningar i folkhemsideologiska föreställningar manifesteras. I ett fjärde fördjupande avsnitt studerar jag Elisabeth Kuylenstierna-Wensters romanserie från 20-talet för att visa hur drömmar om ett mer jämlikt samhälle med drag av gryende folkhemstankar uttrycks i tidens ungdomslitteratur.²³⁵

I en brytningstid

Sekelskiftet 1900 var den tid då det gamla bondesamhället på allvar vek undan för det nya industrisamhället. Den successiva förändring som omskapade Sverige från bonde- till industrination sköt fart under andra hälften av 1800-talet men slutfördes först långt in på 1900-talet. Moderniteten omslöt alltmer samhället. Industrialisering, urbanisering och arbetarklassens växande numerär ackompanjerades av arbetarrörelsens politiska och fackliga frammarsch med kampen om allmän och lika rösträtt som brännpunkt under 1900-talets inledande decennier. En omfattande emigrationsvåg till Nordamerika var för handen, varigenom Sverige dränerades på unga arbetsföra

²³⁵ Elisabeth Kuylenstierna-Wenster romanserie omfattar titlarna, *Liten blir väl stor. En berättelse för unga flickor* (1923), *Monika Backfisch. Berättelse för unga flickor* (1924), *Studentklassen. Ungflicksroman* (1925) och *Monika och Doris. En berättelse för flickor* (1926).

kvinnor och män. Det ledde till att landet i flera avseenden utarmades. Runt sekelskiftet 1900 förändrades härigenom Sverige radikalt.²³⁶

Unionskris, storstrejk och de internationella spänningar som utmynnade i första världskriget, präglade seklets inledning. I samtliga fall handlade det om händelser som fortsatte att ge skarpa avtryck under de kommande två decennierna. Rösträttskampen var en avgörande demokratisk process, där Sverige i jämförelse med sina grannländer förhållandevis sent, 1921, införde allmän och lika rösträtt även för kvinnor. Samtidigt pågick som en konsekvens av utvecklingen en samhällsdebatt fylld av idéer om samhällelig förändring, vilka i sin tur återverkade på samhällsutvecklingen i en dialektisk spänningsrelation.

I det följande skisserar jag hur några av dessa samtida förhållanden och tidsandan framträdde i tidens ungdomsskildringar. Var ungdomslitteraturen bärare av någon form av drömmar och visioner om ett bättre liv? Uttryckte den, redan vid denna tid, en önskan om ett samhälle som påminner om det folkhem som framträdde vid mitten av 1900-talet? Jag söker blottlägga och dryfta arten av de drömmar om ett bättre samhälle som under seklets inledande decennier framträdde inom det ungdomslitterära fältet i vid mening.

Diskursiva och visionära drag

De titlar som behandlas i detta avsnitt är främst valda som en bakgrunds-teckning av tiden före de inledande folkhemsdecennierna för att visa hur tidsandan kommer till uttryck under de tre decennier som här behandlas. Texterna som diskuteras i detta avsnitt är Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa* (1906 /1907), Laura Fitinghoffs *Barnen från Frostmofjället* (1907), Axel Kerfves *Kärnpojkar. Vildmarksberättelse* (1912), Jeanna Oterdahls *Ett gammalt borgarhem* (1913), Marika Stiernstedt *Ullabella. Berättelse*. (1922), Ossian Elgströms *Erövringen av Babylon* (1926) samt Signe Lindgrens *Malin Burmans sommarferier. Berättelse för unga flickor* (1927).²³⁷

²³⁶ För en djupare historisk beskrivning av 1900-talets början se Gunvor Grenholm, Jerker Rosén, Sten Carlsson & Jan Cornell, red., *Den svenska historien. 14, Från storstrejken 1909 till folkhemspolitik*, Stockholm: Bonnier 1979; Lars-Arne Norborg, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen. Svensk samhällsutveckling 1809–1996*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1995; Lars I. Andersson, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Stockholm: Liber 2003; Jakob Christensson red., *Signums svenska kulturhistoria. 1900-talet*, Stockholm: Signum 2009; Yvonne Hirdman, Jenny Björkman & Urban Lundberg, *Sveriges historia. 1920–1965. Rösträtt och demokrati, fackföreningar, förbudsomröstning, depression, Ådalskravaller, Kreugerkrasch, kohandel, Saltsjöbadsavtal, folkhem, krispolitik, urbanisering, neutralitet, samlingsregering, beredskapstid, ATP-reform, radio och teve, bilism, rekordår*, Stockholm: Norstedt 2012.

²³⁷ Selma Lagerlöf *Nils Holgerssons underbara resa*, Stockholm: Bonnier 1906 och 1907; Laura Fitinghoff, *Barnen från Frostmofjället*, Stockholm: Bonnier 1907; Axel Kerfve, *Kärnpojkar. Vild-*

Ett märkesår i svensk barn- och ungdomslitteraturhistoria är 1907. Under detta år utkom den andra delen av *Nils Holgerssons underbara resa* av Selma Lagerlöf och Laura Fitinghoffs *Barnen från Frostmofjället* som båda ingår i den svenska barn- och ungdomslitterära kanon som formerats i olika svenska barn- och ungdomslitterära översiktsverk. I Lagerlöfs episkt konstruerade lärobok som under lång tid ingick i en faktisk skolkanon, har forskare i efterhand identifierat flera folkhemsideologiska tendenser.²³⁸ Med *Barnen från Frostmofjället* vidgades vad som höll på att utvecklas till den svenska barn- och ungdomslitteraturen till att omfatta realistiska skildringar, där även mindre bemedlade barn stod i fokus. Under relativt lång tid förblir verket det främsta svenska exemplet på en skönlitterär skildring för unga läsare med barn från underklassen som protagonister. Även om Fitinghoffs roman inte är en utpräglad ungdomslitterär text, har den likt Lagerlöfs bok om Nils Holgersson en betydelse för det ungdomslitterära fältets kommande utveckling i stort.

Klasskillnader och armod

Laura Fitinghoff påverkades av kritiken mot den så kallade snömos-litteraturen som skildrade barn och unga ur lägre sociala grupperingar på ett realistiskt sätt. I förordet till *Barnen från Frostmofjället* diskuterade hon denna kritik. Epitetet "snömos-litteratur" infördes i debatten genom barnlitteraturkritikern Gurli Linders *Våra barns läsning* (1902).²³⁹ "En snömosbok handlar om barn i verkliga livet, men skildrar deras göranden och låtanden på ett banalt och likgiltigt sätt", förklarar Lena Kåreland och konstaterar dessutom att beteckningen tidigare förekommit för något "menlöst och jolmigt".²⁴⁰ Vid sekelskiftet var både Fridtjuv Berg och Gurli Linder kritiska mot det senare 1800-talets barn- och ungdomslitterära "snömos-litteratur" för dess schablonartade skildringar av fattiga barn och arbetarklassbarn riktade till unga välbärgade läsare.²⁴¹

marksberättelse, Stockholm: Chelius 1912; Jeanna Oterdahl, *Ett gammalt borgarhem*, Stockholm: Skoglund 1913; Stiernstedt, 1922; Ossian Elgström, *Erövringen av Babylon*, Stockholm: Hökerberg 1926; Signe Lindegren (pseud. för Signe Fredholm & Edit Liljegren), *Malin Burmans sommarferier. Berättelse för unga flickor*, Stockholm: Bonnier 1927.

²³⁸ Se Gunnar Ahlström, *Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson*, Malmö: Gleerup 1942; Björn Sundmark, "Of Nils and Nation. Selma Lagerloef's *The Wonderful Adventures of Nils*" i *International Research in Children's Literature* (39) 2008:1-2 (b) s. 168-186; Björn Sundmark, "Citizenship and Children's Identity in *The Wonderful Adventures of Nils* and *Scouting for Boys*" i *Children's Literature in Education*, (40) 2009:2 s. 109-119.

²³⁹ Gurli Linder, *Våra barns läsning*, Stockholm, Bonnier 1902 s.18 f.

²⁴⁰ Lena Kåreland, *Gurli Linders barnbokskritik. Med en inledning om den svenska barnbokskritikens framväxt*, Stockholm: Bonnier 1977 s. 82 och s. 248. /Diss. Uppsala/

²⁴¹ Kåreland, 1977 s. 67 ff.

Fitinghoffs skildring initierade vad som kom att bli en diskursiv förändring inom det barn- och ungdomslitterära fältet, då hon i *Barnen från Frostmojfället* skildrade sju fattiga barns öden i en kollektivroman. För första gången blir nu barn från lägre samhällsklasser synliga inom det ungdomslitterära fältet. En föräldralös syskonskara tar här upp kampen för att slippa säljas på auktion och skingras. De beger sig på vandring i det fjällhög nordliga Sverige sökandes ett hem. Med berättelsen grep hon in i diskussionen om föräldralösa barns villkor och vårdnadsfrågor som runt sekelskiftet var heta. 1907 tillsattes en kunglig utredning för vårdfrågorna men det skulle dröja till 1918 innan auktionsförfarandet förbjöds.²⁴² Det var ingen idyllisk värld där fattig och rik förenas som läsaren mötte, utan en kylig, karg och ödlig fjällvärld. Men de unga människor som läste boken, tillhörde knappast de fattiga befolkningslagren. Därför var detta en bok om unga människor från lägre samhällsklasser främst riktad till barn från välbärgade hem. Den andra upplagan på 40 000 exemplar från 1910 vittnar om att boken var läst och efterfrågad.²⁴³

Hans Ritte betonar att 1800-talets barnlitteratur framstod som motsäggelsefull i framställningarna av fattigdom. Dels lovprisades den ofta som ett tillstånd av paradisk lycka, dels användes den för att de välbärgade barnen skulle förstå att brott mot uppförandenormer straffades och bland annat kunde leda till en förvisning in i ett tillstånd av armod.²⁴⁴ Ann Alston poängterar att arbetarklassfamiljer i anglosaxisk barn- och ungdomslitteratur ofta presenterades ur ett medelklassperspektiv, eftersom litteraturen uppstått i denna miljö och ursprungligen främst var avsedd för medelklassens barn och unga.²⁴⁵ Därmed är inte heller den språkliga utformningen avgörande och som Ritte konstaterar, finns heller "inget behov av att porträttera barn från de lägre klasserna genom att skriva på ett språk som hörde till dem".²⁴⁶ Troy Boone hävdar att en förändrad attityd till de brittiska lägre klassernas misär och klandervärda beteende blir märkbar från slutet av 1800-talet:

Particularly in the 1890s, degeneration theory—which argues that environmental forces (namely poverty) cause the degeneration of the urban poor—

²⁴² Margot Nilson, *En barnbok som tidsspegel. Laura Fitinghoffs Barnen ifrån Frostmojfället*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1968 s. 34.

²⁴³ Nilson, 1968 s. 157 f.

²⁴⁴ Hans Ritte, "The Portrayal of the Lower-Class Child in Swedish Children's Literature, at the Beginning of the 20th Century" i *The Portrayal of the Child in Children's Literature. Proceedings of the 6th Conference of the IRSL, Bordeaux, University of Gascony, 15-18 September*, (IRSL Conference: 6) red. Denise Escarpit, München: K. G. Sauer 1985 s. 219–230.

²⁴⁵ Alston, 2008 s. 3.

²⁴⁶ Ritte, 1985 s. 219–230.

gains prestige over earlier demoralization theory—which argues that the character of individuals is to blame for poverty.²⁴⁷

Gränserna är emellertid otydliga. Inom Frälsningsarmén, överskrids gränserna mellan demoralisering och degeneration, "strategically", av William Booth så att de närmast suddas ut. Trots skiftet emot större förståelse för inverkan från omständigheter i miljön, kvarstår ändå hållningen "that the working-class 'mass' constitutes the threat to national health and that the middle-class urban observer possesses the vision and power necessary to control this dangerous group."²⁴⁸

I *Barnen från Frostmoffället* har en liknande diskurs med olika förklaringsgrunder slagit rot. Här samverkar individuella karaktärsbrister och de fattigas generella livsvillkor. Men trots att en from förtröstan på Gud banar väg för karaktärernas räddning, blir ett socialt perspektiv på fattigdomen starkare betonat än enskilda gestalters bristande karaktär. Fadern har visserligen "tagit sig till att suppa" (BfF s. 7). Men avsteget skedde under nödåren, då knappheten fick framtidsoptimismen att slockna och fadern blev svag och fumlig, vilket resulterade i att han inte längre klarade av det tunga skogsarbetet utan dog i en arbetsolycka. Den sociala nöden sätter alltså igång kedjan av händelser. Situationen förvärras ytterligare när modern dör av svält. Kvar blir sju barn av vilka den äldste, blott 13-årige Ante axlar huvudansvaret för de yngre. Med de nordliga breddgradernas kyla som fond, blottläggs de fattiga barnens duglighet och pliktmedvetenhet. Dessa egenskaper leder, tillsammans med barnens förnöjsamma förtröstan på Gud, till att människor längs deras vandringsväg öppnar sina hem för dem. I romanen integrerades på så sätt centrala, aktuella samhällsfrågor som alkoholism, emigration, svenskhet och nationalism, djurskydd, åldringsvård och barnavård, för att nämna några frågor. Överallt dit barnen kommer, gör de nytta genom att hålla rent, bära in ved och vatten eller genom att bli som syskon för en ensam liten flicka. I storebror Ante skymtar tidens manlighetsideal, där mod och rådighet står högt i kurs. Samtidigt appellerar bilden av honom också till tidens vildmarksromantik:

Ante, som orolig såg sig omkring efter alla märken i skogen äfven där den var flack, härjad af skogseld eller uthuggen, Ante såg med ens stora, grofva, litet aflånggrundade spår i rad, spår hvilka gingo i bredd med hvarandra, spår af flere—af många fötter, *varens* fötter —! (BfF s. 23).

²⁴⁷ Troy Boone, *Youth of Darkest England. Working-Class Children at the heart of Victorian Empire*, New York/London: Routledge 2005 s. 89.

²⁴⁸ Boone, 2005 s. 89.

Vildmarksromantiken, där människans kamp mot naturens krafter behövs för att hon ska överleva, hänger nära samman med den rådande hegemoniska nationalistiska diskursen. Den löper genom hela skildringen parallellt med den oändliga förnöjsamhet som genomsyrar historien. Förnöjsamheten binds samman med modern och religionen. Den fattiga ska vara nöjd med sin lott och inte trängta efter de rikas prakt. Den frånvarande modern utgör på så vis den fostrande kraften i romanen. Hon är en förebild beträffande tålmodighet för hela barnskaran och storebror Ante påminner ofta sina yngre syskon om moderns uppfattningar.²⁴⁹ Minnet av hennes religiositet blir ett uppfordrande stöd. Hon har inpräntat i dem att Gud vakar över de sina, och hon har även lärt dem den rad av psalmer de drar sig till minnes. Inför Gud är alla lika och när tiggarbarnen möter prästgårdsbarnen skapar psalmen "Morgon mellan fjällen" den samhörighet mellan fattig och rik som förutsätts bidra till nationens välgång och förhindra emigration.

Hegemonisk nationalism

Tiden runt sekelskiftet 1900 präglades till stor del av strävanden att befästa en stark svensk nation. Den bräckliga unionen med Norge höll en konservativ nationalism vid liv men en nationell integrationstanke är förankrad både i liberala och socialdemokratiska politiska kretsar. Nationalismen och den nationella frågan var på bred front tematiskt aktuell även inom skönlitteraturen. På det nationella planet utvecklades i Sverige en diskurs om en överordnad nationell gemenskap, det Benedict Anderson benämner "föreställd gemenskap", trots samhällets starka klassklyftor och sociala spänningar.²⁵⁰ Flera faktorer bidrog till att stärka den hegemoniska nationalismen, där alla landets medborgare, oavsett klass och etnicitet i första hand skulle betrakta sig som svenskar, inte som tillhörande en social gruppering. Den hegemoniska nationalismen i Sverige utvecklades till exempel med stöd av en rad strategiskt betydelsefulla organisationer som scoutrörelsen och den framväxande idrottsrörelsen.²⁵¹ Den var knappast en exklusiv angelägenhet för endast de konservativa krafterna inom landet. Även liberala och snart även socialdemokratiska företrädare kom att aktivt verka för att stärka nationen. Vid denna tid uppkom även svenskarnas bild av

²⁴⁹ Nilson, 1968 s. 115 ff.

²⁵⁰ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso 1991 [1983]. Jmf. Boone, 2005 s. 5 ff.

²⁵¹ Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Stockholm: Carlsson 2006. /Diss. Stockholm /

sig själva som naturälskande friluftsmänniskor, bland annat genom en nyväckt hembygdsentusiasm och intresse för vildmarksromantisk turism.²⁵²

Även den unga människan måste bibringas förståelse för betydelsen av den egna nationen. Barn- och ungdomslitteratur blev i praktiken ett redskap som bidrog till och som stärkte den föreställda gemenskapen. Ungdomar från lägre sociala klasser erbjöds dock ingen litteratur som speglade deras egna erfarenheter och liv.²⁵³ Istället förstärktes utgivningen av berättelser, där hjältens sociala position ter sig svår att identifiera.²⁵⁴ Troy Boone menar utifrån en brittisk kontext att en likartad företeelse utgör en central retorisk taktik i ungdomslitteraturen under 1800-talets slut och i början av 1900-talet. "The supposed degeneration of the English working classes" skapar inom den medelklassdominerade kulturen ett behov av att göra arbetarklassen respektabel i avsikt att stärka och utveckla en nationell känsla för det engelska imperiet även bland de arbetande.²⁵⁵ Det innebar att arbetarklassens ungdomar skulle bibringas medelklassens moral och värderingar. För svensk ungdom handlade någonting motsvarande gärna om äventyr i vildmarken eller till sjöss, där den ungdomliga förmågan att härska över naturens krafter skildrades.²⁵⁶ Också scoutlitteraturen bidrog till den föreställda gemenskapens strategi genom danande av manlighetsideal med klämmiga pojkar som efter en tid av fostran alltid stod redo att värna sitt land.²⁵⁷

Med det pedagogiska beställningsverket *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–07), skapade Selma Lagerlöf en bärande bild av den föreställda gemenskapen i skildringen av den svenska nationen.²⁵⁸ Lagerlöf

²⁵² Erik Erlandsson-Hammargren, *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915 speglad i Svenska Turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Hedemora: Gidlund 2006. /Diss. Lund/

²⁵³ Kelen & Sundmark, red., 2013 s. 2 ff.; Klas Sandell & Sverker Sörlin, "Naturen som ungdomsfostrare" i *Friluftshistoria. Från 'Härdande Friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik. Teman i det svenska friluftslivets historia*, red. Klas Sandell & Sverker Sörlin, Stockholm: Carlsson 2000 s. 27–46.

²⁵⁴ Ritte, 1985 s. 222.

²⁵⁵ Boone, 2005 s. 89. Se även s. 5 ff.

²⁵⁶ Se till exempel Mollie Faustman, *Malins midsommarnatt*, Stockholm: Norstedt 1910; Bengt Nylund, *Försvunnen i vildmarken*, Uppsala: Lindblad 1923 och Hans G. Westerlund, *På rymmarstrått. Två pojkars äventyr i svenska vildmarker*, Stockholm: Bonnier 1929.

²⁵⁷ Uttrycket "klämmiga pojkar" är dessutom titeln på en av Ebbe Lieberaths pojkscoutberättelser, *Klämmiga pojkar. Berättelser för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1924. Både Andrae, 2001, och Öhrn, 2017, relaterar till Lieberaths berättelse. För en mer ingående studie av flickscouting se Bodil Formark, *Den välsituerade flickan. Om den svenska flickscoutrörelsens historia 1910–1940*, Lund: Sekel 2010. /Diss. Umeå/. Scoutböcker explicit för flickor utkom först under 30-talet, exempelvis Carin Cederblads två titlar: *I björnarnas spår. Ur en flickscoutpatrulls krönika*, Stockholm: Gunnar Saietz förlag 1934 och *Det låg ett läger vid sjön. En berättelse om flickscouter*, Stockholm: Sveriges Scoutförbund 1939.

²⁵⁸ Läroboken utkommer i två delar 1906 och 1907 som ett beställningsverk från den svenska

erbjöd samtidigt en mall för att skildra nationsgemenskaper mer generellt. Björn Sundmark uttrycker det som att boken erbjöd ett koncept för att skriva fram vilken nation som helst.²⁵⁹ Lagerlöfs lärobok i geografi saknar naturligtvis inte ett fosterländskt anslag och den bidrog till att stärka den hegemoniska nationalismen i Sverige vid seklets början. Som lärobok för folkskolan intog den härvid en central position. De regionalt förankrade berättelserna avser att stärka nationen, förena klasserna och minska emigrationen. Troligen tog även Lagerlöf intryck av samtidens samtal om litteratur för barn och den belysning av hela samhället som efterlystes, vilket innebar att även representanter för de lägre samhällsklasserna och deras situation inkluderades.²⁶⁰

I nationalismens fotspår var det möjligt för militarismen att i seklets inledning flytta fram sina positioner. Unionsupplösningen mellan Sverige och Norge 1905 delade nationen i två läger. Upplösningen omgavs länge av en hotfull retorik från officiell svensk sida, men slutade i en fredlig överenskommelse. Det är relativt ovanligt med tydliga anspelningar på politiska händelser i ungdomslitteraturen vid denna tid men i Jeanna Oterdahls *Ett gammalt borgarhem* (1913) finns en sidoberättelse om en norsk student som hyllar den fredliga unionsupplösningen.²⁶¹

Första världskrigets utbrott 1914 föregicks i Sverige av borggårdskrisen i februari 1914 som ledde till den liberala regeringen Staaffs avgång. Denna efterträddes av en ämbetsmannaregering under ledning av hovrättspresidenten Hjalmar Hammarskjöld. Borggårdsregeringen 1914–1917 var partipolitiskt obunden men konservativt inriktad. I den ingick flera företrädare för svenskt näringsliv. Politiken polariserades nu och vid andrakammarvalet hösten 1914 reducerades det liberala partiet, under det att högern och det socialdemokratiska arbetarpartiet växte. Det är dock svårt att alls finna några spår i tidens ungdomslitteratur av denna politiska turbulens.²⁶² Däremot ut-

folkskolläraryöreningen av ett nytt läromedel i geografi.

²⁵⁹ Björn Sundmark, "Lagerlöf's Legacy. A Hundred Years of Writing the Nation" i *Bookbird. A Journal of International Children's Literature*, (46) 2008:3 (a) s. 14–21. <https://doi.org/10.1353/bkb.0.01052008>

²⁶⁰ Gunnar Ahlström visar att Lagerlöf från sin tid vid Högre Lärarinneseminarier, där hon dessutom var studiekamrat med den blivande barnlitteraturkritikern på *Dagens Nyheter*, Gurli Linder, var väl insatt i de reformpedagogiska idéer som stod högt på dagordningen. Se Ahlström, 1942 s. 28 ff., s. 72 f. och Kåreland, 1977 s. 62.

²⁶¹ Oterdahl, 1913. I senare förkortade upplagor av romanen är denna sidoberättelse struken. I tiden före första världskriget växer åter strömningar för en kulturell skandinavisk gemenskap och skandinaviskt samarbete vilket leder till bildandet av *Föreningen Norden* 1919. Några år senare anslöt sig även Island och Finland till denna förening.

²⁶² Claes Ahlund har visat hur första världskriget i olika former av skönlitteratur ingick som del i en politisk opinionsbildning. För att frilägga "litteraturens funktion i opinionsbildningens eller propagandans tjänst" diskuterar han i *Underhållning och propaganda* (2010) med

kommer under krigsåren ett tiotal ungdomsböcker om kriget, alla skrivna av manliga författare som till exempel Axel Kerfve. Ingen av dessa utspelar sig dock i Sverige.²⁶³

I spåren av nationalismen följde både militarism och pacifism, men några svenska pacifistiska ungdomsromaner från denna tid har jag inte funnit. Därremot finns motiv som kan bindas till den hegemoniska nationalistiska diskursen. Hit hör scoutberättelser, vildmarks- och friluftslivskildringar med utmanande strapatser. Det manlighetsideal som präglar vildmarksromanerna kan med viss förenkling sammanfattas genom uttrycket "mandom, mod och morske män".²⁶⁴ Inom denna kategori av ungdomslitteratur återfinns snarast en längtan tillbaka till en svunnen tid, en kritik av moderniteten och en samhällsbevarande inställning.

Inte bara krig som äventyr utan också krig som lek, tog plats i ungdomsböcker. Olle Widhe betonar krigsmotivets lämplighet för att synliggöra normer för socialt samspel, hierarkier och lojaliteter.²⁶⁵ I *Erövringen av staden Babylon* (1926) använder konstnären och författaren Ossian Elgström just krigsleken som motiv. Bokens miljö utgör en sällan skildrad plats i ungdomslitteraturens värld. Handlingen utspelar sig framför allt på en brädgård i ett brukssamhälle i södra Sverige år 1895.²⁶⁶ Det var nästan 20 år före första världskrigets utbrott, men publiceringen skedde knappt 10 år efter krigsslutet, då första världskrigets färdigheter fortfarande torde vara i gott minne bevarade. De självbiografiska inslagen till trots är det en fiktiv berättelse som förmedlar en sommarlekarnas skenbart idylliska värld.²⁶⁷ Bruksandan byggs genom ett låtsaskrig, där medel- och överklassbarn i egenskap av disponentens son, handlarens pojke, länsmanssonen och telefonföreståndarens son krigar mot arbetarbarnen vid sågverket på den lilla bruksorten. De bor alla i de "två sto-

utgångspunkt i Ivan Aminoffs krigsromaner, hur dessa kombinerade underhållning med propaganda. Romanerna tog, likt många inom de övre samhällsskikten i Sverige, parti för Tyskland i kriget men, konstaterar Ahlund, var inte direkt riktade till ungdom även om de förstas hade läsare i olika åldrar.

²⁶³ Se exempelvis Axel Kerfve, *Gränsspionerna. Roman från det stora världskriget*, Stockholm: Wahlström 1914 och *Scoutpatrullen*, Stockholm: Wahlström, 1914 samt Ebbe Lieberath, *Spaningsryttare. En bok för pojkar*, Göteborg: Ernst Bauer 1916.

²⁶⁴ Se exempelvis Axel Kerfve, 1912 och Gustaf Schröder, *Örjan Kajland och hans pojkar. Skildringar från svenska finnarnes lif och jakter i Värmlands och Dalarnes skogsbygder. För ungdom berättade*, Stockholm: Bonnier 1903. Kerfves berättelse ingår även som första bidrag i antologin *Pojkoden. Sex berättelser för Sveriges ungdom*, Stockholm: Chelius, 1912. Kerfve publicerade år 1931 ytterligare en vildmarksberättelse i Wahlströms ungdomsboksserie med titeln *Kärnpojkar*.

²⁶⁵ Widhe, 2015. Se även Olle Widhe, "Som pojkar går och står. Läsning, maskulinitet och genre i Ossian Elgströms pojkböcker" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (42) 2013:3-4 (a) s. 29-44.

²⁶⁶ Elgström, 1926.

²⁶⁷ Widhe 2015, s. [159]-244.

ra arbetarkasernerna nere vid vägen som ledde till sjön, men under dagarna höllo de mest till i de vidsträckta videsnåren, som lågo i brädgårdens utkant mot norr” (ESB s. 13 f.). Gränserna mellan fattig och rik är framträdande och låtsaskriget sommarlovets mest intensiva tilldragelse. ”[F]ienden’ är bara en samling tröga och dumma ungar utan en aning om krig och krigföring”, förklarar ”generalen” Ossian, tillika sågverksdisponentens äldste son, en merit som i sammanhanget väger tungt. Kriget utkämpas till stor del i sågverkets brädgård där sågverksungarna förskansat sig och skapat sina bosättningar (ESB s. 14). Ossians här har däremot barrikaderat sig i *Jomsborgen* – en borg vars namn konnoterar krigiska anor och vikingamod. Kriget får dock ett tvärt, men tillfälligt slut, när verkmästaren på sågverket sätter stopp för barnens härjningar i brädgården. Det sker på disponentens order och en disponents ord är lag i det lilla sågverkssamhället. I lekens form utkämpar således samhällets barn ett klasskrig om makt och herravälde. Krigshärarnas ledare, Ossian och Erik, sägs respektera varandra, så som ’stora män’ förväntas respektera varandra:

De vände varandra ryggen och gingo åt var sitt håll – ingendera utan en viss beundran för den andre – dessa två stora män, vilkas dådlust och mannamod ej ens det obevekliga ödet förmått kuva (ESB s. 224).

Glorifieringen av ledaren tillhörde tidsandan och förstärker bilden av en patriarkalisk och hierarkisk samhällsstruktur.²⁶⁸ Pojkar och flickor leker visserligen tillsammans, men av det fredsarbete som förenat många aktiva medvetna kvinnor under det tidiga 1900-talet finns få, om ens något spår i fantasileken.²⁶⁹ I krigsleken utmanades pojkarnas manlighet genom mod och hjältebragder, men även kunskap och normer. Widhe konstaterar att ”[f]lera av Elgströms berättelser för barn står i en direkt eller indirekt relation till vad som kan benämnas den nazistiska associationsfären, det vill säga till fö-

²⁶⁸ Se exempelvis Verner von Heidenstams *Svenskarna och deras hövdingar* (1908) där begreppet hövding, inte kung, används för att betona ledarrollen. Det socialdemokratiska arbetarpartiets ordförande Hjalmar Branting benämndes i samma anda ofta med epitetet ”hövding”. Se Zeth Höglund, *Hjalmar Branting och hans livsgärning, D. 1, Hövdingen*, Stockholm: Tiden 1928. I den socialdemokratiska folkhemstraditionen rådde en stark patriarkal ordning, där enligt den gängse retoriken en rad *hövdingar* styrde landet eller skutan. Hjalmar Branting, Per Albin Hansson, Tage Erlander, Olof Palme, Ingvar Carlsson och Göran Persson bildar den socialdemokratiska hövdingadynastiens ryggrad.

²⁶⁹ Widhe, 2015 s. 186 f, kommenterar de stereotypa flickorna i Elgströms romaner men konstaterar samtidigt att han till skillnad mot andra, tidigare romaner med krigslekmotiv, faktiskt inkluderar flickor.

reställningar, motiv och ideal som under mellankrigstiden kom att sammanbindas av nazisternas ideologi”.²⁷⁰

Klassamhällets skrankor var en självklarhet i vardagen, både vid slutet av 1800-talet, då berättelsen utspelas och vid 20-talets mitt, när den publiceras. Att de två härarna sluter fred med varandra för att leva i en slags fredlig samexistens, bör inte läsas som att klassarbetets tid nalkas. På bruket är klasskillnaderna tvärtom framträdande och skapar motsättningar. Idyllen är därför skenbar och hindrar knappast att klasskillnaderna mellan de båda härarna fortsätter vara knivskarp.

Kärnfamiljen och det borgerliga hemmet

Hannah Arendt understryker platsens betydelse för fantasin om en annan verklighet.²⁷¹ Även Eva Heggstad betonar platsens betydelse ”för att drömmen om en annan verklighet ska kunna realiseras.”²⁷² Före 1930 var hemmet i ungdomslitteraturen regelmässigt en plats där drömmar om en jämlikare värld, ibland med drag av folkhem, formades. Hemmet fylls med en rad symboliska värden som i Jeanna Oterdahls *Ett gammalt borgarhem* (1913) och Marika Stiernstedts *Ullabella* (1922). I Oterdahls roman går det gamla borgarhemmet i graven. Trivseln i den gamla malmgården på Surbrunnsgatan ersätts av en hemtrevlig lägenhet på Norrtullsgatan. Båda hemmen utmärks av en atmosfär där omsorg om medmänniskan präglar livet. I samhället randas samtidigt en ny ungdomstid med hopp om en bättre värld.

I Stiernstedts *Ullabella* är idéerna om hemmets betydelse bärande. Läsaren möter fyra olika hem präglade av skilda känslor. Genom romanen löper en längtan efter det som en gång var, det vackra ursprungshemmet i Lindängen, som Ullabella tvingats lämna efter moderns död. Drömmen om en återgång till det förflutna stänger dock inte helt dörren för en ny tid. Genom att texten polariserar olika hem mot varandra framträder några av tidens väsentliga estetiska honnörsord, som det sköna och enkla.

Vid sekelskiftet 1900 tillhörde frågor om hem och familj samhällets kärnfrågor. Med få undantag var familjen i ungdomslitteraturen vid början av 1900-talet en medelklassfamilj, något som understryker normaliseringen av kärnfamiljen, där den harmoniska atmosfären manifesteras i samtal vid mid-

²⁷⁰ Widhe, 2015 s. 198.

²⁷¹ Arendt, 2018 s. 116.

²⁷² Eva Heggstad, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*, Stockholm/Stehag: Symposion 2003 s. 184. /Diss. Uppsala/

dagsbordet med välkomponerade goda måltider. Det innebar samtidigt att andra familjeformer marginaliserades.²⁷³

Den borgerliga familjen var en ideologiskt grundad institution och blev som Boel Englund och Lena Kåreland hävdar, ”en grund i nationsbyggandet”, på väg mot vad som senare skulle kallas det svenska folkhemmet.²⁷⁴ Familjen är den enhet där den unga människan står under disciplinär maktutövning genom föräldrastyrning.²⁷⁵ Det tidiga 1900-talets ungdomslitterära texter inbegrep dock ofta en förälders frånvaro, genom moderns död, som i Fitinghoffs *Barnen ifrån Frostmofjället* och Stiernstedts *Ullabella*.²⁷⁶ Den goda modern förblev i båda fallen, trots sin död, påtagligt närvarande i berättelserna. Därigenom blev det möjligt att teckna ett aldrig ifrågasatt porträtt av en änglalik idealmoder, samtidigt som något uppror mot föräldrainsansen ter sig svårt att genomföra. I Stiernstedts *Ullabella* behandlas moderlighetens olika och möjliga uttryck och betydelser. Den dominanta fastern som vill omstöpa Ullabella efter sina egna åsikter om hur unga kvinnor bör vara, har ingenting till övers för henne när hon vill gå sina egna vägar. Hushållerskan som gett Ullabella stabilitet och trygghet under uppväxttiden, är en ställföreträdande modersgestalt, som värnar om de små i samhället. Dock tillhör hon en klass utan bildning och när den unga kvinnan lämnat barndomen bakom sig räcker hushållerskans kunnande inte längre till.

Fadern hade i 1900-talets början ansvaret för att försörja familjen. Dock sviker fadern i Stiernstedts roman sin dotter på flera sätt, till exempel genom att resa till USA och lämna dottern kvar i Stockholm med hushållerskan. Därtill kommer hans oansvariga ekonomiska beteende som när han brevledes svarar den bekymrade hushållerskan som inte ens fått pengar till hyran: ”Tag lillan till badort! Lysekil, Marstrand, vart Malin vill. Jag kostar gärna på. Skickar litet pengar nu, mera om några veckor” (UB s. 94). Trots faderns oansvariga uppträdande markeras i romanen den lyckliga kärnfamiljen som ett grundläggande ideal då giftermålet i slutet hägrar när Ullabella och Tore förlovar sig (UB s. 168 ff.).

I både *Barnen från Frostmofjället* och *Ullabella* medför föräldrafrånvaron att de unga karaktärerna själva måste ta världen i besittning genom vandring och flytt. I Signe Lindegrens (pseud. för Signe Fredholm och Edit Liljegren) roman *Malin Burmans sommarferier. Berättelse för unga flickor* (1927) kontrasteras tillvaron i två unga flickors vardagsliv. Bördiga från vitt skilda

²⁷³ Jmf. Alston, 2008 s. 3 ff.

²⁷⁴ Boel Englund & Lena Kåreland, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*. Stockholm: Carlsson 2008 s. 137.

²⁷⁵ Alston, 2008 s. 9 ff.; Trites, 2000 s. x ff.

²⁷⁶ Maria Nikolajeva, *Barnbokens byggklossar*, Lund: Studentlitteratur 2004 s. 134.

samhällsklasser lever båda med en ensamstående mor. Den överbeskyddade högreståndsflickan Malin lever med modern i ett högborgerligt hem, medan den unga textilarbeterskan Tyra bor i en liten hyresrättslägenhet med sin arbetande mor i en mer jämlik relation, där båda bidrar till familjens överlevnad genom fabriksarbete.

Samhällets minsta organisatoriska enhet, familjen, befästs i ungdomsromanen under det tidiga 1900-talet. I ungdomslitteraturen i seklets inledning återfinns sällan ett ifrågasättande av den lyckliga romantiska upplösningen – att bli gift med den man älskar – eller av kärnfamiljen. Tvärtom återfinns en lycklig kärlekshistoria med en åtföljande familjebildning gärna bland ungdomsskildringarnas framtidsvisioner. Föräldrars tillfälliga eller definitiva frånvaro medför för de unga protagonisterna en möjlighet att på egen hand forma livet, samhället och världen, i en ny riktning. Därigenom ingår protagonisterna i moderniseringsprocessen.

Ungdom, utbildning och utopier

Sekelskiftets begeistring över ungdom och ungdomstid som sådana avspeglas i ungdomslitteraturen. Jeanna Oterdahls *Ett gammalt borgarhem* är ett exempel. Där går den gamla tiden i graven med gamle Mårten Kruses konkurs. Trots att alla fasta tillgångar auktioneras bort finns ändå ett ljus runt sonen Stefan och flickan Agnes som ger hopp om en lyckligare framtid (GBH s. 369 ff.). Även om Stefan genom faderns död och företagets konkurs mist sin framtidsutsikt som docent vid Uppsala universitet, känner han ”att han nu är på väg att börja bygga sitt liv på fastare grund, och han kan tacka för den sträva luten och dess skarpa sveda” (GBH s. 372 f.). Det gamla hånas visserligen inte, men anses heller inte längre livskraftigt då det nu är den unga generationens tid. Så slutar även Marika Stiernstedts *Ullabella* ett decennium senare med ung förälskelse och hopp om en ny och lyckligare framtid.

Såväl *Ett gammalt borgarhem* som *Ullabella* genomsyras av nyhumanistiska bildningstankar vilka med Bernt Gustavsson formulering innebär en betoning av:

uppfostran och bildningens betydelse för att skapa en sant mänsklig karaktär. De vilda och obändiga krafter som människan besitter måste kultiveras och tyglas för att det sant mänskliga ska kunna komma till sin rätt. Här betonas kunskapen och bildningen som livsform²⁷⁷

²⁷⁷ Bernt Gustavsson, *Världsbilder. Synen på människa, samhälle, natur*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1998 s. 44.

I *Ett gammalt borgarhem* har den unga föräldralösa flickan Agnes ett behagligt uppförande kombinerat med klokskap och omtanke om alla. Någon skolutbildning är det dock inte fråga om för flickorna i gården. Den yngste sonen i hennes fosterfamilj studerar i Uppsala och tar vid berättelsens slut sin magistergrad. Tio år senare i *Ullabella* är utbildning däremot åtråvärt i flickornas ögon. Särskilt väninnan Ada, dottern till områdets kvacksalverska, kämpar för att erövra läkarkompetens och slippa skämmas för sin mors sätt att tjäna pengar:

Den enda som saknats var Ada, men hon låg i Uppsala och en viktig tentamen var överhängande. Om ett fåtal år skulle Adas dröm vara realiserad och hon vara en verksam barnläkare, medan fru Corin – det hoppades Ada och hade fått löfte på – lade ner sin praktik för alltid. (UB s. 160)

Bilden av ungdomar som bärare av samhällsförändringar förknippas i ungdomsromanen med bildningsfrågor. Framförallt var bildning centralt för unga kvinnor. Den behövdes om samhället skulle kunna utvecklas till att bli tryggare och rättvisare.²⁷⁸ Maria Andersson drar en liknande slutsats i sin undersökning av det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets flickböcker.²⁷⁹ En ungdomsroman från 20-talet som betonar utbildningens potential att förändra livsvillkor är Signe Lindegrens *Malin Burmans sommarferier*. För den unga textilarbeterskan och framtidsoptimisten Tyra är kunskap den dyrgrip hon drömmer om. Drömmarna tycks inte helt omöjliga, då fackföreningsrörelsen ordnar studiecirkel där hon ivrigt deltar. Hon försakar nöjen och kläder för att skaffa böcker. Kunskapsörsten gör att hon vill äga egna böcker och en bokhylla:

Tyras ägodelssinne är inte vidare utvecklat, och hon har hört många bra föredrag om hur det kanske en gång skall bli i framtiden, då människorna inte samla på hög var och en för sin egen räkning utan de äga allt gemensamt. Det hörs så bra... men nog måste man få äga en bokhylla även i framtidsstaten tänker Tyra när hennes blick sveper över de egna böckerna som hon sparat och sparat till. (MBS s. 77)

Benämningen "framtidsstaten" var vid tiden ett laddat uttryck förknippat med den internationella arbetarrörelsens utopiska framtidsmål och är där-

²⁷⁸ Se exempelvis ungdomsromanerna av Oterdahl, 1913; Stiernstedt, 1922; Ester Blenda Nordström, *15 år, några blad ur en rackarunges liv*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1921.

²⁷⁹ Andersson, 2020 s. 211.

med ett exempel på hur konkret politisk debatt kan närvara i ungdomslitteraturen.²⁸⁰

Tyra strävar efter att vara självförsörjande, helst utan att behöva slita ut sig i textilfabriken. Hon är en duktig arbeterska som ”drömmer stora drömmar” (MBS s. 75). Hennes drömmar handlar inte om

framkomst i världen, inte om att spela en roll, inte just om kärlek heller – det sparar hon till en annan gång – men om sin lust och längtan, som heter kunskap. Tyra vill veta, vill kunna (MBS s. 75).

För henne hägrar utbildning, till skillnad från flickors drömmar i många andra ungdomsromaner, där det lyckliga slutet oftare handlar om förälskelse och äktenskap. Till skillnad från det samtal om äktenskap, kvinnans situation inom familjen och kvinnlig emancipation som fördes i vuxenlitteraturen runt sekelskiftet 1900, diskuterades i ungdomsromanerna i seklets inledande decennier kvinnans emancipation utifrån tillgång till och möjlighet att utbilda sig.²⁸¹ *Utbildning* är en nodalpunkt vid tecknandet av folkhemmet i ungdomslitteraturen och under 1900-talets tre inledande decennier knyts utbildning till kvinnans frigörelse.

I *Framtidens kvinnor* (2020) konstaterar Maria Andersson att kvinnors utbildning var ett centralt område ”som en väg till mognad, juridisk myndighet och – mot slutet av seklet – rösträtt”.²⁸² I de ungdomsromaner som här studerats framstår kvinnors möjlighet till utbildning som den enskilt mest betydelsefulla faktorn i detta sammanhang. Utan kunskap och bildning är de unga kvinnornas vägar till frigörelse stängda. Detta kan också formuleras som att kvinnors bildning utgör en förutsättning för att utopin om det goda samhället ska förverkligas. Allt detta pekar fram mot folkhemsideologin. Utbildning som hävstång för social förändring återfinns således vid denna tid i flera av de ungdomsromaner där unga kvinnor är protagonister.

Skoldiskursen framställs annorlunda i ungdomsromaner riktade till pojkar och unga män. Den bildningshunger man finner i romanerna riktade till unga kvinnor lyser här med sin frånvaro. Skolgång framställs istället gärna som något onödigt ont. I Kar de Mummas (pseud. för Erik Zetterström) ungdomsroman *Två år i varje klass. En elak skolgosses minnen* (1923) framträder

²⁸⁰ Uttrycket ”framtidensstatens hägrande mål” förekommer i den svenska översättningen av ”Warszawjanka”, en populär polsk arbetarsång från slutet av 1800-talet. I *Folkets sånger* (Stockholm: Oktoberförlaget 1977, s. 32), återges texten i en bearbetad version av Bertil Wagners översättning från 20-talet.

²⁸¹ Jmf Andersson, 2020.

²⁸² Andersson, 2020 s. 32.

denna bild av skola och studier tydligt.²⁸³ Kunskapsinhämtningen är där inte det centrala med skolgången, utan kamratumgänget. Driften med lärare och det sociala livet runt omkring skolan, är det som förgyller skoltiden. Läroverket är i romanerna arena för välbärgade söners manligblivande. Pojkarna erövrar sin manlighet genom humoristiskt färgade upptåg. Denna skoldiskurs ingår i den manliga medelklasskultur till vilken en majoritet av romanernas författare tillhörde. Men bildning som ett instrument för klassresor och emancipation var dock inte helt frånvarande i litteraturen.²⁸⁴ Ett exempel på en ungdomsskildring av detta slag är Gustaf Lindwalls *Lättmatros Stadig* (1921) som jag kommer att behandla mer ingående i nedslaget om 20-talets ungdomslitteratur.²⁸⁵ Vardagsskildringar med skolinslag eller rena skolskildringar från de första decennierna av 1900-talet med ungdomar från arbetarhem, saknas. En orsak till detta är att arbetarungdomarna vid denna tid träder ut i arbetslivet redan i tolv till tretton års ålder.

I ungdomslitteraturens gestaltning av folkhemsideologiska föreställningar framträder utbildning för alla, oavsett härkomst och kön, som hävstång för den samhällsförändring som krävdes för ett mer jämlikt samhälle. Utbildning uppfattades samtidigt som en hävstång för en förändring av individens egna livsvillkor och inledningen till en möjlig klassresa.

Utopier och arbete

En väsentlig aspekt för att granska visioner av det goda samhället i litteratur är synen på arbete. Fredric Jameson hävdar i sin studie om utopier i romaner att de alltid utgår från ett klassperspektiv. Alla utopier framträder ur en speciell historisk klassposition. Jameson exemplifierar med synen på arbete.²⁸⁶ En utopi om arbete kan handla om sysselsättning för alla, "universal employment", en annan, motsatt hållning om en

²⁸³ Erik Zetterström, *Två år i varje klass. En elak skolgosses minnen*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1923 med fortsättningen *Sigge Nilsson och jag. En elak skolgosse på nya upptåg*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1926. Se även Hugo Falk, *Skolpojkar. Historier*, Stockholm: Bonnier 1903 och Sigge Strömberg, *Två tjuvpojkar i skolan. Ur Kalle Svenssons dagbok*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1917.

²⁸⁴ I ett antal retrospektiva framställningar om ungdomar från arbetar- eller torparhem under 1900-talets första decennier, ofta riktade till vuxna läsare, framträder senare en skoldiskurs där utbildning för arbetarpojkar uppfattas som en hävstång för social förändring. Se exempelvis Ivar Lo-Johanssons *Analfabeten. En berättelse från min ungdom* (1951, Harry Martinsons *Nässlorna blommar* (1935), Vilhelm Mobergs *Sänkt sedebetyg* (1935) samt Vilhelm Mobergs novell "Berättelse om en frielev" utgiven i *Julfacklan* 1937 (Socialdemokratiska arbetarepartiets jultidning) och senare tryckt i *Vårplöjning och andra berättelser* (1990).

²⁸⁵ Gustaf Lindwall, *Lättmatros Stadig. Sjömansliv på sjuttitalet skildrat för pojkar*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1921.

²⁸⁶ Fredric Jameson, "The Politics of Utopia", *New Left Review* (25), 2004: jan.-feb. s. 35-54.

arbetsfri framtid, "jobless future". En tredje utopisk linje formulerades under 60-talet, då tekniken framstod som en räddning undan arbetets alienation.²⁸⁷ Här studerar jag hur synen på arbete, liksom synen på arbetare och arbetarungdom, framställs vid 1900-talets början, väl medveten om att det dröjer ytterligare flera decennier innan arbetarungdom mer frekvent förekommer i ungdomslitteraturen. Hur man än räknar, konstaterar Stefan Mählqvist, är det ett faktum att lägre samhällsklasser är underrepresenterade i skönlitteraturen för barn och ungdom under hela perioden 1870–1950.²⁸⁸ Lika sparsamt som arbetarungdomen förekommer i den aktuella tidens ungdomslitteratur, lika ovanligt är det att möta olika synsätt på arbete eller att detta polariseras.²⁸⁹

Även om det är sällsynt att yrkesarbetare överhuvudtaget befolkar 1900-talets ungdomsroman skymtar en viss förändring under 20-talet. En förklaring till att arbetarungdomen blir synlig i 20-talets ungdomslitteratur är att arbetarklassen då framträtt som aktör inom allt fler samhällsområden genom politiska partier och fackföreningsrörelsen. En ungdomsroman som belyser frågor om arbete och ägande är *Malin Burmans sommarferier* där handlingen delvis utspelar sig på en textilfabrik. Den överbeskyddade överklassflickan Malin försöker försörja sig under sommaren, när modern vistas på rehabiliteringshem. Det är emellertid inte enkelt, då hon varken besitter den vana som krävs eller har rätt utbildning för att erhålla ett arbete. Till slut får hon ändå arbete på ett textilföretag, där unga kvinnor sliter hårt. I romanen behandlas synen på arbete ur två perspektiv: arbetet som nödvändigt för försörjning och arbetet som karaktärsdanare. Här problematiseras synen på arbete, liksom på en aktiv politisk fritid. I romanen om Malin Burman framställs arbete och arbetsgemenskap som väsentliga för protagonistens mognad.²⁹⁰ Författaren tecknar en situation där arbetet bidrar till samhörighet och förståelse mellan människor från skilda samhällsklasser. Arbetets karaktärsdanande kraft medverkar till att utveckla gemenskap. Ytterligare exempel på arbete som karaktärsdanande erfarenhet framkommer när Malin berättar för sin mor om den unge Artur Hedman som tvingats lämna sina studier i Uppsala för att arbeta på morfaderns företag och hur han då

²⁸⁷ Jameson, 2004 s. 47.

²⁸⁸ Mählqvist, 1977 s. 130.

²⁸⁹ Ett undantag utgör filantropen och författaren Gerda Meyerson som engagerade sig i arbetarkvinnornas situation och skildrar den i några skrifter riktade till unga i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Se Brita Åkerman, "Gerda T Meyerson" i *Svenskt biografiskt lexikon*. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9335>. [Hämtad 2020-06-25].

²⁹⁰ Jmf. Lagerlöf, 1906 och 1907.

blivit till den grad omvänd, att han förklarar, att varenda flicka – och pojke också förstås – sannerligen borde arbeta på fabrik någon tid. Du kan tro, att det var en seger (MBS s. 181).

förklarar Malin för sin mor när de återförenas Malin funderar över arbetets beskaffenhet och över möjligheten att erövra kunskap, när vardagen är så krävande. Det gör också den unga textilarbetarkvinnan Tyra, i vars hem Malin funnit en tillfällig bostad. Tyra är medveten om betydelsen av att vara fackligt organiserad och övertalar även Malin att bli medlem:

Först när hon [Malin] hörde ordet, var det som ett slag för bröstet. Nej, inte kunde hon gå in i den, vad skulle väl mamma säga om det? Och farbror Fredrik Varnhagen, han tyckte inte om fackföreningarna, det hade hon förstått många gånger. Tidningarna talade ofta om dem och gav dem skulden för en massa otrevligheter (MBS s. 84).

Men Malin förstår hur betydelsefull fackföreningen är för Tyra. Först hade hon talat ”riktigt strängt till henne [Malin], men sedan vänligt och uppmuntrande. Riktigt vackert talade hon för resten. Om kamratsinne och solidaritet” (MBS s. 84). I *Malin Burmans sommarferier* formuleras drömmen om ett jämlikare samhälle, ett folkhem som skapas genom arbetarklassens egen organisering i fackföreningar. Lindegrens roman är ett av de första exemplen på en svensk ungdomsroman som berör fackföreningsrörelsen.²⁹¹

De diskursiva drag som kan spåras till ett folkhemsidéologiskt tankegods och som framträder i ungdomslitteraturen hänger samman med de starka samhällsförändringar som sköt fart vid slutet av 1800-talet i form av industrialisering och urbanisering. Det var en tid då motsättningar mellan samhällsklasser växte i takt med att arbetarna organiserade sig och krävde rösträtt och en stark nationalism och militarism växte fram. Hemmets och familjens betydelse betonas som samhällets minsta organisatoriska enhet i en ungdomslitteratur där vägen till ett bättre samhälle formas genom drömmar om utbildning och arbete.

Det ungdomslitterära fältet 1900–1929

Utgivningen av ungdomslitteratur i Sverige ökade markant under perioden 1900–1929 jämfört med förhållandet under föregående decennier. Enligt

²⁹¹ Zweigbergk, 1965 s. 451.

Mählqvist publicerades i Sverige 430 barn- och ungdomslitterära titlar under perioden 1900 fram till 1930. Av dessa utgjorde antalet översatta titlar 210, vilket innebär att cirka 220 svenska barn- och ungdomslitterära titlar finns registrerade.²⁹² Mählqvist indelar utgivningen utifrån ”förmodad åldersgrupp” och visar att antalet ungdomsromaner för läsare från 13 år och uppåt uppgår till 56 titlar.²⁹³

Bokförlaget B. Wahlströms utgivning av populärlitteratur för ungdom blev under perioden alltmer betydelsefull. Marika Andrae genomlyser förlagets utgivning av böckerna med röda och gröna bokryggar under perioden 1914–1944 ur ett genusperspektiv och visar på förlagets dominans på det ungdomslitterära fältet.²⁹⁴ Under perioden 1900–1950 ökade andelen förlag som publicerade barn- och ungdomslitteratur från 27 till 57 och bland dessa intog B. Wahlströms bokförlag en dominerande position.²⁹⁵ Förlaget förblir ända fram till 1950 ett av de tre främsta svenska förlagen för utgivning av barn- och ungdomslitteratur. De två övriga är Bonniers och J. Lindblads förlag.²⁹⁶ Det är möjligt att urskilja ytterligare två litterära kretslopp för spridning av ungdomslitteratur med särskild inriktning, dels mot scoutrörelsen, dels mot religiösa samfund. Barn- och ungdomslitteraturens sociala miljöer förändras enligt Mählqvist, från en jämn fördelning mellan medelklass- och överklassmiljöer omkring sekelskiftet 1900, till att under perioden 1910–1929 domineras av en överklassmiljö.²⁹⁷

I mitt material om ungdomslitteratur som tilldrar sig i Sverige finns dock några romaner från denna tidsperiod som delvis utspelar sig i underklassmiljöer. Följaktligen antyds en försiktig förändring av miljön i svensk ungdomslitteratur under 1900-talets första tre decennier. Som jag visat publicerades vid denna tid romaner som utspelar sig i nya, annorlunda miljöer, däribland Laura Fitinghoffs *Barnen från Frostmoffället*. Arbetarklassens pojkar ges röst i Hjalmar Wallanders skildringar, medan exempelvis den kvinnliga klassresenären gestaltas i Elisabeth Kuylenstierna-Wensters ungdomsserie om Monika och Doris. Den fackligt engagerade kvinnliga

²⁹² Mählqvist, 1977 s. 59.

²⁹³ Mählqvist, 1977 s. 110 ff.

²⁹⁴ Andrae, 2001.

²⁹⁵ Mählqvist, 1977 s. 72 f. och s. 74.

²⁹⁶ Wahlström bokförlag startar 1911 och ger under den första delen av 1900-talet ut flera serier för ungdom: *Ungdomsböcker* (1912–1918, 9 titlar), *Ungdomsbiblioteket* (1916–1924, 165 titlar), *Djurböcker för ungdom* (1930–1960, 121 titlar) och *Romaner för unga flickor* (1933–1942, 29 titlar). Dessa uppgifter är hämtade från Andrae, 2001 s. 255. Mählqvist anger att Bonniers barn- och ungdomslitterära utgivning startar i slutet av 20-talet med ”tillkomsten av en rad bokserier”, men Lindblads ungdomsböcker startar däremot först 1939. Se Mählqvist, 1977 s. 90..

²⁹⁷ Mählqvist, 1977 s. 130.

fabriksarbeterskan i Lindegrens *Malin Burmans sommarferier* är banbrytande. Trots dessa exempel är det påtagligt att kretsarna kring de radikala vänsterkrafterna i Sverige, representerade bland annat av fackföreningar och *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti* (bildat 1889) samt *Sveriges socialdemokratiska vänsterparti* (bildat 1917), under 1900-talets första decennier nästan inte producerade någon skönlitteratur riktad till ungdom. Mählqvist kommenterar arbetarrörelsens utgivning av barn- och ungdomslitteratur på följande sätt:

Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur med anknytning till arbetarrörelsen har aldrig varit av den omfattningen att den kan göra sig gällande i en statistisk redovisning. Det enda förlag med en sådan inriktning och som gjorde en mera målmedveten insats är Axel Holmströms förlag som startade redan 1910. På 1930-talet utgav Holmström en serie kallad "Den nya ungdomsboken" och den radikala satsningen på skönlitteratur med socialt rättfärdighetspatos, frihetskärlek och pacifism märks även bland ungdomsböckerna.²⁹⁸

Däremot förekommer skönlitterära berättelser, lyrik och dramatik i arbetarrörelsens tidskrifter riktade till barn.²⁹⁹ Jimmy Vulovic framhåller att skönlitteratur under arbetarrörelsens pionjärtid i 1900-talets början ansågs "spela stor roll för möjligheterna att politiskt omdana det svenska samhället i socialdemokratisk riktning. Det var den bildningsoptimistiska humanismens begynnelse i partiet och arbetarrörelsen".³⁰⁰ Lena Kåreland konstaterar att den socialdemokratiska pressen däremot ytterst sällan innehöll recensioner av barnlitteratur. Hon menar att detta kan bero på att tidens barnlitteratur knappt innehöll någon samhällskritik alls, men också på att tidningarnas tryckkostnader var höga och att recensioner av barn- och ungdomslitteratur därför fick stå tillbaka. Kåreland för också fram argumentet att redaktionernas medvetenhet om att arbetarfamiljernas ekonomiska situation inte inbjöd till inköp av barn- och ungdomsböcker sannolikt spelade in.³⁰¹ Detta var troligen även en väsentlig bakomliggande faktor till varför arbetarrörelsens förlag inte satsade på en ungdomslitterär bokutgivning. Englund och Kåre-

²⁹⁸ Mählqvist, 1977 s. 75.

²⁹⁹ Jimmy Vulovic, *Reform eller revolt. Litterär propaganda i socialdemokratisk, kommunistisk och nationalsocialistisk press*, Lund: Ellerströms förlag 2013, undersöker de socialdemokratiska barntidskrifterna *Solstrålen* och *Solglimten*, liksom den vänstersocialistiska *Barntidningen* som 1924 ändrade namn till *Den unge kamraten*.

³⁰⁰ Vulovic, 2013 s. 95.

³⁰¹ Kåreland, 1977 s. 32 f.

land betonar att *Socialdemokraten* prioriterade att recensera litteratur som de ansåg gav ”insikt i samhällsliga frågor”.³⁰²

Arbetarrörelsen överlät alltså i början av 1900-talet det ungdomslitterära fältet till utbildade borgerliga, ofta högborgerliga kvinnor, liksom Gurli Linder eller en Helena Nyblom.³⁰³ Den ungdomslitteratur för pojkar som producerades under perioden, författades däremot av män från en något mer varierad borgerlig miljö. Där återfanns till exempel författare med militär, pedagogisk och religiös bakgrund.³⁰⁴ Väl att märka är dock att det under denna period inte existerade någon skarp skiljelinje mellan barn-, ungdoms- och vuxenförfattare, eller mellan barn- och ungdomslitteratur, vilket framgår av det vanligt förekommande bruket att skriva för olika åldrar.

Nedslag i tre decennier

Följande avsnitt behandlar mönster och linjer ur ett folkhemsideologiskt perspektiv med exempel från nedslagsromanerna 1901, 1911 och 1921. Trots att antalet ungdomslitterära titlar ökade, är de svenska originalen fåtaliga långt in på 1900-talet. I nedslagen för de aktuella åren studeras följande romaner: Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården* (1901) och Emil Norlanders *Anderssonskans Kalle* (1901), Karl Alfred Melins *Tjuvbandet i Dägerö skärgård* (1911) och Sigfrid Siwertz' *Mälarpirater* (1911) samt Gustaf Lindwalls *Lättmatros Stadig. Berättelse för pojkar* (1921) och Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* (1921).³⁰⁵

Fanns det i ungdomslitteraturen under dessa decennier drömmar om ett bättre samhälle i linje med den folkhemstanke som senare kom att utformas? Vilka idéer behandlades i böckerna och hur svarar vissa mönster i skildringarna mot grundläggande drag i den kommande folkhemsideologin? Eller var det rentav en rivaliserande borgerlig diskurs som dominerade? Genom att

³⁰² Englund & Kåreland, 2008 s. 142.

³⁰³ Andra högborgerliga aktörer var exempelvis Laura Fitinghoff, Selma Lagerlöf, Marika Stiernstedt, Helena Nyblom och Agnes von Krusenstierna. Englund & Kåreland konstaterar att "[e]n viktig förutsättning för kvinnornas framgång i offentligheten har visat sig vara en social bakgrund inom de dominerande klasserna", 2008 s. 12.

³⁰⁴ Hugo Falk hade militär bakgrund, Gustaf Lindwall pedagogisk bakgrund och Ebbe Lieberath scoutanknytning.

³⁰⁵ Ebba Nordenadler, *Den gamla prästgården. Berättelse för flickor*, Stockholm: Beijer 1901; Emil Norlander *Anderssonskans Kalle. Pojkstreck och käringskvaller. Uppsnappade*, Stockholm: Gullberg & Hallberg 1901; Karl Alfred Melin *Tjuvbandet i Dägerö skärgård. Berättelse*, Stockholm: Bille 1911; Sigfrid Siwertz *Mälarpirater*, Stockholm: Bonnier 1911; Gustaf Lindwall *Lättmatros Stadig. Sjömansliv på sjuttitalet skildrat för pojkar*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1921; Hjalmar Wallander *Två Stockholmspojkar och några till*, Stockholm: Hökerberg 1921.

närmare analysera ett urval ungdomslitterära skildringar från tiden före folkhemspolitikens genombrott strävar jag efter att urskilja huruvida romanernas underliggande världsbild är individualistisk eller kollektivistisk, med en deskriptiv nivå där individen ingår som del av en gemenskap som formas i relation till och tillsammans med andra och om den normativa nivån innefattar företeelser som hör samman med nationell gemenskap och social omsorg. Därtill ansluter jag analysen till de två nodalpunkterna; *hem* och *utbildning*, liksom till deras identifierade flytande signifikanter. Analysen tar dessutom modernitetens fyra utvecklingstendenser i beaktande.

Ett nytt århundrande – år 1901

I början av seklet pågick en intensiv samhällsdebatt om barns och ungdomars tillgång till och möjlighet att läsa kvalitetslitteratur. Ändå utkom år 1901 endast två svenska originaltitlar riktade till ungdom: Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården* (1901) och Emil Norlanders *Anderssonskans Kalle. Pojkstreck och käringskvaller* (1901).³⁰⁶ Medan *Den gamla prästgården* utspelar sig på landet, försiggår handlingen i *Anderssonskans Kalle* i storstadens fattigkvarter. De båda titlarna riktar sig explicit till unga läsare. I detta avsnitt belyser jag skillnaderna i bilden av modersfiguren hos Ebba Nordenadler och Emil Norlander, där Nordenadler skriver fram en landsbygdens omhändertagande äldre kvinna medan Norlander snarast häcklar storstadens arbetarkvinnor. Hur arbetarklassens ungdomar gestaltas är av vikt för hur ungdomslitteraturens folkhemsidéologiska diskurs utformas. Därför kommenterar jag här även hur synen på arbetarklassens söner formas litterärt i tiden för sekelskiftet 1900.

Ebba Nordenadler var runt sekelskiftet en regelbundet anlitad översättare av vad Eva von Zweigbergk kallar "enklare romaner och engelska flickböcker".³⁰⁷ Hon debuterade med *I Edsbro pension* (1900) och utkom redan året därefter med *Den gamla prästgården* (1901), om den moderlösa flickan Magda som tillbringar sommarlovets tillsammans med fadern hos farmodern i prästgården. Det vilar ett nostalgiskt barndomsskimmer över berättelsen. Den 12-åriga Magda betraktas fortfarande som ett barn medan hennes några år äldre kusin och bästa vän, Gertrud, får bära längre kjolar. Berättelsen förmedlas av en berättare som oftast befinner sig utanför diegesen. Det retrospektiva perspektivets nostalgiska tillbakablickande mot en försvunnen lantlig idyll låter läsaren knappt ana några spår av modernitetens intrång,

³⁰⁶ Norlanders *Anderssonskans Kalle* publicerades ursprungligen som följetong i skämttidningen *Nya Nisse*.

³⁰⁷ Zweigbergk, 1965 s. 441.

annat än när det gäller kommunikationer, med exempel för vad Sven-Eric Liedman betecknar som den hårda moderniteten.³⁰⁸ Magda och fadern färdas nämligen till farmodern från den norrländska hemorten, först med tåg, därefter vidare från järnvägsstationen med en hästdragen droska (GP s. 4). Då studenten Gerhard anländer till prästgården sker det vinglandes på en hyrd velociped:

En långbent, gänglig yngling kravlade sig ned från den klumpiga tingest som utbytts mot senare tiders smäckra cyklar, öppnade grinden och äntade åter efter flera misslyckade försök upp på velocipeden för att i all sin prydno hjula fram till lönnen (GP s. 53).

Exempel på den hårda moderniteten som ett resultat av den tekniska utvecklingen kontrasteras i romanen mot en ålderdomlig, rural gårdsgemenskap. Storfamiljens, släktens och gårdsofolkets sammanhållning framställs som vardagslivets kraftkälla. Därmed betonas den kollektiva gemenskapen. Världsbilden är förankrad i en vardagsreligiös kollektiv samhörighet som understryks när hushållets medlemmar samlas för andaktsstund och Bibelläsning (GP s. 132f.). Sekulariseringsprocessen har inte satt några spår och den kristna tron framstår som självklar. Farmoderns råd till barnbarnet är att vända sig till Gud: "Ja, farmor visste vilket tålmodsprövande lynne hennes favorit bland barnbarnen hade, och hon suckade lätt - 'Du kommer väl ihåg att be Gud om hjälp'" (GP s.13). Denna självklara fromhet framträder än starkare i beskrivningen av andakten i hemmet: "Därpå knäppte morbror Hans sina händer och allas huvuden böjdes, medan han nedkallade Guds välsignelse över dem alla" (GP s. 133 f.).

Farmodern styr den lilla gården med fast hand: "Magda kastade i förbigående en långtande blick på kusinen men följde lydigt den gamla frun, som trots sin blida vänlighet hade en bestämd vilja, för vilken de flesta böjde sig" (GP s. 13). Hon ser till mer än ytan hos människor och värdesätter människor mer efter deras handlingar än deras yttre:

Bredvid pastorskan Ekström hade farmor slagit sig ned, ty hon var nu sådan, att hon hellre försummade sina förnämligare gäster än dem som kanske sågos litet över axeln av de andra. Hopkrympt, illa klädd, bitter och trött hörde pastorskan inte till dem, som äro omtyckta eller eftersökta i sällskapslivet. Men farmor, som visste, att den lilla obetydliga kvinnan var

³⁰⁸ Liedman, 1997 s. 15–56.

sin sjukliga mans trogna hjälp och en uppoffrande mor för sina två barn, högaktade henne och lät henne aldrig sitta bortglömd i en vrå. (GP s. 208.)

Den äldre borgerliga kvinnan sköter hushållet som vore det ett litet samhälle. Romanen är väl förankrad i en religiös livsuppfattning med en grundläggande kollektivistisk världsbild. Kollektivismen yttrar sig genom en solidaritet med gruppen, i detta fall storfamiljen eller gårdsfolket, men också med det omkringliggande samhället. Denna ideologiska grundval står genom den kollektivistiska världsbilden i viss samklang med vad som senare utvecklas till den svenska folkhemsideologin.

Den patriarkala maktstrukturen är iögonfallande i *Den gamla prästgården*, där samtliga betydelsefulla manliga karaktärer representerar den lärda världen. Morbror Hans är stadens "skicklige läkare" (GP s. 4), Olof är lektor och studenten Gerhard ges möjlighet att följa med på en studieresa till Tyskland. Att enbart män har tillträde till den intellektuella sfären ifrågasätts aldrig. Samtidigt skymtar en viss bildningsiver hos de unga flickorna Gertrud och Harriet som utbildats av en guvernant. Gertrud har dessutom vistats några terminer i "Edsbro pension, där hon fick tillfälle att tillfredsställa sin törst efter kunskaper" (GP s. 30). Hon är också road av att skriva sagor och andra små berättelser, för övrigt i likhet med flera framstående kvinnliga författare i sekelskiftets Sverige. Kvinnor som Ellen Key, Selma Lagerlöf och Jeanna Oterdahl var väl kända författare och debattörer vid sekelskiftet. Skrivandet kunde vara en möjlig framtidsbana för unga kvinnor från högborgerliga miljöer i början av 1900-talet. Englund och Kåreland konstaterar att

[f]örfattandet av barnböcker låg i linje med kvinnans anspråkslöshet, ett av de ideal som betonades i tidens flickupfostran. Man nöjde sig med en litterär aktivitet inom ett 'mjukt' område, vilket bland annat innebar att man riktade sig till en publik huvudsakligen bestående av kvinnor och barn, en publik som kunde förmodas ha andra och kanske lägre ställda krav vad läsarna av vuxenlitteratur hade.³⁰⁹

Att skriva för barn är inte ett brott "mot tidens normer för kvinnlighet".³¹⁰ Kvinnan ska vara den omvårdande medan mannen ska tänka och delta i det offentliga livet. Den livliga diskussion om uppfostran och undervisning som trots allt är för handen i Sverige vid denna tid gör således inte avtryck i denna nedslagsroman även om utbildning och skolgång ibland skymtar fram.³¹¹

³⁰⁹ Englund & Kåreland, 2008 s. 170.

³¹⁰ Englund & Kåreland, 2008 s. 170.

³¹¹ Se t.ex. folkskoleinspektören Sven Lundqvists 3-bandsverk om uppfostran, en form av lä-

Livet i storstadens fattigkvarter som det skildras i Norlanders *Anderssonskans Kalle* skiljer sig på avgörande punkter från Nordenadlers romanvärld. Norlander var på sin tid välkänd journalist och revy författare bosatt i Stockholm. Han medverkade som kåsör i *Stockholms Tidningen* under ett 40-tal år liksom i olika skämttidningar.³¹² I *Ord och Bilder för barn och ungdom III* (1994) beskrivs hans bok som "ett socialreportage från Stockholms fattigkvarter".³¹³ Det poängteras dock att skildringen av busstrecken är "alltför handgripliga och författaren döljer inte sitt kvinnoförakt. Det vimlar av satkärringar som alla okvädar varandra och hela världen, och tjuvpojken Kalle ger numera mest intryck av råskinn."³¹⁴ Lydia Wistisen framhåller å sin sida skildringen av Kalle som ett stilbildande exempel på ungdomsuppror mot föräldraauktoriteter. Hon betonar upproret mot det kvinnligt kodade hemmet och argumenterar för att "tröskelkonflikten utgör hela verkets handling", bland annat manifesterat genom att Kalles uppror pågår i portgångar, trapphus och prång, på väg bort från hemmet.³¹⁵ Men faktum är att Kalles illdåd inte riktar sig specifikt mot modern utan generellt mot de arbetarkvinnor han möter. Härigenom framträder han som en ung man som utövar en brutal manlig makt gentemot arbetarkvinnor. De arbetarkvinnor som gestaltas, kännetecknas å sin sida av att inte klara uppgiften att uppfostra sina söner. Det bör i sammanhanget påtalas att de ursprungliga berättelserna om Kalle publicerades i en skämttidning, där en liknande form av grov och plump humor vid denna tid var möjlig och säkert hade sin läsekrets. I *Anderssonskans Kalle* riktades denna mot arbetarkvinnor som i verkligheten nästan helt saknade egen stämma och möjlighet till genmäle i offentligheten under den tid när arbetarklassens, inte minst kvinnors, demokratiska rättigheter befann sig i samhällsdebattens brännpunkt. Kvinnornas rösträttsrörelse var under motstånd i färd med att formera sig.

Vid sekelskiftet 1900 hade klassfrågan stor aktualitet. Klasskillnaderna var skarpa och en växande arbetarklass i färd med att organisera sig i fackföreningar utgjorde en central samhällsaktör. Att arbetarklassens pojkar och kvinnor framställdes som i *Anderssonskans Kalle* exemplifierar rimligen ett

rarhandledning. 3:e delen med undertiteln "Tukten" (*Uppfostran under skolåldern. 3 Tukten*, Stockholm: Norstedt 1901). Se även Joakim Landahl, *Auktoritet och ansvar. Lärares fostrans- och omsorgsarbete i historisk belysning*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet 2006. /Diss./

³¹² Emil Norlanders *Anderssonskans Kalle* (1901) har utkommit i 15 upplagor, och filmats sex gånger. Under de första tio åren såldes boken i 40 000 exemplar. Se Dag Hedman, Emil A Norlander i *Svenskt biografiskt lexikon*. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/8373>. [Hämtad 2017-07-21].

³¹³ Furuland, et.al., s. 186.

³¹⁴ Furuland, et.al., s. 186.

³¹⁵ Wistisen, 2017 (a) s. 48.

förminskande av en arbetarklass som alltmer pockade på sina medborgerliga rättigheter. Magnus Nilsson framhåller att "[n]är frågor om klass står högt på dagordningen – exempelvis till följd av att arbetarklassen ses som en central aktör i en pågående samhällsförvandling – är det helt enkelt mer troligt att olika former av kopplingar till arbetarklassen ska påverka receptionen av litterära texter".³¹⁶

De samtal som återges i ungdomsromanens tjugotvå kapitel återkommer ständigt till rackarungen Kalle och hans handlingar. Denne ser visserligen ut som en ängel, men tidigt i berättelsen informeras läsaren om att "Anderssonskans Kalle har alltid varit en vargunge" (AK s. 12). Epitet i sig kan tolkas på olika sätt, men tillsammans med andra förekommande tillmälen som "missdådare" (AK s. 29) och "okrymta missfostret" (AK s. 44) stärks uppfattningen att detta är en vild, vanartig pojke. Han kan naturligtvis också betraktas som ett offer för omständigheterna i samhället. De sociala problemen i de storstadsmiljöer som Nordlander skildrar

drev inte minst många pojkar i proletära miljöer att anamma ett normsystem som ofta ledde vidare till kriminalitet. Samma år som *Anderssonskans Kalle* publicerades, 1901, tillsattes "Ligapojkkommittén" för att komma till rätta med tidens växande ungdomsproblem. Den resulterade i tillkomsten av Sveriges första barnvårdslag 1902. Roger Qvarsell menar att ungdomsproblemen vid denna tid snarare betraktades som uttryck för moraliskt förfall än för social misär, orsakad av "ungdomens njutningslystnad i kombination med en minskad vördnad för religionens sanningar".³¹⁷

De repressiva handlingar som husmödrarna i hyreshuset å sin sida utsätter Anderssonskans Kalle för är i grövsta laget för en modern läsare. Wistisen hävdar att "straffen framstår som normbrytande" men romanen skrivs å

³¹⁶ Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora: Gidlund 2010 s. 55.

³¹⁷ Roger Qvarsell, "Ungdomsbrottsligheten och samhällets vård" i *Vård av ungdomar med sociala problem. En forskningsöversikt* red. Bengt-Åke Armelius, Stockholm: Liber 1996 s. 25–50 s. 35.

andra sidan vid en tid, då barnaga, även grov sådan, fortfarande var tillåten i Sverige.³¹⁸ En modern läsare uppfattar därför med all sannolikhet straffen som mer groteska än en läsare i romanens samtid. Romanen skildrar exempelvis hur modern, Anderssonskan:

tog fatt i ett löst stolsben, si de fanns så godt om tockna, å så vände hon den rundaste delen av Kalle till, å så bankade hon åsta å skulle nog ha hållit på ån, om inte den valpen till pojke knyckt till, så att modern for ut genom hålet i väggen för andra gången (AK s. 40).

Därefter rusar Kalle rakt in i nästa kvinna, Petterssonskan som fortsätter aga honom tills nästa kvinna i sin tur tar över. Det normbrytande som Wistisen understryker handlar möjligen mer om att det inte är män utan just kvinnor som handlar våldsamt och okontrollerat.

Under 1800-talets andra hälft, men framförallt en bit in på 1900-talet blev tjuvpojksboken en omtyckt genre för ungdomar. Ibland var det en syskonskara som bullrade, men oftast handlade det om en enda pojke. Till tjuvpojkbokens kännetecken hör att de protagonister som skämtar och ställer till det, egentligen inte menar något illa.³¹⁹ Gentemot vuxenvärlden intas allmänt en upprorisk position som gisslar hyckleri och fåfänga och som är möjlig enbart för pojkar från överklassen.³²⁰ Lennart Helsing menar att den angloamerikanska renodlade tjuvpojksboken är samhällskritisk: "Den har lärt generationer av borgarbarn att ifrågasätta åtskilliga klassbundna värderingar".³²¹ Helsing ställer sig tveksam till *Anderssonskans Kalle* som tjuvpojksbok och konstaterar att "[n]ågon renodlad tjuvpojksbok av svenskt ursprung känner jag inte till".³²² Utifrån Hellsings definition kan *Anderssonskans Kalle* inte inlemmas i tjuvpojkboksgenren. Tjuvpojkbokens i grunden kritiskt ifrågasättande men samtidigt harmlösa rackartyg skiljer sig ifrån *Anderssonskans Kalle* där busandet har grovt våldsamma inslag, för det mesta riktade mot arbetarkvinnor.

De fattiga och slitna kvinnorna beskrivs genomgående i negativa ordalag som odugliga, elaka, smygsupande och fula. Ett exempel är "[n]är Bobergskan kom som en trött flodhäst upp för backen, stod Pilgrenskan just i dörrn till mjölkmagasinet och sysslade med en porterbutelj, den hon nyss fått ståltrån

³¹⁸ Wistisen, 2017 (a) s. 48.

³¹⁹ Zweigbergk, 1965 s. 418 f.

³²⁰ Se även Zweigbergk, 1965 s. 417.

³²¹ Lennart Helsing, "Tjuvboksboken" i *Barnbok och barnboksforskning* red. Lena Fridell, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1972 s. 40.

³²² Helsing, 1972 s. 40.

af." (AK s. 122.) Pilgrenskan vill inte gärna kännas vid sittsmygsupande utan försöker inbilla Bobergskan att "[d]e ä ättika, som gubben min ska ha ... Si han kan inte äta ärter utan att slå ättika i dom" (AK s. 123). Åke Runnqvist menar att kvinnornas "konversation går längre i fråga om naturtrohet än vad någon annan på länge vågat och överträffas först åtskilliga år senare av Martin Koch".³²³ Men deras konversation är knappast naturtrogen, utan framstår snarare som starkt karikerad.

Arbetarkvinnorna skildras som oförmögna att uppfostra sina söner och dricker i smyg som i fallet med karaktären Pilgrenskan. Dessutom understödjer framställningen bilden av att kvinnor inte kan samverka, eftersom de konstant ger varandra skarpa verbala dolkhugg. Förhållningssättet till just kvinnor kan i förstone framstå som paradoxalt vid en tid när kvinnors kamp för medborgerliga rättigheter på samhällsarenan är högaktuell. I förlängningen kan greppet uppfattas som en motreaktion till den kvinnliga rösträttsrörelsen. Det är belysande att ställa beskrivningen av dessa fiktiva kvinnor i relation till de samtida klassmotsättningarna och till den samtida demoniseringen av arbetarkvinnor inom offentligheten i stort. Birgit Peterson betonar att det inom överklassen fanns en föreställning om arbetarklassen som hotfull: "Rädslan för underklassen blir nästan till en psykos."³²⁴ Samtidigt fanns där också, framhåller Peterson, en uppfattning om arbetarklassen som oansvarig och obetänksam. Birgitta Skarin Frykman har för sin del undersökt hur borgerligheten beskrev arbetare i dagstidningar under 1800-talets slut. Hon visar att arbetarkvinnorna gärna betraktades som "försumliga" och "njutningslystna".³²⁵ Det fanns också i slutet av 1800- och början av 1900-talen en spridd uppfattning att arbetarklassens unga kvinnor var okunniga.³²⁶

I *Anderssonskans Kalle* finns karikatyrer av sådana gängse uppfattningar. Vuxenvärlden representeras väsentligen av försupna skvallerkärringar från arbetarmiljöer. Härigenom ifrågasätter Norlander i praktiken alla kvinnors rättigheter, dock utan att explicit trampa på framstående kvinnliga borgerliga rösträttsaktivister. Bourdieu belyser hur skillnaden mellan samhällsgrupper och människor inte består av harmlösa olikheter utan är föremål för en, ibland subtil kamp, dem emellan.³²⁷ Att ta avstånd från, ibland rentav med

³²³ Åke Runnqvist, "Anderssonskans Kalle. Alla tjuvpojks Grand Old Boy" i *Dagens Nyheter*, 11 april 1954.

³²⁴ Birgit Petersson, "Den farliga underklassen". *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Umeå: Umeå universitet 1983. /Diss./ <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-61425> [Hämtad 2017-01-06].

³²⁵ Birgitta Skarin Frykman, *Arbetarkultur. Göteborg 1890*, Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige 1990 s. 95–99.

³²⁶ Hirdman, 1992 s. 50.

³²⁷ Bourdieu, 1984; Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften, Oslo: Pax 1995

vämjelse, de andras smak och vanor, innebär samtidigt ett skydd för den egna smaken som etablerad norm. Därför kan man även med utgångspunkt i såväl Bourdieus uppfattning om dialektiken mellan smak och avsmak som i Skeggs syn på vikten av att åtnjuta respektabilitet, hävda att Norlanders roman är ett samhälleligt uttryck för hur medelklassen tenderar att förstärka en positiv bild av sig själv genom att karikera arbetarkvinnor och därmed distansera sig från arbetarklassen.³²⁸

Den allmänna rösträtten för män och kvinnor var ingen reformtanke som omhulldes av alla aktörer på samhällsarenan. Romanen publicerades i en tid då kampen för allmän och lika rösträtt genljöd i samhället men företrädde en samhällsdiskurs som värjde sig mot arbetarklassens, inte minst arbetarkvinnornas, frammarsch, även om miljön och ramverket skapar en illusion av ett realistiskt återgivet stockholmskt fattigkvarter. Det var en diskurs som gjorde kvinnors förmåga att ta ansvar för samhället högst diskutabel. I romanen uttrycks i motsats till en kollektiv hållning, en individualistisk samhällsdiskurs, där en sådan världsbild utvecklas genom den självständige, starke pojken som visar sig kunna reda sig själv och härigenom manifesterar att ensam är stark. Romanen kom också att bli startskottet för vad som kan beskrivas som ungdomslitteraturens nedvärderande diskurs om arbetarklassens söner som kriminella och farliga. Det är en diskurs som jag får anledning att återkomma till senare i samband med studiet av de kommande decenniernas nedslagsromaner.

Fostrande frihet – år 1911

Två rivaliserande samhällsdiskurser framträder i 1911 års nedslagsromaner, Sigfrid Siwertz *Mälarpirater* och Karl Alfred Melins *Tjuvbandet i Dägerö skärgård. Berättelse från 1911*. Storstrejken 1909 hade nyligen omskakat förhållandena i Sverige till den grad att arbetarrörelsens och de liberalt sinnade mellanskiktens krav på rösträttsreform inte längre kunde negligeras. År 1909 genomfördes en rösträttsreform som kvinnorna dock ställdes utanför.³²⁹ Åtskilliga kvinnor engagerade sig för allmän och lika rösträtt. 10-talet dominerades i övrigt givetvis även av första världskriget. Sverige tillhörde visserligen inte de krigförande länderna men hemmaopinionen var splittrad, både i inställningen till kriget i allmänhet och i sympatierna för de krigförande parterna.³³⁰

[197].

³²⁸ Skeggs, 2002 s. 3.

³²⁹ Se Hans Albin Larsson, "Demokratins föränderliga villkor" i *Signums svenska kulturhistoria* 2009 s. 19–53 och Lars I. Andersson, 2003.

³³⁰ Ahlund, 2010 s. 26 ff.

Utgivningen av svensk originallitteratur för barn och ungdom var under 10-talet fortfarande låg. Mählqvist uppger att antalet förlag 1910 uppgick till 25 och att antalet utgivna titlar var omkring 105. Av dessa utgör fyra titlar svenska original.³³¹ Även under undersökningsåret 1911 publicerades endast få titlar riktade till ungdom skrivna av svenska författare. Dessa är Ivan Aminoffs *Luftens herrar* (1911), Karl Alfred Melins *Tjuvbandet i Dägerö Skärgård* (1911), Elisabeth Kuylenstierna-Wensters *Gretchen. En ung kvinnas historia. Originalroman* (1911) och Sigfrid Siwertz *Mälarpirater* (1911).³³² I min studie behandlas Sigfrid Siwertz och Karl Alfred Melins skärgårdsromaner mer ingående på grundval av likheter i miljöskildringen. Båda verken utspelar sig sommartid, en årstid förknippad med frihet och äventyr. Särskilt det båtliv som skildras förstärker associationerna till frihetslängtan. Siwertz roman *Mälarpirater* fick tidigt klassikerstatus och ingick länge i den obligatoriska skönlitterära läsningen i läroverket på realskolenivå och senare under 60-talet även på högstadiet. Idag utgör den inte längre obligatorisk skolläsning och omnämns inte heller som ungdomsläsning i moderna översiktsverk.³³³ I detta sammanhang är det befogat att påminna om Myra Jehlens påstående om att ett typiskt drag för klassiker är att de behandlar sin kulturs grundläggande motsättningar.³³⁴

I Siwertz' *Mälarpirater* möter läsaren de föräldralösa syskonen Georg och Erik som bor hos sin farbror borgmästaren i den lilla staden.³³⁵ Det är första skollovsdagen och de längtar efter sommarens frihet. Den äldre brodern Georg är upprorisk och "knöt nävarna och spottade. Det var det friska pojkhätet mot allt det slappa köttet, de tunga stegen, de döda ögonen, den instängda luften. Han kväljde sig åt borgmästarens tjocka blåroda läppar. Han förbanna-

³³¹ Mählqvist, 1977 s. 72, 59, 110.

³³² Iwan Aminoff, *Luftens herrar*, Stockholm: Ljus 1911; Sigfrid Siwertz, *Mälarpirater*, Stockholm: Bonnier 1911; Karl Alfred Melin, *Tjuvbandet i Dägerö skärgård*, Stockholm: Bille 1911; Elisabeth Kuylenstierna-Wenster, *Gretchen. En ung kvinnas historia. Originalroman*, Göteborg: Åhlén & Åkerlund 1911.

³³³ *Mälarpirater* omnämns inte längre som ungdomsläsning vare sig av Lena Kjersén Edman, 2002 eller av Boglind & Nordenstam, 2010.

³³⁴ Myra Jehlen, "Banned in Concord. *Adventures of Huckleberry Finn* and Classic American Literature" i *The Cambridge Companion to Mark Twain* red. Forrest G. Robinson, Cambridge: Cambridge UP 1995 s. 93–115.

³³⁵ Om *Mälarpirater* se Eva Zweigbergk, 1965, s. 426; Magnus Öhrn, "Bättre rustad än andra? Georgs manlighblivande i Sigfrid Siwertz 'Mälarpirater'" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (40) 2011:2 (a) s. 41–54; Öhrn, 2017 s. 47–65; Olle Widhe "Äventyrets maskulina geografi. Sigfrid Siwertz och mellankrigstidens borgerliga reseskildring" i *Edda* (95) 2008:2; Peter Forsgren, "Manlig, bildad och med ett klart intellekt. Sigfrid Siwertz och det tidiga 1900-talets litterära institution" i *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson* red. Stefan Ekman, Mats Malm & Lisbeth Stenberg, Stockholm/Stehag: Symposion 2007 s. 407–418; Conny Svensson, "Tioalets borgerliga realister" i *Den svenska litteraturen 2. Genombrottstiden 1830–1920* red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc, Stockholm: Bonnier 1999 s. 453–468.

de tant Leontines ettriga tjat” (MP s. 19 f.). Sekelskiftets ungdomsvurm lever vidare i Siwertz’ ungdomsroman, där den äldre generationen tydligt ringaktas som degenererad och särskilt romanens äldre kvinna begabbas.

Den värld som räknas i *Mälarpirater*, är utpräglat manlig. Det är de bildade männens värld, där makten manifesteras genom framträdande offentliga positioner som borgmästarens. Utkörda från borgmästarbostaden beger sig bröderna till hamnen, där de möter sotarmästarens son, Fabian., ett opassande sällskap för borgmästarens brorssöner:

Fabian Scholke stod i grinden. Han var en mörk, smal pojke med långt ansikte, fräck, vacker flickmun och dystert välvda bryn. Hans pappa var stadens sotarmästare. Han spottade på grindstolpen och blinkade omärkligt åt Georg (MP s.13).

Genom det homoerotiska anslaget accentueras sotarmästarsonens underlägsenhet. Flickor ansågs vid denna tid vara männen underlägsna och åtnjöt betydligt mindre inflytande. Den flickaktiga munnen markerar därför Fabians underläge. Borgmästarfrun uttrycker i klarspråk sitt missnöje:

–Fabian Scholke! Strykklassarn! Vara tillsammans med en sådan lymmel. Och sådana föräldrar han har sen! Gement pack, som inte håller sig för goda att supa sig fulla tillsammans med sitt eget tjänstefolk! Ni understår er inte!!! (MP s. 14).

Textens många utropstecken understryker hennes förakt för Fabian och dessutom vittnar den fräcka vackra flickmunnen i ansiktet på en yngling enligt henne om vederbörandes opålitlighet. Ett illa maskerat förakt för underklassen löper sedan genom skildringen. Enligt Peter Forsgren skiljer recensenten Vera von Kraemer i *Social-Demokraten* ut sig som varande den enda recensent som noterade det klassperspektiv som vidhäftar romanen genom det klasshat som befästs i porträttet av Fabian.³³⁶

Bröderna fascineras till att börja med av den otämjde Fabian, men ju längre sommaren lider desto mer irriterar de sig på den i deras tycke late och oduglige Fabian. Han visar sig inte heller vara pålitlig, Georg hör honom berätta att "[d]et var ju jag som var uppe och varskodde greven på Tollerö om kusin hans, den djävla pajasen ... Jag känner greven. Det är en rätt sjangtil karl", när det i själva verket är Georg själv som uppsökt greven (MP s. 131). Joakim Landahl belyser den vikt skolan som institution, särskilt under 1900-talets tre första

³³⁶ Forsgren, 2007 s. 407–418, s. 411.

decennier, lade vid karaktärsegenskaper som "sanningskärlek" och "ärlighet". Lögner provocerade makten och lögnaren kunde undandra sig gränserna för samhällets övervakning, "den moderna makt som tog uttryck i just synliggörande och övervakning".³³⁷ Återigen möter läsaren den diskurs som utvecklas under 1900-talet där arbetarklassens söner framstår som ouppfostrade, opålitliga och potentiellt kriminella. Magnus Öhrn visar att Siwertz ansluter till idén om den milde vilden när det gäller medelklassens pojke, men inte när det gäller arbetarklassens pojke, som enligt Öhrn är mer vild än mild.³³⁸ Han menar även att denna uppdelning, där arbetarklassens vilde pojke introducerar medelklasspojkar till en hårdare värld är en del av initiationen i medelklasspojkarernas manligblivande.³³⁹

Karaktären Fabian tjänar som rättrådighetens och det mognande ledarskapets antites. Under sommaren lär sig Georg till skillnad från den opålitlige sotarsonen att lita till sin egen förmåga och sina principer för rättrådighet. Ungdomstiden handlar även om förmågan att erövra och behärska naturens krafter. Mer och mer utvecklas Georg till man och övertar som en konsekvens av det ledningen på båten från Fabian. Båten måste styras av en kompetent och ansvarsfylld person och Georg är nu redo att återigen möta borgmästarparet och vuxenlivet för "[h]an hade lärt sig att våga något, och han skulle nog finna en god sak att våga något för" (MP s. 144). Efter sommarens utmaningar återvänder de två bröderna till det välordnade livet hos borgmästarfamiljen. Genom Georgs utveckling till ansvarstagande man tonar en starkt individualistisk världsbild fram. Berättelsens politiska tendens framhåller att underklassens representant är en oansvarig odugling, till vilken inget ansvar att styra vare sig båt eller nation kan överlämnas.

Kvinnorna är i romanen nästintill osynliga. Deras underläge gentemot de etablerade männen är jämförbart med arbetarklassens. Exempelvis får Erik, den lägste inom den inbördes hierarkin av de övriga pojkarna det förklenande epitetet "syster" Erik: "Erik kröp undan i sitt hörn utan att skrika, stackars syster Erik, han var van vid sådant nu. Det var bistra tider. Man fick se upp för annars var det knytnäven som talade" (MP s. 165). Genom framställningen av den enda kvinnan med betydelse för händelseförloppet, fastern, betonas dessutom ett förakt gentemot kvinnor oavsett klass. I hemmet, jämför nationen, råder en så kvävande vantrivsel att pojkarna flyr därifrån. Orsaken till detta är kvinnan. Det jämlika samhället är inte hos dem en eftersträvansvärd

³³⁷ Landahl, 2006 s. 37–65.

³³⁸ Öhrn, 2017 s. 47–65.

³³⁹ Arbetarklasspojkar som tjänar som katalysatorer i medelklasspojkarernas mognadsprocess förekommer, enligt Öhrn (2017 s. 65), även i andra skildringar från seklets inledning, exempelvis i Karl-Erik Forsslunds *Grankottarna* (1902).

utopisk dröm. Istället poängteras vikten av starka ledare. Några tendenser till folkhemsideologiska föreställningar står inte att finna i Siwertz' *Mälarpirater*.

Däremot förekommer sådana tendenser i Karl Alfred Melins skärgårdsskildring, *Tjuvbandet i Dägerö Skärgård*, där samhället på Dägerö liknar Selma Lagerlöfs vision om den goda staten. Det är en sammansatt historia om en försvunnen fader, en sjuklig pojke, en vacker flicka, småbönder och några skurkar. Melin formulerar ett idéinnehåll om nationell samling, utifrån det lilla lokalsamhällets bygemenskap. Boken kan betecknas som en folklivsskildring med folkhemsideologiska förtecken. Den världsbild som kommuniceras bär spår av folkhemsideologin, dock med den betydelsefulla skillnad som religionens inflytande för med sig. Det lilla samhället på Dägerön med omnejd utgör ett Sverige i miniatyr. Men även här är det fråga om människans värld. Pojkarna Anders och Inge utforskar sin ö och utvecklas under äventyr till havs. Länsmans uppdrag är att fånga öns tjuvliga, den milde pastorn med den oanade kroppsstyrkan leder sin församling på ett ovanligt sätt medan kaptenen representerar militären och högreståndsklassen, och lever tillsammans med två mamseller på herrgården. Utöver dessa personer förekommer vanliga bönder och människor som går sina egna vägar likt båtsman Gobort. Länsman misstänker att denne har samröre med tjuvligan:

eftersom han är deras kommissionär när di ska ta brännvin från sta'n, skärgårdsgubbarna. Och det förkortas, ser du, till missionär, det ä' enklare och lättfattligare. Jo, det ä' en riktig lönnkrog där ute. Jag har sökt komma på honom, men ha ä' mej för slug. – Och det har du ingen aning om?" (TDS s. 33 f.)

Samtidigt som länsman berättar, ställer han en direkt fråga till pastorn. Denne är inte fullt så okunnig om sina församlingsbor som länsman tycks tro, för när länsman anklagar båtsmannen för tjuvjakt och -fiske, höjer han stämman till försvar:

Därför att han skjuter bättre och känner djurens vanor bättre. Jag ska' säga dej, hur det ä'. Här ute stjal man inte ur sump, det ä' en skam. Men den fisk, som går fri i sjön, den har ingen ägare. På samma sätt med de vilda djuren i skog och mark. Rår någon om dem, säger di, så kan han hålla dem instängda eller märka dem eller sätta halsband på dem (TDS s. 34).

I pastorns försvar av båtsmannen återfinns äldre tiders uppfattning om äganderätten till natur och mark, . Det stjåls inte ur någons sump, för den tillhör någon, men att fiska i havet uppfattas som en allmän rättighet.

Runt pastorn och kyrkan utvecklas byns gemenskap och i tjuvligan finns en gemensam fiende som förenar fattig och rik. Den kollektivistiska världsbilden får sitt uttryck i gemenskapen mellan de tre representanterna för överheten och byabefolkningen, där hierarkin är oifrågasatt. Den naturliga samlingsplatsen är kyrkan och det är i solidaritet med friden i skärgården, jämför nationen, som jakten på tjuvligan äger rum. Till församlingen räknas också kvinnorna.

Här möter en mosaik av kvinnliga karaktärer, somliga bildade och förfina- de, som herrgårdsmamsellerna, andra okuvliga och viljestarka som den unga bondkvinnan Maja, några åter sköra och hjälpbehövande som Inges mamma. Kvinnorna har ett särskilt ansvar för familj och omvårdnadsfrågor i ett sam- hälle med en patriarkal könsordning. I romanen är det dock inte kvinnorna utan den dynamiske pastorn som upprätthåller den omhändertagande funk- tionen. Religionen tilldelas härigenom en omvårdande och trygghetsskapan- de funktion. På ett plan är både kyrkan och byn, tillsammans och var för sig, det hem som den kollektivistiska världsbilden emanerar ifrån. En patriarkal kontroll över de fattiga utövas med stöd av religion och medelklassnormer. I romanen döljs de klasskonflikter som delar det svenska samhället vid denna tid. Istället ger den uttryck för de ideologiska strömningar som vill förena alla människor oavsett klass i ett försvar av nationen, men i ett samhälle som vär- nar om de svaga.

Klasssamhället utkristalliserat – år 1921

Inom ungdomslitteraturen utgör som tidigare konstaterats, *utbildning* en betydelsefull nodalpunkt vid framställningen av folkhemsidéer, medan *ar- bete* är en flytande signifikant som laddar nodalpunkten med innehåll. Därför koncentrerar jag mig i 1921 års nedslag på skildringen av arbete och utbildning för att utröna om det här finns visionära drag som pekar fram mot folkhemmet. Min läsning berör framförallt maskulinitet i relief mot arbete och utbildning. Förekommer det i de här undersökta titlarna *Lättmatros Stadig. Sjömansliv på sjuttioalet skildrat för pojkar* (1921) av Gustaf Lindwall och Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* (1921) någon antydning om en folkhemsvision?

Romanerna utkom några år efter hungerkravallerna 1917–1918. Det var en händelserik och dramatisk tid som föregick nedslagsåret 1921. När första världskriget upphört 1918 och ryska revolutionen var ett faktum inträffade runt om i Västeuropa en kraftig inflation 1919–1920. Antalet ungdomsroma- ner av svenska författare utgivna 1921 var fortsatt anmärkningsvärt få. En flitig författare av äventyrsberättelser var Harald Johnsson som även publice-

rade en rad deckare för unga under pseudonymen R. Wilkins. Hans äventyrsberättelser från 1921 utspelar sig inte i Sverige utan på exotiskt klingande Caranza. Även Olov Thomas var en flitig författare främst av äventyrsberättelser från främmande platser, gärna vilda västern. Thomas utkom med några titlar det undersökta året.

I Sverige utspelar sig Elisabeth Kuylenstierna-Wensters roman *Sylvia* (1921), den andra delen om unga spröda Sylvia som står på tröskeln till ett självständigt vuxenliv.³⁴⁰ Eftersom jag senare i detta kapitel fördjupar mig i Kuylenstierna-Wensters romankvartett om Monika och Doris behandlar jag inte serien om Sylvia här. Ester Blenda Nordström publicerar 1921 den andra delen om rackarungen Ann Marie men eftersom del tre och fyra i romankvartetten publicerades under 30-talet har jag valt att behandla Nordströms romankvartett i ett fördjupningsavsnitt i kapitel 3. Ytterligare en kvinnlig författare, Hedvig Swedenborg, publicerar sig 1921 med en andra del i serien om livet på Blomkulla men just därför att den ingår i ytterligare en serie har jag valt att inte behandla *Hannas dagbok eller Mera om Blomkullakusinerna. En bok för flickor* (1921).³⁴¹ Sjöäventyr är en populär genre under 1900-talets första hälft. Bland B. Wahlströms äventyrsböcker för ungdom 1914–1944 kommer enligt Marika Andrae äventyrsböcker om sjömansliv som god trea.³⁴² Hon framhåller i sin studie att denna typ av romaner handlar om den period i pojks liv när de ”bryter upp från familjen för att möta världen”.³⁴³ Jag har därför valt att i 1921 års nedslag behandla *Lättmatros Stadig. Sjömansliv på sjuttioalet skildrat för pojkar* av Gustaf Lindwall. Även om romanen utspelar sig under 1870-talet tangerar den samhällsfrågor som var aktuella i början av 20-talet såsom emigration, alkoholism och utbildning. I skildringen framträder folksagans struktur: pojken Mats lämnar hemmet för att söka arbete, möter äventyr av olika slag och återvänder hem, stark och rik. En likartad struktur möter läsaren i Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till*, den andra romanen som behandlas i nedslaget för 1921. Jag har valt att studera detta verk eftersom det skildrar några stockholmska arbetarpojks liv. De båda romanerna vidrör därmed likartade områden som arbetets betydelse och maskulinitet. Här återfinns arbetarsönernas kollektiva gemenskap liksom bilden av den försupne arbetaren. Den folkhemsideologiska analysen fördjupas därför med stöd av ett teoretiskt ramverk hämtat från mansforskningen.

³⁴⁰ Elisabeth Kuylenstierna-Wenster, *Sylvia*, Lund: Geber 1921.

³⁴¹ Hedvig Swedenborg, *Hannas dagbok eller Mera om Blomkullakusinerna: en bok för flickor*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1921. Romanen behandlas av Andersson, 2020.

³⁴² Andrae, 2001 s. 159.

³⁴³ Andrae, 2001 s. 207.

Sjömanslivet i *Lättmatros Stadig* är en helt igenom manlig värld, vilket gör det relevant att belysa romanens konstruktion av maskulinitet, eftersom denna samtidigt påverkar innebörden i de tre samhällsfrågorna emigration, alkoholism och utbildning. Maskulinitet är "ett teoretiskt begrepp för att tala om den sociala konstruktionen av män och olika slags manligheter, samt hur dessa praktiseras."³⁴⁴ Raewyn/f.d. Robert W. Connell är en förgrundsgestalt inom maskulinitetsforskningen. Connells nyckelbegrepp *hegemonisk maskulinitet*,

defined as the configuration of gender practice which embodies the currently accepted answer to the problem of the legitimacy of patriarchy which guarantees (or is taken to guarantee) the dominate position of men and the subordination of woman³⁴⁵

har influerat även litteraturvetenskapen.³⁴⁶ Jag utgår här från den av Marcus Herz och Thomas Johansson formulerade definitionen av begreppet hegemonisk maskulinitet som "ett kulturellt ideal som förändras beroende på tid och rum" som avser "de dominerande maskulina ideal som män (och kvinnor) på olika sätt förhåller sig till".³⁴⁷ Genom att använda begreppet diskursivt vill jag undersöka hur maskulinitet idealt framställs i de behandlade titlarna och om eventuella förändringar har samband med ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs.

Marika Andrae anför de tre grundtyper av nordamerikansk vit manlighet som Michael Kimmel urskiljer i sin undersökning av den nordamerikanske vite mannens historia: den förnäm patriarken, den hjältemodige hantverkaren och *the self-made man*. Andrae menar att de även "satt sin prägel på pojkböckernas mansideal".³⁴⁸ Dessa manlighetsideal återfinns även i *Lättmatros Stadig*. Den välbärgade amerikanska familjen Whimhursts filantropiska välgörenhet bekostar protagonisten Mats utbildning vid amerikanska sjöofficersskolan i Annapolis. Enligt Kimmels typologi representerar Whimhurst kategorin "förnäm patriark". Den pålitlige verkmästaren vid segelmarkiet påminner om "den hjältemodige hantverkaren", vilken med Andraes

³⁴⁴ Marcus Herz & Thomas Johansson, *Maskuliniteter. Kritik. Tendenser. Trender*, Stockholm: Liber 2011 s. 15.

³⁴⁵ Raewyn /f.d. Robert, W. Connell, *Masculinities*, Cambridge: Polity press 2005 [1995] s. 77.

³⁴⁶ Torbjörn Forslid, *Varför män? Om manlighet i litteraturen*, Stockholm: Carlsson 2006.

³⁴⁷ Herz & Johansson, 2011 s. 34.

³⁴⁸ Michael S. Kimmel, *Manhood in America. A Cultural History*, New York: Oxford UP 1996 s. 16 f. Grundtypernas engelska benämning är: "the Genteel Patriarch", "the Heroic Artisan" och "the Self-Made Man". Jag använder här den översättning av Kimmels grundtyper som Andrae lanserar 2001 s. 160 f.

ord "representerade självständighet och ärlighet. Hans uppträdande gentemot kvinnor var strikt och han var pålitlig och lojal gentemot sina manliga kamrater."³⁴⁹ Den tredje sortens amerikanska man är en produkt av det kapitalistiska samhället, där manligheten skapas genom deltagande i den offentliga sfären och framgång handlar om ekonomisk tillväxt. Enligt Kimmel är "the self-made man" ett ideal för den växande amerikanska medelklassen.³⁵⁰ "The self-made man" motsvarar även det normerande medelklassideal som Lindwall skriver fram genom pojkarna Per och Mats. Genom romanen löper ett stråk av medelklassindividualism. Det handlar om nödvändigheten av att försörja sig och om att framgång kan mätas i pengar. Kimmel finner att det amerikanska manlighetsidealet genom historien i hög grad styrs av en rädsla att bli dominerad och kontrollerad av andra.³⁵¹ Båda pojkarna har vid romanens slut skaffat sig positioner där ingen bestämmer över dem. Tvärtom, är det de själva som kontrollerar andra. Vägen dit har delvis gått genom utbildning men även faktorer som självkontroll, strapatser och disciplin, något som stämmer väl in på det kontrollfixerade kännetecknet på "the self-made man". Kimmel konstaterar även att manlighet är en homosocial företeelse, där män är beroende av relationerna till andra män.³⁵²

Begreppet *homosocialisering* handlar förenklat om hur grupperingar av män upprättar och eller följer normer om hur män bör vara. Enskilda män tenderar att jämföra sig med detta hegemoniska ideal. Inom ramen för homosocialitet mellan män kan exempelvis praktiker som förtrycker kvinnor få utrymme, trots enskilda individers motstånd. Ytterligare är alla manliga homosociala miljöer inte tillgängliga för alla män.³⁵³ Sjömanslivet är en sådan relativt sluten värld med normer som utvecklats genom ett intensivt arbete ombord på ett fartyg, kombinerat med avbrott för avkopplande hamnbesök. I ungdomslitteraturens värld framställs sjömän ofta som underklassmän utan självkontroll. Andrae fördjupar analysen av sjöromanerna och menar att själva seglatsen blir "en metafor för livet".³⁵⁴ Miljön ombord är utpräglat homosocial. Pojkarna Per och Mats är beroende av relationer till andra män samtidigt som de distanserar sig från sjömännen.³⁵⁵ De två pojkarna har likt "self-made men" tidigt förstått betydelsen av ekonomisk självständighet för att kunna klättra på en social karriärstege.

Sjömanslivet har i ungdomslitteraturen en aura av äventyr men förknip-

³⁴⁹ Andrae, 2001 s. 160 f.

³⁵⁰ Kimmel, 1996 s. 16 ff.

³⁵¹ Kimmel, 1996 s. 44. Se även Forslid, 2006 s.15.

³⁵² Kimmel, 1996 s. 44.

³⁵³ Herz & Johansson, 2011 s. 140.

³⁵⁴ Andrae, 2001 s. 190.

³⁵⁵ Herz & Johansson, 2011 s. 133 ff.

pas dessutom med ett utbrett supande.³⁵⁶ Sagt med Connell är fiktionens sjömän marginaliserade män. De utgör en särskild grupp inom arbetarklassen som karakteriseras av bristande självkontroll i samband med permissioner när de ger efter för sin längtan efter rusdrycker. När sjömännen i *Lättmatros Stadig* återvänder till båten fulla och pankade, konstaterar pojkmännen att de kan vara glada att de inte följde med dem på landpermissionen: "Mats, sade Per, jag är glad, att jag inte hade följt med de där. De har inte gjort något annat än supit. Och det tycker jag inte är roligt. – Och nu är dom pankade varenda en" (LMS s. 53). Genom de marginaliserade sjömännen accentueras pojkmännens medelklassideal. I Lindwalls sjöroman framstår både gesällerna i segelmakarieriet och de supande sjömännen som representanter för en marginaliserad maskulinitet. Den underordnade positionen handlar om män "som på olika sätt utesluts från att ta del av den manliga dominansens fördelar", till exempel homosexuella.³⁵⁷ Connell hänvisar termen *marginaliserad* till "relations between the masculinities in dominant and subordinated classes or ethnic groups" och anmärker att "[m]arginalization is always relative to the *authorization* of the hegemonic masculinity of the dominant group".³⁵⁸ Lindwalls pojkdiskurs ingår i en uppåtsträvande medelklassdiskurs, där Mats och Per går in för att erövra rikedom, makt och inflytande. Detta är möjligt genom hårt arbete, disciplinering och en moraliskt oantastlig karaktär. Kroppslig fostran har inom maskulinitetsforskningen förbundits med det industrialiserade samhällets disciplinering av mannen. I likhet med vildmarken är havet en miljö där pojkar härdas och disciplineras. Betoningen av strapatserna till sjöss bör därför ses i ljuset av det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets intresse för kroppslig fostran, där Lindwalls pojkar testar sina gränser och sin överlevnadsförmåga med ett könskodat mansideal för ögonen. Delar av detta medelklassens manlighetsideal, exempelvis kontrollbehov och disciplin, omformas med några skillnader även till ett arbetarklassens manlighetsideal inom diskursen för "den skötsamme arbetaren", där nykterhet är ett väsentligt inslag vid gestaltningen av folkhemsideal och social frigörelse i ungdomslitteraturen.

Under åren 1917 till 1926 publicerade Hjalmar Wallander fem ungdomsromaner vilka samtliga utspelar sig i arbetarklassmiljöer.³⁵⁹ Med Wallander får, framhåller Magnus Öhrn, för första gången "arbetarpojken en egen röst

³⁵⁶ Andrae, 2001 s. 178–210. Citat s. 194.

³⁵⁷ Herz & Johansson, 2011 s. 128.

³⁵⁸ Connell, 2005 s. 80 f.

³⁵⁹ Hjalmar Wallander, *Frasse i 5:an och Ernfrid i 7:an*, Stockholm: Hökerberg 1923; *De fyra. En pojkbok*, Stockholm: Hökerberg 1917; *Jerker, Pelle och Jonne. En pojkhistoria*, Stockholm: B.M.:s bokförlag 1923; *Pojkarna hos Block & Block*, Stockholm: Hökerberg 1925–26; *Två Stockholmspojkar och några till*, Stockholm: Hökerberg 1921.

”och ”en ny generation ungdomar” tar ”därmed [...] plats i litteraturen”.³⁶⁰ Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* (1921) skildrar arbetarpojkar i Stockholm. Protagonisten, Nisse Johansson, presenteras av en moraliserande berättare som befinner sig utanför diegesen. Nisse antas vara omkring fjorton år gammal och har enligt berättaren ”varit med om åtskilligt, både pojkstreck och svält” (TSP s. 7). Den andra pojken heter Kalle Andersson. Han ”var snarare en rätt ful fisk som gjort mycket bus och som till och med, då pappans nävar inte räckt till, en tid bott på uppfostringsanstalt” (TSP s. 14). Blinkningen till *Anderssonskans Kalle* är uppenbar men skruvas till ytterligare ett varv genom den missförstådde Kalles förklaring:

Stan e inte vidare trevlig för mej’, upptog Kalle efter en stunds tystnad, sja e ilsken på alltihop. Hela klabbet. *Ja e rö’* förstår du!’
'Rö?' undrade Nisse.
'Rö, ja!' förklarade Kalle. 'Rö i högsta färg. Förstår di! De e?välan du me?'
'Klart!' sade Nisse.
'De ska fan gilla de här *kapitalistiska tjuvsamhället’ predikade* Kalle Andersson. 'Ska man? Va?'
'Nä, fy tusan', medgav Nisse och tänkte på tant Nilssons korg.
'Hörru, du!' fortfor *bolsjeviken* Kalle allt ivrigare. 'Du har inge jobb, va? Inte ja heller. Hörru du! Kan du lova mej en sak? 'Klart!' lovade Nisse medsamma.' (TSP s. 15, mina kursiveringar)

Värdeladdade ord anger tonen och den fula fisken Kalle visar sig, utöver att vara halvkriminell, dessutom vara socialist och därtill av värsta sorten, bolsjevik. Romanen publicerades år 1921, det år Sveriges socialdemokratiska vänsterparti antog namnet Sveriges kommunistiska parti.³⁶¹ Genom blinkningen till *Anderssonskans Kalle* och hans busstreck understryks att bolsjeviker är obehagliga personer. Även valet av verbet ”predikar” förstärker detta intryck. Nisse framtonar däremot som en beskedligare yngling. De två pojkarna lovar varandra vänskap och lojalitet: ”Vi e välan kamrater’ sade Nisse nästan högtidligt. 'De bra. Å håller vi ihop, så klarar vi oss fint’”, poängterar Kalle (TSP s. 16). Med benämningen *kamrater* antyder Nisse självmant en vänsterhållning,

³⁶⁰ Magnus Öhrn, ”Ja e rö’, förstår du! Hjalmar Wallander och hans skildringar av arbetarpojkar från 1920-talet” i *Litteraturens arbetare. En vänbok till Per-Olof Mattsson*, red. Christer Johansson & Per Anders Wiktorsson, Lund: Ellerström 2012 s. 39–56, s. 50; Öhrn, 2017 s. 77–95.

³⁶¹ Partiet leddes av Zeth Höglund och Karl Kilbom. 1919 anslöt partiet sig till Komintern och 1921 godkände partiet de så kallade 21 Moskvoteserna. Medlemmarna i detta parti kallades för bolsjeviker. Se *Nationalencyklopedin*, Sveriges socialdemokratiska vänsterparti. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sverges-socialdemokratiska-vansterparti>. [Hämtad 2017-01-04].

vilken förstärks av Kalles betoning av kollektivets styrka. Pojkarna ingår därmed i en uttalat kollektiv gemenskap, där ett Vi ställs mot de Andra.

Hans Ritte poängterar att Wallanders språk vittnar om att *Två Stockholmspojkar och några till* (1921) inte är skriven för medelklassens utan för arbetarklassens pojkar då Wallanders bruk av slang riktar sig till dem:³⁶²

'Nu *dinglar* du iväg med de här grejorna till Saltsjöbanans station, förstår du, å där träffar du en tant som heter Nilsson. Av tanten får du möjligen *en bagare*, absolut en *femtifiring*, å här har du en *sjolvspilling* till slussen, du får ursäkta att de inte finns spår ända fram, men de blir de, om vi får leva å ha hälsan. Å så kommer du som en rö eld, å flämtar som du skulle ha sprunget, för tanten ska ha kalvstek med gurka te söndan, för då får hon främmat. Ge dig i väg nu å var inte blyg, å för alldel spring inte ihjäl dig, men kom igen innan du fått skägg. Hoppsan!' (TSP s. 9, mina kursiveringar)

Söderslangen används här av handelsbiträdet Berg i livsmedelsbutiken Westerholm vid Mälartorget. Det är framförallt i dialoger mellan människor som lever på Söder i Stockholm som slangen används, i Stockholmsbeskrivningarna däremot används standardspråk:

Strömmen av sommarvandrare började så smått tunnas av och Nisse vände sin blick mot Riddarholmsfjärdens vackra yta. Där bortom lyste stads- husets tre gyllene kronor i solflödet, Norr Målarstrands husrader glänste och fjärdens vatten glittrade" (TSP s. 163).

Storstadens puls och moderniteten bejakas i Wallanders Stockholmsskildring. De små tingens betydelse i vardagen bygger upp en framstegsoptimistisk inställning som genomsyrar handlingen.³⁶³

Pojkarna hos Wallander skiljer sig på ett grundläggande sätt från pojkarna i Lindwalls *Lättmatros Stadig*. I Wallanders roman ingår pojkarna i en större gemenskap, arbetarklassens. Genom arbete och handlingskraft erövrar de respekt och tillhörighet. Det blir problematiskt att se män och maskulinitet som enhetliga kategorier. Aspekter som klass och etnicitet måste även beaktas för att Lindwalls medelklassperspektiv ska utkristalliseras, liksom Wallanders arbetarklassperspektiv, även om samtliga fyra pojkar startar sin arbetslivserfarenhet som springpojkar.

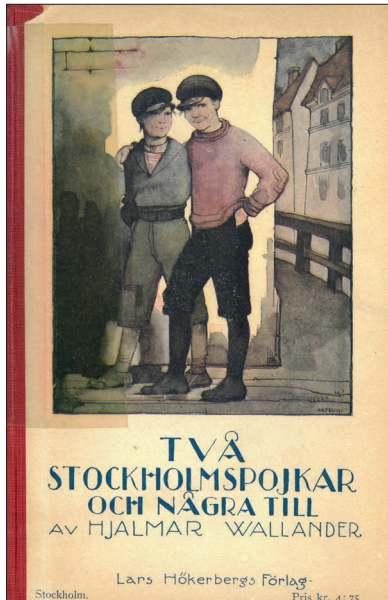
³⁶² Ritte, 1985 s. 219–230.

³⁶³ När von Zweigbergk jämför Wallander med Norlanders *Anderssonskans Kalle*, är det till Norlanders fördel. Men som Öhrn påpekat är såväl Wallanders hjältar som romanens språk långt mer komplexa än Norlanders. Se Öhrn, 2012 s. 41.

Framställningen av pojkarna i dessa romaner skiljer sig från den "pojkkologi" med "milda vildar" som Magnus Öhrn, som utvecklar sina analyser med stöd av begrepp från Kenneth Kidd.³⁶⁴ Öhrn identifierar "milda vildar" som dominerande i gestaltningen av vita medelklasspojkar. Han beskriver pojkkologi som en acceptans av "en övergående, vild period som utgör en förutsättning för att utvecklas till man, och att den betraktas som något universellt,

även om det visar sig att den främst applicerats på den vita medelklassen".³⁶⁵

I *Lättmatros Stadig* finns ingenting av medelklasspojken milda vildhet eller upptåg, utan romanen genomsyras av ett didaktiskt uppdrag att visa på hur en viss moral kan förändra det egna livet. Däremot menar Öhrn att Wallanders pojkar är att betrakta som "milda vildar".³⁶⁶ Jag uppfattar ändå att Wallanders arbetarpojkar skiljer sig från de medelklasspojkar som tillfälligt tar ut svängarna och betraktas som "milda vildar" utifrån några avgörande aspekter. I sitt resonemang utgår Öhrn från följande citat i *Två Stockholmspojkar och några till*:

'Pojkar är säj lika, var en har dom, frun lilla', sa hon. 'Å fruns vildtupp e nog inte värre han än alla andras i den åldern. Låt dom rasa ut i början, så blir de nog fason på dom va de drar. Å bara dom fått ögonen öppna för va som e rätt å orätt så gör dom nog inga tabbar mera' (TSP s. 65).

I min läsning ingår denna sekvens snarare i Wallanders retoriska framställning för att markera mot den pojkkdiskurs som framställer underklassens pojkar som potentiellt kriminella odågor. Istället framställer Wallander arbetarpojken i romanen som lojala, samvetsgranna och pålitliga, även om deras språkbruk talar mot dem och deras ursprung ligger dem till last. Deras signum är handlingskraft. Detta visas i några episoder, som när de ingriper vid en eldsvåda, när de ingriper vid en stöld hos kyrkoherden och när Nisse räddar en bryggerihäst. I den arbetarpojkkdiskurs som formas, poängteras

³⁶⁴ Kenneth B. Kidd, *Making American Boys. The Science of Boyology and the Feral Tale*, Minneapolis: Minnesota UP 2004.

³⁶⁵ Öhrn, 2012 s. 51.

³⁶⁶ Öhrn, 2012 s. 50 f.

kollektiv och kamratskap. Dessa pojkar måste lita till sig själva, då de saknar familjer med status och inflytande som vid behov kan lägga livet till rätta för dem. Därför har de inte heller möjlighet att ta ut svängarna och testa det förbjudna. Den andra aspekten utgår från arbetet och insikten om att de måste bidra till familjens försörjning eller försörja sig själva. Pojkarna är inte individualistiskt karriärsinriktade utan medvetna om att de tillhör en särskild samhällsgrupp och ingår i en kollektiv gemenskap. Därigenom förankras romanen i en ideologisk tradition ur vilken det socialdemokratiska folkhemmet utvecklats.

Genom att Wallander kontrasterar arbetarpojkarna mot två andra unga män, fjärdingsmannens son och kyrkoherdens dräng, framhävs att framtiden ligger hos arbetarpojkarna i staden.³⁶⁷ Men de två pojkkaraktärer arbetarpojkarna kontrasteras mot framställs inte som onda, utan Wallander vinnlägger sig om att ge karaktärernas "skurkaktiga" beteende trovärdiga psykologiska och sociala förklaringar. Fjärdingsmannens son konstaterar tidigt att fadern inte är god att tas med: "Far har nog varit svår mot mig', sade han [Pär] till sist. 'Och det var han också mot mamma'" (TSP s. 44). Det är alltså faderns beteende som driver Pär hemifrån till storstaden (TSP s. 174). Fjärdingsmannen frfstår som våldsam. En dylik negativ mansbild av en samhällets stöttepelare förekommer sällan i ungdomslitteraturen vid denna tid. Romanens genuine skurk är däremot gårdsägare Pettersson, även han en man med makt och inflytande, och dessutom en förmögenhet och stor herrgård. Men det yttre skenet bedrar. När han försöker lura till sig mer pengar genom ett försäkringsbedrägeri indikerar detta ett ifrågasättande av patriarken som hegemoniskt maskulinitetsideal ur ett klassperspektiv.

Hemmet är som tidigare konstaterats en väsentlig nodalpunkt i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. I Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* är hemmiljöerna noggrant återgivna, liksom skillnaderna dem emellan. Den hemmiljö som omger Kalle förklarar varför han på ytan tycks vildare men också mer företagsam än den lugnare Nisse vars hem beskrivs så här:

Det var ett mycket enkelt rum fru Johansson bebodde i det gamla stenrucket högt upp vid den avsides belägna gatan på Mariahöjden. Väggarnas tapeter voro blekta av sol och år och takets ursprungliga gipsfärg hade sedan länge ålderns grågula patina. Och det rådde i det lilla rummet ordning och renlighet. Golvet var vitt och nyskurat, de små, litet söndriga gardinerna,

³⁶⁷ Från 1850 blev det möjligt att mot lön anställa fjärdingsmän i svenska socknar. Senare, 1899 tillkom en lag om att det skulle finnas en fjärdingsman i varje socken. En fjärdingsman kan jämföras med våra dagars polis, se *Nationalencyklopedin*, Fjärdingsman. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/fjärdingsman>. [Hämtad 2017-07-27]

som tydligen måst tjänstgöra i många år, hängde vita och nystrukna för fönstren och de få enkla tavlor som funnos, voro uppsatta med en viss smak (TSP s. 62).

I familjen Johanssons hem råder arbetarklassens skötsamhetskultur i avsikt att mota undan medelklassens nedlåtenhet och vinna respektabilitet. Familjen som disciplinerande enhet, och fadern som dess maktutövare, framträder i kyrkoherdens och Nisses familjer. Den enda kärnfamilj som återfinns i Wallanders roman är kyrkoherdens och Kalle finner i kyrkoherden en manlig förebild. Kyrkoherden är familjens överhuvud och både kyrkoherdens fru och dottern Britta uppmanas ideligen att återvända till sina domäner i köket. Kyrkoherdens kontor däremot är platsen för affärer och offentlighet, och därför inte lämplig för kvinnorna.

I det framtidsoptimistiska slutet har även Nisses familj omformats till en kärnfamilj, med mamma, pappa och son. Nu är det pappans regler som gäller och med hänvisning till dessa förmanar hans fru sonen: "Du vet farsan inte gillar att du rantar ute sent å bitti" (TSP s. 141). Till skillnad från Lindwalls alkoholiserade sjömanschablon i *Lättmatros Stadig* förvandlar Wallander den stereotypa diskursen om arbetarklassens supande fäder genom att låta fadern återvända till sin lilla familj med intjänade pengar. Under sin frånvaro har fadern öppnat för den unge protagonisten att ta världen i besittning, varför hans återkomst inte är helt enkel: "det hade ännu inte kommit något varmare, något intimare mellan Nisse och fadern. Nisse kunde inte hjälpa det" (TSP s. 156). Trots Nisses avvaktande inställning till fadern blir denne en närvarande manlig förebild för Nisse som till slut kan formulera sitt omdöme om fadern i positiva ordalag: "gubben var nog en ganska kul farsa i alla fall" (TSP s. 157). Det positiva är att faderns värld är stor och att han genom sjömanstillvaron bär på upplevelser från världens alla hörn.

Den ideologiska skillnaden mellan kvinnosynen i *Anderssonskans Kalle* och *Två Stockholmspojkar och några till* är enkel att identifiera vad gäller gestaltningen av arbetarklassens kvinnor, då den förra förlöjligar och den senare besjunger arbetarklassens mödrar. I *Två Stockholmspojkar och några till* återfinns några för ungdomslitteraturen unika passager om arbetarkvinnors situation i Stockholm. Nisses mor presenteras med värme och förståelse av berättaren:

För det första går inte en fattig, utsliten, snart fyrtioårig kvinna ur hjälphus och i hjälphus dag ut och dag in med samma briljanta lynne som en ung, vacker dam till de första balfestligheterna under högsäsongen (TSP s.55).

Nisse iakttar sin mor och tycker synd om henne. Han vill verkligen inte att hon ska gråta och slita ont för hans skull (TSP s. 116). Beskrivningar av kvinnor från andra samhällsklasser förekommer sparsamt och när det sker, omnämns de på ett distanserat vis. När Kalle frågar Nisse vem som skulle ha en stulen korg med mat förklarar Nisse att det var "[e]n tant i Saltsjöbaden." Upplysningen ger Kalle anledning till kommentaren: "Ett överklasskvinnas alltså" (TSP s. 24). Lika skissartat behandlas kyrkoherdefrun. Hon hyser en djup, och som det visar sig, ogrundad misstänksamhet gentemot Kalle och Nisse. Kyrkoherden kallar sin hustru "du stora straffarinna", när hennes oförmåga att bedöma människor och brist på barmhärtighet framskyntar (TSP s. 183). Några jämställdhetssträvanden skymtar inte alls i skildringen. Emellertid antyds en gryende förälskelse mellan Britta och Kalle och i slutet läser Britta rodnande ur ett brev från Kalle. Värt att notera är att Wallander inte ger röst åt någon enda arbetarflicka.³⁶⁸ Överklassflickan Britta framställs däremot som ett eftersträvansvärt ouppnåeligt objekt. Arbetarpojkar strävar uppåt och beundrar det ouppnåeliga. Den antydning till spirande romans mellan mannen av folket, Kalle, och kvinnan av börd, kyrkoherdedottern, Britta, illustrerar en framtidsoptimistisk vision om social rörlighet mellan människor från skilda sociala klasser. Därigenom antyds en för folkhemsidéologin bärande vision om människors lika värde oavsett klasstillhörighet.

Kampen mot bristande självkontroll och destruktiva beteenden ingick också i den skötsamhetsdiskurs som formades inom svensk arbetarrörelse och som ingick i folkhemsidéologins framgångskoncept. Skötsamhetsdiskursen främjades även genom nykterhetsrörelsens och väckelserörelsens arbete mot tidens alkoholmissbruk. Nykterhet och skötsamhet utgör, som Berndt Gustavsson framhåller, delar av "den bildade arbetarens egenskaper".³⁶⁹

Den försupne arbetarklasspappan återfinns i *Två Stockholmspojkar och några till*, där Nisse Johanssons pappa tar alkoholen till hjälp, när han vantrivs med livet på landbacken och med äktenskapet: "Hågen till sjön satt i, och längtan ut gjorde honom slarvig och håglös. Så kom brännvinet till som den falske tröstaren, och en dag då den tålmodiga hustrun inte tålde mer av förolämpningar och hugg, gjorde hon resolut upp med sin bättre hälft" (TSP s. 55). Wallander bryter dock mot den gängse bilden av en försupen fader genom att ge plats för en fadersfigur som förmår lämna spriten bakom sig. I likhet med *Lättmatros Stadig* är alkoholmissbruk i *Två Stockholmspojkar och några till* en fråga om individens förmåga att kontrollera och disciplinera sig.

Den normerande didaktiska tendensen mot alkoholförtäring genomsyrar

³⁶⁸ Öhrn, 2012 s. 50.

³⁶⁹ Gustavsson, 1991 s. 22.

Lättmatros Stadig. Den kloke pojke som vill ta sig fram i världen undviker att bli slav under alkohol. Missbruket handlar alltså i denna skildring primärt om den enskildes karaktär, inte om utsatthet, fattigdom eller sjukdom. Med ett sådant synsätt finns inte något behov av nationens sociala omsorg. Det innebär samtidigt att visionen om en nation som erbjuder social omsorg för svaga och utsatta inte är för handen. Istället handlar det om individens eget ansvar och romanen uttrycker därmed en förändrad inställning beträffande alkoholmissbruk jämfört med 1900-talets inledning som den framgår av till exempel *Barnen från Frostmoffället*, där faderns supande relateras till de svåra ekonomiska tiderna, inte primärt som ett moraliskt tillkortakommande.

I nedslagsromanerna betonas nödvändigheten av att arbeta. Pojkarna är i den ålder, då arbetarungdomens skolutbildning är avslutad och de förväntas arbeta för sitt uppehälle.³⁷⁰ Springpojke är ett vanligt nybörjarjobb vid denna tid och i båda romanerna startar pojkarnas arbetslivserfarenheter med springpojksarbete. Wistisen betonar springpojksyrket i ungdomslitteraturen som "ett led i deras [ungdomens] urbana mognadsprocess".³⁷¹ Springpojkar i *Lättmatros Stadig* ingår dock inte bara i en urban mognadsprocess, utan framförallt i en social under- och överordningsprocess i arbetslivet, där de möter förtryck som även utövas med våld.

I Lindwalls skildring är arbete och utbildning vägen framåt. Pojken Mats i *Lättmatros Stadig* lämnar hemmet i det bohuslänska soldattorpet för springpojksarbete i storstaden Göteborg. Hos segelmakaren får Mats i Per en trofast vän och de två pojkarna följer varandra genom en stor del av romanen. Bland segelmakargesällerna är efterfrågan på rusdrycker stor, och gesällerna sällan nyktra, de slåss sinsemellan och lever ut sin aggression gentemot springpojkar. Hierarkierna är skarpa och springpojkar befinner sig lägst. De två springpojkar flyr tillsammans från segelmakeriet och tar i stället plats på en båt.

Under färden över Atlanten mognar de två pojkarna genom att tvingas hantera utmanande strapatser. Båda två lämnar, åtminstone tillfälligt, sjölivet för att undgå dominans och kontroll från andra. Per förkroppsligar begreppet *the self-made-man* genom att som framgångsrik affärsman skapa sig en förmögenhet. Mats utbildar sig till amerikansk sjöofficer genom den välbärgade familjen Whimhursts försorg, ett exempel på den riktade filantropi som vid denna tid förekommer inom ungdomslitteraturen, genom vilken underklassungdomar ges möjlighet att förändra sina liv genom utbildning. De båda pojkarna återvänder till Sverige som betydande män då de under romanens

³⁷⁰ Den 6-åriga folkskolan var fullt utbyggd i hela Sverige först omkring 1920. Se Annika Åkerblom, *När kvinnor fick rättigheter. Sverige 1700–2010*, Lund: Studentlitteratur 2009 s. 38.

³⁷¹ Wistisen, 2017 (a) s. 68.

gång uppnått målet att leda andra män. De illustrerar en klättring längs en individuell karriärstege, där en bra (svensk) karl reder sig själv och av egen kraft gör sig till klassresenär. Utbildning underlättar för den mindre bemedlade att klättra på den sociala rangskalan.

Den uppfattning om utbildning som framträder i *Lättmatros Stadig* pekar fram mot folkhemmets skolpolitik, då den harmonierar med arbetarrörelsens syn på utbildning som hävstång för social förändring och en klassresa uppåt i samhället. De båda pojkarna har ett mål i sikte – att skapa sig ett bättre liv. Romanen pläderar för uppfattningen att utbildning lönar sig. Bejakandet av utbildning skiljer sig markant från tidens gängse skolskildringar, där över- och medelklasspojkar fördriver skoltiden med diverse upptåg. Skildringen av pojkarna förkroppsligar 20-talets förändrade inställning till amerikaemigrationen.³⁷²

Arbetets mening handlar i Wallanders skildring främst om karaktärsdanning och hänger samman med arbetarklassens skötsamhetsdiskurs. Med arbete följer en värdighet som exempelvis manifesteras till exempel i ett eget rent och välskött hem. I *Två Stockholmspojkar och några till* understryks vikten av ett fast arbete som ger försörjning. Protagonisten Nisse presenteras inledningsvis genom sin inställning till arbete. Han vill inte slita tungt, men har inget emot ett springpojksjobb. Dessutom måste det "till Nisses få meriter läggas den, att han alltid var att lita på då han åtog sig denna sortens uppdrag" (TSP s. 8). Kalle däremot har svårare att få arbete, eftersom hans förflutna inte är helt fläckfritt. Han har nämligen "en tid bott på uppfostringsanstalt" (TSP s. 14). Kronan på verket i det lyckliga romanslutet är att både Nisse och Kalle har fått fasta arbeten. Därigenom slutar romanen med en optimistisk tilltro till en ljusare framtid. Insikten att det är möjligt att förändra samhället ligger i linje med ungdomslitteraturens kommande gestaltning av folkhemsidéologin. Insikten i sig öppnar för drömmar om en bättre värld.

Städerskans dotter – Elisabeth Kuylenstierna-Wenster

De första decennierna under 1900-talet var en brytningstid då den svenska kvinnans ställning förändrades. *Kvinnans frigörelse* är i ungdomslitteraturens folkhem och folkhemsidéologi en central flytande signifikant vilket visar på den ständiga kamp om kvinnans plats i samhället och i hemmet som pågick

³⁷² Jämför den positiva syn på emigration som Lindwall förmedlar, med Selma Lagerlöfs negativa inställning till emigration i *Nils Holgerssons underbara resa*.

under hela seklet. Jag har redan tidigare uppmärksammat att den bidrar med innehåll till folkhemsdiskursens båda nodalpunkter *hem* och *utbildning*. Därför är det angeläget att i denna fördjupning studera några romaner som behandlar unga kvinnors utveckling och hur dessa romaner förhåller sig till folkhemsideologi. Jag har därför valt att ägna detta fördjupningsavsnitt åt Elisabet Kuylenstierna-Wensters romankvartett om två unga flickor, professorsdottern Monika Vibe (även stavat Wibe) och städerskans dotter Doris Andersson. Kvartetten består av följande titlar: *Liten blir väl stor. En berättelse för unga flickor* (1923), *Monika Backfisch. Berättelse för unga flickor* (1924), *Studentklassen, ungflicksroman* (1925) och *Monika och Doris. En berättelse för flickor* (1926).³⁷³ Romanerna utkom i mitten av 20-talet och är bland de tidigaste svenska ungdomsböcker med en ung flicka från de arbetande klasserna i en framträdande roll där också klassresenärens problematik gestaltas. De skrevs under en tid präglad av glidande övergångar mellan diskurser, i ett kontinuum mellan kvinnan som smycke, passiv och beroende till kvinnan som den självständiga och jämlika kamraten.³⁷⁴

Kuylenstierna-Wenster tillhörde själv det som kallats den andra generationens "nya kvinna" som framträdde i Sverige omkring 1900 och som tog strid för kvinnlig rösträtt. Till första generationen räknades de kvinnor som vid slutet av 1800-talet kämpade för rätten till högre utbildning, liksom ekonomisk självständighet. Under 20-talet, tiden för de här behandlade romanernas publicering, framträdde ytterligare en kvinna, en tredje "ny kvinna".³⁷⁵ Aktuella kvinnoemancipatoriska frågeställningar genomsyrar Kuylenstierna-Wensters ungdomsromaner och hennes verk ingår i tidens samtal om kvinnans ställning i samhället, familj, och äktenskap.³⁷⁶ Den diskursiva terräng där Kuylenstierna-Wenster låter kvinnors erfarenheter korsas och brytas, beträds nu av kvinnor från skilda generationer och

³⁷³ Kuylenstierna-Wenster, 1923; 1924; 1925; 1926.

³⁷⁴ Kristina Fjelkestam, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*, Stockholm/Stehag: Symposion 2002. /Diss. Stockholm/ Se särskilt kapitel 1 "Den nya kvinnan och nya kvinnor" s. 9–48.

³⁷⁵ Fjelkestam, 2002 s. 9.

³⁷⁶ Trots en omfattande produktion, stora upplagor och en bred läsekrets lyser författarskapet med sin frånvaro i såväl Marie Louise Ramnefalk, Ingrid Holmquist & Ebba Witt-Brattström, red., *Kvinnornas litteraturhistoria D. 2 1900-talet* Stockholm: Författarförlaget 1983 som i Elisabeth Møller Jensen & Margareta Fahlgren red., *Nordisk kvinnolitteraturhistoria, bd. 3. Vida världen*, Höganäs: Wiken 1996. Däremot omnämns hon med elva rader av Zweigbergk 1965, s. 455, som varande en av de flitigaste flickbokförfattarinnorna under 10- och 20-talen. Även Sonja Svensson nämner henne i förbigående i översiktskapitlet "Barn- och ungdomslitteraturen-från till 1920" i *Den svenska litteraturen 2, Genombrottstiden* red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc, Stockholm: Bonnier 1999 (b) s. 499–520, s. 514. Ying Toijer-Nilsson presenterar hennes författarskap i "Från en brytningstid. Elisabeth Kuylenstierna-Wensters flickböcker" i *Om flickor för flickor* 1994 s. 44–60.

samhällsklasser. Protagonisten Monika Vibe är en omhuldad, försiktig ung flicka från ett burget hem, medan kamraten, Doris Andersson, städerskans dotter, skildras som handlingskraftig och kavat. Redan i den första boken, *Liten blir väl stor*, där marknadsföringen mot flickor enligt tidens kutym signaleras redan i undertiteln, presenteras flickornas ojämlika förhållande inom ett ömsesidigt beroendeförhållande.³⁷⁷ I andra delen *Monika Backfisch*, följer Doris med som Monikas sällskap och hjälpare hand, när Monikas familj reser till en lyxig semesterort vid havet. I den tredje delen har flickorna flyttat hemifrån och läser till studentexamen. I fjärde delen skildras hur Doris efter hemkomsten från Amerika försörjer sig som lärarinna och kulturrecensent i hemstaden. I romanerna om Monika och Doris är det möjligt att iaktta hur klass och kön vid denna tid formades diskursivt inom skönlitteraturen. Respektabilitet var redan grundläggande för konstruktionen av klass och är ett nyckelord för diskursen om arbetarklassen i romankvartetten. Skeggs poängterar att respektabiliteten återkommande varit "a marker and a burden of class a standard to which to aspire" samt att "[t]o not be respectable is to have little social value or legitimacy".³⁷⁸ För arbetarklassen är respektabilitet under hela dess historiska existens betydelsefull. Skeggs påpekar samtidigt att den också blir en "property of middle class individuals defined against the masses."³⁷⁹

Romankvartetten om Monika och Doris har Lillestad, småstaden där de båda karaktärerna växer upp, som geografisk fast punkt. Monikas hem utgör en av stadens elegantaste villor. När Doris återvänt från Amerika, tränger småstaden sig på henne: "Den bomullsmjuka vänligheten, som skulle ombona allt i Lillestad och som blivit ett slags skenverklighet bland dem, som ville anse sig tillhöra ett högre samhällslager, ville Doris inte underkasta sig" (MD s. 108). Staden är ett slutet paradiset för stadens välbärgade familjer. Doris far liknar den vid en bur och ömkar henne: "Stackars min lilla glada svala, som ska sitta i bur här i Lillestad, i en stor bur, där de riktiga burfåglarna hackar dig" (MD s. 93). Fadern hoppas att Doris ska återvända till Amerika den dag då han själv lämnat jordelivet. Doris förstår själv att staden är för trång och aldrig kommer att tillåta att hon, städerskans dotter, glömmer sitt ursprung: "Fattigdomen sprang efter henne som en gläfsande gråhund vart än hon tog vägen" (MD s. 57). I Amerika finns en framtid, där en ung människa kan förändra sitt liv genom energiskt arbete. I Lillestad räknas enbart "att vara född rik" (MD s. 57). Den intensiva kampanjen mot emigration som pågår i början

³⁷⁷ Mählqvist hävdar att den könskodade marknadsföringen "unga flickor" når sin kulmen i bokutgivningen omkring 1920. Se Mählqvist, 1977 s. 109.

³⁷⁸ Skeggs, 2002 s. 3. Se hela avsnittet "Respectable Distinctions" s. 2 ff.

³⁷⁹ Skeggs, 2002 s. 3.

av 1900-talet har klingat av i mitten av 20-talet och för en klassresenär som Doris hägrar möjligheten till ett värdigt liv i USA.

I romankvartetten gestaltas mellankrigstidens omisskänneliga klasskillnader. I överensstämmelse med flera andra forskare betraktar Skeggs uppkomsten av beskrivningarna av arbetarklass som "a discursive, historically specific construction, a product of middle-class political consolidation, which includes elements of fantasy and projection".³⁸⁰ Konstruktionen uppstår genom att medelklassen försöker skapa distans till "den andre" i en tid av snabba samhällsförändringar. Detta korresponderar väl med Kuylenstierna-Wensters framställning av Monika och Doris, där kontrast och polarisering är verkningsfulla medel. Boendeförhållande och språkanvändning kontrasteras i romanerna liksom kropp och kläder.

I *Liten blir väl stor* presenteras Monikas hem ingående. Småstadsvillan ligger med "ett stycke till vattnet" (LS s. 9), men har i stället en stor trädgård med både damm och fontän: "Bronsdelfiner spruta ur öppna gap ut klara vattenstrålar, som uppfriskande regna ned på yppiga utländska plantor" (LS s. 9). Familjen Vibes hem är slottsliknande; baler ordnas i stora salen och där finns ett välsorterat bibliotek. Det stora huset, med det symboliska namnet Värnen, med sina tolv rum ska vara skinande blankt, något som hjälpfrun Kristin, Doris Anderssons mamma, bidrar till. Kristin tillhör alltså den kategori kvinnor som vid denna tid kallades hjälpfru. Dessa saknade fast anställning men kunde anlitas tillfälligt för att utföra det tyngsta arbetet som dessutom var allra sämst betalt.³⁸¹ Doris hem däremot ligger i ett hyreshusområde och är inte lika ingående redovisat som Värnen. I kvartettens andra del beskrivs det på följande sätt:

Anderssons bodde i en stor, jordgrå hyreskasern med många smutsiga fönster och många skrikande barn, men hade man bara de tre osopade trapporna bakom sig och stod upp i farstun framför Anderssons dörr med dess brevlåda och blanka mässingnamnplåt, var det som om något ljust och trevligt väntade (MB s. 17 f.).

Det högborgerliga hemmet ställs här mot arbetarklassens genom dikotomier som skrik – lugn och ro, skinande blanka – smutsiga fönster och osopade trappor. Det är en glädjens dag, när familjen Andersson får möjlighet att "flytta och få två stora, riktiga rum och kök och tambur, du! Och det blir i ett tyst hus vid Vikingagatan" (MB s. 20).

³⁸⁰ Skeggs, 2002 s. 5.

³⁸¹ Gunhild Kyle, "Kvinnoliv i staden II" i *Handbok i svensk kvinnohistoria*, red. Gunhild Kyle, Stockholm: Carlsson 1992 s. 93–108, s. 97.

Fastän arbetarbostaden är spartanskt inredd är där skinande rent, i enlighet med arbetarklassens skötsamhetskultur. Mamma Kristin är noga med att hem och barn ska vara respektabla. För arbetarfamiljen är hemmet samlingsplatsen för nära och kära. Det är inte en uppvisningslokal eller ett värn som hos familjen Vibe, utan snarare en plats för sammanhållning och glädje. Här delas erfarenheter och hit återvänder Doris för att hjälpa de sina. När fadern dör upplöses hemmet och Doris återvänder till Amerika. Bilden av arbetarhemmet är inte färgad av den stereotypa bild som växte fram redan från 1900-talets första decennier som varande dystert, smutsigt och trångbott, däremot anknäver det till det förnöjsamhetsideal som tidigare diskuterats i samband med Fitinghoffs *Barnen från Frostmoffället*.

För Monika är hemmet just ett värn, ett skydd mot den kravfyllda världen utanför. Det är en plats hon behärskar, men samtidigt en bur, en osynlig fångenskap grundad i ett alltför starkt överbeskyddande.³⁸² Föräldrarna är frånvarande och modern är för Monika en ouppnåelig idealkvinna. Kimberley Reynolds menar att när barn uppmuntras att betrakta sina frånvarande föräldrar som ideal leder det till en förvrängd uppfattning av både vuxenliv och barndom.³⁸³ Symbolkomplexet bur, dockskåp och slott ingår i och förstärker den instängdhetsdiskurs genom vilken ungdomslitteraturens bild av den inlåsta unga högborgerliga flickan i början av 1900-talet framträder. Monika kan liknas vid en sovande Törnrosa. Prinsessan i Värnen befrias först i slutet av fjärde delen, av prinsen Svante. Hans kärlek väcks av elden, när teatern i Lillestad brinner och sagonmönstret fullbordas. Den passiva, håglösa flickan förekommer frekvent i Kuylenstierna-Wensters författarskap och Monika Vibe är ett exempel på denna flicktyp. Genom hela sin uppväxt intar Monika denna position. Det är först i slutet av fjärde romanen när fosterbrodern Svante inser att han är förälskad i Monika som hon får mod att axla den vuxna kvinnans roll och frigöra sig från modern.

Den självupptagna Monika är uppfostrad utifrån en ny tids idéer och har fullt upp med sig själv och sin egen betydelse. Hennes oförmåga att leva sig in i andra människors liv leder till att hon i all sin välvilja sårar Doris. Doris försöker förklara att "[j]o, det var det, att du ger så slarvigt, hyvar det på en, som man vore – vore en skräphög", men Monika förstår inte, för ingen har förklarat för henne att det finns "olika sätt att ge" (LS s. 94). Framför allt såras Doris

³⁸² Vivi Edström, "Flickan i dockskåpet. Fångenskapbilder i svensk ungdomsbok" i *Särtryck ur Perspektiv på prosa, Göteborgsstudier i litteraturvetenskap*, Göteborg: Göteborgs universitet 1981 s. 9–26. Avsnittet ingår även i antologibidraget "Fångenskapssymboler i ungdomsboken" i *Läs mig – Sluka mig! En bok om barnböcker*, red. Kristin Hallberg, Stockholm: Natur & Kultur 1998 s. 181–212, liksom med samma titel "Fångenskapssymboler i ungdomsboken" i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster* 1984 (b) s. 69–96.

³⁸³ Reynolds, 2010.

av Monikas mamma och mormor. Mamman har svårt att förlika sig med att städerskans Doris är dotterns enda riktiga vän. Hon försöker därför vidga dotterns vänskapskrets. Men Monika är djupt fäst vid sin väninna och beundrar hennes frimodighet. Mormodern, friherrinnan, har inte heller mycket till övers för städerskans dotter och bjuder henne inte till den överraskningsfest hon förbereder inför Monikas födelsedag. Inbjudna till kalaset blir endast de barn som tillhör familjer som mormodern betraktar som lite förmer eller som mormoderns tjänarinna uttrycker det: "gräddan, förstår ni. Krämdelekräm kallar 'frinnan' dom" (LS s. 63).

Monika och Doris formas genom de fyra romanerna till varandras motpoler. Skeggs konstaterar att "[f]emininity, for instance, can be seen as a form of cultural capital" och fortsätter: "[i]t is the discursive position available through gender relations that women are encouraged to inhabit and use."³⁸⁴ Den unga kvinnan från det välbärgade hemmet är både skör och ljuv och intar den diskursiva position som femininiteten erbjuder samtidigt som hon använder denna position taktiskt så att inträffade händelser förvandlas till möjligheter. Hos Monika, framträder denna process, inte minst i samband med den brand som förvandlar henne från passiv ung kvinna till en aktiv kärleksfull blivande maka.

Doris inser däremot tidigt att denna diskursiva position inte är någon framgångsväg för henne själv. Hon är varken intagande eller diplomatisk. Mamma Andersson konstaterar att Doris är:

lika enkel och tarvlig i sin urvuxna kappa och litet skalliga skinnmössa, som Mick [Monikas smeknamn] är utomordentligt väl klädd i en lätt silvergrå pälskappa och en förtjusande baret, höga skinnkantade snowboots och passande färg till kappan och en skolväska, vilkens snitt och konstruktion väcker allmän avund (LS s. 82).

³⁸⁴ Skeggs, 2002 s. 10.

Doris är däremot utrustad med en tjock brun fläta och "bastanta ben" och

[d]e friska, röda kinderna och de pigga bruna ögonen, den lilla lustiga skrattgropen och hela den kraftiga undersätsiga flickgestalten kommer fru Anderssons hjärta att svälla av stolthet. Det är annat virke i hennes tös än i den spetan Monika (LS s. 82).

I sin mors ögon är Doris vacker. Bilden av arbetarklassens flickor i litteraturen har vid denna tid formats i två motstående stereotyper: den grovlemmade, bastanta, klumpiga, fula men rejäla flickan och den farliga och vackra förförerskan. Den senare tillhör främst det urbana livet i storstaden.³⁸⁵ Kuylenstierna-Wensters arbetarflicka har dock ett gott läshuvud, vilket bidrar till att hon redan i första romanen påbörjar sin klassresa. Monika/Mick däremot har utöver sin självklara intelligens också ett bedårande utseende: "när Mick nu stod där med ovanligt skär rodnad på kinderna, strålande djupa ögon och det lockiga håret som ett glänsande svall över skuldrorna samt den smärta gestalten iförd en mjuk lavendelblå crêpe de chineklänning, fann mormor, att flickan var en fullständig liten skönhet" (LS s. 68).

Vid ett annat tillfälle utbrister Doris om väninnan: "[t]ycker du inte, att Micks ögon äro som stjärnor" (LS s.166). Skillnaderna mellan den burgna flickan och arbetarklassflickan inlemmas i en interdiskursiv tradition där skillnaderna i beskrivningar av fiktiva personer från olika klasser åtskiljs genom hänvisningar till det visuella och det kroppsliga. Den burgna klassen representeras av klarsyn som uttrycks i Monikas "strålande djupa ögon" medan de arbetande klasserna utmärks av kroppslighet, som Doris "bastanta ben" och "kraftiga undersätsiga" kropp. En sådan distinktion utgör, enligt Troy Boone, en "potent, representational tactic: a depiction of the middle classes in terms of vision and the working classes in terms of the body".³⁸⁶ På så sätt markerar retoriken skillnader i karaktärernas lämplighet att utöva makt inom diskurser om klass och kön men även i diskurser om ungdom. Den 13-åriga Doris är klar över att hon tillhör en annan samhällsklass än väninnan. När hon inför en fest lånar Monikas hembygdsdräkt, upptäcker hon klädedräktens betydelse: "'Tänk, vad kläderna gör', säger hon så vuxet som om hon vore mamma Andersson själv. 'I den här dräkten ser jag ju ut som en av er'" (LS s.158). Monika saknar förståelse för sociala skillnader och ställer därför helt naturligt frågan till Doris: 'Vad menar du med det?' och får ett bildrikt svar: "'Jo, ser du, Mick, en slant blir inte en krona. Förrän den fått rätta

³⁸⁵ Maria Nilson, *Att förhålla sig till moderniteten. En studie i Gertrud Liljas författarskap*, Lund: Lunds Universitet 2003. /Diss./

³⁸⁶ Boone, 2005 s. 11 ff.

stämpeln. Och det är den skillnaden med oss, säger pappa, att vi därhemma är slantar, och ni här på Värnen kronor” (LS s. 158).

Klasskillnaderna lämnar, som Skeggs undersökning visar, spår inte bara i form av kläder, stil och smak, utan också i form av vanor och traditioner.³⁸⁷ Divergerande sätt att tala utgör inget undantag och kontrasteringen mellan flickorna visar sig även genom språkbruket. Monika kallar sin mamma för mor och nämner henne vid förnamn. Doris talar å sin sida kärleksfullt om ”morsan”. När flickorna första gången möter Svante pratar han om sin mor. Det blir signalen för Monika att de två har något gemensamt: ”Å guskelov, tänkte Mick, det finns då fler än jag här i stan, som inte säger mamma, utan mor. Hon hörde så mycket till undantagen, att hon njöt av varje likhet med andra barn” (LS s. 48). Denna kulturella samhörighet bidrar så småningom starkt till att föräldrarna Vibe accepterar Svante som svärson. När Doris återvänt till hemstaden för att undervisa, erfar hon hur hennes klassresa gör henne än mer utsatt för överklassens nedlåtenhet. Upplevelsen av detta är svårare än hon anat. Doris mamma känner klasskrankorna bättre än sin dotter. Hon är stolt över sin intelligenta dotter och tror att lärarinnearbetet kommer att passa henne väl. Däremot är hon skeptisk till Doris arbete som recensent av teater och litteratur:

’Inte för att de’ att inte du kan skriva lika konsti’t som vem som och krumbukta dej me ord så fina som aldri’ det. Men sir du, du är i alla fulla fall tvätt-Kristins doter, och dom har sitt dej i dina urväxta paltor och mej än i tvättstugan, än me’ skurborsten. Och de går nog inte i dom, att du åv dej själv kan begripa så’nt som ingen människa kan förstå om böcker och tiater och bian’ (MD s. 55).³⁸⁸

Moderns sanningsord tär på Doris som förstår att hon kan ha rätt. De slagfärdiga repliker som hjälpte henne under uppväxten finns inte längre och fastän Doris är övertygad om att bildning kan ge makt tvingas hon bita ihop för att stå ut (MB s. 66). Även Monikas mormor kritiserar hennes skrivelser och sätter henne på plats: ”Kära Doris! Jag tycker inte om den där jargongen. En ung flicka ska vara blyg och söt som en liten sippa. Doris är så fasligt burdus i sitt skrivsätt. Det är dålig smak, lilla vännen!” (MD s. 97). Dessutom gör Monikas mor, professorkan Vibe:

[...] narr av alla hennes [Doris] fina ord och lärda vändningar. ’Det är som om Nordisk Familjebok begivit sig ut på fotvandring’, sade hon. ’För oss som

³⁸⁷ Skeggs, 2002 s. 82 ff.

³⁸⁸ tiater= teater, bian= bio.

känner dig så väl, kära Doris, verkar det så komiskt med de där höglitterära luftsprången. Kom ner till jorden igen, kära barn! Fruarna här i stan undrar var du snappat upp alla uttryck - de låter så 'uppstyltade' (MD s. 98).

När Doris inser att professorskan har rätt undermineras hennes självförtroende. Vänskapen med Monika kommer att förvandlas till ett minne, det förstår hon, men det är ett minne blandat med öm tillgivenhet och förödmjukelse. Trots att Doris vet att hon har Monika att tacka för sin klassresa, handlar det om en uttryckt tacksamhet av nödvändighet snarare än av pur glädje.

När Doris tillbaka i hemstaden står som lärarinna inför eleverna i sin forna skola, "kände [hon] instinktivt, att de sågo ner på henne, därför att hon tillhörde arbetarklassen, och framför allt därför att hon inte var klädd och friserad efter sista modet" (MD s.108 f.). Bildning och respektabilitet handlar alltså om borgerliga vanor, traditioner, uppförande och stil. Kuylenstierna-Wenster åskådliggör i dessa romaner fenomenet respektabilitet som en del av det bourdieuska symboliska kapitalet. Borgerskapets sätt att stigmatisera arbetarklassen gestaltas brutalt rättframt, bland annat under en skarp diskussion mellan Monika och hennes mor om sättet att behandla Doris och hennes mamma Kristin. Monika anklagar sin mor: "Lolo, jag tycker inte om att du talar om Doris' mamma så där högt, högt uppifrån! Tror du, drottningen talar så om dig?" (MD s.45). Modern fångar i sitt svar träffsäkert vad klassresor uppåt kan handla om: "Nej, det tror jag inte. Jag är bildad, som väl är." Att Doris mamma saknar bildning kastar en skugga över klassresenären Doris som trots sin utbildning aldrig kommer att vara tillräckligt bildad i professorskans ögon. Den bildning hon i professorskans ögon saknar, handlar om små sofistikerade, nästan osynliga detaljer – som Doris själv kommenterar i ett brev hem till fadern i kvartettens andra del:

Du kan tro, jag petar med att lägga matbitarna finurligt på gaffelns ryggkottor och sedan gravitetiskt snitsa härligheten i munnen i stället för att ta det i ett nafs, som vi gör hemma (MB s.65).

För Doris mamma är det väsentligt att vara respekterad för sin duglighet och därför efterfrågad som skur- och tvättgumma. Därav följer att hennes "renlighetsiver hade skrubbat skinnet av barnungarna ibland, men den hade också givit dem avsmak för all slags smuts och osnygghet" (MD s.145). Betydelsen av respektabilitet framkommer genom mammans kommentarer, inte minst gällande omsorgen om sonen Harry. Hon uppmanar Doris att se till att Harry har rena och hela strumpor och skjortor för "det säger jag, att snygg ska en

vara både utan och innan, annars är det strunt med moralen" (MD s. 145). Förnöjsamhet är en annan strategi gentemot borgerskapets nedlåtande attityd som är kraftigt understruken hos den äldre arbeterskan, men inget för klassresenären. Hjälpfrun Kristin däremot tar tacksamt emot de gåvor som faller från de rikas bord. När dottern Doris blir upprörd över den amerikanske farbroderns njugghet, konstaterar modern att hon själv "då rakt inte [kunde] begripa att det var något ovänligt i svågerns skrivelse. Nej då för allan del, det var ett gentilt anbud" (MD s. 145). Och även om det tar emot att anta farbroderns erbjudande är det den möjlighet att återvända till Amerika som står till buds för Doris efter faderns död.

Genom hela romankvartetten löper frågan om unga kvinnors rätt till utbildning. Utbildning är i romanerna den kraft som kan förändra både samhälle och enskilda individer. Särskilt central är frågan om kvinnors tillträde till högre utbildning, inte minst till läroverken. Därför är det väsentligt att ha den historiska kontexten i minne vid läsningen av romankvartetten. Under seklets inledning var arbetarklassen och i hög utsträckning flickor överlag utestängda från högre utbildning. Skolsystemet var strikt differentierat. Det fanns vid tiden, betonar Jan Thavenius, i stort "sett två skolsystem, ett för arbetarklassen och ett annat för de övre klasserna och skikten".³⁸⁹ Inge Johansson ger en bild av hur klasskillnader tog sig uttryck inom utbildningsområdet och konstaterar att "[i]ntresset för en folkundervisning grundad på jämlikhet och medborgerliga rättigheter var inte påfallande stort i det borgerliga lägre".³⁹⁰

Segregationen var reglerad i lagar och förordningar. Den allmänna sexåriga folkskolan var precis utbyggd. Hos allt fler växte förhoppningar om möjligheter till en längre utbildning för samtliga befolkningsgrupper. År 1937 tillkom ett sjunde folkskoleår men det var ännu långt kvar till 1962–69, då nioårig enhets- och grundskola infördes, vilket i praktiken tar tio år. Först år 1971 var folkskolan en helt införlivad del av den nioåriga grundskolan. Den sexåriga folkskolan gav inte tillträde till högre studier, för det krävdes studentexamen. Vid de statliga läroverken ägde flickor inte tillträde, trots att kvinnor beviljats rösträtt.³⁹¹

³⁸⁹ Jan Thavenius, "Perspektiv på litteraturpedagogiken" i *Litteratur i bruk. En antologi om litteratur och undervisning*, red. Per Erik Ljung & Jan Thavenius, Stockholm: PAN/Norstedt 1978 s.17–44, s. 24 f.

³⁹⁰ Inge Johansson, *Bildning och klasskamp. Om arbetarbildningens förhistoria, idéer och utveckling*, Stockholm: Arbetarnas Bildningsförbund 2002 s. 11.

³⁹¹ Först 1927 genomfördes den skolreform som gav flickor tillträde till läroverken, vilket i realiteten gav flickor tillträde först under loppet av 30-talet. Fram tills dess var de hänvisade till privata utbildningsinstitutioner, fastän de från 1870 haft rätt att tentera som privatister för studentexamen. 1873 öppnades också möjligheter för kvinnor att studera vid universi-

Före 1927 hade flickor möjlighet att läsa vid privata skolor som i huvudsak dock var reserverade för döttrar till välsituerade. De privata skolorna var betydligt dyrare än de statliga pojkläroverken och majoriteten flickor saknade i praktiken möjligheter eller en studietradition som medgav denna möjlighet. Traditionerna kastar skuggor långt in i vår tid. Idag har andelen kvinnliga professorer inom svenskt högskoleväsendet visserligen ökat, men trots det ligger andelen endast runt 30 %.³⁹²

Inställningen till kvinnors utbildning formas i romankvartetten inte till en klassfråga utan gestaltas främst som en generationsfråga, genom att den äldre generationen framställs som motståndare till kvinnors utbildning. Däremot sätter professorsparet Vibe utbildning högt. De är själva båda välutbildade, båda är disputerade och fadern försörjer familjen genom sin forskning.³⁹³ Tilltron till utbildning delar de med både Doris och hennes sjuke far.

Fastän få ungdomar från arbetarklassen vid tiden för romanernas tillblivelse hade möjlighet att forma sin framtid genom utbildning erbjuds städerskans dotter i fiktionens värld möjlighet att ta studenten genom att studera vid en privat undervisningsinstitution i utbyte mot sin vänskap med Monika. Fastän kvinna, inlemmas Doris i vad som kallas den svenska ståndscirkulationen.³⁹⁴ Samtidigt är Doris kritisk till paret Vibes filantropi som skapar ett beroende och en tacksamhetsskuld gentemot dem. I sina brev till fadern är Doris mer öppen och förtrolig än hon är gentemot kamraterna: "För ser du, gubbisen min, fast Wibes är storslaget frikostiga, är det i alla fall inte lätt att knapra på nådebröd, om också av finaste sorten. Tacka vet jag en självförtjänt kaka – stenhård i värsta fall" (MB s. 64 f.). Filantropi ifrågasätts alltså som lösningen på unga arbetarkvinnors utbildning och under ytan efterlyses andra möjligheter.

Central inom folkhemsidéologin är uppfattningen om alla människors lika värde. I romankvartetten framgår att de äldre generationerna inte accepterar ett sådant synsätt. Monika beundrar sin mor men på en avgörande punkt går deras uppfattningar isär, nämligen ifråga om Doris. Efter en upprivande

tet. Sveriges första kvinnliga professor utnämndes 1884, då Sonya Kovalevsky blev professor i matematik vid Stockholms högskola för en femårsperiod. Nästa kvinnliga professor var Nanna Schwartz som 1941 blev professor i medicin på Karolinska institutet i Stockholm.

³⁹² Statistiska Centralbyrån, *Sveriges officiella statistik. Statistiska Meddelanden. UF 23 SM 2001, Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 2019*. <http://uka.se> [Hämtad 2021-04-23], Historisk statistik finns hos Åkerblom, 2009 s. 37--50.

³⁹³ Att vara kvinna och disputerad är i mitten av 20-talet få förunnat. Under perioden 1883-1949 disputerade i Sverige drygt etthundra kvinnor, visar Hanna Markusson Winkvist i sin avhandling *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*, Stockholm/Stehag: Symposion 2003. /Diss. Umeå/

³⁹⁴ Se Sten Carlsson, *Svensk ståndscirkulation 1680-1950*, Uppsala: J. A. Lindblad 1950.

diskussion med Doris ”erinrade Mick sig Lolos tonfall, när hon sagt: ’Söta lilla Mick, kan du inte begripa att det är en himmelsvid skillnad på dig och Kristin Anderssons flicka?’” (SK s. 122). Den skillnaden ”skulle Mick aldrig lära sig förstå. Och föreställningen om att mista Doris lade sig som en blytyngd över alla hennes tankar” (SK s. 122). Monikas mor bestämmer sig för att prata allvar med sin dotter, men trots att Monika romankvartetten igenom utstrålar bräcklighet, är hon inte viljesvag när det gäller: ”jag förstår, att du tycker Doris är tarvlig och underklassig, men om hon är det i mormors och dina ögon, så kan det inte hjälpas, för jag vill vara ihop med Doris. Hon är min bästa vän, det vet du – den enda flicka jag bryr mig om. Och nu är det ju synd om henne” (MD s. 43). Monika driver igenom sin vilja, men den receptiva Doris uppfattar de äldre kvinnornas ringaktning. Den unga överklassflickan förespråkar uppfattningen att alla människor är lika mycket värda oavsett klass. Därigenom uttrycks ett framtidshopp om ett mer jämlikt samhälle. Men någon jämställdhet mellan könen är trots allt inte aktuell. Kvinnan följer sin make, dit han vill, trots att det innebär att den 13-åriga dottern Monika lämnas utan föräldrar i ett helt år. Patriarkatet var en starkt integrerad del inom den välbeställda högborgerliga miljön. Situationen framställs annorlunda, när det gäller kvinnorna inom arbetarklassen. Kristin har på grund av mannens sjukdom axlat försörjningsansvaret för familjen och framstår som en relativt självständig kvinna. Klassresenären Doris är en självständig ung kvinna som försöker forma ett bättre framtida liv.

När flickornas studietid närmar sig sitt slut och studentexamen står för dörren, skingras kamratkretsen. De fem väninnorna i studentklassen har brokiga framtidsplaner. Medan Doris är på väg ut i den stora världen vill Monika att hon ska stanna kvar hemma. Doris försöker få Monika att förstå att deras livsvillkor skiljer sig åt, men den bortskämda Monika har svårt att acceptera att Doris inte längre kommer att finnas till hands. Hon anklagar vännen för att ha blivit, ”en så’n där otäckt hätsk socialist” (SK s. 121). Doris tar hennes utkastade anklagelse på allvar och konstaterar att hon faktiskt inte riktigt vet, ”fast kanske något ditåt” (SK s. 121). I detta finns en slags bekräftelse av att arbetarrörelsens idégoods erövrat en plats på den offentliga arenan. Detta överensstämmer även med idégodset i ungdomsromaner av Hjalmar Wallander och Signe Lindegren.

I slutet av romankvartetten har Doris accepterat att även hon måste böja sig, för även om hon kan säga sitt ”kör i vind”, kommer det ”inte så där tvärsäkert mera” (MD s. 161). Filantropi leder inte till de strukturella förändringar som folkhemsidéologin syftar till, utan endast till förändringar på individnivå. Det omkringliggande samhället är inte berett att inlemma en enstaka kvinn-

lig klassresenär, utan klassamhällets strukturer består. Kuylenstierna-Wenster förstår att gestalta det bestående samhällets dominerande diskurser med ironi och distans, och trots att samhällets orättvisor skiner läsaren i ögonen, är det i fiktionens värld för den enskilda endast emigration som står till buds för att förändra livet till det bättre. Trots att Kuylenstierna-Wenster blottlagt filantropins svagheter, saknas i böckerna en grundläggande tilltro till möjligheten att förändra det svenska samhället.

Sammanfattande slutsatser

I detta kapitel har en rad ungdomslitterära texter undersökts för att utröna huruvida någon form av folkhemsideologi finns företrädd i ungdomslitteraturen redan före folkhemsepoken. Analysen har tagit utgångspunkt i nodalpunkterna *hem* och *utbildning*, liksom de flytande signifikanter som i tidens ungdomslitteratur varit exponenter för den pågående kampen för att definiera en möjlig folkhemsdiskurs. Sammanfattningen behandlar kapitlets nedslags- och fördjupningsromaner. Den visar att en kollektivistisk världsbild framförallt företräddes genom religiösa ståndpunkter. Den kommande folkhemspolitikens deskriptiva nivå, *kollektivismen*, återfanns i tre ungdomsromaner, i vilka en religiös övertygelse ingår som självklar och väsentlig del av fiktionen, nämligen Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården*, Karl Alfred Melins *Tjuvbandet i Dägerö skärgård* och Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till*. I samtliga romaner spelar den rurala miljön roll för kollektivismen. Även i den sistnämnda romanen som hyllar storstad och urbanisering hör den religiösa kollektivistiska resonansbotten samman med den rurala miljön. Det är alltså långt ifrån självklart att en roman som utspelar sig i storstaden har en ideologisk grundton som överensstämmer med arbetarrörelsen och den framväxande folkhemsideologin. Exemplet visar istället att i den lantliga idyllen, inte i storstaden, framträdde både en kollektivistisk världsbild och social omsorg. I Wallanders och Melins romaner formas på den deskriptiva nivån individen tillsammans med andra i en gemenskap. Deras protagonister utvecklas genom gemensamma upplevelser i relation till en kollektiv gemenskap. En entusiasm och tilltro till den unga människan ljuder genom deras romaner. Den avser ungdomen som sådan, oavsett klass och förenas i övertygelsen om den enskildas förmåga att genom hårt arbete och självdisciplin påverka sitt eget liv. Denna tilltro till ungdomens förmåga återfinns även i Lindwalls roman. Hyllningen till ungdom fungerar i seklets inledning som en retorisk strategi för att dölja de klasskillnader som är för

handen och öka kontrollen över arbetarklassens ungdom. Därigenom utvecklas en patriarkalisk kontroll över underklassen genom medelklassnormer.

En individualistiskt färgad världsbild kombinerad med ett explicit uttryckt förakt för underklassen, framträder i analysen av Emil Norlanders *Anderssonskans Kalle. Pojkstreck och käringskvaller*, Sigfrid Siwertz' *Mälarpirater* och Gustaf Lindwalls *Lättmatros Stadig*. I de två förstnämnda romanerna finns en pojkdiskurs, där arbetarklassens pojkar närmast gestaltas som odågor, med kriminella böjelser. Den individualistiska världsbilden i Lindwalls *Lättmatros Stadig* präglas i sin tur av ett framväxande medelklassideal, med inslag av disciplinering och kontroll. Medelklassidealet innefattar ett förakt och en misstro mot en okontrollerbar och odisciplinerad arbetarklass, särskilt de som missbrukar alkohol. Misstron mot arbetarklassen i *Mälarpirater* handlar om dess förmodade opålitlighet. I romanerna med en individualistisk världsuppfattning betraktas arbetarklassen som hotfull eller underlägsen och karaktärerna gestaltas i denna anda som en andra sortens människor.

I de aktuella romanerna förekommer nodalpunkten hem i samtliga texter, om än i olika omfattning. Däremot behandlas nodalpunkten utbildning explicit endast i Kuylenstierna-Wensters romankvartett. Därför koncentrerar jag min sammanfattning till synen på hem.

I Nordenadlers roman (1901) bildar hemmet bas för kollektivets gemenskap. Samtidigt utgör det en kvinnlig arena, där social omsorg har en självklar plats. Till skillnad från Nordenadlers prästgårdshem, konstitueras hemmet i Norlanders *Anderssonskans Kalle* (1901) som en avskräckande plats där underlägsna kvinnor besitter stor makt. Även i Siwertz' *Mälarpirater* (1911) beror den tvära och obehagliga atmosfären i hemmet på en kvinna. Texterna kan läsas som varnande exempel på vad som kan hända med nationen om kvinnor får inflytande och makt. I de övriga sju titlarna manifesteras hemmet som ett tryggt rum. Dit återvänder protagonisterna, antingen som i Lindwalls roman för att tillkännage sin framgång eller som i Melins roman njuta av en återvunnen familjeidyll. Även Wallander visar i ungdomsboken *Två Stockholmspojkar och några till* (1921) på kärnfamiljens återförening om än i mindre idylliska tongångar. I Wallanders roman möter läsaren olika typer av hem från såväl en övre samhällsklass som från ett närmast kriminellt belastat hem. Oberoende av klass är det fadern som skapar oreda och obehag i de mindre välordnade hemmen. Respektfullt framhäver Wallander däremot arbetarkvinnans strävan efter respektabilitet genom renhet och ordning i hemmet. I Kuylenstierna-Wensters romankvartett från mitten av 20-talet kontrasteras ett överklasshem mot arbetarklasshemmet för att framhäva de skilda livsbetingelser Monika och Doris lever under. I viss mån kan den för-

ändrade syn på hem som kan skönjas i ungdomslitteraturen under dessa tre decennier, bero på att hemmen under 20-talet uppfattades som trivsammare i jämförelse med dem vid sekelskiftet 1900.

Vad den flytande signifikanten *den nationella frågan* beträffar, utspelas en kamp om vilken närmare betydelse som tecknet ska innehålla. Under de första decennierna betonas nationell sammanhållning ledsagad av en upphöjd chauvinism och militarism. En konsekvens av den nationella formeringen av Sverige ansågs nämligen vara att emigrationsvågen skulle hejdas och att ungdomen på så sätt skulle få chans till en god framtid i Sverige. Inom periodens ungdomslitteratur kombineras nationalism med en maskulinitet, där mod, beslutsamhet och handling understryks. De två här aktuella sjöäventyren gestaltar ett manligblivande med sådana inslag.

Efter första världskriget stod inte nationalstatens formering längre högst på den samhällsdebatten. Nationsbygget var inte heller lika accentuerat i samhällsdebatten som under seklets inledning. Världsläget var nu ett annat. Det innebar även att uppfattningen om emigration förändrades i början av 20-talet jämfört med sekelskiftet. Emigrationen till Nordamerika framstod nu som ett positivt alternativ för driftiga unga män och kvinnor. Förändringen är märkbar i både Lindwalls *Lättmatros Stadig* och Kuylensterna-Wensters kvartett om flickorna Monika och Doris. I dessa romaner betonas att klassresan har större möjligheter att lyckas i den nya världen på andra sidan Atlanten. Det innebär att emigration under 20-talet kom att inlemmas i ett individualistiskt framtidsalternativ som ett alternativ till en inhemsk strukturell samhällsförändring i en folkhemspolitisk riktning.

Den demokratiseringsprocess som är för handen under dessa decennier, kommer sällan till öppet uttryck i ungdomslitteraturen. Den pågående demokratiseringsprocessen rymde flera väsentliga komponenter för den kommande socialdemokratiska folkhemspolitiken som till exempel kvinnans emancipation och bildningsfrågor.

Den flytande signifikanten *kvinnans frigörelse* behandlas på flera sätt i de här studerade romanerna. Ett formligt kvinnoförakt understryker den motvillighet som dominerade i seklets inledning mot att behandla kvinnor som jämlika samhällsindivider. I Norlanders *Anderssonskans Kalle* och Siwertz' *Mälarpirater* uttrycks detta tydligt men på olikartade sätt. Norlander vänder sig mot arbetarklassens mödrar, medan Siwertz uttrycker sig mer hånfullt om det kvinnliga könet i allmänhet. Denna hållning till kvinnan förenas med en nedlåtande blick på underklassen. I Lindwalls roman om pojkar Mats och Per skymtar då och då kvinnor i stödjande positioner till mannen som modern och segelmakeriets ägarinna. Den omsorgsgivande farmodern åter-

finns i Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården*, medan prästfrun i Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* inte får ta någon del av det offentliga livets plikter. Även Wallander brottas i sin roman med synen på kvinnor och deras emancipation, men på en punkt, när det handlar om människors lika värde, är han tydlig: Arbetarkvinnan som sliter är lika mycket värd som överklasskvinnan. Ett ideologiskt perspektiv på människors lika värde gestaltas även i Karl Alfred Melins *Tjuvbandet i Dägerö skärgård*, där kvinnor från blandade sociala grupperingar är en del av och får plats i bygemenskapen, även om mannen i denna roman dominerar det offentliga livet.

Ett mer kraftfullt ställningstagande för kvinnans frigörelse tecknas i Kuylenstierna-Wensters kvartett. I dessa romaner finns starka förhoppningar om ett mer jämlikt samhälle, där även kvinnor får tillgång till utbildning på lika villkor, framskrivna. Utbildning för alla är ett grundläggande drag i folkhemsbygget och ett liknande ideal kan skönjas i den ungdomslitteratur som handlar om och riktar sig till unga kvinnor. Möjligheten att genom utbildning förändra sin sociala status och genomföra en klassresa poängteras. Redan under seklets inledande decennier återfinns således klassresenärer och klassresan genom utbildning som litterärt motiv i det undersökta materialet.

Drömmar om ett bättre samhälle med drag av den kommande folkhemsidéologin är i mitt material från denna tid förknippade med bildningsoptimism som utgjorde en betydelsefull resonansbotten i det tidiga 1900-talets idédebatt. Kulturen, litteraturen och bildningen som diskursiv praktik används mer för den "kollektiva klasskampen än [som] ett medel för de enskilda individernas utveckling", hävdar Vulovic i sin analys av "litterär propaganda" i tidskrifter.³⁹⁵ I ungdomslitteraturen framträdde bildning och utbildning som en nödvändig del av samhällsförändringarna, men för att kunna förändra samhället betonades att den enskilda individen först måste förändra sin egen situation.

De ungdomslitterära texter jag studerat från perioden 1900–1929 innehåller drömmar om ett bättre samhälle och antyder därmed visioner i riktning mot ett folkhemsideal. Den förändring som inträffade i och med första världskriget och i världskrigets efterdyningar är värd att uppmärksamma för att de klasskonflikter som delade det svenska samhället under de första två decennierna av 1900-talet under 20-talet här framträder i en ny belysning. 20-talets ungdomsromaner visade i högre grad på värderingar och idéer som överensstämmer med den kommande folkhemsidéologin. Annorlunda uttryckt: Den sociala praktiken påverkade det ungdomslitterära

³⁹⁵ Vulovic, 2013 s. 237.

fältet som diskursiv praktik så att böcker som Hjalmar Wallanders och Signe Lindegrens kunde produceras och läsas, liksom romaner som Elisabeth Kuylenstierna-Wensters böcker om Monika och Doris.

Vad som kommunicerades till ungdom under 20-talet ingår i en fortgående demokratiseringsprocess. I slutet av decenniet höll Per Albin Hansson sitt berömda folkhemstal, vari folkhemsidéologin och den politik som tänktes forma det framtida svenska folkhemmet, presenterades. Frågan blir därför vilka avtryck folkhemsidéologin sätter i ungdomslitteraturen under de kommande årtiondena?

Kapitel 4. Genombrottets tid 1930–1945

Föreliggande kapitel behandlar svensk ungdomslitteratur från 30-talets början fram till krigsslutet 1945. Beteckningen *genombrottets tid* anspelar på den historiska kontext, under vilken det Socialdemokratiska Arbetarpartiet (SAP) inledde sin långa regeringstid i Sverige. Mörka skuggor kastades över landet under perioden, särskilt vid andra världskrigets utbrott fram till fredsslutet 1945. Inledningsvis tecknas en översiktlig tidsbakgrund, följd av ett avsnitt om periodens ungdomslitterära fält. Nedslagen i den ungdomslitterära utgivning 1931 och 1941 bildar stommen i kapitlet tillsammans med en fördjupning i Ester Blenda Nordströms romankvartett om Ann-Mari Sofia Lindelöf, mer känd som rackarungen. I kvartetten ingår: *En rackarunge* (1919), *15 år, några blad ur en rackarunges liv* (1921), *Patron Annmari. Rackarungen blir bonde* (1931) och *Patron förlovar sig* (1933).³⁹⁶

Inom diskursteorin är politik ett brett begrepp som utöver snävare partipolitik, även avser hur samhället formas på ett bestämt sätt. Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips poängterar att "[p]olitik är således inte bara en yta som speglar en djupare liggande social verklighet, utan själva den sociala organiseringen är tvärtom ett resultat av motsvarande politiska processer".³⁹⁷ Politikbegreppet är vidare nära knutet till maktbegreppet.³⁹⁸ Under de två här aktuella decennierna utspelades en accelererande diskursiv konflikt om samhällets utformning. Under 30-talet blev nazism och fascism statsbärande i Tyskland, Italien och Spanien samtidigt som liknande rörelser befann sig på frammarsch i en rad länder runt om i Europa. En motståndskamp mot nazismen pågick såväl internationellt som nationellt inom Sverige. Johan Östling uppger att "inte obetydliga sympatier [för nazismen] återfanns i många högerradikala och konservativt akademiska, militära och kyrkliga kretsar ännu under krigsåren".³⁹⁹ Dessutom poängterar han att många av de tankegångar som var i omlopp vid tiden och som idag förknippas med nazism, då "inte var begränsade till den nazistiska sfären utan ingick i en större samtida vokabulär".⁴⁰⁰ Detta ter sig uppenbart, inte minst inom två områden som är betydelsefulla för ungdomslitteraturens gestaltning av folkhemmet, näm-

³⁹⁶ Ester Blenda Nordström, *En rackarunge*, 1919; *15 år, några blad ur en rackarunges liv*, 1921; *Patron Annmari. Rackarungen blir bonde*, 1931; *Patron förlovar sig* 1933, Stockholm: Wahlström & Widstrand.

³⁹⁷ Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 43.

³⁹⁸ Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 45.

³⁹⁹ Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm: Atlantis 2008 s. 27. /Diss./

⁴⁰⁰ Östling, 2008 s. 27.

ligen i synen på nationen och vad gäller unga kvinnors livssammanhang. De politiska konflikter som ingick i samhällsutvecklingen under de två aktuella decennierna, handlade bland annat om vilka gruppbildningar som fick ta plats inom offentligheten och därmed kunde påverka den politiska utvecklingen. Till dessa hör arbetarrörelsens partier och den svenska fackföreningsrörelsen.

Vilken samhällssyn som kommunicerades och vilka de samhällsklasser var som förekom i ungdomslitteraturen fick konsekvenser för romankaraktärernas handlingar. Jag undersöker därför om ungdomslitteraturens samhällsbild från denna tid präglas av diskursiva konflikter mellan divergerande samhällssystem och i vilken grad diskursiva sprickbildningar kan skönjas. Går det att urskilja *diskursiva skillnader* i framställningen av Sverige som folkhem under genombrottstiden och hur uttrycks i så fall dessa skillnader? Nodalpunkterna *hem* och *utbildning* är utgångspunkter för analyserna av litteraturen även i detta kapitel. Jag söker genom studiet av betydelsefulla flytande signifikanter, såsom *synen på nationen* och *kvinnans frigörelse* samt synen på ungdom, blottlägga eventuella diskursförändringar och diskursiva sprickbildningar vid gestaltningen av folkhemmet. Därigenom bör framgå i vilken grad ungdomslitteraturens samhällspolitiska diskurs påverkades av den politiska polarisering som ägde rum i det omgivande samhället.

Från arbetslöshet till krig

Per Albin Hansson höll sitt folkhemstal i riksdagens andra kammare i januari 1928. Dryga året senare, under den svarta torsdagen den 24 oktober 1929 kraschade börsen på Wall Street. Börskraschen utlöste en djup ekonomisk kris, med depression och arbetslöshet som följd i hela västvärlden. Stockholmsutställningen 1930 framtonade i detta mörker som ett löfte om en ljus framtid, men den optimistiska tonen den anslog blev trots allt kortvarig.

Framtidstron i slutet av 20-talet slog snabbt över i 30-talets kris och oro.⁴⁰¹ Situationen på arbetsmarknaden försämrades kraftigt i accelererande hastighet under 30-talets inledande år. År 1931 sköts strejkande arbetare till döds vid en demonstration i Ådalen och 1932 inträffade Kreugerkraschen med stigande arbetslöshet som följd. Den politiska situationen i Sverige stabiliserades genom det socialdemokratiska regeringsinnehavet från 1932 som följdes av en koalitionsregering mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1936. Per Albin Hansson var periodens portalfigur i egenskap av

⁴⁰¹ Se Martin Kylhammar, *Frejdiga framstegsmän och visionära världsmedborgare. Epokskiftet 20-tal–30-tal genom fem unga och Lubbe Nordström*, Stockholm: Akademeja 1994 s. 201; Ragnar Matsson, *Svenskt 30-tal. Krisen och litteraturen*, Stockholm: Gidlund 1975 s. 218.

statsminister från 1932 fram till sin död 1946, det vill säga under den period som behandlas i detta kapitel.⁴⁰² Sverige var ett land i fortsatt snabb förvandling, från ett bondesamhälle till en alltmer industrialiserad och urbaniserad stat.⁴⁰³ En omfattande urbanisering ägde rum, särskilt under krigsåren.⁴⁰⁴ Tiden präglades av motstridiga tendenser och växande spänningar i samhällskroppen. Vid 30-talets slut dominerades samhällsdebatten av sociala och ekonomiska frågor, liksom av krigshotet från kontinenten. Nazismens maktövertagande i Tyskland inverkade på samhällsklimatet även i Sverige och Hansson eftersträvade breda samförståndslösningar för att motverka tidens antidemokratiska strömningar. Perioden var en genombrottstid för en rad sociala reformer.

30-talets folkhemsbygge innebar ett nytt skede i "försvenskningen av Sverige",⁴⁰⁵ eller sagt med Anna Williams: "Med demokratin, medborgarskapet och moderniteten skapades en ny svenskhet".⁴⁰⁶ I senare tid talas det om den svenska modellen eller folkhemmet, men under 30-talet fanns inga färdiga modeller att utgå från. Tveklöst existerade dock en optimistisk vision om ett rättvisare och jämlikare samhälle som skulle prägla Sverige under nästan ett halvt sekel. Det socialdemokratiska reformprogrammet vid 30-talets början inleddes med en rad jordbruksrationaliseringar i syfte att minska klyftan mellan lantarbetare och bönder. Närmandet mellan de arbetande klasserna var en kärnpunkt i det socialdemokratiska folkhemsbygget, vilket betonades redan i Hanssons folkhemstal. Samtidigt vändes blicken mot familjepolitiken. Vid denna tid sjönk nativiteten i Sverige och de socialdemokratiska politikererna Alva och Gunnar Myrdal publicerade den inflytelserika *Kris i befolkningsfrågan* (1934).⁴⁰⁷ De argumenterade där för att familjebildning och barnafödande borde stimuleras genom statliga reformer. Befolkningskommissionen tillsattes i denna anda och utifrån dess förslag beslutade riksdagen att införa statliga bosättningslån samt mödrahjälp. Myrdals förespråkade även kollek-

⁴⁰² Med undantag för några månader under 1936, då bondeförbundets ledare Axel Bramstorp innehade posten

⁴⁰³ Se Lars I. Andersson, 2003; Hirdman, Björkman & Lundberg, 2012; Mats Larsson, *En svensk ekonomisk historia 1850–1985*, Stockholm: SNS 1993; Albin Lind, "Arbetarrörelsens decennium" i *Perspektiv på 30-talet* red. Birger Christofferson & Thomas von Vegesack, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961 s. 101–107.

⁴⁰⁴ Statistiska centralbyrån, *Historisk statistik för Sverige. Del 1. Befolkning 1720–1967*, <http://www.scb.se>. [Hämtad 2017-08-18].

⁴⁰⁵ Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm: Natur & Kultur 1993 s. 53 f.

⁴⁰⁶ Anna Williams, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt. Ivar Lo-Johansson, Agnes von Krusenstjerna, Vilhelm Moberg, Moa Martinsson*, Stockholm: Symposion 2002 s. 15.

⁴⁰⁷ Alva & Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm: Bonnier 1934.

tiva lösningar för att öppna arbetsmarknaden för kvinnor eftersom de ansåg att kvinnor måste ges möjlighet att förvärvsarbeta om deras självständighet skulle bli verklighet. Inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen var det vid denna tid dock inte någon självklarhet att driva frågan om kvinnors rätt till förvärvsarbete.⁴⁰⁸

I mitten av 30-talet vek depressionen undan och ersattes av en växande arbetsmarknad och en stark ekonomi öppnade möjligheter för politiska reformer. Tiden dominerades av diskursiva strider om demokrati och demokratiska förutsättningar. Krigsutbrottet 1939 kom knappast som en blixtnedslag från en klarblå himmel utan var tvärtom väntat och fruktat. Till skillnad från första världskriget pågick snart strider i våra grannländer vid Sveriges gränser. Ett befarat tyskt angrepp uteblev dock och vid krigsslutet i maj 1945 var Sverige förskonat från den förödelse som drabbat det övriga Europa och stora delar av världen, visserligen till priset av långtgående eftergifter till Tyskland i form av tillstånd för transitering av över två miljoner tyska soldater genom landet.

Det ungdomslitterära fältet 1930–1945

Under 30-talet bidrog skönlitteratur till att stärka självkänslan inom svensk arbetarrörelse. Såväl litteraturen som bildkonsten dominerades av författare och konstnärer med ursprung i de breda folklagren som Ivar Lo-Johansson och Albert Amelin. Några av dem skrev också för ungdom.⁴⁰⁹ I gängse litteraturhistoriska framställningar av tidens litterära strömningar dominerade manliga författare medan få kvinnor gavs plats.⁴¹⁰ Senare tiders litteraturforskning har dock lyft fram även 30-talets kvinnor inom det litterära fältet.⁴¹¹

Bokutgivningen för barn och ungdom ökar under 30-talet, för att därefter minska vid krigsutbrottet. Stefan Mählqvist framhåller att barn- och ungdomsboksutgivningen håller sig på en förhållandevis stabil nivå från 1933 fram till krigsutbrottet 1939. För 1930 anger han att 35 titlar har ungdom över 13 år som förmodad läsargrupp. Under perioden är ett drygt 40-tal förlag aktiva inom det barn- och ungdomslitterära fältet, med en storsatsning

⁴⁰⁸ Hirdman, 1992 s. 36 ff.

⁴⁰⁹ Detta var fallet med bland andra Erik Askklund, Gustav Sandgren och Josef Kjellgren.

⁴¹⁰ Se Kylhammar, 1994 och Matsson, 1975.

⁴¹¹ Se Fjelkestam, 2002, Williams, 2002, Bibi Jonsson, *Bruna pennor. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur*, Stockholm: Carlsson 2012.

från Bonniers förlag på bokserier.⁴¹² I de översiktsverk, urvalsförteckningar och monografier som ligger till grund för mitt urval av primärtexter omnämns sammanlagt sjutton författarskap inriktade mot ungdom.⁴¹³ Flera av de omnämnda skrev både ungdomsböcker och verk riktade till vuxna. Det var fallet med bland andra Jöran Forsslund, Vera von Kraemer och Hedvig Svedenborg.⁴¹⁴ Inför krigsutbrottet minskade utgivningen, vilket blev särskilt tydligt år 1940. Därefter skedde en produktionsökning fram till 1945. Antalet förlag sjönk visserligen något men enligt Mählqvist fanns 1940 ändå 40 verk samma förlag. Utgivningen av skönlitteratur riktade till läsare från 13 år och uppåt beräknas samma år till 19 verk.⁴¹⁵

Ett rejält genombrott för beteckningen pojkböcker och flickböcker skedde under 30-talet och därigenom kom könskodningen inom det ungdomslitterära fältet vid denna tid dominera. Ett könskomplementärt normsystem var vid denna tid etablerat. Mählqvist kommenterar det överraskande i att beteckningar som pojkböcker och flickböcker inte "får någon större utbredning förrän år 1920".⁴¹⁶ Han påvisar att höjdpunkten för böcker med beteckningen "unga flickor" däremot nådde "sin kulmen i bokutgivningen omkring 1920" och helt har försvunnit år 1950.⁴¹⁷ I Wahlströms utgivning med start 1914 utgavs ungdomsböcker ämnade för pojkar men först 1919 utgav förlaget sina två första titlar direkt riktade till flickor. År 1923 fick flickböckerna ryggar i rött och 1924 infördes de grönryggade böckerna för pojkar.⁴¹⁸ Först åren 1933–1942 gav Wahlströms ut 29 titlar i serien *Romaner för unga flickor*.⁴¹⁹ Förändringen under sent 20-tal och 30-tal vittnar om att en diskursiv rörelse i riktning mot ett ökat könsärskiljande av litteraturen riktad till ungdom pågår under mellankrigstiden.

Naturligtvis infinner sig frågan om vad förskjutningen beror på. Marknadskrafterna är sannolikt en bidragande faktor, men inte den enda. Efter första världskriget och revolutionerna i dess följd, utvecklades i det svenska samhället under 30-talet en bredare nationalistisk och konservativ uppfattning om att kvinnor och män är väsensskilda och att könen fyller skilda samhällsfunktioner. Det konservativa idégodset gynnade nazismen och inte heller den

⁴¹² Mählqvist, 1977 s. 90.

⁴¹³ Bolin 1945, 1948, 1951, 1961, 1966 och 1972; Lidén, 1965; Zweigbergk, 1965; Ambjörnsson & Strömstedt 1971, 1973, 1978, 1983; Furuland et.al. 1994 del 3; Andrae, 2001; Kjersén Edman, 2002; Nettekver, 2004 [1994]; Theander, 2006; Boglind & Nordenstam, 2016;

⁴¹⁴ Kjersén Edman, 2002 s. 73, Boglind & Nordenstam, 2010 s. 101 f.

⁴¹⁵ Mählqvist, 1977 s. 73 och s. 113.

⁴¹⁶ Mählqvist, 1977 s.110.

⁴¹⁷ Mählqvist, 1977 s. 109.

⁴¹⁸ Andrae, 2001 s. 33 f.

⁴¹⁹ Andrae, 2001 s. 255

svenska ungdomslitteraturen förblev opåverkad. Flera forskare konstaterar att den patriarkala ordningen konsoliderades under mellankrigstiden och att polariseringen mellan kvinnligt och manligt befästes.⁴²⁰ Detta talar för att en diskursiv förändring som främjade en könskodad bokutgivning, inträffade under 30-talet. Är det möjligt att den kraft som kunde skönjas under de tre första decennierna av 1900-talets ungdomslitteratur, när det gäller framtidsoptimism och samhällsförändring, nu trängdes undan av skildringar, där ett normerande av specifikt flick- respektive pojkskapande accentuerades? Frågan återstår att besvara och de kommande nedslagen i ungdomslitteraturen från tiden i fråga kan ge riktgivande svar.

Krigsårens skönlitteratur för barn- och ungdom är mer styvmoderligt be-lyst inom forskningen än 30-talets. Ulf Boëthius diskuterar översiktligt hur andra världskriget beskrivits i barn- och ungdomslitteratur från 40-talet, men i övrigt är området sparsamt undersökt.⁴²¹ Först från och med 1945 vid vad som betecknas som den moderna ungdomsromanens genombrott är forskningen om ungdomslitteratur mer omfattande.

De debatter och kampanjer för att förbättra ungdomars läsning som pågick under 30-talet visar hur ungdom blivit föremål för ett samhälleligt intresse.⁴²² En bidragande orsak var den utbredda ungdomsarbetslösheten, men sannolikt handlade det även om en förändring av utbildningssituationen i Sverige samt om ekonomiska faktorer.⁴²³ Eva Wahlström lyfter sambandet mellan intresset för barn och ungdomars läsning och det framväxande folkhemmet och menar att debatten om skol- och kulturpolitik handlade om att "[d]e unga skulle bibringas allmän medborgerlig bildning genom kultur och läsning i en anda av jämlikhet, solidaritet, samarbete och samförstånd".⁴²⁴ Den diskursiva förändring som den växande könskodningen indikerar, skedde samtidigt som betydelsen av ungdomars läsning underströks.

I ungdomslitteraturen pågick under genombrottstiden som jag ska visa,

⁴²⁰ Ida Blom, "Husmödrar och samhällsmödrar" i *Kvinnor i västvärlden från renässans till nutid. Renässans, reformation och revolution*, Ida Blom, Sølvi Sogner och Bente Rosenbeck, Stockholm: Liber 2006 s. 336–352, särskilt avsnittet "Maskulina män och feminina kvinnor – den nazistiska lösningen" s. 345–347; Jonsson, 2012 s. 16.

⁴²¹ Ulf Boëthius, "Genom genrernas raster. Andra världskrigets beredskap i de svenska barnböckerna" i *Vänbok till Sonja Svensson*, red. Jan Hansson & Gallie Eng, Stockholm: Opal 2008 (a) s. 24–35 och "I barnböckerna var ryssen värre än tysken" i *Svenska Dagbladet* 28 oktober 2008 (b).

⁴²² Ulla Lundqvist, *Århundradets barn. Fenomenet Pippi Långstrump och dess förutsättningar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1979. /Diss. Stockholm/; Eva Wahlström, *Fria flickor före Pippi. Ester Blenda Nordström och Karin Michaëlis. Astrid Lindgrens föregångare*, Göteborg: Makadam 2011. /Diss./

⁴²³ Mählqvist, 1977 s.113. Mählqvist konstaterar att ökningen av antalet utgivna titlar inte hänger samman med någon nativitetsökning, Mählqvist, 1977 s. 55–56.

⁴²⁴ Wahlström, 2011 s. 87.

samhällsförhandlingar utifrån klass, kön och makt. Dessa faktorer påverkade rimligen explicit ungdomslitteraturens gestaltning av folkhemmet. I min analys av ideologiproduktion i ungdomslitteraturen inbegriper jag alla dessa, men även andra faktorer som har betydelse för hur makt och förtryck kommer till uttryck. Ur ett sådant perspektiv utgör även ålder en särskild maktfaktor i ungdomslitteratur.

Skilda tider har sina specifika beteckningar för unga flickor, som backfisch, tös, brud eller tjej.⁴²⁵ Jag använder genomgående benämningen flicka när det gäller en yngre person av kvinnligt kön medan benämningen ung kvinna används för flickor över ungefär femton år. På motsvarande sätt använder jag benämningarna pojke eller ung man. Inte minst vid analyserna av 30- och 40-talen accentueras vikten av att förhålla sig till flick- och pojkskapande i ungdomslitteraturen. Härigenom växer behovet av att närma mig senare tids genusinriktade barn- och ungdomslitteraturforskning och peka ut några för denna studie väsentliga perspektiv samt finna användbara begrepp.⁴²⁶

Då jag i mina analyser belyser hur bilden av flickor mejslas fram uppmärksammar jag Mia Österlunds flickmatris, som utformats i en analys av litteratur från 1980-talet, men som ändå, åtminstone delvis är användbar även för ungdomslitteratur från en något äldre period. Underliggande mönster i flickskildringar uppfattas av henne som en "betydelseskäpande process" där uttryckligen rörligheten mellan positioner är avgörande.⁴²⁷ Med begreppet matris åsyftar Österlund "en uppsättning drag för vad en standardkaraktär och en typsituation oftast innehåller".⁴²⁸ Begreppet flickmatris ställer de diskursiva förändringarna i konstruktionen av fiktionens flickor i förgrunden, vilket gör det lämpligt att använda i min studie. Benämningen flicktyp återfinns däremot ofta i flickbokssammanhang och jag använder mig av den när jag söker efter gemensamma drag i framställningen av flickor generellt.⁴²⁹

Österlunds matris utgår från dikotomin duktig flicka–dålig flicka som representerar ytterkanterna av ett kontinuum längs en linjär skala. Dessa flickskap utgör ett återkommande mönster och är sinsemellan avhängiga av varandra. Enligt Österlund är det möjligt att ersätta begreppen med synonymer

⁴²⁵ *Svenska Akademiens Ordbok*, 1925. <http://www.svenska.se>. Sökord flicka. [Hämtad 2016-05-08].

⁴²⁶ Flickbokens historia behandlas av exempelvis Westin 1994 (a); Andrae, 2001; Boglind & Nordenstam, 2015.

⁴²⁷ Österlund, 2005 s. 64.

⁴²⁸ Österlund, 2005 s. 64.

⁴²⁹ Magdalena Czaplicka, "Yrhättor, backfischer och unga damer – ett flickgalleri" i *Från flygdröm till swingscen* red. Ulf Boëthius och Mats Franzén, Lund: Arkiv 1998 s. 112–198, använder benämningen flicktyp. Ying Toijer Nilsson markerar en skillnad mellan benämningarna flicktyp och karaktär. Se även Toijer-Nilsson, 1994 s. 59, Österlund, 2005 s. 65.

för att nyansera matrisen. Begreppen anpassad respektive protesterande flicka anför hon som utbytbara mot paret duktig respektive dålig flicka, som är hämtade ur diskurser kring flickskap från varierande decennier. Hon kompletterar samtidigt matrisen med andra möjliga dikotomier som aktiv-passiv, makt-vanmakt, affirmativ-subversiv för att synliggöra glidningar mellan skiftande flicktyper. Därmed stöder sig Österlund bland annat på Mary Ørvigs framställning av den anpassade flickan som "oskyldig, from, underdånig" och någon som vet att "tiga samt vara själfull och eterisk".⁴³⁰ Forskare har beskrivit den anpassade flickan med hjälp av adjektiv som "snäll, vanlig, praktig, dygdig, rådig, måttlig, käck, glad, vänlig och omhändertagande".⁴³¹ Själv myntar Österlund begreppet "flätflicka" för att understryka hur den duktiga flickan förknippas med egenskaper som "lydnad, anpassning och prydlighet".⁴³²

Även den dåliga flickan konstrueras utifrån sin tids samhällsnormer, makttordning och förhärskande normer för femininitet, fastän i ett motsatsförhållande och ofta som varnande exempel. Benämningen *dålig flicka* beskrivs hos Österlund som en "flicka som inte förmår hålla sig inom det önskvärda flickskapets gränser, också vad gäller hennes förmodade sexuella aktivitet". Den dåliga flickan är enligt Österlund inte "särskilt vanlig i den traditionella flickboken".⁴³³ Beteckningarna duktig och dålig är valda för att de speglar värderingar som bottenar i hur flickskapet är kringskuret av normerande uppfattningar och betonar hur litet som krävs för att en flicka ska framstå som normbrytande.

I mitten av Österlunds spektrum återfinns pojkflickan. Analogt med tidigare förändring av duktig flicka till anpassad flicka, uppfattar jag att beteckningen pojkflicka ligger nära benämningar som "den annorlunda flickan" eller "den överskridande flickan".⁴³⁴ Österlund visar hur pojkflickan får en betydande roll i de flickskildringar som mynnar ut i flickans anpassning och protest gentemot maktstrukturer. Hon visar hur denna flickskildring skiftar skepnad till det hon benämner förklädd flicka i 80-talets ungdomsromaner för att den från och med 90-talet framträder i ungdomslitteraturen i form av vad hon kallar för en flickmaktflicka, en term som avspeglar tidens uppfattningar om att göra flickskap.⁴³⁵ Den anpassade och den protesterande flickan

⁴³⁰ Österlund, 2005 s. 68; Mary Ørving *Så skulle flickor vara*, Stockholm: Natur & Kultur 1973 s. 12.

⁴³¹ Österlund, 2005 s. 68 ; Andrae, 2001 s. 97.

⁴³² Österlund, 2005 s. 68 f.

⁴³³ Österlund, 2005 s. 70.

⁴³⁴ Österlund, 2005 s. 73. Österlund använder inte begreppet "den överskridande flickan" utan resonerar om "överskridarna" i ett annat sammanhang.

⁴³⁵ Mia Österlund, "Från flätor till flickmakt. Flickskildringar i ungdomslitteraturen" i *Finsk Tidskrift* 1999:246 s. 546–555, samt Mia Österlund, "Från flätor till flickmakt. Genusförkläd-

samt pojkflickan konstrueras givetvis alla utifrån sin tids normerande feminitet och anpassas på växlande sätt till rådande samhällsnormer och mak-tordning.

Modellen är således diskursiv till sin art och därför av intresse för mig. Att protestera i början av 1900-talet krävde andra handlingar än 1999, vilket innebär att konstruktionen av den anpassade flickan och pojkflickan härbargerar ständiga förskjutningar.⁴³⁶ Samspelet mellan matrisen och samhällsnormer sker uttryckligen i ett växelspel där det är omöjligt att säga vad som kommer först, normen eller den skönlitterära gestaltningen. Hur dessa förskjutningar eller förhandlingar hänger samman med och påverkar ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs söker jag visa i de kommande kapitlens analyser.

Mans- och maskulinitetsforskningen förde en undanskymd tillvaro under 1970- och 1980-talen, innan den tog fart, först internationellt under 90-talet, senare även i Sverige. Här koncentrerar jag mig på några svenska exempel. Ronny Ambjörnsson diskuterar i vad som blivit en modern klassiker inom svensk mansforskning, en rad välkända skönlitterära exempel på manstyper som Faust, Tarzan, James Bond och Robinson Crusoe.⁴³⁷ Nästan tjugo år senare grep sig Torbjörn Forslid an uppgiften att följa "manlighetens förvandlingar i svensk litteratur".⁴³⁸ Ett försök att intensifiera nya litteraturvetenskapligt inriktade studier med inriktning mot maskulinitetsforskning skedde genom det temanummer om maskulinitet som *Tidskrift för litteraturvetenskap* publicerade 2013.⁴³⁹

Under lång tid har Ulf Boëthius i sin ungdomslitteraturforskning uppmärksammat böcker om och för pojkar, som exempelvis Harald Victorins flygböcker.⁴⁴⁰ Tidskriften *Boyhood studies* visar på en viss konsolidering av

nader i den svenska ungdomsromanen under 1980-talet" i *Barnboken* (23) 2000:2 s. 38–40.

⁴³⁶ Österlund efterlyser i sin avhandling en grundligare undersökning av 1900-talets flickframställning. Österlund, 2005 s. 95 ff.

⁴³⁷ Ronny Ambjörnsson, *Mansmyter. Liten guide till manlighetens paradoxer*, Stockholm: Fischer 1990.

⁴³⁸ Forslid, 2006 s.12. Mellan Ambjörnsson och Forslid har relativt få svenska studier inom maskulinitetsforskningen tagit sig an svensk skönlitteratur. Däremot har de historiska och sociologiska vetenskapsområdena utvecklat mansforskningen. Se Per Folkesson, *Nordisk mansforskning. En kartläggning*, Karlstad: Karlstads universitet 2000.

⁴³⁹ Maria Andersson, Per Anders Wiktorsson & Magnus Öhrn, red, "Maskulinitet: tema", *Tidskrift för litteraturvetenskap* (34) 2013:3/4 s. 3–119.

⁴⁴⁰ Ulf Boëthius, "En modernistisk flygbok. Harald Victorins Örnungen" i *Konsten att berätta för barn* 1996 s. 245–161; "Mot gryningen! Ungdom och modernitet i Alvar Zacks flygböcker" i *Från flygdröm till swingscen*, red. Ulf Boëthius, Mats Franzén, Lund: Arkiv 1998 s. 58–111; "Med nerver av stål. Manlighet och modernitet i 1930-talets svenska flygböcker för pojkar" i *Barnkultur- igår, idag, i morgon*, red. Anne Banér, Stockholm: Centrum för barnkulturforskning 1999 s. 103–118.

forskningsområdet.⁴⁴¹ Internationell mansforskning har dock haft betydelse för forskningen om svensk ungdomslitteratur. I sin studie av könskonstruktioner i B. Wahlströms förlagsutgivning knyter Marika Andrae bland annat an till det mönster gällande maskulinitet som Michael Kimmel identifierat i amerikansk kontext.⁴⁴²

Mia Österlund har – utgående från John Stephens schema över pojktyper i antologin *Ways of Being Male. Representing Masculinities in Children's Literature and Film* (2002) – utvecklat en pojkmatrix lämpad för svensk ungdomslitteratur.⁴⁴³ Stephens anpassade och traditionella "old age boy" motsvaras av Österlunds "machopojke", vars motpol är "mesen".⁴⁴⁴ Mellan dessa två ytterligheter placerar Stephens den kreativa pojken, vars empatiska läggning kompenserar bristen på fysisk kraft och mod.

Conny Svensson har undersökt svenska och utländska pojkboksklassiker från 1800-talets mitt fram till 20-talet ur ett manshistoriskt perspektiv där makt och sociala kategorier som klass, kön och etnicitet är betydelsebärande. Inledningsvis konstaterar han:

[p]ojkböckerna var avsedda för morgondagens styresmän, men också för dem som skulle styras. Dubbla eller parallella moralsystem kommer därför till uttryck, vilket får till något motsägelsefull följd att individualism och äventyrlust prisas men även lydnad och respekt för överheten. Samtidigt sågs vissa dygder uppenbarligen obligatoriska för båda kategorierna; sålunda borde alla tillägna sig gudsfruktan och patriotiska känslor.⁴⁴⁵

Svensson har valt texter med hänsyn till att de ska belysa skiftande aspekter av det specifika verkets underliggande didaktiska drag, som till exempel fosterlandskärlek och disciplin.⁴⁴⁶

Under 2010-talet intensifieras pojkboksforskningen genom Magnus Öhrn och Olle Widhe, vilka båda närmat sig den nyare maskulinitetsforskningens teorier och prövar begrepp som homosocialitet och hegemonisk maskulinitet för att fördjupa litteraturvetenskapliga läsningar av pojkboken. Öhrn

⁴⁴¹ *Boyhood studies*. Elektronisk resurs. 2007.

⁴⁴² Andrae, 2001 s. 155–240.

⁴⁴³ John Stephens, "A Page just Waiting to be Written on.' Masculinity Schemata and the Dynamics of Subjective Agency in Junior Fiction" i *Ways of Being Male: Representing Masculinities in Children's Literature and Film*, New York: Routledge 2002 s. 38–54.

⁴⁴⁴ Österlund, 2005 s. 74 f.

⁴⁴⁵ Svensson, 2008 s. 8 f.

⁴⁴⁶ För min studie har främst Svenssons kapitel "En kvarsittares memoarer – Erik Zetterström/Kar de Mumma" ett direkt intresse, eftersom den behandlar skolinstitutionen i en roman jag relaterar till, nämligen *Två år i varje klass. En elak skolgosses minnen* (1923). Svensson, 2008 s. 157–174.

belyser 1900-talets pojksdom och den svenska pojkbokens landskap i en rad artiklar varav flera samlats i antologin *Pojklandet. Pojken i svensk barn- och ungdomslitteratur* (2017).⁴⁴⁷ Genom pojkboken distribueras maskulinitetsdiskurser som refererar till en "gemensam, bakomliggande världsbild" som ingår i manligt homosociala aktiviteter. Pojkboken leder därmed in pojkar i en manlig homosocial gemenskap.⁴⁴⁸ Öhrn tar avstamp i Kenneth Kidds inflytelserika pojkforskning.⁴⁴⁹ Han tar särskilt fasta på att pojksdomen är en övergående, vild period och att denna period är en förutsättning för att utvecklas till en vit västerländsk medelklassman.⁴⁵⁰

Widhe aktualiserar i sin tur Raewyn/f.d. Robert W. Connells begrepp *hegemonisk maskulinitet* i samband med analyser av skönlitterära texter riktade till pojkar.⁴⁵¹ Widhe använder begreppet för att fördjupa förståelsen för lekmotivets betydelse i skönlitteratur riktad mot pojkar och visar att skönlitterära texter förbereder pojkar för och ger dem tillträde till den aktuella

⁴⁴⁷ Magnus Öhrn diskuterar pojksdom och manlighet också i följande artiklar: "Har du börjat ruttna i kolan? Om värderingen av pojksdiskurs i svensk barn- och ungdomslitteratur" i *Samlaren* (129) 2008 (a) s. 305–314; "Men vad i himlens namn har ni för er, pojkar! Ulf Starks uppväxtskildringar ur ett manlighetsperspektiv" i *Barnlitteraturanalyser* red. Maria Andersson & Elina Druker, Lund: Studentlitteratur 2008 (b) s. 131–148; "I pojklandet. En första kartläggning av pojksdomens territorium i svensk barn- och ungdomslitteratur" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (38), 2009:1 s. 35–47. <http://ojs.ub.gu.se/ojs/index.php/tfl/article/view/388>. [Hämtad 2015-03-15]; "Från mammas kjol till pappas jämlike. Pojksdomens livslinje i äldre svensk barnlitteratur" i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet* red. Fanny Ambjörnsson och Maria Jönsson, Göteborg: Makadam 2010 s. 182–203; "Medelklassens buspojkar. En maskulinitetsstudie i Erik Pallins 'Pojkarna på Klasro'" i *Barnboken*, (34) 2011:1 (c) s. 127–139, <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v34i1.25>. [Hämtad 2015-03-15]; "Klart slut varulvstjut. Den litterära pojksdomen och exemplet Bert" *Barnboken* (34), 2011:2 (b) s. 6–29. <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v34i2.124>. [Hämtad 2015-03-15]; "En mild vilde. Några nedslag i svensk pojkskologi" i *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning* red. Eva Heggestad, Anna Williams & Ann Öhrberg, Hedemora: Gidlund 2013 (b) s. 293–307; "Jäntor, systrar och några skeva pojkar. Om flickan i den svenska pojkboken" i *Flicktion. Perspektiv på flickan i fiktionen* red. Eva Söderberg, Mia Österlund & Bodil Formark, Umeå: Universus Academic Press 2013 (a) s. 42–64; "Astrid Lindgrens fäder" i *Nya läsningar av Astrid Lindgrens författarskap* red. Helene Ehriander & Martin Hellström, Stockholm: Liber 2015 (a) s. 225–240; "Med fingret i näsan. Snorens estetik i litteraturen" i *Kalejdoskopiska läsningar. Vänbok till Janina Orlov* red. Maria Andersson, Elina Druker, Maria Lassén-Seger & Mia Österlund, Åbo: Juvenes Print 2015 (b) s. 67–77.

⁴⁴⁸ Öhrn, 2008 (a).

⁴⁴⁹ Öhrn, 2012 s. 41.

⁴⁵⁰ Kidd, 2004.

⁴⁵¹ Se även Olle Widhe, "Den orättvisaste orättvisan. Heroism och alternativ maskulinitet i Hans Erik Engqvists ungdomsroman *Tredagarskriget*" i *Barnboken* (37) 2014 (a) s. 1–19. <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v37i0.165>. [Hämtad 2015-08-03]; "Lekens alternativa geografi. Om Zacharias Topelius bidrag i Eos på 1850-talet" i *Barnboken* (37), 2014 (b). <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v37i0.187>. [Hämtad 2015-08-03]; och "Väldets pedagogik. Krig och lek i svensk barnboksutgivning vid 1960-talets slut" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (42), 2013:1 (b) s. 21–37.

hegemoniska maskulinitet som råder i samhället men även att litteraturen kan erbjuda en alternativ maskulinitet.⁴⁵² Begreppen pojksdom, hegemonisk maskulinitet och homosocialitet får i min analys betydelse för att utröna hur kön relateras till makt i ungdomslitterära texter och hur detta påverkar ungdomslitteraturens folkhemsideologiska framställning.

Disciplinerande utbildning – år 1931

Per Albin Hansson poängterade i sitt folkhemstal vikten av nationell gemenskap. Förändringar i den flytande signifikanten *synen på nationen* påverkar ungdomslitteraturens folkhemsideologiska föreställningar. Detta innebär att jag för det första ägnar särskild uppmärksamhet åt den nationella frågan samt innebörden i begreppet "svenskhet". För det andra analyseras hur romanerna utformar bilden av bonde- och arbetarklass och därvid i vad mån ungdomslitteraturen inbegriper ett närmande mellan klasserna på ett liknande sätt som folkhemsideologin. Enligt denna är det såväl bönders som arbetares vardagsliv som måste förbättras, inte överklassens. Ojämligheten anses hindra Sveriges utveckling till modern nation. Folkhemmet ska därför bryta ner sociala och ekonomiska "skrankor".⁴⁵³

Eftersom de aktuella översiktsverken i min studie endast kommenterar en titel ur utgivningen 1931, Ester Blenda Nordströms *Patron Annmari*, är den grundforskning jag gjort avgörande för urvalet av titlar detta år. Den visar att följande elva svenska originaltitlar gavs ut 1931: Albin Ahrenbergs *Bolivar. Luftens vagabond*, Elisabet Björklunds *Fattiga flickor med otur*, Bertil Cleves *De tre på Albatross. Äventyrsroman för pojkar*, Rakel Harbitz' *Bella i pensionen. Berättelse för unga flickor*, Nils Hydéns *I flygmaskin och på expresståg. Äventyrsberättelse för pojkar*, Axel Kerfves *Kärnpojkar. Vildmarksberättelse för pojkar*, Alva Krondals (pseud. för Axel Kerfve), *Flickorna på Solhaga. Berättelse för flickor*, Ester Lindbergs *Ingers hemligheter*, Gustaf Lindwalls *Bc i tyska, Pelle Nordmans äventyr. Berättelse för pojkar*, Ester Blenda Nordströms *Patron Annmari* och Melita Tångs *Lilla fröken flirt*.⁴⁵⁴

⁴⁵² Widhe, 2015.

⁴⁵³ Hansson, 1928.

⁴⁵⁴ Albin Ahrenberg, *Bolivar. Luftens vagabond*, Helsingfors/Stockholm: Schildt 1931; Bertil Cleve, *De tre på Albatross. Äventyrsroman för pojkar*, Stockholm: Bonnier 1931; Rakel Harbitz *Bella i pensionen. Berättelse för unga flickor*, Stockholm: Bonnier 1931; Nils Hydén, *I flygmaskin och på expresståg. Äventyrsberättelse för pojkar*, Stockholm: Chelius 1931; Axel Kerfve, *Kärnpojkar. En jullovshistoria från de svenska högfjällen. Berättelse för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1931; Alva Krondal (pseud. för Axel Kerfve), *Flickorna på Solhaga. Berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1931; Ester Lindberg, *Ingers hemligheter*, Stockholm: Svenska Missions-

Av dessa elva titlar behandlar jag två verk av manliga författare eftersom detta kapitelns fördjupning ägnas Ester Blenda Nordströms författarskap. Av de då återstående titlarna faller två verk bort, eftersom de utspelar sig utanför Sverige, vilket innebär att valet stått mellan två titlar av Axel Kerfve och en av Gustaf Lindwall. Eftersom Lindwalls skildring berör aktuella samhällsfrågor har den bedömts som mest intressant för min undersökning. 30-talet representeras alltså av två böcker utgivna av B. Wahlströms bokförlag i serien Wahlströms ungdomsböcker: Alva Krondals *Flickorna på Solhaga* och Gustaf Lindwalls *Bc i tyska. Pelle Nordmans äventyr*. Båda romanerna åskådliggör nodalpunkten *utbildning*. I följande avsnitt jämför jag de två titlarna med utgångspunkt i de flytande signifikanterna *kvinnans emancipation*, *synen på nationen* och *arbete* samt hur dessa påverkar ungdomslitteraturens framställning av folkhemsideologin.

Axel Kerfve och Gustaf Lindwall var båda drivna skribenter med en omfattande litterär produktion. Kerfves *Flickorna på Solhaga* publicerades under den könsöverskridande pseudonymen Alva Krondal, en av Kerfves talrika pseudonymer. De unga läsarna under romanens samtid kände troligen inte till att det fanns en manlig skribent bakom författarnamnet. Inte heller är det troligt att unga läsare i allmänhet uppfattade namnets ironiska koppling till Alva Myrdal. Lindwalls bakgrund som lärare sätter spår i hans verk, inklusive i *Bc i Tyska*, där undervisning, bildning och skolgång uttrycks som eftersträvarsvärda trots institutionella orättvisor.

Båda titlarna startar med skildringar av protagonisternas klena studie-resultat. Skolan som institutionell miljö är som regel den plats där den unga människan lär sig att acceptera sin roll som samhällsvarelse, inordnas i samhället och tränas i att acceptera den makt som samhällsinstitutionen äger, i kraft av att vara just en myndighetsutövande institution. Jag har tidigare konstaterat att den flickinriktade skönlitteraturen särskilt under 1900-talets första hälft, betonade tankar på kvinnors tillträde till studier. Så var fallet i Jeanna Oterdahls och Elisabeth Kuylenstierna-Wensters romaner. I skönlitteratur om och för unga kvinnor skiljer sig alltså som tidigare påpekats, synen på skola och utbildning klart från de uppfattningar som återfinns i de pojkinriktade skildringarna från 1900-talets första decennier. Inledningsvis har Kerfves syn på skolan flera drag gemensamma med uppfattningar som dominerar skolskildringar riktade till pojkar, där skolan upplevs som alltför trång och disciplinerande. Öhrn diskuterar den kamp mellan olika uppfattningar

förbundet 1931; Gustaf Lindwall, *Bc i tyska. Pelle Nordmans äventyr. Berättelse för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1931; Ester Blenda Nordström, *Patron Annmari*, Stockholm: Bonniers 1931; Greta Stubbe [pseud. för Elisabet Björklund], *Fattiga flickor med otur*, Uppsala: Lindblad 1931; Melita Tång, *Lilla fröken flirt*, Stockholm: Chelius /Helsingfors: Söderströms 1931.

om pojkdomen som pågår i tidiga 1900-talsskildringar och menar att den leder till en normförändring, där pojkar tillåts vara "vilda".⁴⁵⁵ Denna förändring skedde samtidigt med en tilltagande sekulariseringsprocess, där kyrkan "gradvis förlorade sin diskursiva makt över pojkarna".⁴⁵⁶

Någon diskursförändring i riktning mot att unga kvinnor misskötte sina studier var däremot inte aktuell under 30-talet, därtill var utbildning alltför åtråvärd för kvinnornas frigörelseprocess. Startpunkten för Kerfves *Flickorna på Solhaga* utgörs dock av den kvinnliga protagonistens misslyckade studieresultat, vilket innebär ett avsteg från den då sedvanliga gestaltningen av skola och utbildning för unga kvinnor. Redan romanens utgångspunkt visar därmed att Kerfve tillämpade pojkbokens förhärskande syn på skola och utbildning även i sina skildringar riktade till flickor.

Historien utspelar sig huvudsakligen på ett skolinternat under sommarlovet, en plats dit flickor från välbärgade familjer skickats för att höja sina betyg och samtidigt lära sig hushålls- eller kontorsgöromål. Internatmiljön inbjuder till att utforma historien till en kollektiv skildring, där de unga kvinnorna förenas i en kollektiv gemenskap, men så är dock inte fallet. Med utgångspunkt i Österlunds flickmatris kan man säga att protagonisten förvandlas från protesterande flicka till anpassad ung kvinna tack vare utbildningsinstitutionens disciplinerande funktion.⁴⁵⁷ Esters dåliga skolresultat skylls på idrottens lockelser och därför tvingas hon studera under sommaren. I *Flickorna på Solhaga* accepteras aldrig protagonistens "pojkfasoner" (FpS s. 13). Istället utvecklas Ester, trots sin idrottsanknytning, inte till pojkflicka utan anpassar sig efterhand till ett traditionellt ideal, vilket bidrar till att lyfta fram en konservativ syn på unga kvinnor.⁴⁵⁸ Ying Toijer-Nilsson menar att ungdomslitteraturens moderna unga flicka inte alltid

⁴⁵⁵ Öhrn, 2013 (b).

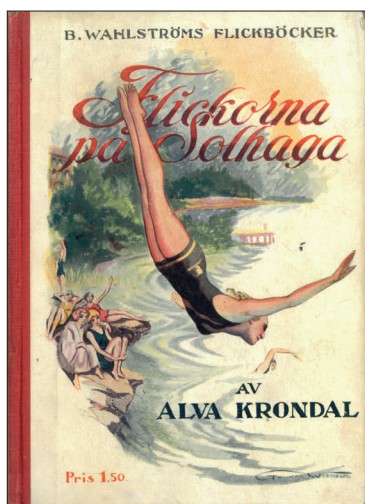
⁴⁵⁶ Den pojkdiskurs Öhrn menar tar över, framträder i välkända skolskildringar som Sigge Strömbergs tjuvpojksböcker och Kar de Mummas klassiska skolskildringar, och antyds tidigare i mindre kända skolskildringar som Falk, 1903. Se Öhrn, 2009, 2011 och 2013 (b).

⁴⁵⁷ Det kan diskuteras huruvida protagonisten inledningsvis närmar sig pojkflickan eller ej, men som Österlund framhåller, är det betecknande för flickbokens pojkflicka att pojkkrollen under en period accepteras, men att den inte godtas längre då flickan utvecklats och närmar sig vuxenlivet. Österlund, 2005 s. 91.

⁴⁵⁸ Kimberley Reynolds undersöker i *Girls Only?* (1990) hur flickbokens karaktärer förändras och konstaterar att könsanknytningen i anglosaxisk ungdomslitteratur förstärks under 1850-talet som en reaktion på en tidigare period då könsskillnader luckrades upp. Reynolds resonemang understryker hur flickkaraktärer kontrasteras mot äldre ideal. Genom att flickan anpassar sig till äldre ideal bidrar flickboken till att förmedla ett angrepp på den moderna flickan och medverkar därigenom till spridandet av en konservativ syn på flickan. Resonemang stämmer väl överens med flickskapandet i *Flickorna på Solhaga*. Se även Reynolds 2002 s. 96–115.

är förebildlig, utan snarare utgör ett varnande exempel.⁴⁵⁹ Kerfves flickgestalt är ett sådant varnande exempel.

Vad är det då som Kerfve varnar för i romanen? Inledningsvis markeras kraftfullt att Ester är en modern flicka genom sitt idrottsintresse, vilket av styvmodern förknippas med "pojkfasoner" (FpS s. 13). Till idrottens avigsidor hör nämligen även språkbruket, där uttryck som "klara skivan", "frispark" och "asflott" ger styvmodern "kalla kårar över ryggen" (FpS s. 13). Rädslan för flickans maskulinisering som resultat av kvinnlig frigörelse, skymtar fram i romanen även om den inte är lika skarpt markerad som hållningen till idrottens negativa inverkan på skolresultaten.

Den negativa inställningen till idrott är vanligt förekommande under 20-talet, då idrottsrörelsen ifrågasattes och kritiseras för alltför stark tävlingsinriktning och kommersialisering.⁴⁶⁰ Idrottsrörelsens kris under perioden sammanfaller med dess klassmässiga omvandling från en arena för medelklassens män till ett rum, där arbetarklassens män alltmer dominerar, både som aktiva och som publik.⁴⁶¹ Under andra hälften av 30-talet avtog kritiken mot idrotten och en uppfattning som framhöll dess positiva effekter på folkhälsa och ungdom formades och kom att dominera.⁴⁶² I folkhem-

spolitiken ingick dessutom ett korporativistiskt drag med samverkan mellan statsmakt och folk rörelseorganisationer, ett exempel var just idrottsrörelsens och samhällets samverkan runt ungdomsverksamhet. Till detta kan som historikern Johnny Wijk kommenterar läggas idrottsrörelsens betydelse för den nationella samling av lojala medborgare som krigsläget krävde i slutet av 30-talet och första hälften av 40-talet.⁴⁶³

Susan Lanser betonar könet som en väsentlig sammanbindande faktor

⁴⁵⁹ Toijer-Nilsson, 1983 s. 246.

⁴⁶⁰ Ett uttryck för kritiken mot idrottsrörelsen är till exempel Ivar Lo-Johanssons stridsskrift *Jag tvivlar på idrotten!* Stockholm: Bonnier 1931.

⁴⁶¹ Johan R. Norberg, *Idrottens väg till folkhemmet. Studier i statlig idrottspolitik 1913-1970*, Stockholm: SISU idrottsböcker 2004. /Diss. Stockholm/

⁴⁶² Ungdomslitteratur med idrottsmotiv ingår i den nya idrottsdiskursen. Se exempelvis Tore Morgan (pseud. för Tore Morgan Nilsson), *Jeppe Dahl, center. En fotbolls spelares [sic!] historia*, Stockholm: Bonnier 1936; Valdemar Hammenhög, *Nils skolungdomsmästaren. Idrottsberättelse för ungdom*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1943.

⁴⁶³ Johnny Wijk, *Idrott, krig och nationell gemenskap. Om riksmarscher, fältsport och Gunder Hägg-feber*, Stockholm: Symposium 2005.

mellan text och kontext.⁴⁶⁴ *Flickorna på Solbacka* bekräftar Lansers uppfattning. Genom de samhällsinriktade berättarkommentarerna formuleras här synpunkter relevanta för hur romanens unga kvinna skildras. Kerfves roman publicerades tio år efter att Sveriges kvinnor erövrat rösträtt och på allvar börjat ta större plats i det offentliga rummet. Ändå idealiserar romanen den unga kvinnans maktlöshet och uttrycker en negativ hållning till samtidens unga kvinnor. Enligt berättaren saknar den moderna kvinnan den tankeförmåga och bildning som krävs för att stå emot de förändringar som första världskriget skapat och som sköljer över landet. Följande citat får illustrera hur skildringens diskursiva position och ideologiska ställningstagande be-
fästs:

Nu är det sant, att Ester liksom tusentals andra flickor inte alls spekulera sig till detta – eller ens befattat sig det minsta med att studera dithörande litteratur. Ty flickorna i vår tid läsa verkligen så litet – allra minst sådant, som kan väcka tankar av mera värde. De ha bio och dansen och sporten på sidan om det nödtvungna – och så de hundra veckotidningarnas 'Sanna historier ur livet' – och det amerikanska tidningsreportaget – och så, hur de flottast skola klä sig och måla sig för att i kampen för tillvaron kunna flyta lättast på tidens strida ström, vart den nu leder efter de katastrofala omvälvningar, som blevo resultatet av det omstörtande världskriget (FpS s. 27).

De "katastrofala omvälvningar" som berättarkommentaren syftar på är troligen den ryska revolutionen 1917 och de revolutionära stämningar som gav återskall i många länder runt om i Europa, även i Sverige, i samband med de avslutande krigsåren och 20-talets inledande år.⁴⁶⁵ Om den unga moderna kvinnan är ett rö för vinden som obetänksamt flyter med i tidens "strida strömmar", utgör hon en revolutionär fara. Samtidigt går det inte att utesluta att resonemanget även syftar på den omvälvning som genomförandet av kvinnlig rösträtt innebar. Rudolf Kjelléns inlägg i rösträttsdebatten under 10-talet ekar genom de regelbundet återkommande kommentarerna om det

⁴⁶⁴ Susan Sniader Lanser, "Toward a Feminist Narratology" i *Feminisms. An Antology of Literary Theory and Criticism*, red. Robyn R. Warhol & Diana Price Herndl, New Brunswick: Rutgers UP 1991 s. 610–629 samt "Queering Narratology" i *Ambiguous Discourse. Feminist Narratology & British Women Writers*, red. Kathy Mezel, Chapel Hill: North Carolina UP 1996 s. 250–261. Både Andrae 2001 s. 113 och Österlund, 2005 s. 131 ff. diskuterar Lansers feministiska narratologi och kommenterar Lansers diskussion om huruvida läsarens föreställning om berättelsen påverkas av läsarens uppfattning om berättarens och författarens kön. Andrae 2001 s. 269 och Österlund 2005 s. 137.

⁴⁶⁵ Se exempelvis Sigurd Klockare, *Svenska revolutionen 1917–1918*, Stockholm: Prisma 1967.

obildade kvinnliga könet.⁴⁶⁶ De sociala grupperingar som önskade en återgång till den samhällsordning som rådde i Sverige före första världskriget, fick genom Kerfves ungdomslitteratur en ideologisk försvarare som kunde sätta ord på deras uppfattning.

Inom ungdomslitteraturen karakteriseras flickkaraktärer gärna genom sitt utseende. Särskilt betydelsebärande är håret, dess färg, längd och frisyr. Den anpassade flickan försågs i början av 1900-talet gärna med flätor som ett tecken på skötsamhet. Att klippa av sig flätan kunde vara ett tecken på uppror.⁴⁶⁷ Ester gestaltas inledningsvis som en utpräglad modern flicka med sitt kortklippta och shinglade hår. Denna frisyr laddades i början 30-talet med bland annat frihetsbegär och självständighet.⁴⁶⁸ Skolinternatet är en miljö lämpad för disciplinering och under sommaren disciplineras Ester till att rätta in sig i ledet med traditionella kvinnonormer, fysiskt markerade genom att hennes hår blir allt längre. I slutskedet framkommer att "[b]land pensionatets flickor var hon den enda, som hade naturligt hår – det vill säga ostubbat och ej enligt sentida modelagars bestämmelser och påfund parodierat! Nu svallade det som en guldfloed utefter hennes axlar och rygg och inramade hennes huvud liksom i en rik gyllene gloria" (FpS s. 144). Den "gyllene glorian" markerar Esters förvandling från protesterande flicka till anpassad ung kvinna. Genom att låta håret symbolisera inordnandet i en traditionell kvinnodiskurs, förbinds förändringen med en stärkande livskraft, till skillnad från den moderna tidens depraverande nöjen som musik och dans.

Könskodad klädsel är ytterligare ett sätt att markera skillnader mellan unga kvinnor och män.⁴⁶⁹ Med termen *cross-dressing* åsyftas fenomenet att en romanfigur använder kläder som kännetecknar det motsatta könet. Långbyxor på en flicka i en roman från 30-talet berättar något annat och mer än långbyxan på en romanflicka från 90-talet. Cross-dressing i 30-talets ungdomsroman innebar ett ifrågasättande av normer och utmanade den förhärskande könsordningen. Långbyxan blev inte allmänt använd i sportsammanhang förrän under 30-talet och först under 40-talet bar kvinnor långbyxor till vardags.⁴⁷⁰ Dessförinnan har byxan tillhört mannen och varit ett symboliskt

⁴⁶⁶ Se exempelvis Maja Hagerman *Trådarna i vägen. På spaning bland minnen och kulturarv i Sverige*, Stockholm: Norstedts 2019 s.180 f.

⁴⁶⁷ Österlund, 2005, s. 43 och 69. Om betydelsen av röda flätor, se till exempel Lundqvist, 1979 och Wahlström, 2011.

⁴⁶⁸ Fjelkestam, 2002 s. 16.

⁴⁶⁹ Maja Jacobson, *Kläder som språk och handling*, Stockholm: Carlsson1994. /Diss. Umeå/

⁴⁷⁰ Rudolf Broby-Johansen, *Kropp och kläder. Klädedräktens konsthistoria*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1954 s. 221 och 223; Eva Heggstad, "En smula karlavulna men ändå vekt kvinnliga" i *Omklädningsrum. Könsöverskridanden och rollbyten från Tintomara till Tant Blomma*, red. Eva Heggstad och Anna Williams, Lund: Studentlitteratur 2004 s. 75–99.

uttryck för makt. De långbyxor Ester bär är alltså en utmanande och upprorisk signal. Med kläders hjälp kontrasteras här historiens nutid mot gårdagen och förskjutningar i Esters utveckling accentueras genom utseende och kläder. I slutkapitlet är Ester förvandlad till fiskarflicka i "enkel bomullsklänning samt grova strumpor och kängor" (FpS s. 144). Den yttre förvandlingen uttrycker i texten den inre utveckling Ester genomgår på skolinternatet. Hon förbättrar sina mediokra betyg, finner den rätte, inlemmas i förhärskande överklassnormer och dito traditioner och låter som en yttre bekräftelse håret växa till att bli förföriskt långt.

Karaktärsdrag som handlingskraft och mod ingick i den maskulinitetsdiskurs som var förhärskande under 1900-talets tidiga decennier, men de ingick knappast i de dominerande normerna för unga kvinnor, enligt vilka flickor borde vara sköra, lydiga och prydliga.⁴⁷¹ I *Flickorna på Solhaga* får den kvinnliga protagonisten uppskattande kommentarer och beröm för sina maskulina egenskaper, sin handlingskraft och sitt mod. Möjligen är även detta en reminiscens från författarens pojkinriktade böcker. Därigenom berövas dock femininiteten epitetet duglighet samtidigt som de didaktiska pekpinnarna i Kerfves roman värnar om ett traditionellt kvinnoideal.

Någon kvinnlig frigörelse är inte heller aktuell, för även om Ester i bokens slutkapitel ger sig av på en ödesdiger flygtur tillsammans med två män, där planet störtar och hon skadas lindrigt, har den moderna kvinnan försvunnit ur sikte (FpS s. 154 f.). Kraschen och skadan påminner om det moderna samhällets ofullkomlighet och misslyckanden. De svedda vingarna varnar Ester för hybris och antyder ett öde likt mytens Ikaros. Även om skildringen till skillnad från många andra flickskildringar inte ägnar sig explicit åt relationer slutar den med att ljuv kärlek uppstår, följt av förlovning och äktenskap (FpS s. 156). Kerfves ungdomsskildring markerar på så vis gränser mot modernitetens kulturyttringar och det begynnande folkhemmets demokratiseringssträvanden samt förkastar den moderna kvinnan där självständiga, idrottande unga kvinnor uppträder i kort hår.⁴⁷²

Gustaf Lindwalls ungdomsskildring *Bc i tyska* inleds med att protagonisten Pelle är orolig för att kuggas i tyska och därmed inte klara realexamen. Ett examensvittne kommer fram och säger: "En svensk pojke tappar aldrig modet. Du ska få se, att det går bra" (BcT, s. 10). Pelle blir dock underkänd med betyget Bc i tyska. Då han är elev i realskolan under tidigt 30-tal tillhör

⁴⁷¹ Andrae, 2001, i kapitlet "Steget från flicka till kvinna – en fråga om uppfostran" s. 80–131. Ørvig, 1973 s. 9.

⁴⁷² Andrae antyder vid ett tillfälle möjligheten till ironisk läsning av en bestämd passage i berättelsen men väljer bort den läsarten då ironin förstärks av andra karaktärer "vilket gör moraltalet mindre ambivalent" Andrae, 2001 s. 99.

han sannolikt medel- eller överklass. Det råder både dyrtid och arbetslöshet. Men vare sig Pelle eller hans pappa förlorar modet trots att det under en lång period ser mörkt ut för fadern och familjen. Lindwall framstår som lyhörd för aktuella samhällsfrågor och fogar i just denna roman in den depressionens stämningar och den arbetslöshet som *snabbt spridit sig till Europa efter börskraschen i USA 1929*:

Pelle Nordmans pappa hade varit kamrer i en bank i Öby, men denna hade måst slå igen, och så stod han utan arbete. Han försökte överallt, men misslyckades, ty de stora firmorna hade inte råd att anställa nya, de gjorde istället allt för att inskränka sin personal. Överallt hörde man klagomål på de dåliga tiderna. Tusentals kontorister gingo arbetslösa, ja somliga fingo pröva på vad svält vill säga (BcT s. 12).

Såväl fadern som hans hustru framställs som strävsamma och tålmodiga människor. Mod och tapperhet är nyckelord i den uppfattning om svenskhet som här skrevs fram både för män och för kvinnor, unga som gamla. Den knapphet arbetslösheten medför anses i texten kunna övervinnas genom tålmodig strävan och handlingskraft. Lindwalls fiktionsvärldar tillhör dock enbart männen. Kvinnor är närmast osynliga eller hänvisade till hemmet. Genom en glimt av modern framhålls flera väsentliga karaktärsdrag för tidens dominerande kvinnosyn: en kvinna ska kunna hushålla och vara flitig utan att klaga eller visa "något tecken till missbelåtenhet" (BcT s. 12). Den idealtypiskt tålmodiga och underdåniga hustrun beskrivs med skärpa. Under 1900-talet var den hegemoniska maskuliniteten framförallt knuten till medelklassmannen.⁴⁷³ Hans funktion som familjeförsörjare och patriark definierades vanligtvis i förhållande till hans arbete. Den omfattande arbetslösheten under 30-talet påkallade därför en diskursiv förändring av maskuliniteten.⁴⁷⁴ När den redbare medelklassmannen oförskyllt drabbades av den ekonomiska samhällskrisen och tvingades till arbetslöshet, omformades samtidigt diskursen. I arbetslöshetens spår framhölls nu egenskaper som tålmod, strävsamhet och uppfinningsrikedom. I den dominerande uppfattningen om manlighet ingick även företagsamhet och handlingskraft som eftersträvnansvärda egenskaper. Det är ingen storslagen seger som vinnas i Lindwalls ungdomsroman, men fadern besegrar ändå arbetslösheten och framstår därmed som en förebildlig vuxen.

Till skillnad mot föräldrarna i Kerfves *Flickorna på Solberga* har Pelles föräldrar inte råd att låta honom läsa upp sitt tyskbetyg privat eller skicka

⁴⁷³ Andrae, 2001 s.159; Connell, 2005 s. 77 ff.; Öhrn, 2008 (b) s.134 f.; Widhe, 2015 s. 35 f.

⁴⁷⁴ Margot Bengtsson & Jonas Frykman, *Om maskulinitet. Mannen som forskningsprojekt, rapport nr 11*, Stockholm: Jämfo. Delegationen för jämställdhetsforskning 1988.

honom på ferieskola. Därför bestämmer sig pojken för att företa en arbetsvandring till Tyskland. Arbete är i Lindwalls roman en förutsättning för ett meningsfullt liv. Tillsammans är arbete och utbildning väsentliga framgångsfaktorer för att lyckas i livet och i så motto befinner sig Lindwalls roman i närheten av folkhemsdeologin, men i romanen saknas bilder av folkhemsdeologins grundläggande kollektivism. Istället stärker signifikanterna *arbete* och *utbildning* den individualistiska framtoningen. Trots att Pelle inte lämnar hemmet i uppror mot en auktoritär fadersfigur innebär upprottet ett ökat avstånd till föräldrarna. Han är, likt fadern, både tapper och handlingskraftig och vinner självständighet. Mönstret känns igen från utvecklingsroman och folksaga. Hjärten skickas ut på ett uppdrag, möter hinder han övervinner och återvänder därefter hem till Öby och revanscherar sig. Pelle vinner ingen prinsessa, men väl sitt realskolebetyg i tyska och mognad som människa. Lindwalls roman bryter därmed mot tidens gängse skolskildringar i skönlitteratur riktad till pojkar genom att betona utbildningens positiva värde för individens utveckling.

Samhällsanknytning är en betydande del i både Axel Kerfves och Gustaf Lindwalls böcker, vilket överensstämmer med Andraes konstaterande att samhällsanknytning är ett mer frekvent drag i ungdomslitteratur riktad till pojkar än till flickor.⁴⁷⁵ Ett rimligt antagande är därför att den påtagliga samhällsdebatten i *Flickorna på Solhaga* beror på att Kerfve vanligtvis skrev för pojkar. I Kerfves roman sker samhällsanknytningen med stöd av berättarinstansens kommentarer:

De uppflyttningar, som ej kunnat göras, bottnade visserligen i några fall uti bristande flit, där lärjungen i stället egnat sig för mycket åt annat än sina skolstudier. Vartill icke minst hörde den sig även bland flickorna allt mer tidsslukande sporten, så att det snart för bokliga studier under skolåren inte bleve över någon tid alls (FpS s.11 f.).

I romanen kontrasteras den gamla tiden mot den nya samhällsutvecklingen. När Ester, för att undslippa sommarens skolinternat överväger söka plats som husa eller piga, sätter väninnan Susanne henne resolut på plats och markerar i skarpa ordalag skillnaden mellan att tillhöra övre medelklass eller överklass och att vara tjänare:

Med potatisskalaren, diskbaljan och allt det andra? – Jag är rädd för, att du blir handikapad [sic!] av vilken platssökande lolla som helst, och att med din

⁴⁷⁵ Andrae, 2001 s. 245.

sport blir det sedan föga annat än jazzsprall på för dig minst sagt allt annat än passande danslokaler i lika olämpligt sällskap – allt nog i dessa kräftbölder, som nu undergräva hela vårt samhälle som allra värst (FpS s. 32).

Tanken på att umgås med folk från arbetarklassen ter sig för överklassflickan hisnande absurd. Enkla arbetande människor fyller väninnan med vämjelse och avslöjar hennes rädsla för det hon uppfattar som en hotfull arbetarklass. Frasen "undergräva hela vårt samhälle" anspelar på hur arbetarklassen eftersträvar en omfördelning av samhällets tillgångar och därför upplevs som ett potentiellt hot mot den högre samhällsklass de unga kvinnorna tillhör. När Ester invänder: "Jag tror jag dör! ... Har du blivit högfärdig? –Vet du inte att tidens högsta lösen är jämlikhet, demokrati, för alla? Att vi först och främst alla äro människor?" (FpS s. 32 f.) finns ett underliggande ironiskt tonfall närvarande och meningsutbytet skärps politiskt genom väninnans replik:

Jo, jag hör att du säger det. Men av den sorten finns det ännu fler olika arter än det finns bland höns, boskap, hästar och hundar – beroende på hjärna och förmåga att använda den. Därför tror jag, att bland *den* sortens kamrater, som du nu talar om, kommer du att mest bli som en sparv i tranedans och sålunda komma att riskera alldeles för mycket (FpS s. 33).

I många fall presenteras samhällsanknytningen genom berättarens ofta föraktfulla inlägg mot tendenser i den aktuella samhällsutvecklingen.⁴⁷⁶ Citatets människosyn visar att uppfattningen om människors lika värde vid denna tid inte är självklar i ungdomslitteraturen. Klasskillnaderna ges legitimitet genom att befästa fördomar om underklassen som intellektuellt underlägsen. Berättelsen äger en närhet till samtida brännande politiska samhällsfrågor som överlag är ovanliga i 30-talets ungflicksroman. Dialogen i *Flickorna på Solhaga* präglas som citaten visar av klassmarkörer som markerar skillnader mellan hög och låg i samhället. Berättarkommentarerna intar en konservativ diskursiv position som försvarar en äldre tids kvinnoideal i en patriarkal samhällsordning med absoluta klasskillnader. Samtidigt vittnar citaten ovan om en kritik mot den samarbetsanda mellan samhällsgrupper och klasser som kom att känneteckna folkhemspolitiken under 30-talet. Berättaren tar avstånd från den samhälleliga diskursförskjutning där klasstrider i Sverige ersätts med klassamarbete.

I Gustaf Lindwalls *Bc i tyska* utgör en invävd samhällsanknytning, den ekonomiska krisen, intrigens orsak. Under sin arbetsvandring möter Pelle fram-

⁴⁷⁶ Andrae uppfattar flera av dessa passager som "ett ohämmat moraliserande" (2001, s. 112).

förallt jämnåriga som han får hjälp av. Det finns en iögonfallande solidaritet mellan dessa jämnåriga arbetssökande pojkar. Trots att berättelsen kretsar kring Pelles förehavanden, placeras han i ett samhällssammanhang, där solidaritet med kollektivet är nödvändigt för den egna överlevnaden. Detta skapar en kluvenhet i förhållande till verkets grundläggande individualism. Pojkarnas vänskap är inte särskilt komplicerad: den uppstår när den behövs och av en kamrat förväntas framför allt lojalitet och duglighet. Denna iakttagelse rimmar väl med Michael Kimmels konstaterande att manlighet konstrueras i relation till andra män och väsentligen är en homosocial företeelse.⁴⁷⁷

Även skildringen av relationen till de vuxna skiljer sig åt i Kerfves och Lindwalls ungdomsböcker. Medan Pelle i *Bc i tyska* själv tar tag i sitt problem genom att våga sig ut i världen, är det föräldrarna som i *Flickorna på Solhaga* beslutar att skicka Ester på sommarskola. Den unga flickan förväntas inte och tillåts heller inte ta ansvar för sina egna handlingar utan passiviseras. Utan att utifrån enbart dessa två ungdomsböcker dra för stora växlar vad gäller tendenser i ungdomslitteraturen, vill jag ändå notera att särskilt *Flickorna på Solhaga* ger uttryck för den diskursiva strid om kvinnans emancipation som pågår i samhället under mellankrigstiden.

Under folkhemmets genombrottstid pågick ständiga konflikter om samhällets politiska inriktning. Rivaliserande diskurser påverkade ungdomslitteraturens skildring av samhället i riktning mot en individualistisk världsbild, där folkhem och folkhemsideologi inte fann någon plats. Ungdomslitteraturen påverkades av och påverkade själv i nästa led de diskurser som dominerade i samhället. Faktorer som klass och kön uttrycker sålunda en samhällelig tillhörighet i de båda nedslagsromanerna. Därtill kommer frågan om nationell identitet och uppfattningar om nationen som utgör en väsentlig flytande signifikant med inverkan på nodalpunkten *hem* i ungdomslitteraturens folkhemsideologiska framställning.

Dessa verk tillkommer vid en tid när den rasbiologiska diskussionen i hög grad inverkar på samhällsdebatten. De rasistiska uttryck som finns i ungdomslitteraturen definierades ofta som en fråga om utseende och karaktärsdrag. Esters gyllene gloria i Kerfves bok formas till sinnebild för den ursvenska kvinnan. Föreställningar om normalitet är ytterst en fråga om makt och här framgår hur skildringen av kroppsliga drag stärker uppfattningen om blond och blåögd svenskhet som nationella särdrag.⁴⁷⁸ Dessa drag betonas i både Lindwalls och Kerfves böcker, men i *Flickorna på Solhaga* markeras etniska skillnader på fler nivåer än så (FpS s. 86). I Kerfves verk kommenteras

⁴⁷⁷ Kimmel, 1996.

⁴⁷⁸ Jeff Werner & Tomas Björk, *Blond och blåögd. Vithet, svenskhet och visuell kultur*, Göteborg: Göteborgs konstmuseum, 2014.

både tysk och fransk nationalitet men i ännu högre grad angrips den amerikanska livsstilen, vars modeideal, musik och tidningar anses förleda ungdomen som varande en "publik bland de mest okritiska samhällslagren" (FpS s. 128). Genom berättarinstansen sammanförs klass med etnicitet även när det gäller svensk nationalitet. Det svenska folket beskrivs som handlingsförlamat och tafatt (FpS s. 51). I en passage i historien funderar Ester över en händelse, då hon agerat snabbt och rådigt för att hejda misshandeln av en ung pojke, medan tre män bara stillatigande iakttagit:

Ingen av de åskådande i den gapande trion rörde en hand för att skydda offret mot de andra. Nåja, detta var ju *svenskt* med besked och upprepades varje dag hela landet över. – Man *vill* nog – men kommer sig inte för! – Man är för tunga och senfärdiga. För långsamma i både armar och hjärna. (FpS s. 56 f.)

Denna stereotyp stadfäster ett synsätt på ett *vi* i motsats till de socialt och geografiskt situerade *Andra*. Uppfattningen om den 'tröge svensken' återfanns alltså i ungdomslitteratur från 1930-talet, i detta fall där protagonisten Ester tillhör en del av en överklass som ser ner på den vanliga svensken från arbetarklassen. I Kerfves bok markeras alltså skillnader ur såväl ett klass- och könsperspektiv som i fråga om etnicitet.

Även Lindwalls ungdomsbok påverkades av samtidens rasbiologiska debatt, men den föreställda gemenskapen runt nationen förankras genom väsentliga manliga svenska karaktärsdrag som exempelvis uthållighet och tapperhet. Till skillnad från Kerfve formulerar Lindwall en uppfattning om människors värde utifrån individens handlingskraft. Protagonisten Pelle frigör sig från socialt och ekonomiskt förtryck genom egen dådkraft och med stöd av de sociala krafter som omger honom. Outtröttlig vandrar han mil efter mil genom Danmark och vidare in i Tyskland. När han kommer till Berlin får han arbete hos några polsk-judiska fotografer i Berlin. De är handlingskraftiga män, men den repressiva makten, här i form av polisväsendet, sätter upp hinder även för handlingskraftiga personer, när de visar sig vara polska judar. När polisen begär att få fotografernas handlingar uppdragas att de saknar ett betydelsefullt papper – ett tillståndsbevis som krävs för att idka fotografering vid just Brandenburger-Tor (BcT s.123 f.). Följden blir att Pelle tvingas söka nytt arbete fastän fotograferna hittat en ny plats för sin verksamhet. Det är värt att notera att den tyska särbehandlingen av judar omnämns i en svensk ungdomsbok från 1931.

Skildringens individualistiska grundton, där individens handlingskraft och moraliska resning utgör grundförutsättningen för framgång, bygger

dock på en solidaritet mellan arbetssökande oavsett nationell tillhörighet. Den kluvenhet mellan individualism och kollektivism som träder i dagen är ändå partiell. Avgörande är individens moraliska resning då Pelle frigör sig från den auktoritära skolinstitutionen och lyckas balansera den institutionella makt skolan företräder. Den unge mannen må vara bärare av utveckling och framtidstro, men någon tilltro till samhällsförändringar i riktning mot social omsorg och välfärdspolitik formuleras inte. I båda verken pågår på ett diskursivt plan en kamp som delvis yttrar sig i ett motstånd eller en kluvenhet gentemot moderniteten och de demokratiseringssträvanden som pågår i samhället. Den civilisationskritik som *Flickorna på Solhaga* rymmer innebar ett motstånd mot ideologiska grundelement i folkhemsideologin som klass-samarbete och kvinnlig emancipation. Sammanfattningsvis kan konstateras att både Lindwalls och Kerfves ungdomsromaner gjorde sig till tolkar för folkhemsideologins rivaliserande diskurser.

Kollektivism och kvinnlig frigörelse – år 1941

I början av 40-talet var bokutgivningen för barn och ungdom ännu relativt mager.⁴⁷⁹ År 1941 utkom tio titlar av svenska författare riktade till ungdom över 12 år med handlingen helt eller delvis förlagd till Sverige. Titlarna är Sigrid Adams Klingbergs *Sonjas tonår*, Erik Asklunds *Silverligan*, Elsa Carlssons *De sju syskonen på Lunde*, Jöran Forsslunds *Flygplan över Älvholmen. Och andra berättelser för pojkar*, Gösta Högelins *Rolf blir flygkadett*, Maja Jäderin-Hagfors' *Ing-Britt och hennes friare. Roman för unga*, Ester Lindbergs *Syskonen Hägers sommarresa*, Dagmar Lindwalls *Lilla nakna galen går till filmen*, Irma S:t Cyrs *Maj & Co* och Per Westerlunds *Det räddande vargtjuttet*.⁴⁸⁰ Av dessa ingår två i denna studie: Erik Asklunds *Silverligan* (1941) och Maja Jäderin-Hagfors *Ing-Britt och hennes friare* (1941). Båda författarna är intressanta ur ett folkhemsideologiskt perspektiv. Erik Asklund ingick i gruppen av svenska proletärförfattare och Maja Jäderin-Hagfors uppfatt-

⁴⁷⁹ Lena Kåreland presenterar i *Modernismen i barnkammaren. Barnlitteraturens 40-tal*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1999, fördjupade studier i decenniets barnlitteraturutveckling.

⁴⁸⁰ Titlarna från 1941 är Sigrid Adams Klingberg, *Sonjas tonår*, Stockholm: Wahlström 1941; Erik Asklund, *Silverligan*, Stockholm: Tiden 1941; Elsa, Carlsson, *De sju syskonen på Lunde*, Uppsala: Lindblad 1941; Jöran Forsslund, *Flygplan över Älvholmen. Och andra berättelser för pojkar*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1941; Gösta Högelin, *Rolf blir flygkadett*, Stockholm: Wahlström 1941; Maja Jäderin-Hagfors, *Ing-Britt och hennes friare. Roman för unga*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1941; Ester Lindberg, *Syskonen Hägers sommarresa*, Stockholm: Svenska missionsförbundet 1941; Dagmar Lindwall, *Lilla nakna galen går till filmen*, Stockholm: Wahlström 1941; Irma S:t Cyr, *Maj & Co*, Stockholm: Wahlström 1941; Per Westerlund, *Det räddande vargtjuttet*, Stockholm: Lindqvist 1941.

ning om kvinnans emancipation genom yrkesarbete befann sig i debattens framkant.

Boëthius betonar i sin studie om andra världskrigsskildringar att vem man skriver för har betydelse för vad som behandlas.⁴⁸¹ Bland det tjugotal böcker han funnit från tiden 1940–45 är hälften riktade till pojkar, hälften till flickor och han urskiljer tre huvudteman: krigsskildringar som huvudsakligen framställs i flygäventyrets form och vänder sig till pojkar, skildringar av beredskapen som rikta till båda könen och slutligen berättelser om flyktingmottagande som en kvinnlig domän. I likhet med Boëthius kan jag konstatera att ungdomslitteraturen från 40-talets fem första år inte sökte förklara andra världskriget och att förföljelser av folkgrupper sällan förbands med nazismen.⁴⁸² Maja Jäderin-Hagfors' *Ing-Britt och hennes friare* (1941) uppmärksammas dock inte i Boëthius översikt. I verket antyds det pågående kriget, vilket är relativt ovanligt för samtidens ungdomsböcker och skildringen bryter därigenom mot det huvudmönster som Boëthius funnit. Därför har jag också valt att skärskåda Maja Jäderin-Hagfors' *Ing-Britt och hennes friare* (1941).

Sjö och hav är en diskursivt betydelsefull miljö i ungdomslitteraturen riktad mot pojkar under hela 1900-talet. I romanerna återfinns ofta ett stråk av frihetslängtan. Det är en av orsakerna till att jag här valt att behandla Asklunds *Silverligan*. En viktigare orsak att analysera hans roman i detta avsnitt är dock hans ursprung i arbetarklassen. Författare från samhällets övre samhällsskikt och dess mellanskikt dominerade vid denna tid bland ungdomslitteraturens upphovsmän medan författare med ursprung i arbetarklassen var fåtaliga. Asklund hör också till de författare som skrev både för ungdom och vuxna och ingick i den litteraturhistoriskt bemärkta gruppen "fem unga".⁴⁸³ Bland hans romaner kan nämnas *Fanfar med fem trumpeter* (1934), där 30-talets ungdomsarbetslöshet gestaltas. Asklunds proletära bakgrund är även betydelsefull för gestaltningen av klasserfarenheter i *Silverligan* (1941). Romanen utspelar sig i Stockholmsmiljö samt, likt Sigfrid Siwertz' *Mälarpirater*, på Mälaren.⁴⁸⁴

Erik Asklunds ungdomsskildring *Silverligan* präglas av hans inriktning som arbetarförfattare. I sin genomlysning av 30-talet framställer Martin Kyl-

⁴⁸¹ Boëthius, 2008 (a) och (b).

⁴⁸² I Gustaf Lindwalls skildring *Flykten över gränsen*, Stockholm: Wahlströms bokförlag 1945 görs dock en koppling mellan förföljelser av judar och nazismen.

⁴⁸³ Gruppen "Fem unga", uppkallade efter författarnas unglitterära antologi med samma namn från 1929, bestod av Erik Asklund, Josef Kjellgren, Arthur Lundkvist, Harry Martinson och Gustav Sandgren. Gruppen var framträdande exponenter för primitivismen i den svenska litteraturen. Även Kjellgren publicerar en skärgårdsskildring 1941 men protagonisten i hans roman är i tioårsåldern och behandlas därför inte. Även Gustav Sandgren publicerade flera berättelser riktade till barn. Ingen av dessa utkommer dock 1941.

⁴⁸⁴ Erik Asklund, *Fanfar med fem trumpeter*, Stockholm: Bonnier 1934.

hammar Asklunds *Lilla land* (1933) som exempel på en tidig roman om det svenska folkhemmet.⁴⁸⁵ Av intresse för min studie är därför att utröna om Asklunds visioner om ett framväxande folkhem även åtta år senare kan återfinnas i hans ungdomsskildring? Med andra ord: finns det en folkhemsideologisk diskurs i *Silverligan* – och hur kommuniceras den i så fall?

Magnus Nilsson framhåller att det är arbetarklassens vardagsliv som gestaltas i 30-talets arbetarlitteratur, men inte i de delar som gäller deras arbete och arbetsplatser.⁴⁸⁶ Han ställer sig frågande till varför den faktor som främst konstituerar arbetarklassen som kollektiv, arbetet, inte manifesteras mer i de skönlitterära skildringarna.⁴⁸⁷ Arbetslivets frånvaro kan, menar jag, med hjälp av en Bourdieu-inspirerad förklaring, sökas i kulturproduktionens betydelse för att befästa klasstillhörighet och status. Kulturproduktion är dessutom ett centralt område för diskursiv kamp om erkännande och hegemoni. Genom att använda Bourdieus kapitalbegrepp blir det möjligt att undersöka framställningen av klass i ungdomslitteraturen grundligare. Ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs fördjupas därför med stöd av en klassanalys som utgår från begreppet kulturellt kapital, särskilt vad gäller fritidssysselsättningar och smakomdömen. I följande avsnitt analyseras Asklunds skärgårdsskildring med blicken riktad mot fritiden under sommarens ljusa kvällar och kulturproduktion istället för mot utbildning och arbete.⁴⁸⁸

Arbetarpojkers sammanhållning

Silverligan är – efter Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* – den andra arbetarklasslitterära ungdomsskildringen i min stude. Bokens pojkprotagonist Manne är arbetarson och som sådan bärare av arbetarklasserfarenheter. Namnet Manne bärs även av protagonisten i Asklunds självbiografiska svit.⁴⁸⁹ Romanen ingår även i en intertextuell kedja klassiska

⁴⁸⁵ Kylhammar, 1994. Enligt Mikael Askander, *Modernitet och intermedialitet i Erik Asklunds tidiga romankonst*, Växjö: Växjö UP 2003 s. 101 /Diss./ har Asklund den 11/4 1933 i ett brev till Albert Bonnier skrivit att *Lilla land* är "en bok om folkhemmet i lyrisk form" något som visar att han redan under tidigt 30-tal var medveten om folkhemsbyggandet. *Lilla Land* syftar då på Erik Asklund, *Lilla land. Epos med parenteser*, Stockholm: Bonnier 1933.

⁴⁸⁶ Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund: Studentlitteratur 2006 s. 65.

⁴⁸⁷ Nilsson, 2006 s. 65. Jag uppfattar att det finns en likhet här med Birgitta Theanders, 2017 s. 311f. slutsatser om flickors arbete. Det vill säga att vare sig arbetsplatsen eller det direkta arbetet får särskilt stor plats i skildringarna.

⁴⁸⁸ Pierre Bourdieu, *Kultur och Kritik. Anföranden* Göteborg: Daidalos 1992 [1984] och *Kultursociologiska texter*, Stockholm/Stehag: Symposium 1994 [1986], särskilt s. 245–310.

⁴⁸⁹ Asklund skildrar uppväxten på Söder i Stockholm i sin svit om fem romaner *Manne, Röd skjorta, Mormon boy, Yngling i spegel* och *Kvarteret Venus* (1949–1957). Samtliga verk gavs ut i ett band 1959 med titeln *Boken om Manne*.

Stockholmsskildringar.⁴⁹⁰ Medlemmarna i gänget eller ligan presenteras inledningsvis med orden "Och så gick de, fyra stycken pojkar, uppför Högalids-gatan, svängde ner mot Münchenbacken och närmade sig Söder Mälarstrand och pråmarna" (SL s. 9), där ligans femte medlem förväntas befinna sig. Stor-stadsbeskrivningen fortsätter:

Det hade slutat regna. En ljum vind drog genom gatorna. Det doftade varm mylla från slänterna utmed Högalidsberget. Himlen började klarna och de stora suddiga majstjärnorna tittade fram över taken. En smal måne hade seglat upp och låg på lut över Skinnarviksbergens mörka plåtå, där rök-skyarna från bryggeriets skorsten långsamt drev förbi som mörka moln. [...] De ökade farten nerför backen svingade sig över räcket ovanför bryg-geriets stall och hasade sig utför sluttningen mitt för badhuset, som låg där som en gungande flotte och knirkade i svallet från en mälarbåt, som gled spöklik, vit över Riddarfjärden. (SL s. 9 f.)

Den målande beskrivningen med personifieringar av naturfenomen samt de många uttrycksfulla verben påminner om det klassiska inledningskapit-let "Stockholm i fågelperspektiv" i August Strindbergs *Röda rummet* (1879). Det fastkedjade badhuset som gungar i vattnet, leder tankarna till vågskval-pet som möter i Strindbergs roman, där "tjugo, trettio båtar [lågo] förtöjda vid kajen och [...] röcko i sina kedjor", en av de centrala bilderna för Arvid Falks försök att lösgöra sig ur den korrupta byråkratins grepp.⁴⁹¹ Liksom hos Strindberg slår klockorna hos Askhund (SL s.14). Manne känner som Falk "en underlig, beklämmande stämning smyga över sig" (SL s.14). Dialogen med Strindberg bidrar till att skapa konnotationer, dels till själva rummet, dels anteciperar den skildringens kommande samhällskritiska ansats.

Den beklämning Manne erfar i kvällningen på Skinnarviksbergen handlar om samhällets och livets förvandlingar. Den vitala aptiten på storstadslivet kombineras i *Silverligan* med en romantiskt influerad skildring av Mälarens omgivning och landsbygd. Moderniseringen av landsbygden återkommer i flera ungdomsberättelser från 30-talet och de första åren av 40-talet, lik-som ett problematiserande av förhållandet mellan landsbygd och stad som

⁴⁹⁰ Barbro Ståhle Sjönell behandlar i en artikel intertexter till Stockholmsskildringen i August Strindbergs *Röda rummet* (1879) och diskuterar där hur Erik Askhund i *Manne* (1949) för en dialog med *Röda rummet*. Barbro Ståhle Sjönell, "I fågelperspektiv. Erik Askhund, Per Anders Fogelström och Ulf Lundell för en dialog med Strindberg" i *Litteraturens arbetare. En vänbok till Per-Olof Mattsson*, red. Christer Johansson & Per Anders Wiktorsson, Lund: Ellerström 2012 s. 165–176.

⁴⁹¹ August Strindberg, "Röda rummet. Skildringar ur artist- och författarlivet" (1879), *August Strindbergs Samlade verk 6*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1981 s. 18.

innehåller ett civilisationskritiskt perspektiv på moderniteten.⁴⁹² Under genombrottets tid moderniseras landsbygden som ett led i det socialdemokratiska folkhemsbygget.⁴⁹³ *Silverligan* ger exempel på hur en litterär gestaltning involveras i och påverkas av en rådande politisk diskurs, i detta fall närmandet mellan bonde- och arbetarklass som det skisserades av Per Albin Hansson i folkhemstalet.⁴⁹⁴ När pojkarna i *Silverligan* kommer fram till gården, där kamraten Fido tvingats till "drängtjänst", beskrivs gården i romantiska ordalag: "Den låg nästan sovande i skuggan av några höga lindar, som blommade med hela moln av surrande bin i kronorna" (SL s. 109 f.). Citatet andas den primitivistiska strömningens karakteristiska längtan till en pastoral landsbygdsidyll. Folkhemmets konturer träder fram i *Silverligans* rurala miljö, där den magerlagda, långa bonden med yviga mustascher tar sig an pojkar på glid och kombinationen hårt arbete och närhet till jord och natur förädlar stadsgrabben.⁴⁹⁵ Där finns spår av en längtan, inte efter något svunnet, utan efter en kombination av äventyr och trygghet i nuet. Fiskaren Jansson, som litar på Manne och lånar honom en eka, symboliserar tryggheten. När pojkarna därefter hittar en grotta kombineras äventyret med ett behov av avskildhet från vuxenvärlden. I Mannes föreställningsvärld förenar grottan ett behov av både frihet och trygghet.⁴⁹⁶

Silverligans struktur liknar på flera sätt hjältesagens, men med några väsentliga skillnader. Likt sagens hjälte befinner sig Manne inledningsvis hemma men skapar sig frivilligt ett uppdrag, ger sig ut i världen och återvänder lyckligt hem. Den rättrådige Manne är delvis en machopojke i pojkligans maskulint homosociala kollektiv. Han har dock drag av Stephens kreativa pojktyp i och med sin empatiska läggning och sina etiska ställningstaganden.⁴⁹⁷

⁴⁹² Se exempelvis Jeanna Oterdahls trilogi om Helga Vilhelmina; Ester Blenda Nordströms romankvartett om rackarungen; Maja Jäderin-Hagfors, *Flickorna på Uppåkra. En bok för unga flickor*, Stockholm: Lindqvist 1936 och Astrid Lindgren, *Kerstin och jag*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1945.

⁴⁹³ Askander, 2003 s. 104.

⁴⁹⁴ Hansson, 1928.

⁴⁹⁵ Uttrycket pojkar på glid används ännu inte om fenomenet i tidens skönlitteratur, men det är samma diskurs om arbetarpojkar som här förmedlas. En liknande diskurs finns hos Wallander, men då är det hos prästen pojkarna finner ett annat ideal. Filmvetaren Per Olov Qvist diskuterar 30-talets landsbyggsfilmer och relationen mellan modernitet och tradition i ett folkhemperspektiv. Qvist, 1995 *Folkhemmets bilder. Modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Lund: Arkiv 1995.

⁴⁹⁶ Lydia Wistisen behandlar rummets betydelse för upproret. Hon konstaterar att "[p]rotagonisterna i alla mina exempel behöver vara på platser där de kan experimentera och agera utanför vuxenvärldens övervakning, där de kan känna sig både maktlösa och i kontroll, för att kunna utvecklas till självständiga individer", 2017 (b) s. 54 f. Wistisen berör även ungdomars behov av avskildhet i samband med förekomsten av kajor i ungdomslitteraturen. Wistisen, 2017 (a) s. 210 ff.

⁴⁹⁷ Se Stephens, 2002 s 44 och Österlund, 2005 s. 74 f.

Genom hjältesagan förmedlas traditionella värderingar som exempelvis manlighetsnormer till nya generationer av ungdomar.⁴⁹⁸ Den manlige hjälten karakteriseras av handlingskraft, kurage, aggressivitet, beslutsamhet och dominans.⁴⁹⁹ Dessa egenskaper återfinns i hög grad hos Manne men införlivade i en maskulinitet som dominerade 30-talets arbetarrörelse. Asklunds fiktiva arbetarpojke är aldrig aggressiv, utan uppträder snarare med eftertänksamhet och klokskap:

Han sjönk ner på en pollare. Satt där länge och kämpade med gråten. Men när han steg upp var han lugn. Det fanns bara en sak att göra: ta rätt på Frasse och få honom att lämna tillbaka pengarna. Sedan var det Fidos tur. [...] Manne vände om. Han kände sig lugn nu. Han grät inte längre. Vad tjänade det till? Nu började deras verkliga äventyr. (SL s. 63 f.)

Manne är en solidarisk ledare, vars auktoritet bygger på rättrådighet. Han konfronteras ständigt med motståndare som besegras, inte genom att slåss, utan genom klokskap. Något glorifierande av våldet som i klassiska hjältesagor förekommer inte. Även om personbeskrivningen är svart-vit, framstår själva samhället som komplext. Mannes motståndare utgörs av personer på skilda nivåer i samhället, men framför allt i form av den repressiva, förtryckande samhällsmakt som han och hans gäng utmanar i sina försök att rentvå kamraten Fido. Silverligan opponerar sig nämligen mot de repressalier samhällets uppfostringsinstitutioner riktat mot honom. Skildringens dynamiska drivkraft ligger därmed i motsättningen mellan å ena sidan frihet och å andra sidan makt och förtryck.

I Asklunds ungdomsroman är föräldrarna frånvarande och det pågår ingen föräldrakonflikt eller frigörelseprocess från föräldrar. Istället står konflikten mellan samhälle och unga i förgrunden. Ungdomarna är en del av samhället och påverkar som grupp den maktstruktur vari samhällets repressiva åtgärder ingår och medverkar härigenom till förändring. Därigenom ger skildringen plats för motstånd mot samhällets orättvisor. När ligans arbetarpojkar står enade är de starka nog att förändra en konkret situation och påverka händelseförloppet. Genom att markera en distinktion mellan ligans rättrådighet och samhällets trångsynthet betonas solidariteten mellan arbetarpojkar. Redan i bokens inledning avslöjas att en av gängmedlemmarna, Fido, är försvunnen. Manne ”tog reda på att Fido hade tagits i förhör, blivit överbevisad om sin skuld och utskickad till en bondfamilj i Uppland. Och nu

⁴⁹⁸ Margery Hourihan, *Deconstructing the Hero. Literary Theory and Children's Literature*, London: Routledge 1997.

⁴⁹⁹ Hourihan, 1997 s. 3.

föreslog Manne att de skulle fara och befria honom” (SL s. 30). Pojkarna vet vem den egentliga förövaren är och att kamraten således är oskyldig till det brott han anklagas för.

Traditionella hjältesagor har ett lyckligt slut, och *Silverligan* bryter bara delvis mot detta mönster. Trots att ligan rentvår kamraten från stöldanklagelsen, återvänder ligamedlemmarna till staden utan honom. Fido föredrar att stanna hos bonden ytterligare en tid. Lantarbetet och närheten till naturen har förändrat honom och stadslivet hägrar inte längre. Ett lyckligt slut manifesteras dock när han till slut återvänder och vänskapsbanden med kamraterna fortsatt är starka. Hjältesagans avslutning, poängterar Margery Hourihan, handlar om att övertyga läsaren att acceptera en särskild syn på världen.⁵⁰⁰ *Silverligans* avslutning öppnar för en demokratisk kollektivism som erbjuder läsaren hopp om fortsatt vänskap, en gemensam framtid och möjligen ytterligare äventyr. Framtiden finns i den kollektivism som utvecklas inom folkets breda lager. I *Silverligan* är ungdomarna representanter för det goda, de bär på ett framtidshopp och en framtidstro. I slutet av romanen är det drömmen om grottan som hägrar för Manne och han har en plan:

Ingen idé, sa Manne. Nej, vet ni vad vi ska göra?
Nej, sade de alla fyra.
Skaffa oss kanoter.
Kanoter! (SL s. 132)

Med egna kanoter har ligamedlemmarna möjlighet att själva bestämma när de besöker grottan. Det är inga enkla uppgifter pojkarna ställer sig, men tillsammans formulerar de ett gemensamt mål. ”Nu var de fulltaliga. Ingen fattades. Nu satt de samlade här, Silverligans medlemmar, och kände hur de höll ihop, att de var vänner, goda kamrater, som aldrig skulle svika varandra” (s. 132). Askund ger därmed röst åt den kollektiva solidaritetens betydelse för drömmen om ett folkhem som samhällets framtid. *Silverligan* ger uttryck för samma folkhemsidéologi som förekommer i hans vuxenromaner samt den diskursiva kamp som arbetarförfattare förde inom det kulturella fältet under 30-talet. Med Kimberley Reynolds i minnet kan man säga att *Silverligan* rymmer en radikal potential som öppnar för nya perspektiv och påvisar möjligheter att förändra.⁵⁰¹ Det finns en ungdomligt framtidsriktad rörelse i Askunds ungdomsbok, där ungdomar uppmuntras att närma sig världen tillsammans utifrån en tilltro till kollektivet.

⁵⁰⁰ Hourihan, 1997 s. 53 f.

⁵⁰¹ Reynolds, 2007.

Kärlek i krigstid

Maja Jäderin-Hagfors författarskap har uppfattats och beskrivits på motsatta sätt inom tidigare forskning.⁵⁰² Gunilla Domellöf menar i sin analys av hennes ungdomsbok *I livets vår* (1939) att romanen pläderar för en traditionell kvinnoroll och motsätter sig den moderna kvinnan.⁵⁰³ Eva Nordlinder framhåller däremot hur Jäderin-Hagfors' författarskap karakteriseras av skildringar av unga kvinnor på väg in i yrkeslivet och betonar att författaren behandlar kvinnors yrkesarbete och studiemöjligheter på ett för tiden radikalt och nydanande sätt.⁵⁰⁴ Birgitta Theander diskuterar i sin avhandling romanen *Barbro finner sin egen väg* (1945) och omnämner även i övrigt hennes författarskap sporadiskt.⁵⁰⁵ Theander poängterar i likhet med Nordlinder den obetydliga roll som de unga männen intar i Jäderin-Hagfors författarskap och framhåller istället att hennes böcker utmärks av samhällspolitiska ämnen som flyktingbarnsproblematik.⁵⁰⁶ Ingen av de ovan nämnda forskarna behandlar dock den ungdomsbok som är aktuell i min studie, nämligen *Ing-Britt och hennes friare*.⁵⁰⁷

Jäderin-Hagfors gör sig här till taleskvinna för unga kvinnors rätt till utbildning och egen försörjning genom yrkesarbete. Romanens kärleksskildring förespråkar även kamratäktenskap. Under mellankrigstiden pågick en diskursiv kamp om familj, äktenskap och kärlek. Kamratäktenskapet utvecklades under 30-talet och dess diskursiva inflytande gav återsken i ungdomslitteraturen. I *Ing-Britt och hennes friare* skrivs en alternativ diskurs fram med kvinnan som den självständiga och jämlike kamraten. Protagonisten, den 20-åriga Ing-Britt, är inte ett passivt objekt utan en viljestark, intellektuellt skarpsinnig ung kvinna som brottas med frigörelsen från fadern och samhällets normer. Hon lever isolerat i ett stort hus på landet tillsammans med sin far, professor Erik Örnander. Modern är sedan några år tillbaka avliden

⁵⁰² Zweigbergk (1965) förbigår Maja Jäderin-Hagfors författarskapet med tystnad.

⁵⁰³ Gunilla Domellöf, "När den rätte kommer". *En undersökning av svenska flickböcker från 1930-talet*. Umeå: Umeå universitet 1979 s. 46–53 [Stencil]; Maja Jäderin-Hagfors, *I livets vår. Roman för unga flickor*, Stockholm: Wahlström 1939.

⁵⁰⁴ Eva Nordlinder, "Att förvalta sitt pund. Yrkesliv och arbetsglädje i Maja Jäderin-Hagfors flickböcker" i *Om flickor för flickor* 1994 s. 144–165. Andrae behandlar framförallt Jäderin-Hagfors böcker mot yngre flickläsare (10–15 år) som publicerades på Wahlströms bokförlag. Hennes flickböcker med yrkesarbetande hjältinnor är publicerade på andra förlag. Andrae, 2001 s. 132.

⁵⁰⁵ Maja Jäderin-Hagfors, *Barbro går sin egen väg*, Stockholm: Lindqvist 1945; Theander, 2006 s. 263–265.

⁵⁰⁶ Maja Jäderin-Hagfors, *Klassens fosterbarn*, Stockholm: Wahlström, 1941; *Två små flyktingar*. Stockholm: Wahlström 1944.

⁵⁰⁷ Maja Jäderin-Hagfors, *Ing-Britt och hennes friare. Roman för unga flickor*, Stockholm: Wahlström 1941. Boken omnämns i registret över litteratur med yrkesmotiv hos Theander 2017 s. 348.

och fadern är helt uppslukad av sin forskning. Hushållerskan Millan styr och ställer med allt, men intar inte rollen som moderns ersättare. En kompakt tystnad råder i hemmet, Örngården, i kontrast till livfullheten hos närmsta grannarna i prästgården:

”Här talade man. Här hade man olika åsikter som man faktiskt kunde gräla om så att det sprakade. Man kallade varandra för idiot och åsna på det mest ogenerade sätt. Man for och kom tillbaka och for igen. Och för varje gång hade man så mycket nytt att tala om” (IBohf s. 45 f.).

Präستfamiljen är berättelsens enda kärnfamilj, men trots Ing-Britts idyllisering av livet i prästgården framträder sprickor i dess familjefasad. Prästen saknar ett förlåtande sinnelag, vilket yttrar sig i ett avståndstagande gentemot den äldste sonen som gått sin egen väg. Fadern som enväldig, maktutövande patriark ifrågasätts och därmed krackelerar familjen som disciplinerande enhet. Sprickorna i prästfamiljen tydliggör dessutom kyrkans minskade betydelse och den tilltagande samhällseliga sekulariseringen under folkhemsperioden.

Den unga kvinnan erövrar livserfarenheter i relation till några tidstypiska alternativa uppfattningar om manlighet gestaltade i bröderna Birger och Bengt från prästgårdsfamiljen och den unge tyske vetenskapsmannen Fritz. Ing-Britts svärmeri för Birger besvaras inte utan han betraktar henne ovanifrån med ett ringaktande löje. I Birger införlivas en hegemonisk maskulinitet som försvarar den rådande patriarkala samhällsordningen.⁵⁰⁸ I en politisk diskussion synliggörs hans ståndpunkter: ”Prat! Jag vet mycket väl att jag har rätt. Ett lands politik får inte läggas på kort sikt. Land och rike ska med lag byggas” (IBohf s. 43). Den hegemoniska maskulinitet som betraktar kvinnor nedlåtande, motsägs dock av Ing-Britts två andra ”friare”. Tyske Fritz Müller är under en kort period en betydelsefull person i Ing-Britts liv. Han visar sin uppskattning och tilltro till henne på flera sätt och intar en beskyddande manlig attityd vari ett utnyttjande av hennes naiva godtrogenhet ingår. Även om Fritz visar viss respekt för det kvinnliga könet, ingår han i en patriarkal ordning där män och kvinnor kompletterar varandra.⁵⁰⁹ Med den tredje friaren, prästens äventyrlige son Bengt presenteras en idealiserad modern maskulinitet med respekt för kvinnan som självständig individ och med egenskaper som framåtanda, självständighet och förmåga till förnyelse. Tillsammans med Bengt blickar Ing-Britt därför framåt mot ett kamratäktenskap på lika villkor.

⁵⁰⁸ Connell, 2005 s. 77 f.

⁵⁰⁹ Jonsson, 2012 s. 15.

Kamratäktenskapens framväxt som förebild, menar Ida Holm, hänger samman med en förändrad syn på kvinnans sexualitet.⁵¹⁰ Samtidigt hade kamratäktenskapens uppkomst även bakomliggande ekonomiska orsaker. Från 1884 blev ogifta kvinnor myndiga vid 21 års ålder, alltså vid samma ålder som män. Dock blev kvinnan åter omyndig om hon gifte sig. Giftnor blev myndiga först genom 1921 års giftermålsbalk. Lagen gällde endast dem som ingick giftermål efter att lagen trätt i kraft. Lagändringen innebar att män och kvinnor blev mer jämställda beträffande skyldigheter och rättigheter i hemmet gällande försörjning och barnuppfostran. Ända fram till 1939 var det möjligt att avskeda kvinnor som förlovade sig, gifte sig eller blev med barn. Kvinnor och män sökte därför kringgå delar av detta genom att leva under äktenskapliga villkor utan att ingå formellt äktenskap. På så sätt kunde kvinnan förbli myndig och därigenom behålla en del av sina ekonomiska tillgångar. Således blev kamratäktenskapet eller Stockholmsäktenskapet som det även kom att kallas, en ekonomiskt fungerande samlevnadsform.

Den diskursiva kamp som pågick under mellankrigstiden mellan dem som krävde allmän avhållsamhet för båda könen och dem som ansåg att båda könen skulle ha glädje av sexuallivet, utvecklades med tiden till de senares fördel.⁵¹¹ Föga förvånande förbigås sexualiteten i Jäderin-Hagfors' skildring, trots protagonistens tre friare och det avslutande kamratäktenskapet.⁵¹² Det dröjde ytterligare tjugo år innan det sexuella tabut i ungdomslitteraturen bröts. Det samtal om kvinnans frigörelse genom yrkesarbete som pågår i det här behandlade verket har däremot nära anknytning till det samtal som fördes om kvinnans framtid under folkhemmets genombrottsstid. Genom att iscensätta tre skilda uppfattningar om manlighet upprättas i romanen en språngbräda för att tänka nytt och annorlunda när det gäller kvinnans emancipation. Här kombineras nämligen, som jag kommer att påvisa, kvinnlig frigörelse med synen på äktenskap, familjestruktur och arbete.

En mer central position för ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs än kamratäktenskapet intar synen på arbete och dess betydelse för unga människors utveckling. Vikten av arbetets betydelse löper genom hela romanen. Nödvändigheten av att även unga kvinnor har ett fast arbete och får förtjåna sitt levebröd och slippa beroendet av en man betonas. Inom det socialdemokratiska partiet och inom folkhemsidéologin pågick vid denna tid en

⁵¹⁰ Blom, 2006 s. 336–352.

⁵¹¹ Blom, 2006 s. 336–352.

⁵¹² Andrae kommenterar kamratäktenskapets averotiserande aspekt i Wahlströms flickböcker 2001 s. 244; Fjelkestam, 2002 s. 132 ff., behandlar kamratäktenskapet i en rad romaner från 30-talet och konstaterar att de skildras som en kompromiss mellan yrkesliv och kärleksliv/familjeliv.

diskursiv kamp om kvinnans sociala ställning mellan å ena sidan ett könskomplementärt synsätt, där kvinnan som husmoder framhölls, och å andra sidan ett frigörande perspektiv med ekonomiskt oberoende som villkor.⁵¹³ Under mellankrigstiden dominerades folkhemspolitiken av ett traditionellt könskomplementärt mönster, där idealet var att arbetarklassens mödrar i likhet med över- och medelklassens, skulle få vara hemmafruar och mannens lön därför borde räcka till familjens försörjning. Samtidigt förekom en annan politisk strömning inom socialdemokratin som i stället betonade att kvinnans frigörelse förutsätter ekonomiskt oberoende och att kvinnor därför skulle ges möjlighet att försörja sig själva. Jäderin-Hagfors lyfter i sina romaner betydelsen av ekonomiskt oberoende. Protagonisten Ing-Britt längtar efter utbildning och att kunna försörja sig: "Jag skulle göra vad som helst för att försörja mig, arbeta på en fabrik eller gå bort och städa" (IBohf s. 33). Hon är strävsam och pålitlig och har stått vid sin fars sida alltsedan moderns död, men vid tjugo års ålder tar hon mod till sig och ber sin far att få börja studera.

Trots att fadern inser hennes studiebehov väljer Ing-Britt att lära sig maskinskrivning hemmavid. Det första självständiga skrivarbetet är nervpirrande att överlämna till fadern: "Efter ett par dagar gick Ing-Britt en morgon in till fadern med ett brunt kuvert i handen. Hon faktiskt darrade av spänning då hon lämnade fram det" (IBohf s. 79). I fortsättningen är det Ing-Britt som skriver rent faderns anteckningar. Hon konstaterar stolt att detta är

[...] ett för mig mycket stort ögonblick professor Örnander, jag har för första gången i mitt liv fått en avlöning och för första gången har jag själv kunnat köpa mig något. Det är egentligen mycket ynkligt. Jag är tjugu år och då är ju de flesta flickor självförsörjande. Nej, nej, du ska inte tro att jag vill bort härifrån nu. Jag är bara glad åt att jag kan göra någon nytta. (IBohf s. 82)

Genom arbetet erövrar Ing-Britt en värdighet, eftersom det ger henne frihet att själv bestämma över sina inköp. Det självförsörjande perspektivet är på så sätt centralt i romanen. Detta var ett för tiden betydelsefullt ställningstagande i den diskussion om kvinnans uppgift som pågick inom bland annat den socialdemokratiska arbetarrörelsen och dess kvinnoorganisation.⁵¹⁴ Ing-Britt är bärare av en genomtänkt syn på relationen mellan kärleken till arbetet och kärleken mellan två människor. "Det är skillnad på kärlek och kärlek, jag menar den till arbete och ... den andra. Hon har rätt, tänkte han [Fritz] och den ena känslan behöver inte förskjuta den andra" (IBohf s. 112). Jäde-

⁵¹³ Hirdman, 1992 s. 36 ff.

⁵¹⁴ Hirdman, 1992 s. 36 ff.; Fjelkestam, 2002 s. 145 ff.

rin-Hagfors ungdomsbok formulerar därutöver skillnader i uppfattningarna om kvinnans frigörelse som generationsbaserade. Den äldre hushållerskan hävdar till skillnad från Ing-Britt, kvinnans uppgift som ett komplement. Ing-Britt däremot anför uppfattningen om kvinnans rätt att förvärvsarbeta.

Under andra världskriget blev synen på nationen och den nationella frågan givetvis en nyckelpunkt i det politiska samtalet. Andra världskriget utspelade sig omedelbart runt Sveriges gränser. Norge, Danmark och Finland blev alla indragna i andra världskriget medan Sverige hölls utanför, till stor del genom betydande eftergifter gentemot Tyskland. Genom radions nyhetsrapportering kunde Sveriges befolkning regelbundet motta rapporter om kriget. Männen låg i beredskap och kvinnorna skötte hem och arbete. Professorn är dock inte inkallad, då hans arbete anses ha betydelse för krigets utgång. Genom faderns arbete och de resonemang som förs om betydelsen av hans arbete, lyfts den nationella frågan återkommande. När en tysk vetenskapsman installerat sig i Örngården för att följa professorns arbete, tonar en spionhistoria fram. Den unge tysken spionerar på professor Örnanders vetenskapliga rön vilket delvis vänder upp och ned på Ing-Britts värld. Något uttryckligt avståndstagande till nazismen står emellertid inte att finna i boken utan Jäderin-Hagfors idkar en märklig balansakt i skildringen mellan ett avståndstagande till den tyska staten och en förlåtande attityd gentemot enskilda individers handlande.⁵¹⁵ Protagonisten funderar över den tyske mannens beteende i ordalag påfallande naiva för att uttryckas 1941: "[o]ch antagligen arbetade han på uppdrag av en annan stat. Kanske hans egen, kanske en annans, vem visste?" (IBohf. s. 120.) Romanen utkom vid en tid då kriget pågått i två år och nazismens tyska segertåg var nära att sluka hela Europa. Sveriges grannländer var ockuperade. I Tyskland hade riksdagshusbrand och Kristallnatt passerat och koncentrationslägrens existens var kända. Trots detta tar i romanen professor Örnander emot tyska vetenskapsmän i sitt hem, där han håller på att slutföra

något som alla länder skulle vilja äga som sitt. Det skulle ju bli ett vapen mot krigets mest fruktansvärda mordredskap. Något som ögonblickligen kunde tillintetgöra verkningarna av de giftiga gaser som man använde sig av i krig (IBohf s. 120).

Tanken att en svensk vetenskapsman samverkar med tyska forskare mitt under andra världskriget ter sig på flera sätt anmärkningsvärd, för att inte

⁵¹⁵ Boëthius 2008 (a) och (b) konstaterar att i ungdomslitteratur från 40-talet om andra världskriget finns det inte alltid ett markerat avståndstagande till den tyska politiska ideologin.

säga märklig. Det är visserligen möjligt att läsa händelsen som en indirekt kritik mot Sveriges eftergiftspolitik mot tyska riket i krigets inledningsfas. Romanen utkom i en tid då europeiska vänsterrörelser pläderade för en folkfront mot nazismen och kampen mot kriget var central. Folkfrontsidéerna påverkade även den svenska vänsterns utveckling, även om socialdemokratin betraktade folkfrontsrörelserna med viss misstro.⁵¹⁶ Det var inte bara på den politiska arenan som folkfrontsrörelser växte fram utan även inom den kulturella sfären. Redan 1934 utgavs i denna anda det första av två nummer av tidskriften *Mänsklighet* på Clartés förlag med konstnären Albert Amelin som redaktör. Eftersom det orsakade en stark reaktion i Sverige när Svenska Pressbyrån vägrade distribuera tidskriften, är det rimligt att anta att Jäderin-Hagfors var medveten om världsläget.⁵¹⁷ Trots det valde hon dock att i skildringen betona försoning med den enskilda individen framför möjligheten att inom fiktionen angripa den tyske vetenskapsmannen.

Både Helene Lööw och Bibi Jonsson framhåller att ett grundläggande drag i nazismen är männens överordnande ställning över kvinnan och betonar nazismens kvinnofientlighet.⁵¹⁸ I det ljuset blir Jäderin-Hagfors framställning desto märkligare: om man beaktar att hennes inställning till kvinnans rätt till arbete och självständighet markant avviker från den nazistiska ideologin blir den svår att förstå. Hon arbetade dessutom med andra associationsfärer än dem som kännetecknade den nazistiska rörelsen och dess författarinnor.⁵¹⁹ Ändå finner man inget direkt ställningstagande mot nazistisk ideologi i Jäderin-Hagfors ungdomsbok.

⁵¹⁶ Britt Hultén, *Kulturtidskrifter på 30-talet. Nordeuropa, Ateneum, Fronten*, Lund: Bo Cavefors 1977 s. 33 ff. /Diss. Stockholm/

⁵¹⁷ Hultén, 1977 s. 32

⁵¹⁸ Heléne Lööw, *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*, Göteborg: Göteborgs universitet 1990 /Diss./ och Jonsson, 2012 s. 14.

⁵¹⁹ Östling, 2008 s. 27.

Från rackarunge till ung dam – Ester Blenda Nordström

Följande fördjupning ägnas Ester Blenda Nordströms romankvartett om Ann-Mari Sofia Lindelöf, publicerad 1919–1933.⁵²⁰ Trots att utgivningen sträcker sig över tidsramarna för både kapitel tre *Striden om folkhemmet* och kapitel fyra *Genombrottets tid*, har jag valt att behandla kvartetten i ett sammanhållet fördjupningsavsnitt.

Kvartetten omfattar titlarna *En rackarunge* (1919), *15 år. Några blad ur en rackarunges liv* (1921), *Patron Annmari. Rackarungen blir bonde* (1931) och *Patron förlovar sig* (1933).⁵²¹ Rackarungen Ann-Mari utvecklas i böckerna från föräldralös flicka till självförsörjande bonde och förälskad ung kvinna. Avsnittet uppmärksammar särskilt kvartetten ur ett kvinnoemancipatoriskt perspektiv. Kvinnans frigörelse berörde samhällets och vardagslivets alla områden under 1900-talet, inklusive det framväxande svenska folkhemmet. Kvinnans underordnade ställning i ett patriarkalt samhälle väcker frågor om makt och maktutövning. Skilda faktorer och strukturer upprätthöll den patriarkala samhällsordningen, allt från lönearbete och arbetsfördelning, över sexualitet och våld till en könsnormerande uppväxttid. Kvartettens relation till moderniteten är väsentlig och därför undersöker jag även hur dess civilisationskritik utformas eftersom detta är av betydelse för tolkningen av hela dess relation till folkhemsideologin.

Boel Westin tangerar i sin forskning frågan om kvinnlig frigörelse och konstaterar samtidigt att en genomgripande studie av Nordströms romankvartett saknas.⁵²² Hon framhåller att Nordströms kvartett förnyar ungdomslitteraturen riktad till flickor framförallt genom de livfulla upptågen ”i kombination med Ann-Maris sociala medkänsla”.⁵²³ Ett försök att möta det behov som Westin efterlyser görs av Eva Wahlström men då ur ett jämförande perspektiv med Astrid Lindgrens Pippi Långstrump-böcker och den danska författaren Karin Michaëlis’ Bibi-böcker. Enligt Wahlström pekar de två avslutande romanerna om Ann-Mari i ”riktning mot ett folkhemsideal med kvinnliga förtecken”.⁵²⁴ Westins och Wahlströms utsagor har inspirerat mig

⁵²⁰ Boel Westin kommenterar i sin artikel ”Tintomaras äventyr. Ester Blenda Nordström” i *Om flickor för flickor* 1994 (b) s. 183–197 s. 185., hur stavningen av protagonistens namn varierar. Jag använder konsekvent formen Ann-Mari, utom vid angivandet av titeln på svitens tredje del.

⁵²¹ Nordström 1919, 1921, 1931, och 1933.

⁵²² Boel Westin, 1994 (c) s. 186. Romansvitens koppling till Tintomara påtalas även av John Landqvist i minnesboken *I ungdomen. Scener ur den förlorade tiden*, Stockholm: Bonnier 1957 s. 244; Zweigbergk, 1965 s. 451.

⁵²³ Westin, 1994 (b) s.191.

⁵²⁴ Wahlström, 2011 s. 259. Se även Eva Heggstad, ”Drömmen om det goda samhället. Anne Vildkatt, Kulla-Gulla och fröknarna von Pahlen” i *Konsten att berätta för barn* 1996:26. Forskningen har framförallt uppmärksammat Nordströms journalistiska verksamhet. Margareta

till att ägna fördjupningen i detta kapitel åt Nordströms kvartett. Jag söker därför här svar på frågan om det är möjligt att läsa Nordströms unga flicka som metafor för förändring och om hon i så fall är en modell för kvinnlig frigörelse och en samhällsförändring i riktning mot folkhemmet? Det är befogat att ånyo inskräpa att fiktionsgestalten Ann-Mari liksom hennes skapare Ester Blenda Nordström ingår såväl i ett fiktivt som i ett reellt patriarkalt samhällssystem. Som Österlund påpekar är pojkflickan en karaktär som inte är helt enkel att avläsa och frågan är huruvida pojkflickan Ann-Mari verkligen "rubbar den rådande könsordningen" genom sitt agerande och sin kropp.⁵²⁵

I sin studie över makt och förtryck i ungdomslitteratur diskuterar Roberta Seelinger Trites den anpassning till rådande ideologier som förekommer.⁵²⁶ Den rebelliska Ann-Mari utmanar rådande normer, men anpassar sig i kvartettens sista del till samhällets konventioner och förlovar sig.⁵²⁷ Trites betonar att den tidiga amerikanska ungdomslitteraturen utgår från en upproriskhet sammanflätad med social kritik till skillnad från europeisk ungdomslitteratur som växer fram ur bildningsromanens romantiska tradition och resulterar i berättelser om individers mognadsprocesser.⁵²⁸ Den moderna amerikanska ungdomslitteraturen har dock närmast sig bildningsromanens tradition, men, menar Trites, fortfarande på ett sätt som omfattar någon form av social kritik.⁵²⁹ När hon diskuterar Mark Twains och Louisa M. Alcotts författarskap, betonar hon en kontext påverkad av Ralph Waldo Emersons idéer och en romantisk religiositet, för att visa hur betydelsefull tidsandan är för de bärande civilisationskritiska tankarna. Nordström var, likt Alcott, verksam i en starkt föränderlig tid, då kraftfulla idéströmningar om kvinnors situation och möjligheter bredde ut sig. Nordströms kvartett utkom under mellankrigsåren, långt senare än Twains och Alcotts verk, men är inte opåverkad av dem.⁵³⁰ Sammantaget innebär detta att jag i denna fördjupning undersöker om det i kvartetten finns en radikal potential eller öppning för samhällsförändring i riktning mot folkhem och folkhemsideologi.⁵³¹

Stål har utöver sin avhandling *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, Göteborg: Göteborgs universitet 2002. /Diss./, publicerat flera artiklar om Nordström. Se även Fatima Bremmer, *Ett jävla solsken. En biografi om Ester Blenda Nordström*, Stockholm: Forum 2017.

⁵²⁵ Österlund, 2005 s. 73.

⁵²⁶ Trites, 2000.

⁵²⁷ Nordström, 1931.

⁵²⁸ Roberta Seekinger Trites, *Twain, Alcott and the Birth of the Adolescent Reform Novel*, Iowa City: Iowa UP 2007.

⁵²⁹ Trites, 2007.

⁵³⁰ Westin, 1994 (b), s.186 f. Westin nämner Mark Twain och Lucy M. Montgomerys *Anne på Grönkulla*.

⁵³¹ Reynolds, 2007.

Moderniseringsprocesser samexisterar nödvändigtvis med uttryck för ett äldre bestående samhälle, vilket kan resultera i kluvenhet och ambivalens inför det nya. Seklets svenska ungdomslitteratur under perioden före 1945 innehåller flera verk där en tvekan inför eller rentav ett motstånd mot moderniteten kan skönjas. Både Westin och Wahlström diskuterar Nordströms ambivalenta hållning till moderniteten utifrån hennes primitivistiska hållning.⁵³² I kvartettens två avslutande delar pekar Ann-Maris satsningar på jordbruket mot en hoppfull framtid. 30-talets primitivistiskt inspirerade gröna våg-trend, liksom den socialdemokratiska politiken att skapa samverkan mellan bonde- och arbetarklass bidrar till ett samhällsklimat, där den svenska landsbygdens jordbruk förnyas, med nya maskiner och statliga jordbruksreformer.

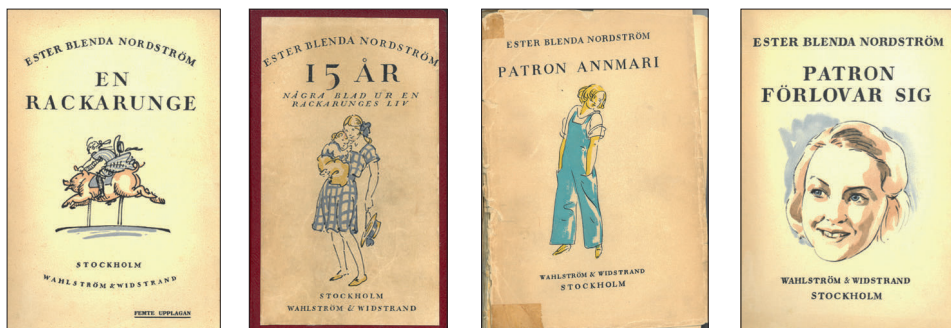
Längtan efter en pastoral idyll är överlag ovanlig i ungdomslitteraturen som vanligtvis kännetecknas av längtan efter förändring eller uppror. Dessutom präglar stadsmiljön i högre grad än landsbygden ungdomsbokens miljöskildringar.⁵³³ Ann-Mari köper sin jord, sin gård och sina djur för ärvda pengar för att uppfylla en länge närd dröm om ett eget hem. Ann-Maris lilla jordbruk och hem påverkas av världen utanför. Samtidigt som samhällets urbanisering växer sig starkare ökar intresset för natur och landsbygd. Jordbruket rationaliseras med hjälp av ny teknik – såsom traktorer och äggkläckningsmaskiner – vilka patron Ann-Mari inte är sen att erövra. I de två avslutande delarna av romankvartetten – skildras protagonisten inte längre som rackarunge utan som ung kvinna. Samtidigt utgör jordbruket en statisk arena till vilken den moderna människan kan återvända, en trygg plats där hon kan slå sig till ro: "Hon hade alltid längtat efter och drömt om att få leva ett liv som Robinson Crusoe eller Isak i 'Markens gröda' – ensam, själv göra allt, själv hitta på och fundera ut, hur det och det skulle kunna ordnas" (PAM s. 104).

Nordströms dialog med moderniteten inrymmer ett bejakande av dess löften om förändringar i form av teknologisk utveckling. Samtidigt finns där en ambivalens i avståndstagandet från modernitetens storstadsliv, där varufiering och estetisering av kvinnan är framträdande inslag. Ann-Mari kombinerar den gröna lantlivsdrömmen med modern teknik, när hon med hjälp av dyrbara presenter från mostern och egna pengar förverkligar sin dröm om ett eget jordbruk. Hon tillhör varken de fattiga eller de svaga och utsatta samhällsgrupperna, utan hör hemma bland de välbeställda som vid denna tid har

⁵³² Wahlström poängterar att Nordström som primitivist är "en av de första kvinnliga sådana" Wahlström, 2011 s. 108 f. Se även Landqvist, 1957 s. 241, och s. 252; Westin 1994 (c) s. 193. Nilson 2003 s. 97 framhåller att svenskt 1930-tal i litteraturhistoriska översiktsverk beskrivs som "primitivisternas och autodidakternas decennium".

⁵³³ Nikolajeva, 2004 s. 77. Se även Wistisen, 2017 (a).

råd med utbildning, bildningsresor i Europa och egna herresäten. Ann-Mari vill förändra sin egen position, inte samhällsstrukturen. Epitetet "patron" i de två avslutande titlarna markerar precis detta, Ann-Maries egen position är förändrad, men den hierarkiska klasstrukturen består.

Ur ett maktperspektiv är det uppenbart en fördel att Ann-Marie försöker agera som en enskild individ och inte tillsammans med andra. Inte ens i fiktionens värld var det i början av 30-talet möjligt att förlänga pojkflickstiden ända in i livet som ung vuxen kvinna. Den liberala framgångs- och individualism-ideologin gällde inte för kvinnor i början av 30-talet. Inte ens titeln "patron" lyckas här frammana den självklara ledaren i Ann-Mari. Ensam var det svårt att bryta rådande normer för kvinnor. Den individualistiska världsbild som dominerar Nordströms romankvartett leder därför till att ingen folkhemsideologisk diskurs formuleras, trots det emancipatoriska anslag som där finns och som öppnar för förändringar. I berättelsen om moderniteten förblir kvinnan vanligtvis marginaliserad. Ofta tar hon plats som symbol för en svunnen tid på samma sätt som det glada, naiva barnet och den kraftfulle vilden.⁵³⁴ Ann-Mari utmanar ständigt de skillnader mellan könen hon möter och som förstärks genom kulturella yttringar gällande stil och smak, medan klasskillnader betraktas som självklara. Därför vill jag i det kommande fördjupa analysen av flickans utvecklings- och mognadsprocess för att därefter relatera den till en folkhemsideologisk diskurs.

När Toijer-Nilsson eftersökte en modern flicka i 1900-talets ungflickskildringar konstaterade hon att det är Jeanna Oterdahl som allra tidigast förlänger "den kvinnolinje som går från Fredrika Bremer över Ellen Key till Elin Wägner".⁵³⁵ Oterdahl är den ungdomsförfattare som, menar Toijer-Nilsson, "hävdar de rent kvinnliga värdena" och därmed undviker att göra "männens

⁵³⁴ Nina Björk, *Sireners sång. Tankar kring modernitet och kön*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1999 s. 12.

⁵³⁵ Toijer-Nilsson, 1983 s. 248.

värdenormer till kulturmönstrets grundval”.⁵³⁶ Nordströms *En rackarunge* ingår inte i den kvinnolinje som Toijer-Nilsson tecknar, eftersom rackarungen här på ytan i hög grad anammar maskulinitetens värdenormer. Att som 13-åring uppträda som pojkflicka med det motsatta könets attribut och pojkaktighet är möjligt, men det är betydligt svårare att fortsätta vara pojkflicka som förälskad 20-åring. Som 13-årig pojkflicka framhäver Ann-Mari de kulturella fenomen som formar jaget och könet, men ändå inte. Nordström hämtar, menar Westin, sina ”förbilder från den manliga sfären, det är mestadels pojkar och män som hon fraterniserar med”.⁵³⁷ Motståndet mot att vara prydlig var tidstypiskt för pojkflickan.⁵³⁸ Än mer tjuvpojkaktig skulle Ann-Mari vara om inte det spontana och naiva hos det ensamma och utsatta föräldralösa barnet lyst fram. I Ann-Maris egenskap av rackarunge frammanas en pojkaktig äventyrlighet i den unga kvinnokroppen samtidigt som ögonen skvallrar om ett flickaktigt sinnelag:

Näsan blå och svullen, ena kinden hade ett stort sår och över hela ansiktet gick en bred röd tjock rulle. Och mitt i allt detta mötte ett par förskräckta ögon hennes, [fru Dammels] den lilla flätsnoppen stod rätt ut i nacken och över hela flickan låg en sorts undergivet jag-väntar-det-värsta uttryck, som var oemotståndligt. (ER s. 80)

Ann-Mari har inte erövrat förmågan till manlig behärskning och beräkning. Istället är hon undergiven. Hennes pojkaktighet och rackartyg bär kvinnliga kännetecken av spontanitet, obehärskade känslor och undergivenhet. Ann-Mari gestaltas som en naiv naturvarelse, en livgivande gåva till pojkarna och männen hon umgås med. Den buttre Åstrand tinar upp av hennes pladder. Hon umgås sällan med andra flickor. Som föräldralös saknar Ann-Mari föräldrar att göra uppror mot. Istället har hon sin frånvarande moster och äldre inackorderingskvinnor att förhålla sig till. Mot dessa kvinnor – med titlar som vittnar om börd och status som friherrinnor och prostinnor – riktar hon sina protester, men hennes uppror är kortvariga: ”Här tant Elin. Jag lever. De var inget farligt alls. [...] Jag ska aldrig flotta mer, tant Elin! sade Ann-Mari. Fast det är det roligaste som finns” (ERU s. 56). Den bångstyriga flickan utvecklas därefter till god husmor och maka enligt klassiskt flickboksmönster likt Louisa May Alcotts pojkaktiga flicka Jo i *Unga kvinnor* (1871).⁵³⁹

⁵³⁶ Toijer-Nilsson, 1983 s. 248 f.

⁵³⁷ Westin, 1994 (b) s. 190.

⁵³⁸ Österlund, 2005 s. 224.

⁵³⁹ Louisa May Alcott, *Unga kvinnor eller Margret, Hanna, Betty och Amy. En tafla ur lifvet i hemmet*, Stockholm: Bonnier 1871.

Ann-Mari är en ambivalent karaktär, som samtidigt förnekar och bejaktar modernitetens diskurser inom folkhemmet. Hos Nordström exponeras Ann-Marie inte på något sätt som yta eller som estetiskt objekt. Istället väljer Nordströms unga kvinna bort storstadslivets förföriska yta, trots att hon efter studenten rest runt i Europa under ett år tillsammans med sin välbeställda moster. Hon föredrar bondelivet och skaffar sig eget hem och en bit jord att försörja sig på. Samtidigt som dessa handlingar innebär ett förnekande av och ett avståndstagande från moderniteten bejaktar hon modernitetens landvinningar. Redan i *En rackarunge* får hon en cykel som gör henne till "drottning i byn" (ER s.80 f.). Senare får hon en motorcykel i studentpresent som gör henne till en "räddare i nöden" och bidrar till att hennes jordbruk överlever (PAM s. 6 och s.133). När Ann-Maris älskade, civilingenjören Stefan Gårde, kommer in i handlingen gör han det från skyn i en kraschlandning med flygplan (PAM s. 122 f.). Mannen har bejaktat moderniteten med fara för det egna livet. Trots detta finner han sin trygghet, inte i moderniteten, utan hos kvinnan och jorden, i naturens närhet. Någon laddad erotisk passion erbjuds inte, däremot en försiktig förälskelse. Stefan är en man inordnad i modernitetens maskulinitet, med självbehärskning, framåtanda och effektivitet som ledstjärnor. Ann-Marie utmanar modernitetens manlighet i de avslutande delarna genom sitt yrkesval.⁵⁴⁰ Till skillnad från de unga kvinnor som kastar lystna blickar mot varuhus och som konsumerar är Ann-Marie en ung kvinnlig producent.

Därför passar Nordströms kvinnogestalt inte heller in i den kvinnolinje som Toijer-Nilsson tecknar. Nordström framhäver inte "de rent kvinnliga värdena", en femininitetens estetik med yta, estetisering och konstgjordhet. Tvärtom är Ann-Mari en kvinnlig individualist som värdesätter maskulinitetens värden och normer och som också till slut inordnar sig i den patriarkala strukturen. Kvinnans emancipation utgår hos Nordström från ett synsätt där män och kvinnor visserligen som individer skiljer sig åt men som samhällsindivider är lika, en likhetsfeminism. Romankvartettens betoning av kvinnlig frigörelse har visserligen beröringspunkter med folkhemsideologin men i övrigt är anknypningen till folkhemsideologin närmast obefintlig.

Grupptillhörigheten stärker ungdomars känsla av tillhörighet samtidigt som den begränsar dem.⁵⁴¹ Ann-Mari tillhör visserligen den besuttna klassen men rör sig omväxlande inom olika sociala skikt och ingår själv inte i någon direkt gruppering. Ett undantag finns dock i andra delen, *15 år. Några blad ur en rackarunges liv*, där Ann-Mari under ett år går i skola och faktiskt umgås

⁵⁴⁰ Björk, 1999.

⁵⁴¹ Nils Hammarén & Thomas Johansson, *Identitet*, Stockholm: Liber 2009 s.19 ff.

med jämnåriga flickor. Som skolflicka är hon ovanlig för sin tid och sitt kön på grund av sin nyfikenhet och empati för de svaga i samhället.⁵⁴² Kvartettens andra del ingår i en utpräglad flickbokstradition, där förälskelser, skönhet och baler ryms mellan pärmarna. Däremot är vissa av Ann-Maris hyss mer hämtade ur en maskulin tjuvpojkbokstradition, som när hon hissar upp en lärarinnas cykel i skolans flaggstång.⁵⁴³ Hon har inte heller några betänkligheter mot att skolka från lektioner. När hon själv några år senare tar studenten konstaterar hon att det är med nöd och näppe hon klarar examen.

Nodalpunkten *utbildning* fylls i kvartetten med innehåll från en skola som förknippas med skolromaner för de övre samhällslagrens unga män. Hos Nordström utgör inte utbildning någon potential för förändring, vare sig för kvinnlig frigörelse i grupp eller för den enskilda individen. Vid denna tid framställs kunskap och bildning i ungdomslitteraturen riktad mot unga kvinnor vanligtvis som en hävstång för kvinnlig frigörelse. På liknande sätt betonar folkhemsdiskursen utbildning som en väg till frigörelse från klasstämpeln.

Trites konstaterar att uppror gestaltas som något positivt i ungdomslitteratur fram till en viss punkt. Upproret kanaliseras nämligen ungdomars energi och förhindrar potentiellt andra besvärligare störningar i den sociala ordningen. Men litteraturens uppror är endast effektiva om de inte stör den rådande sociala ordningen utan bidrar till att upprätthålla status quo.⁵⁴⁴ Detta mönster stämmer i stort med Nordströms rackarungeböcker, men vid ett tillfälle utmanar Ann-Mari den sociala ordningen. När hon kidnappar pojken Mischa uppstår en ny diskursiv situation.⁵⁴⁵ I sin filantropiska iver bryter Ann-Mari genom människorovet mot lagen. Det må vara välment, men är olagligt. Endast en person med makt och inflytande kan återställa lag och ordning, samt åter inordna Ann-Mari i samhällsordningen. Eftersom Ann-Maris moster är väletablerad inom överklassen blir det hennes uppgift att ställa allt till rätta och återanpassa Ann-Mari till samhällets normer.

Anpassningen sker bland annat genom arbete på den egna gården och fortsättningsstudier inom jordbrukssektorn. Att Ann-Mari går en jordbrukskurs är relativt ovanligt vid denna tid, även om det förvisso förekom flickor i ungdomslitteraturen som deltog i jordbruksarbete under såväl 20- som 30-talen.⁵⁴⁶ Brevromanen *Patron förlovar sig* vittnar om att Ann-Mari är medveten om sitt icke-stereotypa yrkesval:

⁵⁴² Wahlström 2011 s. 192 f.

⁵⁴³ Långt senare använder Astrid Lindgren sig av en liknande händelse, när hon låter Emil hissa upp Ida i flaggstången. Se Astrid Lindgren, *Emil i Lönneberga*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 2003.

⁵⁴⁴ Trites, 2000 s. 38.

⁵⁴⁵ Trites, 2000 s. 49.

⁵⁴⁶ Ett exempel återfinns hos Jäderin-Hagfors, 1927.

I skolan är jag den enda kvinnliga eleven och jag har tvåhundra-tretton (213) manliga kamrater! Jag skulle vilja se den i Sveriges land som kan knäcka mig på det området. Åldern hos dessa tvåhundra-tretton varierar från femton upp till femtio skulle jag tro ungefär och deras hemorter ligga spridda mellan Karesuando och Trelleborg (PFS s. 7).

Kvinnor i ungdomslitteratur från sekelskiftet fram till andra världskriget är vanligtvis yrkesverksamma inom utbildnings- och sjukvårdssektorerna, kontor och textilindustri.⁵⁴⁷ Konstnärlig verksamhet som författare, skådespelare, konstnär ingick även i yrkesdrömmarna och från 30-talets slut tillkommer drömmen om ett liv som filmstjärna. Även om verkligheten inte erbjuder särskilt varierande yrkesmöjligheter för kvinnor under 1900-talets tidiga decennier innehöll skönlitteraturen yrkesdrömmar för ungdomar av båda könen.⁵⁴⁸ Ann-Maris jordbruksutbildning svarar mot folkhemmets reformprogram under 30-talet för att effektivisera jordbruket och dessutom nå ut till landsbygdens ungdom med ett utbud av yrkesrelevant utbildning.⁵⁴⁹ I kvartettens fjärde del har Nordström lämnat den syn på utbildning hon i tidigare delar skrivit fram och låter i stället jordbruksutbildningen bidra till att porträttera Sveriges bondeungdom.

En social-liberal inställning till människors lika värde utmärker enligt Westin Nordströms författarskap.⁵⁵⁰ I Nordströms kvartett gisslas auktoritetspersoner som försöker disciplinera Ann-Mari utifrån normer om högreståndsflickors uppförande. Hit hör till exempel prästen Dammell, hans mor, och fru Berg, hos vilka Ann-Mari vid skiftande tidpunkter av sitt liv varit inackorderad. I den andra delen berättas att Ann-Mari "saknade absolut all känsla av egen överlägsenhet, hon behandlade alla lika, och hade tydligen inte den minsta känsla av att hon i socialt hänseende stod högt över dem hon sammanträffade med på sina underliga strövtåg i staden och dess omnejd" (FÅ s. 28). Det är ryttmästaränkan, fru Berg, hos vilken Ann-Mari är inackorderad, som konstaterar denna brist i den 15-åriga flickans karaktär. Vid en närmare granskning visar det sig dock att Ann-Mari är väl medveten om samhällets klasskillnader. Hennes filantropiska läggning står dock i motsättning till folkhemsidéologins grundläggande syn på social omsorg. Den filantropiska indi-

⁵⁴⁷ Theander, 2017.

⁵⁴⁸ Wahlström, 2011 s. 129.

⁵⁴⁹ Liknande yrkesrelevant utbildning förekommer i Jeanna Oterdahls serie om Helga Vilhelmina, *Helga Vilhelmina*, Uppsala: Lindblad 1933; *Världen växer*, 1936 och *Vårdträdet*, 1938. Andra exempel Salli Brolin-Janzon, *Konsulns Gun. En bok om en yrhätta*, Stockholm: Wahledow 1926; Elisabeth Kuylenstierna-Wenster, *Sex friska viljor*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1927 och Lisa Högelin. *Fröken Agronomen*, Stockholm: Wahlström 1939.

⁵⁵⁰ Westin, 1994 (b) s. 192.

viduella välgörenheten är en direkt motpol till den folkhemsideologiska strävanden efter samhällsförändring och social omsorg. Ann-Maris filantropi visar sig till exempel i samband med kidnappningen av pojken Mischa. Ett annat exempel är när Ann-Mari i kvartettens första del ställer sig på yxmördaren Josefs sida och ordnar så att han kan emigrera till Amerika.

Ann-Maris medvetenhet om klasskillnader och människors olika värde kommer till uttryck på marknaden i Värnamo, när hon till att börja med inte vill ha sällskap av den bedjande och "färfromme" Rudel som hon betraktar nedlåtande. Hon stukar honom rejält genom att räcka honom ett häfte med titeln "Vad en herre bör veta eller Konsten att uppträda nobelt" (ER s. 20). I förhållande till personer från andra samhällsklasser ges protagonisterna en överordnad position från vilken hon kan se ner på andra. Ann-Mari är uppenbart medveten om klasskillnader och kan även konsten att platta till personer som är henne misshagliga. Någon medveten jämlikhetsdiskurs är därför svår att återfinna i kvartetten, även om människor från skilda samhällsklasser gestaltas, framförallt från lantarbetare- och bondeklasserna. Klassmarkeringar sker i hög grad genom kontrastering, där till exempel bondpojken Rudel till skillnad från henne själv är foglig, i betydelsen underdånig.

När Ann-Mari interagerar med personer från sin egen sociala klass, samhällets högre sociala skikt, blottlägger hon en diskursiv konflikt. Hon gör nämligen uppror mot normer inom den egna sociala klassen, samtidigt som det är möjligt att identifiera henne genom den grupp hon förkastar. Hennes beteende som rebell kan definieras utifrån det hon avvisar hos den egna sociala klassen.⁵⁵¹ Ann-Maris uppror hotar aldrig makten eller den egna sociala klassen. För att travestera Öhrn, är hon en mild vild pojkflicka, vars milda uppror leder till anpassning.

Valet att göra en fördjupning i romankvartetten om Ann-Mari grundade sig på att både Westin och Wahlström framhåller sviten som ett positivt exempel på och en föregångare till ungdomslitterära framställningar av kvinnans frigörelse.⁵⁵² Wahlström noterar även kvartettens beröringspunkter med folkhemsideologin. Min analys visar dock att kvartettens beröringspunkter med folkhemsideologin är få. Nordströms feminism var av en annan art än Ellen Keys särartsfeminism och därigenom bröt hon ny mark med sin ungdomslitterära skildring av kvinnans emancipatoriska strävanden. Det innebär att *kvinnans frigörelse* som flytande signifikant i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs genom Nordströms ungdomsromaner påverkas i en ny riktning, vilket i sin tur leder till förskjutningar av innebörder i nodalpunkten *hem*. Nordström prisar i

⁵⁵¹ Trites, 2007 s. 49.

⁵⁵² Wahlström, 2011; Westin 1994 (b)

sin rackarunge-svit modernitetens tekniska utveckling, samtidigt som hon förespråkar ett pastoralt samhällsideal. Det gröna livets estetik är dessutom bärare av ett romantiskt förhålligande av arbete på ett sätt som har föga gemensamt med folkhemsideologin. Dessutom saknas folkhemsideologins grundläggande världsuppfattning om kollektivism, där nationens väl går före individens.

Sammanfattande slutsatser

Den diskursiva kampen om samhällets utformning kommer till uttryck i ungdomslitteratur från genombrottets tid 1931–1945. De nedslag som görs i romaner från 1931 och 1941 synliggör ideologiska skiljelinjer i högre grad än vad som skett i ungdomslitteraturen från 1900-talets första decennier och illustrerar diskursiva strider som pågick i samhället under perioden. Detta gäller både den nationella frågan och unga kvinnors livssammanhang där en diskursiv kamp om innehållet pågår som visar på brottytor där tidens normsystem korsas. En väsentlig förändring att uppmärksamma är att redan under 40-talets inledning vann folkhemsdiskursen terräng genom den strävan efter nationellt enande som andra världskriget framkallar.

Samhällsanknytning och samhällsrelaterade kommentarer förekom här i större omfattning och mer explicit än i de romaner som undersökts i avhandlingens tidigare kapitel. Den samhällssyn och den klasstillhörighet som framträder i texterna får konsekvenser för människors handlingar och i min studie är dessa formationer väsentliga, då de visar att folkhemsideologin tagit plats i fiktionen.

Mest handfast förankrad i folkhemsideologin bland texterna är Erik Asklungs ungdomsroman *Silverligan*. Den är den enda av periodens titlar som skildrar arbetarklasskaraktärer, i detta fall arbetarklassens söner. I övrigt står medelklassens ungdomar i centrum i de undersökta verken. Utmärkande för Asklungs roman är en kollektivistisk folkhemsideologisk världsuppfattning, gestaltad genom solidariteten inom ligan. Kampen mot makt och förtryck riktar sig mot överheten, i form av disciplinerande institutioner. Precis som i Gustaf Lindwalls *Bc i tyska* gestaltas i *Silverligan* en enkönad maskulin värld. Motsvarande värld i Gustaf Lindwalls *Bc i tyska* domineras av en individualistisk infallsvinkel, som dock inom ett par områden närmar sig den folkhemsideologiska diskursen. Det ena området ingår i nodalpunkten *utbildning*, där Lindwall förespråkar utbildning som hävstång för social förändring. Hans skildring gestaltar inte heller den nya synen på medelklassens vilda pojkar eller den skoldiskurs för medelklassens pojkar som utvecklats. I *Bc i tyska* är

intrigens motor ett resultat av utbildningsinstitutionens maktfullkomlighet. Dessutom framtonar hos Lindwall en grundläggande framtidsoptimism liksom en tilltro till ungdomen som knyter den nära en ungdomslitterär folkhemdiskurs.

Ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs påverkas som jag visat, av den polarisering som vid tiden ägde rum i samhället. Särskilt framträdande menar jag att den diskursiva kampen om kvinnans frigörelse är genom att denna så tydligt påverkade ungdomslitteraturens folkhemsskildring. Den kamp som pågick om kvinnans frigörelse under genombrottets tid får i romanerna varierande uttryck. Romaner riktade till unga kvinnor slutar ofta med att den unga kvinnan är förälskad och på väg in i en stadigvarande relation. Romanerna i min undersökning utgör inga undantag, även om de två decennierna uppvisar parallella och motstridiga uppfattningar om flickskap. I böckerna om Ester, Ing-Britt och Ann-Mari är protagonisterna unga kvinnor på väg ut i livet. I 1930-talstexten om Ester förespråkas en normerande konservativ uppfattning om kvinnan och kvinnors uppgifter som tar avstånd från den moderna kvinnan. I romanen om Ing-Britt prövas varierande hållningar till familj, äktenskap och kvinnans frigörelse. Jäderin-Hagfors roman *Ing-Britt och hennes friare* förespråkar med enfaz vikten av kvinnans ekonomiska oberoende som vägen till kvinnans frigörelse. Hos Nordström formuleras strävan efter kvinnans frigörelse utifrån en likhetsfeminism till skillnad från den särartsfeminism som Ellen Key förespråkade.

De diskursiva sprickbildningar som kan skönjas i samhällsbilden hos Maja Jäderin-Hagfors' *Ing-Britt och hennes friare* ligger inbäddade i den heliga familjens krackelerande och i betoningen av kamratäktenskapet. Denna roman bär på en radikal potential i skildringen av kvinnans frigörelse genom yrkesarbete och de diskursiva sprickorna i familjeidealen och pekar därigenom fram mot senare tiders folkhemsideologiska diskurs.

Den landsbygd som gestaltas i romankvartetten om Ann-Mari samt i romanen om Ing-Britt och i Askunds *Silverligan* bär spår av den folkhemspolitik som formades under 30-talet med satsningar på utbildning av landsbygdens ungdom liksom satsningar på teknologisk utveckling av jordbruket. Romanen om Ing-Britt skiljer sig härvidlag från de övriga genom att även framställa den isolering och instängdhet som landsbygdslivet innebär. I romanen om Ing-Britt betonas nationen och den nationella gemenskapens betydelse genom faderns arbete och därmed återfinns folkhemsideologins tonvikt på nationell gemenskap.

Rivaliserande synsätt på den nationella frågan under mellankrigstiden

kan skönjas i de två romanerna från 1931. I Axel Kerfves *Flickorna på Solhaga* uttrycks den genom den normerande bilden av svensken som trög, blond och blåögd. Endast i romanen om Ing-Britt skildras andra världskriget, även om inget explicit avståndstagande från nazismen uttalas. Asklund undviker sorgfälligt andra världskriget genom att låta ligans äventyr utspela sig tidigare under 1900-talet.

Den folkhemsideologiska ståndpunkten om människors lika värde utgjorde under denna period en väsentlig brytningspunkt. I 30-talets ungdomslitteratur är människors lika värde ändå ingen given utgångspunkt. Det ironiseras öppet över uppfattningar om människors lika värde i Kerfves *Flickorna på Solhaga*. Även i Nordströms romankvartett om Ann-Mari värderades människor utifrån klasstillhörighet. Lindwall å sin sida framhäver allas lika värde i samband med protagonistens många möten med allehanda människor under sin arbetsvandring i Tyskland. Ungdomslitteraturens ställningstagande i frågor som berör människors lika värde förändras dock under den undersökta perioden. I romanerna från det tidiga 30-talet har folkhemsideologin och folkhemmet ännu inte satt några beständiga avtryck. Däremot är den diskursiva striden om nationen och kvinnans frigörelse uppenbar i Axel Kerfves *Flickorna på Solhaga*.

Framförallt Asklunds *Silverligan* och Jäderin-Hagfors' *Ing-Britt och hennes friare* påvisar drag av folkhemsideologi. Romaner har en grundläggande framtidsoptimistisk framtoning och en tilltro till ungdomen som gör att de kan sägas realisera en ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. I nedslagsromanerna från 40-talet är uppfattningarna om människors lika värde däremot självklara. *Silverligan* gestaltar såväl arbetarklassungdomar som folkhemsideologins kollektivism och strävan efter solidaritet.

Kapitel 5. Genomförandets period 1946–1975

Genomförandets period omfattar åren 1946–1975. Folkhemmet stod då på höjden av sin utveckling och den svenska folkhemspolitiken blomstrade. I den dominerande berättelsen om Sverige efter andra världskriget utgör 50-talet en "skördetid" som inträffade efter krigstidens umbäranden medan 60-talet ofta benämns som "rekordåren".⁵⁵³ Ulf Zander betonar att det moderna samhället präglas av en spänning mellan modernitet och tradition och hävdar att decennierna efter andra världskriget kan betraktas som "modernitetens zenit", en tid dominerad av framåtblickande.⁵⁵⁴ I detta kapitel undersöker jag hur den folkhemsideologiska diskursen och dess kollektivistiska världsbild framträder i ungdomslitteraturen genom nodalpunkterna *hem* och *utbildning*. *Kvinnans frigörelse* utgör liksom tidigare en betydelsefull flytande signifikant som påverkar båda nodalpunkterna och beaktas därför särskilt ingående. I likhet med tillvägagångssätten i de tidigare kapitlen beskrivs kortfattat inledningsvis den historiska tid som kapitlet omfattar för att påminna om aktuella händelser och tankegångar som är relevanta för de ungdomslitterära skildringarna. Under genomförandets period ökar antalet ungdomslitterära titlar märkbart, varför en översiktlig presentation av fältet inledningsvis är på sin plats. Därefter analyseras tre nedslagsromaner från åren 1951 och 1961 i ett gemensamt avsnitt, följt av en analys av tre titlar från nedslagsåret 1971. I dessa avsnitt tillkommer exempel från ytterligare ett tiotal titlar utgivna under 50-talet för att påvisa den exceptionella förändring som pågår av ungdomslitteraturens folkhemsideologiska föreställningar. Kapitlets fördjupning ägnas Stig Malmbergs och Sven Wernströms författarskap för att belysa hur dessa under perioden produktiva författare kommunicerar en systemkritik där folkhemmet skärskådas.

Folkhemmets värld

Den optimistiska framtidstro som karakteriserar folkhemsideologin hämtade vid tiden efter andra världskriget ökad näring från den ekonomiska högkon-

⁵⁵³ Utöver de verk som tidigare angetts som grund för denna studies historiska översikter tillkommer för kapitel 5 och 6 Kjell Östberg & Jenny Andersson, *Sveriges historia. 1965–2012. [Rekordåren, ett socialdemokratiskt århundrade, vänstervind och högervåg, miljö och kärnkraft, kriserna, det mångkulturella Sverige, världens mest jämställda land, den nya individualismen, neutralitetspolitikens fall, maktskifte och systemskifte, från kanal 1 till Internet]*, Stockholm: Norstedt 2013.

⁵⁵⁴ För en sammanfattning av de kritiska röster som under denna tid som höjdes mot samhällsutvecklingen se exempelvis Zander, 2001 och Wiklund, 2006.

junktur som dominerade perioden 1949–1974. Trots några svackor i slutet av 60-talet och början av 70-talet rådde under större delen av denna period en högkonjunktur i Sverige.⁵⁵⁵ Denna positiva ekonomiska utveckling främjade i sin tur en snabb omstrukturering av svensk ekonomi.⁵⁵⁶

Även om Sverige efter andra världskriget varit en aktiv part inom den internationella politiken, fokuserar ungdomslitteraturen i huvudsak på den egna nationen. Tonläget i den internationella politiken var uppskruvat. Det kalla kriget som startat redan vid fredsslutet 1945 kännetecknades enligt historikern Kim Salomon av en "oförsonlig retorik".⁵⁵⁷ Denna typ av retorik förekommer dock sparsamt i den litteratur som ingår i min studie. I anslutning till Salomon och allmän praxis betecknar jag perioden mellan 1945–1990 som det kalla krigets epok då socialism ställdes mot kapitalism. Motsättningen mellan dessa samhällsformer präglade inte bara den internationella politiken utan sipprade, som Salomon skriver, "också ner i människors föreställningsvärld".⁵⁵⁸

Under genomförandets tid blir utbildning en allt tydligare framträdande nodalpunkt såväl i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs som i den faktiska samhällspolitiken. Skolväsendet betraktades som grundsten och vägröjare för ett jämlikare samhälle i folkhemsbygget. Skolan förblev dock länge segregerad, även om skillnaderna mellan de två skolformerna alltmer modifierades. Skolkommision 1948 förordade att parallellskolesystemet med en folkskola för folket och ett läroverk för de övre samhällsklasserna skulle slopas. Den nya grundskolan infördes gradvis från 1962 fram till 70-talets mitt. Den statliga satsningen på yrkesutbildning för att höja arbetarnas utbildningsnivå expanderade kraftigt i 50-talets folkhem. Studiebidrag infördes och stipendier på vissa villkor inrättades. Bakom satsningen på yrkesutbildning låg både näringspolitiska behov och sociala rättviseskäl. Martin Wiklund understryker betydelsen av att den generation som växte upp under utbildningsreformernas 60-tal, oftare läste vidare till gymnasiet och att det intellektuella skikt som deltog i samhällsdebatten därmed rekryterades ur ett bredare samhällslager.⁵⁵⁹ Med folkhemets rekordår under 60-talet randades nya tider i Sverige. Olof Palme valdes till ny partiledare för socialdemokraterna 1969 och tillträdde samma år som statsminister. Detta skedde i ett land med högkonjunktur inom industrin.

⁵⁵⁵ Larsson, 1993 s. 129 anger att nominallönerna 1952–60 ökade drygt 6% årligen, medan inflationen var ca 2,5 %. Reallönenivån ökade ännu snabbare under åren 1960–68, då löneökningar på 10 % per år förekom. Samtidigt låg inflationen på drygt 4%.

⁵⁵⁶ Larsson, 1993 s. 123.

⁵⁵⁷ Kim Salomon, *En femtitalsberättelse. Populärkulturens kalla krig i Folkhemssverige*, Stockholm: Atlantis 2007 s. 10.

⁵⁵⁸ Salomon, 2007 s. 13.

⁵⁵⁹ Wiklund, 2006 s.164.

Samtidigt satte LKAB-strejken vid gruvorna i Kiruna, Svappavaara och Malmberget gruvarbetarnas arbetsförhållanden på dagordningen.

Vid denna tid klev den stora världen rakt in i svenskarnas vardagsrum genom TV. Den amerikanska massakern i Song My blev 1969 känd för omvärlden och i Sverige växte misstron mot USA och motståndet mot kriget i Vietnam. Kjell Östberg visar att internationell solidaritet blev ett väsentligt inslag i tidens vänsterradikala världsbild. Andra inslag var, enligt honom, tron på demokrati och jämlikhet samt på socialism i vid mening, som en del av en uppfattning om att världen kan förändras i fredlig och emancipatorisk riktning via människors engagemang.⁵⁶⁰

Göran Palm betonade i sin inflytelserika debattbok *Indoktrineringen i Sverige* (1968) att "Sverige är vad man brukar kalla en borgerlig demokrati, det vill säga inte bara en demokrati utan också ett kapitalistiskt klassamhälle".⁵⁶¹ Bokens resonemang om demokratifrågan fick brett genomslag, inte bara hos den unga generationen. Palm visade hur olika grundläggande värderingar i samhället inverkade på utvecklingen. En av dessa var Harpundsandan, den samarbetsanda som enligt Palm i sin förlängning skulle kunna leda till ett korporativistiskt samhälle, vilket i så fall kunde förhindra utvecklingen av en verklig demokrati. Ett sådant korporativistiskt samhälle gestaltas, enligt Johan Svedjedal, i det sena 60-talets och tidiga 70-talets skönlitteratur.⁵⁶² Tendensen till korporativism, där stat, myndigheter, näringsliv och fackföreningar uppgår i en enda intressegemenskap, är vad Jan Larsson cirka tjugofem år senare menar undergrävde folkhemsvisionen.⁵⁶³ En fråga av största relevans för denna studie är därför huruvida försvaret av demokratin, liksom ett formulerat behov av fördjupad demokrati inom varjehanda områden, under denna period även uttrycks i ungdomslitteraturen.

De vänsterradikala protesterna tog sig under andra hälften av 60-talet och första delen av 70-talet skilda uttryck. Flera vänsterorganisationer eftersträvade en socialistisk samhällsomvandling, men även en rad miljörörelser förekom, allt från "gröna vågen"-rörelsen till motståndsrörelsen mot kärnkraft, ett antal internationella solidaritetsrörelser samt breda folkrörelseliknande organisationer för dagspolitiska förändringar såsom barnstugerörelsen. Bildandet av Grupp 8 bidrog till en dynamisk period för kvinnors emancipatoriska strävan och i ungdomslitteraturen accentueras frågan om kvinnors

⁵⁶⁰ Kjell Östberg, *1968 när allting var i rörelse. Sextiotalsradikalerna och de sociala rörelserna*, Stockholm: Prisma 2002 s. 120-122.

⁵⁶¹ Göran Palm, *Indoktrineringen i Sverige*, Stockholm: PAN/Norstedt 1968 s.7.

⁵⁶² Johan Svedjedal, *Ner med allt? Essäer om protestlitteraturen och demokratin, cirka 1965-1975*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 2014 s. 23.

⁵⁶³ Larsson, 1994 s. 249.

jämställdhet.⁵⁶⁴ Många av dessa vänsterorienterade rörelser riktade en del av sin kritik mot den förda folkhemspolitiken.

Inom ungdomslitteraturen fanns under denna period en strävan efter att medvetandegöra och engagera ungdomar i samhällspolitiska frågeställningar. Särskilt med adress till flickorna förmedlades visioner om att det går att förändra samhället.⁵⁶⁵ Kvinnorörelsen till trots, menar Svedjedal, dominerade männen bland de samhällsengagerade författarna av litteratur för vuxna. Därtill florerade en iögonfallande sexism bland de skrivande männen. "Sannolikt", skriver Svedjedal om perioden 1965–1975, "har inget litterärt skede varit så fullt av fiktiva kvinnor (skapade av män) som behöver få sin politiska enfald skingrad av en upplyst man, gärna följt av ett rejält samlag."⁵⁶⁶ Svedjedal driver hypotesen att kvinnliga författare under detta årtionde i högre grad än män var kritiska till samhällets brister i fråga om jämlikhet och jämställdhet, medan männen starkare ifrågasatte det politiska systemet och den liberala demokratin i dess helhet.⁵⁶⁷ I vad mån detta även är fallet i ungdomslitteraturen får de kommande analyserna utvisa.

Inspirerad av Pierre Bourdieus teori om sociala distinktioner söker jag i det följande visa hur olika livsstilar kommer till uttryck i ungdomslitteraturens gestaltning av karaktärers sätt att tänka, i deras stil och smak eller sätt att föra sig. Sådana sociala distinktioner ter sig användbara för att klargöra hur makteliter grupperas och reproduceras, samt hur karriärvägar öppnas och stängs.⁵⁶⁸ Folkhemmets konsolidering under 50- och 60-talen innebar att levnadsförhållandena förändrades genom en rad reformer som barnbidrag och utökade utbildningsmöjligheter. Klasssamhällets existens uppfattades under 50-talet fortfarande som självklar och särskilt inom det kulturella fältet användes nya uttryck för att gestalta de gamla klassmotsättningarna. Den nya rockmusiken erövrade Sverige vid slutet av 50-talet via radioprogram, rockgalor och den mediala glansen kring rockkungar som Elvis Presley.⁵⁶⁹ Genom rockmusiken

⁵⁶⁴ I *Kvinnohistorisk uppslagsbok* (1991) redogör Harriet Clayhills för hur åtta kvinnor 1968 bildar grupp 8 under resorna mellan Uppsala och Stockholm för att delta i föreläsningsserien "Könsrollsdebatt i skönlitteratur". Föreläsningar har publicerats i antologin *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*, red. Karin Westman Berg. Stockholm: Prisma 1968.

⁵⁶⁵ I massmedia driver, enligt Kjersén Edman, till exempel *Svenska Dagbladets* barn- och ungdomslitteraturkritiker Margaretha Sjögren under 60- och 70-talen en kvinnoemancipatorisk linje i sin recensionsverksamhet. Detta innebär att hon till exempel anser att tonårsflickor behöver böcker som kan "lyfta dem i håret" och visa dem att världen är möjlig att förändra. Texternas hjältinnor ska vara modiga, initiativkraftiga och självständiga. Kjersén Edman, 1990 s. 102 och s. 110. /Diss./

⁵⁶⁶ Svedjedal, 2014 s. 26.

⁵⁶⁷ Svedjedal, 2014 s. 9.

⁵⁶⁸ Bourdieu, 1984 1995.

⁵⁶⁹ Helena Friman & Eva Silvé-Garnert, red., *Storstadsungdom i fyra generationer*, Stockholm: Folksam 1991 s. 198.

bemäktigade sig arbetarungdomen en ny kulturell plattform. I samförståndets folkhem blev de sociala grupperingarnas kulturella skillnader påtagliga, exempelvis signalerade ofta valet av favoritartist social härkomst.⁵⁷⁰

Kulturella klasskillnader manifesteras exempelvis i arbetarförfattarna Stig Malmbergs och Sven Wernströms: *Kär i Tommy* (1958) respektive *Kär i Elvis* (1958).⁵⁷¹ Även filmmediets inflytande ökade under 50-talet. 1956 hade den klassiska upprorsfilmen *Ung rebell*, med ungdomshjälten James Dean i huvudrollen, sin Sverigepremiär.⁵⁷² I takt med teknisk utveckling och kommunikationsförändringar gestaltas vardagslivets medialisering i högre grad än tidigare, vilket märks i titlar som Nan Ingers *Möte med verkligheten* (1962), Hans-Eric Hellbergs *Ung man med kamera* (1962) och Gustaf-Adolf Nilssons *Reporter Ragge* (1951).⁵⁷³

Särskilt filmbranschen fick nu hög prestige. Redan 1950 publicerade Sven Wernström *Flickan och filmen. En berättelse för flickor* (1950) och han återkom senare tillsammans med Stig Malmberg (som Siv Malmström) med tre verk om den filmintresserade tjejen Anita som drömmer om att bli filmstjärna.⁵⁷⁴ I förnamn Kullmans *Den tomma staden* (1951) arbetar protagonisten Henry som allt-i-allo på en "filmfirma". Musik och film påverkade ungdomarnas stil och markerade identitet, status och makt. Maktresurserna i samhället var fortsättningsvis ojämnt fördelade, vilket ledde till att faktorer som klass, kön och etnicitet påverkade individers livsvillkor.

Det ungdomslitterära fältet 1946–1975

Ungdomslitteraturen var under hela det inledande 1900-talet i praktiken främst en angelägenhet för de övre samhällsskikten. Anders Frenander konstaterar att "redan från början befann sig kulturpolitiken i marginalen av

⁵⁷⁰ Friman & Silvé-Garnert, 1991 s. 201.

⁵⁷¹ Stig Malmberg, *Kär i Tommy*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1958; Sven Wernström, *Kär i Elvis*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1958.

⁵⁷² Den amerikanska titeln var *Rebel Without a Cause* (1955), regisserad av Nicholas Ray med James Dean och Natalie Wood i huvudrollerna. Lena Kåreland lyfter fram en tidigare amerikansk film, *Vild ungdom* (1953) – i regi av László Benedek, med Marlon Brando i huvudrollen, baserad på novellen "The Cyclists' Raid" av Frank Rooney – som betydelsefull för ungdomskulturens utveckling. Kåreland, 2009 s. 12.

⁵⁷³ Nan Inger, *Möte med verkligheten*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1955; Hans Eric Hellberg, *Ung man med kamera*, Stockholm: Biblioteksförlaget 1962; Gustaf-Adolf Nilsson, *Reporter Ragge*, Stockholm: Natur & kultur 1951. Se även Theander, 2017 s. 312.

⁵⁷⁴ Sven Wernström, *Flickan och filmen. En berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1950; Siv Malmström (pseud. för Stig Malmberg och Sven Wernström), *Anita*, Stockholm: Wahlström 1956; *Anita filmar* Stockholm: Wahlström, 1958; *Anita Tv-värdinna*, Stockholm: Wahlström 1961.

folkhemsprojektet”.⁵⁷⁵ Genom arbetarrörelsens tillväxt, manifesterad i en stark fackföreningsrörelse och ett långt socialdemokratiskt regeringsinnehav, förändrades situationen och ett bredare utrymme för en ungdomslitterär marknad skapades. Den nioåriga grundskolan bidrog till utbildningsmöjligheter för alla ungdomar, vilket medförde en ökad efterfrågan på böcker som skildrar erfarenheter från växlande samhällsskikt.

Det ungdomslitterära fältet under genomförandets period 1946–1975 utmärktes av snabb expansion. Under själva krigsåren ökade bokproduktionen för att bromsa in under åren direkt efter kriget.⁵⁷⁶ En av orsakerna var den pappersransonering som var i kraft från 1947–1949. År 1950 utgavs 29 titlar riktade till en förmodad läsargrupp från 13 år och uppåt.⁵⁷⁷ Antalet förlag var nu 57 och serietgivningingen ökade, liksom långserieböckernas omfattning.⁵⁷⁸ Upplagorna var dessutom betydligt större än tidigare. En effektiviserad marknadsföring av barn- och ungdomslitteratur ledde till ökad försäljning av långserieböcker.⁵⁷⁹ Ungdomslitteratur som uttryck för en diskursiv praktik blir under perioden påtaglig, inte bara genom den snabbt ökade produktionen.⁵⁸⁰

Även i samband med utbyggnaden av den grundläggande skolutbildningen inträffade en positionsförskjutning vad gäller barn- och ungdomslitteraturens plats i det allmänna medielandskapet. Förändringen tog under genomförandets period flera konkreta uttryck. Exempelvis delade Sveriges Allmänna Biblioteksförening från 1950 ut Nils Holgersson-plaketten till en barn- och ungdomsbok som på ett förtjänstfullt sätt skiljde sig från mängden. Betydelsefullt är vidare att en kurs i barnlitteratur från hösten 1970 blev obligatorisk inom svenskläroverutbildningen. Detta skapade ett nytt behov av kurslitteratur och tre översiktsverk om barnlitteratur – *Barnlitteratur i Sverige. Läsning för barn och barnboksprogram* i urval av Lars Furuland, Örjan Lindberger och Mary Ørvig, Göte Klingbergs *Barn- och ungdomslitteraturen* och Vibeke Stybes *Från Snövit till Snobben* – publicerades alla år 1970.⁵⁸¹

Det allmänna kulturbegreppets diskursiva förändring påverkade även den framväxande ungdomskulturen.⁵⁸² Den socialdemokratiska kulturpoli-

⁵⁷⁵ Frenander, 2014 s. 242.

⁵⁷⁶ Mählqvist, 1977 s. 113.

⁵⁷⁷ Mählqvist, 1977 s. 59.

⁵⁷⁸ Mählqvist, 1977 s. 11.

⁵⁷⁹ Mählqvist, 1977 s. 112, s. 92 ff.

⁵⁸⁰ Fairclough, 2011 s. 72 ff.

⁵⁸¹ Lars Furuland, Örjan Lindberger & Mary Ørvig, *Barnlitteratur i Sverige. Läsning för barn och barnboksprogram i urval*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1970; Göte Klingberg *Barn- och ungdomslitteraturen* Stockholm: Natur & Kultur 1970; Vibeke Stybe, *Från Snövit till Snobben* i bearbetning av Lars Furuland & Stefan Mählqvist, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1970.

⁵⁸² Bjurström, 1997, s. 265 ff. redovisar ett antal ungdomsstilar som ingår i efterkrigstidens ungdomskultur, som raggare, knuttar, mods, hippies och politiskt radikala ungdomar.

tiken dominerades vid seklets mitt av det traditionella finkulturbegreppet med rötter från 1800-talet. Avsaknaden av borgerligt kulturellt kapital inom arbetarklassen var vid denna tid något som enligt arbetarrörelsens organisationer krävde förändring.⁵⁸³ Man ställde sig dock avvisande till existensen av en särskild arbetarkultur. "I detta kan man otvivelaktigt se hur den starka folkhemsdiskursen utövade sin makt", påpekar Frenander.⁵⁸⁴ 60-talet blev ett decennium med livlig kulturdebatt. Den kulturpolitik som formulerades genom de kulturpolitiska besluten 1974 var, med Frenanders uttryck, "kongenial med folkhemsideologin".⁵⁸⁵ I 1974 års kulturpolitiska beslut betonades barn och ungdomar som varande eftersatta grupper i behov av särskilt riktade insatser. Besluten kan, menar Frenander, "betraktas som kulmen på en cirka femtonårig period av förhållandevis omfattande kulturpolitisk debatt".⁵⁸⁶

Vid mitten av 60-talet framträder en ungdomslitteratur riktad till båda könen.⁵⁸⁷ Det ungdomslitterära fältet under den aktuella perioden uppdelas av Sonja Svensson i två delar: "Ungdomsboken tar form 1950–1965" och "Den oproblematiske problemperioden 1965–1975".⁵⁸⁸ Svedjedal påtalar att litterära trender sällan sammanfaller med kalenderdecennier. Han menar att ett litterärt årtionde kan skönjas från 1965 till 1975, då "ett stort antal författare såg det som angeläget att använda litteraturen för politisk opinionsbildning, att via skönlitteraturen sätta samhälle och politik under debatt".⁵⁸⁹ Jag har valt att använda mig av Svedjedals uttryck "engagemangets tid" för att karaktärisera perioden 1965–1975. Särskilt 70-talets ungdomsbok är såväl samtidsrealistisk som problemorienterad.⁵⁹⁰

Mellan åren 1965–1975 publicerades flera betydelsefulla ungdomslitterära skildringar. Både Lena Kåreland och Lena Kjersén Edman har utropat 1969 till ett märkesår i ungdomslitteraturens efterkrigstidshistoria.⁵⁹¹ Detta år kom Max Lundgrens *Ole kallar mej Lise* (1969) med en arbetarklassflicka som

⁵⁸³ Se till exempel *Människan och nutiden. Betänkande från Arbetarrörelsens kulturkommitté*, Stockholm: Tiden 1952 och *Arbetarrörelsens kulturuppgifter*, Stockholm: Arbetarnas bildningsförbund 1947.

⁵⁸⁴ Frenander, 2014 s. 112.

⁵⁸⁵ Frenander, 2014 s. 165.

⁵⁸⁶ Frenander, 2014 s. 168.

⁵⁸⁷ Furuland, et.al., 1994 s. 288 framhåller att perioden 1950–1967 domineras av litteratur riktad till olika kön fast med en ungdomsinriktning, och för denna typ av ungdomslitteratur föreslås termerna flick- respektive pojkungdomsbok.

⁵⁸⁸ Furuland, et.al., 1994, s. 288 har en liknande periodindelning av det litterära fältet, 1965 till 1975 som Svedjedal, 2014.

⁵⁸⁹ Svedjedal, 2014 s. 7.

⁵⁹⁰ Furuland, et.al. 1994 s. 282.

⁵⁹¹ Kjersén Edman, 2002 s. 177; Lena Kåreland, *Möte med barnboken*, Stockholm: Natur & Kultur 2001 [1994] s.120.

protagonist.⁵⁹² Samma år utkom Gunnel Beckmans *Tillträde till festen* (1969), i vilken existentiellt tunga ämnen som död och dödsångest behandlas.⁵⁹³ Jag vill tillägga att även Sven Wernströms roman *Mannen på gallret* (1969) om en uteliggare bidrog till att göra 1969 till ett märkesår i ungdomslitteraturutgivningen. Jag kommer att återkomma till denna text i fördjupningsavsnittet om Sven Wernströms författarskap.⁵⁹⁴ Ungdomslitteraturen befolkas under perioden av människor från fler samhällsskikt än någonsin tidigare. Romanerna hanterar även mörkare utsnitt i vardagslivet, där både klass och kön ställs i förgrunden. Sven Wernström, Stig Malmberg, Gunnel Beckman och Gun Jacobson är exempel på samhällsengagerade ungdomsboksförfattare under den period jag kallar genomförandets tid.

Den moderna svenska ungdomsboken kännetecknas nu av en skarp blick på ungdom och ungdomstid än tidigare. I en föränderlig värld som unga människor kan uppfatta som förvirrande, bidrar ungdomslitteraturen till att stabilisera en vardagslivets ordning. Litteraturen förmedlar en annan och djupare förståelse för världen och livet. Givetvis återspeglar ungdomslitteraturen inte ungdomars dagsaktuella livsmönster rakt av, tvärtom förhåller den sig till de rådande diskurserna om att vara ung, på samma gång som den själv är inbegripen i processen att föregripa och modifiera dessa.

Diskurserna om att vara ung handlade vid mitten av seklet framför allt om att tillhöra en specifik grupp av människor. Begreppet tonåring, etablerat redan under 50-talet, fick allt starkare drag av att beteckna ungdomens egen tid och dess eget rum. Ungdomar i tonåren utgjorde nu en jämförelsevis penningstark grupp och marknaden för ungdomsnöjen som tivoli eller bilåkning växte i takt med ungdomars frihet att vara ute på egen hand. Föräldrarna var inte längre den självklart dominerande auktoriteten utan kamratskap och media fick allt större inflytande. Det kommande vuxenlivets ansvarstagande hägrade inte heller på samma sätt som tidigare. Allt oftare idealiserades i stället ungdomslivets gemenskap i ett här och nu.⁵⁹⁵

Vid mitten av seklet hade urbaniseringen förändrat samhället på ett sätt som inverkad på åskådliggörandet av plats och rum i ungdomslitteraturen.⁵⁹⁶ Miljöskildringarna gick från land till stad, från bondgård till hyreskasern, från ladugård till bilar och biosalonger under decennierna efter andra världskriget. Ännu under 50-talet kontrasterades stadslivet mot landsbygdens grönskande harmoni, såsom i Sandvall-Bergströms *Majken Stolt född Oskarsson*

⁵⁹² Max Lundgren, *Ole kallar mej Lise*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1969.

⁵⁹³ Gunnel Beckman, *Tillträde till festen*, Stockholm: Bonnier 1969.

⁵⁹⁴ Sven Wernström, *Mannen på gallret*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1969.

⁵⁹⁵ Friman & Silvé-Garnert, 1991 s. 186 ff.

⁵⁹⁶ Wistisen, 2017 (a).

(1954), där Majken reser till Småland för att delta i broderns bröllop och slå av skillnaden mellan svägerskans hem och sitt eget barndomshem:

De gick igenom huset, som var stort och rymligt med mycket möbler och fler rum än det fanns användning för. Allting var gammalt och gammaldags, men välskött och bibehållet

[...] Allt var vårdat och aktat och Majken tänkte på skillnaden mot det hem, där hon växt upp, hyreskasernen med sitt rum och kök och sina många ungar, där ingen kunde ha några tillhörigheter i fred för den andre och där allt som hade minnen var slitet och nött och avskavt. Hon tänkte på hur de olika förhållandena måste ha inverkat på deras sätt att se och känna inför tillvaron, i varje fall på deras sätt att räkna och värdera. Birgits trygga lugn inför sig själv och allt som var hennes sprang kanske fram ur denna orubbligt städade miljö, där allting stod på plats sedan årtal tillbaka och varje ting verkade vara en aktad medborgare i ett burget samhälle (MSfO s. 25 f.).

Platsens identitet påverkas av aspekter som klass och historia och flera forskare uppmärksammar det dialektiska sambandet mellan plats och identitet.⁵⁹⁷ Miljöskildringar används för att understryka eller underbygga en samhällsdiskurs. Hemmet och bostaden var visserligen fortfarande betydelsefulla platser men under denna period utvecklades det offentliga rummet som en mer central plats i ungdomars liv. För iscensättningen av folkhemmets offentliga rum utkristalliserades följande miljöer: storstaden, förorten, ungdomsgården och fiket. Platsens och rummets diskursiva betydelse som uttryck för folkhemmet är frapperande under genombrottets period 1946–1975. Storstaden utvecklades till den absolut vanligaste miljön i ungdomslitteraturen. Storstaden framför andra var nu, som Lydia Wistisen visat, huvudstaden Stockholm.⁵⁹⁸

Folkhemmet realiserat – år 1951 och 1961

Efter andra världskriget påverkade signifikanter som *kvinnans frigörelse*, *bostad* och *arbete* kraftigt den folkhemsdiskurs som växer fram i ungdomsromanen. Nedslagen från 1951 och 1961 behandlas i ett gemensamt avsnitt, eftersom beröringspunkterna mellan romanerna är många. Avsikten är att

⁵⁹⁷ Se Per Thomas Andersen, *Identitetens geografi. Steder i litteraturen fra Hamsun til Naipul*, Oslo: Universitetsforlaget 2006; Pauline Dewan *The Art of Place in Literature for Children and Young Adults*, Lewinston, N.Y.: Edwin Mellan Press 2010.

⁵⁹⁸ Wistisen, 2017 (a) s. 17 och 29.

undersöka hur folkhemsdiskursen artikuleras i ungdomslitteraturen under folkhemets glansperiod, 1950- och 1960-talen och hur nodalpunkternas innebörder omförhandlades. Antalet utgivna ungdomsböcker mångdubblades efter andra världskriget vilket är orsaken till att antalet analyserade titlar för nedslagsåren 1951 och 1961 under respektive år utökas från två till tre romaner. Min strävan att välja ordinära årtal för litteratururvalet till trots visar sig åren 1951 och 1961 att vara icke helt ordinära år, eftersom det under båda dessa år arrangerades pristävlingar för ungdomsromaner.

Utgivningen 1951 omfattar följande trettiofem romaner: Maj-Stina Borgs *Tveksam upptakt* och *Min vanliga otur*, Inger Brattström, *Marie i motvind*, Eskil Edén, *Äventyr på läger*, Carl Edskog, *Förbjudet område*, Ebba Edskog, *Karin kommer till klarhet*, Ann Mari Falk, *Sommar*, Per Anders Fogelström, *Sommar med Monica*, Gerda Ghobé, *Målarflickan*, Fredrik Grahn-Möller, *Gogo på sommarlov. Berättelse för ungdom*, Gösta Högelin, *Rolf ger sig inte*, Lisa Högelin, *Flickorna på Rönnås* och *Pia och byn*, Harry Kullman, *Den tomma staden*, Stina Lindeberg, *När knoppar brister*, Anna-Lisa Lundkvist, *Studentvår*, Disa Netterström-Jonsson, *Inga och livet*, Elsa Nyblom *Vind för våg*, Erik Röningberg, *Med kurs på Kebnekaise. Ungdomsbok*, Irma St:Cyr, *Siv flyger ut. Berättelse för flickor*, Torsten Scheutz, *Legionär 1751*, Lambert Sunesson, *Vargarna*, Arne Swahn, *Lägerkamrater. En bok om ungdom på läger*, Christina Söderling-Brydolf, *Syrrens dagbok. Berättelser för flickor* och *Mai simmarflickan*, Edith Unnerstad, *Ensam hemma med Johnny*, Viola Wahlstedt, *Pia i fjällen*, Sture Wahlström, *Ett skärsgårdsäventyr*, Gunnar Wernström, *Månskensgänget. Berättelse för flickor*, Per Westerlund, *Vita vargens hjärta*, Holger Åbyson, *Olle, stinsens pojke* samt slutligen Sten Örle, *Spökflygaren*.⁵⁹⁹

⁵⁹⁹ Maj-Stina, Borg, *Tveksam upptakt* och *Min vanliga otur*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951; Inger Brattström, *Marie i motvind*, Uppsala: Lindblad 1951; Eskil Edén, *Äventyr på läger*, Stockholm: Frälsningsarmén, 1951; Carl Edskog, *Förbjudet område*, Stockholm: Wahlström, Edskog 1951; Ebba, *Karin kommer till klarhet*, Stockholm: Gummeson 1951; Ann Mari Falk, *Sommar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951; Per Anders Fogelström, *Sommar med Monica*, Stockholm: Bonnier 1951; Gerda Ghobé, *Målarflickan*, Stockholm: Wahlström 1951; Fredrik Grahn-Möller, *Gogo på sommarlov. Berättelse för ungdom*, Stockholm: Wahlström 1951; Gösta Högelin, *Rolf ger sig inte*, Stockholm: Wahlström 1951; Lisa Högelin, *Flickorna på Rönnås*, Stockholm: Wahlström 1951; och *Pia och byn*, Stockholm: LT 1951; Harry Kullman, *Den tomma staden*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951; Stina Lindeberg, *När knoppar brister*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951; Anna-Lisa Lundkvist, *Studentvår*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951; Elsa Nyblom *Vind för våg*, Stockholm: Ljus 1951; Erik Röningberg, *Med kurs på Kebnekaise. Ungdomsbok*, Stockholm: Lindqvist 1951; Irma St:Cyr, *Siv flyger ut. Berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1951; Torsten Scheutz, *Legionär 1751*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951; Lambert Sunesson, *Vargarna*, Stockholm: Natur & Kultur 1951; Arne Swahn, *Lägerkamrater. En bok om ungdom på läger*, Uppsala: Lindblad 1951; Christina Söderling-Brydolf, *Syrrens dagbok. Berättelser för flickor* och *Mai simmarflickan*, Stockholm: Wahlström 1951; Edith Unnerstad, *Ensam hemma med Johnny*, Stockholm: Norstedt 1951; Viola Wahlstedt, *Pia i fjällen*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951; Sture Wahlström, *Ett skärsgårdsäventyr*, Uppsala: Lindblad 1951; Gunnar

Eftersom en uppenbar diskursförändring under 50-talet innebar att arbetarklassungdom i högre grad än tidigare fick utrymme i ungdomslitteraturen, har jag som en av nedslagsromanerna valt Harry Kullmans *Den tomma staden* (1951). Kullman tillhör det fåtal författare med arbetarklassbakgrund som skrev ungdomslitteratur och jag bedömer därför att hans gestaltning av ungdom i stadsmiljö bör vara intressant ur ett folkhemsideologiskt perspektiv. De övriga två nedslagsromanerna är Maj-Stina Borgs *Tveksam upptakt* (1951) och Anna Lisa Lundkvists *Studentvår* (1951). Borgs roman erövrade första pris i Rabén & Sjögrens pristävling 1951, en tävling där även Harry Kullman och Ann Mari Falk deltog med *Den tomma staden* respektive *Sommar*. Borgs roman fångar min uppmärksamhet för att signifikanten *arbete* framstår som en aktiv faktor i den unga kvinnliga karaktärens utveckling samt för att fackföreningsarbete glimtar fram. Den tredje nedslagsromanen, Anna Lisa Lundkvists *Studentvår*, har sin plats bland nedslagsromanerna 1951 främst för sin gestaltning av människors lika värde, där axeln makt-förtryck-uppror betonas. Dessutom tangerar romanen flyktingproblematiken efter andra världskriget, vilket vid denna tid var relativt sällsynt i ungdomslitteratur.

Två för 50-talet centrala romansviter om unga kvinnors utveckling och mognad, Astrids Lindgrens Kati-trilogi (1950/51–1954) och Martha Sandwall-Bergströms Oskarssons-trilogi (1952–1954) breddar dessutom exempelsamlingen, då de kvinnliga protagonisterna tillhör skilda samhällsskikt i ett urbaniserat samhälle.⁶⁰⁰ Analysen av Lindgrens Kati-trilogi kompletterar väsentliga aspekter hos medelklassflickors självständighetssträvanden i ungdomslitteraturens förändrade folkhemsdiskurs. Sandwall-Bergströms Oskarssons-trilogi skildrar storstadens arbetarklassungdom i brytningen mellan 1940- och 1950-tal och utgör ett tidigt exempel på en skildring av arbetarflickans självständighetssträvanden. Oskarssons-trilogin är ett pionjärarbete i svensk ungdomslitteratur om livet i en arbetarfamilj. Dessutom problematiserar trilogin modernitetens konsekvenser i relation till folkhemmets samhällsomvandling. Redan på första sidan av trilogins första del, konstaterar mor Hulda:

Wernström, *Månskensgänget. Berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1951; Per Westerlund, *Vita vargens hjärta*, Uppsala: Lindblad 1951; Holger Åbyson, *Olle. Stinsens pojke*, Stockholm: Gummesson 1951; Sten Örle, *Spökflygaren*, Stockholm: Wahlström 1951.

⁶⁰⁰ I Astrid Lindgrens Kati-trilogi ingår *Kati i Amerika*, Stockholm: Bonnier, 1950/1951; *Kati på Kaptensgatan*, 1952; *Kati i Paris*, 1954. *Kati på Kaptensgatan* utges senare under titeln *Kati i Italien* 1953. Se Barbro Ståhle-Sjönell, "Astrid Lindgrens trilogi om Kati reseskildringar eller flickböcker?" i *Läsebok. En festskrift till Ulf Boëthius 2/12 1993*, red. Carina Lidström, Stockholm/Stehag: Symposion 1993 s. 58 f.; Theander, 2006 s. 48 och Sandwall-Bergström, 1952, 1953, 1954.

Och nu för tiden var det ju gudskelov inte längre någon skam att ha många barn. [...] Det låg något stiligt och fosterländskt över en talrik familj, och mammorna blev fotograferade i tidningarna med sina telningar omkring sig. Och så var det ju det här nya med barnbidragen. Fastän det var förstås en grämlse för Hulda Oskarsson att bara tre av hennes tolv barn var i den åldern att de fick något med av sleven. (ALSO s. 5)

Sandwall-Bergström fångar i denna korta inledning två centrala avsikter med folkhemspolitikens barnbidragsreform, nämligen att ge barnfamiljer ett ekonomiskt tillskott och att stimulera barnafödandet.

År 1961 utkom enligt mina beräkningar tjugofem ungdomsböcker. Dessa är Stig Ahls (pseud. för Stig Malmberg och Sven Wernström) *Vi fixar kassaskåpsgåtan*, Sivar Ahlruds *Dubbelgångar-mysteriet*. *Tvillingdetektiverna på nya äventyr*, Anna-Lisa Almqvists *Aldrig skiljas från Robin*, Gunnel Beckmans *Unga fröken Tova*, Jonas Bergmans (pseud. för Kai Söderhjelm) *Aldrig kom den sommarn*, Stig Beskows *Fjäderseglatsen*, Inger Brattströms *Upplysningar om den försvunna*, Edor Burmans *Storbjörnen*, Ann Mari Falks *Vår vän Mica*, Birgitta Järvstads *Väg mot i morgon*, Stig Malmbergs *Spela på Jurgen* och *Högt spel i ring I*, Siv Malmströms (pseud. för Stig Malmberg och Sven Wernström) *Anita*, *TV-värdinna*, Uno Modins *Radiobil 10 anropar. Berättelse för pojkar om radiopolisens arbete*, Erik Norlanders *Inled oss icke i frestelse*, Göran Roos *Höjdhoppargänget*, Kai Söderhjelm *Med trumpet i fjällen*, Kerstin Thorvalls *Flicka i april*, Brita Tornells *Dröj kvar i sommaren*, Sven Wernströms *Sombra*, *jaguaren. Berättelse för ungdom* och *Tjuvgömmen*, Solveig Widholms *Syster Lotta på 10:an*, Ella Wilckes *Mona på egen hand*, Anna Lisa Wärnlöfs *Pojken en trappa upp* och Erik Zetterströms *Killarna på Jungfrugatan*.⁶⁰¹

⁶⁰¹ Stig Ahl, pseud. för Stig Malmberg & Sven Wernström, *Vi fixar kassaskåpsgåtan*, Stockholm: Wahlström 1961; Sivar Ahlrud, *Dubbelgångar-mysteriet*. *Tvillingdetektiverna på nya äventyr*, Stockholm: Wahlström 1961; Anna-Lisa Almqvist, *Aldrig skiljas från Robin*, Stockholm: Wahlström 1961; Gunnel Beckman *Unga fröken Tova*, Stockholm: Bonnier 1961; Jonas Bergman, (pseud. Kai Söderhjelm), *Aldrig kom den sommarn*, Stockholm: Bonnier 1961; Stig Beskow, *Fjäderseglatsen*, Stockholm: Bonnier 1961; Inger Brattström, *Upplysningar om den försvunna*, Stockholm: Svensk läraretidning 1961; Edor Burman, *Storbjörnen*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1961; Ann Mari Falk, *Vår vän Mica*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1961; Birgitta Järvstad, *Väg mot imorgon*, Stockholm: Bonnier 1961; Stig Malmberg, *Spela på Jurgen*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961; Stig Malmberg, *Högt spel i ring I*, Stockholm: Wahlström 1961; Siv Malmström, pseud. för Stig Malmberg & Sven Wernström *Anita*, *TV-värdinna*, Stockholm: Wahlström 1961; Uno Modin, *Radiobil 10 anropar. Berättelse för pojkar om radiopolisens arbete*, Stockholm: Prisma/Biblioteksförlaget 1961; Erik Norlander, *Inled oss icke i frestelsen*, Stockholm: Bonnier 1961; Göran Roos, *Höjdhoppargänget*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961; Kai Söderhjelm, *Med trumpet i fjällen*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1961; Kerstin Thorvall, *Flicka i april*, Stockholm: Bonnier 1961; Brita Tornell, *Dröj kvar i sommaren*, Stockholm: Bonnier 1961; Sven Wernström, *Sombra*, *jaguaren. Berättelse för ungdom*, Stockholm:

Vad gäller urvalsprocessen för nedslagsromanerna 1961 har betydelsen av kvinnans emancipation för ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs varit vägledande. Därför koncentrerar jag mig på att studera tre nedslagsromaner med kvinnliga protagonister. År 1961 utlyste Bonniers förlag en pristävling för bästa nutidsroman för unga människor mellan 15–19 år. Tävligen var ett uttryck för tidens betoning av tonårsperioden och avsåg bidrag som vände sig till de ofta "glömda åldrarna". Birgitta Järvstads ungdomsskildring *Väg till imorgon* vann första pris och Kerstin Thorvalls *Flicka i april* fick ett hedersomnämmande.⁶⁰² Bidragen publicerades i Bonniers nyskapade serie Fick-böckerna, vars målsättning var att ge unga människor böcker som, enligt förlagets baksidesreklam, behandlade deras problem och verklighet samt utgjorde god litteratur och spännande läsning. Serien blomstrade under en kort period, 1961–1964.⁶⁰³

Nedslagsromanerna 1961 är Inger Brattströms *Upplysningar om den försvunna*, Ann Mari Falks *Vår vän Mica* och Kerstin Thorvalls *Flicka i april*. Författarna till dessa romaner intog alla framträdande positioner inom det ungdomslitterära fältet under andra hälften av 1900-talet. Inger Brattström var en av Sveriges mest produktiva kvinnliga författare efter andra världskriget. Hon debuterade som 19-åring med *Elsies svåra år* (1939) och publicerar sig ännu under 2000-talet. När hon 1967 erhöll Nils Holgerssonplaketten var det för sina ungdomsböcker från 60-talet: *Upplysningar om den försvunna* (1961), *Lyckliga dag* (1962), *Granne med Annabella* (1963), *Åsneprinsen* (1964) och *Före mörkläggningen* (1966). Det var första gången som Sveriges Allmänna Biblioteksförening på detta sätt belönade en författare för produktionen inom en viss genre, vilket kan ses som ett uttryck för tidens nyvaknade intresse för tonårsperioden.⁶⁰⁴ Det är mot den bakgrunden jag valt att studera Inger Brattströms *Upplysningar om den försvunna*. I romanen formas ett föräldrappror där protagonistens relation till en pojke från arbetarklassen innebär en utmaning.

Wahlström 1961; Sven Wernström, *Tjuvgömmen*, Stockholm: Wahlström 1961; Solveig Widholm, *Syster Lotta på 10:an*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1961; Ella Wilcke, *Mona på egen hand*, Stockholm: Bonnier 1961; Anna Lisa Wärnlöf, *Pojken en trappa upp*, Stockholm: Svensk Läraretidning 1961; Kar de Mumma [pseud. För Erik Zetterström] *Killarna på Jungfrugatan*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961.

⁶⁰² Helene Ehriander behandlar utgivningen av Söderhjelm's *Aldrig kom den sommaren* (1961) i *Humanism och historiesyn i Kai Söderhjelm's historiska barn- och ungdomsböcker*. Lund: Lunds universitet. 2003. (/Diss./

⁶⁰³ I serien Fick-böckerna utgavs Sven Rosendahl, *Valet*, 1960; Järvstad, 1961; Norlander, 1961; Bergman, 1961; Karin Anckarsvärd, *Jag väntar på Fransiska*, 1962; Lars Eneling, *Bileams åsna*, 1963; Gunnel Beckmans *Visst gör det ont*, 1963; Kerstin Arthur-Nilsson, *Till sommaren*, 1964.

⁶⁰⁴ Kjersén Edman, 1990 s. 118.

Kerstin Thorvall var en stark röst i tidens samhälls- och kulturdebatt. Hon debuterade med *Boken till dig* (1959), en rådgivningsbok till unga kvinnor.⁶⁰⁵ Hennes skönlitterära debut inträffade två år senare 1961 med *Flicka i april*, den första delen i trilogin om Lena.⁶⁰⁶ Att *Flicka i april* fick ett hedersomnämmande i Bonniers pristävling har påverkat mitt val av denna titel. Det uppbrott från landsbygden och den anpassning till urbana värderingar som skildras i romanen i relation till kvinnans frigörelse och utbildning har också bidragit till mitt val. Dessa är nämligen centrala komponenter för att förstå den förändrade ungdomslitterära folkhemsdiskursen. Författaren till den tredje nedslagsromanen, Ann Mari Falk, debuterade redan 1944 och skrev mer än 60 barn- och ungdomslitterära romaner. Under de här aktuella decennierna publicerade hon många ungdomsböcker. Under nedslagsåren utkom *Sommar* (1951), *Vår vän Mica* (1961) och *Lisbeth* (1971).⁶⁰⁷ Det blir anledning att återkomma till romanen om Lisbeth i nedslaget för 1971 års ungdomsromaner. I *Vår vän Mica* följer läsaren den överbeskyddade flickan Micas liv från början av tonåren på hennes väg mot självständighet.

Urbanisering och bostadspolitik

Förekomsten av urbanisering som uttryck för moderniteten ökade frapperande snabbt i ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs efter andra världskriget.⁶⁰⁸ Ebba Nordenadlers och Karl Alfred Melins lantliga idyll och lyckliga folk är nu avlägsen. Protagonisterna i nedslagsromanerna lever i stället med få undantag i 50-talets starkt expanderande Stockholm. Romanerna speglar en urban verklighet där nya kontorslokaler och varuhus växte fram och kommunikationerna förbättrades i takt med tunnelbanans utbyggnad, nya trafikleders projektering, asfaltering av allt fler vägar och en stadigt tilltagande biltrafik. Staden innanför de gamla stadstullarna omvandlades till en avgränsad stadsdel inom ett storstadskomplex, där förorter som Vällingby, Hässelby, Blackeberg och Farsta vidgade stadens gränser. Fler stockholmare bodde nu i förorter än i innerstaden. Under de

⁶⁰⁵ Kerstin Thorvall, *Boken till dig*, Stockholm: Bonnier 1959.

⁶⁰⁶ Se Lena Kjersén Edman, *Fler systrar: kvinnliga författare från 1900-tal och 2000-tal*, Lund: Bibliotekstjänst 2004; Maria Jönsson, *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorvalls författarskap*, Lund: Ellerströms 2015, särskilt s. 23–38; Cristine Sarrimo, *När det personliga blev politiskt. 1970-talets kvinnliga bekännelse och självbiografi*. Stockholm/Stehag: Symposion 2000; Ebba Witt-Brattström, *Stå i bredd. 70-talets kvinnor, män och litteratur*, Stockholm: Norstedt 2014.

⁶⁰⁷ Ann Mari Falk, *Sommar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951; *Vår vän Mica* Stockholm: Rabén & Sjögren 1961; *Lisbeth* Stockholm: Rabén & Sjögren 1971..

⁶⁰⁸ Se Wistisen, 2017 (a).

kraftiga samhällsförändringarnas tid efter andra världskriget förändrades också ungdomslivet. I folkhemssveriges offentliga diskurs ingick att söka råda bot på den förmodade ungdomskriminaliteten. Ett led i detta arbete var utvecklingen av ungdomsgården som institution. Det statliga stödet för ungdomsverksamhet ingick i tidens reformarbete för att stödja arbetarklassens ungdom under de kraftiga samhällsförändringarnas tid.⁶⁰⁹ Redan i mitten av 40-talet kritiserar Gustaf Lindwall i *Pojkarna i gamla stan* (1944) fenomenet ungdomsgård för att institutionalisera ungdomars kultur och fritid. För folkhemmet karakteristiska ungdomsgårdar skapades i slutet på 50-talet särskilt i de nya förorterna. De riktade sig till föreningslös ungdom med aktiviteter som studiecirklar, hobbyverksamhet och teatergrupper.⁶¹⁰ Ungdomsgården etablerade sig snabbt som en arena i ungdomslitteraturen, särskilt i skildringar av ungdomar utan fotfäste i den egna familjen eller skolmiljön. Den kan skönjas redan i 50-talets ungdomslitteratur, exempelvis i Stig Malmbergs *Kär i Tommy* (1958) och återkom som betydelsefull miljö i 60- och 70-talens ungdomslitterära folkhemsdiskurs.⁶¹¹

Förutom bilen och varuhuset ingår även vad Lydia Wistisen benämner "tröskelerfarenhet" i gestaltningen av storstadsmiljön. Genom tröskelerfarenheter gestaltas den unga människans erfarenhet av att "befinna sig mellan olika positioner", vilket leder Wistisen till att betona ungdomslitteraturens passageliknande rum som trapphus, broar och gångtunnlar.⁶¹² Hon behandlar däremot inte fiket som offentligt rum, trots att detta offentliga vardagsrum särskilt under decennierna efter andra världskriget var en viktig mötesplats för ungdomar från skilda sociala ursprungsmiljöer. Fiket som plats för modernitetens hedonistiska konsumtion, intar en framskjuten position i 50-talets ungdomslitteratur.⁶¹³ Henry i Kullmans *Den tomma staden* tillbringar sina lunchraster i fiket på Drottninggatan:

⁶⁰⁹ 1959 satsades nästan tre miljoner på föreningar och ungdomsgårdar. Nykterhetsorganisationer, scouter och idrottsföreningar fick bidrag och i viss utsträckning även politiska organisationer. Friman & Silvén-Garnert, 1991 s. 282 f.

⁶¹⁰ Stefansgården i Vasastaden invigdes 1940 och räknas som Stockholms första ungdomsgård. Se Hans-Erik Olsson, *Från hemgård till ungdomsgård. En studie i den svenska hemgårdsrörelsens historia*. Stockholm: RSFH:s förlag 1982. För de nya ledarna vid ungdomsgårdarna fanns en förebild i kretsen kring Per Anders Fogelström och hans verksamhet i Vitabergsklubben Kamrater.

⁶¹¹ Folkhemmets satsningar på ungdomsgårdar visar på ungdomens betydelse i folkhemsideologin. I ungdomsgården ska professionella socialarbetare, psykologer och ungdomsledare stödja föräldrar i omsorgen om de unga. Tematiken speglas i samtiden ungdomslitteratur, exempelvis i Sven Wernströms *Rebellerna. Berättelse om ungdom* Lund: Geber 1964; Stig Malmbergs Hagmyrserie om Eddie och Nalle från 70-talet. Gustaf Lindwalls kritiserar ungdomsgården från en liberal ståndpunkt i *Pojkarna i Gamla Stan*, 1944. Se även Wistisen, 2017 (a) s. 151.

⁶¹² Wistisen, 2017 (a) s. 18.

⁶¹³ För kopplingen mellan modernitet, konsumtion och konsumtionens platser, se Erling Bjur-

Vid nedre Drottninggatan låg det en hel del mindre konditorier utspridda på de trånga tvärgatorna. Inga eleganta, hygieniska eller solljusa ställen utan rätt och slätt enkla lunch- och kaffelokaler för enkla människor. Ett par av de större var dock så pass fina att de höll sig med särskilda matsedlar för varje dag, men dessa var mera för formens skull och egentligen avsedda för strögästerna (DTS. s.28).

I fiket där Henry äter sin lunch tillsammans med andra ungdomar från ett närliggande musikförlag är det tillåtet att äta sin egen medhavda matsäck. Fiket ägnas ett helt kapitel i romanen och fungerar som arena för samtal, snabba möten och viktiga iakttagelser.

En tämligen ny offentlig mötesplats för 50-talets ungdom var biograf-salongen, där upplevelsen var kollektiv och publiken socialt blandad, om än med viss övervikt av medelklass. Biografen är ett exempel på mötesplatser för ungdom skapade av den kraftigt växande nöjesindustrin. Dessutom är den en offentlig arena som möjliggör viss social kontroll över ungdomen. Biobesök förekommer i flera av nedslagsromanerna till exempel i Borgs *Tveksam upptakt*, där väninnan Vera i samband med ett biobesök anförtror Inga-Lisa sin oro över att ha sexuellt umgänge med pojkvännen (TU s. 67).

Det kan inte nog betonas hur central nodalpunkten *hem* fortsättningsvis är för ungdomslitteraturens folkhemdiskurs under genomförandets period. Under decennierna efter kriget stod hemmet i centrum för folkhemmets utveckling både i samhället och i ungdomslitteraturen. Flera forskare har visat att den dominerande diskursen om hemmet och dess värderingar förstärks via barn- och ungdomslitteratur.⁶¹⁴ Nodalpunkten *hem* gestaltas i ungdomslitteraturen regelmässigt utifrån ett klassperspektiv. Uppfattningen om hemmet materialiseras genom själva bostaden, i dess fysiska rum där faktorer som bostadens läge, utseende, inredning och storlek utgör markörer av social status. Trånga bostäder fungerar som en underklasskodad social markör och pekar ut dess innevånare som fattiga, slitna och odisciplinerade under både 1950- och 1960-talen. Att intriger i ungdomslitteraturen, där unga karaktärer målmedvetet eftersträvar ett bättre liv blir allt vanligare i 50-talets ungdomsbok förklaras bland annat av den samhällsförändring som är på gång bort från arbetarklassens torftiga villkor under decennierna före andra världskriget. I ungdomsboken konkretiseras detta ofta genom den torftiga bostadsstandard.

Boendefrågan är en avgörande politisk fråga i folkhemmets Sverige under

ström, Johan Fornäs & Hillevi Ganetz, *Det kommunikativa handlandet. Kulturella perspektiv på medier och konsumtion*, Nora: Nya Doxa 2000 s. 18.

⁶¹⁴ Alston, 2008; Dewan, 2004; Reimer, 2008 (a) s. xii ff.; Trites, 2014.

60-talet eftersom urbaniseringstakten är hög. Mellan 1951–1960 ökar Stockholms befolkning med 54 117 personer för att under 1960 uppgå till drygt 800 000 personer.⁶¹⁵ Det är även värt att notera att fortfarande 1960 saknade 10 % av Sveriges barnfamiljer boende i tätorter indraget vatten och avlopp. Trångboddhet och förfall i Stockholms gamla bostadsområden beskrivs ingående av Martha Sandwall-Bergström och Harry Kullman. Att vara hel och ren ingår i arbetarklassens skötsamhetskultur, men hygieninrättningar som toalett och bad uppfattades ändå gärna, med Hirdmans ord, som utslag av lyx. I de överbefolkade hemmen frodades skabb och löss samtidigt som sjukdomar som mässling och kikhosta fortfarande kunde vara dödliga.⁶¹⁶ Härigenom betonades behovet av folkhemsprojektets bostadsbyggande vilket bidrog till att förankra folkhemsideologin i ungdomslitteraturen.

I Kullmans *Den tomma staden* bor den föräldralöse protagonisten Henry hos sin sjuka faster Stella i en kall, dragig och omodern lägenhet. Den eldas med ved och har innervadderade fönster för att hålla draget stången (DTS s. 30). Nya och gamla möbler blandas och utsikten mot bakgården är oändligt trist. Bostadens torftighet kontrasteras dock mot relationen mellan Henry och den sjuka fastern. Henry konstaterar att det inte spelar ”så stor roll om det inte kom någon sol i lägenheten, bara man trivdes med varandra” (DTS s. 23). Kullman beskriver den torftiga hemmiljön med värme, då hemmet trots allt utgör en trygg och rofylld plats i Henrys liv. Hemmet utestänger den kaotiska yttre verkligheten, liksom hans egna tillkortakommanden. Orsaker till folkhemmets bostadspolitiska ambitioner gestaltas även i Sandwall-Bergströms Oskarssons-serie. Från barndomshemmets trångboddhet i ett av 30-talets barnrikehus flyttar Majken i trilogins avslutande del in i ett folkhemsområde med nybyggda fina lägenheter: ”När det blev bestämt mellan honom [Gunnar] och Majken, hade han bytt sig till en våning ute i förorten Norrängen, en förtjusande tvårummare, rymlig, ljus och modern” (MSfO s. 59). Den nya bostaden innebär att Majken klättrat några pinnhål uppåt på den sociala stegen. Barnbidrag och nya bostadsområden signalerar i ungdomslitteraturen den samhällsförändring mot ett välfärdssamhälle som folkhemmet innebär.

I början av 50-talet var det egna tonårsrummet en ouppnåelig dröm för flertalet ungdomar. Den vanligaste lägenhetstypen bland storstädernas arbetare var fortfarande den lilla lägenheten om ett till två rum samt kök, obero-

⁶¹⁵ Statistiska centralbyrån, *Folkräkningen den 1 november 1960:11. Familjer, inkomst, inrikes omflyttning och näringsgrensutveckling*, Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1965 s. 98 tabell 41. <http://www.scb.se>. [Hämtad 2017-08-15] och *Folkräkningen den 1 november 1960:2. Folkmängd inom tätorter efter kön, ålder och civilstånd*, Stockholm: Statistiska Centralbyrån 1961 s. 1 tabell 1. <http://www.scb.se>. [Hämtad 2017-08-15].

⁶¹⁶ Hirdman, 1992 s. 37 f.

ende av antalet familjemedlemmar. Flera syskon delade rum, föräldrar sov i köket. Den lilla lägenheten utgjorde 70 % av de nybyggda lägenheterna i början av 50-talet.⁶¹⁷ I Lundkvists *Studentvår* möter läsaren däremot ett välordnat medelklasshem med en intellektuell atmosfär i en av Stockholms villaförorter, där ungdomarna har egna rum. Det egna rummet är dock bara en tillfällig bostad för protagonisten Joy, vilket understryker hennes rotlöshet. Inledningsvis är det egna rummet för protagonisten Inga-Lisa i Borgs *Tveksam upptakt* en frizon undan föräldrarnas välvilliga men kvävande auktoritet. Symboliska fångenskapsmotiv laddar iscensättningen av det hemmet. Men husets roll är sammansatt. Dess väggar utgör ett skydd mot världen utanför samtidigt som de stänger in protagonisten.⁶¹⁸ I en slags stilla regelbundenhet formar Inga-Lisa genom arbetet en ny frizon i staden. Hon samlar styrka genom att konfronteras med samhällets förtryckande normer och genom mötet med döden, vilket för henne möjliggör att utan större åthävor lämna föräldrahemmet. Hon flyr barndomshemmets instängdhet, genom att steg för steg tänja gränserna, först genom arbete i staden och senare utomlands. Ann Mari Falk berättar i *Vår vän Mica* om det hopp som väcks genom drömmar om ett nytt boende. Huset där Mica bor står i tur att rivas. Rivningen motiveras av folkhemmets bostadspolitik för bättre bostäder och utemiljöer och för Mica innebär den hopp om efterlängtdad förändring. Hoppet knyts till protagonistens identitetsutveckling och bidrar till att Mica får styrka att möta världen utanför hemmet. Hon är på väg mot en framtid i ett folkhem som hör ungdomen till. På ett lågmält sätt gestaltar romanen om Mica folkhemsideologins tilltro till ungdomen.

Familj i förvandling

Kärnfamiljen utgjorde vid denna tid samhällets minsta organisatoriska enhet. Den bidrog till att disciplinera upproriska ungdomar till anpassning och till upprätthålla social ordning inom arbetarklassen i Sverige.⁶¹⁹ Ann Alston hävdar att betydelsen av klass och klassursprung bleknar, när familjens ideologiska dimension synliggörs i västerländsk barn- och ungdomslitteratur.⁶²⁰ I motsats till Alston menar jag att den förskjutning som sker i 50-talets svenska ungdomslitteratur beträffande de fiktiva personernas klasstillhörighet, är väsentlig för förståelsen av det ideologiska perspektivet på familjeliv. Denna förskjutning är nämligen intimt förknippad med förhärskande hållningar till klass och genus.

⁶¹⁷ Friman & Silvén-Garnert red., 1991 s. 191.

⁶¹⁸ Edström, 1981, 1984 (b) s. 69–96, 1998 s.181–210.

⁶¹⁹ Skeggs, 2002, särskilt s. 41–49.

⁶²⁰ Alston, 2008 s. 3.

I backspegeln är det främst bilden av den lyckliga kärnfamiljen som pryder det idylliska 50- och det tidiga 60-talets folkhem. Trots omfattande samhällsförändringar och delvis på grund av dem, förblir kärnfamiljen och dess sammanhållning en betydelsefull kraft också i 1961 års ungdomslitteratur. De arbetarfamiljer som under 50-talets inledning började synliggöras inom ungdomslitteraturen, träder tillbaka och förpassas till bakgrunden. I stället återkommer i 1961 års nedslagsromaner medelklassungdomarna som bärare av ett klassbundet ideal, där verklig lycka kretsar kring kärlek och idyllisk familjetillhörighet.⁶²¹ Deras återkomst blev dock kortvarig. I mitten av 60-talet förändras ungdomslitteraturens skildringar av familjen igen i linje med de förändringar som ägt rum i samhället.

Under 50- och 60-talen pågick en kamp om folkhemmets familjediskurs. Då stärktes kärnfamiljen som ideal även inom arbetarrörelsen och under en kort period på 50-talet blev det möjligt även för många arbetarfamiljer att leva på en lön, med kvinnan i familjen som hemmafru. Därigenom återförstärktes den patriarkala ordningen, eftersom kvinnornas utrymme begränsades när de blev ekonomiskt beroende av sina män.⁶²² Vid ingången till 50-talet fanns ingen allmänt uttalad medvetenhet om kvinnans systematiska underordning, utan man och kvinna befann sig istället på skilda platser i samhällsmaskineriet.⁶²³

Könsmaktsordningen förändrades inte, men som Yvonne Hirdman uttrycker det, skedde en omfördelning av relationerna mellan könen under mellankrigstiden vilken senare accentuerades i 50-talets ungdomslitteratur: "Så blev vardagsfrågorna kvinnofrågor, framför allt de som rörde mödrar och barn, alltifrån moderskapsersättning till tandvårdsförsäkring".⁶²⁴ Folkhems politikens satsning på att skapa möjligheter för arbetarklassens kvinnor att vara hemmafruar blev normgivande till den grad att gifta förvärvsarbetande kvinnor "kallades för 'förvärvsarbetande husmödrar' i statistik och annat officiellt material".⁶²⁵

Samtidigt gav familjesammanhållning i ungdomslitteraturen uttryck för den svenska folkhemsidéologins övertygelse om gemenskapens betydelse och styrkan hos kollektivet. Den grundläggande gemenskap som formas inom familjen, menar Peder Aléx och Johan Söderberg, yttrade sig i sådant

⁶²¹ Alston, 2008 s. 3.

⁶²² Hirdman, 1998 s. 203–218; Kjell Östberg, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm/Stehag: Symposium 1997 s. 14 ff.; Elina Druker, "Folkhemmet och den goda husmodern. Skildringar av hemarbete och bostadsplanering i Eva Billows illustrationer" i *Litteraturens arbetare. En vänbok till Per-Olof Mattsson* red. Christer Johansson & Per Anders Wiktorsson, Lund: Ellerströms 2012 s. 285–294.

⁶²³ Hirdman, 1998 s. 203.

⁶²⁴ Hirdman, 1998 s. 206.

⁶²⁵ Hirdman, 1998 s. 212.

som njutningar, allt från konsumtion till utflykter i det gröna.⁶²⁶ Hushållsarbete och fostransarbetet av familjens barn vilade på föräldrarna, framförallt modern. Den "konsumentkompetenta husmodern" upphöjdes under 50-talet till en symbol för svensk nationell identitet.⁶²⁷ Den nygamla kärnfamiljen framträder också i ungdomslitteraturen med anmärkningsvärd kraft under 60-talets inledning.

Det ideologiskt liberalt färgade familjeidealet passar väl in i "det idylliska och gammaldags barnboksklimat som råder i början på 1960-talet", konstaterar Gunnel Beckman i ett samtal med barnbokskritikern Birgitta Fransson.⁶²⁸ Ur detta perspektiv kan Beckmans skildring av familjen i *Unga fröken Tova* (1961), där den lyckliga familjen betecknande nog är ett bärande motiv och de gemensamhetsskapande familjeutflykterna sker i ett somrigt skärgårdsparadis, betraktas. Sommarens höjdpunkt är den familjeseglats som genomförs när familjefadern lämnat arbetet i staden för semester med familjen. Den amerikanska journalisten Betty Friedans bok *The Feminine Mystique* (1963), i svensk översättning 1968, påverkade Gunnel Beckman starkt.⁶²⁹ Med boken kommer begreppet "hemmafrusjukan" till Sverige.⁶³⁰ Men i den svenska ungdomsromanen finns hemmafruns tristess framskriven långt tidigare. Instängda och överbeskyddade hemmafruar förekommer ofta, antingen som bakgrundsfigurer likt medelklassmodern i Borgs *Tveksam upptakt* eller dominerande som överklassmodern i Stina Lindebergs *När knoppar brister* (1951). I Lundkvists *Studentvår* gestaltas två kontrasterande mödrar, Joys självförverkligande konstnärsmoder och Lenas rejäla medelklassmoder, den senare en sinnebild för den kompetenta husmodern. Båda storstadsflickorna strävar efter ekonomiskt oberoende från mannen. Medelklassflickan Lenas framtidsdröm knyts dock till den liberala kärnfamiljen i ett tryggt folkhem, medan konstnärssjälen Joy drömmer om karriärframgångar och ett liv i rampljuset.

Protagonisten Joy har efter andra världskrigets slut flyttat från Tyskland till moderns hemland, Sverige. Om modern berättas att hon "skurit otaliga lagrar inom operettens och filmens värld" (SV s. 6) men hon gestaltas som en ytterst självupptagen kvinna för vilken konsten är livet och den egna karriä-

⁶²⁶ Peder Aléx & Johan Söderberg red., *Förbudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, Stockholm: Stockholms universitet 2001 s. 30.

⁶²⁷ Aléx & Söderberg red., 2001 s. 30.

⁶²⁸ Birgitta Fransson, "Gunnel Beckman och den feminina realismen" i *Barnboksvärldar. Samtal med författare*, Stockholm: En bok för alla 2001 s. 15–23, s. 17.

⁶²⁹ Fransson, 2001 s. 19. Betty Friedan, *The Feminine Mystique*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books 1963.

⁶³⁰ Amelie Björck, *Höra hemma. Familj och social förändring i svensk radioserieteater från 1930-talet till 1990-talet*, Göteborg: Makadam 2010. /Diss. Lund/

ren går före omsorgen om dottern. Lenas mor, Ingeborg, framstår som hennes raka motsats:

Ja, jag vet att hon är yngre än du, tant Ingeborg. Men det är skillnad, ser du. Du är en raring du. Du vet precis vad en unge behöver få av sin mamma. Omsorg och kärlek och allt sådant där. Och därför är du också ung och vacker i våra ögon. Du kan aldrig bli gammal (SV s. 11).

När Joy återförenas med sin mor ifrågasätts vuxenauktoriteten. Detta är en av få skildringar i mitt material, där ett explicit uppror mot en föräldrainsans formuleras. Även i Inger Brattströms *Upplysningar om den försvunna* gestaltas ett föräldrauppror där protagonisten, Hellen, till slut anpassar sig till vuxenvärldens normer. När Hellen är på rymmen hemifrån funderar hon över hur moderns liv påverkats av äktenskap, familj och barn. Det framgår att modern övergett sin konstnärsbana för tryggheten som Johannes Frimans hustru. Därmed har hon även gett upp sin självständighet för att skapa en sammansvetsad kärnfamilj. Protagonisten konstaterar att modern förmått anpassa sig till denna utveckling med lätthet, men för egen del uppfattar hon inte hemmafrurollen som ett framtidsalternativ.

Äldre arbetarkvinnor är sällsynta i periodens ungdomslitteratur. Mor Hulda i Sandwall-Bergströms Oskarssons-trilogin är en av få som träder fram som en egen individ. En gång var hon ung och vacker. Genom hårt arbete med tvätt och städning hos andra är hennes kropp nu utsliten. Hulda både beundrar och vändas över sin självsvåldiga dotter Majken, som å sin sida skäms för modern. Hulda tillhör den generation arbetarkvinnor som tvingats arbeta utanför hemmet för familjens överlevnad under en tid då folkhemmet fortfarande är i sin linda. Medelklassmödrarna som blir kvar i hemmet fungerar i stället i nedslagstitlarna som motorer för flickornas strävan efter frigörelse. Den utslitna arbetarkvinnan framstår som ett varnande exempel för arbetarflickan. Gestaltningen av de unga kvinnliga protagonisternas framtidsvisioner tar spjårn mot mödrarnas livserfarenheter oavsett vilken klass de tillhör. Samtidigt präglar protagonisternas klasstillhörighet drömmarnas utformning.

Inga-Lisa i Borgs *Tveksam upptakt* är däremot inte upptagen av drömmar om vare sig karriärframgångar eller äktenskap. Hon brottas med frågor om självständighet i relation till kvinnlighet.⁶³¹ Inledningsvis markeras hur hon underordnas föräldraauktoriteten och lever insnärjd i barndomshemmet på grund av de förhärskande könsnormerna. Hennes liv jämförs med moderns instängda liv i hemmet i det stilla stationssamhället. I utvecklingsromaner

⁶³¹ Theander, 2006 s. 94 ff. betonar romanens gestaltning av "kärleken som upplevelse".

om unga kvinnor utspelas ofta en känsloutveckling inom familjens intimsfär som omformas till en ny känslomässig intimitet, vanligen med en man. Borg bryter mot detta gängse berättelsemönster då Inga-Lisa inte stannar inom en ny intimsfär med en man, utan bryter upp och lämnar föräldrahem, stationssamhälle och kontorsarbetet i staden. Hon vill pröva sina vingar bortom äktenskap och familj. Borg återupprepar därmed inte berättelsen om den beroende kvinnan utan öppnar för den unga kvinnans självständighet genom arbete och ekonomiskt oberoende.⁶³²

Ytterligare ett exempel bland titlarna från 50-talet som avviker från ungdomslitteraturens mönster beträffande de flytande signifikanterna *familj* och *kvinnofrigörelse* är Harry Kullmans *Den tomma staden* (1951) i vilken familjeidealet förskjuts eller förträngs. Kärnfamiljen kritiserar inte, utan snarare erkänns andra livsmöjligheter utifrån devisen "var och en sin egen lyckas smed". Arbetarklassungdomarna Henry och Lena-lisa finner en gemensam framtidsdröm i längtan efter att få studera, inte i giftermål eller barnafödande.

Folkhemspolitikens dåvarande inriktning mot ett hemmafruideal tillbakavisas i hög grad i den ungdomslitteratur som här studeras. Undantagen utgörs av Astrid Lindgrens Kati-trilogi, där Kati infogar sig i hemmafrurollen och Sandvall-Bergströms Oskarssons-trilogi, där Majken är på väg mot en hemmafru-tillvaro.⁶³³ Kati påpekar att hon inte är övertygad om att Jan är den rätte. Hon lära sig stå på egna ben (KpK s. 7). Men när Lennart Sundman kommer in i hennes liv blir hon blyxtförälskad och gifter sig med honom så snart de två kommit över en lämplig bostad. Och när Lennart föreslår ett bröllop i Paris är Kati följsam: "Ty vem var väl jag, att jag skulle sätta mig upp mot min herre och man? Det skulle just vara snyggt att börja ett äktenskap med att hindra hans oskyldigaste och harmlösaste små påhitt!" (KiP s. 11). Trots den ironiska tonen ringer bröllopsklockorna. En underordnad roll inom äktenskap och familj är för 50-talets Kati den självklara framtiden. Äktenskapet fullbordas och när trilogin avslutas har Kati nyss fött sitt första barn, har städhjälp två timmar om dagen och äger en trerumslägenhet på Östermalm.

Om det är något dottern Majken i Sandvall-Bergströms Oskarssons-trilogi medvetet strävar efter, är det att undvika moderns öde. Majkens väg mot målet går genom giftermål. Porträttet av den unga arbetarklasskvinnan tecknar kvinnans plats i samhället och kvinnan som moder. Majken utvecklas från levnadsglad ung kvinna i *Aldrig en lugn stund hos Oskarssons* till anpassad hustru åt polisen Gunnar Stolt i *Majken Stolt, född Oskarsson*. Det unga paret

⁶³² Trites, 2000 och 2014.

⁶³³ Birgitta Theander, "Katiböckerna. Astrid Lindgrens flickbokstrilogi" i *Litteraturbanken*. <http://litteraturbanken.se>. [Hämtad 2017-09-28]. Theander problematiserar inte framställningen av den unga kvinnans självständighet.

Stolt vill skapa en ny äktenskapsform, där föräldrarnas vägval inte upprepas. Men trots vilja till förändring, inordnar de sig till sist i 50-talets dominerande familjediskurs, där käcka Majken underordnar sig maken och blir ekonomiskt beroende av honom. Sandwall-Bergström problematiserar i trilogin kvinnans emancipationssträvanden ur ett klassperspektiv, utan att för den skull gestalta vare sig fackligt eller politiskt engagemang. Den beskyddande medelklassmannen Gunnar Stolt, Majkens man, tvingas dock anstränga sig för att inlemma den motsträviga Majken i den gråtonade husmodersrollen. I enlighet med den dåvarande diskursen betonar Sandwall-Bergström Majkens frihetsbegär som ett hot mot äktenskapet. De motspänstiga unga kvinnorna Kati och Majken skriver till slut under det "husmoderskontrakt" som dominerar perioden 1930–1960, där "männen svarade för det stora hushållet och kvinnorna för det lilla".⁶³⁴

Ännu i slutet av 50-talet drömmer en del av ungdomslitteraturens unga kvinnor om att bli gifta, som i Lundkvists *Du och jag* (1957), där en av flickorna, då framtiden kommer på tal, proklamerar att hennes dröm är att gifta sig (DoJ s. 8).⁶³⁵ Fiktionen speglar den debatt som pågick i samhället. "Allt som allt, just 1950 stod den svenska kvinnan i en korseld av motstridiga budskap och krav vilka alla rörde hennes innersta vara", konstaterar Yvonne Hirdman och visar hur folkhemmets kvinnor är kluvna mellan arbete, hem och sexualitet: "Också könets problematik aktualiserades. [...] så skapade det andra världskriget 'kvinnan', inte särskilt ny, men med en ny betoning på könet – ett kön som man skulle göra mesta möjliga av. Sexualiteteten blev mode, som livsstil och vetenskap".⁶³⁶ I valet mellan arbete, hem och sexualitet väljer ungdomslitteraturens unga kvinnor från mellanskikten ekonomiskt oberoende och självständighet.

Den gode fadern som tidigare njöt av tillvaron i hemmets lugna vrå är i 50-talets ungdomslitteratur i högsta grad frånvarande. Endast i hälften av texterna från denna tid är fadern närvarande, om än inte alltid delaktig i händelseförloppet. Faderns identitet skapas i allt högre grad genom arbete och relation till offentligheten. I Sandwall-Bergströms trilogi är fadern visserligen övervakare av normer och ordning men saknar auktoritet. Han försöker ibland sätta ned foten, men hårt arbete har medfört att hans krafter sinat och han saknar kulturellt bildningskapital att befästa sin auktoritet med. Hans utbrott illustrerar därigenom mest underklassens hjälplöshet.⁶³⁷ Den frånva-

⁶³⁴ Hirdman, 1998 s. 209.

⁶³⁵ Anna Lisa Lundkvist, *Du och jag*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1957.

⁶³⁶ Hirdman, 1992 s. 203.

⁶³⁷ Rolf Romøren & John Stephens, "Representing Masculinities in Norwegian and Australian Young Adult Fiction. A Comparative Study" i *Ways of Being Male*. 2002 s. 216–33. Den återkom-

rande fadern var under andra hälften av seklet en frekvent problematisk och undflyende gestalt i ungdomslitteraturen. En sådan fader framträder i Brattströms *Upplysningar om den försvunna*, där adjunkt Johannes Friman utför en del av sitt arbete i hemmet. Han är en frånvarande patriark som låser in sig på sitt arbetsrum och absolut inte får störas. Att kallas in till honom är som att besöka magistern i skolan för ett förhör: "Hellen reser sig tyst och följer sin far genom köket och det stora vardagsrummet och in i det barnförbjudna arbetsrummet. Far sätter sig vid sitt skrivbord. Hellen stannar innanför dörren – som en skolflicka inför sin lärare" (UF s. 139).

Den gemytliga fadern är här långt borta. Istället tecknas han med stöd av en i vuxenlitteratur och memoarer ofta förekommande trop, det förbjudna arbetsrummet, såsom en sträng och rättvis man (UF s. 21). Han innehar en dubbel maktposition som både far och lärare. Trots att han arbetar hemma är han i hög grad frånvarande. Han tar sällan del i hembestyren och uppfattar inte alltid de situationer som utspelas framför hans ögon. Samtidigt är han en pliktrogna make som försvarar den patriarkala ordningen. Det finns inget våldsamt hos denna auktoritet, bara ett självklart övertag på grund av kön. När denna disciplinära makt utmanas av Hellen, erövrar hon nya kunskaper och kan inför fadern försvara arbetarpojken Mick, som hjälpt henne när hon i vredesmod rymt hemifrån. I romanens slutskede inser fadern att han inte längre kan hävda någon form av äganderätt över sin äldsta dotter:

Han [adjunkt Friman] har en människa framför sig, inte ett barn, inte en dotter, men en människa, som har rätt att ha en egen uppfattning och få den respekterad. Adjunkt Friman ser länge på den unga människa som är hans dotter. Han säger inget mer, han vet att det inte finns mer att säga (UF s. 141f.).

Dottern är nu inte längre ett litet barn utan en ung människa värd hans respekt. Lite oskarpare i konturerna ter sig i jämförelse Micas far i Falks *Vår vän Mica* (1961). Han är visserligen också mest frånvarande men intar sin auktoritativa plats i hemmet vid middagsbordet om kvällen och under helger.

Familjen var under 50-talet främst en kvinnlig domän men familjelivet påverkades även av faderns förändrade funktion i familjen.⁶³⁸ Denne förlorade

mande bilden av ointelligenta föräldrar i barnlitteraturen menar Reimer, 2008 (b) s. 5 ff.) är en metonym för okunniga underklassföräldrar. Jag uppfattar dock den bilden som vanligare i barnlitteratur än i ungdomslitteratur, där ungdomens uppror mot en auktoritär eller frånvarande förälder dominerar.

⁶³⁸ I slutet av 60-talet publicerades en del samhällsvetenskaplig litteratur om det faderlösa samhället, till exempel Alexander Mitscherlichs bok *Society Without the Father. A Contribution to Social Psychology*, London: Tavistock 1969, där han diskuterar effekter av att fadern ersatts

allteftersom sin position som upprätthållare av familjestrukturen och skapare av materiell trygghet. I romaner med markerad arbetarklassförankring gestaltas den frånvarande fadern som misslyckad, ofta alkoholiserad. Bilden av fadern som suput har en lång karriär som metonym för hjälplös underklass i barn- och ungdomslitteratur.⁶³⁹ Rolf Romøren och John Stephens menar att denna typ av manlig litterär figur bannlyser alla former av positiv maskulinitet. Istället uttrycks tre sorters oönskad maskulinitet: superi, grymhet mot barn och djur samt sexuell aggressivitet.⁶⁴⁰

Stordrinkarna förekommer som jag tidigare visat, i flera av de ungdomskildringar, där arbetarklassen betraktas med medelklassögon. I mitt material framträder stordrinkaren framförallt under de tidigaste decennierna av 1900-talet för att återkomma under 70-talet. Lennart Johansson poängterar att nykterhet är en "fundamental del av folkhemstanken och det moderna projektet" och betonar sambandet mellan arbetarklassens skötsamhetskultur och det moderna samhällsbygget.⁶⁴¹ När statsmakten eftersträvade genomslag för sina värderingar och sitt agerande hos befolkningen var traditionella familjevärderingar en redan uppskottad väg.

Folkhemsideologin utgår från en föreställning om att demokratin förutsätter "medborgare med starkt samhällsansvar".⁶⁴² I ungdomslitteraturen under 50- och 60-talen tillhörde de samhällsansvariga medborgarna företrädesvis medelklassen. Samtidigt relaterar den frånvarande fadern till den förändringsprocess som barnuppfostran och utbildning genomgick under perioden. Det blir allt tydligare att modern succesivt under seklet övertar ansvaret för barnens uppfostran och välbefinnande.

Ungdomsböckerna från 50- och tidigt 60-tal brottas med starka sprickbildningar inom folkhemsideologin när det gäller *kvinnans frigörelse*. I 1961 års ungdomslitterära titlar lever kärnfamiljsidealet med fadern som överhuvud vidare. Imperativet Leve familjen! kan därmed sammanfatta det tidiga 60-talets nedslagsromaner. Samtidigt försvagas här det arbetarklassperspektiv som framträtt i delar av 50-talets ungdomslitteratur. Medelklassperspek-

av anonyma samhälleliga maktstrukturer och hur detta leder till ett försvagat jag. Även Christopher Laschs *Den narcissistiska kulturen*, Stockholm: Norstedt 1982,; *Den belägrade familjen* Stockholm: Norstedt 1983 belyser ur ett konservativt perspektiv hur kärnfamiljens förändring påverkar barns utveckling och relation till auktoriteter. Se även Pia Vuorio, "Hon har äntligen vaknat! Kärnfamiljdynamik och maktförskjutning i 1970-talets ungdomsroman. Maria Gripes ...ellen, dellan... och Maud Reuterswårds *Flickan och dockskåpet*" i *Finsk Tidskrift*, 2018:2 s. 9–33.

⁶³⁹ Romøren & Stephens, 2002 s. 216–33.

⁶⁴⁰ Romøren & Stephens, 2002 s. 216–33.

⁶⁴¹ Lennart Johansson, *Staten, supen och systemet: svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855–2005*, Stockholm: Symposion 2008 s. 346.

⁶⁴² Frykman & Löfgren red., 1985 s. 137.

tivet dominerar i de undersökta ungdomsromanerna från 1961. Tio år framåt i tiden svänger dock pendeln och en diskursförändring inträffar.⁶⁴³

De behandlade ungdomsromanerna utmanar den folkhemsideologiska hemmafrudiskursen genom att ifrågasätta en patriarkal samhällssyn som inskränker kvinnors yrkeskarriärer och ekonomiska oberoende. De unga flickorna strävar i stället efter arbete och utbildning. Analysen blottlägger vågrörelser i gestaltningen av kvinnans frigörelse i ungdomslitteraturens framställning av folkhemmet. I 1961 års nedslagsromaner tillhör samtliga protagonister medelklassen. Arbetarklassen kan finnas där men betraktas då med medelklassens ögon som till exempel i Brattströms *Upplysningar om den försvunna*. Paradoxalt nog medför detta att sprickor i folkhemsideologin kommer i dagen.

Ungdomslitteraturens unga medelklasskvinnors drömmar om studier och yrkeskarriärer blottlägger folkhemspolitikens otillräcklighet. De unga kvinnorna i den här aktuella skönlitteraturen pläderade nu för kvinnor som vill stå på egna ben, vara yrkesarbetande och självförsörjande.⁶⁴⁴ Från mitten av 60-talet debatterades ånyo kvinnans ställning i samhället, nu med blicken riktad mot "kvinnans diskriminerade ställning på arbetsmarknaden".⁶⁴⁵ Ungdomslitteraturen deltar, som jag visat, aktivt i detta samtal i ett tidigt skede. '

Arbetarklasspojken i folkhemmet

I folkhemsideologin fanns ett framtidshopp knutet till ungdomen och en politisk inriktning för att forma en bildad och kompetent arbetarklassungdom. Detta hopp fick sig i mitten av 1900-talet en törn när ökad ungdomsbrottlighet debatterades. Debatten var snarast ett utslag av moralpanik, där ungdomskriminalitet i själva verket blandades samman med det moderna samhällets förändrade livsstil med motorburen ungdom, konsumtionsinriktade nöjen med dans, tivoli och bioografer.⁶⁴⁶ Samtidigt var detta en slags motberät-

⁶⁴³ Vuorio, 2018.

⁶⁴⁴ Theander konstaterar att under perioden 1920–1965 "fortsätter lovsångerna till förvärvsarbetet. Inte bara som ekonomisk trygghet utan också som en väg till självständighet överhuvudtaget" (2017 s. 307).

⁶⁴⁵ 1960 förvärvsarbetade 40% av samtliga kvinnor mellan 15 och 64 år, men endast 28 % av de gifta kvinnorna. 30 år senare lönearbetar flertalet kvinnor. Se Hirdman, 1998 s. 203–218, s. 214.

⁶⁴⁶ Margareta Bäck-Wiklund & Mona Franséhn, "Inledning" i *Den dolda könsdiskursen, mödrar, söner och frånvarande fäder*, red. Margaretha Bäck-Wiklund, Mona Franséhn, Helena Johansson & Thomas Johansson, Göteborg: Göteborgs universitet 2003 s. 9–22 s. 13. Forskarna menar att det under 50-talet sker en diskursförändring från ett strafftänkande mot en tillämpning av förebyggande vårdinriktning. Ungdomsfängelserna avskaffades och inom ungdomsvården framhölls utbildningsbehovet.

telse till det idylliska folkhemmet. De litterära skildringarna hämtade näring från de kraftiga samhällsomvandlingar som var för handen, där särskilt urbaniseringen bidrog till ökad rotlöshet bland ungdom, med en befarad ökad kriminalitet som följd.

Bilden av den hotfulla och farliga arbetarpojken etablerades redan under 1900-talets inledande decennier i ungdomslitteraturen, men då framförallt i form av "odågan" eller "buspojken".⁶⁴⁷ Både Hjalmar Wallander i *Två Stockholmspojkar och några till* (1921) och Erik Asklund i *Silverligan* (1941) markerar arbetarpojknas hederlighet och kritiserar samhällets rättsmaskineri, men från slutet av 40-talet gestaltas åter arbetarpojken som farliga och halvkriminella, med Harry Kullmans *Den svarta fläcken* (1949) som ett bärande exempel.⁶⁴⁸ Kullmans bok iscensätter diskursen om "ungdom på glid", då arbetarpojken Stöten drar med sig syskonparet Daniel och Barbro på farliga vägar.⁶⁴⁹ Diskursen befästes under 50-talet då den återkom i ett växande antal ungdomsskildringar. Såväl i litteratur som i film var det främst arbetarklassungdom som hamnade i kriminalitet och alkoholmissbruk med ungdomsvårdsskolor som följd. Kriminalitet hotade pojkarna, osedlighet flickorna. Diskursen fortlevde genom skildringar som Netterström-Jonssons *Inga och livet* (1951), Sandwall-Bergströms *Aldrig en lugn stund hos Oskarssons* (1952) och en bit in på 60-talet hos exempelvis Malmberg, om än i modifierad form.

50-talets ungdomsromaner rymmer en självklart uppfattad svart-vit värld som består av goda och onda gestalter. I de två första delarna av Sandwall-Bergströms Oskarssons-trilogi, *Aldrig en lugn stund hos Oskarssons* och *Allt händer hos Oskarssons* (1953), problematiserar sidoberättelsen om den gladlynte 13-åringen Sverre, fenomenet ungdom på glid. Sverres självbild och identitet förvandlas när han efter en bilfärd hamnar i klammeri med rättvisan. När Majkens äventyrlige men kriminelle kavaljer Sigvard efter en biljakt råkar ut för en våldsam bilolycka med döden som utgång tillspetsas situationen.⁶⁵⁰ Arbetarpojken glider genom bilstölder vidare in i kriminalitet. De kör även fort och dumdristigt likt Bigge i Netterström-Jonssons *Inga och livet* (1951):

Och Bigge körde på: 110, 125, 140. Häcken utmed Norra Kyrkogården var ett enda mörkt streck som susade förbi dem. Inga bara greps av något slags

⁶⁴⁷ Öhrn, 2017 s. 77–95.

⁶⁴⁸ Se Furuland et.al. 1994 s. 284.

⁶⁴⁹ Kullman, 1949.

⁶⁵⁰ Sandwall-Bergström, 1952 och 1953, Kullman, 1949.

fartvanvett mumlade: fortare, fortare ända tills Bigge själv förstod att det här kunde gå galet (IoL s. 65).

I både Netterström-Jonssons *Inga och livet* och Sandwall-Bergströms *Aldrig en lugn stund hos Oskarssons* får pojkarna till sist plikta med livet, medan flickorna överlever. Raggarbilen formas till ett attribut för manlig ungdom på glid in i den kriminella världen och utmanar den etablerade folkhemsideologin och arbetarklassens skötsamhetskultur.⁶⁵¹ Att åka raggabil förknippades med alkohol och kriminalitet. Dessutom symboliserade raggarbilen en ohejdad amerikanskinspirerad individualism.⁶⁵²

I Harald Beijers *Per och motorcykeln* (1952) köper sjuttonårige Per sig en motorcykel för "lånade" pengar och lämnar sitt springschasjobb på en kontorsfirma efter ett uppträde med den obalanserade fadern. På landet arbete Per i jordbruket, återfinner sig själv och återvänder till hemstaden Stockholm.⁶⁵³ Även för flickor finns nya lockande subkulturer. Anna Lisa Lundkvist uttrycker i *Du och jag* (1957) två flickors erfarenheter av att vara spättor i storstadsmiljö.⁶⁵⁴ I dessa två exempel förstärks frihetssymboliken genom motorcykeln.

Till skillnad från i 1900-talets vuxenlitteratur tematiserade seklets ungdomslitteratur mera sällan social klass. Före 50-talet förekom fenomenet som enstaka irrbloss, därefter skedde en markant förändring.⁶⁵⁵ Då blev tematiken "flicka av börd möter pojke av arbetarklass" ett vanligt inslag i ungdomsromanerna. I *När knoppar brister* (1951) av Stina Lindeberg överskuggas kärleken mellan den överbeskyddade Agnes och arbetarpojken Lars av klassrelaterad problematik:

Är du så kuschad hemma, så du inte skulle våga stå för mig? Det blir du ju tvungen till en gång i alla fall om du och jag skall hålla ihop. Men du kanske vill vänta, tills jag blir civilingenjör. Det kanske godtas. Nu är jag väl bara arbetarpojken, fast jag råkat gå läsvägen, som det heter (Nkb s. 165 f.).

Romanens ungdomar gestaltas som väl medvetna om de klassgränser som skapar hinder för deras gemensamma framtid. Skillnaderna dem emellan framställs genom språk, stil och smakfrågor: "Kallade han henne morsan, när han talade till henne? Ordet hörde, liksom svordomarna, till de saker hennes

⁶⁵¹ Friman & Silvé-Garnert red., 1991 s. 211 f

⁶⁵² Även Wistisen, 2017 (a) s. 139 ff.; Lars Lagergren, *Svensk motorcykelkultur*, Stockholm/Stehag: Symposium 1999. /Diss. Linköping/ Knuttarna inräknades in i begreppet motorburen ungdom, men deras klasstillhörighet varierade i högre grad än raggarnas.

⁶⁵³ Harald Beijer, *Per och motorcykeln*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1952.

⁶⁵⁴ Lundkvist, 1957.

⁶⁵⁵ Nilsson, 2006.

kräsna väluppfostrade jag skulle ha funnit lite vulgärt, om hon tillåtit det att tycka något” (Nkb s. 41). När Agnes blir hembjuden till Lars för att träffa hans mamma blir skillnaderna i förhållande till hennes eget hem än mer uppenbara:

Då hon blev lämnad ensam ett slag, tittade Agnes sig nyfiket omkring. Tavlorna var hiskeliga, men de kanske hade ärvt dem eller fått dem i lysningspresent. På ett litet skrivbord, stod inklämt i ett hörn stod [sic!] en tom silvervas och talade om att husets herre fyllt femtio år” (Nkb s. 42).

Genom smakfördomanden som dessa uppmärksammas klasskillnader i 50-talets ungdomslitteratur. Detta är i linje med Ulrich Becks uppfattning att när sociala skillnader minskar, uppträder klasskillnader på andra sätt, genom smak och stil.⁶⁵⁶ I Lindebergs roman är dock arbetarklasspojken varken farlig eller hotfull, vilket annars ofta var fallet i 50-talets ungdomslitteratur.

Inger Brattströms *Upplysningar om den försvunna* (1961) utgår från synen på arbetarpojkar som hotfulla och kriminella. Romanens unge manlige representant för arbetarklassen betraktas med en normerande medelklassblick. Detta är dock en blick som utmanas, ifrågasätts och tvingas till förändring. Då protagonisten Hellen rymmer hemifrån hamnar hon i en snöstorm tillsammans med Mick Hansson, enligt fadern en odåga till yngling. Denne är son till en ensamstående städerska som för tillfället befinner sig på sjukhus med sliten kropp och ledgångsreumatism. Hellen är inledningsvis rädd för den långa och kraftfulle Mick men ändrar succesivt uppfattning. Vid denna tid var samhället inte segregerat på samma sätt som fallet blev senare under 2000-talet. Arbetare och representanter för den bildade medelklassen som familjen Friman tillhör hade naturliga kontaktytor med varandra genom skola och bostadsområde. Klasskillnader fanns och betraktades delvis som självklara, även om ett ifrågasättande av dem kunde finnas under ytan. Protagonistens klassbakgrund är väsentlig i *Upplysningar om den försvunna*, eftersom den bidrar till en underliggande tematisering av relationen mellan flickan av börd och pojken av underklass. Hellens rädsla för Mick grundas i föreställningar om och fruktan för arbetarklassen i allmänhet. Han framställs inledningsvis schablonartat som en machoinfluerad arbetarklasspojke, en uppfattning som kommer på skam, då han visar sig vara en självständig och klok ung man. När Hellen försvarar Mick inför fadern, konstaterar denne till sin egen och dotterns förvåning: ”Ja du känner honom bättre än jag, Hellen. Kanske har han verkligen ändrat sej. Det är flera år sen jag såg honom nu. Han

⁶⁵⁶ Ulrich Beck, *Risikogesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1986.

har inte haft det så lätt alltid" (UF s. 141). Uppfattningen om arbetarpojkar nyanserades på detta sätt i ungdomslitteraturen i början av 60-talet.⁶⁵⁷

Maskulinitet och makt är central tematik i ungdomslitteraturen, särskilt när texten riktas till pojkar i form av äventyrs- och hjälteberättelser. Den västerländska hjälteberättelsen återupprepar, som Margery Hourihan visar, historien om den härskande, vite, europeiske mannen som besitter styrka, mod, skicklighet, målmedvetenhet och rationalitet.⁶⁵⁸ Maskulinitetens mångfald öppnar för konflikter om vilka värden och värderingar som ska utgöra den dominerande hegemoniska maskulinitetens grundvärderingar. Konflikter mellan samhällsklasser och sociala skikt gör det intressant att sammanföra uttryck för maskulinitet med makt-, klass- och etnicitetsrelationer.⁶⁵⁹ Därav följer att frågan blir betydelsefull i ungdomslitteraturens gestaltningar av folkhemsideologiska föreställningar eftersom vilken maskulinitet som är eller blir normerande påverkar kvinnans frigörelse, liksom i förlängningen nodalpunkten *hem* och ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Ungdomslitteratur är i allmänhet förmedlare av den hegemoniska maskulinitetens värden.

Den marginaliserade manligheten, dess motpol, representeras i västerlandet av män som bryter mot normer, till exempel genom homosexualitet. I början av 70-talet bryter Bengt Martin mot den ungdomslitterära framställningen av hegemonisk maskulinitet genom att behandla homosexualitet.⁶⁶⁰ Även stordrinkaren från arbetarklassen utgör en motpol till den hegemoniska maskuliniteten. Därtill finns mannen som Torbjörn Forslid benämner "vardagslivets man", en helt vanlig man som i vardagen kompromissar och förhandlar med kvinnorna i sin omgivning, men samtidigt drar fördel av den patriarkala ordningen när han kan.⁶⁶¹ Forslid menar dock att det renodlade manliga machoidealet är starkt förknippat med arbetarklassen, vilket andra mansforskare som exempelvis Bo Nilsson tillbakavisar.⁶⁶² I de ungdomsböck-

⁶⁵⁷ Diskursen om ungdom på glid återfinns även i periodens svenskproducerade filmer som till exempel *Ungdom i fara*, 1947; *Farlig kurva* 1952; *Farlig frihet*, 1955; *Raggare*, 1959; *Sommaren med Monika*, 1964; *491*, 1964. Även i romaner riktade mot en äldre läsekrets återfinns temat "ungdom på glid" som till exempel i Per Anders Fogelströms *Ligister* (1949). Redan året därpå filmatiserades Fogelströms roman med titeln *Medan staden sover*. Se bland annat Bengt Bengtsson, *Ungdom i fara. Ungdomsproblem i svensk spelfilm 1942–1962*, Stockholm: Stockholms universitet 1998. /Diss./; Daniel Brodén, *Folkhemets skuggbilder. En kulturanalytisk genrestudie av svensk kriminalfiktions i film och tv*, Stockholm: Ekholm & Tegebjer 2008. /Diss. Göteborg / 2008 s.153 ff.

⁶⁵⁸ Hourihan, 1997 s. 2. ff.

⁶⁵⁹ Forslid, 2006 s. 77.

⁶⁶⁰ Bengt Martin, *Huset i Sibirien*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1970; *Sibirienungar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971; *Hej då-Sibirien*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1972.

⁶⁶¹ Forslid, 2006 s. 33 ff.

⁶⁶² Forslid, 2006 s. 76 f. och Bo Nilsson, *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*, Umeå: Boréa 1999 s. 16 f. /Diss. Umeå/

er jag skärskådat förknippas machoidealet sällan med den skötsamme arbetaren eller arbetarrörelsen. Snarare skrivs ett alternativt maskulinitetsideal fram genom den arbetarklassens skötsamhetskultur som präglar folkhemsdeologin och arbetarrörelsen.

Ett av de tydligast framhävda manlighetsidealen ligger nära det västerländska hjälteidealet att vara modig, vilket är särskilt vanligt i de ungdomsböcker som utspelar sig i arbetarklassmiljöer. Här sammanhänger mod och hederlighet med solidaritet och omsorg om andra. En annan manlighetsnorm framträder i Astrid Lindgrens Kati-trilogi där den unge medelklassmannen intar en beskyddande position, i vissa fall starkt kontrollerande, i förhållande till den unga kvinna han åtrår.

Den självupptagne protagonisten Henry i Harry Kullmans *Den tomma staden* (1951) brottas med hjälteberättelsens manlighetsideal. Han är rädd för att vara feg, men inser sin egen styrka när han utsätts för misshandel: "vissheten att han inte skulle falla på knä, inte be om nåd, inte bli ett snyftande vrak – och det var *det* som han mest av allt hade varit rädd för hela tiden" (DTS s. 163). Henry uthärdar passivt detta eldprov. Han vinner ingen storslagen seger på det yttre planet men väl på det inre, samt mognar personligen. I Birger Hedéns läsning av Kullmans roman kommuniceras maktaspekten främst på individnivå via en studie över hur arbetarpojken övervinner klasssamhällets hinder och genomför en klassresa. Hedén betecknar de tre unga manliga bifigurerna med epiteterna den hårde om Nicke, den fege om Janne och slutligen den oföretagsamme om Victor.⁶⁶³ Ingetdera av dessa karaktärsdrag leder till social framgång.

Våld och feghet är, vilket Hedén påpekar, något Kullman tar starkt avstånd ifrån i romanen.⁶⁶⁴ Den hårde och brutale arbetarpojken Nicke tecknas som urtypen för en pojke på glid, då han svartsjukt angriper Henry. I kontrast till Nicke intar Henry hjälterollen. Han är rättrådig, hederlig och solidarisk, samt dessutom modig och målmedveten. Inledningsvis framstår Henry som självcentrerad men, då hotet om stryk tynger hans axlar mognar han till insikt om sig själv. Manlighet har ett pris och pojkar förtjänar den genom att anta utmaningar. Om den unge hjälten inte förverkligar sina drömmar är risken stor att han fastnar på fiket som den oföretagsamme Victor som vecka efter vecka likt en Sisyfos fyller i samma tipsrad, jagandes en omöjlig dröm om högsta vinsten. Arbetarklasshjälten Henry klarar manlighetstestet genom att övervinna sin rädsla och därigenom växer hans handlingskraft, men framförallt är

⁶⁶³ Birger Hedén, *Individ, våld och klassamhälle. En studie i Harry Kullmans ungdomsböcker*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

⁶⁶⁴ Hedén undersöker skildringen av våld i Kullmans författarskap och konstaterar att våldet i *Den tomma staden* är knutet till frågan om feghet. Hedén, 1983 s. 98.

handlingskraften beroende av gemenskap med andra. Behovet av den grundläggande kollektivismen, gemenskapen, är ett tema i Kullmans *Den tomma staden*, vilket befäster romanens folkhemsanknytning. Ungdomslitteraturens arbetarklasspojke i folkhemmet framträder under perioden huvudsakligen i två olika skepnader, antingen som en pojke på glid in i missbruk och kriminalitet eller som en handlingskraftig pojke som genom studier meriterar sig för en klassresa.

Folkhemmets unga urbana kvinna

Folkhemmets unga urbana kvinna erövrade i 50-talets ungdomslitteratur fler offentliga rum än tidigare, särskilt sådana med anknytning till konsumtion och utbildning. Konsumtion som nöje och njutning erbjöds på fik, varuhus, dansställen och biografialonger. Varuhuset som konsumtionens centrala plats under moderniteten och i skönlitteraturen har tidigare behandlats av flera forskare.⁶⁶⁵ Under 30-talet förlades kvinnors verksamhet till tre grundläggande arenor, nämligen "förvärvsarbetets, hemmets och 'sängens', dvs. sexualitetens".⁶⁶⁶ Under genombrottets tid 1945 till 1975 utvecklades skolmiljön till ytterligare en väsentlig arena för unga kvinnor och ungdom över huvud taget. Folkhemmets sexualitetsdiskurs förändrades under decennierna efter andra världskriget från att betona unga flickors avhållsamhet till att bejaka sexuell erfarenhet, i den mån den begränsades till heterosexuella erfarenheter.⁶⁶⁷ I ungdomslitteraturen hamnade framförallt den välartade flickan, ofta en medelklassflicka, i knipa på grund av storstadens farliga arbetarpojkar men det är först i 50-talets ungdomslitteratur som unga flickor kan bli gravida utan att också vara gifta.⁶⁶⁸

Inga-Lisas skyddade uppväxt och naivitet i Maj-Stina Borgs *Tveksam upp-takt* präglar romanens skildring av sexualitet. Hennes manliga chef använder sin maktposition till att tafsa på unga kvinnor och helst gå några steg längre. När väninnan Vera aktivt bejakar sin sexualitet, erkänner hon samtidigt sin vuxna kvinnlighet, till skillnad från Inga-Lisa som fortfarande framstår som oskuldsfullt naiv. Veras oönskade graviditet kastar dock en hotfull skugga över sexualiteten. Borgs roman avviker från diskursen, eftersom det inte är någon farlig arbetarpojke som ställt till det för flickan, utan en studerad ung man, en teknist. Vera döljer sin graviditet så länge som möjligt. Hur det vid denna tid uppfattades som närmast en katastrof för en unga flicka att som

⁶⁶⁵ Se Björk, 1999; Sara Danius, *Den blå tvålen. Romanen och konsten att göra saker och ting synliga*, Stockholm: Albert Bonnier 2013; Nilsson 2003; Wistisen 2017 (a) s. 91ff.

⁶⁶⁶ Hirdman, 1992 s. 36.

⁶⁶⁷ För en fördjupad behandling av sexualitet i ungdomslitteraturen, se Franck, 2009.

⁶⁶⁸ Theander, 2006 s. 65 ff.

ogift bli med barn, framgår då Vera likt en pestsmittad stöts ut ur de unga kvinnornas gemenskap. Inte bara skammen drabbade samtidens ensamstående unga mammor, utan även svårigheter med försörjning och barntillsyn.⁶⁶⁹ Arbetskamraten Majken står för det starkaste fördömandet av Veras havandeskap, dels utifrån det osedliga i Veras agerande, dels gentemot den traditionella kvinnoroll som Vera är på väg att fastna i och som Majken värjer sig mot. Själv strävar Majken efter en självständig yrkeskarriär och arbetar ihärdigt för att bli modist: "Jag ska först och främst ha en hattaffär sa hon [Majken] istadigt. Sedan hittar jag väl kanske någon pojke, eller kanske innan. Men hattaffären och en lya i stan, det är modellen för mig" (TU s. 31). Protagonistens medkänsla med Vera leder inte till någon aktiv handling, däremot växer hennes insikter om sexualitet. I exemplet kolliderar således de rivaliserande diskurserna kring kvinnlig emancipation med moderskap och konkurrerar om innebörden i nodalpunkten *hem*.

Att Majkens avståndstagande ifrågasätts istället för att rättfärdigas tyder på att en förändringsprocess i synen på kvinnors sexualitet och frågan om graviditet utanför äktenskapet har startat, även om den ännu är i sin linda. Under 50- och 60-talen var önskade graviditeter vanliga bland unga kvinnor. Sexuella relationer med det motsatta könet var ett ständigt dilemma för unga kvinnor eftersom de hade små möjligheter att kontrollera sin fruktsamhet. Mödrar till utomäktenskapliga barn var för det mesta i åldern 15 till 25 år, och bland de illegala aborterna utfördes 40 % på kvinnor i åldern 20 till 25 år. Kondom och pessar kunde användas som preventivmedel men det var ännu 1958 förbjudet att sälja kondomer i automater utomhus. I Stockholm såldes preventivmedel bara över disk på apotek, i sjukvårdsaffärer och tobaksaffärer. Studerande gravida flickor relegerades från läroverk eller flickskolor. Många ogifta unga kvinnor tvingades lämna sina barn till adoptivhem.⁶⁷⁰ Mödrahem och det nya barnbidraget från 1948 var led i den förändringsprocess som underlättade för mammor att behålla sina utomäktenskapliga barn.⁶⁷¹

Något liknande stämplingen av Vera som dålig flicka i Borgs *Tveksam upptakt* är inte alls aktuellt i Falks *Vår vän Mica* från 1961, där Ingrid bejakar

⁶⁶⁹ Hirdman, 1992 s.196.

⁶⁷⁰ Friman & Silvé-Garnert red., 1991 s. 258 f.

⁶⁷¹ Friman & Silvé-Garnert red., 1991 s. 258 f.

sin sexuella lust. I Falks skildring antyds den hotande graviditeten enbart av hemlighetsfulla nickningar och insinuerande kommentarer. I den tio år tidigare *Tveksam upptakt* skildras situationen mer öppet om än inte lika gränsöverskridande som i Birgitta Järvstads *Väg till i morgon* (1961), där flickors sexuella erfarenheter, inklusive av samlag, framställs i ett helt nytt och finstämt tonläge utan oro för en oönskad graviditet.⁶⁷² Folkhemmets förändrade syn på sexualitet kom – vilket jag sökt visa i detta avsnitt – tidigt till uttryck i ungdomslitteraturen. Den ingick efter andra världskriget i kvinnans frigörelseprocess och bidrog därigenom till att påverka den sociala praktiken liksom till att förändra ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs.

I Borgs *Tveksam upptakt* finns visserligen en romantisk klangbotten, men trots detta understryks vikten av kvinnans emancipation genom ekonomiskt oberoende. Dessutom problematiseras samtidens betoning av yta. För den knubbiga Inga-Lisa får kläder betydelse i samband med arbetet i staden och förälskelsen i Lasse. Därigenom får det välvårdade idealet också en erotisk underton som visar att modernitetens konsumtionskultur utsätter kvinnan för förändrade kvinnlighetsnormer.⁶⁷³ Inga-Lisa förförs av butiksskyltningar och även hos henne utvecklas ett konsumtionsbegär.⁶⁷⁴ Hon är varken frigjord eller flärdfull. Tvärtom utgör skildringen av henne ett försök att i ungdomslitterär gestalt visa vägen framåt för unga kvinnor, bort från den kraftiga objektifieringen av den unga kvinnan i 50-talets ungdomslitteratur. I *Tveksam upptakt* problematiserar Borg kvinnoblivandet i betydelsen kön som kropp, sexualitet och social konstruktion. Därigenom blir Inga-Lisa även bärare av utveckling och förändring. Bejakandet av moderniteten och det framtidshopp som avslutar romanen manifesterar folkhemsidéologins grundläggande framtidstro och tilltro till modernitetens framsteg. Den känsla av förlust som kan skönjas i romanen balanserar mot ungdomens vitalitet och framstegsoptimism. När hon blickar ut mot världen och arbetet i Paris, åskådliggör hon ett bejakande av modernitetens idé om framåtskridande. På

⁶⁷² Hedén, 1983 s. 100. Första gången jag stött på benämningen "samlag" i ungdomslitteraturen är i den tio år tidigare utgivna *Tveksam upptakt* (1951) av Maj-Stina Borg. Lena Kåreland behandlar "Tveksam upptakt" i *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams*, red. Alexandra Borg, [Möklinta]: Gidlund 2017 s.132–144 och "Ungdomsroman med sprängkraft. Maj-Stina Borgs *Tveksam upptakt*" i *Förbjuden frukt. Litterärt, franskt & kvinnligt*, Stockholm: Appell 2018 s. 185–[201].

⁶⁷³ Flera av de sexuella antydningar och romanser som förekommer i samtidens ungdomslitteratur (exempelvis i Borg, 1951; Falk, 1961; Lindeberg, 1951 och Thorvall, 1961) hör till den kategori Mia Franck benämner "bruten romans" där flickan ställs inför frågor om hur "femininitet (och maskulinitet) förhåller sig till heterosexuallitet". Franck fortsätter: "Den brutna romansen som kategori framhåller att flickkaraktären trots kravet på heteronormativitet ifrågasätter sin underordning och tar avstånd från det som förväntas av henne". Franck, 2009 s. 60 f.

⁶⁷⁴ Se till exempel Björk, 1999; Wistisen 2017 (a) s. 91 ff.

så vis blir hon en modernitetens hjältinna som välkomnar förändringar och avviker från traditionella flickinriktade skildringars romantiska kontrakt.

Protagonisterna i 1961 års nedslagstexter är samtliga unga flickor från 14 till 18 år på väg att forma sin kvinnoidentitet. De saknar erfarenheter av både yrkesliv och moderskap att falla tillbaka på. Till skillnad från vad som är fallet i skildringarna av unga kvinnor på 50-talet befann sig 60-talets unga kvinnor inom någon form av utbildningsinstitution. Denna förändring hänger samman med folkhemmets satsning på utbyggd utbildning, men också på medelklassdominansens återkomst i ungdomslitteraturen. I nedslagsromanernas folkhemsdiskurs kontrasteras samhällsförändringar genom jämförelser mellan den urbana, moderna unga kvinnan/flickan och den lantliga, omoderna familjeflickan för att visa på den diskursförskjutning som pågår. Delar av handlingen i Kerstin Thorvalls *Flicka i april* (1961), liksom i Erik Norlanders *Inled oss icke i frestelse* (1961), kretsar runt en jämförelse mellan stad och land och mellan en borgerligt sinnad småstad och en storstad i utveckling.

Även jämförelsen mellan generationer och generationsmotsättningar färgsatte den förändrade folkhemsdiskursen. En hävdvunnen patriarkal ordning utmanades och skapade nerv i folkhemsdiskursens ungdomskult i till exempel Ann Mari Falks *Vår vän Mica* (1961). Oavsett om det handlar om den urbana flickan, småstadsflickan eller landsbygdsflickan, gör de alla uppror för att till slut anpassa sig till gällande samhällsnormer.

Tillvarons medialisering

Till den av modernitetens utvecklingstendenser som benämns subjektifiering kan de samhällsförändringar som jag samlar under benämningen *tillvarons medialisering* föras. I begreppet inkluderar jag både tekniska och massmediala fenomen som radio, tv och datorer samt konstnärliga uttrycksformer som bildkonst, musik, drama och dans. I den snabba samhällsförändring som pågick under hela 1900-talet präglades vardagen allt mer av en medialisering nära sammanbunden med den aspekt av moderniteten som uttrycks i formuleringen "vardagslivets estetisering". Förändringen innebar att ett snabbt flöde av tecken och bilder kom att genomsyra samhället. Medialiseringen av tillvaron satte även spår i ungdomsromanerna, vars texter anknyter till andra konst- eller medieformer som exempelvis film eller musik.

Bland de romaner jag studerar finns särskilt i ungdomslitteraturen från 50-talet exempel där biografer och film utnyttjas för att skapa verklighetsillusion. Film och stad hör ihop, som i *Aldrig en lugn stund hos Oskarssons*, där den dystre Emil flanerar "nedåt gatan ett slag och ibland sällade han sig till

hopen av ungdomar, som vid biodags stod i en stor skock utanför biografen Röda Ögat ett kvarter längre bort” (ALSO s. 15). Här fungerar kommentaren som en tids- och rumsmarkör. Biobesöket kan även fungera som mötesplats, särskilt när det gäller att inleda bekantskapen med en ung flicka. Det tycker i alla fall Gunnar Stolt, när han bestämmer sig för att bjuda ut Majken Oskars-son: ”Han hade för säkerhets skull skaffat biljetter, och eftersom han trodde att Majken behövde muntras upp hade han valt en Abbot- och Costello-film, som skulle vara hejdlöst rolig att folk tjöt av skratt tills de inte orkade mer utan föll ihop i bänkarna” (AHO s. 220). Biobesöket fyller gärna en gemenskapsskapande funktion, något som Camilla reflekterar över i *Nan Ingers Möte med verkligheten* (1955):

När man måste ta till bio för att göra samvaron någorlunda obesvärad, då är det något som är mycket galet tänkte Camilla. Men trots allt var hon tack-sam över möjligheten, eftersom den gav dem ett naturligt och opersonligt samtalsämne. Så de stötte och blötte filmen ur alla synpunkter medan de drack kvällsteet tillsammans på Mor Karins och ingen sade ett ord om vare sig midsommaren eller Stockholm (MmV s.109).

Exemplen ovan vittnar om hur filmen erövrat folkhemmet och blivit en del av den estetisering av vardagslivet som påverkade unga människors liv. Film-mediet är det konstnärliga och mediala uttryck som mer än andra uppfattas som modernitetens medium i ungdomslitteraturen. Och de nya kulturför-medlare som gestaltades under 50- och 60-talen är gärna journalister, foto-grafer, filmare och skådespelare. Att film verkligen påverkade unga människors liv är ämnet för flera berättelser från 50-talet. Redan i *Flickan och filmen* (1950) tar Wernström upp temat. Där är det Gittan som med näring ur vecko-tidningsnoveller bär på romantiska drömmar om att bli filmskådespelerska. Hennes bror förfasar sig över hennes fantasier, men hon försvarar sitt dag-drömmeri (FoF s. 37). Wernström diskuterar konsumtionskulturens dröm-bilder och låter dem konfronteras med människors längtan och begär, något han återkommer till i senare verk. Berättelsen utvecklas till vad som kan kallas en *yrkesroman*.⁶⁷⁵ Jag får anledning att senare i detta avsnitt återvända till ungdomslitteraturens yrkesromaner.

Kritiken mot reklam och bildmanipulation under 50-talet kan uppfattas som ett kulturkritiskt perspektiv på folkhemmet och moderniteten. Ett exempel från den avslutande boken i Sandwall-Bergströms Oskarssons-serie då en bild på Majken publicerats i tidskriften *Han och Hon*, får illustrera detta.

⁶⁷⁵ Theander, 2017 s. 256 ff.

Sist i raden av sex flickor återfinns Majken bakom ett duschförhänge. Det ser ut att vara " en mycket avklädd flicka som stod där bakom och höll upp sin nakna arm med en fräsande katt." När Majkens lillasyster upptäcker bilden och visar den för modern, invänder denna karskt: "[p]rat, flicka, [...], det kan du väl fatta att det inte är Majken. Hon skulle hålla sig för god till att skylta på det viset, gift och allt som hon är" (MSfO s. 132–133).

Den utseendefixering i periodens ungdomsromaner riktade till unga kvinnor förstärktes genom inslag om betydelsen av att vara vacker, välklädd och väluppfostrad. Så är fallet med Majken i Sandwall-Bergströms trilogi som får arbete på ett varuhus. I samtliga delar brottas Majken med att erövra det sociala rummet just genom sitt utseende och sin kvinnlighet. Hon är ingen rationell kund utan förförs av drömmar och diffusa begär. Hon attraheras länge av både ett självständigt yrkesliv och kamratäktenskap, men accepterar till sist hemmafrurollen och ett eventuellt moderskap.

Konsumtionskulturen dominerade inte vid 50-talets inledning. Istället gällde att ta vara på det man hade och vårda det. Att kunna sy själv och vara händig var positivt laddat eftersom det visade den unga flickans kompetens som framtida god husmor.⁶⁷⁶ Folkhemmet medförde dock under 50- och 60-talens ekonomiska uppsving en allt större konsumtionskraft hos både arbetarklass och medelklass, vilket återspeglas i ungdomslitteraturens varuhusskildringar. Inställningen till den lättvindighet som en ökad konsumtion ansågs medföra var under båda decennierna ambivalent, vilket märks i att 50-talets ungdomsböcker tenderar att kritisera folkhemspolitikens konsumtionsinriktning. I 1961 års urval problematiserades förändringen i högre grad än tidigare och konsumtionskritiken svalnade. Istället stärktes en ungdomlig längtan efter vad en ökad tillgång till varor och konsumtion kunde erbjuda.

Arbete och utbildning

Ytterligare en påtaglig förändring inom ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs realiserades under 50- och 60-talen genom den framtidsoptimism som ungdomarnas drömmar om specifika yrken inom medievärlden skapade. Signifikanten *arbete* inverkade, som jag tidigare framhållit, på ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Nu handlade inte arbete längre i huvudsak om försörjning eller karaktärsdanning, utan om att få ett glamouröst yrke och om att erövra oberoende och självständighet. I yrkesromaner från 50-talet är, utöver filmvärlden, tidningsvärldens journalistyrke eftertraktat. Detta

⁶⁷⁶ Orsi Husz & Amanda Lagerkvist, "Konsumtionens motsägelser. En inledning" i *Förbjudna njutningar* 2001 s. 9–36, s. 30.

märks i skildringar som Gustav Adolf Nilssons *Reporter Ragge* (1951) och Nan Ingers *Möte med verkligheten*. Under 60-talet breddades yrkesromanerna till att även omfatta fotografyrket. I ett av Hans-Eric Hellbergs tidiga verk, *Ung man med kamera* (1962), arbetar protagonisten som springpojke på en tidning men drömmer om att bli pressfotograf. Även i Kullmans *Den tomma staden* (1951) och i den idéburna romanen *Mannen från mörkrummet* (1963) relaterar författaren till tillvarons medialisering under moderniteten. En skillnad mellan unga kvinnors och unga mäns yrkesdrömmar var dock att de senare gärna arbetar sig uppåt, från exempelvis springpojke till pressfotograf eller reporter, medan kvinnornas självständiga yrkesliv i högre grad förbinds med utbildning.

Efter kriget förändrades synen på skola och utbildning. Mina nedslagsromaner visar, inte förvånande, att utbildning och skolfrågor får en allt större betydelse i gestaltningen av ungdomars liv från 60-talet fram till sekelskiftet 2000. Därigenom växer nodalpunkten *utbildnings* värde i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Allt fler unga män från arbetarhem skildras under 50-talet i litteraturen och för dem är utbildning eftersträvansvärd. I romanerna från 1961 befinner sig samtliga kvinnliga protagonister från medelklassen i en utbildningssituation, medan kvinnliga protagonister från lägre sociala skikt söker sig till arbetslivet för att bli ekonomiskt oberoende. Från mitten av 60-talet dryftas ånyo kvinnans ställning i samhället i den offentliga debatten, nu med blicken riktad mot "kvinnans diskriminerade ställning på arbetsmarknaden".⁶⁷⁷ Utbildning var långt ifrån en självklarhet för arbetarklassens döttrar. Däremot studerade unga kvinnor från den bildade övre medelklassen och från överklassen gärna vidare.

Utbildningsinstitutionerna reglerade vid denna tid social makt och fungerade som sorteringsinstrument. Samtidigt var de ett av de mest verksamma verktygen för att förändra den sociala balansen i folkhemmet då utbildning rymmer en emanciperande potential. Språket utgjorde ett verksamt styrmedel för institutioner att utöva makt. Genom tidens ungdomslitteratur blir det möjligt att teckna en skissartad bild över hur statens politiska styrning direkt och indirekt påverkat ungdomars liv.⁶⁷⁸ Folkhemsdiskursen i ungdomslitteraturen under seklets sex första decennier poängterade utbildningens roll som möjlig hävstång för arbetarklassen för att förändra dess liv. Detta stämmer väl överens med den reella folkhemspolitiken, där allas rätt till utbildning

⁶⁷⁷ Gunnel Karlsson, "Den svärfångade kärleken. Om kvinnorna, kärleken och samhället" i *Handbok i svensk kvinnohistoria*, red. Gunhild Kyle, Stockholm: Carlsson Bokförlag 1992 [1987] s. 55 f.

⁶⁷⁸ Trites, 2000 s. 31 ff.

utgjorde en grundbult. Ungdomslitteraturens uppfattning om skola och skolgång konstruerades under seklets första hälft utifrån klass och kön.

Den omvandling av utbildningssystemet som genomfördes under 60-talets andra hälft var en betydelsefull etapp i folkhemsbyggandet. Gemensamt för läroplanerna efter andra världskriget var en strävan att motverka de auktoritära dragen i skolsystemet och verka för en skola som kunde fostra demokratiskt sinnade ungdomar. Den genomgripande skolreform som påbörjades redan under 50-talet förverkligas dock långsamt. Först under andra hälften av 60-talet infördes stegvis en nioårig grundskola och allt fler ungdomar fick tillträde till gymnasium och universitet. Under tidigt 70-tal upphörde sedan parallellskolesystemet att existera.

I Kullmans *Den tomma staden* är inställningen till utbildning en klassmarkör exemplifierad av den nybyggda Borgarskolan i Stockholm.⁶⁷⁹ Romanen utspelas under fyra dagar 1933 vid en tid då ungdomsarbetslösheten var hög. Genom skolans namn indikeras insikten om att studier kan leda till individuella klassresor uppåt, något som var ett av folkhemsperiodens främsta kännetecken. Henry erövrar tack vare Lena-lisa tillräcklig framåtanda för att kunna påverka sin framtid och drömmen om vidareutbildning infrias. I Borgarskolan exponeras Henry för en individualistisk ideologi. Berättelsen balanserar därmed i ett spänningsfält mellan kollektivism och individualism. Kullman tangerar även den rotlöshetens problematik som klassresenärer kan drabbas av men utvecklar inte motivet vidare.⁶⁸⁰ För arbetarklassens söner innebar utbildning en kännbar ekonomisk inskränkning, därför framstår kvällsskolor som ett alternativ såväl i den sociala verkligheten som i 50-talets ungdomslitteratur.⁶⁸¹ Främst unga män anslöt sig till aftonskolorna. De hade inte råd att misslyckas och tog studierna på stort allvar. Individuell framgång i studierna var samtidigt ett bevis på arbetarklassens möjligheter till social framgång. De manliga progatonisternas drömmar om karriär, såsom Henrys lärardrömmar i *Den tomma staden*, skilde sig från de unga arbetardöttrarnas.⁶⁸² För

⁶⁷⁹ Namnet Borgarskolan är en väsentlig markör. Redan 1836 startade i Stockholm en skola med namnet Borgarskolan. Under åren 1930–1932 byggdes nya lokaler till Borgarskolan vid Jarlaplan på Östermalm. Där ligger den alltså nybyggd och fräsch 1933, när berättelsen i *Den tomma staden* utspelas. Skolan lades ned 1971.

⁶⁸⁰ Jämför med Ivar Lo Johansson, "Småskolelärarinnan i Lustigkulla skola" i *Vishetslärarna*, Stockholm: Bonniers 1972. Se Sten-Olof Ullström, "När kladden ska renskrivas. Om Ivar Lo-Johanssons novell 'Småskolelärarinnan i Lustigkulla'" i *Replikens platser. En Dagbok. Festskrift till Dag Nordmark* red. Helene Blomqvist, Jonas Ingvarsson & Margaretha Ullström, Karlstad: Karlstad UP 2010 s. 30–46.

⁶⁸¹ Pelle i Netterström-Jonssons *Inga och livet* (1951) är en sådan yngling, liksom Majkens storebror Emil i Sandwall-Bergströms Oskarssons-trilogi.

⁶⁸² Ytterligare ett exempel på detta är Ragnars journalistdrömmar i Nilssons *Reporter Ragge*, 1951.

dessas unga kvinnor handlade utbildning inte om karriär utan oftare om att erövra en högre grad av oberoende. Arbetarklassens döttrar studerade sällan vidare på kvällarna, utan sökte sig till arbete och det ekonomiska oberoende det kunde ge dem.⁶⁸³ I Kullmans *Den tomma staden* arbetar Lena-lisa och är ekonomiskt oberoende, samtidigt som hon eftersträvar en social förändring. I slutet av romanen påbörjar hon studier på Borgarskolan tillsammans med protagonisten Henry. Tillsammans startar de en gemensam klassresa. Kullman markerar härmed betydelsen av utbildning som en möjlighet för individer att själva påverka sin situation i klassamhället men understryker även gemenskapens betydelse för drömmarnas uppfyllelse.

Nedslagsromanernas kvinnliga protagonister från medelklassen eftersträvar under 50- och 60-talen en utbildning på lika villkor som sina manliga kamrater. Deras strävan efter ekonomiskt oberoende markeras liksom vägen till självständighet genom en yrkeskarriär.⁶⁸⁴ Detta var intimt förknippat med det manifesterade temat om kvinnors frihetslängtan. Kvinnors frigörelseprocesser behandlas i de två trilogierna om Majken Oskarsson respektive Kati, liksom i två av texterna från 1951. De unga kvinnorna längtar alla efter frihet, från föräldrarnas kontroll eller vardagslivets tristess. Men dessa strävanden konkretiseras sällan mer än som en opreciserad längtan efter ”något”.

I Kerstin Thorvalls *Flicka i april* (1961) är Lena på väg framåt i livet genom yrkesutbildning. Folkhemmets utvecklingsoptimism och framtidstro präglar skildringen, liksom dess tilltro till ungdomens framåtanda. Lena reser ensam med tåg från den lilla norrlandsorten till Stockholm och konstskolan. Hon arbetar sent på kvällarna i konstskolan, där hon är en udda figur med sina otidsenliga, oformliga kläder och sitt tillbakadragna sätt, men lycklig över att få teckna dagarna i ända. Den oskuldsfulla flickan från landet polariseras mot stadens unga kvinnor präglade av modernitetens och urbanitetens yta. Beskrivningen av de kvinnliga studiekamraternas festklänningar sammanfattas i kommentaren: ”De var en mycket anslående tavla av ungt progressivt mode.” (FiA s. 61) Lena däremot sover sin törnrosasömn tills hon väcks av Mikaelns kiss. Han får makt över henne och hon förändrar sitt utseende enligt hans förslag samtidigt som han öppnar hennes blick för möjligheterna till förändring.

Thorvall anslår en frispråkig ton men innehållsligt och ideologiskt anlägger hon ett medelklassperspektiv på tillvaron, där ljuset faller på den individuella framgångssagan. Romanen anknyter till folkhemsideologins grundlägg-

⁶⁸³ Några exempel på unga kvinnor som studerar vidare återfinns i Lisa Högelins *Jag skall nog lyckas*, Stockholm: B. Wahlström 1939; Maja Jäderin-Hagfors *Sivs hemlighet*, Stockholm: Wahlström 1947; men dessa exempel utgör undantag. Se även Theander, 2017 s. 198 ff.

⁶⁸⁴ Theander, 2017.

gande syn på utbildning som en hävstång för social förändring. I detta finns en tematik av frigörelse från auktoritetsförtryck, samtidigt som det är en törnrosaskildring, där mannens agerande inte nagelfars lika kraftfullt som de unga kvinnornas. Maria Jönsson menar att trilogin "både följer och bryter med flickbokens genrekonventioner".⁶⁸⁵ Det stämmer in även på den första delen i trilogin om Lena som i hög grad ansluter sig till flickbokens romantiska kontrakt. Men genom betoningen av den för flickor nödvändiga utbildningen och yrkesinriktningen bryter Thorvall med flickboksgenren och öppnar en port mot frihet och självständighet. Lena fortsätter dessutom, trots kärleken till Mikael, att studera till modetecknerska. I likhet med Astrid Lindgrens Kati och Martha Sandwall Bergströms Majken slutar trilogin om Lena med att hon är både gift och gravid men till skillnad från Kati och Majken utvecklar hon, som Jönsson skriver, "en begynnande insikt om vad ett barn kan komma att innebära för hennes frihet och arbetsutsikter".⁶⁸⁶

Det finns i mitt material ett par nedslagsromaner där protagonisterna vänder sig mot makten och gör uppror, nämligen Inger Brattströms *Upplysningar om den försvunna* (1961) och Anna Lisa Lundkvists *Studentvår* (1951). Roberta Seeliger Trites framhåller att makten förtrycker ungdomen på ett sätt som samtidigt stärker deras förmåga att skapa nya möjligheter. Samtidigt etableras nya regler som tonåringen måste förhålla sig till för att balansera maktstrukturen.⁶⁸⁷ I Brattströms och Lundkvists romaner gestaltas denna typ av makt och förtryck, där individen ständigt ingår i relationer med andra i ett dynamiskt maktspel, vilket visar sig i de sätt på vilka protagonisten betraktar andra och själv betraktas av andra, eller i hur ungdomarna bedöms och diskuterar med varandra. I de två romanerna gestaltas initiativ till uppror mot föräldraauktoriteter och skolinstitutionen även om medelklassflickorna i slutändan återförs till hemmets instängda ordning. Framför allt gäller detta Brattströms *Upplysningar om den försvunna*, för även om Hellen gör uppror mot föräldrarnas auktoritet och vinner en bit självständighet inordnar hon sig vid återkomsten till hemmets regler (UF s. 142). Brattströms skildring bottnar i en berättelse om makt och förtryck och ett uppror mot auktoriteter, där den utlösande konfliktfaktorn utgörs av en urvuxen klänning.⁶⁸⁸ Med stöd av verkningsfulla sätt att signalera social tillhörighet, manifesteras att Hellen

⁶⁸⁵ Jönsson, 2015 och Sarrimo, 2000 diskuterar Lena-trilogin.

⁶⁸⁶ Jönsson, 2015 s. 30.

⁶⁸⁷ Trites 2014 s. xii. I sin analys av maktförhållanden i ungdomslitteraturen visar Trites på de oanade möjligheter som den ungdomslitterära texten erbjuder vad gäller kampen mellan en förälder, eller en vuxen i förälderns ställe, och den unga protagonisten. Se även Beauvais, 2015.

⁶⁸⁸ Anna Gretteve, "Barnet i klädkammaren. Kläder, klass och genus i två barnberättelser" i *Barnlitteraturanalyser*, red. Maria Andersson & Elina Druker, Lund: Studentlitteratur 2008 s. 27-40.

lämnat barndomen bakom sig. Efter sin rymning mognar hon och återvänder hem mer självständig och ansvarstagande än tidigare.

I *Studentvår* utmanar den unga protagonisten den institutionella makten och erövrar därigenom insikter om hur förhandlingar om makt kan ske. Upproret riktas i romanen såväl mot skolinstitutioner som mot föräldraauktoriteten. I kampen mot den samhälleliga institutionen äger Joy en inre styrka som dock sviktar när det kommer till föräldrarelationen. Den unga protagonisten har lättare att tillsammans med andra utmana skolans institutionella makt än att ensam konfrontera sin mor. Romanen bottenar huvudsakligen i en individualistisk världsuppfattning men knyter även an till en folkhemsideologisk diskurs vad gäller nodalpunkten *utbildning* och människors lika värde. Joy avslutar sina gymnasiestudier med att erövrade den åtråvärda vita mössan.⁶⁸⁹ En av studiekamraterna klarar dock inte sin examen utan kuggas på tvivelaktiga grunder. Joes rättvisepatos skjuter fart och hon driver fram protester mot beslutet:

Det här ska inte ordnas efter mitt huvud. Det skall protesteras i den allmänmänskliga rättvisans namn. –Du store tid, sade han [sonen i familjen där Joy är inackorderad, min anm.] med en suck. Joy Thauler, revolutionären. Hennes ögon gnistrade upp mot honom (SV s. 27).

När hon senare tillsammans med kamraten Lena uppsöker skolans rektor, ger rektorn uttryck för den rådande tidsandan efter andra världskriget:

[...] jag trodde ni förstod att jag avskyr våldsmetoder och strejkhott. Sådant borde inte behöva förekomma bildade människor emellan. Det var Lena, som svarade – litet hetsigt för att vara hon. Tant Elisabet, ingen människa delar numera in folk i bildade och obildade. Vad det kommer an på är duglighet och rättrådighet – var man än blivit placerad (SV s. 50).

Den enligt egen uppfattning demokratiskt inriktade rektorn kan inte låta bli att tillrättavisa flickorna: ”Jag tror vi menar samma sak, min flicka, sade hon. Med bildade människor menar jag sådana, som inte skulle ha den avlägsnaste tanke på att använda gangstermetoder för att nå ett mål” (SV s. 50).

Fastän maktutövning ofta närvar i ungdomslitteraturen är det nödvändigtvis inte fysiskt våld som iscensätts, utan makt som utövas med andra medel, som här genom en tillrättavisande auktoritativ röst som verkar disciplinerande på den enskilda individen. Även genom den självreglerande disciplinen

⁶⁸⁹ Anna Lisa Lundkvist, *Flickan i regnet*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1950.

införlivas föreställningar om normalitet. Den fungerar i ungdomslitteraturen effektivt som en självreglerande makt.⁶⁹⁰

Upprensens tid – år 1971

Det fönster som öppnas för diskursförändringar omkring 1965, sätter avtryck i ungdomslitteraturen. Denna förändring inom ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs under engagemangets decennium 1965–1975, innebar att de båda nodalpunkterna, *hem* och *utbildning* utsattes för betydande förändringar. Detta söker jag visa genom att analysera tre nedslagsromaner utifrån folkhemsideologins deskriptiva nivå, kollektivismen, samt den normativa nivån med social omsorg. I anslutning till detta analyseras hur ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs omvandlas då nodalpunkternas innebörder förskjuts genom påverkan från flytande signifikanter som *arbete*, *familj* och *bostad*. I avsnittet ägnas dessutom särskild uppmärksamhet åt den flytande signifikant som *kvinnans frigörelse* utgör. Svedjedal menar att manliga författare i högre grad än kvinnliga efter 1965 ifrågasätter klassamhället och det politiska systemet. I en sådan kontext framträder även ett ambivalent förhållande till den statsbärande socialdemokratin, om än inte alltid till folkhemsideologin som sådan. Kvinnliga författare, däremot, behandlar enligt Svedjedal i högre grad än sina manliga kollegor jämställdhet mellan könen och relationer inom familjen.⁶⁹¹

Ett startskott för den vindkantring som skedde vad gäller synen på familjen, utgjorde Kerstin Thorvalls artikel i *Expressen* 1965, där hon lyfte frågan om kärnfamiljen och idyllen med den slagkraftiga rubriken ”Bor alla barnboks-författare i Tomtebolandet?”⁶⁹² Hon efterlyste en barn- och ungdomslitteratur som skildrar samhällsförändringar. Artikeln inledde, konstaterar Lena Kåreland, en genomgripande granskning av och debatt om barn- och ungdomslitteraturens könsmedvetenhet.⁶⁹³

Vid 60-talets mitt öppnades Sverige för nya tankar och idéer med hela världen som fond. Folkhemmet utvecklades under perioden 1965–1975 i en riktning där begrepp som solidaritet, hegemoni och alienation förmedlade starkt politiskt laddade innebörder.⁶⁹⁴ Dessa begrepp får betydelse vid

⁶⁹⁰ Foucault, 2003 menar att makt finns i alla relationer, vilket öppnar för olika typer av makt och maktutövning, som den självreglerande maktutövningen. Trites, 2000 s. 4.

⁶⁹¹ Svedjedal 2014 s. 9 ff.

⁶⁹² Kerstin Thorvall, ”Bor alla barnboks-författare i Tomtebolandet?” i *Expressen* 29 juni 1965.

⁶⁹³ Lena Kåreland, ”Revolten följde Kerstin Thorvall genom livet” i *Svenska Dagbladet* 12 april 2010.

⁶⁹⁴ Frenander nämner särskilt hegemoni och alienation (2014 s. 129). Han betonar 60-talet som en tid då den kulturpolitiska diskursen genomgick ”en avgörande vändning” (2014 s. 134).

analysen av mina nedslagsromaner från 1971 samt i fördjupningsavsnittet. Den intellektuella och kulturella offentliga debatten i Sverige handlade vid denna tid till betydande del om samhällssystem och jämlikhet. De diskursiva omstöpningar som inträdde i mitten av 60-talet ackompanjerades av de tre för samhällsutvecklingen centrala honnörorden, fred, frihet och framsteg. Dessa framträdde i 60-talets offentliga samtal, såväl i det politiska som i det kulturella samtalet, och utvecklades till centrala komponenter i folkhemsdeologin.⁶⁹⁵ Det återstår därför att utröna huruvida de även tog plats i ungdomslitteraturens folkhemsdeologiska diskurs.

År 1971 utkom arton ungdomsböcker: Sivar Ahruds *Sedel-mysteriet: tvillingdetektiverna*, Gunnel Beckmans *Försök att förstå*, Inger Brattströms *Avhopparvägen*, Doris Dahlins *Ockupationsleken*, Ann Mari Falks *Lisbeth*, Gun Jacobsons *Peters baby*, Harry Kullmans *Hemlig resa*, Max Lundgrens *Åshöjden i kvalet* och *Sommarflickan*, Stig Malmbergs *Varför måste man alltid?*, Bengt Martins *Sibirienungar*, Olle Mattsons *Gänget sju vindar*, Maud Reuterswårds *Du har ju pappa*, *Elisabet*, Kaj Ringnérs *Ann-Sofi och den svarta katten*, Valter Unefältdts *Åh lägg av, säger Steffe*, Sven Wernströms *Hemligheten* och *Mannen på tåget* samt Olga Wikströms *Stå på dig, Sverre!*⁶⁹⁶

Sven Wernströms och Stig Malmbergs författarskap behandlas i detta kapitelns fördjupningsavsnitt, varför jag valt att inte studera några av deras titlar inom ramen för nedslagsårets avsnitt. Eftersom fördjupningsavsnittet behandlar två manliga författarskap belyser jag även för detta nedslagsår tre romaner av kvinnliga författare. Här har jag valt Ann Mari Falks *Lisbeth* (1971), för att följa upp Falks författarskap och studera hur eventuella diskursförändringar återverkar i hennes text. Gunnel Beckman var vid denna tid en tongivande författare och därför ingår hennes roman *Försök att förstå* (1971) bland nedslagsromanerna. Därtill har jag valt att lyfta fram Gun Jacobsons omdiskuterade roman *Peters baby* (1971), huvudsakligen för att

⁶⁹⁵ Åke Lundqvist, *Från sextital till åttital. Färdvägar i svensk prosa*, Stockholm: Alba 1981.

⁶⁹⁶ Sivar Ahrud, *Sedel-mysteriet. Tvillingdetektiverna*, Stockholm: Wahlström 1971; Gunnel Beckman, *Försök att förstå*, Stockholm: Bonnier 1971; Inger Brattström, *Avhopparvägen*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971; Doris Dahlin, *Ockupationsleken*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971; Ann Mari Falk, *Lisbeth*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971; Gun Jacobson, *Peters baby*, Stockholm: Bonnier 1971; Harry Kullman, *Hemlig resa*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971; Max Lundgren, *Åshöjden i kvalet* och *Sommarflickan*, Stockholm: Bonnier 1971; Stig Malmberg, *Varför måste man alltid?* Malmö: Geber 1971; Bengt Martin, *Sibirienungar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971; Olle Mattson, *Gänget sju vindar*, Stockholm: Bonnier 1971; Maud Reuterswård, *Du har ju pappa*, *Elisabet*, Stockholm: Bonnier 1971; Kaj Ringné, *Ann-Sofi och den svarta katten*, Stockholm: Wahlström 1971; Valter Unefältdt, *Åh lägg av, säger Steffe*, Stockholm: Bonnier 1971; Sven Wernström, *Hemligheten*, Stockholm: Författarförlaget och *Mannen på tåget*, Stockholm: Geber 1971; Olga Wikström, *Stå på dig, Sverre!* Stockholm: AWE/Geber 1971.

den problematiserar manlighetsnormer. I likhet med tidigare nedslag exemplifierar jag vid behov med ytterligare litteratur från perioden. De tre utvalda nedslagstexterna är samtliga exempel på den problemorienterade eller samtidsrealistiska ungdomsboken.⁶⁹⁷ Själv föredrar jag benämningen samtidsengagerad om ungdomslitteraturen under den aktuella perioden 1965–1975.⁶⁹⁸

På julafton 1965 publicerades Barbro Backbergers artikel "Den heliga familjen", där hon ifrågasätter äktenskapet och den liberala kärnfamiljen.⁶⁹⁹ Några år senare utpekade Göran Palm familjen som en del av samhällets indoktrineringsmaskineri i *Indoktrineringsmaskineriet i Sverige*.⁷⁰⁰ Han berörde därvid fenomenet hemmafru, liksom hemmets ökade betydelse som ett rum där en allt större del av livet tillbringas:

Hemmets attraktionskraft jämfört med andra fritidslokaler tycks på det hela taget ha ökat kraftigt, ett faktum som naturligtvis i sin tur påskyndat de fackligt medvetna arbetarnas deklassering - eller 'befordran' - till var och en i sin stuga avskilt konsumerande, familjeegoistiska privatpersoner.⁷⁰¹

Tidens diskursförändringar ger alltså avtryck i ungdomslitteraturen. Markant är den familjekritiska inriktning som kan skönjas i samtliga nedslagsromaner. Staten hade under andra hälften av 60-talet övergett den socialpolitiska inriktningen med en-försörjare av familjen.⁷⁰² 1974 fattades dessutom beslutet om en utbyggd barnomsorg. Kärnfamiljen som norm ifrågasattes nu mer än någonsin tidigare, i litteraturen särskilt hos kvinnliga författare.

I Jacobsons *Peters baby* lever Peter tillsammans med sina föräldrar i ett rum och kök. Telefonen är avstängd för det saknas pengar att betala tele-

⁶⁹⁷ Sonja Svensson använder benämningen samtidsrealistisk ungdomsroman och knyter dessutom an till Mary Ørvigs term "de nya vardagsreportagen" i "Ett släkte för sig. Om åldersbarriärer i den svenska ungdomsboken 1950–1975, i *Kring den svenska ungdomsboken. Analys Debatt Handledning*, red. Ulla Lundqvist & Sonja Svensson, Stockholm: Natur & Kultur 1981 [1977] s. 11–63.

⁶⁹⁸ Svedjedal utgår från Sven Delblancs definition av benämningen samtidsengagerad litterär verk, som en bok där människan är avmålad mot "fonden av den samtida sociala och politiska bakgrunden, som angriper missförhållanden och uppmanar till politisk handling" (2014, s. 12). Definitionen är delvis applicerbar på tidens ungdomslitteratur, även om uppmaningen till politisk handling inte alltid är explicit framskriven i ungdomslitteraturen.

⁶⁹⁹ Barbro Backberger, "Den heliga familjen" i *Dagens Nyheter* 24 december 1965. Uttrycket "Den heliga familjen" syftar på den ideala kärnfamiljen som den framställs i kristendomens berättelse om Jesu födelse.

⁷⁰⁰ Palm, 1968 s. 212–236.

⁷⁰¹ Palm, 1968 s. 216.

⁷⁰² Under perioden 60-tal till 70-tal minskade antalet ingångna äktenskap med 14 %. Under samma period ökade skilsmässor från 18 till 30 %. Ett än tydligare språk talar ökningen av arbetande gifta kvinnor, från 26,3 till 53 %. Se *Kvinnan i Sverige i statistisk belysning*, Stockholm: Arbetsmarknadens kvinnonämnd 1973, tabell 3:3 och 3:4.

fönräkningarna. Mamman sliter för att hålla ihop hemmet och drömmer om en bättre bostad och ett anständigare liv. Hon har fostrat fyra barn, av vilka yngste sonen Peter fortfarande bor hemma. Men hon har lämnat den hemmafruroll som innebar att hon tidigare skötte hem och hushåll och tjänade extra genom att städa och tvätta hos andra, när barnen var i skola. Istället arbetar hon nu som kassörska i en livsmedelsaffär och eftersträvar respektabilitet. Arbetet ger henne möjlighet att vårda sitt yttre och att klä sig i mer moderna kläder. Med egen stadigvarande inkomst blev det lättare att skaffa egen lägenhet och att skilja sig från mannen. Kärnfamiljen hotades därigenom allt oftare att splittras, men Jacobson skuldbelägger inte kvinnan utan ifrågasätter i stället den oansvarige mannens uppförande, särskilt hans alkoholkonsumtion. I 70-talets jämlikhetssträvande värld formas, menar Yvonne Hirdman, ett nytt kontrakt mellan könen, ett jämlikhetskontrakt.⁷⁰³ Kvinnors sido- och underordning uppfattades inte längre som självklar, utan kvinnorna krävde tillträde till arbetsmarknad och politik. Detta gestaltas genom Peters mamma: "Peters mamma har äntligen fått tid över för sig själv. Hon har ett eget jobb. Hon tjänar pengar. Hon har råd att klä sig snyggt och gå till hårfri-sörskan" (PB s.63). Även i *Lisbeth* är den ursprungliga kärnfamiljen stadd i upplösning men av andra orsaker.⁷⁰⁴ Mamman är nöjd med att yngsta dottern blir fosterbarn i en välbärgad familj. Lisbeth älskar sin mor med det lilla barnets naiva allomfattande kärlek, samtidigt som hon jämför henne med fostermamman och upprörs över samhällets orättvisor. Den alkoholiserade fadern har uppenbart svårt att hantera sitt liv. Han hamnar ständigt i svårigheter som någon annan måste hjälpa honom ur. Återigen markeras i ungdomslitteraturen, både i Falks *Lisbeth* och i Jacobsons *Peters baby*, arbetarklass genom faderns alkoholism.

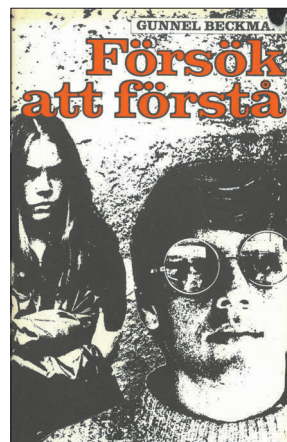
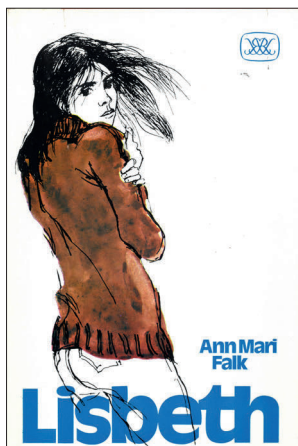
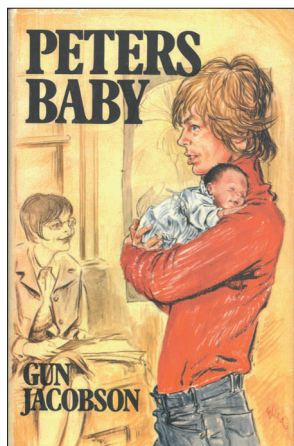
I dessa båda skildringar härstammar protagonisterna från sargade underklasshem, med vilka de besitter en djup solidaritet.⁷⁰⁵ Den underklasskodade alkoholismens återkomst i ungdomsromanen rymmer en kritik mot folkhemmets omsorgspolitik och de svårigheter som fosterhemsplaceringar medför. I motsats till sitt risiga barndomshem tenderar Lisbeth att betrakta sitt fosterhem som en bur. Hon känner sig inlåst och isolerad vilket periodvis driver

⁷⁰³ Hirdman, 1998 s. 214 f.

⁷⁰⁴ Pia Vuorio, "Din frihet är nära kopplad till min egen'. En feministisk psykoanalytisk läsning av emancipations- och modersmotiv i Maud Reuterswårds Elisabet-trilogi" i *Barnboken* (39) 2016. <http://dx.doi.org/10.3402/clrv39i0.254>. [Hämtad 2017-10-04] och "Faderskap i förändring i 1970-talets ungdomsbok" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (32) 2020: 2-3 s. 76-86. Se även Vivi Edström, "Det gäller pappa. Fäder och döttrar i ungdomsboken" i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster* 1984 (a) s. 52-68.

⁷⁰⁵ Reimer framhåller att barn i högre grad föredrar att läsa om medelklasshem än sargade underklasshem. Detta är svårt att belägga när det gäller svenska ungdomsläsare.

henne ut på farliga vägar.⁷⁰⁶ Reaktionen på isoleringen leder alltså inte, som i början av seklet, till passivitet utan snarare till flykt och handling.

På än farligare vägar hamnar den söndriga tonårsflickan Monica i Gunnel Beckmans *Försök att förstå*. Protagonisten Anders i samma roman studerar i storstaden och är under gymnasiets andra år inackorderad hos Ingeborg Lundberg, urtypen för en omhändertagande kvinna som värnar om samhällets svaga. Ingeborgs omsorg omfattar såväl den bortkomne lantlige Anders som den trasiga tonårsflickan Monica i lägenheten ovanför. Bråken, skriken och porslinskrossandet avlöser där varandra och både Anders och Ingeborg söker stödja Monica och hennes mamma. Även här är det fadern som sviktat i ansvarstagande och vuxenhet. Den bakomliggande orsaken till flickans frustration är faderns självmord efter en kortare tids fängelsevistelse. Den frånvarande fadern blir i högsta grad närvarande eftersom den utåtagerande flickan anklagar modern för hans självmord.⁷⁰⁷

Protagonisten Anders är en av ungdomslitteraturens tidstypiska folkhemsgestalter – klassresenären.⁷⁰⁸ Klassresan återfinns i romanen på två plan, dels i form av föräldrarnas nedåtgående klassresa från den stund de lämnar egenföretagandet och blir löntagare, dels i form av Anders bildningsresa uppåt mot en bildad medelklassstillvaro. Den sociala rörligheten medför att relationerna mellan Anders och hans föräldrar förändras. Föräldrarna provoceras av de förändringar som gymnasieutbildningen medför hos Anders, sonen brottas i sin tur med relationen till dem. Klassresenärens rotlöshet kommer till uttryck genom Anders samvetsqual. Urbaniseringen innebär att hans livsvärld vidgats genom nya vänner och den bildningsresa som gym-

⁷⁰⁶ Edström, 1984 (b) s. 69–96.

⁷⁰⁷ Vuorio, 2020.

⁷⁰⁸ Se även Kullman, 1951.

nasiestudierna i storstaden medför. Storstadslivet innebär spännande dagsaktuella diskussioner om samhället och världen, och hyresvärdinnan blir i hans nya liv en betydelsefull vuxen.

Som förra kapitlet visade, tar arbetarklassens unga män under folkhemmets 50-tal främst plats i ungdomslitteraturen som "ungdom på glid". Under det tidiga 60-talet hamnar arbetarklassen åter i skymundan i ungdomslitteraturen för att återkomma under 60-talets slut och 70-talets början, framförallt i form av arbetarklassens flickor. I det sena folkhemmets tid tenderar arbetarklassens flickor i ungdomsromanen vara på väg in i kriminalitet, drogmissbruk och underkastas sexuellt utnyttjande. I de tre aktuella ungdomskildringarna från 1971 är flickorna på glid in i en oviss framtid.

I Jacobsons *Peters baby* har 15-åriga Marianne fött dottern Lena som hon överlämnar till pappan, den jämnåriga Peter, att sköta. Hon tvingas att flytta med föräldrarna till Stockholm, utan sin nyfödda dotter, för att fullfölja sin skolgång och försvinner ur berättelsen. Även om tiden blivit mer tolerant än tidigare vad gäller barn födda utanför äktenskapet, signalerar hennes ålder att hon är en utlevande, enligt Österlunds flickmatris, dålig flicka.⁷⁰⁹ Vid tiden för publiceringen av *Peters baby* 1971, gällde fortfarande den restriktiva abortlagen från 1938. Under 60-talet genomfördes årligen mellan 4000 till 5000 lagliga aborter och cirka 15 000 illegala aborter. 70-talets kvinnorörelser drev rätten till abort och 1975 genomfördes lagen om rätt till abort fram till vecka 18.⁷¹⁰

Det systemkritiska anslaget i ungdomslitteraturen mot folkhemmets omvårdande sida uttrycks i nedslagsromanerna från år 1971 genom skildringar av relationer. En kritik mot folkhemmet formulerades i gestaltningen av de unga kvinnornas vardagsliv, Lisbeth i Ann Mari Falk roman med samma namn och Monica i Gunnel Beckmans roman *Försök att förstå*. I den samhällsengagerade ungdomslitteraturen från 70-talet förändrades återigen nodalpunkten *hem* genom den dynamiska utveckling som försiggick inom den flytande signifikanten *kvinnans frigörelse*. I två av 70-talets nedslagsromaner utnyttjas flickorna från underklassen sexuellt, vilket illustrerar att det är långt kvar till en jämställdhet mellan könen och att kvinnans frigörelse samtidigt är avhängig hennes klasstillhörighet. I Falks *Lisbeth* innebär omställningen till det nya fosterhemmet ett problem. Lisbeths biologiska mor avkräver henne ett löfte om att sluta rymma från fosterföräldrarna. I bokens slutreplik förklarar hon för Lisbeth att "[j]ag bryr mig så mycket om dig att du inte får stanna hos oss" (L s. 118). Modern lämnar dottern av kärlek för att ge henne en bättre

⁷⁰⁹ Österlund, 2005.

⁷¹⁰ Åkerblom, 2009 s. 89.

framtid, inte för att satsa på sin egen karriär eller personlig utveckling. Ytterligare ett exempel på utlevande flickskap under folkhemsperiodens slutskede är den desperata Monica i Beckmans *Försök att förstå* som kastar sig ut i storstadens utmarker och där blir sexuellt utnyttjad. Mia Franck som studerat sexualitet i ungdomslitteratur påpekar att genom en "våldsam norm" i skildringen av flickors sexualitet "sätts femininiteten i relation till underlägsenhet". Därför måste flickor "förhålla sig till underordningen" för att överleva.⁷¹¹ Både Lisbeth och Monica utarbetar sätt att handskas gatusmart med sexuella trakasserier. Lisbeth besitter styrka genom sina erfarenheter från ett kriminellt belastat hem med äldre bröder. Hon har kunskap om hur makt kan bemötas och hanteras, liksom om hur förhandlingar kan drivas. Monica däremot är värnlös i sitt destruktiva beteende.

Genom dessa unga kvinnliga litterära gestalter formulerades en kritik mot folkhemmets artikulering av den unga kvinnans situation och av de samtida strävandena mot kvinnans frigörelse. Detta är en synbar förändring av ungdomsromanens gestaltning av arbetarklassens döttrar. Nu är ungdomsromanens arbetarklassflickor på glid. Detta skiljer sig markant från bilden av tidigare decenniernas arbetarflickor, med den hurtiga Doris med sitt "kör i vind" från 20-talet i Elisabeth Kuylenstierna-Wensters romankvartett eller den levnadsglada, käcka Majken i Oskarssons-trilogin från 50-talet som båda stod för ett frejdigt flickskap. 70-talets unga kvinnor från arbetarklassen framstår som uppräckta med rötterna från sina barndomshem, vinddrivna i en storstad, där de går en oviss framtid till mötes. De alienerade unga kvinnorna Lisbeth och Monica i 1971 års nedslagsromaner lämnas i hög grad åt sitt öde. I romanerna presenteras heller inga lösningar till hur de bör handskas med sina problem.

Den optimism som genomsyrade ungdomslitteraturens skildringar av unga flickor under 50-talet, har nu förbytts i sin motsats. I de två nedslagsromanerna skrivna av Falk och Beckman, framförs genomtänkt kritik gentemot folkhemmets bristande sociala omsorg, av den unga kvinnans situation och av brister beträffande jämställdheten i folkhemmet. Genom fyra vuxna kvinnor konkretiseras kritiken. De två ställföreträdande mödrarna i *Lisbeth och Försök att förstå*, fostermodern Irené respektive Ingeborg Lundberg, representerar två typer av kvinnor. Även flickornas mödrar kontrasteras. Lisbeths mor visar sig, trots sin utsatthet och sitt missbruk vara handlingskraftig när det gäller dottern, medan Monicas mamma är uppgiven och handlingsförlamad. Lisbeths eskapader i Falks roman uttrycker visserligen en alienation, men samtidigt har hon en kärleksfull relation till sin biologiska mor. Modern

⁷¹¹ Franck, 2009 s.141.

saknar dock det ekonomiska, kulturella eller symboliska kapital hon hade behövt för att förändra sitt eget liv och hon är oförmögen att hjälpa sin dotter på annat sätt än att uppmana henne att stanna kvar i fosterfamiljen. Monicas mor brottas å sin sida med känslor av skuld och skam.

Inledningsvis förverkligar Irené genom Lisbeth ett efterlängtat moderkap. Hon önskar göra gott men att ta hand om ett fosterbarn är komplicerat. En del av hennes svårigheter förklaras med de påtagliga klasskillnader som särskilt fosterpappan uppfattar. Han konstaterar att han "närapå håll[er] med de långhåriga gaphalsarna" och poängterar de påtagliga skillnaderna i livsvillkor: "skillnaden är oerhörd, om vi jämför våra villkor med familjen Karlssons" (L s. 11). Fostermamman tecknas som naivt okunnig och omedveten, en instängd kvinna som står utanför det offentliga livet och som saknar både insikter i och perspektiv på samhället. Den yrkesarbetande och självständiga Ingeborg Lundberg framtonar däremot i Beckmans *Försök att förstå* som trygg och empatisk. Hon tar Monica under sina vingar, öppnar sitt hem för henne och ordnar med arbetsplats inom en bransch som Monica uttryckt intresse för. Hennes ansträngningar för att ge Monica en fast punkt i tillvaron har dock ingen synbar effekt. Monicas mamma betraktar uppgivet och maktlöst hur dotterns destruktiva beteende förvärras. Även om Monica till slut får professionell hjälp vidhäftar en känsla av vanmakt och maktlöshet både hos Anders och hos Ingeborg Lundberg. Härmed bryts den framtidsstro som präglat ungdomslitteraturens folkhemsidéologiska diskurs. De fiktiva unga underklasskvinnornas utsatthet blottlägger sprickor i folkhemmets omsorgspolitik och formulerar en systemkritik.

Framtidsstro är en väsentlig beståndsdel i den ungdomslitterära folkhemsidéologiska diskursen där nodalpunkten *utbildning* ofta upprättas i relation till framtidsstro. Utbildning ingår då som en del i en potentiellt frigörande utvecklingsprocess. Under engagemangets decennium ifrågasattes och problematiserades frågan om utbildning. Inte minst Palms *Indoktrineringen i Sverige* bidrog till att frågan om indoktrinering placerades högt på agendan.⁷¹² På denna punkt skedde en diskursförändring som kom till uttryck i nedslagsromanerna från 1971 vad gäller både pojkar och flickors utbildning.

Anpassning och bildning representerar enligt den norske filosofen Jon Helleenes två divergerande sätt att bli samhällsmedlem.⁷¹³ Bildningsbegrep-

⁷¹² Palm, 1968. Se också Kalle Linds diskussion om indoktrinering som ett tidstypiskt ord i *Proggiga barnböcker*, Malmö: Roos & Tegnér 2010.

⁷¹³ Jon Helleenes, *Socialisering og teknokrati. Ein sosialfilosofisk studie med særleg vekt på pedagogikkens problem*, Oslo: Gyldendal 1975. Helleenes indelar begreppet socialisering i a) anpassning och b) kritisk socialisering. Det sistnämnda ingår i begreppet bildning. Även Faircloughs betoning av begreppet hegemoni, där makten uppfattas som framförhandlad, ligger i linje med Helleenes indelning av socialiseringsprocessen.

pet innehåller en emancipatorisk dimension som bidrar till att individen blir medveten om sitt liv i samhället, om maktförhållanden och hur dessa maktkonstellationer legitimeras ideologiskt. Bildning innebär således att den enskilda människan erövrar möjlighet att bedöma det egna samhället och sitt eget liv. Den motsatta dimensionen benämner Hellesnes anpassning. Den innebär att individen accepterar spelregler och normer såsom givna av naturen. För en individ som utvecklas genom anpassning blir det därför omöjligt att förändra världen. Genom dikotomin bildning–anpassning stärks bildningsprocessens samhälleliga betydelse. Att ha möjlighet att påverka människors tänkande i en viss riktning så att de även handlar på ett sätt som egentligen strider mot deras intressen, är en av de mest sofistikerade och långt ifrån ovanliga formerna av maktutövning.⁷¹⁴ Skolans disciplinerande eller anpassande roll blev under denna period föremål för diskussion. Även dess funktion som sorteringsinstitution dryftades i offentligheten och i skönlitteraturen.⁷¹⁵ Trots detta har jag inte funnit något skönlitterärt verk för ungdom från 70-talet som genomgående förmedlade en arbetarklassrelaterad antiskoldiskurs.⁷¹⁶ Utbildning är för Anders i Gunnel Beckmans *Försök att förstå!* liksom för Peter i Gun Jacobsons *Peters baby*, något eftersträvansvärt, en språngbräda till en möjlig bättre framtid. Först senare under decenniet blev utbildning i ungdomslitteraturen ett nödvändigt ont även för ungdomslitteraturens arbetarpojkar.

I Beckmans *Försök att förstå* fungerar gymnasieutbildningen som en bildningsarena för Anders. Han blir genom studier mer medveten om samhällsfrågor och diskuterar tillsammans med klasskamrater eller hemma i Jannes familj det pågående Vietnamkriget. Folkhemsideologins kollektivism understryks under perioden genom en appell om solidaritet med förtryckta, i vad som då kallades tredje världen. Romanen genljuder av slagord från 60-talets politiska debatt. Samtidens internationella engagemang i Vietnamkriget är påtagligt närvarande i romanens samtal om pacifism i motsättning till rätten att med vapen försvara sitt land. I Jacobsons *Peters baby* beslutar sig Peter, mot alla odds, för att försöka klara av sin nioåriga grundskola.

I ungdomslitteratur från 1900-talet riktad till unga kvinnor hade utbildning fram till 70-talet burit på en frigörande potential och fungerat som en språngbräda till yrkesliv och självständighet. Då handlade det ofta, om än inte alltid, om medelklassens unga kvinnor. I 1971 års nedslagsromaner med

⁷¹⁴ Steven Lukes, *Power. A Radical View*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2005 [1974].

⁷¹⁵ Se till exempel Fredrik Segerståhl, *Sorteringen. Om sorterare och sorterade. Berättelser från gymnasiet*, Stockholm: Askild & Kärnekull 1979.

⁷¹⁶ Bjurström diskuterar antiskolkultur utifrån den brittiske ungdomsforskaren Paul Willis studier om arbetarklassungdom, 1997 s. 87 ff.

kvinnliga protagonister från arbetarhem eftersträvar protagonisterna inte utbildning. Arbetarklassens unga kvinna Monica i Beckmans *Försök att förstå!* ägnar inte en tanke åt bildning eller ekonomisk självständighet. När romanen slutar är hon möjligen på väg bort från missbruk och sexuell underkastelse. I Falks *Lisbeth* kan protagonisten genom fosterfamiljens ansträngningar för att hon ska genomföra sin utbildning ännu räddas undan ett utanförskap.

1968 års samhällsoroligheter i Sverige handlade, menar Ulf Bjereld och Marie Demker, om ett auktoritetsuppror.⁷¹⁷ Myndighetsutövning bygger på institutioners auktoritet, oavsett om det handlar om skola eller familj. Detta perspektiv ligger nära Trites perspektiv på ungdomslitteraturens karaktäristika, där upproret mot auktoriteter är ett väsentligt inslag, liksom den efterföljande anpassningen.⁷¹⁸ I *Peters baby* sker upproret mot auktoriteter på flera plan: mot myndigheter som barnavårdsnämnd och skola, samt mot föräldrar. Samtidigt som gestaltningen av unga flickor från arbetarhem förändras, pågår en omförhandling om de dominerande manlighetsnormerna. I *Peters baby* medför den utåtagerande "busen" Peters förändring att normerna för manlighet ifrågasätts. Fram till den dag då Marianne helt enkelt placerar dottern Lena hos honom, har Peter kört moped, rökt och druckit mellanöl. Han är en slyngel som ingen riktigt rår på. Med ansvaret för dottern Lena växer han som människa och utvecklas till en ansvarstagande ung man.

Skildringen uttrycker solidaritet med Peters utsatta föräldrar. Den djupt känslomässiga lojaliteten gentemot den slitna modern och alkoholiserade fadern resulterar i att den vanligtvis så bångstyrige Peter inte blir arg på modern, när hon i bästa välmening försöker skilja Peter från Lena. Under några intensiva månader kämpar han för att bli erkänd som vårdnadshavare. Arbetarklassens machokille Peter utvecklar härigenom nya sidor och bryter mot den hegemoniska maskulinitetens dominerande värderingar. Därigenom vinner han slutligen kampen om dottern.

Peters värld är trång. Han rör sig inom en bestämd kamratgrupp i en liten stad, där de flesta vet vem alla är. Detta bidrar till hans möjlighet att göra uppror mot institutioner och myndigheter eftersom de finns i närheten och representeras av människor som inte är helt obekanta. I upproret ligger en framtidstro: förändringar är möjliga och anpassning leder inte framåt. I Jacobsons *Peters baby* underströks därmed folkhemsidéologiska föreställningar genom en kollektivistisk världsuppfattning, och en tilltro till samhällets sociala omsorg.

Nedslagen i 1971 års ungdomsböcker visar att ungdomslitteraturen var delaktig i tidens samhällsdebatt; den påverkades av den och påverkade den.

⁷¹⁷ Ulf Bjereld & Marie Demker, *I Vattumannens tid? En bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse i dag*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2005.

⁷¹⁸ Trites, 2000.

Skildringarna belyser frågan om solidaritet där även ett ifrågasättande av auktoriteter skymtar. Folkhemsideologins framstegsoptimism finns som ett raster mot vilket ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs tar spjörn när sprickor i det svenska folkhemmet framhävs. I romanerna markeras kritik mot folkhemmet på en avgörande punkt: kvinnans situation i folkhemmet. När arbetarklassens ungdomar nu åter tar plats i ungdomsromanen poängteras särskilt arbetardöttrarnas utsatthet. Härigenom accentueras brister i folkhemsideologins normativa nivå, den sociala omsorgen, i gestaltningarna, vilket i sig innebär en systemkritik. Genom de kommande fördjupningarna i Stig Malmbergs och Sven Wernströms författarskap belyses de pågående förändringarna i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs ytterligare.

Arbetets villkor – Stig Malmberg

I den svenska arbetarlitteraturen behandlas själva arbetet eller arbetslivet sällan explicit.⁷¹⁹ I ungdomslitteraturen är förhållandet annorlunda. Där återfinns redan under 20-talet exempel på arbetslivsskildringar.⁷²⁰ Från 1940- och 1950-talen finns exempel på ingående beskrivningar av ungdomars arbete som cykelbud, liksom av tryckeriet som arbetsplats.⁷²¹ I yrkesromaner skildrades även arbetande ungdomar inom drömyrken som hästskötare, fjällvärdinnor och flygvärdinnor.⁷²² Ingen av dessa skildringar kommer dock i närheten av Stig Malmbergs Hagmyrserie, när det gäller att levandegöra vardagslivets arbete. I serien ingår följande sju delar: *Vem var det som vann?* (1967), *Vem? Jag! Vadå för?* (1968), *Klass II B* (1970), *Varför måste man alltid* (1971), *Ligga bra till* (1972), *Rättning – vänster!* (1973) och *Jo tack, det knallar* (1975).⁷²³

Här skildras arbetsplatsen och arbetslivet som tillhörande livets väsentligaste arenor. I denna fördjupning skärskådar jag därför Hagmyrserien utgå-

⁷¹⁹ Nilsson, 2006.

⁷²⁰ Lindegren, 1927.

⁷²¹ Tore Morgan (pseud. för Tore Morgan Nilsson) publicerar under 40-talet en rad ungdomsböcker där springpojks- och cykelbudsarbeten förekommer. Se Nilsson, 1951, när det gäller arbete på tryckeri.

⁷²² Theander (2017) behandlar både svenska och översatta flickböcker. Svenska författare som Inger Brattström publicerar en lång rad ungdomsböcker riktade till flickor med drömjobb som flygvärdinnor och fjällvärdinnor, exempelvis i *Lillvärdinnan Måna i fjällen*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1964. Solweig Widholm är en annan produktiv författare som tar unga flickor ut i världen som sjuksköterskor, till exempel i *Syster Lotta på 10:an*, Åhlén & Åkerlund 1961; *Syster Lotta i Afrika*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1962.

⁷²³ Stig Malmberg, *Vem var det som vann?* Malmö: Geber 1967; *Vem? Jag! Vadå för?* Malmö: Geber 1968; *Klass II B*, Malmö: Geber 1970; *Varför måste man alltid* Malmö: Geber 1971; *Ligga bra till*, Malmö: Geber 1972; *Rättning – vänster!*, Malmö: Geber 1973; *Jo tack, det knallar*, Malmö: Geber 1975.

ende från *arbete* som en väsentlig flytande signifikant i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs för att därigenom mejsla fram den folkhemsuppfattning som presenteras. Det innebär att jag även studerar hur grundläggande delar i folkhemsideologin som kollektivism och demokrati penetreras i Hagmyrsserien. Jag belyser Malmbergs svenska folkhem även utifrån de flytande signifikanterna *familj* och *kvinnans frigörelse*.

Det historiska sammanhang i vilket en roman utspelar sig samt den historiska kontext i vilken den skrivs, bidrar enligt Fredric Jameson med betydelsefulla perspektiv på texten.⁷²⁴ Det är därmed befogat att återvända till det politiska och kulturella klimat som rådde i Sverige vid tiden för romanseriens tillkomst 1967–1975. Under denna tid framstår vänsterpolitiska krafter i Sverige som starka, ibland rent av dominerande aktörer, inom den kulturella sfären. Inom 60-talsvänstern fanns som Östberg skriver, ”en djup övertygelse om att en förändring är möjlig, här och nu, en tro på *revolutionens aktualitet*.”⁷²⁵ Revolution innebar i detta sammanhang snarast en radikal samhällsombildning eller med Martin Wiklunds ord en känsla av ”att leva på gränsen till en ny tid”.⁷²⁶ Malmbergs ungdomsromaner uttrycker en sådan känsla av att förändringar är möjliga och att de både kan och bör leda till ett mer demokratiskt Sverige. Vid tiden ifråga existerade trots socialdemokraternas 30-åriga regeringsmakt fortfarande tydliga klasskillnader i folkhemmets Sverige. Den diskussion som förs i Malmbergs romaner handlar påfallande ofta om makt, frihet, förtryck och individens ansvar i relation till kollektivet, liksom om kollektivets ansvar gentemot individen. Lojalitet och solidaritet är två centrala begrepp som återkommer som ledmotiv genom romanseriens alla delar. I samtliga delar uttrycks en kritik mot konventioner och etablerade normer på ett vardagsnära ifrågasättande sätt. Samma kritik av auktoriteter återfinns i 60-talets offentliga debatter om kultur och normer.⁷²⁷

I Hagmyrsserien skildras arbetslivet och förortens vardagsliv genom den unge plåtslagaren Eddie och maskinsättaren Nalle samt deras flickvänner, telefonisten Lena och banktjänstekvinnan Anita. Läsaren möter även arbetslivet genom de samtal som förs på arbetsplatserna om arbetet och dess villkor.⁷²⁸ Omväxlande fokaliseras Eddie, Nalle och deras vänner. Serien utspelar

⁷²⁴ Se Fredric Jameson, *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, N.Y.: Cornell UP 1981.

⁷²⁵ Östberg, 2002 s. 121.

⁷²⁶ Wiklund, 2006 s. 180.

⁷²⁷ Anders Frenander, *Debattens vågor: om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*, Göteborg: Göteborgs universitet 1999 s. 139–144. /Diss./ och Frenander, 2014 s. 127–165. Se även Bjereld & Demker, 2005, kapitel 1 ”Vad var egentligen 1968?” s. 13–29.

⁷²⁸ Ingegerd Martinell menar att seriens sju delar utgör tyngdpunkten i Stig Malmbergs författarskap. Ingegerd Martinell, ”Stig Malmberg” i *De skriver för ungdom. Porträtt av svenska*

sig i en för det sena 1900-talets folkhem i ungdomslitteraturen karakteristisk miljö, nämligen ett stockholmskt förortsområde.⁷²⁹ Endast en av ungdomarna fortsätter att studera medan övriga efter avslutad grundskola är på väg in i arbetslivet. Serien domineras av unga män från arbetarhem eller män på väg in i alkoholism, drogmissbruk och kriminalitet.

Tillsammans bildar de sju romanerna en utvecklingscykel om två unga svenska arbetarpojkar som ömsesidigt påverkar varandra under sina respektive mognadsprocesser. Genremässigt ligger serien nära dokumentärromanen som behandlar ett händelseförlopp med stöd av dokumentärt material, en genre som blev särskilt betydelsefull i slutet av 60-talet.⁷³⁰ I Hagmyrserien belyser varje del vid tiden aktuella politiska sakområden som värnplikt, utbildning, arbetsplatsdemokrati, jämställdhet och rasism. Tillsammans formerar delarna en bred kulturkritisk ungdomsskildring, där en kollektivistisk världsuppfattning kombineras med enskilda gestalters öden. En ordväxling mellan en värnpliktig och en officerare i *Rättnings-vänster* ger prov på den mot folkhemmet kritiska rösten:

Majoren anklagar mej för bristande medborgarsinne, sa Munken. Det beror på att majoren och jag ser på Sverige på olika sätt. Själva namnet Sverige är inte så förtvivlat viktigt för mej, men jag vill att folk som bor här ska ha det drägligt. Jag vill att alla ska ha möjlighet att ha det precis lika drägligt. Ser man problemet på det sättet finns det en fruktansvärd massa orättvisor kvar. Jag skulle inte ens vilja kalla Sverige för ett rättssamhälle med den måttstocken. (RV s. 80.)

Folkhems-kritiken i Hagmyrserien handlar om att de aktuella samhällsförändringarna inte varit tillräckligt genomgripande. Härigenom, menar jag, förskjuts folkhemsdiskursen i ungdomslitteraturen i en mer systemkritisk riktning. Stig Malmberg tillhör dem som under andra hälften av 60-talet och tidigt 70-tal introducerade den svenska förorten i ungdomsskildringen. Ingrid Martinell menar att denna miljö hos honom har en såväl positiv som negativ laddning. Till det positiva hör solidariteten med kollektivet i förorten, medan miljöns stigmatiserande effekt bidrar till negativa förväntningar på gestalterna.⁷³¹ Miljön är tätt sammanflätad med romanernas gestalter från

ungdomsförfattare, M-Ö, red. Carl-Agnar Lövgren, Lund: Bibliotekstjänst 1979 s. 7–17.

⁷²⁹ Namnet på seriens fiktiva förort Hagmyren är en sammansmältning av Stockholmsförorterna Hagsåtra och Svedmyra. Detta kommenteras av Vivi Edström i *Barnbokens form. En studie i konsten att berätta*, Göteborg: Stegelands 1980 s. 174; Wistisen, 2017 (a) s. 178.

⁷³⁰ Se till exempel *Svenskt Litteraturllexikon*, Lund: CWK Gleerup 1970.

⁷³¹ Martinell, 1979 s. 9.

arbetarklasshem. Förortsmiljön som urbant rum belyses ingående av Wistisen som framhåller platsen som "en passage mellan land och stad, en ny typ av mellanrum, vilket fångar tonåringens tröskelerfarenhet".⁷³²

De slitna barnrikehusen präglar Hagmyrssiens förortsmiljö. Husen började byggas 1935 i avsikt att lösa en del av bostadsbristen. Några skönhetskrav lades aldrig på dessa hyreshus och områdena var omdiskuterade. På den tiden kallades de även för myrdalshus och barnen som bodde där, fick ibland benämningen myrdalsungar. Barnrikehusen utgjorde startpunkten för allmännyttiga bostadsföretag i kommunal regi, alltså numera Sveriges allmännyttiga bostadsföretag (SABO).⁷³³ Under 50-talet lanserades ABC-staden, ett förortsområde där de boende har nära till arbete, bostad och centrum och där det finns en blandning av lägenhetsbyggnation, radhus och villor. De bästa exemplen på ABC-städer i Sverige anses fortfarande Farsta och Vällingby i Stockholm vara. I Hagmyrssiens skapar barnrikehusen en grogrund för solidaritet mellan de ungdomar som växer upp i området. De bildar en slags prototypmiljö som manifesterar folkhemsidéologins bostadspolitik. Eddie är liksom Nalle, uppväxt i "ett trist och utdömt barnrikehus i Hagmyrens utkant och hade av ren solidaritet med allt det gamla och fula hatat centret med glas och betong och onödiga affärer" (KIIB, s. 9). Barnrikehusen förekommer redan i Sandwall-Bergströms trilogin om familjen Oskarsson, men först hos Malmberg framträder dessa kollektiva miljöer som betydelsebärande vid tecknandet av en kollektiv solidaritet.⁷³⁴ Till skillnad från flera av de miljonprogramsområden som byggdes mellan 1965–1975, har den fiktiva förorten Hagmyren en historia från 1930- och 1940-talens barnrikehus att luta sig mot. I dem bor numera vuxna barn till de första invånarna.⁷³⁵ Förortsmiljöns betydelse accentueras under hela serien som exempel på folkhemets miljonprogramssatsning för att råda bot på trångboddheten.

⁷³² Wistisen, 2017 s. 161.

⁷³³ Se Hans Haste, *Barnrikehus: ett kapitel i svensk bostadspolitik*, [Stockholm]: Familjebostäder 1986, Åke Lindquist, *Barnrikehus*, Stockholm: Recito Förlag 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=5mRQsTHwfnE> [Hämtad 2017-03-26] och *Allmännyttans historia. Barnrikehusen*. <https://stockholmskallan.stockholm.se>. [Hämtad 2017-03-26]. Se även Myrdal & Myrdal, 1934.

⁷³⁴ Wistisen utgår i sin avhandling vad gäller Hagmyrssiens endast från Malmbergs *Klass II B*, varför skillnaden mellan förorten Hagmyren och andra miljonprogramsområden inte framgår. Därigenom får hon inte heller grepp om Hagmyrssiens förankring i arbetslivet. Wistisen 2017 (a) s. 158.

⁷³⁵ Benämningen miljonprogram har sitt ursprung i riksdagens beslut 1965 om att det i Sverige skulle byggas en miljon nya bostäder under perioden 1965 till 1975. Den akuta bostadsbristen i Sverige skulle lösas genom produktion av moderna bostäder till rimliga priser. Kostnaden för en tvårumslägenhet fick inte överstiga en femtedel av en normal industriarbetarlön. Stockholms stad, *Stockholmskällan*, <https://stockholmskallan.stockholm.se>. Sökord ABC-stad, Barnrikehus, Miljonprogram. [Hämtad 2020-12-10].

Ytterligare ett rum, ungdomsgården, manifesteras som särskilt relevant för ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs under 70-talet. I Hagmyrssiens första del *Vem var det som vann?* fungerar ungdomsgården som ett betydelsefullt rum för intrigens utveckling. Den ”nya” förortens ungdomsgård är ett uttryck för folkhemmets satsning på, framförallt föreningslös ungdom men Eddie och Nalle upplever den som ett svek, därför att den kommer för sent för dem själva. Ungdomsgården nyttjas hos Malmberg som en arena för samhällskritik vilket är i linje med Vivi Edströms konstaterande att miljöbeskrivningar i 70-talets ungdomsromaner används för att accentuera den samhällskritik som formuleras: ”I ungdomsboken används dessa miljöinslag som en bas för anklagelser mot samhället. Miljöskildringen förvandlas till en miljökritik som lika mycket tycks rikta sig till vuxna som till ungdomar”.⁷³⁶ Till denna miljöbeskrivning räknar Edström ”de bilder av knark, våld och utslagning som utvecklingen för med sig.”⁷³⁷ Mot drogmiljön ställer Malmberg idrottsplatsen som i de två inledande delarna är en central miljö för seriens folkhemsdiskurs. Malmbergs tidiga litterära produktion kretsade kring idrott och kamratskap, där han framhöll idrottsplatsen som en väsentlig offentlig arena för arbetarpojkers utveckling. I Hagmyrssiens betonas behovet av idrottsföreningar och aktiva idrottsledare som förmår engagera ungdomar i idrottsverksamhet. Den normerande uppfattningen om idrottens betydelse som utvecklades i slutet av 30-talet förstärktes efter andra världskriget, liksom de korporativistiska inslagen i folkhemspolitikerna, där idrottsrörelsens samverkan med statsmakten för att forma aktiva ungdomar finns rikligt representerad i idrottskildringar för ungdom.⁷³⁸

Tunnelbanan är hos Malmberg en destruktiv miljö. Den fungerar som en motsats till idrottsarenan eller ungdomsgården. I den tredje delen, *Klass II B*, beskriver Malmberg folkhemmets nya förorter och den sterila miljön:

Bussen rullade vidare. Bort från Hagmyren mot nästa centrum. Sovstad efter sovsstad i evigt samma mönster. En skogsdunge i bästa fall, trista hyreshus med små variationer och ett centrum med onödigt dyrbara affärsinteriorer. Lekplatserna var få och sterila, men parkeringsplatserna desto fler. Skit samma var man bor, kanske, tänkte Eddie (KIIB s. 97).

I tunnelbaneuppgången till Hagmyrens nya centrum har ett gäng ungdomar

⁷³⁶ Edström, 1980 s. 176.

⁷³⁷ Edström, 1980 s. 176.

⁷³⁸ Se till exempel Stig Malmberg, *Efter matchen*, Stockholm: Geber förlag 1965; *Fördel – Thomas*, Stockholm: Geber förlag 1963; *Sista rondan*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1960 och *Spela på Jürgen*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961.

ockuperat telefonkiosken. Wistisen framhåller att tunnelbanan under sent 60-tal och 70-tal används som en plats för att gestalta konfrontationer och motsättningar mellan generationer.⁷³⁹ Hos Malmberg är tunnelbanestationen även en miljö för arbetarklassungdom på glid in i alkoholism och kriminalitet. Storstadens raggabil från 50-talet har i 70-talets ungdomslitteratur försvunnit som attribut för hotfulla arbetarungdomar. Ungdomsgårdar och idrottsplatser kopplade till förortsmiljöns bostadsområde, förstärkte ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs, medan tunnelbanan laddade skildringen med invändningar.

Samtidigt uppmärksammar Malmberg läsaren på hur de arbetarungdomar som fortsätter att studera får ordet i sin makt och kan använda det för att kräva förändringar eller starta en skoltidning (KIIB s.128 ff.). Hos honom finns sällan någon entydig bild av folkhemets arbetarungdom. I stället tonar en mångfacetterad och komplex ungdomsvärld fram ägnad att väcka frågor hos läsaren.

En fjärde miljö ges i den avslutande delen av Hagmyrsserien en mer framträdande plats, nämligen förortens nybyggda köpcentrum. Det är hit Lena återvänder när hon längtar hem till Eddie och lägenheten. Hon finner trygghet i att strosa runt och fönstershoppa. Den symboliska betydelsen av att Lena och Eddie efter en tids separation återförenas just i denna miljö är talande. Under tidigt 1900-tal uppfattades just kvinnor som shoppade i varuhus som ett hot mot den patriarkala samhällsordningen.⁷⁴⁰ Kvinnans frigörelse stod högt på dagordningen vid romanens tillkomsttid och kunde möjligen fortsatt uppfattas som hotfull, däremot uppfattas inte fönstershoppande kvinnor längre som varande frigjorda kvinnor.

Genom familjen, framhåller Skeggs, blir det möjligt för de dominerande samhällsklasserna att skapa en social ordning inom arbetarklassen och civilisera, vilket innebär att kontrollera och disciplinera, dess kvinnor och unga.⁷⁴¹ Denna sociala ordning saknas i Malmbergs skildring, där ingen idealtypisk harmonisk borgerlig kärnfamilj existerar. I Hagmyrsserien gestaltas en väsentlig sprickbildning i det svenska folkhemmet genom den havererade kärnfamiljen inom lägre sociala samhällsskikt. Detta indikerar en förändring inom 70-talets folkhemsideologiska diskurs i ungdomslitteraturen.

När Nalle 17 år gammal återvänder hem till förorten från arbete utomlands, betraktar han den med nya ögon. Mycket har förändrats: ett nytt centrum, inglasade affärslokaler, villabostadsområdet delvis rivet, korvkiosken

⁷³⁹ Wistisen, 2017 (a) s.175 ff. Wistisen framhåller just Malmbergs *Klass II B* som exempel på detta, s. 178.

⁷⁴⁰ Alex & Söderberg, 2001 s. 29.

⁷⁴¹ Skeggs, 2002 (1997) s. 42 ff.

riven och tunnelbanestationen förändrad. Förändringarna är inte bara påtagliga i den yttre förortsmiljön. Även barndomshemmet är fräscht nymålat och mamman ter sig som en annan: "[...] om han hade varit tvungen att beskriva henne skulle han valt att säga att hon såg söt ut" (VV s. 80). En ny man i moderns liv företräder folkhemmets framtidsoptimism och öppnar dörren till 60-talets nya möjligheter: bil och chartersemester är två exempel. Tack vare mannen har trygghet och trivsel infunnit sig i hemmet. Den grundläggande materiella välfärd som 60-talets folkhem erbjuder, bejakas därmed i romanen. För Nalle blir det egna hemmet en länk mellan honom och världen, där hemmets trygghet förstärker hans mod att lämna det för att söka arbete.⁷⁴² Hemmet bär på ett löfte om en plats, ett folkhem, där människor kan trivas och utvecklas tillsammans.⁷⁴³ Samtidigt markerar Malmberg att någonting gått förlorat. I grunden handlar det om alienation, en känsla av främlingskap mitt i den materiella välfärden. I skildringen uttrycks detta genom den sorg Nalle upplever, när det gamla ungdomsgängets torftiga källarlokal nu står övergiven och den nya ungdomsgården istället lockar ungdomar, samt i beskrivningarna av hemförhållandena hos Nalles mindre lyckosamma kamrater.

Eddies familj är det närmaste en kärnfamilj som gestaltas i Hagmyrsserien, där mamman håller ihop familjen och ser till att hushållskassan räcker. Fadern klagar över orättvisor, men är för trött för att engagera sig. En del familjer håller ihop trots att alkoholismen ödelägger familjegemenskapen, medan andra skiljer sig. Den normerande familjesynen utgår enligt Skeggs från en vit västerländsk medelklassfamilj:

[...] in which the behaviour of women was interpreted in relation to their role as wives and mothers and based on their responsibility, their control of their sexuality, their care, protection and education of children and their capacity for the general surveillance of working-class men.⁷⁴⁴

I Malmbergs romaner understryks moderns avgörande roll för familjen. I de hem där modern delvis lever upp till de uttalade normerande förväntningar som ställs på kvinnan håller sig också barnen på rätt sida om lag och ordning, vilket fallet är med Eddie och Nalle. I de fall mödrarna misslyckas hamnar barnen i kläm som fallet är med Jackie och Uffes syskon. Arbetarpojken på glid in i kriminalitet från 50-talets ungdomslitteratur gestaltades på ett nytt sätt genom solidaritet inom kamratkretsen, kollektivet och den förändrade

⁷⁴² Dewan, 2004 s. 41.

⁷⁴³ Reimer, 2008 s. xiii.

⁷⁴⁴ Skeggs, 2002 s. 5.

uppfattningen om alkoholism som nu betraktades som en sjukdom. Tack vare idrotten undviker Uffe att själv hamna i kriminalitet. Idrotten öppnar möjligheter till vidare studier och som den ende i kamratgänget fortsätter han att studera. Han personifierar därmed folkhemmets framgångssaga genom att lämna barndomshemmet och förortsmiljön.

Eddie och Nalle kan inordnas i kategorin arbetarklassens blivande machomän. De studerar inte vidare, trots förutsättningar för studier. Deras klassbakgrund gestaltas genom ett livfullt språk med många kraftuttryck, svordomar blandat med en hagelsvärm av skämt:

Sen är jag jävligt nyfiken på varför du har kommit hit, sa Eddie. – Du svär lika friskt som förr, hör jag. – Jag är rädd för det, sa Eddie. Men jag menar inget illa med det. Jag snackar på det viset (KIIB s.150).

Det raljeras även kring de övre samhällsskiktens sociala konventioner som till exempel bruket att medföra en present till värdparet vid middagsbjudningar. Borgerskapets umgängesseder inplanterades under 60-talet som en del av arbetarklassens skötsamhetskultur och som ett bevis på arbetarklassens kultivering i folkhemmet.⁷⁴⁵ Det är de unga kvinnorna i Malmbergs skildring som tidigast erövrar borgarklassens stil och smak i sin strävan efter respektabilitet.

Det borgerliga hemmafruidealet som under 50-talet även är ett folkhemspolitiskt projekt, något att sträva efter för arbetarklassens kvinnor, har i slutet av 60-talet rämnat. Det hade nu blivit svårt att försörja en arbetarfamilj på en lön. Därför måste män och kvinnor försörja familjen gemensamt. Arbetarkvinnorna värnade samtidigt om familjens respektabilitet och hamnade därför i ett slitsamt dubbelarbete. Samtidigt växte en insikt fram om att kvinnlig frigörelse kräver ekonomiskt oberoende i relation till mannen. I den avslutande delen *Jo tack, det knallar!* (1975) vidgas perspektivet till att slutligen ifrågasätta själva den patriarkala ordningen. Lena gör här uppror mot att vara "vit mans slav".⁷⁴⁶ Malmberg ifrågasätter kvinnans underordning på två plan, dels genom att rikta blicken mot den dubbelarbetande kvinnans situation, dels genom att problematisera rådande förhållanden på arbetsplatsen. Lena tröttnar på att dra det tyngsta lasset i hennes och Eddies gemensamma lägenhet och flyttar till ett kollektiv. Kollektivt boen-

⁷⁴⁵ Jämför med Frenanders diskussion om att folkhemmets kulturpolitik handlar i grunden om att arbetarklassen och folket ska erövra en borgerlig kultur, inte att värna om en arbetarkultur och en bondekultur. Frenander, 2014 s. 163.

⁷⁴⁶ Romanen alluderar till Sonja Åkessons tematiskt besläktade dikt "Åktenskapsfrågan" i *Husfrid*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1963.

de är ett av de alternativ som växer fram i protest mot den ideala kärnfamiljen och ett försök till förnyelse av samhällsstrukturen. Skilda former av kollektivt boende diskuterades redan under 30-talet som ett alternativ för folkhemmets uppbyggnad och för att undvika kvinnors dubbelarbete. Kollektivlivet är i Malmbergs roman inte helt enkelt och Lena väljer att lämna det för att ge Eddie ytterligare en chans. Eddie konstaterar att han genom deras konflikt utvecklats. Även om det fortfarande finns spänningar dem emellan, är båda medvetna om det kvinnoförtryck som fortfarande finns i folkhemmets Sverige:

En sak har det i alla fall lärt mej.

Vadå?

Grabbar och tjejer måste hjälpas åt om det ska bli nån ändring. Så sätt igång och bilda din fackklubb. Om fem år, när du är ombudsman och jag passar våra ungar bara för att vi inte har fått nån daghemsplats, ska jag till och med ställa upp på hemma-hos-reportage.

Då måste du städa först. Och försök inte att ringa till mej och fråga vilken dammsugarborste man ska använda till soffan, för jag kommer att sitta och förhandla. (Jtdk s.229)

Malmberg moraliserar inte över ungdomars beteende, utan skapar uppfordrande situationer för läsaren att ta ställning till. Genomgående finns dock en uppmärksamhet riktad mot arbetarklassens ungdom och dess kultur.

I Hagmyrserien är, som jag redan påpekat, arbetsplatsen samtidigt en central arena för ungdomars mognadsprocess och en väsentlig miljö för folkhemsframställningen. Föreställningen om ett aktivt subjekt som uttrycker sig genom sitt arbete i en skapande och meningsfull verksamhet, accentueras genom hela serien. I andra delen *Vem? Jag! Vadå för?* får Nalle arbete på Kvällstidningens sätteri. Där gör han också sina första politiska och fackliga erfarenheter. I de fjärde och femte delarna, *Varför måste man alltid?* och *Ligga bra till* fördjupas yrkeslivets problematik ytterligare. Genom romangestalten Nalle sätter Malmberg tidens demokratifrågor under lupp.

Demokrati handlar i Hagmyrserien, precis som hos tidens aktuella vänstersocialistiska rörelser, om mer än att rösta i val. Företagsdemokrati och ekonomisk jämlikhet är väsentliga aspekter av denna demokratiuppfattning.⁷⁴⁷ När den äldre förmannen närmar sig pensionen, vill de yngre sättarna inte att någon ny förman ska tillsättas:

⁷⁴⁷ Wiklund, 2006 s. 177.

Evald hade sagt rent ut att han var överflödig. Att det inte behövdes någon efterträdare. Han visste vad de hade i tankarna. Alla skulle bestämma. Det kallades för företagsdemokrati. Själv kallade han det för anarki. (Lbt s. 177)

Den ambivalens till fackföreningar som Nalle upplever, hindrar honom inte från att organisera sig. Han är övertygad om att ett medlemskap i fackföreningen är nödvändigt för att solidariteten inom klassen ska fungera. Samtidens vänsterkritik riktas snarare mot det socialdemokratiska projektet att göra arbetarklassen till en likvärdig och respekterad del av samhället istället för att upphäva arbetarnas löntagarroll, liksom uppfattningen om att folkhemspolitikerna övergett visionen om det socialistiska samhället till förmån för ett nära samarbete med näringslivet för att skapa välfärdssamhället.⁷⁴⁸ I serien ifrågasätts fackföreningens samarbete med företagsledningen. Nalle uppfattar att fackföreningens egen demokratiska process undergrävs, då fackordföranden alltför ofta kommer överens med företagsledningen under snabba informella samtal.

Solidariteten mellan arbetskamraterna handlar primärt om solidaritet inom klassen, inte om solidaritet mellan generationer. Samtidigt pågår här ett ständigt möte mellan generationer, där Malmberg ofta låter karaktärerna i de samtal som uppstår ventilera frågor om arbete och arbetets karaktär. I seriens sista del *Jo tack, det knallar!* har Nalle avancerat till faktor och basar därmed över äldre arbetskamrater. Maktaspekten belyses därigenom utifrån en linje om individuell makt i relation till institutionell makt. Nalle är inte helt bekväm med att vara en person med institutionell makt utan efterlyser en kraftfullare arbetsplatsdemokrati och en handlingskraftig fackförening, men sociala krafter tvingar honom att förändra sitt agerande. Han reflekterar över hur språket används som maktmedel för att undertrycka de arbetande. Genom utbildning erövrar han delar av detta maktspråk för att kunna hantera den institutionella makten, samtidigt som han själv som arbetsledare blir en del av den institutionella makten. Den rådande folkhemsdiskursen, med en samarbetsanda där arbetsgivare och arbetstagare gemensamt löser konflikter genom samtal, penetreras i svitens sista del.

Protagonisten Nalle är en stark förespråkare av en mer utvecklad arbetsplatsdemokrati och han kritiserar den fackliga ledningen för att samarbeta för nära med arbetsgivaren. Malmbergs framställning rimmar väl med den socialdemokratiska partipolitik som Olof Palme i sitt anförande som nybliven partiordförande på partikongressen 1969 gjorde sig till tolk för, där han bland annat betonade en fördjupning av demokratin på arbetsplatserna. De-

⁷⁴⁸ Wiklund, 2006 s. 176.

mokratins ideal bör enligt dessa visioner prägla även arbetslivet, men också ge avtryck inom kulturen.⁷⁴⁹

Lenas uppror mot kvinnors underordning leder även henne till att ifrågasätta förhållanden på sin arbetsplats. Här möter en av få ungdomsskildringar som vid denna tid belyser kvinnors villkor på arbetsmarknaden och samtidigt betonar betydelsen av kvinnors fackliga organisering. Lena arbetar i telefonväxeln på ett företag tillsammans med tre kvinnor. Det är ett stressigt arbete och ibland tvingas någon av dem rycka in på andra arbetsuppgifter. Kvinnornas löner skiljer sig dessutom åt och de är, efter vad Lena upptäcker, lågavlönade i jämförelse med männen. Hon vänder sig därför till den fackligt aktive och kunnige Nalle för att få råd. Kvinnorna genomför i samband med detta en maskningsaktion, det vill säga de lämnar sina arbetsuppgifter för att ha kafferast, gå på toaletten med mera. Aktionen lyckas och lönerna justeras uppåt till en mer acceptabel minimilön.

Ett genomgående tema i hela Hagmyrsserien är just maktfrågan och hur ungdomar kan erövra kunskap om dess karaktär. Malmberg ger en bild av hur ungdomar kan förhandla om makten med samhällsliga institutioner. Däremot förekommer inte något direkt föräldrappror utan ungdomarna är solidariska med sina hårt arbetande eller utsatta föräldrar, särskilt med mödrarna som varande ungdomarnas trygghet och familjens garant.⁷⁵⁰ Malmberg markerar förvärvsarbetet som den enskilt viktigaste maktfaktorn i ungdomarnas liv. Makt tar sig dock hos honom växlande uttryck. Eddie har ett fysiskt krävande arbete som sliter på kroppen, vilket leder till passivitet. Han har anammat många av faderns samhällskritiska ståndpunkter även om han insett att fadern i många frågor gnäller. Varken Eddies far eller han själv engagerar sig politiskt eller fackligt. Arbetet suger musten ur dem och därigenom blir arbetet inte bara en väg till oberoende utan också en förtryckande faktor. Däremot vänder sig både Eddie och hans far mot uppfattningar om att folkhemmet är färdigbyggt genom att många fått det materiellt bättre. Denna systemkritik överensstämmer med tidens kritik från vänster mot socialdemokratins folkhemspolitik.

Till skillnad från Eddie besitter Nalle ett starkt rättvisepatos. Han väljer att engagera sig i konkreta sakfrågor på sin arbetsplats. Två gestalter i Malmbergs romanserie innehar individuell makt, nämligen Nalle och Lena. Båda har förmåga att såväl argumentera som agera. Båda brottas dock med sin relation till arbetsplatsen som institution. De påverkas oundvikligen av sina förhållanden på arbetsplatsen. Upproren mot institutioner blir bara delvis

⁷⁴⁹ Kjell Östberg, *När vinden vände. Olof Palme 1969–1986*, Stockholm: Leopard 2010 s. 11.

⁷⁵⁰ Trites, 2000 s. x.

framgångsrika. I första delen utmanades ungdomsgårdsföreståndarens auktoritet. Ett mer avancerat uppror mot makten skildras i *Rättning – vänster!*, där den svenska försvarsmakten gisslas.

Centralt ur ett folkhemsperspektiv är att något uppror mot svenssonlivets småborgerliga tristess i ett materiellt överflöd inte existerar i Malmbergs skildring. De två unga paren, Lena och Eddie respektive Anita och Nalle, njuter snarare av ett ordnat hemliv och uppfattar inte detta som futtigt. Det klassperspektiv som därigenom framträder är väsentligt för framställningen av folkhemmet i ungdomslitteraturen därför att det belyser klassmässiga skillnader. Malmberg pekar på att arbetarungdomar förstår att värdesätta det materiella välståndet. För dem är inte detta vare sig futtigt eller tråkigt, utan betyder att livet i folkhemmet förbättrats jämfört med tidigare generationers vardagsliv, trots att en känsla av alienation ibland smyger sig in. Malmbergs värld är inte svart-vit, utan komplex, på gott och ont.

Solidariteten mellan arbetarpojckarna är en grundläggande förutsättning för Malmbergs folkhemssverige. Den är inte förhandlingsbar, den finns med självklarhet. Därför finns heller inga enkla svar utan läsaren måste själv förhålla sig till frågan om den enskildas ansvar för kollektivet och för individen. Den konflikt med myndigheter eller institutioner som är inbäddad i samtliga romandelar, öppnar för författarens möjligheter att belysa olika samhällsfrågor. Malmberg moraliserar inte och lämnar sällan entydiga lösningar, utan uppmanar snarare sina läsare att tänka själva. Därmed uppfordras unga läsare att bli medvetna samhällsmedborgare och att ta ansvar, både för individen och för kollektivet.

I sista delen *Jo tack, det knallar* känner Nalle sig lurad av både arbetsgivaren och fackföreningens styrelse. När han tog det arbetsledande uppdraget som faktor på sätteriet var det under löfte om att självstyrande grupper skulle bildas, men när boken slutar har han fungerat som faktor i sex månader utan att det genomförts. Hans övertygelse om att fackföreningar behövs för att förändringar på arbetsplatser ska komma till stånd är obruten, även om han med ungdomlig otålighet är besviken. I detta vilar en folkhemsideologisk övertygelse om kollektivets kraft kombinerad med en besvikelse över uteblivna samhällsförändringar. Trots Nalles individuella framgångar och karriär, trots erkännanden av verksamma reformer och välfärdsförbättringar, finns i romanserien ett återkommande ifrågasättande av folkhemsideologins klassamarbetspolitik. Därigenom präglas Hagmyrsserien av ambivalens gentemot den svenska folkhemspolitiken.

Revolutionsromantik – Sven Wernström

Utopier, visioner eller drömmar om ett annat samhälle förekommer sparsamt i svensk ungdomslitteratur. Några av Sven Wernströms ungdomsromaner utmanar dock läsaren genom en radikal fantasi om uppror eller revolution. Till skillnad från andra samtida författare kritiserade Wernström inte bara samhällsfenomen och institutioner som skola, utan gestaltade också med radikal udd hur samhället skulle kunna förändras. Visionära drag genomsyrade hans ungdomslitteratur. Därför återknyter jag i detta avsnitt till diskussionen om utopier i litteraturen som tidigare behandlats i avhandlingens tredje kapitel.

Sven Wernström tillhör de svenska författare som debuterade 1945. Det skedde med *Falkar på jakt Berättelse för pojkar* (1945), följd av en rad flyg- och rymdäventyrsböcker samt djurböcker riktade till framförallt pojkar.⁷⁵¹ Det finns en utbredd uppfattning om att Wernströms produktion av samhällskritisk ungdomslitteratur startade vid mitten av 60-talet.⁷⁵² Jerry Määttä visar dock att Wernström redan i *Flygkamraterna korsar rymden* (1949) utförligt diskuterade klassamhället och kritiskt kommenterade sin samtid.⁷⁵³ Särskilt kritisk var han till svensk skolundervisning. Han återkom senare på olika sätt till skolproblematiken, exempelvis i *Spelet om plugget* (1969) som Fickteatern turnerade med i Stockholmsskolor 1969 och i några av de titlar som behandlas i denna fördjupning.⁷⁵⁴ Hans författarskap har både utmanat och provocerat, samtidigt som han särskilt i slutet av 60-talet och början av 70-talet var en mycket läst författare.⁷⁵⁵ I denna fördjupning undersöker jag

⁷⁵¹ Till de författare som påbörjar sin författarbana 1945 räknas Astrid Lindgren, som visserligen debuterade redan 1944 med *Britt-Mari lättar sitt hjärta*, men den epokgörande *Pippi Långstrump* gavs ut 1945. Övriga författare inbegriper Lennart Hellsing, Sven Hemmel, Tove Jansson, Hans Peterson, Martha Sandwall-Bergström och Sven Wernström. Se Sonja Svensson "Så skulle världen bli som ny – barn- och ungdomslitteratur efter andra världskriget" i *Den svenska litteraturen. Medieålderns litteratur 1950–1985*, red. Lars Lönnroth, Sven Delblanc och Sverker Göransson, Stockholm: Bonnier 1990 s. 543–567. Sven Wernström, *Falkar på jakt. Berättelse för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1945.

⁷⁵² Lena Kjersén Edman menar att *Mexikanen* från 1963 är ett genombrott för Sven Wernström som "medvetet vänsterradikal författare." Kjersén Edman, 1990 s. 115. Ingrid Nettervik konstaterar att "[s]in debut som seriös författare med ett tydligt socialistiskt budskap förlägger Wernström själv till år 1963, då *Mexikanaren* [sic!] kom ut". Nettervik, 1994 s. 147.

⁷⁵³ Jerry Määttä, "Från flygkamrater till rymdrevolutionärer. Om Sven Wernströms tidigaste science fiction" i *Barnboken* (35) 2012 s. 2–26 <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v35i0.132>. [Hämtad 2018-02-21].

⁷⁵⁴ Sven Wernström, *Spelet om plugget. [En redogörelse för Fickteaterns besök i ett antal skolor med debattpjäsen "Ett spel om plugget" och ett inlägg i debatten om den auktoritära svenska skolan]*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1969.

⁷⁵⁵ Kjersén Edman, 1990 s. 152 uppger att bibliotekens lånestatistik 1969 visar på över 100 000 lån/år. Hans namn aktualiserades vid flera tillfällen som kandidat för att motta plaketten, bland annat 1966, då romanen *De hemligas ö* publicerades. Först 1974 mottar Wernström Nils

hur en ideologisk och didaktisk berättelse om det svenska folkhemmet framträder i Sven Wernströms författarskap under 60- och 70-talen. Ur hans omfattande produktion har jag valt att fokusera på *Mannen i det låsta rummet* (1966), *Mannen på gallret* (1969), *Mannen på tåget* (1971) och *Mannen utan ansikte* (1979).⁷⁵⁶

Precis som jag tidigare konstaterade beträffande Malmbergs romaner har det betydelse vilken miljö Wernström använder för sin samhällskritik. Platsen i sig skapar förväntningar på särskilda handlingar.⁷⁵⁷ Mats Lieberg uppmärksammar tre offentliga utomhusplatser där ungdomar samlas: gatuhörnet, torget och gallerian.⁷⁵⁸ Han konstaterar samtidigt att de platser där ungdomar tillbringar mest tid är hemmet och skolan. I Wernströms författarskap var skolan en uttalat betydelsefull arena och därför granskar jag hur nodalpunkten *utbildning får* betydelse i hans framställning av det svenska folkhemmet. Jag undersöker vidare huruvida hans romaner bottnar i folkhemsideologins kollektivistiska världsuppfattning eller i en individualistisk sådan.

Sven Wernström hade ett uttalat didaktiskt syfte med sina ungdomsskildringar och framhöll betydelsen av att skildra samtiden ur ett annat perspektiv än det förhärskande.⁷⁵⁹ Han strävade efter att genom litteratur undervisa ungdomar om att de kan förändra världen, särskilt på de punkter som de vuxna ur hans perspektiv misslyckats med att förbättra den.⁷⁶⁰ Litteraturens indoktrinerande inverkan på sina läsare har problematiserats av flera forskare som framhåller texten som auktoritativ institution, där författaren leder läsaren vidare och författarna själva blir institutioner som förtrycker läsarna.⁷⁶¹ Därigenom kommer ungdomsromanen, menar Trites, att fungera både

Holgersson-plaketten för den historiskt inriktade *Trälarna*. En av orsakerna till att det dröjde innan Wernström erhöll Holgersson-plaketten var, menar Kjersén Edman, att juryn bestod av flera skolmän. Kjersén Edman 1990 s. 113.

⁷⁵⁶ Sven Wernström, *Mannen i det låsta rummet*, Stockholm: Almqvist & Wiksell/Geber 1966; *Mannen på gallret*, Stockholm: Almqvist & Wiksell/Geber 1969; *Mannen på tåget*, Stockholm: Almqvist & Wiksell/Geber 1971; *Mannen utan ansikte*, Stockholm: Författarförlaget 1979. Behövs referens?

⁷⁵⁷ Määttä, 2012 s. 2–26.

⁷⁵⁸ Mats Lieberg, "Gallerian i city och kiosken i förorten. Om unga pojkars träffpunkter i det offentliga rummet" i *Om unga mäindentitet, kultur och livsvillkor*, red. Karin Lövgren & Göran Bolin, Lund: Studentlitteratur 1995 s. 127–166.

⁷⁵⁹ Se Rosemari Södergren, "Wernströms författarkarriär startade med ett stipendium från ett LO-förbund", Stockholm: LO 2004. <http://lo.se/home/lo/home.nsf/unidView/0B504DA-6B1C35317C>. [Hämtad 2012-01-02]. Detta är en intervju med Sven Wernström från den 15 november 2004.

⁷⁶⁰ Även Trites, 2007 s. 149 diskuterar frågan om författare som uppmanar ungdomar att förbättra världen.

⁷⁶¹ Se Peter Hollindale, *Ideology and the Children's Book*, Stroud: Thimble Press 1988; Trites, 2000 och 2014; Stephens, 1992.

frigörande och förtryckande. Den grundläggande kulturella berättelsen i ungdomslitteratur handlar enligt henne om växandets process.⁷⁶² I Wernströms böcker är växandet varken oundvikligt eller en övergående fas i ungdomen. Istället skildrar han möjligheten att utveckla politisk medvetenhet. Oavsett ålder är det möjligt att erövra den mognad som bäddas in i det politiskt medvetna, att lämna den naivitet och oskuldsfullhet som han menade återfinns i olika tankemönster om samhället. Därigenom blev växandets process som politisk medvetenhet särskilt betydelsefull i Wernströms romaner, där den förenades med ett uppror riktat mot skolinstitutionen som instrument för det rådande samhällssystemet. Wernström var däremot inte, vilket är centralt att poängtera, förespråkare av en antiskoldiskurs.

Tilltron till ungdomars förmåga delade Wernström med folkhems-ideologins. I sina ungdomsskildringar närmade han sig uppfattningen att ungdomlighet, uttryckt med Bourdieus terminologi, utgör ett kulturellt kapital. Hans uppfattning låg även i linje med Clementine Beauvais tanke att unga har makt eftersom de har framtiden för sig.⁷⁶³ Till skillnad från många andra av sin samtids ungdomsförfattare betonade Wernström inte ungdomars maktlöshet utan framhävde deras kollektiva förmåga. Genom kollektivet får ungdomarna i hans romaner tillgång till potentiella maktformer. Ungdomen *i sig* har kapacitet för förändring och används, som Trites visar när det gäller amerikansk ungdomslitteratur, gärna som metafor för en nödvändig samhällsförändring.⁷⁶⁴ Även Wernström närmar sig idéer, frågor och objekt från nya perspektiv och bereder därigenom väg för förändring. Nya perspektiv fyller, enligt Kimberley Reynolds, ungdomslitteraturen med radikal potential.⁷⁶⁵ Sådana explicit uttryckta ambitioner genomsyrar Wernströms författarskap under engagemangets decennium.

Wernströms didaktiska syften förmedlas genom så kallade didaktiska förmedlare. Vem eller vilka karaktärer har då denna funktion i hans böcker? I *Mannen på tåget* är det gruvarbetaren från Kiruna vars idéer protagonisten Anders anammar och agerar utifrån. Det är denne medelålders man som titeln syftar på. Han är en auktoritet vad gäller att kommunicera samhällskritiska resonemang som avser, inte folkhemsideologin, men den förda socialdemokratiska politiken i Sverige. Inte i någon av de här aktuella titlarna är den didaktiska karaktären dock en kvinna, utan alltid män i olika åldrar. Berättelserna tar med undantag av *Mannen med tåget*, avstamp i en skolvardag, vilket

⁷⁶² Trites, 2000 s. xii.

⁷⁶³ Beauvais, 2015.

⁷⁶⁴ Trites, 2007 Xiii f.

⁷⁶⁵ Reynolds, 2007 s. 1.

indikerar betydelsen av nodalpunkten *utbildning* i den folkhemsdiskurs som Wernström kommunicerar.

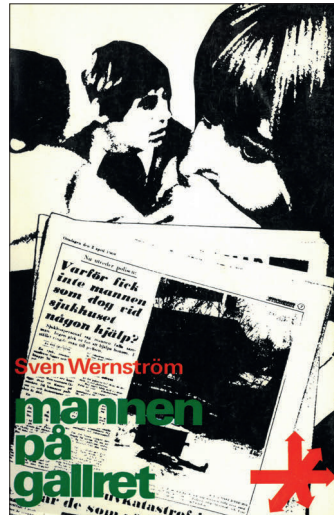
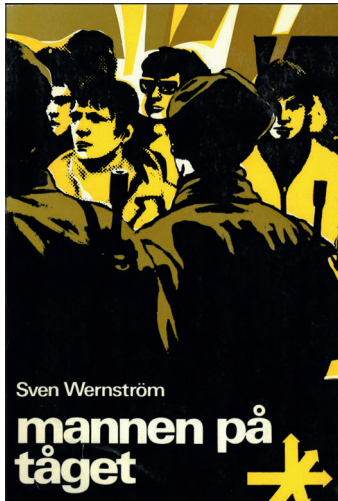
I de aktuella romanerna utgör de män som titlarna åsyftar en form av katalysatorer för respektive berättelse. Katalysatorn påverkar protagonisten så att dennes politiska tänkande aktiveras, vilket i sin tur leder till handlingar. Protagonisten lever i ett folkhemssverige, där den materiella välfärden visserligen har blivit bättre, men där diskursiva sprickor i folkhemmet framträder. Bristerna som nagelfars i folkhemmet återfinns på flera plan, politiskt, etiskt och kulturellt. Det är värt att notera att ungdomsmiljöerna i Wernströms romaner förändras från slutet av 50-talet till 60-talets senare år, och hur dessa miljöer ingår i och förstärker den kritiska diskurs som skrivs fram. I tidiga titlar som *Kär i Elvis* (1958), *Gården* (1958) och *Rebellerna* (1961) är den inom ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs väsentliga ungdomsgården i förorten betydelsefull.⁷⁶⁶ Skolmiljön är däremot den dominerande arenan för handlingen i både *Mannen i det låsta rummet* (1966) och *Mannen på gallret* (1969). Samtidigt intar offentliga rum som gator, parker och torg en alltmer framträdande plats i titlar från sent 60-tal och tidigt 70-tal. *Mannen i romanen Mannen på gallret*, är en uteliggare som för att bekämpa nattens kyla letar reda på gatugaller varifrån värme sipprar fram. Romanen utspelar sig vintern 1968–69 och uteliggaren formas till en symbol för folkhemmets misslyckande med att ta hand om sina allra svagaste. Andra offentliga rum som Stockholms Stadsmuseum, Arenateatern, ABF-husets seminarielokaler och Konstfack bildar tillfälliga mötesplatser för genomförandet av politiska aktiviteter.⁷⁶⁷

I *Mannen på tåget* (1971) utspelas de centrala händelserna vid TV-huset i Stockholm. Romanen är ytterligare ett exempel på hur tillvarons medialisering fått en allt mer framträdande plats i ungdomslitteraturens beskrivning av människors vardagsliv än tidigare. Särskilt TV-mediet utgör i denna skildring, genom gruvarbetaren Evert Nyströms framträdande i tidens populära underhållningsprogram, en central offentlig arena. Den offentliga stadsmiljön förstärker i *Mannen i det låsta rummet* den kritiska diskursen. Protagonisten befinner sig i bokens senare del på "Kungsan" för att träffa några av demonstranterna utanför amerikanska ambassaden i syfte att lyssna, lära och förstå (MLR s. 185). Det är genom möten och samtal på stadens gator och torg, såsom Kungsträdgården och Hötorget, som protagonisten Björn vaknar

⁷⁶⁶ Wernström, 1958, 1958 (b), *Rebellerna*, 1964. Wernström berättar att hustrun Inga och han själv arbetade extra som fritidsledare på ungdomsgård under 50-talet. Se Södergren, 2004 samt Wernströms självbiografiska roman *Ett författarliv*, Lund: Murbruk 2009.

⁷⁶⁷ Wistisen, 2017 (a) berör *Mannen på gallret*, men inte de offentliga arenor som här omnämns.

till politisk medvetenhet. Lieberg framhåller att innerstadens offentliga och halvoffentliga platser ger möjlighet till anonymitet såväl som att bli sedd.⁷⁶⁸ Björn mister sin anonymitet, när han fotograferas och hamnar på dagstidningens första sida.

Olika arenor har, som Skeggs framhåller, olika slags makt, men en och samma arena kan även förete olika typer av makt, något Wernström synliggör i sina ungdomsromaner.⁷⁶⁹ Gatan används av Wernström för att förstärka den kritiska diskursen och är en miljö med olika slags makt. Gatan är de fattiga uteliggarnas miljö, samtidigt som den är platsen för de fattiga att göra sina röster hörda genom demonstrationer och möten. När folk sluter sig samman och bildar grupper på gatan växer deras styrka, medan den ensamme uteliggaren förblir svag och utsatt.

Nodalpunkten *hem* framstår som marginaliserad i de titlar jag behandlar. Det kollektiv som samhällets minsta kollektiva organiserade enhet familjen utgör, förekommer sällan i de undersökta romanerna. Familjekulten från det tidiga 60-talets ungdomsskildringar har försvunnit och familjen har reducerats till en knappt synlig kuliss i Wernströms skildringar. Vänskapsrelationer ersätter familjen. I stället står den unge protagonisten i centrum och ungdomarna runt denne utgör nu kärnan.

Kamratrelationerna under ungdomsåren är, enligt Thomas Johansson, prövande och experimenterande. Ungdomar söker sig till varandra för att få bekräftelse, uppskattning och för att spegla det egna jaget.⁷⁷⁰ Elisabeth Teg-

⁷⁶⁸ Lieberg, 1995.

⁷⁶⁹ Skeggs, 2002 s. 11.

⁷⁷⁰ Thomas Johansson, "Feminismens andre. Om unga män, sexualitet och reflexivitet" i *Manlighetens många ansikten. Fäder, feminister, frisörer och andra män*, red. Thomas Johansson &

ner betonar kamratgruppens allt större betydelse i det fria rummet och att ungdomar skapar en egen kultur i sitt vuxenblivande.⁷⁷¹ Gänget eller skolkamraterna är olika kollektiv som bär upp Wernströms ungdomsromaner. Den kollektivistiska världsbild som präglar folkhemsideologin är därmed verksam på olika nivåer i Wernströms författarskap.

Böckerna färgas därutöver av en romantiserad tilltro till ungdomars förmåga att förändra världen.⁷⁷² De unga framträder genomgående som mer politiskt medvetna än de vuxna och därför vilar ansvaret för att förbättra världen på dem.⁷⁷³ Protagonisterna mognar genom sitt politiska arbete, som Lena i *Mannen på gallret* och Björn i *Mannen i det låsta rummet*. När Lena och hennes skolkamrater tvingar fram diskussioner om undervisningen på sin skola och får lärarna att lyssna, upplever ungdomarna att det är möjligt att förändra missförhållanden, bara man är många. Vissa bestämda karaktärstyper återkommer, exempelvis FNL-aktivisten, dock utan att ta särskilt stor plats. Det finns gott om inskränkta lärare i texterna, men även politiskt radikala lärare.⁷⁷⁴ Den frigiorda unga flickan är inte särskilt framträdande i Wernströms böcker, även om protagonisten Lena i *Mannen på gallret* i slutet av skildringen älskar med en ung man. Hon är den som fokaliseras i romanen och genom hennes ögon upptäcker läsaren det politiska livet när hon steg för steg dras in i politiska aktiviteter.

Genom figuren uteliggaren tillämpar Wernström en främmandegörande effekt. Första gången Lena träffar på en uteliggare är vid ett hotell i Paris vid jultid. Hon upprörs och vill genast göra något åt förhållandena. När hon senare stöter på samma företeelse i folkhemets Sverige blir det en väckarklocka. Lena förändras genom att både våga aktivera och bilda sig och genom en etisk utveckling i konfrontation med social orättvisa i folkhemmet. En rörelse från det självupptagna till ett socialt omhändertagande av andra betonas. Kampen mellan det individualistiska och det kollektivistiska finns därmed explicit uttryckt i Wernströms romaner. Den kollektivistiska världsuppfattningen utgör snarast en utgångspunkt för intrigen.

I Wernströms folkhemssverige har ungdomarnas position förändrats. De är nu delaktiga i en radikaliserings av samhället. Protagonisterna väljer

Jarl Kuosmanen, Malmö: Liber 2003 s. 237–250.

⁷⁷¹ Elisabet Tegner, "Dansa min docka" i *Unga kvinnor*, red. Hillevi Ganetz & Karin Lövgren, Lund: Studentlitteratur 1991 s. 79–96.

⁷⁷² Jmf Trites, 2007 s. 144.

⁷⁷³ Svedjedal, 2014 s. 294 f., konstaterar att det i samhällskritisk vuxenlitteratur från perioden 1965–1975 förekommer ett återkommande typgalleri av romankaraktärer som kan liknas vid "folkhemmets moderna Commedia dell'arte".

⁷⁷⁴ FNL-aktivist är en benämning på personer i Sverige som aktivt solidariserat sig med FNL i Vietnam, särskilt som aktiva medlemmar inom De förenade FNL-grupperna (DFFG).

att agera ansvarstagande gentemot samhället och medmänniskorna. I både *Mannen på gallret* och *Mannen i det låsta rummet* finner protagonisterna en väg till politisk medvetenhet genom aktiviteter. De här behandlade titlarna domineras av unga män. Endast i *Mannen på gallret* är protagonisten en ung kvinna.⁷⁷⁵ Därför koncentreras framställningen här till att undersöka vilken normerande manlighet som framträder i Wernströms ungdomsromaner. Bilden är sammansatt. I hög grad är det pojkar som agerar, ibland obetänksamt, ibland genomtänkt, men de handlar likväl. Det vilar ett äldre scoutideal över manlighetsnormerna i till exempel *Mannen utan ansikte*, där protagonisten kommer till sin morbrors stuga och finner att denne är försvunnen. Protagonisten bestämmer sig för att klara sig själv, men tvingas undersöka vad som hänt morbrodern. Spår av Ebbe Lieberaths klämmiga pojkar som visar mod och styrka samt härddas genom strapatser och idrott finns kvar, men i Wernströms skildringar förekommer ingen idrottslig askes utan modet och styrkan är knutna till politisk aktivitet.⁷⁷⁶

Diskursiva framställningar av klass i skönlitteraturen skiftade under 1900-talets lopp. Under första delen av seklet var klasskillnader som jag poängterat normaliserade. Olika klasser levde sida vid sida nära varandra i ett samhälle med stark social kontroll. Beskrivningar av arbetarklassen skedde från ett medelklassperspektiv, där diskursen om arbetarklassungdomen handlade om respektlösa, hotfulla och rent av farliga ungdomar.⁷⁷⁷ Hos Wernström anläggs andra perspektiv på klass. Hans eget arbetarklassursprung ökar sannolikt förutsättningarna för att uppfatta och förstå världen ur ett arbetarperspektiv och kommunicera de innebörder som hör samman med de sociala positioner och kunskapspositioner som gäller i den diskursiva terräng där hans fiktiva gestalter rör sig.⁷⁷⁸ Hans fiktiva gestalter är antingen politiskt medvetna eller utvecklar ett politiskt medvetande under skildringen och deras klassmedvetenhet innebär, med Fredric Jamesons formulering, en vaccination mot förtryck.⁷⁷⁹

När Magnus Nilsson diskuterar klassbegreppets kulturalisering under det sena 1900-talet och 2000-talets inledning, hävdar han att arbetarförfattare

⁷⁷⁵ Jämför med Rigmor Granlund "Könsrollsmönster i några av Sven Wernströms ungdomsböcker" i *Kring den svenska ungdomsboken* red. Ulla Lundqvist och Sonja Svensson, Stockholm: Natur & Kultur 1981 [1977] s. 157–184.

⁷⁷⁶ Ambjörnsson, 1990 s. 37–41. Se även Öhrn, 2017.

⁷⁷⁷ Se till exempel Norlander, 1901; Skeggs, 2002 s. 1.

⁷⁷⁸ Se Skeggs, 2002 s. 8 f.; Toril Moi, "Appropriating Bourdieu. Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture" i *New Literary History* (22) 1991:4 s. 1017–1049; "Å tilegges Bourdieu. Feministisk teori og Pierre Bourdieus kultursosiologi" i *Feministisk litteraturteori*, red. Irene Iversen, Oslo: Pax 2002 s. 252–279.

⁷⁷⁹ Jameson, 1981.

runt sekelskiftet 2000 försökte formulera ett klassbegrepp som "inte kan reduceras till beteckning för kulturell skillnad".⁷⁸⁰ Under engagemangets decennium var klass möjligen ett svårdefinierat begrepp, men det ingick likväl med självklarhet i tidens retorik utifrån ekonomisk och social tillhörighet. Enligt Bourdieu definieras klassbegreppet godtyckligt men på ett sätt som leder till verkliga sociala effekter.⁷⁸¹ Klass berörs sällan direkt utifrån ett ekonomiskt klassbegrepp i Wernströms romaner utan gestaltas istället genom en rad fenomen och frågor som sammanförs i synen på arbetarklassen.⁷⁸²

I *Mannen från tåget* finns en diskursiv framställning av arbetarklassens skötsamhetskultur kombinerad med ett klassperspektiv på kunskap formulerad av en gruvarbetarledare från Svappavaara-gruvan. Precis som Skeggs övertygande argumenterar för är respektabilitet och skötsamhet några av de mest utmärkande tecknen på klasstillhörighet.⁷⁸³ Både unga och äldre personer av arbetarklass är hos Wernström skötsamma och respektabla. Dessutom äger de en klassmedvetenhet som värdesätter kunskap. Skötsamhetskulturen ingår i ett diskursivt fält, där faktorer som klass, kön och etnicitet binds samman.⁷⁸⁴

Skeggs ger i sin studie mängder av exempel på hur skötsamhetskulturens betydelse ökar i tider av social förändring.⁷⁸⁵ Wernström understryker detta i *Mannen på tåget*, då gruvarbetaren Evert Nyströms vardagsenkelhet kontrasteras mot programledarens uppenbara lismande. Wernström modellerar vidare gruvarbetarens förvandling i TV-rutan från osäkerhet till en självklar respektingivande kunnig man när det kommer till vardagliga arbetssituationer, levnadsvillkor och klasskillnader i Sverige. När Evert Nyström får förmedla sin kunskap i tv-rutan på bästa sändningstid, tolkar han och sätter ord på det svenska folkets erfarenheter.⁷⁸⁶ Detta blir startskottet för den svenska revolutionen i Wernströms revolutionära fantasi: "John [tv-producent] hade tagit ställning. De som var kvar efter midnatt hade också tagit ställning. De visste vad de jobbade för. Nu fanns det inte längre någon återvändo" (MpT s. 108).

⁷⁸⁰ Nilsson, 2010 s. 13.

⁷⁸¹ Moi, 1991; Bourdieu, 1995; Skeggs 2002 s. 8.

⁷⁸² J. K. Gibson-Graham, Stephen A Resnick & Richard D. Wolff, "Introduction. Class in a Post-structuralist Frame" i *Class and its Others* red. J. K. Gibson-Graham, Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, Minneapolis: Minnesota UP 2000 s. 1–22.

⁷⁸³ Skeggs, 2002 s. 8.

⁷⁸⁴ Skeggs, 2002 s. 32 och s. 43

⁷⁸⁵ Se avsnittet om kvinnors civilisering i Skeggs, 2002 s. 42–49.

⁷⁸⁶ Jämför med Sven Wernströms trilogi *Den underbara resan. Del I–III. En läsebok om Sverige*, Stockholm: Gidlund 1985–87; Maria Andersson, "Sverige i rövarhänder. Berättelsen om nationen i Sven Wernströms 'Den underbara resan'" i *Barnboken* (35) 2012 Tema: Sven Wernström. <http://dx.doi.org/10.14811/clrv35i0.135>. [Hämtad 2015-11-02]

Den förlängda skolgång som gradvis infördes under folkhemsåren 1950–1975 begränsade ungdomars rörlighet och ökade den samhälleliga kontrollen. Den nya grundskolan skapade under 60- och 70-talen ett offentligt rum för samtliga barn och ungdomar mellan 7 och 16 år. Något sådant hade aldrig tidigare existerat i Sverige. Wernströms kritik av den svenska skolan bygger på erfarenheter av ett skolsystem på väg att begravas. Den unga lärarvikarien Eva poängterar i ett samtal med Björn svårigheterna med förändringar och konstaterar att "aldrig har skolan förändrats så fort som nu. Den är inte bra, men den blir stadigt bättre, det är allt jag kan säga" (MLR s. 148). Det finns reminiscenser av det äldre skolsystemet i Wernströms romaner som då kristendomsundervisningen och dess lärare kritiserar, trots att ämnet vid denna tid bytt namn till religionskunskap och fått ett delvis förändrat innehåll. Wernström skrev sina ungdomsromaner när grundskolan var ny och fortfarande formbar. Trots detta är det den gamla bildningskolan med dess låsta regelverk och formaliserade kunskapsinhämtande som han kritiserar. Ihärdigt inskräper han vikten av att inte bli lurad av skolans kunskapsperspektiv, likt Tommy i *Det låsta rummet* som konstaterar att "[f]ör det tredje är jag intresserad av skolor, jag är fascinerad av att se hur dom ljuger till allting och tänka mej vad dom borde göra istället" (MLR s. 100). Wernström skriver i en brytningstid då skolsystemet radikalt förändras samtidigt som samhällsdiskursen radikaliserar. Den tillgängliga språkdräkten i engagemangets decennium var annorlunda än under både 1940- och 1990-talen. Det var fortfarande långt till den individualiserade inriktning som kännetecknar den reformerade skolan vid sekelskiftet 2000.⁷⁸⁷

I denna fördjupning dominerar nodalpunkten *utbildning* och institutionen skola framställningen av folkhemsdiskursen. I *Mannen i det låsta rummet* söker sig protagonisten Björn till den jämnåriga Tommy, en pojke som går sina egna vägar. Tommy är på ett plan kunnig, men just därför också en prövande och ifrågasättande elev. Protagonisten vacklar i fråga om sina studier, eftersom dessa påverkar hans identitet på flera plan. För Björn i *Mannen i det låsta rummet* får tillvaron på gator och torg en betydelse som arena för frihet, samtidigt som det är enklare att utöva patriarkal makt på offentliga arenor, än i klassrummet. Även om pojkar och flickor nu går i samma klass, fortlever mönstret att pojkar söker sig till pojkar och umgås med det egna könet. Kimmel hävdar att manlighet framförallt upprätthålls genom företeelser där relationer inom könet prioriteras.⁷⁸⁸ I *Mannen på gallret* framställs Lena som en osäker men sökande ung kvinna som växer till politisk medvetenhet, medan klasskamra-

⁷⁸⁷ Frykman, 1998 s. 23.

⁷⁸⁸ Kimmel, 1996 s. 6 ff.

ten Mats alltid är klok och sansad och tar talutrymme för att lägga saker och ting till rätta. När de blir inkallade till rektor tar Mats på sig ansvaret:

Men så blir det. Och jag kan ju inte gärna hålla med om alla tokigheter bara för att fröken inte ska bli arg. Jag har ju också ansvar för det jag säger va? Mina kompisar måste ju lära sig tänka. Om dom bara skulle lyssna på fröken Helén så blev dom ju bara dummare och dummare (MpG s. 144).

Även den radikale lärarvikarien Johan lägger gärna ut texten om politiska förhållanden. De manlighetsnormer som framträder i Wernströms romaner handlar om att män agerar, är politiskt medvetna och tar samhällsansvar. Wernström hyllar i *Mannen i det låsta rummet* korrespondensundervisningen som studieform. När bokens protagonist ligger på sjukhus efter en bilolycka bestämmer han sig för att fullfölja den nioåriga grundskolan genom korrespondensstudier. Då upptäcker han en intressant sak:

de okända lärarna på korrespondensinstitutet behandlade mej som vuxen! De tog till rödpennan när jag svarat fel, men anmärkningarna gällde felen, aldrig mej själv. Jag fick veta att jag gjort fel, men ingen skrev någonsin att jag var slarvig eller lat eller dum eller ohyfsad" (MLR s. 106).

Wernström ifrågasatte skolan som samhällsinstitution för forandet av unga människor utifrån nationella och kulturella ideal, särskilt dess disciplinerande funktion. Härigenom skiljer sig hans romaner från den amerikanska ungdomslitteratur som Trites diskuterar, när hon betonar skolmiljöns betydelse för att socialisera den unga människan till att acceptera samhällets oinskränkta och självklara makt över individen.⁷⁸⁹

I *Mannen i det låsta rummet* utgör Björns far en vuxen kritisk röst mot skolans disciplinerande funktion:

Skolorna har det svårt nuförtiden, sa farsan. De måste lära eleverna så mycket att de kan bli ingenjörer och konstruera datamaskiner. Men samtidigt måste de fostra eleverna så att de inte börjar förändra samhället och vägrar att jobba i vapenfabriker eller att utbilda sej till soldater (MLR s. 192).

Björns far identifierar utbildningens paradox som både en hävstång för

⁷⁸⁹ Trites, 2000 s. 32 f.

emancipation och en i grunden repressiv disciplineringsinstitution, när han konstaterar att

[d]et är svårt för föräldrarna också. Man vill ju gärna att ungarna ska gå i skolan så att dom kan få ett bra jobb. Men samtidigt skulle man önska att dom lärde sej att tänka själva, så att världen kunde bli lite bättre än den är i dag. (MLR s. 192)

I synen på skolutbildning förenas Björn och hans far i en gemensam uppfattning. Detta överensstämmer väl med Trites iakttagelser vad gäller amerikansk ungdomslitteratur, där hon anser att pojkars uppror ger dem större självständighet än vad unga kvinnor uppnår. Dessutom kan de unga männen till och med få erkännande från fadern och konflikten kan i vissa fall, menar Trites, leda till ett samarbete mellan far och son.⁷⁹⁰

Mannen i romanen *Mannen i det låsta rummet* är rektor i jag-berättarens skola. Han är bildligt talat inlåst i sitt rektorsrum med regler och styrdokument. En ung lärarinna beskriver honom som

inte särskilt klyftig. Han har läst en massa betänkanden och läroplaner, han kan dom utantill. Och han är förfärligt rädd för att göra något självständigt. Han har låst in sej i skolans värld och vet inte mycket om livet utanför skolan” (MLR s. 143).

Precis som under tidigare decennier drabbar kritiken framförallt rektorer och vissa lärarkategorier.

Flera forskare har belyst det karnevaliska inslaget i skolromaner. Jonas Frykman behandlar skolans paradoxala karnevaliska karaktär i en essä om busets kulturteori på ett sätt som påminner om Trites diskussion om skolromanen.⁷⁹¹ Mycket av humorn och nästan allt uppror mot skolan i ungdomsromaner förlitar sig på avvikelse från normaliteten.⁷⁹² Det är, menar Frykman, pendelrörelsen mellan struktur och kaos som möjliggör buset som en ständig följeslagare till undervisningen.⁷⁹³ Även Stephens noterar hur det karnevaliska i barn- och ungdomslitteraturen lär den unga människan att ifrågasätta den sociala ordningen.⁷⁹⁴

I Wernströms skolskildringar har buset ersatts eller kombinerats med po-

⁷⁹⁰ Trites, 2000 s. 59.

⁷⁹¹ Frykman, 2007 s. 82 ff. och Trites, 2000 s. 23.

⁷⁹² Trites, 2000 s. 35.

⁷⁹³ Frykman, 2007 s. 82 ff.

⁷⁹⁴ Stephens, 1992.

litiskt medvetna protestaktioner i en kontrasterande teknik. Ett exempel är pjäsen "Stopp där!" som "Aktionsgruppen för Vettig Undervisning" i *Mannen på gallret* framför i samband med en morgonsamling (MPG s. 198 ff.). Lena läser ett avsnitt riktat mot undervisningen i kristendom:

Fröken! Fröken!
Ja min lille vän!
Såna som tror på Gud, är dom snälla?
Ja, det tror jag väl.
Vilka statschefer är det som tror på Gud?
Jaa, det är väl många.
Tror Franco i Spanien på Gud?
Ja. Jo.
Tror Salazar i Portugal på Gud?
Det tror jag nog.
Tror militärjuntan i Grekland på Gud?
Hör nu ...
Tror Richard Nixon på Gud?
Nej, stopp där! Det här står inte i boken! (MPG s. 202.)

Denna drift riktas mot skolvärldens auktoriteter, såväl rektor som lärarkår och förstärker den bitska tonen i skolskildringen samt förlöjligar skolan som institution för förändring i folkhemmet. I 60- och 70-talens skoldebatt behandlades inte individers eller grupperns särintressen utan frågor om kunskapsinnehåll och elevernas demokratiska rättigheter. Den sekulariseringsprocess som pågick i samhället kommer som citatet visar även till uttryck hos Wernström. I hans romaner leder proteströrelser till att skolorna demokratiseras genom stormöten, elevråd och inte minst via den du-reform som sköt fart i slutet av 60-talet. Vid ett stormöte som eleverna drivit fram i samband med en förlängd morgonsamling hålls en omröstning som visar att flera av lärarna är villiga att tillåta ett du-tilltal (MPG s. 213 f.).⁷⁹⁵ Du-reformen är ett konkret exempel på hur folkhemsidéologins människosyn om alla människors lika värde kommer till uttryck i Wernströms roman.

Den kunskapssyn Wernström knyter an till ligger nära Hellesnes bild-

⁷⁹⁵ I verkligheten innebar du-reformen ett närmande mellan människor och medförde samtidigt fler diskursiva förändringar på olika samhällsnivåer, som till exempel en ledigare mer informell klädstil på arbetsplatser, se Lars Melin, "Du-reformen som blev en jag-revolution" i *Språk* 2007:10. <http://spraktidningen.se/artiklar/2007/10/du-reformen-som-blev-en-jag-revolution> [Hämtad 2016-03-28]. Se även Cecilia Falk "Mamma, morsan eller Maggan? Kommunikationsmönster inom familjen?" i *Hej det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige* red. Orvar Löfgren, Stockholm: Natur & kultur 1988 s. 149-173.

ningsbegrepp. Wernström efterlyser att ungdomar tillåts utveckla en förmåga att bedöma det samhälle de lever i, dess maktförhållanden och dessas legitimitet. Hellesnes poängterar att det finns en emancipatorisk dimension i bildningsbegreppet som bidrar till att individen blir ett politiskt subjekt.⁷⁹⁶ Det är väl känt, menar även Frykman, att utbildning kan ge upphov till ett ifrågasättande.⁷⁹⁷ Kunskap öppnar ögonen för nya perspektiv och visar att det kan finnas flera lösningar på ett och samma problem. Alvin Gouldner menar att den bildade individen tillhör "den kritiska diskursens kultur", vilket innebär att denna tillhör en intellektuell miljö, där kommunikationen människor emellan sker på en vetenskapligt rationell nivå och där en självklar skepticism finns gentemot auktoriteter.⁷⁹⁸ Motsatsen till en bildningsskola är för Hellesnes en skola där en anpassningskultur med givna spelregler och normer såsom varande givna av naturen dominerar. Det är denna anpassningsskola Wernström vände sig mot i sina romaner. Eftersom Wernström menade att skolan fostrar till anpassning, antyds i hans romaner ett ifrågasättande av folkhemsideologins okritiska tilltro till utbildning som en hävstång för social rörlighet. Hans motstånd mot en alltför lång utbildning riktade sig mot skolsystemet som instrument för disciplinering, med en tendens att passivera den unga människan.

I sin kritik av skolsystemet underströk Wernström att människor har andra, egna, konkreta erfarenheter än dem skolan erbjuder. Han använde det spänningsfält som finns mellan den konkreta erfarna verkligheten och en borgerligt idealiserad och ideologiskt normerad kunskap till att låta läsaren erövra insikter i samhällets maktstrukturer. Ambivalensen gällande skolkunskaper handlade om skillnader mellan huvudets och handens arbete, mellan andligt och fysiskt arbete, mellan teori och praktik. Detta trots att de bildade ofta förmår skaffa sig en röst i samhället. Därigenom kommer bildningen även att handla om maskulinitetsnormer.

Långt senare prövar Jonas Frykman tesen att skolan bidrar till att förändra maskuliniteten, särskilt för elever från hem som saknar bildningstraditioner. Den traditionella manligheten med "mandom, mod och morske män" som ideal, passade inte in i medelklassens skola där pojkarna måste lära sig att bli elever.⁷⁹⁹ Frykman menar att skolan tränar ungdomarna i ett gränsöverskridande och genom undervisningen inriktas de mot framtiden. Därigenom

⁷⁹⁶ Hellesnes, 1975 s. 17 f. Se även Hellesnes "Ein utdana mann og eit dana menneske. Framlegg til eit utvida daningsomgrep" [1969] i *Pedagogisk filosofi* red. Erling Lars Dale, Oslo: Gyldendal 1992 s. 79–103.

⁷⁹⁷ Frykman, 2007 s. 122.

⁷⁹⁸ Alvin Gouldner, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, New York: Oxford UP 1979.

⁷⁹⁹ Frykman, 2007 s. 122.

påverkas manligheten inte bara i skolan, utan även i hemmen.⁸⁰⁰ Genom att erövra klassrummet och skolgården som offentliga rum lär sig pojkar att röra sig i olika miljöer och hantera komplexa sociala och kulturella situationer.⁸⁰¹ Detta gränsöverskridande förblir problematiskt för Wernström vid gestaltningen av skola, klass och manlighet. Än mer frapperande är att kvinnans emancipation i så låg grad påverkar folkhemsdiskursen i Wernströms folkhems-kritiska diskurs.

Strävan efter en demokratins fördjupning var, framhåller Östberg, ett väsentligt inslag i tidens vänsterradikala världsbild som riktade sitt kritiska ljus mot folkhemets samarbetsanda. Samtidigt poängterar han att den vänsterradikala världsbilden innefattade ett i vid mening socialistiskt perspektiv som gemensam referensram.⁸⁰² I Wernströms romaner återkommer tidens systemkritiska resonemang. Hos honom överskrider ungdomar sin tilldelade placering i maktstrukturen och vägrar anpassa sig till en given maktstruktur.⁸⁰³ Särskilt i *Mannen på tåget* framförs tidens kritik mot Sverige som en borgerlig demokrati med en Harpsundsanda som i praktiken åsidosätter den parlamentariska demokratin.⁸⁰⁴

Makt och förtryck i ungdomslitteraturen kan undersökas utifrån olika aspekter och jag demonstrerar i det följande några sidor av den dynamik mellan makt och förtryck som står i relation till folkhemmet hos Wernström. Trites hävdar, med stöd av Foucaults maktteori, att ungdomar i skönlitteraturen måste misslyckas med någon form av uppror för att balansera tillvaron inom systemet och anpassa sig till samhällsnormerna.⁸⁰⁵ Sven Wernström skisserar en sådan annan väg. Sällan sker något direkt uppror mot föräldraauktoriteter eftersom föräldrar och familj förekommer sparsamt i de här behandlade titlarna. Istället agerar ungdomarna tillsammans mot samhällets orättvisor. Upproren i Wernströms romaner befinner sig på olika nivåer. På den lokala nivån handlar de om skolan som institution och lärarna som representanter för maktens auktoriteter. Wernström behandlar även övervåld på lokal nivå när han skärskådar och kritiserar rektorers maktfullkomlighet. Demokratin har stagnerat och i skolans värld har den aldrig existerat. När elever i skolmiljö kräver stormöten för att diskutera heta skolfrågor, handlar det om att forma en direktdemokrati, där alla får komma till tals.

På nationell nivå utmanas individens maktlöshet genom kollektiva aktio-

⁸⁰⁰ Frykman, 2007 s. 122 f.

⁸⁰¹ Frykman, 2007 s. 125.

⁸⁰² Östberg, 2002.

⁸⁰³ Trites, s. 54 ff.

⁸⁰⁴ Se Palm, 1968.

⁸⁰⁵ Trites, 2000 s. 36.

ner i form av exempelvis demonstrationer. Under engagemangets decennium är Vietnamkriget brännpunkten och det kollektiva solidaritetsarbetet bidrar till att förändra uppfattningen om krig och våld. Pacifism ställs mot rätten att försvara sitt land mot en ockupationsmakt. Diskursförändringen innebär dock inte ett automatiskt byte av maktpositioner.⁸⁰⁶ Våld mot demonstranter är en social erfarenhet som tränger in i tidens litteratur.⁸⁰⁷ De tidiga demonstrationerna mot USA:s krig i Vietnam möttes av övervåld från polismakten.⁸⁰⁸

Diskursen förändras inte enbart i Wernströms romaner utan även på samhällets nationella nivå och dess tillämpning. När Sveriges statsminister Olof Palme deltar i en demonstration mot kriget i Vietnam är polisiärt övervåld mot demonstranter inte längre aktuellt. Denna nationella diskursförändring gestaltas i Wernströms *Mannen på tåget*, men då handlar det om ett revolutionärt uppror i Stockholm.

Enligt Fredric Jameson förenas uppkomsten av utopier med progressiva perioder som kännetecknas av social upprorsstämning, såsom i slutet av 1800-talet och 60-talet i USA.⁸⁰⁹ Vid dessa tillfällen öppnas ett fönster för förändring och den radikala politiska fantasin kan formas. I början av 1900-talet var motsättningen mellan stad och land ett ämne för utopiskt inriktad svensk litteratur där visionerna handlade om ett återvändande till landsbygden och ökad närhet till naturen. I slutet av 60-talet och början av 70-talet var i Sverige fönstret öppet för radikala politiska fantasier av annat slag.⁸¹⁰ Ett exempel på detta är Sven Wernström som använder sin fabuleringsförmåga till att framhålla den radikala potential som finns i kollektivismen. Hans radikala fantasi handlar om maktförhållanden och systemförändringar.⁸¹¹

I *Mannen på tåget* aktiveras en radikal politisk fantasi. År 1971 när romanen publicerades är de radikala krafterna i Sverige starka och Wernström skapar i sin roman en vision om hur ett revolutionärt uppror skulle kunna starta i Sverige. Han tecknar inga konturer av ett nytt alternativt samhälle, inte heller av någon ny politik. Däremot kritiserar han folkhemmets brister i form av egenintresse och privat egendom. Drömmen om ett mer jämlikt samhälle presenteras i romanen genom ett populärt TV-program där en sanningssägande gruvarbetare meverkar. I Wernströms revolutionära vision vrids TVinstitutionen ur medelklassens händer och tänder gnistan till ett revolutionärt uppror i Sverige. Istället för det symboliska våld som media ut-

⁸⁰⁶ Skeggs, 2002 s. 11.

⁸⁰⁷ Om tidsperioden ifråga och barnlitteraturen, se Kåreland, 2009.

⁸⁰⁸ Svedjedal diskuterar polisövervåld mot demonstranter i skönlitteraturen, 2014 s. 21.

⁸⁰⁹ Jameson, 2004 s. 35–54.

⁸¹⁰ Olle Widhe, "Introduktion till temat Den nordiska barnboken runt 1968" i *Barnboken* (41) 2018 s. 7. <https://doi.org/10.14811/clrv41i0.341>. [Hämtad 2020-12-20].

⁸¹¹ Jameson, 2004 s. 35–54.

övar mot arbetarklassen mobiliseras motståndet via tv-apparaterna, vilket innebär att både polis och militär inkallas för att stävja upproret vid Radiohuset på Gärdet i Stockholm.

Wernström konstruerade ingen fantastisk framtidsstat i *Mannen på tåget* men anvisar en möjlig väg i den riktningen. Kärnan i hans visionära berättelse är att det krävs politisk förändring i samhället och att denna kan förverkligas genom kollektiva politiska aktiviteter. Därigenom blir gestaltningen mer framåtblickande.

Sammanfattande slutsatser

Min analys av ungdomsromaner från genomförandets tid från 1946 fram till 1975 visar att folkhemets position i ungdomslitteraturen förändrats på flera sätt. En ökad ekonomisk jämlikhet kombinerades nu med en kulturalisering av klassbegreppet och i litteraturen från slutet av 50-talet ökade det kulturella kapitalet i betydelse. I 50-talets ungdomslitteratur manifesterades folkhemets framskjutna positioner genom den framtidsoptimism som präglar skildringarna. Under de tjugofem år som behandlats i detta avsnitt stärktes arbetarungdomens plats i ungdomslitteraturen, där de visserligen främst ingick som protagonister betraktade ur medelklassperspektiv eller som bifigurer eller främlingar, men ibland även som protagonister på egna villkor. Förändringen av de litterära gestalternas klasstillhörighet bidrog till att stärka folkhemsbyggandets ideologiska position i ungdomslitteraturen.,,

Med utgångspunkt i de skönlitterära nedslagen från 1951, 1961 och 1971 har förskjutningar i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs identifierats. Periodstudiet samt författarskapsfördjupningarna visar hur tidens vänster-radikala idéer formades i relation till diskursen om folkhemmet. De sprickbildningar i folkhemsideologin som jag blottlagt handlade i hög grad om kärnfamiljen och kvinnans frigörelse. Inte desto mindre framträder ändå i de två författarskapsfördjupningarna systemkritik, vad gäller demokratifrågor och utbildningspolitik.

Klassresan är ett diskursivt drag som utmärker ungdomslitteraturens folkhem, särskilt under 50-talet då en rad protagonister från arbetarklassen genom utbildning strävar efter en bättre social position. Klassresenären framträdde som en betydelsefull litterär typ, ofta förenad med en tematisering av behovet av utbildning. För Henry i Kullmans *Den tomma staden* innebär möjligheten till utbildning en påbörjad klassresa. Skolan förlorade dock i slutet av perioden sin tidigare uppgift som bildningsinstitution. Därmed

försvann samtidigt även utbildningens roll som hävstång för arbetarbarnens sociala resa. Istället framstod skolan framförallt som en institution för indoktrinering och sortering och fungerade i ungdomslitteraturen som en plats för ungdomars sociala fostran och anpassning.

Storstadsmiljön accentueras genomgående som ungdomsromanernas offentliga rum. I exempelvis Sandwall-Bergströms och Malmbergs ungdomsböcker gav de nya bostadsområden som skildras en betydelsefull signal om den diskursiva samhällsförändring som folkhemmet innebär.

Nodalpunkten *hem* framträdde större delen av perioden som väsentlig i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Särskilt folkhemmets bostadspolitik utgjorde ett konkret inslag vid gestaltningen av det svenska folkhemmet. Samtidigt problematiserades och ifrågasattes den moderna familjestrukturen. Kärnfamiljen framställs dock fortfarande som den ideala levnadsformen, trots feminismens frammarsch och de sociala förändringar som påverkat familjebildningens villkor under 1900-talet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att den moderna medelklassens familjestruktur med kärnfamiljen som ideal i början av 60-talet återvunnit sin hegemoniska position i ungdomslitteraturen. Detta påverkar i sin tur ungdomslitteraturens framställning av folkhemmet liksom framställningen av kvinnlig frigörelse. Betydelsen av den ideala kärnfamiljen för utformandet av folkhemsdiskursen i ungdomslitteraturen vävdes samman med närliggande områden som maskulinitet, könsmaktsordning och kvinnans frigörelse. I Sandwall-Bergströms Oskarssons-trilogi lämnar Majken sin samhällsklass och sina självständighetssträvanden bakom sig, för att bli en ny typ av hemmafru i ett socialt mellanskikt. Den liberala familjediskursen stärktes under 50-talet samtidigt som unga medelklasskvinnors emancipationssträvanden genom självständigt yrkesarbete och utbildning betonades såsom exempelvis i Anna Lisa Lundkvists *Studentvår* och Kerstin Thorvalls *Flicka i april*. Medelklassens flickor var i början av 60-talet på väg uppåt och framåt, medan arbetarklassens döttrar i ungdomslitteraturen från tidigt 70-tal formligen balanserade på randen till misär. I mitt material återfinns en dålig flicka som biperson i 1950-talsromanerna Maj-Stina Borgs *Tveksam upptakt* och Martha Sandwall-Bergströms *Aldrig en lugn stund hos Oskarsson*. Den dåliga flickan är däremot en mer framträdande gestalt i nedslagsromanerna från 70-talet gestaltad av en utsatt flicka från underklassen. Hon står att finna i romaner som Ann Mari Falks *Lisbeth* och Gunnel Beckmans *Försök att förstå*. Dylka sprickor i folkhemmet gestaltades framförallt av kvinnliga författare som Gunnel Beckman och Ann Mari Falk, som ifrågasatte den hegemoniska maskuliniteten.

Individualismen förstärktes i ungdomslitteraturen under de tre decennierna, dock med ett betydelsefullt undantag, nämligen Gun Jacobsons *Peters baby*, där den kollektivistiska världsuppfattningen kommer till uttryck i solidaritetshandlingar som till exempel demonstrationer för att Peter ska få vårdsnaden om sin dotter. I romanen formas solidaritet och gemenskap kring värden och värderingar snarare än kring släktskap eller vänskapsband. Även i Gunnel Beckmans *Försök att förstå* finns en kollektiv gemenskap kring hyresvärdinnan Ingeborg i kontrast till romanens individualistiska grundton som uttrycks genom protagonisten Anders handlingar och utveckling.

Under perioden 1946–1975 manifesterades folkhemsideologin genom hänvisningar till klass, kollektivism och välfärdsfrågor. Sprickorna i folkhemmet framtonade särskilt starkt i behandlingen av könsmaktsordning, kvinnans frigörelse och familjekonstruktioner. Min undersökning bekräftar Svedjedals hypotes om att manliga författare under engagemangets tid 1965–1975 hellre diskuterade samhällssystem och demokratifrågor, medan kvinnliga författare tenderade att ifrågasätta relationer inom den borgerliga familjen som uttryck för det patriarkala samhällssystem som inkluderas i folkhemsideologin. Under engagemangets tid kritiserades i ungdomslitteraturen folkhem och folkhemsideologi utifrån ett vänsterideologiskt perspektiv, exempelvis hos Malmberg och Wernström. Det är knappast en slump att fördjupningen i Malmbergs och Wernströms författarskap kom att handla om ett ifrågasättande av den liberala demokratin och kapitalismen som samhällssystem. Författarskapen utgör tidstypiska uttryck för tidens vänstersocialistiska idéer. Kritiken av samarbetsandan mellan stat, fackföreningar och näringsliv som ingår i båda författarnas verk hör samman med den nya vänsterns kritik av socialdemokratin och folkhemmet.

Under *Genombrottets tid* 1946–1975 får folkhemsideologiska strömningar således tydliga genomslag i ungdomslitteraturen inom samhällsområden som social omsorgs-, bostads- och utbildningspolitik, men ungdomslitteraturen dominerades trots detta fortsatt av en individualistisk världsbild.

Kapitel 6. Nedmonteringsens tid 1976–1999

I detta kapitel behandlas ungdomslitteratur från 1900-talets avslutande kvartal. Perioden, som jag betecknar som nedmonteringsens tid, var den tid då folkhemsbygget alltmer ifrågasattes. I nedslagen från åren 1981 och 1991 studeras tre ungdomsromaner från respektive år för att visa hur en pågående demontering av folkhemmet påverkar ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Urvalet presenteras och kommenteras i anslutning till respektive år. Nedslagen kompletteras med fördjupningar i Hans Erik Engqvists och Peter Pohls författarskap. Dessa manliga författare var tongivande under seklets sista decennier och ter sig särskilt intressanta ur ett folkhemsideologiskt perspektiv, eftersom de i sina ungdomsromaner ägnade sig åt samhällsfrågor och samhällskritik.

Nyliberalismens era

Efter andra världskriget och fram till 70-talets mitt rådde stark enighet bland svenska ekonomer om keynesianismen som den svenska välfärdsmodellens ekonomiska grund⁸¹². Under andra hälften av 70-talet skedde en förändring då den politiska vänstervågen försvagades i slutet av 70-talet och ersattes av nyliberalism.⁸¹³ Ekonomipriset till Alfred Nobels minne 1976 tilldelades symtomatiskt nationalekonomen Milton Friedman som förrespråkade en minimal statlig inblandning i samhällsekonomin. Hans tankar blev basen för den nyliberala strömning som kännetecknas av en stark tilltro till en fri ekonomisk marknad. Kärnkraftsomröstningen 1980 kan ses som en probersten som mätte tidsandan. När nej-sidan, "linje 3" och den framväxande miljörörelsen förlorade folkömröstningen ifråga, innebar det mer än ett nederlag i en enskild sakfråga. Resultatet befäste nämligen den pågående politiska diskursförändringen.⁸¹⁴ Ett explicit uttryck för denna vändning var att Sverige i de allmänna valen 1976 fick sin första borgerliga majoritetsregering sedan den allmänna rösträtten infördes 1921. Förändringen inträffade även på ett materiellt, ekonomiskt plan. År 1980 var inkomstspredningen den lägsta i Sverige under hela 1900-talet men "redan femton år senare var avståndet mellan arbetare och företagsledning tillbaka

⁸¹² Keynesianismen kan förenklat förklaras vara en ekonomisk politik som genom statliga insatser försöker förhindra alltför stora konjunktursvängningar.

⁸¹³ Östberg & Andersson, 2013 s. 301.

⁸¹⁴ Östberg & Andersson, 2013 s. 299.

på 1950 års nivå i Sverige”.⁸¹⁵ Den ökade inkomstspridningen underlättade omsvängningen i den politiska retoriken inom strukturella och ekonomiska politikområden, där klass, klasskänsla och klassmedvetande har betydelse, till att mer handla om moraliska och kulturella frågeställningar.⁸¹⁶ Individens förverkligande av sig själv ersatte alltmer klassens jämlikhetsprojekt. Rosemary Crompton som beskriver en liknande utveckling i Storbritannien, menar att det vid tiden fanns ett samband mellan individualismens frammarsch i västvärlden och de nya idéerna inom samhälls- och kulturvetenskaperna under 1900-talets avslutande decennier.⁸¹⁷

Den internationella solidaritetsrörelse som varit påtaglig i det svenska politiska livet under tidigt 70-tal fick sina törnar när USA:s nederlag i Indokina följdes av ett nytt krig mellan Kina och Vietnam och snart i än högre grad när Pol Pots skräckvälde i Kambodja avslöjades.⁸¹⁸ Berlinmurens fall 1989 och Sovjetunionens fall öppnade gränser österut och förändrade Europa i ett slag. I sin monografi om populärkulturen och det kalla kriget i folkhemssverige, konstaterar Kim Salomon att världen inte längre var sig lik: ”Militärstrategiska planer skrotades och den politiska retoriken bytte spår. Hotbilderna omförhandlades och nya fiender utpekades”.⁸¹⁹

Under 90-talet genomfördes också den folkomröstning om medlemskap i Europeiska unionen som ledde till att Sverige 1995 blev en del av EU. Härigenom minskar nationalstatens betydelse. Den nationella frågan formulerades således i slutet av seklet annorlunda än vid dess inledning, eftersom Sverige nu ingick i en internationell union. Förändringarna innebar dessutom förskjutningar i maktbalanser mellan länder och regioner. Globaliseringens effekter på den nationella identiteten, nationalstaten och det demokratiska samhället var inte helt uppenbara vid slutet av 90-talet.

Sveriges Arbetsgivares Förenings (SAF:s) paroll ”satsa på dig själv” uttrycker den nya politikens starka inriktning mot individualism. Frihetsbegreppet individualiserades och förändrades till att främst avse den enskilda människans valfrihet. I förlängningen medförde detta att stora intresseorganisationers, exempelvis fackföreningsrörelsens, inflytande minskade.⁸²⁰ Kristina Boréus visar dock beträffande högervågen i Sverige att det ännu under 80-talet fanns utrymme för välfärdsförespråkare och socialliberaler.⁸²¹ För-

⁸¹⁵ Se Jeanette Bergström, red., *Makteliten – mycket vill ha mer. En studie av inkomstutvecklingen för makteliten perioden 1950 till 2007*, Stockholm: Landsorganisationen i Sverige 2009.

⁸¹⁶ Magnus Hörnqvist, *Klass*, Stockholm: Liber 2016 s. 62.

⁸¹⁷ Crompton, 2008. Kapitlet ”An Untimely Prediction of Death and a Timely Renewal”.

⁸¹⁸ Östberg & Andersson, 2013 s. 298.

⁸¹⁹ Salomon, 2007 s. 10.

⁸²⁰ Östberg & Andersson, 2013 s. 303.

⁸²¹ Kristina Boréus, *Högervåg. Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–*

skjutningen i den politiska diskursen framkom, menar Östberg och Andersson, bland annat genom att de krav som SAF reste vid slutet av 70-talet, 40 år senare "i stor utsträckning är accepterade från höger till vänster".⁸²² I den samhälleliga retoriken fick argument gällande det egna ansvaret stor genomslagskraft. Den enskilda människans avgörande ansvar för sin situation betonades.

Med 90-talets krispaket sjosattes nyliberalismens ekonomiska idéer i det svenska samhället via nedskärningar inom den offentliga sektorn samt privatiseringar. Satsa på dig själv-parollen yttrade sig ibland ideologiskt i en hedonistisk livsnjutarfilosofi, vilken i sin tur bidrog till växande konsumtion. Denna handlade inte bara om att shoppa, utan även om livsstilen i stort, exempelvis en förändrad café- och restaurangkultur och ökat resande. Den snabba tekniska utvecklingen med datorer och mobiler förändrade ytterligare levnads- och umgängesvanor. Även om It-bubblan sprack i början av 90-talet, pågår den tekniska utvecklingen intensivt under 1900-talets avslutande decennier.

I slutet av 1900-talet var frågan om kvinnors medborgerliga rättigheter och självständighet lika central som vid seklets inledning. Frågor om kön och sexualitet inverkade fortsatt starkt på det offentliga samtalet. Rädslan för en eventuell oönskad graviditet försvann dock och ersattes i ungdomslitteraturen av ämnen som associerade till tidens kroppsfixering och åtstörningar som i Anita Eklund Lykulls *Ängel i grön klänning* (1997).⁸²³ Under 90-talet skedde en diskursiv förändring i hållningen till kvinnans frigörelse genom ett politiskt inriktat jämställdhetsarbete. Propositionen *Delad makt -delat ansvar* (1994) poängterade konkreta strategier för jämställdhetsarbetet, vilket innebar att det i allt beslutsfattande måste finnas en konsekvensanalys ur ett jämställdhetsperspektiv.⁸²⁴ Samtidigt pågick en motreaktion, riktad mot kvinnors frigörelse. 1991 publicerades Susan Faludis *Backlash: The Undeclared War Against American Women* där hon attackerade den kampanj för att motarbeta kvinnorörelsens framsteg som pågick i USA.⁸²⁵ I boken presenterar Faludi bevis för att media bedrev en organiserad kampanj för att motarbeta de framsteg den amerikanska feministrörelsen gjorde under särskilt 1970-talet. Hon visar att det i media fanns två övergripande motargument

1989, Stockholm: Tiden 1994. /Diss. Stockholm/

⁸²² Östberg & Andersson, 2013 s. 306.

⁸²³ Beckman, 1973, Anita Eklund Lykull *Ängel i grön klänning*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1997.

⁸²⁴ *Delad makt-delat ansvar, Regeringens proposition 1993/94:147 om jämställdhetspolitiken*, Stockholm: Socialdepartementet 1994.

⁸²⁵ Susan Faludi, *Backlash. The Undeclared War Against American Women*, New York: Crown 1991. Boken översattes till svenska 1992 med förord av Maria Pia Boëthius.

mot feminismens kamp. Det första var att det blivit dags att avsluta kampen därför att jämlikheten realiserats. Det andra utgick från att denna jämlikhet gjort kvinnorna olyckliga. Faludi hävdar att det fanns en rörelse, en ny höger, som attackerade feminismen och bekämpade kvinnans frigörelse och de rättigheter som kvinnorörelsen vunnit. Argument om bristfälliga daghem och kvinnors utbrändhet är förknippade med denna rörelse, vilket inte begränsade sig till USA utan tvärtom även förekom i Sverige.

Nodalpunkterna *hem* och *utbildning* skärskådas i detta kapitel utifrån hur demonteringen av folkhemmet berörs i några av periodens ungdomsromaner. Vidare accentueras i analyserna en rad frågeställningar om kvinnoemancipationen i de utvalda ungdomsromanerna från 1981 och 1991: Var *kvinnans frigörelse* fortfarande en flytande signifikant i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs? Hur påverkades framställningen av kvinnans frigörelse i samband med folkhemmets nedmontering under 1900-talets två avslutande decennier? Hur påverkades flytande signifikanter som *familj* och *arbete*?

Det ungdomslitterära fältet 1976–1999

Under perioden 1976 till 1980 växte utgivningen av barnlitteratur varje år utom 1979, då den tillfälligt sjunker.⁸²⁶ Överlag var utgivningen av ungdomsromaner svajig. År 1996 uppgick den till nio titlar, för att sedan återigen öka. År 1999 omfattade Svenska barnboksinstitutets statistik en utgivning på 1188 titlar, varav endast 44 var svenska originalromaner för ungdom. Sonja Svensson framhåller att det i mitten av decenniet existerade en manlig författardominans. När seklet närmade sig sitt slut och Svenska barnboksinstitutet summerade bokutgivningen för år 1999, hade antalet kvinnliga författare ökat och var i knapp majoritet: 209 kvinnor mot 201 män.⁸²⁷ Dessutom befolkades ungdomsromanerna nu av fler kvinnliga huvudpersoner.

Den realistiska samtidsromanen ifrågasattes i slutet av 70-talet av Sonja Svensson och Ulla Lundqvist. Svensson diskuterade ungdomsromanens problemcentrerade skildringar av generationsmotsättningar mellan ungdom och föräldrar.⁸²⁸ Hon tangerar redan då vad Roberta Seelinger Trites senare

⁸²⁶ Tellgren, 1982.

⁸²⁷ Svenska Barnboksinstitutet, *Bokprovning Årgång 1996*. Stockholm: Svenska Barnboksinstitutet 1997. <https://www.barnboksinstitutet.se/wp-content/uploads/2018/10/Årgång96.pdf>. [Hämtad 2019-11-09]; Svenska Barnboksinstitutet, *Bokprovningen Årgång 1999*, Stockholm: Svenska Barnboksinstitutet 2000. <https://www.barnboksinstitutet.se/wp-content/uploads/2018/10/argang99.pdf>. [Hämtad 2019-11-09].

⁸²⁸ Sonja Svensson, *Är dom vuxna aldrig riktigt kloka? Om åldersbarriärer i den svenska ungdomsboken 1950–1975*, Uppsala: Uppsala univ. 1975. I omarbetad version 1981 [1977].

kom att utropa som ungdomslitteraturens signum, nämligen maktkampen mellan en ung protagonist och föräldrar eller andra vuxna.⁸²⁹

Under 80-talet utvecklades ungdomsboken till att bli mer estetiskt komplex till sin karaktär.⁸³⁰ Svensson poängterar att den moderna ungdomsboken under 80-talet genomgick en "påtaglig och mångfacetterad förnyelse", samtidigt som hon betonar att det från mitten av decenniet fanns "få samtidsrealistiska titlar att anföra", då vågen av fantastik dominerade utgivningen.⁸³¹ Svensson driver tesen att det tidiga 90-talets ungdomsroman huvudsakligen framstod som en sorts pojkbok och myntade dessutom begreppet "idyllfobi" om 90-talets ungdomslitteratur, en term som fått stor genomslagskraft och genljuder i flera senare presentationer av det sena 1900-talets ungdomslitteratur.⁸³² Begreppet idyllfobi var tänkt som en mot-term till Stanley Cohens begrepp *moralpanik* och står, enligt Svensson, "för vår samtida ungdomslitteraturens starka benägenhet att uppsöka det mörka, våldsamma, det extrema och tragiska - att kort sagt sky det idylliska och vardagliga".⁸³³ Benämningen karaktäriserar 90-talets ungdomslitteratur som ett sjukdomstillstånd färgat av beröringsskräck inför idyll och vardag, i praxis ofta en rädsla för folkhemmets vardagstrygghet. Benämningen leder därigenom, enligt min mening, tankarna åt fel håll och blir lätt vilseledande. Det var nämligen inte, vill jag hävda, rädslan för trygghet och idyll, utan avsaknaden av dem, som drev fram de framtidspessimistiska skildringarna. Dessa var snarare uttryck för en realism knuten till de snabbt ökade sociala skillnader som nedmonteringen av folkhemmet inneburit. I takt med samhällets marknadsanpassning och de sociala reformernas avdunstning, en ökad individualisering och växande klyftor mellan samhällsklasserna bleknade framtidsoptimismen i det sena 1900-talets ungdomslitteratur.

Ulla Lundqvist konstaterar å sin sida att den politiska vind som under 80-talet blåste allt mer högerifrån, bidrog till ett ökat intresse för historia, fantasi och exotism.⁸³⁴ Även om hon har rätt när hon hävdar att högervindarna

⁸²⁹ Trites, 2000.

⁸³⁰ Sonja Svensson, "Saga, realism, sanning. Om barnlitteraturens förvandlingar" i *Bonniers Litterära Magasin* (49) 1980:4 s. 203–211; Stefan Mählqvist, *Barnboken i brännpunkten. Nedslag i den kritiska debatten kring barn- och ungdomslitteratur i Sverige efter andra världskriget*, Uppsala: Uppsala universitet 1992, Lundqvist, 1994 s. 92.

⁸³¹ Svensson, 1994.

⁸³² Se Svensson, 1983, Svensson, 1994:2 s. 32–35; Svensson 1996 s. 263–278; Sonja Svensson, *Dödspolare, skuggmän och förlorade fäder. Idyllfobin i 1990-talets ungdomsbok* i *Förankring och förnyelse* red. Eli Flatekval, Oslo: Cappelen akademisk forlag 1999 s. 107– [121].

⁸³³ Sonja Svensson, "Tankar kring några tendenser i 90-talets ungdomsbok" i *Abrakadabra*, oktober 1995 s. 18–26 s. 20.

⁸³⁴ Ulla Lundqvist, "Sverige. Den nutidsrealistiska ungdomsromanen under åttiotalet" i *Förankring och förnyelse: nordiska ungdomsromaner inemot år 2000*, red. Eli Flatekval, Oslo: Cap-

inte innebar en "totalomsvängning av det ideologiska klimatet i ungdomslitteraturen" under 80-talet, skedde över tjugoårsperioden fram till sekelskiftet 2000 en påtaglig förändring i ungdomslitteraturens ideologiska framtoning mot en tilltagande betoning av den enskilda individens känsloliv.⁸³⁵ Hennes syn på det sena 1900-talets ungdomsbok håller fortfarande, trots det förhållandevis begränsade urval av författarskap hon studerar.⁸³⁶ Lundqvist strukturerar sin kartläggning av 80-talets samtidsrealistiska ungdomslitteraturen längs tre linjer: "De vilsna vandrarna", "De politiskt medvetna" och "De retrospektiva". Hennes översikt har senare kompletterats av Mia Österlund som hävdar att kvinnliga författare bidrog till förnyelsen av ungdomslitteraturen i högre grad än vad som framgår av Lundqvists översikt.⁸³⁷

Folkhemmet i backspegeln – år 1981

År 1981 utkom enligt Svenska barnboksinstitutets katalog 27 ungdomsböcker. Av dessa har tolv svenska upphovsmän, nämligen Gunnel Beckmans *Att trösta Fanny!*, Inger Brattströms *Tre gånger Lobsang. Berättelse från Tibet*, Elsa Brännströms *Mona överraskar*, Claes Engströms *Det blir bättre i sommar, en ungdomsroman om att såras*, Annika Fredrikssons *En bit på väg*, Maria Gripes *Agnes Cecilia-en sällsam historia*, Börje Isakssons *Dojjorna och det dödliga giftet*, Bo Lostads *Sluta mygla, kommunalrådet*, Ulf Nilssons *Förföljd, thriller* och *Honda-gänget och jakten i tunnlarna*, Carl-Anders Norrlids *Tigerbrand*, Kjell Stiernholms *Bara Anna*, samt Eva Wikanders *Vi kan börja nu, Johanna!*.⁸³⁸ År 1981 fanns en smärre övervikt i utgivningen av romaner författade av män. En orsak till att jag valt att behandla romaner av kvinnliga författare för båda nedslagsåren 1981 och 1991 är att jag tagit avstamp i både Ulla Lundqvists och Mia Österlunds beskrivningar av dessa decennier och mot bakgrund av dessa ser det

pelen akademisk forlag 1999 s. 82–106, s. 85.

⁸³⁵ Lundqvist, 1999 s. 86.

⁸³⁶ Lundqvist, 1994 och 1999.

⁸³⁷ Österlund, 2005.

⁸³⁸ Gunnel Beckman, *Att trösta Fanny*, Stockholm: Bonniers 1981; Inger Brattström, *Tre gånger Lobsang. Berättelse från Tibet*, Stockholm: Författarförlaget 1981; Elsa Brännström, *Mona överraskar*, Stockholm: Ungdomsbokringen [Norman] 1981; Claes Engström, *Det blir bättre i sommar. En ungdomsroman om att såras*, Stockholm: Författarförlaget 1981; Annika Fredriksson, *En bit på väg*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1981; Maria Gripe *Agnes Cecilia-en sällsam historia*, Stockholm: Bonnier 1981; Börje Isaksson, *Dojjorna och det dödliga giftet*, Stockholm: Wahlström 1981; Bo Lostad, *Sluta mygla, kommunalrådet*, Stockholm: Bonnier, 1981; Ulf Nilsson, *Förföljd. Thriller*, Stockholm: Bonnier 1981; Ulf Nilsson, *Honda-gänget och jakten i tunnlarna*, Stockholm: Wahlström 1981; Carl-Anders Norrlid, *Tigerbrand*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1981; Kjell Stiernholm, *Bara Anna*, Stockholm: Bonnier 1981; Eva Wikander, *Vi kan börja nu, Johanna!*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1981.

som befogat att ägna min analys åt kvinnliga författare. Orsaken är att dessa, som Österlund påpekar, hos Lundqvist ges en mindre framträdande roll. Samtidigt balanserar jag uppmärksamheten vid manliga respektive kvinnliga författarskap genom att fördjupningarna ägnas två manliga författare.

Av de tolv titlarna utgivna 1981 har sex skrivits av kvinnor. Av dessa har jag valt att behandla Eva Wikanders roman *Vi kan börja nu Johanna!*, Gunnel Beckmans *Att trösta Fanny* och Maria Gripes *Agnes Cecilia en sällsam historia*. Eva Wikander representerar ett mindre allmänt känt författarskap. Gunnel Beckman var från 60-talets början och fram till 80-talets mitt både en inflytelserik och produktiv ungdomsboksförfattare. Genom att analysera hennes roman *Att trösta Fanny*, förlänger jag linjen från *Försök att förstå* (1971) till den i 80-talsnedslaget aktuella romanen. Därigenom blir det möjligt att undersöka hur eventuella avtryck från folkhem och folkhemsidéologi kommer till uttryck vid skilda tider i hennes författarskap. Jag menar i likhet med Österlund, att Maria Gripes *Agnes Cecilia - en sällsam historia* fördjupar den realistiska ungdomsskildringen.⁸³⁹ I detta sammanhang behandlar jag i första hand romanens kvinnohistoriska berättelse och relaterar den till ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs och den begynnande nedmonteringen av folkhemmet.

Ingen av de tre nedslagsromanerna utmärks vid en första anblick av någon samhällskritisk intrig. De är framförallt relationsinriktade ungdomsromaner som tecknar kvinnors relationer till familj och släkt i ett retrospektivt perspektiv. Skönlitteratur kan dock öppna för nya sätt att betrakta och gestalta kvinnolivets utveckling. I detta avsnitt undersöker jag hur den kvinnofrigörelseprocess som pågår under seklet behandlas i de här aktuella nedslagsromanerna och hur detta påverkar ungdomslitteraturens folkhemsidéologiska diskurs.

De tre nedslagsromanerna tematiserar samtliga kön förr och nu i relation till ålder. I de tre böckerna jämförs kvinnors frigörelse och kvinnoblivande mot bakgrund av kvinnoöden under olika decennier av 1900-talet. En gemensam nämnare för romanerna är mötet mellan generationer och den kollektiva tillhörighet som släktgemenskap erbjuder. Berättelserna i detta avsnitt spänner innehållsmässigt över en lång historisk period och jag diskuterar i första hand hur dessa skildringar av 1900-talets svenska kvinnohistoria uttrycker ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs som den framträder vid romanernas tillkomsttid. Det retrospektiva draget i 80-talets ungdomslitteratur låg av allt att döma i tiden inom svensk skönlitteratur från mitten av 70-talet.⁸⁴⁰

Inom kvinnorörelsen och den feministiskt inriktade litteraturvetenska-

⁸³⁹ Österlund, 2005.

⁸⁴⁰ Kåreland, 2009 s. 237; Lars Bäckström, *Kulturarbete. Kritik 1968–77*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1978 s. 262.

pen fanns vid denna tid en likartad inriktning på historia. Exempelvis utkom 1981 *Kvinnornas litteraturhistoria. Del 1*.⁸⁴¹ Detta år gick också startskottet för en nordisk kvinnolitteraturhistoria.⁸⁴² Att 80-talets ungdomsromaner blickade tillbaka mot kvinnoliv vid seklets början vittnar om ett behov av att konsolidera den kvinnofrigörelse som pågått under seklet. Historieintresset utgjorde ett resultat av feminismens ökade samhällsinflytande. Under de expansiva folkhemsdecennierna efter andra världskriget fram till 1975, genomfördes flera av de samhällsförändringar som befrämjade kvinnors frigörelseprocess, såsom exempelvis 1974 års abortlagstiftning.⁸⁴³ I ett historiskt perspektiv var kvinnornas ställning i det svenska samhället vid 80-talets inledning därför relativt stark.

Den flytande ignifikanten *familj* är som jag tidigare framhållit den organisatoriskt minsta beståndsdel i folkhemmets samhällsbygge och som sådan väsentlig för nodalpunkten *hem*. Familjegemenskapen framstår i nedslagsromanerna från 80-talets inledning som söndervittrad, vilket återverkar på nodalpunkten *hem*. Inte i någon av nedslagsromanerna lever den unga protagonisten i en liberal kärnfamilj. Som tidigare påpekats indikerar hemmet karaktärernas klasstillhörighet och sociala status.

I Wikanders *Vi kan börja nu, Johanna!* möter läsaren två arbetarhem som karakteriseras genom sina trappuppgångar. Under 80-talet är allt oftare den ensamstående modern kodad som arbetarklass, som hos Johanna som genomlever många ensamma kvällar, då mamman arbetar sent på sjukhuset:

Då hörde hon tystnaden. Apparatljuden var borta. Hon lyssnade andlöst och hörde sin egen tystnad. Snabbt, snabbt fladdrade hennes hjärtas vingslag. Snart skulle det sluta att slå. Det var tänt i hela lägenheten. Ljus överallt – men själv fanns hon ingenstans. Inte skymten av en skugga utanför som talade om att hon faktiskt satt här.

Ensammörkret höll på att strypa henne inifrån. (VBJ s. 64)

Hemma hos gammelfaster Emma finns däremot en självklar trygghet. Emmas prydliga lägenhet skiftar dock snabbt karaktär när hon insjuknar och tryggheten sviktar. Besöken i hennes hem öppnar världen för Johanna, då Emma trots sin ålder fortfarande följer nyheter och debattprogram. Hon var i sin

⁸⁴¹ Marie Louise Ramnefalk & Anna Westberg red., *Kvinnornas litteraturhistoria. Del 1*, Stockholm: Författarförlaget 1981.

⁸⁴² Maria M. Berglund, *Värv och verk. Förnyelse och tradition i nordisk kvinnolitteraturhistoria från tillkomst till tryckt bok*, Karlstad: Karlstad UP 2013 s. 46 och 52 f. /Diss./

⁸⁴³ Kåreland, 2009 s. 45 ff.; Ying Toijer-Nilsson, *Berättelser för fria barn. Könsroller i barnboken*, Stockholm: Stegeland 1979.

krafts dagar charkuterist på Konsum och kommunist liksom fackligt aktiv och representerar därmed folkhemseran.

Tre generationers kvinnor med varierade livsöden gestaltas således i *Vi kan börja nu, Johanna!* Den självständiga Emma, född i slutet av 1800-talet, som brutit egna vägar betraktas som avvikande och hotfull. Urbaniseringen har drivit henne från bruksorten till storstaden. I Johannas hem, eller Johans som hon kallas, omtalas Emma

som en gammal avlagd kappa. Inte maläten, men mystisk och med ett liv som Johans mamma inte vågade röra vid. Ty Emma var kilbomare och höll ihop med några underliga typer. Kommunisterna var de visst också (VBJ s. 14).

I skildringen framhålls vid flera tillfällen att gammelfastern var kilbomare eller kilbomskommunist (ex. VBJ s. 45). Ingenstans förklaras dock närmare vad det innebär att vara socialdemokrat, kommunist eller kilbomare. Kilbomare syftar på anhängare till den kontroversielle politikern Karl Kilbom som från 1917 tillhörde det nybildade Sveriges socialdemokratiska vänsterparti som 1921 omvandlades till Sveriges kommunistiska parti. Han återvände i slutet av 30-talet till socialdemokratien.⁸⁴⁴

Med det explicita omnämmandet av begreppet "kilbomare" aktualiseras en partipolitisk diskurs som hänger samman med positioneringar inom och mellan det socialdemokratiska och det kommunistiska partiet. Att det i Wikanders roman rör sig om en kvinna som är politiskt aktiv och dessutom verksam på den yttre vänsterkanten, skiljer sig från tidigare framställningar av politisk radikalism i min studie. Detta visar hur ungdomsromaner vid denna tid kunde skriva fram folkhemmet genom att anlägga ett historiskt perspektiv, där ideologiska synvinklar klargörs utgående från kvinnors emancipationssträvanden. Johannas frånvarande far omnämns till skillnad från Emma som socialdemokrat.

När gammelfastern inser att Johannas föräldrar inte berättat om släktbakgrunden för henne, öppnar hon ett fotoalbum och frågar om Johanna minns. I fotoalbumet finns "det vackraste fotografiet på henne [Johanna]" (VBJ s. 50 f.). Det föreställer dem femåriga Johanna hos farföräldrarna i Värmland och inom henne växer minnesbilder fram. Fotografierna fungerar som en dokumentation av dåtidens klasskillnader. Fragmentariskt antyds att Johannas föräldrar kommer från skilda samhällsklasser. Fadern är byggnadsarbetare,

⁸⁴⁴ *Nationalencyklopedin*, Karl Kilbom. http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/Karl_Kilbom. [Hämtad 2018-03-27].

medan modern är kommen ur en rikemanssläkt. Genom graviditet och äkten-skap med en byggnadsarbetare sjunker mamman socialt och dras in i en ned-åtgående klassresa. Karin, Johannas mamma, sliter inom sjukvården för att försörja sig och dottern. Både Emmas och Karins kroppar är förstörda av hårt arbete (VBJ s. 87). Kommentaren om kvinnornas utslitna kroppar är ett led i den systemkritik som formuleras, riktad mot både det kapitalistiska samhäl-let och mot de orättvisor som fortlevde i det socialdemokratiska folkhemmet.

Gammelfastern porträtteras som en normbrytare: ogift, barnlös, yrkesar-betande, samt en politiskt aktiv kvinna till vänster om den förhärskande folk-hemsideologin. Genom den radikala Emma gestaltas därmed ett alternativ till den normerande kvinnosyn som utmanar folkhemsideologins hemmafru-koncept. Därigenom ifrågasätts även uppfattningen om reproduktion som en grundläggande mening med livet där mognad och växande leder till familje-bildning och barnafödande.

Annorlunda formas dock mammans livsöde. Hon är som så många andra kvinnor i början av 80-talet ensamstående mor i storstaden.⁸⁴⁵ Även detta liv innebär ett brott mot normen kring folkhemsideologins liberala kärnfamilj. Vid ett tillfälle iakttar Johanna sin mamma: "Så fick hon syn på Karin i hetsig trandans på vardagsrumsgolvet. Mellan läpparna hängde en otänd cigarett. Armarna vibrerade, spänt utsträckta i en slags glidflykt. Kring hårfästet pär-lade svetten. Hennes ögon var slutna och gardinerna fördragna" (VBJ s. 31). Karins liv befinner sig i otakt och i sina drömmar regredierar hon till omogen tonåring eftersom hon upplever att det är omöjligt att leva ansvarslöst i nuet. Även i skildringen av modern bryter Wikander mot ungdomslitteraturens strävan efter mognad och att bli vuxen. De kvinnoliv som Eva Wikander skri-ver fram genom gammelfastern och modern stärker den unga flickprotago-nistens insikt om sina möjligheter att själv utforma sitt eget liv.

Till skillnad från Eva Wikander är Maria Gripe allmänt erkänd som en av Sveriges mest framstående barn- och ungdomslitterära författare. Hon fick sitt stora genombrott med barnromanen *Josefin* (1961) men i sin senare pro-duktion profilerade hon sig främst som ungdomsförfattare med romaner som *Tordyveln flyger i skymningen* (1978), *Agnes Cecilia – en sällsam historia* (1981) och den kvinnohistoriska Skugg-serien (1982) som inleds med *Skuggan över stenbänken* (1982).⁸⁴⁶ I ungdomsromanerna förtätade Gripe bilden av verklig-heten med fantastikens hjälp.⁸⁴⁷ Carina Lidström menar att det fantastiska an-

⁸⁴⁵ Hirdman, 1998, s. 214 ff.

⁸⁴⁶ Maria Gripe, *Josefin*, Stockholm: Bonnier 1961, *Tordyveln flyger i skymningen, en beskrivning av vissa händelser i Ringaryd i Småland*, Stockholm: Bonnier 1978, *Agnes Cecilia – en sällsam historia*, Stockholm: Bonnier 1981, *Skuggan över stenbänken*, Stockholm: Bonnier 1982.

⁸⁴⁷ Toijer-Nilsson, 2000; Österlund, 2002.

slaget bygger på realistisk grund: "[a]tt ladda vardagen, att med fullt realistiska och helt vardagliga skildringar skapa en psykologisk och symbolisk dimension, är kanske ett av de främsta kännetecknen på Maria Gripes författarskap".⁸⁴⁸ Jag belyser i detta avsnitt framförallt romanens kvinnohistoriska framställning i relation till *kvinnans frigörelse* som en flytande signifikant i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Först dock några ord om romanen som helhet och *familjen* som flytande signifikant för nodalpunkten *hem*.

Agnes Cecilia – en sällsam historia utspelar sig i romanens samtid. Gripe låter huvudpersonerna utföra ett slags detektivarbete med att dokumentera liv och tänkesätt hos människor som levt i en annan tid, från 1900-talets inledning fram till 1981. När Noras föräldrar förolyckas, försöker de vuxna i hennes närhet skona henne genom att hålla henne ovetande om föräldrarnas bortgång. Resultatet blir det motsatta. Nora känner sig övergiven, oälskad och bär på en känsla av att inte höra till och att vara en belastning trots att fosterfamiljen, speciellt fosterbrodern Dag, behandlar henne som en familjemedlem. Den flytande signifikant som *familjen* utgör för ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs är i Gripes roman pressad och ifrågasatt.

Noras fosterfamilj tillhör samhällets bildade medelklass och de flyttar in högst upp i ett stort stenhus från sekelskiftet med åtta rum, hallar och serveringsrum. Hemmet, särskilt 14-åriga Noras eget rum är själva förutsättningen för intrigen.⁸⁴⁹ Detta borgerligt kodade boende skiljer sig starkt från folkhemmets funktionellt effektiviserade bostad. Elina Druker framhåller att den borgerliga våningen kännetecknas av en privat del och en separat representationsdel, samt att denna uppdelning försvinner på grund av koncentrationen på familjeliv i 50-talets folkhem.⁸⁵⁰ I det nya hemmet gestaltas med Ying Toijer-Nilssons ord "ett alienationsdrama" genom Noras sökande efter sin släkthistoria.⁸⁵¹

Maria Gripes roman berör både ensamhet och gemenskapens läkande kraft. I detta ligger en hyllning till gemenskap mellan människor där ensam inte är stark. Skildringen har med andra ord en grundläggande kollektivistisk hållning gemensam med folkhemsidéologin. Samtidigt finns under ytan ett starkt ifrågasättande av samhällsutvecklingen. I romanen finns ett ensamt barn i varje generation och det är när Nora förenas med ett av dessa som hon

⁸⁴⁸ Carina Lidström, *Sökande Spegling Metamorfof. Tre vägar genom Gripes skuggserie*, Stockholm/Stehag: Symposium 1994 s. 16. /Diss. Stockholm/

⁸⁴⁹ Toijer-Nilsson, 2000 s. 7 och 150.

⁸⁵⁰ Elina Druker, *Eva Billow. Bilderbokskonstnär och författare*, Göteborg/Stockholm: Makedam 2014 s. 121 ff.

⁸⁵¹ Ying Toijer-Nilsson, *Skuggornas förtrogna. Om Maria Gripe*, Stockholm: Bonnier 2000 s. 150. Tycker att det är överkurs att ange serie-tillhörighet i noterna. Den info räcker det att ha i referenslistan. Om du stryker dem blir dessutom dina noter luftigare och mer lättlästa.

till sist finner sig till rätta med livet. Det hemlösa barnet i skönlitteraturen vittnar om det goda samhällets misslyckande och innebär ur mitt perspektiv en indirekt kritik av folkhemmets kapacitet.⁸⁵²

Genom Dags och Noras sökande nystas kvinnoliv i tre generationer upp. Det sker genom episodiska beskrivningar av ögonblick som fångar livsöden, stämningar från förr och relationer mellan människor. Centralt är att det tidiga 1900-talet påverkar kvinnolivet också som det utformas i folkhemmets Sverige ända in på 80-talet. Romanen präglas av det spänningsfält som uppstår mellan de dubblerade tidsplanen. Detta framgår i skildringen av systrarna Hedvig och Agnes liv under 10-talet, som båda bryter mot reproduktionsinriktade kvinnoliv. De olika livsmönster som gestaltas på de olika tidsplanen är sammansatta för att levandegöra en bit kvinnohistoria där särskilt konstnärligt utövande och kvinnors livssituation behandlas.

Gripes roman brottas med frågor om familjens inflytande och kvinnans frigörelse. Eftersom både *kvinnans frigörelseprocess* och synen på *familjen* är centrala för ungdomslitteraturens gestaltning av samhällsutvecklingen i folkhemmets Sverige under hela seklet bidrar detta till möjligheten att utvärdera folkhemsdiskursens närvaro i ungdomsromanen under 1980-talet. Än en gång relateras kvinnans frigörelseprocesser till nodalpunkten *utbildning*.⁸⁵³ Systrarna Agnes och Hedvig kommer i början av seklet till staden för att utbilda sig. När Hedvig väljer konstnärshandeln, stakar hon ut ett liv åt sig i skarp kontrast till tidens förväntade kvinnliga livsmönster. Konstnärslivet isolerar henne rentav och gör att hon varken tillhör överklass eller underklass. I rollen som ensamstående kvinna förstärks isoleringen. Romanen understryker hur Hedvig uttryckligen väljer konsten framom att underordna sig en man, bilda familj och skaffa barn: "Hon var på alla sätt en ovanlig människa. En självständig, lite säregen natur. Alla som mötte henne fick respekt för henne. Men hon gifte sig aldrig, även om det inte saknades möjligheter, om hon bara hade velat" (AC s. 119).

Trots att Hedvig bryter mot ett förväntat mönster och förblir ogift livet ut tvingas hon stanna kvar i hemstaden för att under en period ta hand om sin systers barn, men skildringen präglas framförallt av den kvinnliga konstnärrens utsatthet.

Genom att bli med barn utan att vara gift bryter även systemen Agnes mot tidens normer. Därefter gör hon dock allt som står i hennes makt för att bli propert gift och flyttar så småningom samman med en man. Genom att Gripe

⁸⁵² Se Mia Österlund, "Introduktion" i *Barnboken*. Tema Martha Sandwall-Bergström 100 år; (36), 2014 s. 1–3. <https://doi.org/10.14811/clr.v36i0.161>. [Hämtad 2017-02-20]; Wistisen, 2017 (a) s. 199.

⁸⁵³ Jämför med Andersson, 2020.

riktar blicken mot det normerande medelklassidealet framträder kvinnors instängdhet. När Agnes efter giftermålet följer tidens förhärskande normativa livsmönster näst intill perfektion knyts detta samman med medelklassens krav på måttfullhet, kontroll och respektabilitet.

Agnes föder ytterligare en dotter, Vera, som senare blir Noras mormor. En av de tillbakablickar Nora gör från sin 80-talshorisont är granskningen av sin mormor Veras liv. Mormodern framställs som självupptagen och rädd för att begå något som helst brott mot konvensen, så rädd att hon absolut inte vill ha något samröre med halvsystemen Cecilia eller dennas avkomma: "Hon var bara så ohyggligt bunden vid vad hon trodde var 'passande' som hon uttryckte det. Hon var rädd för att inte vara fin nog" (AC s.184). Veras livsmönster kalkeras efter samhällets strikta normer för hur ett kvinnoliv ska levas och levs under en större del av seklet. Det innebär en förväntan på att föra livet vidare genom äktenskap och barnafödande.

I mitten av 1900-talet förväntas kvinnor sköta hem, make och barn. Under ytan anas hos Gripe en berättelse om hur händselöshet och frånvaron av avgörande handlingar präglar Veras liv. Veras kvinnoliv formas av ett beroende till mannen där bristen på verklig kommunikation leder till en form av tystnad orsakad av skillnader i klass och kön. När dottern och mågen omkommer skakas Veras grundvalar. Förnekelse är hennes sätt att mota sorgen. Hennes lösning är att i ännu högre grad anpassa sig till samhällets förväntningar på kvinnor i hennes position. I sin historiska återblick belyser Gripe det kraftiga förtryck under vilket kvinnor framlevt sina liv för inte alls länge sedan. Därigenom förstärks den samhällsförändring som är för handen vid 80-talets ingång och de potentiella möjligheter de båda flickorna Nora och hennes syssling Tetti besitter. Detta innebär en kritik mot den historielöshet som vidhäftar nyliberalismens intåg och nedmonteringen av folkhemmet.

Veras halvsystem Cecilia viger likt sin moster Hedvig, sitt liv åt konstnärskapet och försöker in i det sista dölja sin graviditet. I sin strävan att både föda barnet och kunna fortsätta utöva sitt konstnärskap går Cecilia under. Utmärglad dör hon, blott 17 år gammal, i barnsäng, men hennes son överlever och hamnar i fosterfamilj. Även detta kvinnoliv avviker från en normativ utveckling och är märkt av kvinnans historiska beroende av mannen liksom av svårigheten för kvinnor att samtidigt vara både förälder och arbetande konstnär. Både Hedvig och Cecilia påverkas på avgörande sätt av sina val att *arbeta* som konstnärer. Hedvig överlever genom att välja bort barn och familj, medan Cecilia dör. Kvinnoförtrycket tiger inte men blir ändå stumt. Det reproducerande medelklassidealet för skötsamma kvinnor lever vidare till dess att 80-talets Nora gör sin röst hörd i ett uppror mot mormodern. Ge-

nom att kontrastera en instängd, empatiskt förkrympt kvinna mot en kreativt skapande, självförsörjande kvinna, belyser Gripe olika uttryck för det under seklet ständigt närvarande kvinnoförtrycket som inte folkhemsreformerna lyckats kväsa.

Maria Gripe fäster förväntningarna på kvinnlig frigörelse vid den unga generationen, representerad av Nora och Tetti. Tillsammans blir de två flickorna starka och kan därför på ett individplan delvis förändra spelreglerna. Nora gör uppror mot mormor Veras inskränkta levnadsregler och vägrar förneka släktbanden med Cecilias ättlingar. Istället öppnar hon för en gemenskap, där de två flickorna tillsammans kan erövra världen och framtiden. Därigenom betonas i berättelsen en tilltro till ungdomen som bärare av stark förändringspotential och utvecklingsoptimism, något som karakteriserat folkhemsideologin genom hela 1900-talet.

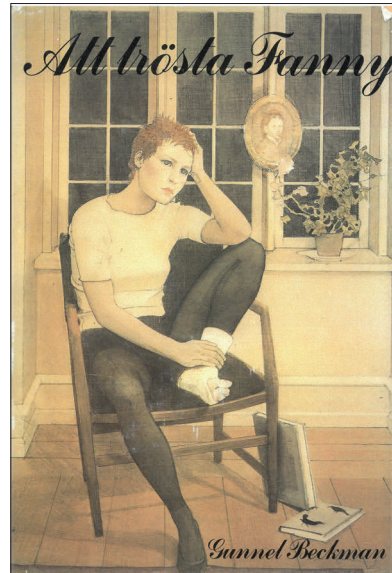
Gripes roman levandegör kvinnoöden från ett svunnet Sverige före folkhemmets genomförande, ur 80-talets synvinkel. Gripes kvinnor är på olika sätt kuvade och någon egentlig kvinnofrigörelse gestaltas inte explicit i romanen, men ändå finns den där. Den i berättelsen frånvarande generationen, Noras föräldrar, föddes i slutet av 30-talet och växte upp under folkhemsbyggets mest framgångsrika decennier. Om denna tid berättas ingenting. Den är lika uttraderad, som någonsin Noras föräldrar, ur berättelsen. Folkhemmets framgångsrika decennier förbigås alltså med tystnad. Det är en avgörande tystnad. En fråga jag ställer mig är varför Gripe sätter en parentes runt dessa historiskt centrala decennier av 1900-talet?

Gripes retrospektiva roman var påverkad av och ingick i den debatt om kvinnors villkor som växt sig stark under 60- och 70-talen och som präglade kvinnors situation i det moderna samhället i inledningen av 80-talet. Kontrasten mellan det tidiga 1900-talet och Noras 1980-tal lyser klart och starkt. Under de bortlämnade decennierna har något skett som ger 80-talets unga flickor kraft och förmåga att bryta mot de normativa mönster för kvinnoliv som tidigare varit förhärskande. Är det vad Gripe vill visa? Att framtidshoppet, trots den pågående nedmonteringen av folkhemmet, fortlever genom viljan hos de unga flickorna att fortsätta kampen mot kvinnoförtryck i alla dess former?

I slutet av 70-talet och inledningen av 80-talet pågick en intensiv uppgörelse med folkhemsideologin. Folkhemmets nedmontering hade inletts. Detta skapade hos ungdomsförfattarna en vilja att genom en retrospektiv bäge genomlysa folkhemsrelaterade frågor i 1900-talets samhällsutveckling. I Gunnel Beckmans *Att trösta Fanny* är folkhemsreferenserna explicita. Hennes författarskap bemöter diskursförändringar i synen på familjen, allt från för-

härligandet av den i *Unga fröken Tova* (1961) till radikalismen under engagemangets decennium i *Försök att förstå* (1971), fram till eftertänksamheten i betraktelsen över kvinnans frigörelse och familjen som en sammanhållande gemenskap i den här föreliggande ungdomsromanen *Att trösta Fanny*. Beckman återkom under hela sitt författarskap till flickskapande och kvinnoblivande relaterat till 60-talets kvinnorörelse.

I *Att trösta Fanny* nyttjas nodalpunkten *hem* som beteckning för både nationen och det enskilda hemmet, då farmor Lisen funderar över sitt medelklassliv och konstaterar att "Lisenlund liksom var en symbol för hela välfärdssamhället efter kriget" (ATF s. 24). Hemmet, såväl som landet, utgjorde fortsatt en trygg punkt i tillvaron i den retrospektiva ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Lisenlund är den numera vinterbonade sommarstugan som är ett eget rum skapat på Lisens egna villkor, dit hon flyttat för att framleva sina pensionärsdagar. Den flytande signifikanten *bostad* manifesteras således genom en konkret hemvist som bär farmoderns namn. Beckman adresserar

härmed i positiva ordalag kvinnans betydelse för folkhemsideologin och det samhälle som skapats efter andra världskriget. Bilden av den självständiga kvinnans plats som möjliggjorts av folkhemmet ställs däremot i hjärt kontrast till tonårstjejens 1980-tal, där folkhemmets välfärd börjar nedmonteras. Lisen konstaterar att välfärden är på nedgång: "Fast sista åren hade ju också välfärden börjat tryta" (ATF s. 25). Nedmonteringen av folkhemmet problematiseras i denna roman genom att kontrastera romanens tillblivelse-tid i början av 80-talet med ett "då" som sträcker sig många decennier bakåt, ända till seklets inledning.

Beckman penslar, genom sitt berättargrepp där kvinnoliv tillhörande olika generationer ställs invid varandra, fram hur det varit att vara kvinna under olika skeden av 1900-talet. Romanen handlar på ett liknande sätt som Wikanders ungdomsroman om möjliga alternativa kvinnliga livsmönster under tre generationer. Kvinnornas liv påverkas på avgörande sätt av *arbete*, vilket i sin tur har starkt inflytande på hur nodalpunkten *utbildning* formas i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs.

Till Lisenlund anländer sondottern Fanny oanmäld för att läka sina sår ef-

ter ett uppror mot en älskad far och hans nya fru. Inledningsvis gestaltas hon som en tonåring med starka känslor. Hon är varken aggressionshämmad, mild, emotionell, lydig eller självuppoftande. *Bostaden* som flytande signifikant fungerar här som medlare mellan den unga protagonisten och världen, samtidigt som sommarstugan är en trygg plats att dra sig undan till. Fanny d.y. brottas med sin identitet och sina relationer. Hon framställs med den klivenhet som ligger i att betraktas som "en vuxen kvinna och ändå en tokgig barnunge" (ATF s. 50). Hon har genom folkhemmets utbildningsåtgärder möjlighet att forma sin framtid utifrån egna önskemål. Begåvad som hon är kan hon enkelt studera vidare om och när hon vill. Unga Fanny, som liknar sin farmors mor, letar bland dennas efterlämnade kartonger fyllda av brev och foton och under denna process hittar hon fram till sig själv. I det material hon möter, manifesteras folkhemsdiskursen. I nedmonteringsens 80-tal framstod länken tillbaka till tidigare kvinnoliv som avgörande för hur de unga protagonisterna skrevs in i ett sammanhang som förhåller sig till folkhemmets avveckling.

Lisens mor, även hon kallad Fanny, är sedan länge död. Relationen mellan dem var konfliktfylld. Lisen betraktar ett gammalt foto och konstaterar att alltsammans ser "praktigt och idylliskt ut" och undrar om modern var lycklig då, 1910, eller inte (ATF s. 11). De sparade gamla breven framställer Fanny d.ä. som fördomsfri, klok och ömsint, samtidigt som hon av dottern Lisen beskrivs som "hänsynslöst egocentrisk och störtkonservativ" (ATF s. 138). Genom de uppenbart motsägelsefulla uppfattningarna om Fanny d.ä. träder en komplex och bitter kvinna fram. När Lisen grubblar över sin mor ställs utbildning och rätten till ett yrkesliv i blickfånget. Sålunda markeras i romanen de flytande signifikanter jag menar utgör stommen i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs genom seklet. Genom att 80-talets ungdomsroman använder sig av dubbelexponeringar av kvinnoliv från olika decennier av 1900-talet framträder också folkhemsdiskursens olika faser och schatteringar i romanerna. Fanny d.ä. avbryter exempelvis sin sjuksköterskeutbildning för att genom giftermål rädda faderns ekonomi. Fadern önskar innerligt i ett brev till sin älskade dotter att hon ska få vara oberoende och han skriver i ett brev: "*Du kan inte tro vad det gläder Far att Du har uthållighet, så att Du möjligen ifall hälsan är med kan få en oberoende ställning i livet*" (ATF s. 140). Men faderns önskningar går om intet och Fanny d.ä.:s liv tyngs av ekonomiska bekymmer, bristande hälsa och en rad familjetragedier. Modern genomgår en nedåtgående klassresa som skiljer sig radikalt från Lisens uppåtgående. Om modern fullföljt sin utbildning och haft ett yrke skulle hennes liv förlöpt annorlunda, det är Lisen övertygad om (ATF s. 146). Barnbarnsbarnet Fanny d.y.

ska under sin livstid förvalta det oberoende hennes äldre namne saknat och axlar därmed ett sekel av förväntningar på framåtskridande i folkhemsanda.

Lisens liv sammanfaller i hög grad med det begynnande folkhemmets framväxt. Hon har flytt hemifrån så fort hon kunnat och fått arbete på en tidning. I staden träffar hon sin blivande man och tillsammans delar de livets glädjeämnen och sorger. De har inga ekonomiska bekymmer: "Jag vet bara att vi var friska och inte oöverkomligt fattiga och att vi hade väldigt roligt ihop!" (ATF s. 153). Lisens stigar genom livet har trampats av kvinnor före henne. De är fyllda av matlagning, oro och ängslan över barn och barnbarn. När hon tänker tillbaka på sitt liv, konstaterar hon att "[h]emmafruarna hade blivit yrkeskvinnor och inga mödrar satt längre somrarna igenom och passade barn och kokte blåbärssaft – och var mörkrädda" (ATF s. 25).

När barnen är utflugna och nya möjligheter öppnar sig, lämnar även Lisen sin hemmafruroll och återgår till arbetslivet. Hennes liv löper jämsides med att kvinnans ställning i Sverige förbättrades och försöken att genomföra det folkhem där hemmafrun periodvis utgjorde ett ideal. Beckman beskriver tiden för folkhemmets genomförande med ökad välfärd som en harmonisk tid, men den kontrasteras i romanen med moderns ständiga beroende, först av fadern, senare av mannen, och av den splittrade tillvaro barnbarnet Fanny tampas med. Romanens tendens understryker därmed den liberala kärnfamiljens betydelse, i vilken kvinnan utgör en sammanhållande kraft. *Familjen* som flytande signifikant förstärker hos Beckman ungdomslitteraturens folkhemsharmoniska diskurs.

Kvinnans emancipation tematiseras i *Att trösta Fanny* utifrån det individualistiska förhållningssätt till livet och samhället som var kännetecknande för 1980-talets individcentrering. Beckmans kvinnor är starka men sårbara bärare av en humanistisk tolerans. Kvinnlig frigörelse handlar sällan hos Beckman om samhällseliga strukturer utan om personliga val och tillkortakommanden. Ett strukturellt område framhävs dock: nämligen utbildning. Oavsett kön och klass, markerar Beckman att utbildning är avgörande för individens utvecklingsmöjligheter i det folkhemmets välfärdssamhälle som hon framställer. Hon låter i sin roman den flytande signifikant som *kvinnans frigörelse* utgör, påverka de två identifierade nodalpunkterna hem och utbildning. Detta är ett dominerande mönster i ungdomslitteraturens gestaltning av folkhemmet som återkommer med smärre variationer under hela seklet.

Även om folkhemmets Sverige är ett betydligt mer jämlikt och jämställt samhälle 1981 än vid 1900-talets början uttrycker de här undersökta ungdomsromanerna genomgående oro för framtiden. Hemmet utgör platsen för att förstå den nedmontering av folkhemmet som påbörjats i samtiden.

Den flytande signifikant som *kvinnans frigörelse* utgör i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs dominerar i nedslagsromanerna. Jämförelsen mellan romanernas tillkomsttid och den utsatthet som kvinnor befunnit sig i tidigare bidrar till en fördjupad medvetenhet om hur kvinnans ställning förändrats och det retrospektiva tillbakablickandet kastar i sin tur ytterligare ljus över romanernas tillkomsttid. I kontrast till nedslagsromanerna sammanförs i den kommande fördjupningen i Hans Erik Engqvists romaner klassperspektivet med nodalpunkten *utbildning* för att ytterligare belysa faktorer av betydelse för ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs.

Folkhemmet i miniatyr – Hans Erik Engqvist

Nedslagsromanerna i det föregående avsnittet behandlar samtliga kvinnans frigörelse med hjälp av ett retrospektivt perspektiv på det svenska folkhemmets 1900-tal. I sin översikt över "[å]ttitalets landskapsbild", konstaterar Ulla Lundqvist att bland decenniets intressantaste ungdomsböcker återfinns just de retrospektiva berättelserna.⁸⁵⁴ Hennes kartläggning av 80-talets ungdomslitteratur sker i decenniets närtid, vilket bidrar till att hon inte fördjupar sig i varför den retrospektiva ungdomsromanen fick en så stark genomslagskraft. Givetvis är det möjligt att anföra olika förklaringar till detta, som till exempel en önskan att förnya ungdomsboken. En otvetydig bakomliggande orsak var dock den begynnande nedmonteringen av folkhemmet. Då välfärdssamhället efterhand avvecklades kontrasterar författarna romanernas nutid genom att gestalta tidigare decenniets villkor, exempelvis gällande kvinnors frigörelse och möjligheter. De tre titlarna ovan – Eva Wikanders roman *Vi kan börja nu – Johanna!*, Gunnel Beckmans *Att trösta Fanny* och Maria Gripes *Agnes Cecilia – en sällsam historia* – berör såväl nedåtgående som uppåtstigande klassresor och illustrerar därmed den klassmässiga rörlighet som välfärdssamhällets strukturer både möjliggjorde och tvingade fram. I den här föreliggande fördjupningen i Hans Erik Engqvists självbiografiska kvartett – *Evald, Bosse Bus och jag* (1984), *Uppgörelsen* (1986), *Solen har sin gång* (1990) och *Över älven in bland träden* (1992) – återfinns det retrospektiva perspektivet på 1900-talets folkhem, något som kännetecknar en stor del av 80-talets ungdomslitteratur.⁸⁵⁵ I detta avsnitt ligger tonvikten på att undersöka betydelsen av nodalpunkten *utbildning* för ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs under 1980-talet. Det

⁸⁵⁴ Lundqvist, 1994 s. 114 ff.

⁸⁵⁵ Hans Erik Engqvist, *Evald, Bosse Bus och jag*, Stockholm: Arbetarkultur 1984, - *Uppgörelsen*, Stockholm: Arbetarkultur 1986, - *Solen har sin gång*, Stockholm: Arbetarkultur 1990, - *Över älven in bland träden*, Stockholm: Alfabeta 1992.

retrospektiva perspektivet på folkhemmets genombrottstid fyller bland annat funktionen att inskräpa utbildningens betydelse för social förändring.

Först några ord om den retrospektiva ungdomsromanen i relation till den historiska berättelsen och dess funktioner. Torsten Pettersson har formulerat sex funktioner för en författares möjliga strategiska val för den historiska romanen från 1820-talet fram till 2000-talet.⁸⁵⁶ Den första funktionen är att erbjuda underhållning och exotism, den andra att belysa författarens egen tid, den tredje att ge intryck av kunskap, den fjärde att vara nationell, den femte att genom historisk lagbundenhet skapa framtidstro och den sjätte att stärka samtida värderingar. Funktionerna äger, några mer än andra, sin giltighet även för den retrospektiva romanen. Greppet att behandla brännande aktuella frågor genom att ta upp ett historiskt ämne har praktiserats genom hela litteraturhistorien. Hans Granlid menar att det "historiska stoffet bara är ett *medel* för diktaren att uttrycka sin egenart, sin livssyn".⁸⁵⁷ I så fall är det rimligt att inte enbart förhålla sig till den tid då fiktionen utspelar sig, utan att även ta hänsyn till den samtid i vilken fiktionen skrivs. Denna dubbelexponering komplicerar analysen av den följande romankvartetten. Den samtida kontexten inverkar på och har betydelse för den historiska såväl som den retrospektiva berättelsens utformning. Den aktuella tiden och situationen då romanen skrivs bestämmer således vilka erfarenheter det är meningsfullt att skriva fram.⁸⁵⁸

Hans Erik Engqvist debuterade vid 44 års ålder med *Rymmarna* (1978) och slog igenom under 80-talet.⁸⁵⁹ Han är en av de sex manliga författare som Ulla Lundqvist menar har förnyat den svenska realistiska ungdomsboken. Hon ger honom epitetet "krönikören".⁸⁶⁰ Åtskilliga av hans romaner utspelar sig i det fiktiva Bråberga, kalkerat efter Brålanda, ett litet samhälle i Dalsland. Den retrospektiva kvartett jag valt att behandla utspelar sig i slutet av 40-talet och 50-talets första år i Bråberga: *Evald, Bosse Bus och jag, Uppgårelsen, Solen har sin gång* och *Över älven in bland träden*. Jag har valt dessa titlar för att de utkommer i en tid då folkhemmet nedmonteras, från mitten av 80-talet och en bit in på 90-talet, och för att de genom det retrospektiva perspektivet indirekt belyser nedmonteringens innebörder i kontrast till de centrala folkhemsåren efter andra världskrigets slut och under 50-talet. Dubbelexpone-

⁸⁵⁶ Torsten Pettersson, *Dolda principer. Kultur-och litteraturteoretiska studier*, Lund: Studentlitteratur 2002.

⁸⁵⁷ Hans Granlid, *Då som nu. Historiska romaner i översikt och analys*, Stockholm: Natur & Kultur 1964 s. 15.

⁸⁵⁸ Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*, Lund: Daidalos 2004 s. 165 ff.

⁸⁵⁹ Hans Erik Engqvist, *Rymmarna*, Stockholm: Bonnier 1978.

⁸⁶⁰ Lundqvist, 1994 s. 122.

ringen innebär att även brister i folkhemmet framträder i ett efterhandsperspektiv på genomförandets år, samtidigt som den gångna eran bildar en kontrast till nedmonteringsens era.

Romankvartettens pojkvärld utspelar sig i samhällets offentliga rum med utomhusmiljöer som gator och torg. Dessa är platser för ofog riktade mot samhällets överhet i form av representanter för skola och kyrka. Äventyrens landskap är däremot naturen med sjö, skog och berg. Den dalsländska vildmarken utgör ett utmaningarnas rum. I första delen *Bosse Bus, Ewald och jag* får idrott, närmare bestämt fotboll, en framskjuten plats i skildringen av det kamratskap som dominerar handlingsförloppet. Den andra delen, *Uppgörelsen*, handlar om skolan som förtryckande institution. I *Solen har sin gång* tar huvudpersonen de första stegen ut i arbetslivet och i den avslutande fjärde delen, *Över älven in bland träden* skildras politiskt engagemang i Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbund, SSU. En effekt av det retrospektiva perspektivet blir den påfallande homosocialt gestaltade miljön som bidrar till att de tre första titlarna har en hel del gemensamt med ungdomslitteratur från decennierna före andra världskriget. Det som skiljer dem från tidigare decenniernas ungdomslitteratur är det retrospektiva berättargreppet. 80-talsromanerna behandlar uppväxten i folkhemmet vid slutet av 40- och början av 50-talen med drastisk humor och ger röst åt arbetarpojkena. Texterna kännetecknas därutöver av ett utpräglat revanschbegär gentemot maktelit och överklass kombinerat med en vilja till solidaritet med svaga. Romanerna fungerade således i sin 80-talskontext som en påminnelse om underklassens demokratiska möjligheter. Första delen utspelar sig 1948, då pojkarna fyllt 13 år och är på väg in i tonåren och den avslutande delen utspelar sig 1954–55, då de blivit 18–19 år. Särskilt den första romanen anknyter till tjuvpojkboken. Att 80-talet på detta sätt återvända till tjuvpojksbokens mönster fungerar i ett folkhemssammanhang som en markering av det Helsing påta-

lar som ett samhällskritiskt perspektiv.⁸⁶¹ Pojkgängets tillvaro är precis som i förlagorna från 20- och 30-talen starkt homosocial. Romanerna, skrivna i jag-form rymmer många samhällskritiska poänger, där representanter för skola och kyrka gisslas. Den aversion mot kyrkans företrädare som Engqvist i många av sina verk uttrycker är ett tecken på att en av modernitetens utvecklingstendenser, sekulariseringsprocessen, som pågått under 1900-talet under 80-talet uttrycks öppet i ungdomslitteraturen.

Genom att närma mig dessa retrospektiva romaner ur ett folkhemsideologiskt perspektiv visar jag hur faktorer som kön, klass och nationalitet med ett återblickande grepp fick betydelse under 80-talet. Som jag återkommande, decennium för decennium, visat, utmejslades under seklet folkhemsdiskursen i ungdomslitteraturen framförallt utifrån de två nodalpunkterna hem och utbildning. I den retrospektiva Bråberga-kvartetten problematiseras förhållandet mellan utbildning och bildning, vilket än en gång ställer skolan som disciplineringsinstitution och sorteringsinstrument i blickfånget. Skildringen av det sena 40-talets skola, då parallellskolesystemet fortfarande var intakt, står i bjärt kontrast till det 80-tal när romanerna utkom. Kvartetten igenom är det jag-berättaren som ger sin bild av pojkgänget. I *Evald, Bosse Bus och jag* presenteras de tre vännerna vilka de två sistnämnda tillhör samhällets lägre skikt. Bosse Bus är i jag-berättarens retrospektiva ögon påhittig och handlingskraftig med en förmåga att nyttja sin handlingskraft till att skapa sig försörjningsmöjligheter, förvisso även ofog. Han klarar, till skillnad från Evald och jag-berättaren Hans Erik, inte inträdeskraven till realskolan vilket avslöjar bildningsvägens betydelse för frigörelse och klassresor: "Bosse Bus visste vad folk sa. Ibland, men bara ibland syntes smärta i hans mörka ögon. Ofta utlöstes brandlarmet i Bråberga påföljande natt" (EBB s.10). När Bosse Bus misslyckas med att leva upp till de förväntningar som familj, vänner och han själv ställt infinner sig den förödande känslan av skam. Genom den nattliga aktionen med brandlarmet går han till strid mot överheten, men även mot sin egen skamkänsla. Det ska tilläggas att anlagda bränder är ovanliga i ett litet samhälle vid tiden för romanens händelser, liksom även under romanens tillkomsttid. Först senare, under 90-talets andra hälft samt under 2000-talet, ökade anlagda skolbränder kraftigt, framförallt i storstäder som Malmö, Göteborg och Stockholm, men även vid andra orter med stora högstadieskolor.⁸⁶² I romanen får Bosse Bus genom brandlarmets igångsättande utlopp för sin frustration.

⁸⁶¹ Hellsing, 1972 s. 40.

⁸⁶² Björn Andersson, *Brandstatistik – Vad vet vi om anlagd brand*. Karlstad: MSB och Karlstads univ. [2010?]; Nicklas Guldåker & Per-Olof Hallin, *Stadens bränder. Del 1. Anlagda bränder och Malmös sociala geografi*, Malmö: Malmö Högskola & Styrelsen för svensk brandsforskning,

I Sverige infördes en ny läroplan för det obligatoriska skolväsendet 1980 och debatten om dess innehåll var i början av 80-talet intensiv. Frågan om vilken kunskap eleverna skulle erövra under sin utbildning var vid romanens tillkomstid högaktuell. Orsaken till Bosse Bus skolmisslyckande är enligt berättarjaget att "[h]an tänkte praktiskt och självständigt, och i Bråberga Kommunala realskola, som hade självaste kyrkoherden som inspektor, var detta närmast ett majestätsbrott" (EBBJ s. 12). Det är en informativ förklaring. Bosse Bus tillhör inte de medelklassbarn som på ett självskrivet sätt avläser skolkoden. Att "tänka praktiskt" förenar tänkandet, den teoretiska kunskapen med konkret användning, handens förmåga. Detta leder till att Bosse Bus får gå ett år i fortsättningsskola och faran för att de tre vännerna ska glida isär svävar i andra delen *Uppgörelsen* över pojkgänget.

Utbildningsinstitutionen ingick i folkhemmets kontrollerande maktsystem. I romankvartettens två första delar illustreras denna myndighetsutövning genom den auktoritet en rektor kunde besitta i Sverige vid slutet av 40-talet. Vid tiden för den begynnande nedmonteringen av folkhemmet är skolan en central institution för att åskådliggöra hur institutionens sorterande makt under folkhemsåren förändrats och minskat. Engqvist tecknar episoder som ställer samhällets makt- och förtrycksinstitutioner i blyxtbelysning. Genom att gestalta avgörande situationer, som den gällande sexualitetsdiskursen inom folkhemmet, kastar romanerna indirekt ljus på de framsteg folkhemmet medfört. När sexualupplysningsfilmen *Smygande gift* ska visas i Bråberga 1948, skickar nämligen rektor Dyrelius följande brev hem till samtliga realskoleelever:

Då det kommit till min kännedom, att en pornografisk film vid namn "Smygande Gift" den 26 ds ska visas å biografen i Bråberga, vill jag härmed meddela att jag tillsammans med realskolans inspektor beslutat, att denna film icke kan anses som lämplig för elever i vår skola. Före och efter visningen, kommer vakter att finnas tillstädes och anteckna namnen på dem som eventuellt trotsar detta beslut. (EBBJ s. 123)

Händelsen illustrerar väl den myndighetsutövning som skolans ledare ända fram till 60-talets mitt med auktoritär kraft kunde utöva. Rektorers enväldiga beslut hade under 40-talet makt att både hjälpa och stjälpa en ung människa.

Ett annat exempel som jag-berättaren menar är avslöjande för rektorns inställning till elevers olika värde är det avslutningstal han håller i samband

med att läsåret avslutas och sommarlovet stundar. Han uttalar då sin önskan om att eleverna måtte få:

[...] en skön sommar, så att vi till hösten återvänder till skolan 'solbrända, utvilade och brinnande av studietörst'. [...] Han visste, men ville inte veta, att det fåtal av eleverna som inte var söner eller döttrar till läkare, godsägare och bankkamrerer, utan avkommor till 'arbetare' tillbringade sommaren hemma i Bråberga som springpojkar och pigor. (EBBJ s. 13)

Engqvists attack mot överhetens representanter stämmer väl in med Vivi Edströms konstaterande att rektorer är tillåtna angreppsmål i ungdomsbokens värld.⁸⁶³ Hos Engqvist häcklas även lärare med översittarfasoner rejält. Därigenom framgår att lärarens makt i klassrummet och i samhället inte förändrats vid 80-talets början.

I 80-talets ungdomsroman är det möjligt att skönja sprickor i folkhemsbygget. Kvartetten präglas av en djup motvilja mot skolsystemets orättvisor, men inledningsvis saknas upproret. Rädslan för att bli relegerad och dra skam över familjen vilar tung på realskolans arbetarbarn. Det uppror som gestaltas i *Uppgörelsen* handlar mer om en kritik av klassamhället som det tar form i folkhemmet, än om ett ungdomsuppror mot skolans disciplinära makt.⁸⁶⁴ Jag-berättaren vet att hans kommande realskoleexamen är faderns revansch mot

[...] jävlarna, det var storbonn, kyrkoherden, Persson och alla de andra [...] Pappa skulle sätta dem på plats genom att visa upp sin son. I realexamensmössa" (U s. 19).

Under en lång period efter att jag-berättaren insett den underliggande betydelsen med sin examen, förlamas han av rädsla för att misslyckas. Han vill så intensivt leva upp till faderns förväntningar att han med vämjelse över sig själv faller in i översitteriet: "Det var tillåtet att flabba åt sådana som misslyckades" (U s. 63). Det går så långt att han skäms över sin älskade socialdemokratiska farsom går i första ledet i första maj-tåget. Den disciplinära makten verkade genom värderingar, regler och moral. Disciplinär makt är som Michel Foucault konstaterar, självreglerande.⁸⁶⁵ Den rådande diskursens regler och värderingar framstår därmed som normala eftersom den enskilda individen har införlivat ideologin i sitt tänkande. Därigenom blir diskursen

⁸⁶³ Edström, 1984 (c) s. 43.

⁸⁶⁴ Trites, 2000 s. 33 f.

⁸⁶⁵ Foucault, 1987 s. 257.

en del av det maktsystem som genomsyrar samhället och har en styrande effekt. Föräldrar och utbildningsinstitutioner kontrollerar och socialiserar in barn i samhällets normer och värderingar. Pojktrions sammanhållning luckras upp, eftersom Evald och Hans Erik anpassar sig till realskolans krav och regler. Men för Hans Erik tar anpassningen tvärt slut då han ingriper mot den avskydde gymnastikläraren som med sitt ridspö ger sig på kamraten Bosse Bus. Jag-berättaren försvarar sin barndomsvän och bryter av gymnastiklärarens ridspö: "Just då fick jag syn på pappa. [...] Min rädsla försvann. Istället kände jag det där egendomliga lugnet inne i bröstet, och jag är alldeles säker på att jag bara tittade in i pappas ögon, och att han tittade in i mina, då jag slet spöt ur Vigrens hand och bröt det av" (U s. 114). Faderns eftertraktade upprättelse får ta sig andra uttryck för det är viktigare att vara sann mot sig själv och sin övertygelse genom att stå upp mot förtryck och tyranni än att genom anpassning erövra den hett eftertraktade examen. Jag-berättaren avstår därför från den bildnings- och klassresa som han menar skulle innebära ett svek mot den egna klassen.

Utbildning som sorteringsinstrument gestaltas i kvartetten som ett trubbigt och orättvist instrument som frammanar sprickbildningar i det tidigare på ytan homogena pojkkollektivet. Bosse Bus tillhör en udda familj i samhällets utkanter, med en tysk far och många syskon. Den tyska nationaliteten härbärgerar vid denna tid, strax efter andra världskrigets slut, ett utanförskap. Även om Engqvist bara antyder de svårigheter denna bakgrund innebär är det underförstått att Bosse Bus inte har det alltför lätt med en tysk far i ett samhälle nära den norska gränsen. Den homogena nationsbild som 50-talets folkhemsidéologiska diskurs formade genomgick nämligen under nedmonteringsens tid en gradvis förändring vid sekelslutet, då invandring, mångkulturalitet och "nya svenskar" omförhandlade det homogena folkhemmet. I kvartetten visas att folkhemmet inte ens under slutet av 40-talet och början av 50-talet var en fullständigt homogen nation. Detta konkretiseras i romanen genom Bosse Bus, inte minst då hans tyske far hjälper Evald med skolarbetet. Det finns således även en frigörande dimension i denna indirekta kritik av folkhemmets betoning av den homogena nationen.

Under den inledande nedmonteringsfasen skjuter i ungdomslitteraturen ett aktualiserande av tidigare decennier igång, framkallat av de pågående samhällsförändringarna. Engqvist understryker hur utbildningen fortfarande i slutet av 40- och under 50-talen är starkt klassrelaterad och fastlåst i en given maktordning, samtidigt som många arbetarbarn strävade efter att erövra denna bildning för tillträde till samhällsinflytande och maktens kor-

ridorer. Det återstod då ett decennium innan folkhemmets förändring av utbildningssystemet sköt fart och tog form under 60-talet.

Samtidigt som skolan kritiserades som disciplinerande institution finns i romanerna en tilltro till bildning och en önskan om att flera ska kunna erövra denna för att i folkhemmets Sverige kunna förändra sin sociala status. Tilltron till bildning kännetecknade arbetarrörelsen från dess begynnelse och därigenom uttrycks i romanen en stark klassmedvetenhet. Då 80-talets ungdomsroman återbesöker folkhemmets 50-tal, skärskådas således olika bildningsvägar, som den inom det politiska engagemanget i SSU.

Arbetarrörelsens bildningsdiskurs omfattar enligt Bernt Gustavsson tre ideal: medborgarbildningsidealet, självbildningsidealet och nyhumanismens personlighetsbildande ideal. Inom arbetarrörelsen hamnar de med tiden i motsättning till varandra.⁸⁶⁶ I Engqvists romankvartett är de tre idealen fortfarande integrerade i en betoning av bildningens betydelse för människans utveckling och tar sig särskilt i den avslutande delen av kvartetten *Över älven in bland träden* en rad uttryck. Här framtonar exempelvis radioapparaten, dyrgripen i jag-berättarens hem under 50-talet, som något stort som "tronade på ett bord med ben av cykelfälgar. Det var kanske det dyrbaraste och användes bara vid behov" (ÖÄT s. 10). Folkhemmets radiosändningar uttrycker här ett medborgarideal och tillgodoser arbetarhemmet med nyheter, radioteater och sport. Genom radioteatern öppnar sig för protagonisten litteraturens värld, till exempel genom en radioteaterversjon av Vilhelm Mobergs *Mans kvinna* (1953) (ÖÄT s. 10).⁸⁶⁷ En av de nyheter som Engqvist registrerar är att den amerikanske författaren Ernest Hemingway tilldelats nobelpriset i litteratur. Titlarna på romankvartettens två avslutande romaner, *Och solen har sin gång* och *Över älven in bland träden*, alluderar direkt på Hemingway-titlar. Radiosändningarna är ett exempel på hur det medborgerliga bildningsidealet praktiserades under folkhemmets 50-tal. Detta framstår som ytterligare ett exempel på hur till synes obetydliga detaljer i skildringen indirekt belyser 80-talet.

De tre oskiljaktiga vännerna befinner sig i de två avslutande delarna av kvartetten på tröskeln till vuxenlivet. *Över älven in bland träden* utspelar sig från försommaren 1954 till försommaren 1955, mitt i folkhemspolitikens genomförande. Bosse Bus slutar med sitt budföretag och blir en vanlig arbetare som engagerar sig i ortens socialdemokratiska ungdomsförening, vilket explicit

⁸⁶⁶ Gustavsson, 1991 s. 17.

⁸⁶⁷ Vilhelm Mobergs roman *Mans kvinna: roman från Varend på 1790-talet* utkommer första gången 1933 och bearbetas av Vilhelm Moberg både till skådespel och till radioteater. *Mans kvinna: skådespel i fem akter*, Stockholm: Bonnier 1943. *Serie: Svenska teatern; Mans kvinna*, Stockholm: Radiotjänst, 1953.

refererar till folkhemsideologi. Konkurrenten mellan jag-berättaren och Bosse Bus förstärks i den fjärde delen, när Bosse Bus blir ordförande i ortens SSU: "Bosse Bus bjöd på det som ungdomarna ville ha. Men han såg också till under varje möte att de fick sådant de inte ville ha, eller som de sa att de inte ville ha. Detta fick de utan att märka det" (ÖÄT s. 22). Klubben ordnar "talarnas afton", då alla medlemmar håller anföranden, liksom debattkvällar under ledning av en av Bråbergas särlingar, Johannes Herder, vars namn leder tankarna till den tyske upplysningsfilosofen Johann Gottfried Herder som tidigt bejakade den franska revolutionen, men som samtidigt var en av portalfiguerna inom nationalromantiken. Bråbergas Herder arbetar som öl- och drickutkörare, men äger ett utomordentligt bibliotek med världslitteraturens klassiker: "Han var sosse, en bland oss, det visste vi. Men han var också [...] ouppnåelig, mystisk, främmande. Han kunde så mycket, visste så mycket, stod så högt över oss" (ÖÄT s. 29). Jag-berättaren utses till försäljningsombud för Tidens förlag och startar entusiastiskt men räddhåget sin verksamhet med att knacka dörr i Bråberga. Bosse Bus får gå på kurs. Han lär sig nya främmande ord, och får allt större insikter i föreningslivets organisering. Det politiska vardagslivet är personlighetsdanande och rymmer många inslag av självbildning. När Ulla Lundqvist framhåller att Engqvists politiska patos i *Över älven in bland träden* är "tämli- gen avslaget", verkar hennes blick främst riktad mot världspolitiska frågor.⁸⁶⁸

80-talets ungdomsroman vurmade i Engqvists tappning för politiska scenarier ur det folkhemsförflutna. Engqvist kontrasterade exempelvis den lokala SSU-klubbens aktiviteter med skeenden i SSU och SAP centralt. Det nödvändiga politiska vardagsarbetet på en liten ort utgör ett tålmodigt, ibland tråkigt arbete, men Bosse Bus är handlingskraftig. Om än inte alltid demokratisk, uppfattar han ofta oanade möjligheter. Den farsartade Luciafest, dit den svenske statsministern Tage Erlander med fru Aina anländer på en truck, rymmer flera politiska dimensioner. Citatet nedan visar att Engqvists groteska realism är sofistikerad:

– Jag kör, skrek han [Tage Erlander] hela vägen upp till ordenshuset. Jag är lokförare ... nu skulle Sträng [Sveriges finansminister] se mig ... han har banne mig inte ens kommit i närheten av ett riktigt lok (ÖÄT s. 183).

Porträttet av statsministern tecknas med sympati:

Tage Erlander var Sveriges statsminister och hade studerat i Lund enligt *Frihet* [SSU:s tidskrift, min anm.]. Men han hade svårt för att lära sig tekni-

⁸⁶⁸ Lundqvist, 1994 s. 162.

ken med vänster fotplatta och det här med bakåt och framåt via växelspanken lärde han sig överhuvudtaget inte (ÖÄT s. 183).

Varken statministern eller frun Aina har några problem med att åka truck till Luciafesten och de gör sitt bästa i de situationer som uppstår. Berättelsen förmedlar ett emancipatoriskt politiskt budskap, där avståndet mellan makthavare och folk inte är längre än att de kan mötas. De politiska makthavarna tar i romanen dessutom ungdomen på allvar och värdesätter deras gräsrotsarbete. I den absurda anekdotens form riktas härigenom en indirekt kritik mot avståndet till den politiska makteliten i 80-talets nedmonterade folkhem. Detta möjliggörs med hjälp av det retrospektiva berättarperspektivet.

Genom 80-talets efterhandsperspektiv på framförallt 50-talet placeras det politiska ungdomsarbetet på kartan på ett helt nytt sätt i Över älven in bland träden. Engqvists romankvartett skiljer sig till exempel från Stig Malmbergs romaner genom att behandla ungdomars politiska organisering i början av 50-talet. Malmbergs Hagmyrserie utspelar sig i Stockholm och diskuterar ungdomars fackliga organisering i slutet av 60-talet. I jämförelse med Sven Wernströms *Mannen på gallret* och *Mannen på tåget* framstår det politiska vardagsarbetet trots de groteska dragen, som mer jordnära än i de mer revolutionära upproren i Wernströms romaner. I sin analys av Anders Jacobson och Sören Olssons Bert-böcker (framförallt första delen från 1987), frilägger Magnus Öhrn en pojkhumoristisk diskursiv praktik som framhäver pojknarnas gemenskap.⁸⁶⁹ Den diskursiva praktik som Engqvist skapar genom bruket av en pojkhumoristisk diskurs stavas sammanhållning. Det är en sammanhållning som både illustrerar hur vissa grupper utestängs i samhället och hur en klasskänsla utvecklas. Flera av de ofog som pojktion utför, bottnar ytterst i klasstillhörighet och har därmed hög relevans för folkhemstankarnas realisering.

Engqvist använde humorn som vapen för att åskådliggöra folkhemmets utveckling på en liten ort i Sverige. Det retrospektiva berättarperspektivet gjorde det möjligt att utifrån tiden för folkhemmets nedmontering markera den förda folkhemspolitikens historiskt betydelsefulla förändringar och därigenom konkret och uttrycksfullt illustrera vad dessa förändringar haft för betydelse för människors vardag. I romankvartetten inskräps framförallt betydelsen av nodalpunkten *utbildning* i folkhemmet och dess bärande roll inom ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs.

Den flytande signifikanten *kvinnans frigörelse* är däremot problematisk i Engqvists romansvit. Husmoderskontraktet fungerar fullt ut i fiktionens

⁸⁶⁹ Öhrn, 2011:2 och 2017.

Bråberga under 50-talet, även inom arbetarklassen.⁸⁷⁰ Detta drag kan uppfattas som stående i samklang med de bakåtsträvande krafter som vill motverka kvinnans frigörelse i det 80-tal då romanerna skrivs, men jag uppfattar dem snarare som ett återgivande av verkligheten i den tid då romanernas händelser utspelas. Kvinnorna är även underrepresenterade i romankvartettens offentliga samhällsrum, vilket visserligen är en realitet i Sverige under 40- och 50-talen, men samtidigt är kvinnorna nödvändiga för att lyfta fram de samhällsförändringar som folkhemmet inneburit.

Kvinnans frigörelse var under 70-talet en central flytande signifikant som påverkade ungdomslitteraturens folkhemsidéologiska föreställningar liksom verklighetens folkhemspolitik. Genomgripande samhällsförändringar, inte minst abortlagstiftningen från 1974, var ägnade att stärka kvinnors rättigheter. I början av 80-talet framstod kvinnans politiska ställning i samhället som betydligt starkare än vid tiden strax efter andra världskriget, men framstegen visade sig snart hotade av en backlash i antågande. Kvinnornas relativa osynlighet bidrar till att nodalpunkten *hem* inte blir lika framträdande i denna romankvartett jämfört med hemmen i nedslagsromanerna från 1981. Dock finns några episoder där kvinnor har betydelse och som då ofta ställer kvinnlig frigörelse i rampljuset.

Ur ett 80-tals perspektiv blir det tydligt att reformerna och attityderna kring sexualitet var helt andra under nedmonteringens tid än tidigare. Till det mest tabubelagda vid den tid då romanerna utspelas, hör sexualiteten. Den redan nämnda filmen *Smygande gift* som realskolerektorn ansåg pornografisk var i själva verket ett led i 40- och 50-talens sexualupplysningsarbete för att stärka kvinnors rätt till den egna kroppen. *Smygande gift* var en österrikisk sexualupplysningsfilm om gonorré och syfilis som hade premiär i Sverige 1947, med 15 års åldersgräns. Den var alltså en del av folkhälsoarbetet för en friskare befolkning i folkhemmet. När de tre pojkarna diskuterar filmen, konstaterar de belåtet att de turligt nog tillhör det manliga släktet: "Vi slipper i alla fall att föda barn, sa Evald eftertänksamt" (EBB s. 41). Att pojkarna dessutom lyckas lura överheten, rektorn och kyrkoherden, och oupptäckta se filmen utgör en extra knorr i den detroniserande strategi som används för att förlöjliga överheten.

Filmcensurans beslut om könsseparerade visningar leder i romanens Bråberga till att filmen visas vid olika tidpunkter för kvinnor respektive män. Visningen för kvinnor äger rum 19.00. Men redan klockan 18.00 är det fullt med män utanför biografen: "de fanns på plats för att kolla in vilka damer, som eventuellt tänkt bevittna skådespelet" (EBB s. 124). Först syns inga kvinnor

⁸⁷⁰ Hirdman, 1998 s. 203–218.

till, men med ens kommer "sömmerskorna från syfabriken tågande i en lång rad. Med gemensamheten som vapen, marscherade de rakt genom den gloende, och nästan dreglande manshopen och in på Sagabiografen" (EBBJ s. 124 f.).

Det är med en ton av beundran Engqvist tecknar bilden av de tågande sömmerskorna som vågar leva upp till devisen "enade vi stå...". De förvärvsarbetsbetande unga sömmerskorna ansluter sig även till SSU. De besitter en tilltro till sin egen förmåga som till exempel tar sig uttryck i att en av de unga kvinnorna sätter Bosse Bus på plats, när han föreslår att flickorna ska virka grytlappar till luciafestens tombola (ÖÅT s. 73 f.). Dessa unga kvinnor är självförsörjande och besitter genom sitt arbete ett ekonomiskt oberoende gentemot de jämnåriga unga männen. Engqvist nuddar här vid områden i folkhemmet som tidigare sällan skildrats i svensk skönlitteratur för unga. Läsaren ges en glimt av kvinnors fackliga organisering och ett kvinnokollektiv som sluter sig samman och just därigenom kan erövra kunskapen som filmen vill förmedla. Dessutom återges hur den organiserade arbetarrörelsen på ett självklart sätt tenderar att åsidosätta kvinnornas politiska medvetenhet.

Ett kvinnoporträtt utöver det vanliga i ungdomslitteraturen som bryter mot det tidiga seklets normer för den respektabla kvinnan möter läsaren i jag-berättarens farmor. Hon omnämns vid flera tillfällen men gestaltas explicit endast när fadern och jag-berättaren besöker henne vid dödsbädden. Farmodern utnyttjas i sin ungdom sexuellt av överhetspersoner och föder två pojkar utan att någonsin vara gift. Ensam drar hon försorg om barnen. Historien om farmoderns liv blottlägger frågan om kvinnans frigörelse i relation till klass, liksom problematiken om mäns våld mot kvinnor som under nedmonteringens tid blivit ett brännande ämne inte minst i ungdomslitteraturen. Faderns barndom återges via en dagbok som jag-berättaren smygläser: "*Den 16 mars 1916. Idag fick jag reda på att mor varit en hora och att det var herrgårdstjuren som var min far. Storbonn sa det. En gång ska jag slå ihjäl den jävelen*" (U s. 18) Dagboksanteckningen bränner sig fast i protagonisten och minneskavalkaden bidrar till den klasskänsla som utkristalliseras i romanen liksom den solidaritet med värnlösa som tar plats mellan raderna. Detta är något som kännetecknar en del av 80-talets ungdomsromaner, som ett fragment av en folkhemsdiskurs fylld av demokratidrömmar. Ulla Lundqvist uppmärksammar den revanschlust som återkommer i Engqvists författarskap, bland annat genom titlar som *Uppgörelsen*.⁸⁷¹ Det är en revanschlust som romankvartettens jag-berättare främst låter kvartettens fadersgestalt exponera.

Engqvist formulerade i romanen en alternativ arbetarklassmaskulinitet

⁸⁷¹ Lundqvist, 1994 s.147.

som en möjlig motvikt mot överklassens representanter. Denna arbetarklassmaskulinitet anknöt inte till någon form av machokultur utan består av ett myller av särlingar och udda människoöden. Dessa karaktärer lade grunden för en folkhemsvision där mångfalden bidrar till att samhället kan förändras till det bättre och är att betrakta som ett imperativ med bäring för det 80-talssammanhang romanerna skrivs i.

Inom 80-talets svenska ungdomslitteratur håller Ulla Lundqvist de retrospektiva ungdomsromanerna högst. Till denna gruppering kan, vill jag hävda, även Engqvists romankvartett föras, lika väl som till Lundqvists kategori ”politiskt medvetna”.⁸⁷² För Engqvist är det naturligt att finna fotfäste i samtiden genom att blicka bakåt och där söka rötterna till sina politiska ställningstaganden. Engqvist är den författare i min studie som klarast förankrar sina ungdomsböcker ideologiskt och politiskt i svensk folkhemsidéologi. Han betonade för det första de under 40- och 50-talen existerande klassmotsättningarna mellan överklass och arbetarklass. För det andra skildrade han ingående skolan som en sorterings- och disciplineringsinstitution som utestänger arbetarklassens barn från utbildning. För det tredje påvisade han betydelsen av kollektiv gemenskap i det politiska gräsrotsarbetet för att förändra samhället. Romankvartetten belyser så samhällets klasskillnader konkret och ger ett uttalat folkhemsidéologiskt perspektiv på framtiden. Ännu vid 80-talets mitt fanns således utrymme för folkhemsförespråkare inom ungdomslitteraturen.

Någonstans i Sverige ... och i världen – år 1991

Jämfört med 70-talets ungdomsbok kännetecknas 90-talets utgivning av färre samhällskritiska romaner och ett mindre internationellt engagemang, menar Sonja Svensson.⁸⁷³ Hon riktar uppmärksamheten mot att den realism som växer sig stark efter 1985, kännetecknas av ”tre tendenser: individualpsykologin, de starka uttrycken i skildringen (alltså inte bara vågade och tabudrivande ämnesval utan faktiskt en fränhet i skildringen) samt den mer avancerade berättartekniken.”⁸⁷⁴

Dessutom anser hon att 90-talets ungdomsbok sprider betänkliga, rent av farliga värderingar: ”I vissa extrema fall blir budskapet att världen är ond, medmänsklighet förfelad, vuxna ständiga svikare, ungdomstiden glädjelös och framtiden ett svart håll!”⁸⁷⁵ Påståendet är problematiskt. Trots att de ned-

⁸⁷² Lundqvist, 1994 s. 114.

⁸⁷³ Svensson, 1995.

⁸⁷⁴ Svensson, 1995 s. 19.

⁸⁷⁵ Svensson, 1995 s. 25.

slagsromaner jag studerar utkommer i början av decenniet, visar min analys att även om romanernas realism skiljer sig från tidigare decenniers, finns där både samhällsengagemang och samhällskritik. De unga kvinnornas utsatthet gestaltas i ännu högre grad i slutet av 90-talet, där bland annat författare som Christina Wahldén med *Kort kjol* (1998) och Cannie Möller med *Balladen om Sandra Ess* (1999) fördjupade gestaltningen av balansen mellan mäns makt och kvinnors underordning.⁸⁷⁶

Utgivningen år 1991 visade en försiktig ökning till 16 ungdomslitterära titlar. Följande ungdomslitterära titlar har jag inkluderat i min beräkning: Maj Anderssons *Drömmen om en mountainbike*, Klas-Göran Bergendahls *Djävulen på Santa Maria*, Mats Berggrens *Kalsonger med gröna älgar*, Bo Bergmans *Tvärnit*, Katarina von Bredows *Syskonkärlek*, Bernt Danielssons *Kevin & Schröder*, Margareta Ekarvs *Tankefåglar*, Lasse Ekholms *Överlevarna*. En berättelse om *Sven-Ali, Oskar och flickan som inte fanns*, Anita Eklund Lykulls *Hökautostradan*, Britt Engdals *Lyckans gränd*, Hans Erik Engqvists *Den yttersta hämnden*, Janne Lundströms *Tiggarpojken*, Henning Mankells *Skuggorna växer i skymningen*. *Den andra berättelsen om Joel*, Cannie Möllers *Tiga är guld*, Hans Nordströms *Liberty Star* och Göran Norströms *Tunneln*.⁸⁷⁷

Nedslagsromanerna från 1991 utgörs av Katarina von Bredows *Syskonkärlek*, Anita Lykull Eklunds *Hökautostradan* och Cannie Möllers *Tiga är guld*. Jag har valt att här behandla tre kvinnliga författares verk, då författarna i fördjupningsavsnitten efter andra världskriget är manliga. Författarna till de valda nedslagsromanerna tillhör samtliga 90-talets mera framträdande kvinnliga ungdomsförfattare. Katarina von Bredow debuterade 1991 med den här behandlade romanen *Syskonkärlek*. Även hennes fortsatta författarskap anknyter i hög grad till skildringar av kärlek och sexualitet som i olika avseenden bryter tabun och utmanar förhärskande normer.⁸⁷⁸ Parallellt med de ofta normbrytande kärleksberättelserna behandlas i Bredows romaner

⁸⁷⁶ Franck, 2009 s.143.

⁸⁷⁷ Maj Andersson, *Drömmen om en mountainbike*, Örebro: [Evangelii press] 1991; Bergendahl, Klas-Göran, *Djävulen på Santa Maria*, Stockholm: Wahlström 1991; Klas-Göran Bergendahl, *Högt spel i framtiden*, Stockholm: Wahlström 1991; Mats Berggren, *Kalsonger med gröna älgar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991; Bo Bergman, *Tvärnit*, Solna: Almqvist & Wiksell 1991; Katarina von Bredow, *Syskonkärlek*, Stockholm: AWE/Geber 1991; Bernt Danielsson, *Kevin & Schröder*, Stockholm: Tiden 1991; Margareta Ekarv, *Tankefåglar*, Stockholm: Norstedt 1991; Lasse Ekholm, *Överlevarna*. En berättelse om Sven-Ali, Oskar och flickan som inte fanns, Bromma: Opal 1991; Anita Eklund Lykull, *Hökautostradan*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991; Britt Engdal, *Lyckans gränd*, Bromma: Opal, 1991; Hans Erik Engqvist, *Den yttersta hämnden*, Stockholm: Bonniers 1991; Janne Lundström, *Tiggarpojken*, Stockholm: Norstedt 1991; Henning Mankell, *Skuggorna växer i skymningen*. *Den andra berättelsen om Joel*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991; Cannie Möller, *Tiga är guld*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991; Hans Nordström, *Liberty Star*, Stockholm: Bonniers 1991; Göran Norström, *Tunneln*, Stockholm: Norstedt 1991.

⁸⁷⁸ Franck, 2009 s. 229 ff.

väsentliga samhällsfrågor.⁸⁷⁹ Anita Lykull Eklund debuterade relativt sent i livet, 1991, med *Hökautostradan* och publicerade därefter en bok om året fram till 2000-talets första decennium. Bland nedslagsromanerna finns alltså två debutantverk. Den tredje författaren, Cannie Möller, debuterade redan 1983 med *Kriget om källan*. Drygt tjugo år därefter erhöll hon 2007 Nils Holgersson-plaketten för sin samlade produktion. I sitt författarskap har hon gestaltat den rasism, det våld och den utsatthet som omgav tidens unga, exempelvis i romansviten om Lucia.⁸⁸⁰

Nedmonterad familj

I takt med att flertalets utbildningstid under 1900-talets avslutande decennier blev allt längre, förlängdes även ungdomars beroende av föräldrar och familj. Därigenom befästes *hemmets* och *utbildningens* betydelse ytterligare, vilket påverkar innehållet i båda nodalpunkterna. Detta ledde i sin tur till att ungdomslitteraturens folkhemdiskurs förändrades. Trots meningsskiljaktigheter inom forskningen beträffande innebörden av begreppet klass och klassers roll i samhället, finns en utbredd enighet om att familjen, som Crompton uttrycker det, "plays a major role in the reproduction of inequalities".⁸⁸¹ I nedslagsromanerna 1991 visar det sig att nationen och dess tillstånd uttrycks genom den sargade familjen, eller sagt med Skeggs, som "a measure of national health".⁸⁸²

Under 90-talet sprack ungdomsromanernas enhetliga kärnfamilj definitivt. I samhället som det gestaltades i 90-talets ungdomsroman betraktades sådana sprickor i familjekonstellationer snarast som ett moraliskt problem. Det kunde handla om familjer där mamman dött som i Katarina von Bredows *Kattskorpor* (1994) eller faderns sjukdom som i Inger Skotes *Gå inte ifrån mig* (1994) eller föräldrarnas separation som i Eklund Lykulls *Hökautostradan* (1991).⁸⁸³ Familjelivet i ungdomslitteraturen utgick visserligen från emotionella behov och moraliska problem, men relateras samtidigt i både *Syskonkärlek* och *Tiga är guld* till strukturell ojämlikhet. Den diskurs som framträder, handlar inte längre om kvinnans frigörelse och rätt till oberoende genom utbildning och arbete. In träder nu närmast motsatta uppfattningar som moraliserar över barns och ungdomars utsatthet i den sargade familjen,

⁸⁷⁹ Lena Kåreland, "Hur kär får man egentligen bli? Flickors passioner och vänskap i Katarina von Bredows ungdomsromaner" i *Flicktion* 2013 s. 222–242

⁸⁸⁰ Cannie Möller, *Lucia*, Stockholm: Bonnier 1994.

⁸⁸¹ Crompton, 2008 s. 7.

⁸⁸² Skeggs, 2002 (1997) s. 49.

⁸⁸³ Katarina von Bredow, *Kattskorpor*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994; Inger Skote, *Gå inte ifrån mej!*, Stockholm: Norstedt 1994.

där fädernas omogna beteende utgör en ofta återkommande tematik.⁸⁸⁴ De skönlitterära texternas underliggande argumentation bearbetade alltså betydelsen av den backlash som kvinnans emancipatoriska process under nedmonteringsens tid utsattes för.

Eklund Lykulls *Hökautostradan* utspelar sig inledningsvis i ett litet norrländskt sågverkssamhälle där modern försörjer familjen som tandhygienist. När tandklinikerna i Ångermanland läggs ned driver modern igenom en flytt så långt söderut det är möjligt att komma i Sverige. Där har hon sitt ursprung och sin släkt. Pappan lämnar senare frun och två barn i södra Sverige för att återvända till barndomshemmet i Ångermanland. Han, med rötter hos de norrländska sågverksarbetarna, framställs som en odugling som inte förmår försörja familjen. Han har på grund av sin klassbakgrund ingen bildningsauktoritet att luta sig tillbaka mot utan är med sitt arbete som kompositör ett exempel på ungdomslitteraturens ”rotlöse klassresenär” i folkhemmet.

Även i Möllers *Tiga är guld* har familjen spruckit. Den alkoholiserade och självupptagna modern ska läggas in på ett behandlingshem, varför protagonisten Lisa tvingas resa till sin far i en liten by i Norrlands inland. Efter separationen har fadern återvänt till den norrländska hembygden, där han arbetar som brevbärare. Fastän han tecknas som mer mogen och vuxen än modern, framställs han som osäker i sitt faderskap, rädd att förlora den nyvunna kontakten med dottern. I den otrygga värld som tecknas i romanen utgör farmodern i den norrländska byn en trygg klippa såväl för fadern som för barnbarnet.

Den heteronormativa kärnfamiljen med en man och en hustru var dock fortfarande den idealbild som ungdomslitteraturen positionerade sig mot, samtidigt som skildringarna understryker att förändringar inte behöver vara till nackdel, då det finns alternativa familjekonstellationer. Läsaren möter till exempel ett udda hem i *Hökautostradan*, där tvillingarna Ian och Katja lever utan föräldrar, hos en ålderstigen, lätt dement mormor och en äldre ”onkel”. Bilden av de sargade hemmen visar hur det upplösta, nedmonterade folkhemmet inte har plats för sina svaga. De spricker som gestaltas konkretiseras av djupa klyftor mellan starka och svaga individer och grupper samt skillnader mellan stad och landsbygd.

I den norrländska byn i Möllers *Tiga är guld* tar människor hand om varandra; den sociala kontrollen är, på gott och ont, stark. Familjeidealet är en företeelse som både omformar och begränsar kvinnors liv. Beverly Skeggs poängterar beträffande kvinnornas situation att ”[t]heir role as social regu-

⁸⁸⁴ Svensson, 1996 och 1999.

lators has become increasingly more complex”.⁸⁸⁵ De bördor som lades på arbetande kvinnor understryks i både Eklund Lykulls *Hökautostradan* och von Bredows *Syskonkärlek*, där kvinnan ensam tvingas dra försorg om familjen. Barn och ungdomars välbefinnande gestaltades i högre grad än under tidigare decennier som beroende av kvinnans förmåga att fungera socialt.

I nedslagsromanerna är samtliga vuxna kvinnokarakterer yrkesarbetande, men endast mamman i von Bredows *Syskonkärlek* tillhör arbetarklassen. I den respektabilitetsdiskurs som formade och begränsade arbetarkvinnors liv under 1900-talet är ansvarstagandet ett centralt karaktärsdrag, något mamman i *Syskonkärlek* är väl medveten om. Den ensamstående modern har två barn att försörja på en lön från ett låglönearbete inom sjukvården. Ibland när hon arbetar är tonårssyskonen ensamma hemma. Även om skildringen av modern sker genom korta glimtvisa inslag, är det hon som handfast ingriper, när incesten mellan syskonen uppdagas. Mödrarna i de två övriga nedslagsromanerna tillhör medelklassen. I Möllers *Tiga är guld* är Lisas skådespelande mamma alkoholiserad och oförmögen att sköta hem, hushåll och barn. Där saknas alltså den starka självständiga kvinnan i föräldragenerationen liksom alternativa kvinnoliv. I de tre nedslagsromanerna skildras slitna, utslitna och alkoholiserade mödrar. Lisas farmor är däremot den trygga samhällsvårdande kvinnan som sköter skolbespisningen och utstrålar positiv livskänsla. Hon värnar om respektabilitet och omsorgshandlingar gentemot andra.

I *Hökautostradan* är modern uppvuxen i sydsvensk bildad medelklass och bärare av ett medelklasskodat ansvarstagande. Även om jag-berättarens, tonårspojken Caspars, familj har det knapert, gestaltas en medelklassfamilj med nedärvd känsla för bildningens betydelse som kulturellt kapital. Trots att modern är ensamstående förmår hon hålla ihop familjen och skapa trygghet i hemmet.

Bland de unga protagonisterna är Amanda i *Syskonkärlek* en flicka, vars handlingskraft är förlamad och där romanens svartare samhällssyn svarar mot den stagnation i kvinnans frigörelseprocess som inträffade under 90-talet.⁸⁸⁶ Retrospektivt skildrar den vuxna Amanda sin förbjudna kärlek till brodern.⁸⁸⁷ När syskonens relation upptäcks, skickas Ludvig iväg, medan Amanda anpassar sig till en normativ heterosexuell tillvaro som hemmafru och tvåbarnsmor. Efter 1974 är det inte längre straffbelagt för halvsyskon att ha samlag med varandra, men det vet inte romanens syskon.⁸⁸⁸ De är övertygade

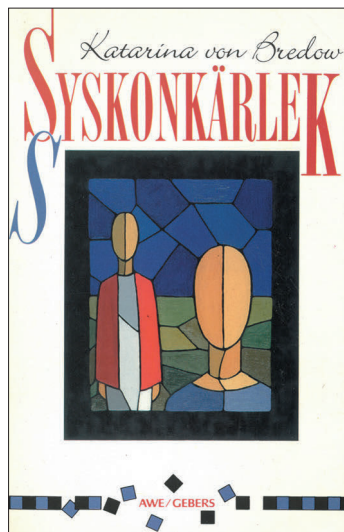
⁸⁸⁵ Skeggs, 2002 (1997) s. 52.

⁸⁸⁶ Österlund, 2005 s. 42.

⁸⁸⁷ Franck, 2009 s. 229, diskuterar hur det retrospektiva perspektivet påverkar subjektspositionen i Bredows roman *Syskonkärlek*.

⁸⁸⁸ *Nationalencyklopedin*, Incest. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/incest>.

om att det de gör är olagligt, men kan ändå inte låta bli. Syskonen styrs av en ohämmad lustprincip. Därigenom bryter de mot ett axiom i arbetarklassens moraliska och sociala identitet. Syskonen bryter mot arbetarklassens skötsamhetsmoral genom otukt och omöjliggör erövrandet av respektabilitet. Genom att de inte utövar den självkontroll och disciplin som krävs för att erövra

respektabilitet finns ingen nåd att få från modern. Detta indikerar en upplösning av tilltron till folkhemsvisionen i ungdomslitteraturen. Amanda förstör sina livschanser och kommer aldrig in på konstskola. Hon skaffar sig heller ingen yrkesutbildning eller något arbete utan förblir beroende av sin man. När Lena Kåreland summerar sin genomgång av Bredows romaner konstaterar hon att Bredow ger flickor röst, och att "hos Bredow intar få flickor en offerposition eller är självdestruktiva. Sådana flickor har förekommit rikligt i ungdomsboken under senare år".⁸⁸⁹ Jag menar dock att Amanda är en av de flickor hos Bredow som hamnar i en offerposition. Hennes beroendeförhållande

till mannen illustrerar hur den kvinnliga frigörelseprocessen hotas i nedmonteringsens tid. I kölvattnet av folkhemets nedmontering slocknar framtidsoptimismen och den unga kvinnan passiviserar. Under 90-talets inledning är alltså den flytande signifikanten *kvinnlig frigörelse* satt under stark press och i kraftig förändring.

Under nedmonteringsens tid förstärks dikotomin stad och land. Lisa i Möllers roman är ett exempel på en flicka som präglas av det som Mia Österlund konstaterat dominerar 90-talets flickframställning, nämligen en polaritet mellan fångenskap och frigörelse.⁸⁹⁰ Lisa besitter flickmaktflickans handlingskraft, men gestaltas även som en hudlös flicka. Handlingskraften förbinds med den urbana storstadsmiljö, där hon har sina rötter. Hon lämnar den helande norrländska miljön för att i Stockholm leta reda på den försvunne Mohammed. Där är hon på sin mammas gata och besitter de koder som krävs för att röra sig fritt. I motsats till storstadens pulserande aktivitet inbjuder den norrländska landsbygdsmiljön till eftertänksamhet. I Bredows *Syskonkärlek* tvingas brodern flytta från storstaden till den lilla norrländska staden för att reda ut sitt liv. I *Hökautostradan* flyttar protagonistens familj från

[Hämtad 2017-07-02].

⁸⁸⁹ Kåreland, 2013 s. 240.

⁸⁹⁰ Österlund, 2005 s. 41.

det avfolkade Ångermanland, där arbetsmöjligheter inte står att finna, till en storstad i södra Sverige som kan erbjuda bättre barnomsorg, utbildningsmöjligheter och arbetstillfällen. Dikotomin stad-land är således en verksam faktor i gestaltningen av ett splittrat land med ett nedmonterat folkhem.

Historiskt har Sverige utmärkt sig som ett land där arbetarklassen kännetecknats av en hög grad av klassmedvetenhet. Identitet, politik och det som kan kallas för aktörskap är dimensioner av en upplevd klassposition som ryms inom begreppet klassmedvetande.⁸⁹¹ Tidigare utmärktes Sverige av ett klart samband mellan faktisk och upplevd klassposition men under slutet av 1900-talet förändrades detta, då allt fler inom den svenska arbetarklassen i stället identifierade sig som medelklass. Särskilt påfallande var denna tendens bland unga vuxna.⁸⁹² En orsak är, enligt Göran Cigéhn, föreställningar om att själv ”ha det för bra för att räkna sig som arbetarklass”.⁸⁹³ Människors uppfattning om vad det innebär att vara arbetarklass såg alltså annorlunda ut vid 1900-talets slut än vid seklets början, då klasspositionen var väl förankrad och klassmedvetandet starkt såväl i verkligheten som i ungdomslitteraturen. Klassmedvetande handlar även om hur livschanserna uppfattas av individen och hur klass avgränsas genom distinktioner i förhållande till andra klasser, något som både Beverly Skeggs och Fanny Ambjörnssons forskning visar.⁸⁹⁴ Magnus Hörnqvist relaterar detta till undersökningar av i hur hög grad människor själva uppfattar sig som arbetarklass eller inte. I linje med Hörnqvist kallar jag denna insikt för klasskänsla.⁸⁹⁵ Ungdomarna i ungdomslitteraturen möter världen på klassspecifika sätt och klassgränserna understryks gärna genom moral och smak.⁸⁹⁶ Ett exempel hämtat från Eklund Lykulls *Hökautostradan* får illustrera detta. När terminsavslutet i årskurs 8 är nära och Caspars klass ordnar en basar skänker Caspars mamma ett par hemvirkade gardiner till basaren:

Det skall bli mig ett sant nöje, sa mamma surt, att få skänka dessa hemvirkade gardiner i knall-lila som moster Gun (pappas moster alltså) brukade förära oss som julklapp. Hon tyckte alltid så synd om mig, jag var ju ingen

⁸⁹¹ Hörnqvist, 2016 s.74 f.

⁸⁹² Mattias Bengtsson & Tomas Berglund, ”Social rörlighet och klassidentifikation” i *En fråga om klass. Levnadsförhållanden, livsstil, politik*, red. Maria Oskarsson, Mattias Bengtsson & Tomas Berglund, Malmö: Liber 2010 s. 30–41.

⁸⁹³ Göran Cigéhn, ”Klassmedvetande och klassidentifiering” i *Industrisamhälle i omvandling: människor, arbete och socialt liv i en svensk industristad från femtiotal till åttiotal*, red. Rune Åberg, Stockholm: Carlsson 1990 s. 255–309.

⁸⁹⁴ Skeggs 2002 och Fanny Ambjörnsson, *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*, Stockholm: Ordfront 2004. /Diss. Stockholm/

⁸⁹⁵ Hörnqvist, 2016 s. 85.

⁸⁹⁶ Hörnqvist, 2016 s. 88; Bourdieu, 1995.

sann kvinna eftersom jag inte satt hemma och snörpte korsstygn eller virkade. (HA s.140)

Klasskillnader markeras här i form av estetiska omdömen snarare än som skillnader i formell utbildning och ägande. Hemvirkade gardiner i knalllila andas arbetarklass och uppfattas genom romanens medelklassperspektiv som uttryck för vulgär smak. I Bredows *Syskonkärlek* behandlas klasskillnaderna däremot både som utslag av formell bildning och ägande och upplevs genom känslor, moral och smak.⁸⁹⁷ Uttrycket "lika barn leka bäst" gestaltas vid sidan av huvudmotivet syskonkärlek: "Med viss andakt såg jag på Johan, som faktiskt bodde i det där huset!", konstaterar Amanda efter första besöket i pojkvännens föräldrahem (SK s. 113). Ett gräl, där den sociala polariseringen mellan Johan och Amanda på grund av olika uppväxtvillkor betonas, bidrar till att de glider isär (SK s. 155). Genom att växa upp i antingen ett arbetarklasshem eller ett medelklasshem förvärvar ungdomarna färdigheter utifrån sin sociala tillhörighet.⁸⁹⁸ Amanda står upp för sin arbetarklassbakgrund med en ensamstående mor. Rikemanssonen Johans ovanifrånperspektiv framträder genom kommentarer han fäller, som den att hans föräldrar tyckt att Amanda verkade vara "en sån bra flicka, efter omständigheterna" (SK s.155). Denna kommentar utlöser ett veritabelt ordkrig om hennes uppväxtförhållanden:

Nej men, bli inte arg nu! Jag sa ju att du *inte* skulle skämmas! Det finns massor av skilsmässobarn med mödrar som inte hunnit ta hand om dem.
Du kan ju inte hjälpa att din pappa gav sig av!
Vaddå *gav sig av?! Vilket jävla skitsnack!* Min farsa gav sig inte av nånstans!
Mamma sparkade ut honom!
Det gör ju inte saken bättre, precis. (SK s. 155)

När ordkriget ebbat ut, har Amanda försvarat sin mammas rätt till arbete och hyresbidrag gentemot Johans nedlåtande kommentarer:

Nä nu jävlar!!! Min mamma har betalat skatt i alla år, precis som alla andra! Och hon har ett bra jobb! Vem fan skulle ta hand om din farsa och alla andra rika knösar om det inte fanns personal på sjukhusen?! Inte för att de förtjänar att tas om hand, men i alla fall! Vad i helvete är det din farsa gör egentligen?!

⁸⁹⁷ Bourdieu, 1995; Bjurström, 1997.

⁸⁹⁸ Hörnqvist, 2016 s. 57.

Min pappa har en PR-firma med över sjuttio anställda!

En *Pr-firma*?!?! Skulle det vara finare att göra en massa reklam än att ta hand om sjuka människor?! (SK s. 157).

Arbetarklassflickan Amanda använder i sin upprördhet ett språk kryddat med svordomar. Upprepade gånger kommenteras i skildringen hennes vulgära språk (SK s. 81). Det är möjligt att urskilja anmärkningar om vulgärt språk, svordomar och bristande språkbruk som uttryck för en interdiskursivitet i ungdomslitteraturens gestaltning av ungdom från arbetarklassen på ett liknande sätt som arbetarpojkar på glid in i kriminalitet. Inför första mötet med Johans föräldrar ombeds hon också att inte komma i långbyxor, utan i kjol. Klasskillnaderna uttrycks här genom kulturella koder som samtidigt förknippas med en patriarkal samhällsordning.

Synen på samhällets fördelningspolitik såsom den framkommer i Breddows roman, överensstämmer med forskning som behandlat dessa frågor. Arbetarklassen anser i högre grad än medelklassen att staten har ett ansvar för att "minska inkomstskillnaderna mellan rika och fattiga" och är i högre grad än medelklass och överklass positivt inställd till en offentligt finansierad sjukvård.⁸⁹⁹ Även om arbetarklasstillhörigheten markeras utifrån en strukturell ekonomisk ordning, vidhålls det moraliskt förkastliga i syskoninnessten mellan Amanda och brodern Ludvig. Arbetarklassmodern har det sociala ansvaret för att inlemma sina tonåringar i samhällets sociala normer. En av hennes uppgifter är att överföra respektabilitet och familjeideal till dem. När ungdomarna nu flagrant bryter mot respektabiliteten och överträder moraliska tabugränser, utgör moderns handfasta och kraftfulla ingripande ett försök att skydda ungdomarna och sig själv mot fördömanden.

Nedslagsromanernas splittrade familjer med barn och unga som i olika grad far illa, har betydelse för utformningen av den förändrade folkhemsdiskursen i ungdomslitteraturen. De trasiga familjerna leder till att den flytande signifikanten *familj* förstärker den pågående nedmonteringen av hemmet i folkhemsdiskursens nodalpunkt *hem*. Dessutom innebär den ambivalenta framställningen av den flytande signifikanten *kvinnlig frigörelse* ytterligare en stegring av nedmonteringen av folkhemmet i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs.

Klassreproduktion genom utbildning

Under det individualistiskt inriktade 90-talet, då nedmonteringen av folk-

⁸⁹⁹ Sture Svallfors, *Klassamhällets kollektiva medvetande. Klass och attityder i jämförande perspektiv*, Umeå: Boréa 2004 s. 11.

hemsidéer var ett faktum, stod däremot individens utvecklingsmöjligheter högt på agendan. Vid sidan av ägande var utbildning den mest betydelsefulla faktorn i samhället för att bestämma individens status och livschanser. Utbildningsmeriter gav god avkastning på arbetsmarknaden och påverkade framtida hälsa, inkomst och boende.⁹⁰⁰ Under decennierna efter andra världskriget skedde fortlöpande ett utjämnande av klasskillnader genom ökad tillgång till utbildning. Utbildning framstod då alltmer som en hävstång för individens klassresa och en garant för social rörlighet. Under slutet av 1900-talet avstannade den sociala rörligheten i takt med att medelklassen ökade sitt ekonomiska, kulturella och sociala kapital. I den statliga utredningen *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre skolor* (1993) konstateras att rekryteringen till högre utbildning i början av 90-talet och den sociala skiktningen under tiden efter 1970 varit konstant, trots att många så kallade studiehinder undanröjts.⁹⁰¹ Den sociala skiktningen startade med dåtidens linjeval till grundskolans sjunde klass. Sorteringen förstärktes ytterligare genom valet av linje eller program till gymnasieskolan och ytterligare en gallring vid eventuellt val av högskolestudier med varierande status.

Även nodalpunkten *utbildning* i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs förändrade sin innebörd under 90-talet. I romanurvalet från 1991 problematiseras inte längre den klassreproduktion som uppstår genom utbildning. Ludvig i Katarina von Bredows *Syskonkärlek* går byggprogrammets målerilinje och arbetar som målarlärling. Senare övertar han morbroderns snickeri- verkstad i Härnösand. Hans syster däremot begraver sina konstnärsdrömmar i ett äktenskap och blir hemmafru som målar på fritiden. Ungdomar från familjer utan utbildningskapital gick utbildningar med låg status som Ludvig och Amanda, medan ungdomar från högutbildade och besuttna familjer återfanns på utbildningar med hög status, vilket är fallet med Amandas pojkvän.

Förändringarna i nodalpunkten *utbildning* i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs indikerar folkhemmets nedmontering. Valet av gymnasieutbildning korrelerade i slutet av 1900-talet i hög grad med föräldrarnas klassposition.⁹⁰² I likhet med hur forskningen beskrivit samhällsutvecklingen vid tiden, skildras utbildning i ungdomslitteraturen som en klassreproducerande faktor som i slutet av seklet gynnar social orörlighet.⁹⁰³ Att förändra sin klasstillhörighet genom individuella strategier på utbildningsmarknaden var visserligen fortfarande möjligt och skedde förvisso i enstaka fall, men trots att

⁹⁰⁰ Hörnqvist, s. 156.

⁹⁰¹ Robert Erikson & Jan O. Jonsson, *Ursprung och utbildning: social snedrekrytering till högre studier. Huvudbetänkande*, Stockholm: Fritze 1993.

⁹⁰² Hörnqvist, 2016 s. 51 f.

⁹⁰³ Hörnqvist, 2016 s. 51.

möjligheten nu stod öppen, verkade under ytan djupare liggande klasstrukturer styra den enskilda individen.⁹⁰⁴

Under 90-talet tog det dessutom längre tid för den unga människan att bli vuxen och komma ut i arbetslivet än under seklets första decennier. Därigenom stärktes utbildningsinstitutionens makt i samhället. I både Eklund Lykulls *Hökautostradan* och Möllers *Tiga är guld* är skolan en miljö där unga människor möter ett komplext och divergerande samhälle. Protagonisterna i dessa två titlar är yngre än i von Bredows *Syskonkärlek*. Caspar i *Hökautostradan* går i 8:an medan Lisa i *Tiga är guld* lämnar årskurs 6. Protagonisterna möter i skolmiljön betydelsefulla vuxna som de är beroende av, såsom lärare och rektorer. Jag-berättaren i *Hökautostraden* beskriver skolsituationen på följande sätt:

Vi pratar om fred och sådant som angår oss idag, inte bara om när folk krigade för flera hundra år sedan. Vi diskuterar ofta om kärnkraften, om glasnost, om miljöförstöringen och hur sjuk bokskogen är i Skåne. Och så pratar vi mycket om HIV och AIDS. Ancan lyssnar på alla och kan komma med bra synpunkter och säger att man kan ju inte sluta tro på kärleken bara för det. (HA s. 48)

Klassföreståndarinnan Ancan är en av de vuxna som skildras i positiva ordalag. I *Hökautostradan* fungerar skolinstitutionen som en arena för medelklassens ungdomar, där erfarenheter och förväntningar ur arbetarklasspositioner inte har någon betydelse. Forskning visar att de färdigheter och förväntningar som medelklassens barn får med sig hemifrån gör dem bättre rustade att möta svårtolkade situationer i klassrummet.⁹⁰⁵ Medelklasseleverna är bättre på att läsa av lärarens förväntningar och ser olika möjligheter att få sina behov tillfredsställda snarare än att bli tillrättavisade av en auktoritet.

Ett polariserat förhållande mellan lärare och elever, där läraren intagit en maktposition för att trycka ner eleverna, är i de aktuella nedslagsromanerna aktuellt endast i *Hökautostradan*, där den ungdomslitterära tropen med en auktoritär gymnastiklärare återfinns.⁹⁰⁶ Den kvinnliga gymnastikläraren med öknamnet Hulken, hämtat ur seriehjaltevärlden, är enligt protagonisten "[d]en enda riktigt jäkliga lärare[n]" (HA s. 49). I *Hökautostradan* kombineras det auktoritära draget hos den kvinnliga gymnastikläraren med inställsamhet och oärlighet:

⁹⁰⁴ Hörnqvist, 2016 s. 51.

⁹⁰⁵ Hörnqvist, 2016 s. 84.

⁹⁰⁶ Jämför till exempel med Hans Erik Engqvists gymnastiklärare i *Uppgörelsen*, 1986 s. 112 ff.

Hon säger att hon är "radikaaal" och att alla måste stödja de "svaaaga i samhället". "Det finns så mycket fiint i arbetarklassen", säger hon. Jag vet bara att min farfar och hans gamla kompisar från sågen skulle springa för livet om de mötte henne, för hon är inte ärlig, det märker man på henne. Alla tycker att hon är jätttaskig. Till exempel kommenterar hon allas utseende. Till mig har hon sagt att jag är alldeles för kutryggig och att jag ser ut som en dagmask. (HA s. 49)

Caspar uppfattar gymnastiklärarens kommentar om arbetarklassen som nedlåtande och reagerar mot hennes ovanifrånperspektiv. Ironin riktas mot den vänsterrörelse som under engagemangets decennium på detta sätt förhärligade arbetarklassen.

Betydelsefull är den förskjutning över tid som skett inom nodalpunkten *utbildning* beträffande lärarnas konststillhörighet. I slutet av seklet återfinns auktoritära kvinnliga lärare med maskulina handlingsmönster, som Hulken. Det finns olika aspekter att lägga på hur detta påverkade ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Kvinnors starkare ställning inom fiktionens skolinstitution är som sådan ett uttryck för att kvinnor flyttat fram sina positioner i samhället. Däremot innebär utbildningens faktiska betydelseminskning för individens framtidsutsikter, där betydelsen av sociala nätverk i gengäld eskalerar, att nodalpunkten *utbildning* försvagas och snart nog framstår som ett uttryck för folkhemmets nedmontering.

I ungdomslitteraturens skildringar av utbildning under 90-talet ställdes dessa inbördes motstridande aspekter mot varandra. I Möllers *Tiga är guld* representerar skolan som institution samhällets omsorg om medborgarna och byn illustrerar ett folkhem i miniatyr. Byns invånare är inställda på att hjälpa Lisa till rätta precis som de försöker hjälpa flyktingpojken Mohammed att trivas och återfå minnet. Den manlige klassföreståndaren visar sig vara en trygg vuxen och inte alls "en äcklig idiot" som Lisa tänker första gången hon möter honom (TG s. 135). Skolan är i *Tiga är guld* framförallt en uppfostringsinstitution.

Under 90-talet tog de nya svenskarna på allvar plats i samhället och den svenska ungdomslitteraturen. Särskilt den segregerade och mångkulturella förortsmiljön tonar fram i 90-talets ungdomslitteratur.⁹⁰⁷ Det handlar om ett decennium när ett "Vi och de Andra" problematiseras. I detta avsnitt närmar jag mig därför ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs med etnicitet som brännpunkt. När 90-talet inleddes var världsbilden stadd i snabb förändring.

⁹⁰⁷ Wistisen, 2017 (a) s. 222 ff.

Genom Berlinmurens fall 1989 var det kalla kriget avslutat.⁹⁰⁸ När muren föll kom cirka 30 000 flyktingar till Sverige, och 1992 var antalet asylsökande flyktingar 84 000. Flyktingströmmen kom från hela världen.⁹⁰⁹

Sverige har en lång historia av invandring. Redan från tidig medeltid kan en finsk invandring spåras, en invandring som i slutet av 1500-talet växte än starkare. Och en vallonsk invandring sker under 1600-talet. Efter andra världskriget växte invandringen till Sverige från länder som Finland, Jugoslavien, Grekland och Italien. Vid mitten av 60-talet blir benämningen invandrare ett officiellt begrepp.⁹¹⁰ Begreppet har, vilket Staffan Thorson påpekar, svenskhet som norm och är därmed negativt laddat.⁹¹¹ Han definierar i sin kartläggning av invandrarmotiv i barn- och ungdomslitteraturen 1945–1980 invandrarmotivet som ”den konkreta situation, som omfattar invandrarens mer eller mindre problematiska möte med det nya samhället, dess människor och kultur” och tillägger att [”e]tt kriterium på invandrarmotivets förekomst är att invandrarsituationen gestaltas som ett aktivt inslag i bokens handling”.⁹¹²

I enlighet med Thorsons definition är det bland mina nedslagsromaner 1991 endast Cannie Möllers *Tiga är guld* som innehåller invandrarmotiv medan Eklund Lykulls *Hökautostradan* förhåller sig till människor med utländsk bakgrund som assimilerats i Sverige.

Under 2000-talet får etnicitetsperspektivet inom det barn- och ungdomslitterära fältet förnyad aktualitet. I Sverige publicerades Gerda Helena Lindskogs (2005) kartläggning av barn- och ungdomslitteraturens bilder av samer i svensk barn- och ungdomslitteratur under 1900-talet.⁹¹³ Yvonne Pålsson (2013) undersöker hur svensk barn- och ungdomslitteratur gestaltar ursprungsfolk i Amerika.⁹¹⁴ Magdalena Czaplicka granskar ungdomsböcker

⁹⁰⁸ Salomon, 2007 s. 10.

⁹⁰⁹ Under perioden 1984–1999 kom cirka 69 000 flyktingar från Iran och Irak, i slutet av 80-talet och början av 90-talet kom flyktingar främst från Balkanområdet Migrationsverket, *Statistik*, <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Oversikter-och-statistik-fran-tidigare-ar.html> [Hämtad 2017-05-24.]

⁹¹⁰ Staffan Thorson, *Invandraren i barnboken. En motivstudie i svensk barn- och ungdomslitteratur 1945–1980*, Göteborg: Tre Böcker 1987 s. 27/Bearbetning av Diss. Göteborg 1985/

⁹¹¹ Thorson, 1987 s. 29.

⁹¹² Thorson, 1987 s. 31.

⁹¹³ Lindskog, Gerda Helena, *Vid svenskhetens nordliga utposter. Om bilden av samerna i svensk barn- och ungdomslitteratur under 1900-talet*, Lund: BTJ förlag 2005.

⁹¹⁴ Yvonne Pålsson, *I Skinnstrumpas spår. Svenska barn- och ungdomsböcker om indianer 1860–2008*, Umeå: Umeå universitet 2013. /Diss./; I *Mångkulturell barn- och ungdomslitteratur* finns en rad studier med etnicitetsperspektiv från det barn- och ungdomslitterära fältet samlade. Antologin visar hur många ingångar det finns till detta område och hur mycket som ännu återstår att göra. Andersson & Druker, 2017.

från 90-talet med "invandrarproblematik som centralt motiv"⁹¹⁵ och konstaterar att det "trots att maningar till empati och tolerans präglar samtliga här analyserade böcker, smyger sig både stereotypisering av gestalter och fördomar in".⁹¹⁶ Cannie Möllers *Tiga är guld* kan enkelt inlemmas i denna beskrivning då empati och tolerans behandlas schablonartat. Möllers skildring indikerar en samhällsförändring från folkhemmets relativt homogena samhälle, även om det under hela seklet funnits ett visst mått av invandring, till det som i generella ordalag beskrivs som ett multikulturellt heterogent samhälle. Lisa i Möllers roman anländer till den norrländska byn med buss sent på kvällen och ser Mohammed som är ute och går. Han får då för sig att springa efter bussen för att se om hans mamma är med, trots att han vet att det är omöjligt (TG s. 29). Lisas farmor förklarar:

Det är det han varit med om som är hemskt. Så fort han ser någon han inte känner igen så tror han att det är någon som skickats ut för att hämta honom. Han har rymt långt bortifrån för att slippa vara med om kriget. Men han har tappat minnet, stackars pojke. Eller det kanske är nåt han ska vara tacksam för, att han slipper minnas vad han varit med om (TG s. 42).

Namnet Mohammed har tilldelats flyktingpojken av byborna och indikerar att han är en främling som inte tillhör gemenskapen Namnet blottar även en avhumaniserande syn på honom som "den andre". Trots det islamklingande namnet blir religionstillhörigheten emellertid inte betydelsefull i skildringen. De två ungdomarna förenas däremot i sin moderslängtan och för att de båda är främlingar i byn: "Det ser så fantastiskt ut med de där två som båda är främlingar" (TG s. 91). Trots att Möller på så sätt understryker att främlingskap kan vara avhängigt av olika faktorer är skillnaden dem emellan påtaglig. Mohammed skildras inledningsvis som en ung man utan ansikte eller minne och utan plats att återvända till (TG s. 39). Lisa däremot har släktrötter i byn medan Mohammed

har bara varit den där främmande killen med plasthinken. Han som hjälper till i skolan för att han väl inte har något annat att göra. Men hur länge han ska stanna i byn, om han har uppehållstillstånd eller om han bara gömt sig här, är det ingen av dem som funderat på" (TG s. 91 f.).

Först när Lisa behandlar honom som en fullvärdig människa, blir han också

⁹¹⁵ Magdalena Czaplicka, "Vi – de andra. Om invandrarungdomar i ungdomsböcker" i *Barnböcken* (26) 2003:1 s. 2–23. Se även Wistisen kap.7 s. 219–259.

⁹¹⁶ Czaplicka, 2003 s. 20.

intressant för byns ungdomar. Romanen slutar med att Mohammed återfår minnet och skriver ett brev hem till sin mamma i Iran (TG s. 172). De sprickor som skapades i 90-talets nedmonterade folkhem och som accentuerades i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs, handlar därmed om ökad social utsatthet och avsaknad av folkhemmets sociala omsorg om den enskilda individen. Det handlar här om unga människor som båda trampats på och som utsatts för maktutövning från samhällsinstitutioner och självupptagna vuxna.

Protagonistens morfar i Eklund Lykulls *Hökautostradan* är en judisk trosbekännare från Tyskland som under andra världskriget flytt till Sverige tillsammans med sina småsyster Ester och Ruth, samt kusinen Isak. Stämningen i Tyskland under andra världskriget karakteriseras som så "otäck", att den judiska befolkningen om möjligt flyr landet (HA s. 89). Alla lyckades dock inte fly nazisterna. Kusin Isaks föräldrar och syskon har försvunnit i koncentrationslägren. Morfadern håller inte hårt på de judiska traditionerna utan firar till exempel jul. För honom är det betydelsefullt att hans dotter, protagonistens mamma, som är född i Sverige även får rötter i Sverige. Den skam som mormodern känner över sitt tyska ursprung är hennes drivkraft för att hjälpa flyktingar som kommer till Sverige under det sena 1900-talet (HA s. 90). Det historiska bakåtblickandet markerar ett "Vi och de Andra". Det nedmonterade folkhemmet illustreras i nedslagsromanerna av ökade sociala skillnader i samhället genom dikotomier som fattig – rik och infödd – utrikes född.

En växande framtids pessimism gestaltades i 90-talets nedslagsromaner i form av ömkliga fadersgestalter, splittrade familjer och genom starka motsättningar mellan stad och land. Den kollektivism som utmärkte folkhemsidéologin har nu i ungdomsromanerna fått ge vika för en starkare individualism än under tidigare decennier. När folkhemmets omsorgspolitik befinner sig i upplösning måste ungdomarna lita till sig själva. I *Hökautostrada* finner protagonisten Caspar trygghet i vänskapen med syskonen Ian och Katja. I *Tiga är guld* brottas protagonisten Lisa med tilliten till de vuxna. Farmodern lotsar med erfarenhet och klokskap ungdomarna genom livets vedermödor. I den norrländska byn lever fortfarande gemenskap och solidaritet i folkhemmets anda kvar. Den rasism som förekommer ifrågasätts i *Tiga är guld*. I romanen förenas folkhemsidéologins uppfattning om människors lika värde med solidaritet med fattiga och förtryckta. Arbetarklassens ungdom blir i *Syskonkärlek* än mer utsatt och utlämnad till sig själv än tidigare genom den starka individualismen. De tre 1990-talsromaner som här behandlas handlar alla om socialt oskyddade ungdomar. Trots sin kompetens saknar dessa unga folkhemsoptimistismens framtidstro. Eftersom individualism nu ersatt klasstillhörighetens gemenskap står de ensamma utan skydd av den trygg-

het kollektivet tidigare erbjudit. Folkhemmets nedmontering manifesteras således i nedslagsromanerna genom att ökade sociala skillnader kombineras med känslor av frustration, pessimism och oro inför framtiden.

Röst åt de maktlösa – Peter Pohl

Peter Pohl tillhör tveklöst 90-talets tongivande svenska ungdomsförfattare. Allt sedan debuten med den kanoniserade *Janne, min vän* (1985) har han skrivit ungdomsromaner som belyser barns och ungdomars utsatthet i samhället.⁹¹⁷ I ungdomsromanens form har han skoningslöst riktat söklu- set mot vad som framstår som en obarmhärtig verklighet. Han skriver därför genomgående om kontroversiella ämnen. Perspektivet är mörkt men hopp- full.⁹¹⁸ Pohls metod och tematik har väckt starka reaktioner hos kritiker och har sedan debuten varit omdiskuterade. Jag instämmer i detta sammanhang med Birgitta Fransson, då hon genom ett citat från Pohl understryker att ”det händer värre saker i verkligheten än i mina böcker”.⁹¹⁹

Denna fördjupning behandlar Peter Pohls roman *Man kan inte säga allt* (1999). Det är en roman som dragit till sig forskningens intresse.⁹²⁰ Romanen är vald för att den behandlar det samhälle och den samhällsbild som framträder vid seklets slut, då nedmonteringen av folkhemmet pågått i tjuo år. Dessutom gör jag jämförelser med Pohls roman *Men jag glömmer dig inte* (1997). Frågor som jag ställer i detta avsnitt handlar om vilken samhällsbild som kommuni- ceras. Jag frågar mig om några reminiscenser av en ungdomslitterär folkhems- diskurs finns kvar i det sena 90-talets ungdomsroman. Med utgångspunkt i de nodalpunkter som konstituerar ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs, *hem*

⁹¹⁷ Beträffande Pohls *Janne, min vän* (1985) se Elisabeth Wulff, ”Det tragiska skrattet. Det kar- nevaliska i Peter Pohls *Janne min vän*”, *Barnboken*, (22) 1999:1 s. 31–39; Österlund, 2005; Mo- nica Nordström Jacobsson, *Peter Pohls litterära projekt. En tematisk studie med utgångspunkt i debutromanen Janne, min vän*, Umeå: Umeå universitet 2008. /Diss./; Wistisen, 2017.

⁹¹⁸ Se även Wiveca Friman, *Växandets gestaltning i Peter Pohls romansvit om Micke*, Lund: Lunds universitet 2003. /Diss./

⁹¹⁹ Birgitta Fransson, ”Peter Pohl. Det händer värre saker i verkligheten än i mina böcker” i *Barnboksvärldar* 2001 s. 243–253. Se även Franck, 2009; Lundqvist, 1994; Svensson, 1996 och 1999; Österlund, 2005; Mia Österlund, ”Ingen är vad hon synes vara. Flickskap, idyllfobi och minnesarbete utifrån Peter Pohls ungdomsromaner *Man kan inte säga allt* och *Vi kallar honom Anna*” i *Genom texter och världar. Svenska och litteratur med didaktisk inriktning – festskrift till Ria Heilä-Ylikallio*, red. Heidi Höglund, Sofia Jusslin, Matilda Ståhl & Anders Westerlund, Åbo: Åbo Akademi 2019 s. 253–269

⁹²⁰ Mia Österlund, ”Valonarkaa toimintaa: yhteiskuntakritikkiä Peter Pohlin nuortenromaanis- sa ”Man kan inte säga allt” [”Smussel, svek och samhällskritik. Verklighetsproblematisering i Peter Pohls ungdomsroman *Man kan inte säga allt*”] i *Nuori kirjan peilissä*, red. Päivi Heikki- lä-Haltutunen & Kaisu Ryttyä, Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto 2003 s.120–145.

och *utbildning*, och med tonvikt vid den flytande signifikanten *kvinnlig frigörelse*, frilägger jag hur samhällsbilden bytt skepnad. Genom att skärskåda Pohls behandling av sexualbrott problematiserar jag ungdomslitteraturens relation till folkhemsidéologins grundläggande axiom om människors lika värde.

I det nedmonterade folkhemmet så som det gestaltas hos Pohl, existerar knappast något socialt skyddsnät. Samhällsomsorgen fungerar i stort sett inte längre och de unga äger vare sig socialt, ekonomiskt, kulturellt eller symboliskt kapital, inte ens i kraft av sin ungdomlighet. Tvärtom är de fullständigt maktlösa. Den optimism som präglade seklets inledande decennier inom folkhemsdiskursen har i slutet av seklet förbytts i pessimism. Ungdomen som drivkraft för folkhemmets optimistiska framtid framstår vid seklets slutskede som definitivt underminerad, för att inte säga uttraderad.

Frågan om vilken samhällsideologi som tog över när det socialdemokratiska folkhemsbygget slutgiltigt krackelerade, framträder i romanen genom Pohls genomlysning av samhällets behandling av pornografi och sexuella övergrepp. Det sexuella övergrepp som gestaltas uppfattar jag som en konsekvens av den samhällsordning som bredde ut sig när folkhemmet nedmonterades, där bland annat sexuella övergrepp tilläts undergräva uppfattningen om människors lika värde. I *Man kan inte säga allt!* upprättas nämligen ett samband mellan sexualiseringen av ungdomar och kvinnor och sexuella övergrepp, våldspornografi och sexualmord. Den fråga Pohl ställer i romanen formuleras av både modern och brodern Fredrik efter sexualmordet på Susy: "Vem kunde göra något sånt?" Frågan öppnar för en läsning av romanen som en slags pusseldeckare, där ledtråd efter ledtråd leder spanarna vidare i jakten på de skyldiga. I romanen skärskådas händelserna på lekplatsen innan mordet, de tre inblandade flickornas berättelser, samt polisens och massmedias information i ett försök att formulera ett sanningsenligt svar på frågan. Jag-berättaren upprepar frågan vid flera tillfällen och bearbetar det skedda tillsammans med kamraten Jocke. Vänskapen med Jocke bidrar till att Fredrik, under det halvår som förlöper i fiktionen, steg för steg kan bearbeta sina traumatiska upplevelser. Det är med Jocke han diskuterar olika handlingsalternativ och tillsammans med honom blir det möjligt att gå vidare.

Sussys tre jämnåriga kamrater berättar ständigt nya versioner av vad som inträffat på lekplatsen kvällen för mordet. Själva platsen för mordet, lekplatsen, är suggestivt laddad med vad Mia Österlund träffande formulerar som "en dubbelhet av erotik och oskuld samt av lek och fara".⁹²¹ Bakom kulissernas lekplats vilar i det fördolda den förlorade barndomen.⁹²²

⁹²¹ Österlund, 2003 och 2019.

⁹²² Wistisen, 2017 (a) s. 257.

Brodern resonerar i sin dagbok med sig själv om vad som hänt och ställer många frågor. Hans skarpa frågor skär genom de halvsanningar som Sussys vänner levererar och leder honom och hans kompis allt närmare svaret. Jag-berättarens röst är genomgående uppfordrande och otålig. Berättarrösten leder läsaren bort från sensationslystna detaljer kring mordet till kärnan – vem är skyldig till mordet? I slutändan utpekas ingen enskild person, däremot gisslas penningens makt och det kapitalistiska samhället som sådant.

Hemmet är, i likhet med folkhemmet, nu delvist upplöst. Den liberala kärnfamiljen existerar inte längre. I *Man kan inte säga allt* lyser fattigdomen i det påvra hemmet besökaren i ansiktet. Det innebär att syskonen Sussy och Fredrik, väl medvetna om sin fattigdom, undviker att bjuda hem kompisar (MKISA s. 71). Att syskonen över huvud taget har ett hem är samtidigt ett tecken på att det möjligen finns en liten rest av folkhemmets trygghet kvar. I den två år tidigare utkomna romanen *Men jag glömmet dig inte* (1997) är de tolvåriga ungdomarnas hem i princip icke-existerande. De ensamstående mödrarna i dessa två romaner är båda arbetarklasskodade. I *Men jag glömmet dig inte* är modern dessutom alkoholiserad och oförmögen att ta hand om sonen. Den arbetande modern i *Man kan inte säga allt* är starkare och genom tillbakavisandet av polisens anklagelser mot dottern stärks bilden av en självständig, hårt arbetande och kompetent kvinna som inte tvekar att ta strid för sitt barn.

En tilltagande medialisering följer i spåren av folkhemmets nedmontering och tränger i ungdomsromanen in i hemmets innersta vrår. Ett exempel är när Pohl låter *Dagens Nyheter* indirekt anklaga syskonens mamma för mordet på Sussy, eftersom hon lämnat barnen ensamma utan någon "närstående vuxen att vända sig till där hemma". "[V]em har skrivit den här soppan!", utbrister den indignerade brodern Fredrik som vill skydda sin mor från dylika anklagelser (MKISA s. 50). Att vara fattig innebär inte, som tidningsartikeln i romanen antyder, att hemmet är dåligt eller att mamman inte är en bra förälder. Fredrik anser tvärtom att familjen trots sin utsatta situation fungerat. Pohl låter även modern bemöta de indirekta anklagelserna som media riktat mot henne som mor (MKISA s. 111).

Romanens samhällskritik riktas i första hand mot den tredje statsmakten, media, men även mot polismakten som institution. När polisens informatör påstår att han inte lägger några värderingar i det han beskriver, låter Pohl modern bryta sin tystnad och genmäla:

Hon förklarar återigen att det är en oerhörd skillnad mellan att en tolvåring har varit utsatt för sexuella handlingar och att hon varit sexuellt aktiv.

Det första uttryckssättet antyder våld eller utnyttjande av något slag, utreder Mamma. Det andra säger däremot att Sussy frivilligt gett sin in i den farliga leken. Skulle obduktionen verkligen kunna avgöra vilket av fallen som gäller? frågar Mamma. (MKISA s. 104)

Modern värjer sig mot och förnekar bilden av Sussy som sexuellt aktiv och utmanande tolvåring (MKISA s. 30 och s. 104). När den första chocken lagt sig blir hon rentav aggressiv mot polismyndigheten. Genom att visa på hur skiftningar i språket förändrar betydelsen av det sagda problematiserar Pohl hur förrädiskt språk kan användas. Samtidigt som Pohl kritiserar den offentliga makten, påminner han läsaren om den enskilda människans ansvar. I sitt försvar av Sussys heder är modern en tigrinna, trots medias anklagelser. Hon arbetar och är en hederlig skattebetalare – är inte det gott nog? Repliken blottlägger det ideologiskifte som pågår i samhället i och med nedmonteringen av folkhemmet. Genom Peter Pohls gestaltning av hur pornografi och sexualbrott breder ut sig i samhället, framträder folkhemmets nedmontering än skarpare. Därför har jag valt att fortsätta med att här fördjupa min analys av hans behandling av sexualmordet.

I romanen uppmärksammas en rad av de strategier det normerande samhället har för att både fördöma och acceptera sexbrott. I den av FN antagna "Konventionen om barns rättigheter" från 1989 fastslår artikel 19 barns rätt till skydd mot sexuellt utnyttjande.⁹²³ Sexuella övergrepp mot barn och ungdom har ända fram till 80-talet mörklagts och dominerats av en "tigandets diskurs".⁹²⁴ Sexliberala vindar ifrågasatte under 60-talet gränserna för normal sexualitet och incesttabu som en onödig spärr mot sexuell frigörelse.⁹²⁵ Först under seklets sista decennier ersattes tigandets diskurs med "talandets diskurs" och begrepp som incest, barnprostitution och barnpornografi blev allt mer vanligt förekommande.⁹²⁶ Sexuella övergrepp uppstår självfallet inte på 90-talet utan har med all säkerhet förekommit även tidigare. Däremot ut-

⁹²³ Sverige var ett av de första länderna i världen som skrev under barnkonventionen. Se *Rädda Barnen. 0–17 Fakta om barn och ungdomar i Sverige*, Stockholm: Rädda barnen 1991. Se även Cecilia Fredlund red., *Det gäller en av fem. Fakta om barn, sexuella övergrepp och sexuell exploatering i Sverige 2014*, Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset 2015.

⁹²⁴ Åsa Bergenheim, *Barnet, libido och samhället. Den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930–1960*, Umeå: Höglund 1994 s. 200; Nea Mellberg, "Sexuella övergrepp mot barn ur ett feministiskt sociologiskt perspektiv" i *Makt & kön. Tretton bidrag till feministisk kunskap*, red. Gudrun Nordborg, Stockholm/Stehag: Symposion 1997 s. 199–225, s. 205.

⁹²⁵ Åsa Britasdotter & Britta Stöving, *Incest. Dotterrätt mot patriarkatet*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1982 s. 103–104; Eva Ekselius, *Våld mot kvinnor. Om kvinnomisshandel, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp på barn*, Stockholm: Bokförlaget Prisma 1982 s. 189; Mellberg, 1997 s. 208.

⁹²⁶ Mellberg, 1997 s. 210.

vecklades då nya möjligheter att tala om övergrepp och att skriva om dem i ungdomsromaner. Under 90-talet framträdde sexuella övergrepp mot barn öppet som ett samhällsproblem i Sverige och ett starkt avståndstagande markerades, där dessutom övergreppens konsekvenser för barnet betonades.⁹²⁷ Nea Mellberg inskräper att dessa diskursiva förändringar gav uttryck för "en viss förskjutning i maktrelationerna mellan män å ena sidan, kvinnor och barn å den andra", men markerar samtidigt att verkligheten tedde sig "motsägelsefull".⁹²⁸ Å ena sidan aktualiserades sexuella övergrepp mot barn, å andra sidan ökade ifrågasättandet av barns trovärdighet. *Man kan inte säga allt* genomsyras av ett starkt avståndstagande från sexuella övergrepp mot barn. Flickan i pappershandeln slår fast: "Hoppas att dom plockar in dom och skär av dom pitten" (MKISA s. 37). Detta yttrande får Fredrik att fundera över om våldet tar slut om våldsmän kastreras, och han kommer till slutsatsen att det inte är rätt metod. Det hindrar inte att han och kompisen Jocke är övertygade i sitt fördömande (MKISA s. 52).

Mellberg framhåller vidare att den förklaringsmodell som dominerat i Sverige gällande sexuella övergrepp handlar om enskilda individers avvikande beteende och att förklaringarna gärna härleds till förövarens "egna barn-domsupplevelser av sexuella övergrepp".⁹²⁹ Förklaringsmodellen om den sjuke förövaren är den första som Pohl erbjuder. Förklaringsstrategin om "den förföriska flickan", där våldtäktsoffret eller, som här, mordoffret, anses bidra till brottet är en annan förklaringsmodell som presenteras. Ett exempel är när polismyndigheten informerar modern och brodern om läget i mordutredningen. Poliserna ställer frågor som indikerar sexbrott utifrån att Sussy själv agerat som "förförisk flicka". "Var hon vad man skulle kalla utmanande?" frågar polisen, men brodern förstår ännu inte. Inte heller förstår han moderns utbrott: "Susanna var tolv år. Begriper ni inte det? Tolv år! Det finns inget som heter utmanande då" (MKISA s. 30).

Den sakligt frågande rösten ifrågasätts av modern som därigenom visar att det fortfar att finnas ett dubbelt normsystem, där sex med minderåriga bagatelliserar, och att föreställningen om "den förföriska flickan" lever kvar.⁹³⁰ Även Fredriks blick på flickan är förminskande när han försöker minnas vad han sett. Där var de alla fyra flickorna:

så där förbannat fult sminkade. Sussys krigsmålning som hon lade sig till

⁹²⁷ Peter Martens, *Sexualbrott mot barn. Presentation och diskussion av några centrala teman inom forskningsområdet*, Stockholm: Allmänna förlaget 1989.

⁹²⁸ Mellberg, 1997 s. 210.

⁹²⁹ Mellberg, 1997 s. 199.

⁹³⁰ Mellberg, 1997 s. 211.

med. Och den där frillan! Inte i skolan, men på kvällarna. Experiment sa Mamma. Men så fult! sa jag. Ser hon inte själv att det är fult? Hon lär sig, sa Mamma. Och så såg alla fyra ut där i lekparken. Tolvåringar som leker artonåringar samtidigt som de leker femåringar (MKISA s. 76).

Fredrik konstaterar att systemen och hennes vänner ser helt annorlunda ut i vardagen mot hur han minns dem från lekparken (MKISA s. 75).

Ytterligare en vanlig strategi för att förminska sexuella övergrepp är ifrågasättandet av barns trovärdighet, med bortförklaringar och bagatelliseringar som följd.⁹³¹ Vännernas berättelser är inte trovärdiga, vilket gör Fredrik och hans kompis misstänksamma mot polisens utredningar. Läsaren har enbart tillgång till Fredriks misstankar och vet inte mer om polisens arbete än han. När några försvunna pornografiska fotografier på flickorna hittas och lämnas till polisen är utredningen avslutad. Det sker utan att någon skyldig anhållits eller straffats för mordet på Sussy. Krafterna bakom barnpornografihärvan går fria. Pornografi sexualiserar barn och bidrar till att upphäva gränsen mellan flickan och den vuxna kvinnan. Samtidigt upphäver den axiomet om alla människors lika värde. Mer explicit än så kan nedmonteringen av folkhemmet knappast gestaltas. Underliggande i Fredriks och mammans kamp för upprättelse ligger en förväntan på ett fungerande välfärdssamhälle byggt på folkhemmets principer, men något sådant står inte längre att finna vid seklets slut.

Mellberg framhåller att det finns andra möjliga förklaringsmodeller till sexövergrepp mot barn såsom patriarkala maktrelationer, fattigdom eller en "etnocentrisk hållning". Den sistnämnda innebär att där "ligger mer eller mindre underförstått en värdering som innebär att 'vår kultur' ses som den moderna, som på ett avgörande sätt skiljer sig från de nya svenskarnas "ålderdomliga."⁹³² Även en etnocentrisk förklaringsmodell erbjuds i *Man kan inte säga allt*:

Det enda jag vet är att där råder andra regler, att våld och förtryck är självklarheter där. Att Robban och Tobbe förmodligen har sett mer av död och vanvett än jag någonsin ska få se. Att de kom hit därför att någon, med möjlighet att flytta, menade att ingen kan leva på det stället, och tog dem med sig" (MKISA s. 90).

Att karaktärerna heter Robban och Tobbe signalerar däremot svenskhet och skapar en spänning som överlag vrider och vänder på förklaringsmodellens användbarhet.

⁹³¹ Bergenheim, 1994 s. 192 ff.; Mellberg, 1997 s. 205 ff.

⁹³² Mellberg, 1997 s. 199.

Etienne Balibar framhåller hur väsentlig rasismen är för konstruktionen av nationen.⁹³³ Föreställningar om etnicitet har betydelse för gränsdragningar mellan "Vi och De Andra", mellan de som tillhör nationen och de som inte gör det. Konstruktionen av den svenska nationen är under 90-talet stadd i förändring både på grund av folkhemmets nedmontering och genom medlemskapet i EU. Peter Pohls *Man kan inte säga allt* pekar framåt mot 2000-talets ungdomsbok, där frågan om "Vi och De Andra" återkommer med förnyad skärpa. När två invandrapojkar pekas ut som förövare markeras att oavsett hur illa det är i länder varifrån de båda invandrapojkarna kommer, har de ingen rätt att förgripa sig på unga flickor eller kvinnor:

Men till mig når inte orden om förlåtelse, förståelse och stöd fram. Det får vara ställt som det är i stora vida världen, där allting som händer ska anses normalt, hur sjukt det än är. Här, i landet det sköna, från krig och naturkatastrofer förskonat, har två djävulens utsända skolkompisar dödat min syster, våldtagit och dödat henne. Två stora starka killar på en liten, försvarslös tjej. Kom inte till mig och snacka om att förlåta och förstå! (MKISA s. 91.)

Sexuellt våld handlar i grunden inte om rasism utan om människors lika värde och om patriarkal maktutövning. Läsaren leds i riktning mot att tro att de skyldiga är två utrikes födda pojkar som kommer från ett land, där det råder krig. Fredrik försöker resonera rationellt och kliniskt. Hans resonemang kontrasteras mot artiklar och insändare i pressen, där "tonfallen inte varit lika förstående" (MKISA s. 101). De två utpekade pojkarna visar sig så småningom vara involverade i barnpornografihärvan, både som förövare och offer. När även de två pojkarna senare mördas är det oklart om gruppen Nolltolerans utfört mordet för att tysta pojkarna eller enbart av rasistiska skäl. De frågor som skildringen av det brutala våldet reser, fungerar här, som ofta hos Pohl, främst som ett uttryck för samhällskritik.⁹³⁴

Den starka samhällskritiska drivkraft som genomsyrar romanen innehåller trots den mörka realismen, några centrala ljusglimtar. Peter Pohl använder medvetet transtextuella dimensioner, för att använda Gérard Genettes övergripande term, för att berika textens innebörder. Romanen står i förbindelse med andra texter, mer eller mindre synligt.⁹³⁵ Den intertextuella hänvisningen till Erik Blombergs dikt "Var inte rädd för mörkret" är uppenbar.⁹³⁶ Några

⁹³³ Etienne Balibar & Immanuel Wallerstein, *Ras, nation, klass. Mångtydiga Identiteter*. Göteborg: Daidalos 2002 [1997].

⁹³⁴ Lundqvist, 1994; Svensson, 1996 och 1999; Österlund, 2003, 2005 och 2019; Franck, 2009.

⁹³⁵ Friman, 2003 s. 23.

⁹³⁶ Erik Blombergs dikt publicerades i diktsamlingen *Jorden*, Stockholm: Dahlberg 1920 under

flickor sjunger den tonsatta dikten vid Sussys begravning. I romanens mörka stund, när Sussy begravs och livet ska gå vidare, ger dikten läsarna en läsning. Det är nödvändigt att gräva upp det mörka, att inte väja för det svåra, för att kunna gå vidare i livet (MKISA s. 123). Trots det fasansfulla Pohl berättar, formulerar han ett hopp om att det är möjligt att förändra världen.⁹³⁷

Sammanfattande slutsatser

Folkhemmets nedmontering tog sig påtagliga uttryck i 90-talets ungdomslitteratur, genom bilderna av sargade familjer och utsatta ungdomar. Min granskning av perioden 1975 till 1999, nedmonteringsens tid, visar att några gemensamma drag i ungdomsromanens samhällsskildring var för handen, samtidigt som det finns markanta skillnader mellan 80-talets och 90-talets skildringar av samhället. Klassbegreppets kulturalisering levde vidare i 90-talsskildringarna genom stilkoder som fortsatt bidrog till att utmärka maktrelationer och dominans mellan skilda grupper, men även en tendens att betona ekonomiska och sociala skillnader märks.

Att retrospektiva skildringar bildar en fåra i den ungdomslitterära utgivningen under 80-talets inledning menar jag handlar om att söka betrakta den tid då romanerna skrivs, nedmonteringsfasen, genom ett tillbakablickande perspektiv. Då nedslagsromanerna blickar bakåt till tiden före folkhemmets guldålder, uppmärksammas, som hos Hans Erik Engqvist, folkhemmets första gyllene decennium. Under 90-talet hade nedmonteringen av folkhemmet accelererat och uttrycktes genom skildringar av utsatta ungdomar och av stark pessimism, vilket jag betraktar som ytterligare ett uttryck för nedmonteringsens tid. Ungdomslitteratur som diskursiv praktik ingick alltså som en del i ett motstånd mot den pågående förändringen av samhällsdiskursen.

Väsentliga orienteringspunkter utgörs av de flytande signifikanterna *familj* och *kvinnlig frigörelse*. Inte minst *kvinnlig frigörelse* var central i ungdomsromanens framställning av samhällsbilden. I 1981 års nedslagsromaner stod den splittrade familjen i centrum. I både Eva Wikanders och Gunnel Beckmans romaner problematiseras kvinnans frigörelse i relation till den splittrade familjen. Båda anknyter till folkhemsideologiska idéer genom att tematiskt iscensätta alternativa möjligheter som politisk aktivitet respektive utbildning. Trots skillnaderna mellan de tre nedslagsromanerna från 80-talet bearbetar samtliga frågan om kvinnans frigörelse. Wikander belyser kvin-

de kaotiska åren efter första världskrigets slut.

⁹³⁷ Svensson, 1996 och 1999; Nordström Jacobsson, 2008.

nans möjligheter till politiskt engagemang. Både Wikanders Emma och Gripes Hedvig är kvinnor som valt att leva utan män för att bättre kunna ägna sig åt vad de uppfattar som väsentliga livsuppgifter. Beckman betonar för sin del familjen som samhällets minsta organisatoriska enhet, där kvinnan värnar familjen och dess skyddslingar.

Under nedmonteringsens tid påvisade fiktionen kvinnors möjligheter och belyste deras alternativa livsval. Trots en viss oro förmedlade den tilltro till framtiden. Nodalpunkten *hem* är platsen, där de unga protagonisterna erövrar insikter om folkhemmet som det en gång framstod genom att inbjuda till en historisk tillbakablick på kvinnans förändrade möjligheter under 1900-talet. I de två 80-talsromaner som utspelar sig i medelklassmiljö, nämligen Gripes *Agnes Cecilia – en sällsam historia* och Beckmans *Att trösta Fanny*, riktas uppmärksamheten mot familjens betydelse för gemenskap och trygghet. Gripe såg dessa som centrala faktorer för människan som samhällsvarelse och pekar därmed mot ett av folkhemmets grundincitament, det kollektiva ansvaret. Hos Beckman understryks det liberala familjeidealet. Kvinnofrigörelsen uppfattas hos henne som en central del i ett individuellt frihetsideal. Den splittrade familjen i Beckmans roman är ett tecken på att samhället utvecklats åt fel håll.

I de tre romanexemplen från 90-talet, liksom även i Peter Pohls romaner, betonas den unga människans maktlöshet i relation till vuxnas maktutövning, en strukturell konstellation som tätt hängde samman med nedmonteringen av välfärdssamhället. Familjen framstår som upplöst. Inte i någon av nedslagsromanerna från 1991 återfinner läsaren kärnfamiljen mer än perifert, även om familjegemenskapen möjligen hägrar som ett ideal. Nodalpunkten *hem* var därmed inte längre tillvarons fasta utsiktspunkt mot världen utan har nertrötats i takt med att folkhemmet demonterades och välfärden rämnade. Kvinnlig frigörelse och självständiga kvinnor med alternativa livsval saknas i nedslagsromanerna från 1991. Att de unga kvinnorna skildras som särdeles utsatta sammanfaller föga överraskande med att folkhemmet nedmonterats och var i färd med att vittra sönder. Detta kan tyckas motsäga Mia Österlunds uppfattning om att det under detta decennium finns gott om flickmaktsflickor i ungdomslitteraturen, men någon motsättning mellan mina resultat och Österlunds slutsats om flickmaktsflickornas ökade antal finns inte.⁹³⁸ Båda tendenserna existerade sida vid sida inom ungdomslitteraturen i slutet av 1900-talet, men förekommer av flickmaktsflickan stärktes en bit in på 2000-talet. Det blir först då möjligt att skönja

⁹³⁸ Österlund, 1999, 2000 och 2005.

en eventuell diskursförskjutning.⁹³⁹ I mitt material är flickmaktflickan dock inte särskilt framträdande.

Folkhemsideologins betoning av allas rätt till utbildning återkommer på olika sätt i de romaner som analyserats i detta kapitel. Framförallt är det en grundläggande tematik i Hans Erik Engqvists romankvartett. I den retrospektiva romankvartetten läggs tonvikten vid utbildningens disciplinerande funktion liksom vid kunskap och bildning som emancipatoriska krafter i folkhemsideologins anda. Den dubbelexponering som sker när 50-talet gestaltas med 80-talets blick, fungerar ögonöppnande. I 90-talsromanerna är utbildning fortfarande klassbunden men den framställs inte nu längre, som jag visat, som hävstång för klassresor. I stället fungerar utbildning i ungdomslitteraturen som ett sätt att placera in de unga i det offentliga rummet inom ramen för ett nyliberalistiskt paradigm.

Folkhemsideologin karakteriseras av kollektivism och i ungdomslitteraturens framställning av folkhemsideologin framträder denna ofta i form av gemenskap och solidaritet. Med blicken riktad mot den förflutna folkhemsepoken, understryker Engqvist i sina romaner det politiska gräsrotsarbetets betydelse för både individen och samhället. På liknande sätt fäster Wikander i *Vi kan börja nu, Johanna!* uppmärksamheten vid samhällets omsorg om människor och människors ansvar för samhället genom politisk aktivitet, båda reminiscenser av den bärande kollektivism som varit folkhemsideologins signum.

Under 90-talet är folkhemmet som ledmotiv i ungdomslitteraturen ersatt av en pessimistisk mörk realism, där människors lika värde ifrågasätts genom våld och sexism. Samtidigt utlöstes en kraftig retrospektiv våg som resulterade i bilder av folkhemmet, där både smickrande och mindre smickrande aspekter tonade fram. Nedmonteringens tid var en brytningstid i ungdomslitteraturen. En kritik av individualismen växte fram i samhällsskildringen, men samtidigt hade kollektivismen svårt att ta plats. Folkhemmet inom ungdomslitteraturen framtonade som ett avslutat kapitel vid samma tid som skiftet till 2000-talet inträffade.

⁹³⁹ Wistisen, 2017 (a) s. 248.

Kapitel 7. Folkhemsideologi i ungdomslitteraturen

I detta avslutande kapitel sammanfattar jag mina iakttagelser om ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs under 1900-talet. Jag redogör för hur denna diskurs förhåller sig till de aktuella tidsperiodernas föreställningar om folkhem. I denna kontext urskiljer jag några långa linjer och centrala perspektiv på folkhemmet i ungdomslitteraturen. Under tider av stark samhällsförändring framträder ungdomslitteraturen som diskursiv praktik genom att konturerna av ideologiska mönster och värderingar då skärps och det dialektiska förhållandet mellan text och olika former av kontext härigenom blir mer förnimbart. Slutligen följer några reflektioner angående särdrag i ungdomslitteraturens framställning av folkhemsideologin i relation till den förda socialdemokratiska folkhemspolitiken.

Min studie handlar om hur realistisk svensk ungdomslitteratur utgiven under 1900-talet gestaltat den svenska folkhemsideologin och det är den första inom ungdomslitteraturforskning som explicit och utförligt behandlat folkhem och folkhemsideologi i ett sådant långt perspektiv.

Underlaget för mina textanalyser har varit 70 titlar från slumpvis utvalda år under seklets samtliga decennier, från 1901 till 1991. Sammantaget ger urvalet romaner en bred bild av 1900-talets svenska ungdomslitteratur i relation till den långa förändringsperioden i svensk samhällsutveckling.

Nedslagsromanerna har alltså *inte* valts för att de uttryckligen belyser folkhem och folkhemsideologi, utan för att de ingår i en allmän ungdomslitterär utgivning ett givet år. De fördjupningar av ett eller flera författarskap som ingår i varje enskilt kapitel ägnas ungdomsromaner inom författarskap jag i olika avseenden uppfattat som väsentliga i sammanhanget, genom att innehålla en relevant tematik eller genom att positionera sig i relation till folkhem och folkhemsideologi. Eftersom folkhemsideologin sällan återfinns på texternas ytplan, utan snarare närvarar i dem som en underström eller underförstådda förgivettaganden, ger kapitlens fördjupningsavsnitt en möjlighet att komplettera förståelsen av hur folkhemsdiskursen kommer till uttryck i ungdomslitteraturen genom att analysera texter som på olika sätt relaterar till de frågeställningar som förknippas med denna. Folkhemsideologin etablerar exempelvis premisser för skildringar av relationer och värderingar, och kommer därför direkt och indirekt till uttryck genom motivval.

Den diskursanalytiska metoden har bidragit till att urskilja mönster och påvisa interdiskursivitet i ungdomslitteraturen. Urvalsmetoden menar jag har varit väsentlig för att urskilja de diskursförändringar som pågick inom

1900-talets ungdomslitteratur och därigenom dra nytta av den longitudinella studiens fördelar.

Härigenom blir även en karakteristik av det typiska för ungdomslitteratur som diskursiv praktik möjlig. Eftersom jag genomgående betraktar ungdomslitteraturen som en gränsöverskridande diskursiv praktik framträder dess påverkande och opinionsbildande effekter och bidrar till att öka insikten om dessa. Perspektivet fördjupar förståelsen för ungdomslitteraturens samhälleliga kontext och visar hur det generella sambandet mellan litteratur, idéer och politik verkar över tid. Studien tillhandahåller även ny empiri till en förändrad syn på seklets ungdomslitteratur.

Eftersom jag använder begreppet ungdomslitteratur för att beteckna all litteratur som riktar sig till läsare oavsett kön, i åldern 12–18 år kan jag tydligare blottlägga kontinuiteter och diskontinuiteter i ungdomslitteraturens bilder av makt och förhandlingar om denna i relation till faktorer som ålder, klass, kön och etnicitet. Därigenom har det varit möjligt att visa hur samspelet mellan individuella, institutionella och strukturella nivåer för att konstituera makt och förtryck framförs i ungdomslitteratur.

Utgångspunkten i Norman Faircloughs kritiska diskursanalys har fått mig att skärskåda förment självklara företeelser med nya ögon, vilket vidgat min förståelse för hur litteraturens ideologiska dimensioner kommer till uttryck i skönlitteratur. Genom denna ansats lyckas studien till exempel visa hur ungdomslitteraturen förändrar sitt förhållningssätt till utbildning och hur en könskodad och klassberoende uppfattning om utbildning periodvis dominerat i ungdomslitteraturen.

Metoden konkretiseras i analysarbetet med stöd av att Ernesto Laclau och Chantal Mouffes begrepp *nodalpunkt* och *flytande signifikant*. Dessa begrepp används som analysverktyg för att upptäcka förändringar i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Nodalpunkterna *hem* och *utbildning* ingår där som bärande inslag i den folkhemsideologiska diskursen. De fylls inom fiktionen med innehåll från en rad flytande signifikanter, vilkas innebörder förändras från tid till annan under hela seklet. I studien har sju flytande signifikanter identifieras, nämligen *bostad*, *familj*, *kvinnans frigörelse*, *den nationella frågan*, *bildning*, *arbete* och *demokrati*.

Bland dessa flytande signifikanter utmärker sig särskilt kvinnans frigörelse som ett led i ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs. Detta kan te sig paradoxalt eftersom den historiska verklighetens folkhem i hög grad framtonat som ett manligt projekt, befolkat av män i positionerna som hövdingar och ledare. Trots att folkhemsideologin formuleras inom ramen för patriarkala strukturer löper i ungdomslitteraturen en strävan efter kvinnors

emancipation som en röd tråd genom decennierna och formar villkoren för hem och familj, patriarkat och könsmaktsordning.

Vidare skiftar synen på nationen och den nationella gemenskapen under loppet av seklet, vilket kommer till uttryck till exempel i uppfattningar om emigration och immigration. I den nationella föreställningsvärlden om folkhemmet är en ofta förekommande uppfattning att Sverige varit ett homogent land. I ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs betonas dock inte denna homogenitet i så hög grad under seklet att den kan anses vara en nodalpunkt. I stället har jag inkluderat detta tecken inom den flytande signifikanten *den nationella frågan*. Därmed inte sagt att det homogena landet inte existerar i ungdomslitteraturen, snarare är uppfattningen om det homogena landet så normaliserad att den tenderar att förbli en osynlig aspekt inom ungdomslitteraturen under större delen av seklet. Detta förhållande blir i studien synligt tack vare det longitudinella perspektivet kombinerat med mitt analytiska angreppssätt.

Den analytiska verktygslådan kompletteras av modernitetens fyra starka utvecklingstendenser, formulerade av Torsten Pettersson som: industrialisering, demokratisering, sekularisering och subjektifiering. Med stöd av dessa fyra utvecklingstendenser kan seklets samhällsutveckling komprimeras, vilket är ett nödvändigt komplement till den diskursanalytiska ingången för att urskilja sambandet mellan idéer, politik och litteratur.

Frågor om makt och förtryck i ungdomslitteratur kan penetreras utifrån olika perspektiv och aspekter. Här har Roberta Seelinger Trites teoretiska bidrag om ungdomslitteraturens underliggande syn på ungdomars anpassning och mognad till vuxenlivet varit vägvinnande, liksom de studier där hon påvisat hur idéer och strömningar i samhället, som till exempel feminismen, påverkar ungdomslitterära framställningar. Även Beverly Skeggs tillhör de teoretiker som haft inflytande över mitt sätt att förstå ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Hennes begrepp *respektabilitet* har bidragit till att öppna texterna analytiskt och därigenom möjliggöra en ökad förståelse för hur ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs kommer till uttryck. Den grundläggande analysmodell som jag inledningsvis skapade och sedan vid behov anpassat efter aktuella tidpunkter och betydelsefulla händelser, har visat sig vara ändamålsenlig för att urskilja folkhemsdiskursens förändringar i ungdomslitteraturen. Det existerar ju inte enbart *en* historia, eller en enda utvecklingsprocess, utan ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs består av många sammanvävda trådar.

Studiens startpunkt är förlagd till den tid då kampen för allmän och lika rösträtt stod på dagordningen, och den fortsätter över den tid, då demokra-

tin konsoliderades och avståndet mellan klasser samt mellan män och kvinnor steg för steg minskade. Slutligen når den, under seklets sista tjugofem år, den tid då den ideologiska vindkantringen genom nyliberalismen med växande styrka inom en rad områden, utmanar den socialdemokratiska folkhemsideologin. Det svenska folkhemmet vittrar vid denna tid formligen alltmer sönder. Den nationella frågan framträder både inledningsvis och avslutningsvis, som central under seklets lopp. Inte minst står den i brännpunkten vid kriser som unionsupplösningen 1905 och, framförallt, i samband med de två världskrigen.

En såväl enkel som komplex och ibland mångtydig bild av samhällsutvecklingen framträder i ungdomslitteraturen. Folkhemsperioden 1932–1976 dominerar i detta arbete, men omgärdas av decennierna före och efter folkhemsepoken. Berättelserna om det svenska folkhemmet som det manifesteras i seklets ungdomsromaner utgör inte en enda samstämmig berättelse utan flera mer eller mindre divergerande berättelser. Min studie visar att folkhem och folkhemsideologi främst kom till uttryck i ungdomslitteraturen under folkhemsbyggets stora tid, alltså de tre decennierna från 50-talet till och med 70-talet, men även under det tidiga 80-talet.

Med folkhemsideologin som utgångspunkt

En del av modernitetens uttryck i Sverige formades med stöd i folkhemspolitik. Det svenska folkhemmet vilade på en samförståndsanda som upprättats inom nationen, vilken innebar samarbete över klass- och partigränser, mellan företag och fackföreningar. En väsentlig faktor för folkhemsmodellen var redan inledningsvis under 30-talet en politik för full sysselsättning med hjälp av en omfattande offentlig sektor samt en allmän välfärdspolitik. Folkhemsideologin inkluderade ett välfärdsprojekt med jämlikhet genom minskade klassklyftor som mål. När den socialdemokratiska folkhemspolitiken efter andra världskrigets slut implementerades genom ekonomiska och politiska förändringar märktes det i ungdomslitteraturen. Nu inträdde nämligen även ungdomar från arbetarklassen i ungdomsromanen i större utsträckning än tidigare. Den snabba förändring som blir påtaglig i ungdomslitteraturens beskrivning av samhället under 50-talet tar sedan ett steg tillbaka under 60-talets inledning för att därefter, från mitten av 60-talet, återigen förstärkas.

Den svenska folkhemspolitiken ifrågasattes vid mitten av 60-talet av den nya vänstern som riktade kritik mot den socialdemokratiska folkhemspolitikens samförståndsanda och de korporativistiska inslag som, enligt kritiken, undergrävde demokratin. Även kampen för kvinnors frigörelse fick förny-

ad fart i slutet av 60-talet. Under engagemangets decennium, från 1965 till 1975, anlades så i ungdomslitteraturen en rad kritiska perspektiv på folkhem och könsmaktsordning. Under detta decennium var folkhemsideologins hegemoni kraftigt ifrågasatt från vänster. Därmed förlorade den sin hegemoniska ställning och från mitten av 70-talet fick nyliberalismen vind i seglen och folkhemsepoken gick mot sitt slut. Välfärdsprojektet bromsades in eller upphörde. Segregationen inom det svenska samhället sköt i stället fart under de avslutande decennierna av 1900-talet.

För att göra den ovan skisserade utvecklingen överblickbar, har jag behandlat folkhemspolitikens utveckling utifrån en indelning i fyra perioder. Den första perioden, benämnd *Striden om folkhemmet*, sträcker sig från förra sekelskiftet fram till några år efter Per Albin Hanssons folkhemstal 1928 och utgör stommen i kapitel 3. Kapitlet kan ses som en form av bakgrundskapitel. Tiden präglades av kampen för demokrati genom allmän och lika rösträtt och av första världskriget. Redan tidigt fanns en ungdomslitteratur med fragment av drömmar och förhoppningar om ett bättre samhälle. Drömmen om ett annat samhälle, om "framtidsstaten", kan vid en första anblick uppfattas som blygsamt representerad i ungdomslitteraturen, men vid beaktande av den knappt tilltagna utgivningen av svensk ungdomslitteratur under sagda period, kan man ändå konstatera att det under 20-talet inträffade en markant förändring. Drömmar om ett bättre samhälle med drag som pekar framåt mot tanken på ett kommande folkhem, är i mitt material från denna tid knutna till den humanistiska bildningsoptimism som utgör en betydelsefull resonansbotten i det tidiga 1900-talets idédebatt.

Den andra period jag urskiljer i min undersökning ingår i kapitel 4, *Genombrottets tid* 1930–1945. I ungdomslitteraturen från 30-talet var kampen om ungdomars tankemönster och värderingar framträdande. Under perioden återfanns såväl ett traditionellt konservativt synsätt som ett bejakande av de pågående samhällsförändringarna. Att konkurrerande diskurser tog plats i materialet var förväntat, eftersom tiden var omvälvande och inrymde flera snabba förvandlingar av samhället och politiska konflikter.

I den folkhemspolitik som utformades inom socialdemokratien under Per Albin Hanssons ledning, var den nationella gemenskapen väsentlig. Särskilt under andra världskriget blev den nationella frågan central, eftersom den nationella sammanhållningen i skarpt läge var betydelsefull för strävandena att hålla Sverige utanför kriget. Med freden 1945 inträdde så den glansfulla folkhemsepokens decennier, mellan 1946 och 1975. Denna tredje period benämner jag *Genomförandets tid* och denna utgör avhandlingens femte kapitel. Det var en omvälvande period då krafterna bakom välfärdssamhället sökte

konsolidera en folkhemsidyll. Perioden innefattar två avgränsade delar: tiden från 50-talet fram till 1964 kan betraktas som en höjdpunkt beträffande ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Den andra delen omfattar det jag i Svedjedals efterföljd kallar *engagemangets decennium* mellan 1965–1975. Det var en period präglad av politiskt engagemang. Under dessa expansiva folkhemsdecennier uttrycker ungdomslitteraturen, som min analys visat, nationell samhörighet genom skisserna av hemmet i det homogena landet för att senare under engagemangets decennium blottlägga några av folkhemmets sprickor. Under engagemangets decennium uttrycks kritik mot den förda folkhemspolitikerna från den nya vänsterrörelsen. Den kom till uttryck också i ungdomslitteraturen.

I kapitel 6 behandlas den avslutande fjärde perioden, *Nedmonteringens tid* 1976–1999, då nyliberalismen fick ett allt större inflytande och folkhemsbygget vittrade sönder. Samtidigt som nedmonteringen av folkhemsbygget inledes, blickade ungdomslitteraturen alltmer bakåt i tiden. Under 80-talet blev historiska återblickar nödvändiga för att förstå nuet. Perioden karakteriseras därför av en rad retrospektiva romaner.

Under seklets sista decennium, 90-talet, utformades i ungdomslitteraturens samhällskontext en skarp samhällskritisk fåra, där en litterär gestaltning av den splittrade familjen och nationen parades ihop med ett förhållande av individualismen. Två huvuddrag framstår under de avslutande decennierna som tydligt folkhemsrelaterade. Det första är det retrospektiva grepp som i fiktionen konfronterar två tider, nämligen den folkhemsideologiska som nu betraktas i backspeglarna och som polariseras mot den nyliberalt dikterade samtidsdiskursen, och det andra är de övergreppsskildringar jag finner vara avhängiga av folkhemmets nedmontering och värdeerosion.

Under hela seklet förhöll sig ungdomslitteraturen således på ett eller annat sätt till folkhemsdiskursen. Genom att anlägga detta perspektiv på ungdomsromanen i slutet av seklet föreslår jag att folkhemsideologin fortsättningsvis under denna period ses som en relevant måttstock, en probersten mot vilken periodens ungdomsroman tar spjärn. 1900-talets ungdomslitterära utgivning kan därmed läsas och förstås längs en lång historisk linje som relaterar den till uppkomsten, realiseringen och nedmonteringen av en folkhemsideologi. Detta nya sätt att betrakta seklets ungdomsromaner har jag funnit givande. Att luckra upp gängse sätt att läsa ungdomslitteraturen vid en för seklet sen startpunkt har därtill visat sig blottlägga en helt ny syn på kontinuiteter och avbrott i seklets litteratur riktad till unga.

En karakteristik av innebörden i begreppet folkhem är givetvis grundläggande för denna studie. Begreppet är mångfacetterat och har under åren

haft delvis skiftande innebörder. Jag har valt att arbeta med en definition som tar fasta på den blandekonomiska samhällsutveckling som med en samförståndsanda samhällsklasser emellan pågår under perioden 1930 till 1975 för att minimera sociala orättvisor, minska klassklyftor samt andra sociala och ekonomiska skillnader. Detta folkhem grundas i uppfattningen om alla människors lika värde. Jag hanterar begreppet folkhemsideologi utifrån uppfattningen om hur dess grundläggande kollektivistiska världsbild kommer till uttryck i en normativ och en deskriptiv nivå, där nationell gemenskap och social omsorg är centrala komponenter. Härvidlag utgår jag från Fredrika Lagergrens analys av folkhemsideologin. I Lagergrens anda uppfattar jag folkhemsideologin som i grunden kollektivistisk. En kollektivistisk världsuppfattning har i analysarbetet fungerat som en fundamental vattendelare för att kunna avtäcka romanernas ideologiska utgångspunkter, värderingar och tankemönster. Men inte heller kollektivismen är entydig. Det är framför allt inte självskrivet att en roman med kollektivistisk världsuppfattning har en socialdemokratisk folkhemsideologisk utgångspunkt. Kollektivism återfinns inom vitt skilda kontexter från religiösa till fascistiska och nazistiska rörelser. För att kunna ingå i en folkhemsideologisk diskurs krävs därför att kollektivismen återfinns på både en deskriptiv nivå där individen ingår som en del i en gemenskap och där gemenskapen är överordnad det individuella, i solidaritet med nationen. På den andra normativa nivån återfinns en social samhällelig omsorg.

Vid sekelskiftet 1900 hade religionen starkt inflytande i samhället och flera av ungdomsromanerna från de inledande decennierna bär på en kollektivistisk världsbild förankrad i religion. Det gäller romaner som Ebba Norde-nadlers *Den gamla prästgården* (1901) och Karl Alfred Melins *Tjuvbandet i Dägerö skärgård* (1911). En kollektivistisk världsuppfattning förankrad i ett folkhemsideologiskt perspektiv gestaltas även i Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* (1921), men där är den enbart i viss grad förankrad i ett religiöst sammanhang. I Signe Lindegrens (pseud.) *Malin Burmans sommarferier* (1927), där fabriksarbeterskan Tyra drömmer om och arbetar för *framtidstaten*, framtonar en kollektivistisk världsuppfattning, men som helhet framstår romanen snarare som en individualistisk utvecklingsroman om protagonisten Malin Burman. Dessa exempel illustrerar hur komplexa de ideologiska grundvalarna i en roman kan vara.

Folkhemsideologin är bärare av en grundläggande optimistisk tilltro till samhällets, det kollektivitas, möjligheter att förbättra livet för människor överlag, i samförstånd och genom samarbete över klassgränser. I folkhemsideo-login betonades det svenska folkets och nationen Sveriges gemensamma in-

tressen som varande överordnade både klassens och den enskilda individens intressen. Inslag av svensk nationalism utvecklades så inom folkhemsideologin, särskilt i anslutning till andra världskriget, samtidigt som social omsorg genom reformer bidrog till välfärdsstatens utveckling.

Den kollektivistiska världsuppfattning man finner hos Hjalmar Wallander 1921 återkommer i ungdomslitteraturen först i och med 40-talet, något som visar sig redan 1941 i Erik Asklunds *Silverligan*. Under de egentliga folkhemsdecennierna förankras kollektivismen som jag visat alltmer i de romaner som explicit avhandlar arbetarrörelse och folkhemsideologi. I mitt material är det framförallt i Stig Malmbergs Hagmyrserie och Hans Erik Engqvists Bråval-lakvartett som folkhemets grundläggande kollektivism gestaltas. Värt att notera är att Engqvists romankvartett utkom först under seklets avslutande decennier, då samhället i högre grad än under folkhemsdecennierna präglades av individualism.

Som ett resultat av min studie kan jag konstatera att folkhemsideologins grundläggande kollektivistiska världsuppfattning inte har någon stark position inom ungdomslitteraturen eller i dess framställning av folkhemsideologi eller det svenska folkhemmet. I 1900-talets ungdomslitteratur löper en rörelse från kollektivism till individualism framåt under seklet och det sker i takt med tidens diskursförändringar. En individualistisk grundton dominerar i ungdomslitteraturen under i stort sett hela seklet, även i romaner där andra sidor av folkhemsideologin framträder, vilket jag med hjälp av mitt longitudinella angreppssätt visat. Därigenom har jag även påvisat att folkhemsideologins deskriptiva nivå, där individen formas under interaktion och i gemenskap med andra, inte särskilt ofta ges röst i ungdomslitteraturen.

Ungdomsbokens starka individualistiska inriktning kräver ett mer problematiserande resonemang. Den borgerliga romanen gav under tidigt 1800-tal uttryck för den framväxande medelklassens införlivande av gemensamma regler för uppförande, moral och familjeliv.⁹⁴⁰ Den europeiska ungdomsromanen utvecklades ur bildningsromanen där protagonisten mognar under intrigens förlopp för att slutligen vara beredd att ta klivet in i vuxenlivet. En snarlik genre är utvecklingsromanen, där protagonisten utvecklas och kommer till insikt inom något område. Båda dessa genrer är till sin karaktär individcentrerade. Bildningsromanen ingår i en romantisk tradition med en stark tilltro till individen, där ett optimistiskt slut bekräftar protagonistens inträde i vuxenlivet. Flertalet av de ungdomslitterära romaner som gestaltar klassresenärer, bottnar i mönster som hämtats från bildningsromanen.

⁹⁴⁰ David Gedin, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundratalet*, Stockholm/Stehag: Symposion 2004 s. 218 ff. /Diss. Stockholm/

En fördjupad genreanalys av ungdomslitteratur, skulle möjligen kunna visa att ungdomslitteraturen som sådan är individualistisk till sin karaktär. Trites menar dock att det finns en väsentlig skillnad mellan bildningsromanen och utvecklingsromanen där den senare genren i sig rymmer mönster för social kritik och att detta är en bärande skillnad mellan de två genererna.⁹⁴¹ En fördjupad genreanalys och ett genreteoretiskt perspektiv på ungdomslitteratur i relation till bildnings- och utvecklingsromangenrerna vore en angelägen forskningsuppgift som dock ligger utanför detta avhandlingsprojekt.

Den normativa nivån betonas inom den kollektivistiska världsbilden i ungdomslitteraturens folkhemsideologiska föreställningar. Folkhemsideologin utmärks på denna nivå av nationell gemenskap och social omsorg. Folkhempolitiken handlar i hög grad om den reformering av samhället som pågått från mitten av seklet, något som i ungdomslitteraturen gärna gestaltas genom en atmosfär av trygg Bullerbykänsla. Den trygga atmosfären vilar gärna på en aktiv omsorgsgivande kvinna som fallet är med farmodern i *Cannie Möllers Tiga är guld* (1991). Denna äldre aktiva omsorgsgivande kvinna dyker upp redan i det tidiga 1900-talets ungdomslitteratur, exempelvis i farmodersgestalten i Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården* (1901). Spår av denna omsorgsgivande kvinna återfinns under loppet av hela seklet, senare till exempel i Gunnel Beckmans *Försök att förstå* (1971). Dessa omsorgsgivande kvinnor tillhör framförallt en äldre generation av farmödrar och mormödrar, snarare än mödrar.

Välfärdssamhället kan omnämnas i förbifarten, som till exempel i Beckmans *Att trösta Fanny* (1981). De enstaka exemplen på reformer som omnämns i ungdomslitteraturen härrör till familjesfärens områden som bostadspolitik och barnbidrag, som fallet är i Martha Sandwall-Bergströms Oskarssons-serie. Just bostadsfrågan konkretiserade folkhempolitiken i flera av efterkrigsromanerna, med exempel från storstaden Stockholm, där 30-talets barnrikehus, 50-talets ABC-städer och 70-talets miljonprogramsområden förekommer. Nedan mejslar jag mer ingående fram hur folkhem och folkhemsideologi tagit sig ytterligare uttryck och gestaltats i ungdomslitteratur under 1900-talet.

Folkhemmet, moderniteten och ungdomslitteraturen

Det svenska folkhemmet är ett omfattande samhällsprojekt under modernitetens 1900-tal, avgränsat till tiden mellan 1932 och 1975. Stora delar av

⁹⁴¹ Trites, 2000 s. 9 ff.

samhällsstrukturen berörs. Modernitetens fyra utvecklingstendenser: industrialisering, demokratisering, sekularisering och subjektifiering bidrar till att strukturera analysen av ungdomslitteraturens folkhem, i de fall de kombineras med de tidigare nämnda nodalpunkterna *hem* och *utbildning*. I det följande belyser jag några centrala aspekter av dessa modernitetens uttryck i ungdomslitteraturen, för att därefter redovisa de resultat jag kommit fram till angående nodalpunkterna *hem* och *utbildning* tillsammans med de sju flytande signifikanterna *bostad*, *familj*, *kvinnans frigörelse*, *den nationella frågan*, *bildning*, *arbete* och *demokrati*.

Under första delen av 1900-talet framträder *den industriella samhällsomsvandlingen* i ungdomslitteraturen i form av accelererande urbanisering, i enskilda ungdomsromaner även manifesterad genom tidens moderna fabriksarbete. I ungdomslitteraturen finns, som jag visat, en ambivalent inställning till moderniteten genom ett uttalat civilisationskritiskt perspektiv, ofta gestaltat genom dikotomin stad-land.

Även den tekniska utvecklingen under 1900-talet ingick i den samhällsomsvandling som var för handen. Det är modernitetens hårda sida som uttrycks, ibland genom detaljrika skildringar av storstadens tekniska landvinningar som fallet är i Stig Malmbergs romaner. I *Kär i Tommy* (1958) är det pulserande storstadslivet en motor för intrigen, med nymodigheter som rulltrappor och tunnelbana. Även i 70-talets Hagmyrsserie återfinns tekniska och kommersiella landvinningar som griper in i vardagen bland köpcentra, nymodiga bostadsområden och kommunikationer. I såväl Astrid Lindgrens Kati-böcker som Martha Sandwall-Bergströms Oskarssons-böcker från 50-talet lockar varuhusets ljus och överdåd. Det var även i 50-talets ungdomslitteratur som bilar och motorcyklars symbolvärde tydligt markerades, antingen som attribut till farliga förförare eller som potentiellt frihetsskapande. Det är ingen slump, menar jag, att dessa symboler gestaltas särskilt intensivt under folkhemsdecennierna, då de tillsammans bildade den fond av framtidsoptimism och utveckling som kännetecknade folkhemsperioden.

Demokratisering, den andra av modernitetens utvecklingstendenser, inkluderar folkhemsideologins grundläggande människosyn om alla människors lika värde, vilket ligger till grund för centrala områden som rösträtt och utbildning för alla. Även folkhemsideologins karakteristiska samförståndsanda ingår i denna demokratiseringssträvan. En väsentlig ståndpunkt i folkhemsideologin är som jag konstaterat, samarbetet över klassgränser för nationens bästa. Därför har det varit angeläget att i min studie belysa hur relationen mellan klasser framställts, både före, under och efter folkhemsprojektet.

I motsats till det kollektivistiska förhållningssätt folkhemsideologin förespråkar, färgas en majoritet av studiems romaner av *en individualistisk världsbild*. I texter från seklets inledning finns en individualistisk hållning i Emil Norlanders *Anderssonskans Kalle* (1901), Sigfrid Siwertz' *Mälarpirater* (1911) och Gustaf Lindwalls *Lättmatros Stadig* (1921). I de två förstnämnda kombineras en explicit uttryckt negativ hållning till underklassen med ett lika uttalat kvinnoförakt. I båda romanerna finns även en pojkdiskurs, där underklassens pojkar snarast gestaltas som odågor, därtill med kriminella böjelser. I *Mälarpirater* handlar denna hållning om att exponera underklassens opålitlighet. Den ljuger och är därför inte att lita på. Kampen för ett demokratiskt Sverige var en het fråga vid seklets inledning, då striden om allmän och lika rösträtt blev allt mer framträdande. De två här anförda ungdomsromanerna *Anderssonskans Kalle* och *Mälarpirater* var på sitt sätt involverade i denna debatt, i vilken argumentationen mot en allmän och lika rösträtt bland annat ifrågasatte arbetarnas förmåga till ansvarstagande.

Den individualistiska världsbild som återfinns i Lindwalls båda romaner *Lättmatros Stadig* (1921) och *Bc i Tyska* (1931), präglas av ett framväxande medelklassideal, med inslag av disciplinering och kontroll. Där formuleras en misstro mot en okontrollerbar och odisciplinerad potentiellt farlig underklass, särskilt i relation till alkoholmissbruk. Den individualistiskt präglade *Flickorna på Solhaga* (1931) av Alva Krondal (pseud.) uttrycker ett avståndstagande från samtidens underklass som varande ohederlig.

I romanerna med en individualistisk världsuppfattning utgivna före 40-talet, framtonade arbetarklassen i olika hög grad som hotfull eller underlägsen och romanpersoner från arbetarklassen gestaltades inte sällan som en annan, sämre sorts människor. Det utvecklades alltså inom ungdomslitteraturen en förgivettagen beskrivning av hur män och kvinnor från arbetarklassen egentligen var. Arbetarklassens pojkar knöts dessutom ofta till ungdomskriminalitet. Romanerna ger uttryck för en konservativ strömning i kampen om demokratin och underblåste rädslan för en hotfull arbetarklass. Studiens texter indikerar att motståndet mot folkhemsideologins tonvikt vid demokrati och människors lika värde på detta sätt var intensiv i ungdomslitteraturen ännu vid 30-talets inledning. I litteraturen från 90-talet uttrycker ungdomslitteraturens kritiska röst ett ifrågasättande av samhällets syn på människors olika värde.

Under 1900-talet är det framför allt ungdomar ur över- och medelklass som befolkar ungdomslitteraturen. Samtidigt, innebär tiden efter andra världskriget en viss förändring av protagonistens klasstillhörighet genom att fler huvudpersoner från arbetarskikt tillkommer. Överklassen är i mitt

material inte särskilt markerad, varken före eller efter 1945. Den framträder i Elisabeth Kuylenstierna-Wensters romaner om Monika och Doris från 20-talet, där mormodern är friherrinna, liksom i Lindegrens *Malin Burmans sommarferie*. Nära hälften av de titlar jag studerat utspelar sig inom medelklassen och många av dessa romaner inom vad som kan betraktas som bildad medelklass. Av dessa 23 titlar är 19 romaner skrivna av kvinnliga författare och flera av protagonisterna är unga kvinnor. Av de 21 titlar som förankras i arbetarklass är tre tillkomna före andra världskriget, vilket indikerar den genomgripande förändring som inträffade i den ungdomslitterära fåran under efterkrigstiden.

Bilden av den farliga underklassen levde som konstaterats vidare som en underström i ungdomslitteraturen under hela 1900-talet för att vid sekelslutet framförallt återfinnas i ungdomslitteratur präglad av urban storstadsmiljö. Ungdomslitteraturens bild av den farliga underklassen är frapperande. Den återfinns särskilt i de romaner som markerar ett tydligt avståndstagande från folkhemsidéologins kollektivistiska världsbild och sociala omsorg. Det jag på så sätt lyckats visa, är att en klassbunden motdiskurs mot folkhem och folkhemsidéologi var närvarande i ungdomslitteraturen genom hela 1900-talet.

Den folkhemsidéologiska samförståndsandan manifesterades inte på något markerat sätt i ungdomslitteraturens folkhemsidéologiska föreställningar. Däremot kritiserades den från vänster under engagemangets decennium 1965–1975 som till exempel i Stig Malmbergs Hagmyrserie. I skildringen återkommer protagonisten Nalle gång efter annan till att det fackliga arbetet genomsyras av överenskommelser mellan facket och arbetsgivaren utan att några fackliga diskussioner eller regelrätta förhandlingar förekommer. Folkhemsidéologins klassamarbete ifrågasätts och serien uttrycker därigenom en bristande tilltro till folkhemspolitiken.

Klasskillnader är föga oväntat närvarande i texterna under hela seklet. De uttrycks dock väsensskilt beroende på om romanens grundläggande världsuppfattning är kollektivistisk eller individualistisk. Skillnader mellan samhällsklasser uttrycks dessutom mer explicit i ungdomslitteraturen under de tidsperioder som omringar folkhemseran 1950–1975. Under perioden 1950–1965 är klassgränser och klasskillnader tillsynes upplösta men kommer ändå, vid närmare läsning, till uttryck genom de bilder som tecknas av livsstil, kulturella uttryck och status. Social och ekonomisk ojämlikhet uttrycks däremot inte lika explicit som under de omkringliggande tidsperioderna. I tiden för engagemangets decennium 1965–1975 gestaltades klasskillnader uttryckligen genom den politiska aktivism och politiska medvetenhet som formulerades.

Vidare reflekterades *sekulariseringsprocessen* i ungdomslitteraturen under hela seklet. Sekelskiftet 1900 dominerades ännu av from religiositet, där förtröstan och förnöjsamhet framstod som samhällseliga ideal. *Sekulariseringen* utmanade emellertid successivt religionens framskjutna plats. Även inom en religiöst förankrad världsbild var det kollektiva, som jag tidigare framhållit, ett betydelsefullt inslag. Kyrkans succesivt minskade inflytande bidrog till att individualismen förstärktes och till en ökad vikt vid identitetsfrågor och ett individuellt perspektiv. Skillnaden mellan före och efter andra världskriget är iögonfallande. Kyrkan representerar överheten i romaner från det tidiga 1900-talet som Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården* (1901) och Karl Alfred Melins *I Dägerö skärgård* (1911). I Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till*, agerar kyrkoherden inflytelserik herre, liksom i Hans Erik Engqvists retrospektiva romankvartett som utspelar sig i slutet av 40-talet och början av 50-talet, där prästen i Bråberga representerar samhällets maktbärande överhet. Som mina analyser av detta material visar, försvinner hänvisningarna till religion alltmer under 30-talet från den ungdomslitteratur som ingår i det allmänna litterära kretsloppet, för att leva vidare i den ungdomslitterära utgivningen inom det religiösa litterära kretsloppet. Det åttiåriga tidsspännet mellan Nordenadlers *Den gamla prästgården* (1901), där handlingsförloppet är förlagt till just prästgården, och Wikanders *Vi kan börja nu Johanna!* (1981), där protagonisten inte är döpt och fadern lämnat statskyrkan, får exemplifiera hur 1900-talets sekulariseringsprocess förändrade ungdomslitteraturens bilder av maktpersoner och institutioner, liksom hur ungdomslitteraturens framställning av makt och förtryck kommunicerades. Genom den grupp nya svenskar som i växande skala kom till Sverige under 90-talet, ökade antalet bekännare av annan trosuppfattning än den lutherska protestantismen, vilket bidrog till att aktualisera sekulariseringsprocessen på nytt.

Särskilt under den andra hälften av 1900-talet tar modernitetens fjärde utvecklingstendens, *subjektifieringen*, fart i ungdomslitteraturen. Ett av de mer framträdande dragen i den snabba samhällsförändring som pågick under hela 1900-talet är vad jag kallat tillvarons medialisering. Subjektifieringen handlade inte enbart om tillvarons medialisering, utan även om vardagslivets estetisering, konsumtionssamhällets framväxt och en tilltagande kroppskultur. Dessa vardagslivets politikområden problematiserades i ungdomslitterära texter under andra hälften av seklet och jag relaterar dem till det svenska folkhemmet och folkhemsideologin. I begreppet tillvarons medialisering inkluderar jag både tekniska och massmediala fenomen som radio, tv och datorer, liksom konstnärliga uttrycksformer. Uttrycket "vardags-

livets estetisering” avser en strävan efter att upplösa gränsen mellan konst och vardagsliv, där konsten kan finnas överallt och vara vad som helst, men också flödet av bilder som nu genomsyrade samhället. Redan i nedslagsromanen *Flickorna på Solhaga* (1931) riktade Axel Kerfve skarp kritik mot veckotidningspressens förytligande reportage. Åke Holmberg drev hejdlöst med veckotidningspressen i romanen *Gritt, flickan som ägde en van Gogh* (1947).

Gestaltningen av samhällets medialisering förändrades under efterkrigstiden till att alltmer bli ett uttryck för folkhemmets optimistiska framtidstro. Efter krigsslutet och under 50-talet hamnade journalister, veckotidningspress och nyhetsreportrar i rampljuset. Detta tog sig uttryck också i hänvisningar till andra medier eller medietexter. I 50-talets yrkesromaner underströks journalistyrket som åtråvärt för medelklassungdomar, exempelvis i Gustaf-Adolf Nilssons *Reporter Ragge* (1951) och Nan Ingers *Möte med verkligheten* (1955). Under 60-talet ökade förekomsten av film, foto och fotografering i ungdomslitteraturens yrkesskildringar, med titlar som Hans-Eric Hellbergs *Ung man med kamera* (1962) och Harry Kullmans *Mannen från mörkrummet* (1963). Arbetarpojken Henry i Kullmans *Den tomma staden* (1961) arbetar som allt-i-allo på en ”filmbyrå”.

De nya medierna öppnar en ny arbetsmarknad för ungdomslitteraturens medelklass- och arbetarpojkar. Under *Genomförandets tid* fick medialisering även betydelse för folkbildningen. Ett exempel på detta finns i Hans Erik Engqvists romankvartett, där radions folkbildande betydelse tecknas. Det som under 60-talet framstod som uttryck för en optimistisk framtidstro i folkhemmet, förvandlades under 90-talet till något hotfullt. En av de företeelser Peter Pohl kritiserar i romanen *Man kan inte säga allt* (1999) var just att unga människor drabbades av mediernas allt starkare påverkan på samhället. Min studie visar därmed att framställningen av vardagslivets och samhällets medialisering i ungdomsromanerna efter andra världskriget innebar en förskjutning av ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs.

Nationen och den nationella frågan framträder under seklet som en väsentlig flytande signifikant i ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs med skiftande innebörd under seklets gång. Ungdomsromanen blev ofrånkomligt en seismograf som registrerade dessa rörelser, särskilt vad gäller den nationella diskursen. Dess betydelse ökar regelmässigt i styrka i samband med kraftiga samhällsförändringar. I förra sekelskiftets Sverige var nationalism och den nationella frågan aktuella på bred front och ungdomslitteraturen användes som ett instrument för att stärka den nationella samhörighetskänslan och därmed nationen. Den hegemoniska nationalism som

utvecklades karakteriserades av tanken på en överordnad nationell gemenskap, trots samhällets betydande klassklyftor och sociala spänningar. Runt sekelskiftet 1900 ledsagades den nationella gemenskapen gärna av trångsynt chauvinism och militarism. Inom ungdomslitteraturen kombinerades nationalismen med en upphöjelse av en manlighet där mod, beslutsamhet och handling poängterades och där fadern var given som familjens överhuvud. Konstellationen återkom i vildmarksskildringar, sjöäventyr och scoutberättelser. Diskursen förändrades efter första världskriget, då nationalstatens formering inte längre stod högst på samhällets dagordning.

Nationsbyggandet påverkade i sin tur till exempel diskursen om emigration. I *Nils Holgerssons underbara resa i Sverige* pläderade Lagerlöf mot emigration, medan denna efter första världskriget inlemmades som ett individualistiskt framtidsalternativ i så olika skildringar som Gustaf Lindwalls *Lättmatros Stadig* och Elisabeth Kuylenstierna–Wensters romaner om Monika och Doris.

Vid 40-talets inträde var världskriget ett faktum. Den socialdemokratiska folkhemspolitikerna innebar under beredskapsåren allmän uppslutning runt nationen. Sammanhållning för nationens bästa betonades inte minst i beredskapslitteraturen, men denna intar ingen framträdande plats i mitt material, då nedslagsromanerna utkom redan 1941. Utgivningen av ungdomslitteratur med beredskapsmotiv accelererade först en bit in på 40-talet. I romaner som Gustaf Lindwalls *Sven i hemvärnet* (1943) och Gunvor Gränströms *Pyttan gör beredskap* (1943) argumenterades för nationell sammanhållning över klassgränserna. Under 90-talet problematiserades och ifrågasattes åter frågan om nationell gemenskap och identitet. I romanerna från undersökningens avslutande decennium skedde en gradvis förändring av bilden av det homogena landet som omvandlades till ett heterogent multikulturellt samhälle, där även utrikes födda svenskar efterhand synliggjordes i ungdomslitteraturen.

Nodalpunkten *hem* fylldes genom den nationella frågan med skiftande innebörder under hela 1900-talet i betydligt högre grad än vad som i förstone tycktes vara för handen. Ungdomslitteraturens folkhemsframställning påverkades därigenom i riktning mot en nationell gemenskap där klassgränser knappt är skönjbara och där utrikes födda svenskar näst intill osynliggjordes i 1900-talets ungdomslitterära folkhemsdiskurs. Även den flytande signifikanten *bostad* är central för förskjutningar inom nodalpunkten *hem*. Avhandlingens textexempel ger flera prov på hur bostadsfrågan efter hand bidrog till att ge folkhemsdiskursen i ungdomslitteraturen ett innehåll. Trångboddhet och förfall i Stockholms gamla bostadsområden beskrevs ingående i fle-

ra av texterna, liksom förhållandena i förortsmiljöernas bostäder i det sena 1900-talets textexempel.

En kraftfull inverkan på nodalpunkten hem utövades av familjen. Denna flytande signifikant bidrog till förändringar inom ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs och diskursiva skiljelinjer och förändringar kan skönjas under hela seklet. Familjen är det borgerliga samhällets minsta organisatoriska enhet. Den liberala kärnfamiljen, med en fader som familjeförsörjare och en hemmavarande moder med ansvar för barnuppfostran och hushåll utgjorde det borgerliga samhällets stabila centrum när 1900-talet inleddes och ett normerande ideal under en stor del av seklet. I det undersökta materialet lever ungefär hälften av protagonisterna i heterogena kärnfamiljer. Den ideala kärnfamiljen framstår dock som en sällsynt storhet i de titlar jag undersökt, samtidigt som tanken på eller drömmen om den, ständigt tycks närvara. Av något skäl är en eller båda föräldrarna frånvarande i flertalet av de studerade titlarna. En anledning kan vara att föräldrarnas frånvaro är nödvändiga för intrigen och det fortsatta händelseförloppet. Men samtidigt bidrar föräldrarnas frånvaro aktivt till de diskursiva förändringarna.

I Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården* från 1901 lever fortfarande "storfamiljen", där farmodern tar hand om de föräldralösa flickorna, den moderlösa kusinen och andra släktingar. Protagonister med döda föräldrar förekommer i mitt material framförallt i över- och medelklassfamiljer, exempelvis de föräldralösa flickorna i Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården* liksom pojkarna i Sigfrid Siwertz' *Mälarpirater*. I Elisabeth Kuylenstierna-Wensters romankvartett från 20-talet om Monika och Doris gestaltas två kontrasterande familjer: dels en högreståndsfamilj, där föräldrarna lämnar sin dotter för att utforska världen, dels arbetarhemmet med den utslitne, sjuklige fadern som i slutromanen avlider. Färre döda föräldrar skildras i ungdomslitteraturen under tiden efter kriget, men förekommer i urvalet från 1951 där Henry i Kullmans *Den tomma staden* är föräldralös. Från de två avslutande decenniernas urval förekommer de endast i Maria Gripes *Agnes Cecilia – en sällsam historia* (1981).

I mitt material är det faktiskt först under 50-talet och framförallt under det tidiga 60-talet som den liberala kärnfamiljen verkligen gestaltades i ungdomslitteraturen. Just tilltron till familjen präglade, som jag visat, ungdomslitteraturen under 50-talet och framförallt under tidigt 60-tal. Detta var en tid när folket i Sverige i gemen fick en betydligt bättre ekonomisk situation än tidigare: ett mer jämlikt samhälle växte fram, där även arbetarhemmet likt medelklasshemmet kunde ha råd med en hemmafru.

Skildringar som gestaltar kärnfamiljen från dessa decennier skiljer sig

åt. I både Maj-Stina Borgs *Tveksam upptakt* (1951) och Ann Mari Falks *Vår vän Mica* (1961) beskrivs dessa liberala kärnfamiljers hem som kvävande. I romaner som Gunnel Beckmans *Unga fröken Tova* (1961) och i Inger Brattströms *Upplysningar om den försvunna* (1961) framtonar kärnfamiljen mer som ideal. I dessa fyra titlar handlar det om medelklasshem med hemmafruar. I Martha Sandwall-Bergströms Oskarssons-trilogi från 50-talet, brottas protagonisten Majken i sista delen med sin sysslolösa hemmafrutillvaro.

Efter 1965 förändrades framställningen av föräldrar och familj markant. I två av romanerna bor protagonisten inte längre hemma och i Gun Jacobsons *Peters baby* (1971) finner läsaren ett arbetarklasshem med en arbetande moder. De två avslutande decennierna karakteriserades av brustna familjebildningar i romaner med arbetarklasskodade familjer. I romanerna från 80-talets inledning fungerade familjen som nav och motor för historien, trots att föräldragenerationen i hög grad var frånvarande. Redan i Eva Wikanders *Vi kan börja nu Johanna!* finns dock den arbetarklasskodade ensamstående modern, en karaktär som återkom i många av ungdomsromanerna från 1900-talets slut. Hon återfinns så i 90-talets *Hökautostradan*, *Syskonkärlek*, *Man kan inte säga allt* och *Men jag glömmer dig inte!* I *Tiga är guld!* (1991) övertar fadern vårdnaden av flickan från den alkoholiserade modern. I min studie kan således en rörelse bort från den liberala kärnfamiljen urskiljas i romanerna från 90-talet. Likt det stora gemensamma folkhemmet söndrades även den nära familjen.

Ungdomslitteraturens fäder skildrades under hela undersökningsperioden ofta som döda eller icke närvarande. När arbetarklassens fäder närvarar i romanerna är de framförallt misslyckade, svaga och alkoholiserade underklassmän; alternativt passiviserade av lönearbete som Eddies pappa i Stig Malmbergs Hagmyrserie. Ett par undantag utgör arbetarklassfadern i Hans Erik Engqvists Bråberga-kvartett, och i Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* där arbetarfadern återvänder till hemmet nykter och stadd vid kassa för att ta sitt ansvar. De bildade papporna från medelklassen som adjunkten i Inger Brattströms *Upplysningar om den försvunna* (1961), Ann Mari Falks *Vår vän Mica* (1961) och Anna-Lisa Lundkvists *Studentvår* (1951), intar sin styrande plats i respektive familj, där deras ord är lag utifrån en auktoritet byggd på ålder och kön. De är dock sällan särskilt framträdande, utan skymtar i regel fram vid middagsbordet.

I de studerade romanerna återfinns ett par exempel på uppror mot föräldraauktoriteten i skildringar som utspelar sig i medelklasshem, såsom i Lundkvists *Studentvår* (1951) och Brattströms *Upplysningar om den försvunna* (1961). I skildringar med protagonister från arbetarklassen uttrycktes i

högre grad en solidaritet och förståelse för de förtryckta och slitna föräldrarna, vilket gör att föräldraproret är inställt. Så är även fallet i de behandlade ungdomsromanerna av Hjalmar Wallander, Erik Asklund, Katarina von Bredow, Gun Jacobson, Stig Malmberg och Hans Erik Engqvist.

Den diskursanalytiska modell min studie vilar på har fördjupat insikten om betydelsen av den flytande signifikanten *kvinnans frigörelse* för ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs. Jag menar att den framträder som den mest bestämmande och avgörande signifikanten för ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs och gestaltning av folkhemmet. Kvinnans frigörelse är central för både nodalpunkterna *hem* och *utbildning*. Den accentueras och skiftar innebörd under hela seklet. Den trevande frigörelse som klassresenären Doris i Elisabeth Kuylenstierna-Wensters romaner från 20-talet eftersträvade, utvecklades med tiden till att bli en del av folkhemmets kärna. Doris representerar en strävan efter jämlikhet mellan klass och kön, och visar hur kvinnors rätt till utbildning och arbete accentuerades i ungdomslitteraturens folkhemdiskurs. Från mitten av 60-talet formulerades kravet på kvinnans frigörelse genom ekonomiskt oberoende allt skarpare. Nu deltog allt fler kvinnor i arbetslivet och i det offentliga samtalet. Kvinnans emancipation var inte bara ett väsentligt inslag i ungdomslitteraturens framställning av folkhem och folkhemsideologi, utan också en viktig komponent i formandet av hem och familj. Få av de här behandlade titlarna förmedlade något direkt ifrågasättande av patriarkatet eller de maskulina normerna, men Gun Jacobsson framstår som en av dem som gick i bräschen för en annorlunda maskulinitetsdiskurs genom sin gestaltning av papparollen i romanen *Peters baby* (1971).

De nästintill osynliggjorda mödrarna i mitt studiematerial är i högsta grad väsentliga för ungdomslitteraturens folkhemdiskurs. Redan i *Andersonskans Kalle* underströks arbetarkvinnornas oförmåga som mödrar, något som Hjalmar Wallander tjugo år senare tillbakavisade i sitt författarskap genom att i stället betona den strävsamma arbetarmodern. Doris mamma, städerskan i Kuylenstierna-Wensters romankvartett om Monika och Doris är mån om sin respektabilitet och håller hemmet skinande blankt. Även hon hör till de strävsamma arbetarklassmödrarna, liksom den kroppsligt utslitna mor Hulda i Sandwall-Bergströms serie om familjen Oskarsson.

De strävsamma arbetarklassmödrarna håller samman familjerna och hemmen genom hårt arbete. Under nedmonteringens tid, då familjerna upplöstes, har de bytt skepnad till att vara ensamstående, utslitna, frånskilda mammor. De sliter hårt i *Vi kan börja nu, Johanna!* (1981), *Syskonkärlek* (1991), *Hökaustradan* (1991) och *Man kan inte säga allt* (1999) för att kunna försörja sig

och sina barn. Under nedmonteringens decennier framträder de ensamstående frånskilda kvinnorna som slutkörda och så kraftigt förslavade av hårt lönearbete att någon kvinnlig frigörelseprocess inte står att finna i ungdomsromanen från 1900-talets avslutande decennium.

Diskursen om arbetarmodern skiftar under seklet mellan den odugliga, utlevande modern och den utslitna eller strävsamma. Med stöd av Beverly Skeggs teorier om respektabilitet som klassmarkör har jag utforskat ungdomslitteraturens framställning av arbetarklassens kvinnor. Den strävsamma modern illustrerar arbetarklassens skötsamhetskultur och arbetarkvinnors strävan efter respektabilitet. Den utslitna strävsamma modern står, som jag visat, främst att finna i romaner med förankring i en folkhemsideologisk diskurs. Arbetarklassmodern skulpteras specifikt i relation till sina söners och döttrars eventuella tillkortakommanden. När modern inte förmår hålla samman hemmet eller missbrukar alkohol återverkar det på ungdomslitteraturens gestaltning av ungdomar och särskilt sönerna drivs då till missbruk och kriminalitet. Den odugliga modern får en alternativ framtoning i Ann Mari Falks roman *Lisbeth* (1971), där den biologiska modern Miriam visserligen kämpar för sin dotters bästa men saknar förmågan att skapa ett tryggt hem för sin dotter, fjättrad som hon är av alkohol, droger och kriminalitet.

De mödrar som försöker kombinera en individuell karriär inom kulturella yrkesområden med moderskapet gestaltas som betydligt mer problematiska. De framställs i texterna som hjärtlösa, självupptagna kvinnor, såsom Joys mamma i Anna Lisa Lundkvists *Studentvår* (1951) eller Lisas alkoholiserade skådespelande mamma i Cannie Möllers *Tiga är guld* (1991).

Romanernas instängda mödrar i böckerna från 50- och 60-talen med en liberal kärnfamilj fungerade däremot som drivkrafter för döttrarnas kvinnofrigörelse. Det var en frigörelse som framförallt handlade om kvinnors rätt till utbildning och till ekonomiskt oberoende genom arbete. Min undersökning blottlägger att kvinnors rätt till utbildning på något sätt avhandlades i studiens samtliga romaner publicerade före andra världskriget, i de fall då unga kvinnor är protagonister. Efter andra världskriget befann sig dock inte utbildningsfrågan i romanernas brännpunkt på samma sätt som tidigare. I den kvinnliga frigörelseprocess som utvecklades i romanerna från 50-talet, ingick den unga kvinnans rätt till arbete och ekonomiskt oberoende som en väsentlig faktor, vid sidan av möjligheten att studera. I 60-talets romaner deltog de unga kvinnliga protagonisterna från medelklassen i någon form av utbildning. Via arbetarklassens utsatta flickor i 1971 års nedslagsromaner illustrerades något av folkhemmets tillkortakommanden. De befinner sig i dessa skildringar inte i närheten av den kvinnliga frigörelseprocess som ung-

domslitteraturens medelklassflickor i 50- och 60-talens romaner upplevde. I de retrospektiva skildringarna av kvinnors livssituation ur ett historiskt perspektiv från 80-talet, gestaltades däremot en tilltro till att det fortfarande var möjligt att förbättra kvinnors villkor, även om detta ingalunda var någon självklarhet. Men i och med 90-talets romaner var optimismen bruten. Förändringen inträffade drastiskt och kvinnors livsöden hänger i dessa romaner på en skör tråd.

I ungdomsromaner i arbetarklassmiljöer från efterkrigstiden, var protagonisten endast i undantagsfall en flicka. Undantagen utgjordes av Eva Wikanders *Vi kan börja nu, Johanna* (1981), Katarina von Bredows *Syskonkärlek* (1991) och Cannie Möllers *Tiga är guld!* (1991). Men flera unga kvinnor ur arbetarklassen ingår i de titlar jag klassificerat som ungdomsskildringar med manliga protagonister. Dit hör Peter Pohls båda titlar och flera av delarna i Stig Malmbergs Hagmyrsserie. Alternativa livsförlopp för arbetarklassflickan gestaltades i ett retrospektivt perspektiv i Wikanders roman, men framför allt genom Malmbergs fiktiva karaktär Lena. Självständig, trygg och frimodig utmanar hon i Hagmyrsserien ynglingarna och i den avslutande delen engagerar sig hon för förbättrade arbetsvillkor på sin arbetsplats. Den kvinnliga frigörelse som kunde anas i 70-talets skildringar, framstår dock som mer tillbakapressad i 90-talets romaner.

Nodalpunkten *utbildning* är grundläggande i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Det ingick i folkhemsidéologins strävan att utveckla arbetarklassens bildningsnivå och utbildning är dessutom förankrad i modernitetens andra utvecklingstendens, nämligen *demokrati*. Den är med Jonas Åkerstedts ord "ett medel".⁹⁴²

I de här behandlade verken framträder utbildning framför allt som en central hävstång för att förändra den enskilda individens sociala position, men i vissa romaner betraktas även bildning som ett medel för kollektiv social förändring. Dit hör 20-talsromanen *Malin Burmans sommarferie* av Signe Lindegren (pseud.), liksom Hans Eric Engqvists, Stig Malmbergs och Sven Wernströms ungdomsromaner. Denna koppling förstärker romanernas kollektivistiska världsbild och bidrar till att understryka deras folkhemsanknytning.

Utbildning förefaller att ha ett janusansikte. Den institutionaliserade utbildningen har en emancipatorisk potential men rymmer också möjligheter att kontrollera och disciplinera de unga. I ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs återfinns den därför som en hävstång för frigörelse och klassresor, medan upproret mot skolan och dess maktutövning mot många elever samtidigt är centralt. Genom att konsekvent undersöka hur nodalpunkten utbild-

⁹⁴² Åkerstedt, 1967 s.106.

ning förändrades i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs är det möjligt att visa att ungdomslitteraturen skiftar inställning till utbildning från att uppfatta utbildning som en möjlighet till att betrakta den mer som disciplinering. Avhandlingen visar att den folkhemskritiska tendens som växer fram i ungdomslitteraturen bland annat har med förhållandet till formell utbildning och skolan som institution att göra.

Utbildning och utbildningsinstitutioner förekom rikligt i seklets ungdomslitteratur men inte alltid tematiskt inträngande eller påtagligt. Många författare använder skolan enbart som kuliss eller bakgrundsmiljö då de framhäver berättelsens centrala motiv, andra låter skolan vara en naturlig del av de ungas vardag, medan ytterligare några andra väljer skola och undervisning som huvudmotiv. Exempel på det sistnämnda finns i Sven Wernströms *Mannen på gallret* (1969). Vid sekelskiftet 1900 betydde social bakgrund liksom kön mycket för möjligheten att studera. I ungdomslitteraturen gestaltades utbildningens funktion olika beroende på protagonisternas kön och samhällsklass. Kvinnliga protagonister från medelklassen anammade behovet av utbildning för att kunna ta plats i det offentliga livet. På liknande sätt gestaltades utbildning för manliga protagonister från lägre samhällsklasser som en hävstång för social förändring.

I mitt material är särskilt unga kvinnors emancipation individuellt förankrad. Många av de titlar där utbildning behandlas, utmärks av en individualistiskt inriktad världsuppfattning. Detta gäller även i de av efterkrigstidens romaner från 1950- och 1960-talen, där medelklassens flickor erövrar det offentliga rummet med hjälp av utbildning. Inom nodalpunkten *utbildning* återfinns samtidigt klara exempel på hur filantropi används som maktmedel och att förändringar visst kan vara av godo och bejakas uppifrån, bara de inte hotar de redan välbeställda. Särskilt under 20- och 30-talen var detta markant. Det var då möjligt för en begåvad flicka med läshuvud som Doris i *Kuylenstererna-Wensters romankvartett* att förändra sina livschanser genom utbildning. Romanerna visar hur utbildning ofta inledde en svår klassresa. I Gustaf Lindwalls två ungdomsböcker *Lättmatros Stadig* (1921) och *Bc i tyska* (1931) fick utbildningsfrågan en framträdande plats som delvis skilde sig från den normativa framställningen av utbildning vad gällde pojkar från överklass och övre medelklass vid seklets inledande decennier. I de två titlarna gestaltades betydelsen av utbildning för att göra karriär och förändra sin sociala position, trots att pojkarna i fråga inte hör till samhällets övre samhällsskikt.

Under 30-talet underströks som jag visat, den satsning på landsbygdens utbildning som samhället genomförde med hjälp av lantbruksskolor och lanthushållsskolor. Både Ester Blenda Nordström och Jeanna Oterdahl skrev vid

tiden om unga kvinnors rätt till tillträde till dylika utbildningar. Studier betraktades inom litteraturen under 30- och 40-talen som avgörande för individens möjligheter till förändring. Min studie indikerar dock att det framförallt var i ungdomsromaner utgivna före och under kriget som betydelsen av att unga kvinnor skaffar sig utbildning framhävdes. Under de tre folkhemsdecennierna, 50-, 60- och 70-talen, betonades i allmänhet utbildning som ett instrument för att skapa ett jämlikare samhälle.

I början av 1900-talet bidrog utbildning till social rörlighet för att i slutet av seklet tvärtom bidra till social orörlighet. Utbildningen har i slutet av seklet förändrats från att i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs vara en hävstång för social förändring till att bli en klassmarkör som bland annat markerar föräldrarnas kulturella kapital. God språkbehärskning uppfattades nu som betydelsefull för individens positionering inom samhällets maktstrukturer.

Genom ett konsekvent undersökande av nodalpunkten utbildning lyckas studien visa att attityden till skolinstitutionen förändrades från att betraktas som en möjlighet, särskilt för flickor och unga kvinnor, till att betona disciplinering. Skolan var vid sekelslutet 1900 i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs inte längre en institution som bidrog till social förändring utan gestaltades som en plats där maktförhållanden inpräntades i ungdomen. I mitt material kommer detta till uttryck i Sven Wernströms och Hans Erik Engqvists romaner, där båda författarna betonade den dåvarande skolans disciplinerande och sorterande funktion.

Både Jonas Åkerstedt och Bernt Gustavsson framhåller det nyhumanistiskt förankrade, personlighetsbildande idealet som centralt för arbetarrörelsens bildningssträvanden under tidigt 1900-tal. Enligt Gustavsson verkar det sida vid sida med ett medborgarbildningsideal och ett tredje självbildningsideal under flera decennier vid inledningen av förra seklet. I ungdomslitteraturens folkhemsidéologiska diskurs framträdde som jag påtalat alla dessa tre ideal vid olika tidpunkter. Det personlighetsbildande idealet fanns redan i början av förra seklet och levde kvar fram till 60-talets ungdomsromaner. Under engagemangets period markeras självbildningsidealet i flera av ungdomsromanerna, särskilt i Stig Malmbergs Hagmyrserie och Sven Wernströms *Mannen på gallret* (1969). Medborgaridealet accentuerades bland annat i Hans Erik Engqvists Bråberga-kvartett, där radions bildningsprogram med Karin Nordbergs uttryck kan betonas som en folkhemets röst. Under det avslutande decenniet finns i Bredows *Syskonkärlek* exempel på hur utbildning fungerar som en klassmarkör och hur utbildning inte längre främjar social rörlighet och klassresor.

Den flytande signifikanten *arbete* påverkade i hög grad nodalpunkten *ut-*

bildning i ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs. Tre linjer i synen på arbete kan urskiljas i de behandlade ungdomsromanerna. Det ena linjen handlar om arbetet som karriärväg och personlighetsdanande erfarenhet, den andra om arbete som försörjningsmedel. Den tredje linje som kan skönjas i materialet handlar om arbetet som passiviserande och förtryckande. Ungdomslitteraturens unga gestalter bidrog under seklets första decennier till försörjningen för familjens överlevnad. Detta perspektiv försvann under 70-talet men synen på arbete som framförallt en väg till försörjning, levde vidare i ungdomsromanerna under hela seklet, till exempel i Katarina von Bredows och Peter Pohls ungdomsromaner.

Med arbete följer under större delen av 1900-talet en värdighet som kom att manifesteras i arbetarklassens skötsamhetskultur. En röd tråd i ungdomslitteraturens framställning av arbete hyllar detta som en väg till andlighet och skötsamhet, där arbetet danar människans karaktär. Arbetarklassens skötsamhetskultur som den framträder under första delen av seklet bottnade i betydande utsträckning, inte minst när den förekommer i ungdomslitteraturen, i en lutheransk pliktmedel. Att arbete och skötsamhet är storheter som hänger samman, i likhet med den arbetets gemenskap som skapar förståelse mellan människor från skilda samhällsklasser, framträder till exempel i Signe Lindgrens *Malin Burmans sommarferier* (1927). Ytterligare exempel på arbete som karaktärsdanande erfarenhet framkom i Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* (1921). Lika sällsynt som att arbetarungdomar befolkar ungdomslitteraturen, är i ungdomslitteraturen att olika synsätt på arbete polariseras, men undantag förekommer som Katarina von Bredows *Syskonkärlek* (1991) där frågan om allt arbete är lika mycket värt ställs.

Under en lång period var full sysselsättning en självklar socialdemokratisk målsättning. I klassisk socialdemokratisk politik var arbete en bärande storhet både för välfärd och trygghet. Trots detta framträder arbetets betydelse inte lika starkt i seklets ungdomslitteratur. Nära hälften av de undersökta titlarna tangerar frågan om arbete och arbetsliv. Ungefär hälften av dessa sätt handlar om kvinnors arbete och deras roll i arbetslivet. Där dominerar arbeten knutna till medelklassliv. Ungdomsromanernas arbetarkvinnor arbetar som städerskor, på fabrik, inom sjukvård, i affär och på kontor men arbetsplatserna gestaltas sällan särskilt ingående. I början av seklet hägrar läraryrket för kvinnor från övre medelklass och överklass, medan kontorsarbete aktualiseras för unga flickor från medelklassen i början av 50-talet. Med fler flickors och kvinnors inträde på arbetsmarknaden och ökade möjligheter till yrkesutbildningar tillgängliga även för unga kvinnor, blev yrkesdrömmarna inom fiktionen mer specifika, som i Kerstin Thorvalls *Flicka i april* (1961),

där protagonisten utbildar sig till modetecknerska. Gestaltningen av kvinnors dubbelarbete från seklets inledning till dess avslutning visar hur hårt arbete leder till utslitna kroppar och trötthet som hos mor Kristin i Elisabeth Kuylenstierna-Wensters böcker om Monika och Doris, hos mor Hulda i Sandwall-Bergströms Oskarssons-serie, och hos modern i Bredows *Syskonkärlek*. Trettio år senare är det självklart att kvinnor från medelklassen innehar specialistyrken, som exempelvis Caspars mor, tandhygienisten i Eklund Lykulls *Hökautostradan*. Passiviserade äldre och unga män förekommer i Stig Malmberg Hagmyrserie, där arbetsplatsen och frågor med anknytning till arbetet dominerar i några av bokseriens delar. Vidare skildras en arbetsplatshierarki med företagsledare, fackföreningsledare, förmän och arbetare. Malmberg bryter den tystnad som inom ungdomslitteraturen omgärdat fackföreningsverksamheten. Visserligen var redan textilarbeterskan Tyra i *Malin Burmans sommarferier* (1927) en eldsjäl i fackföreningsrörelsen, men hon utgör länge ett undantag. Protagonisten Inga-Lisa i *Tveksam upptakt* (1951) väljer att stå kvar utanför fackföreningsrörelsen trots arbetskamratens värvningsförsök. Avsaknaden av fackföreningar inom ungdomslitteraturen är slående och hänger rimligtvis samman med den individualistiska världsbild som kännetecknar böckerna.

Värderingar och tankemönster

Studiens longitudinella perspektiv skapar möjligheter att urskilja när och hur tankemönster, värderingar och mentaliteter förknippade med folkhemsidéologins uppkomst, implementering och nedmontering förändrades i ungdomslitteraturen. Med andra ord innebär tillvägagångssättet att diskursiva förskjutningar och förändringar blir möjliga att identifiera. Ett resultat av min studie är friläggandet av framtidsoptimismens betydelse för ungdomslitteraturens folkhemsdiskurs, liksom tilltron till ungdomars kapacitet till förändring. Nedan diskuterar jag dessa aspekter.

Under förra seklets inledning genljöd en stark framtidsoptimism i ungdomslitteraturen manifesterad i en tilltro till ungdomens förmåga. Framtidsoptimismen avtog, som jag visat, i början av 30-talet och under andra världskriget för att sedan återkomma, särskilt under folkhemmets 50-tal. Även 70-talets samtidsengagerade ungdomslitteratur präglades, trots sin kritik av det rådande samhället, av en tro på att förändringar var möjliga och på ungdomens förändringskraft. När demonteringen av folkhemmet inleddes, vek optimismen undan och fler författare sökte sig under 80-talet i stället bakåt i tiden för att synliggöra det folkhem de uppfattade var på väg att försvinna. Ungdomsförfattarna framstår därmed i praktiken som föregång-

are till den folkhemsnostalgi som framträdde än starkare runt sekelskiftet 2000 samtidigt som skarp kritik riktades mot det nyliberala samhällsexperiment som sjösattes. Under seklets avslutande decennium fick pessimism och uppgivenhet fotfäste och tron på samhällsförbättringar försvann praktiskt taget. Under 90-talet kritiserades konkreta samhällsfenomen samt resultatet av de samhällsförändringar som folkhemmets nedmontering inneburit. Det var avsaknaden av trygghet och idyll, inte en rädsla för dem, som drev fram de framtidspessimistiska skildringarna under 90-talet. Ungdomsböckerna gav uttryck för en realism knuten till de snabbt ökade sociala skillnader som nedmonteringen av folkhemmet inneburit. I takt med samhällets marknadsanpassning och avsaknad av stärkta sociala reformerna, den ökade individualiseringen och växande klyftor mellan samhällsklasserna bleknade framtidsoptimismen i det sena 1900-talets ungdomslitteratur.

I Karl Alfred Melins *Tjuvbandet i Dägerö skärgård* (1911) och särskilt tydligt i Hjalmar Wallanders och Gustaf Lindwalls 20-talsromaner, genljöd en entusiasm och tilltro till den unga människan. Entusiasmen avsåg ungdomen som sådan, oavsett klass, och förenades i en tro på den enskildas förmåga att genom hårt arbete och självdisciplin påverka sitt eget liv. Jag menar att ungdomsromanen som sådan inte utan vidare är bärare av någon sådan underliggande förväntan på ungdom att förändra världen eller att den per automatik skrivs med en appell att verka i en sådan riktning. Däremot förekommer en sådan uppmaning under vissa tider och hos vissa författare. Det är särskilt i tider av starkt politiskt engagemang som tilltron till ungdomens förmåga att förändra världen gjort avtryck i 1900-talets ungdomslitteratur, som under 20-talet och under engagemangets årtionde 1965 till 1975. 20-talsromanerna av Hjalmar Wallander och Signe Lindegren är exempel på sådana böcker, liksom Sven Wernströms revolutionsromantiska roman *Mannen på tåget* (1971).

När lovsången till ungdomen i romanerna klingat ut vid seklets slut framträdde istället en bild av ungdomars utsatthet i miljöer präglade av fattigdom och våld. Den nyliberala vindkantringen i globaliseringens tid och det multikulturella samhället bidrog till att det nu framträdde en mindre känd och potentiellt farligare värld än under 50- och 60-talens folkhemsidyll.

Ungdomslitteraturens civilisationskritik

En betydelsefull del av ungdomsromanernas uttryck för värderingar och mentalitet formulerades genom miljöskildringen. Under 1900-talet skedde en omfattande förflyttning från land till stad. Detta märks även i ungdomslitteraturen. Mitt material visar tydligt att ju längre 1900-talet pågick, desto

oftare utspelade sig ungdomslitteraturen i urbaniserad storstadsmiljö, särskilt Stockholm.

Några av Stockholmsskildringarna kan ses som en hyllning till storstaden såsom Hjalmar Wallanders *Två Stockholmspojkar och några till* (1921) och Erik Asklunds *Silverligan* (1941). Storstaden kontrasteras i båda romanerna mot livet på landet och framtonar i ett romantiskt skimmer. Det finns som jag visat en markant skillnad i fränhet i miljöskildringen av storstaden mellan seklets inledning och dess avslutande decennium. Det hänger samman med de fenomen och händelser som gestaltas. Skillnaden mellan Erik Asklunds hjältesaga *Silverligan* (1941) och det brutala sexualbrottet i Peter Pohls *Man kan inte säga allt!* (1991) är exempelvis påtaglig, även om båda romanerna strukturerats utifrån uppgiften att lösa ett brott.

Miljön bidrar till att förstärka och underbygga element i aktuella diskurser. Vid början av 1900-talet framträder den normativa manlighetsdiskursen i vildmarksäventyr. Storstad och urbanisering förstärker den modernitetens ungdomsdiskurs, där inte minst ungdomsgårdarna bidrog till ungdomslitteraturens folkhemdiskurs vid mitten av 1900-talet. Frihets känslan poängterades i den svenska ungdomsromanen genom båtliv i somrig skärgårdsmiljö. En mer instängd och trångsynt miljö utgör småstaden. I jämförelse med storstaden framträder småstaden som en kontrollerande och dömande miljö. Här är exemplen från Lillestad i *Kuylentierna-Wensters kvartett* slående. I småstaden förhärskar överklassens och medelklassens kontrollerade liv.

När seklet var ungt hade Sverige fortfarande en aktiv bondeklass och en levande landsbygd. Fram till mitten av 40-talet återkom dikotomin stad-land som en underliggande faktor i romanernas intriger. Den försvinner aldrig helt ur ungdomslitteraturen, utan återkom senare i skiftande skepnader. Under folkhemmets kärndecennier, 50-, 60- och 70-talen, bejakades däremot framtidsandan och den livskraft som tycktes strömma från stadsmiljöns sjudande liv. I 80-talets tillbakablickande romaner var dikotomin inte längre självklar. Där återfanns visserligen den instängda småstadsmiljön, den inskränkta bruksorten och landsbygdsidyllen, men där fanns också storstadens mer hotfulla utmaningar i till exempel Eva Wikanders *Vi kan börja nu Johanna!* (1981).

Så sent som 1991 ingick dikotomin stad-land som en väsentlig faktor i Cannie Möllers *Tiga är guld* (1991), där landsbygdens närhet till naturen, lugnet och vattnet bidrog till att skapa en harmoni som saknades i storstadens hektiska liv med dess trafik och trängsel. Ännu i slutet av seklet beskrevs landsbygden som en läkande geografisk plats. Cannie Möllers *Tiga är guld* påminner i detta avseende om Ester Blenda Nordströms primitivistiska

betoning av bondelivet. I Anita Eklund Lykulls roman *Hökautostradan* (1991) representerar den norrländska landsbygden däremot det omoderna. Utan försörjningsmöjligheter för de unga, blir bygden passerad av det urbana Sverige i syd, där utveckling och framtidsutsikter erbjuds.

Fastän dikotomin mellan stad och land varit ett återkommande inslag vid gestaltningen av det svenska samhället, var det långt ifrån självklart att en ungdomsroman som utspelade sig i storstaden visade prov på en ideologisk grundton som överensstämde med den framväxande folkhemsideologin. Mina analyser tyder snarare på motsatsen: i den lantliga idyllen, inte i storstaden, framträdde både en kollektivistisk världsbild och en sociala omsorg som fallet är i Ebba Nordenadlers *Den gamla prästgården* från seklets början och Cannie Möllers *Tiga är guld* från seklets slutskede. Den rurala miljön spelade således en väsentlig roll vid iscensättningen av kollektivismen. Vid seklets inledning ingår den väsentligen i ett religiöst förhållningssätt men vid seklets slut snarare i ett folkhemsideologiskt. Jag vill hävda att den nästan allestädes närvarande dikotomin mellan stad och land har sitt ursprung i en civilisationskritik som är kritisk till moderniteten och som idealiserar ett liv i samklang med naturen.

Inledningsvis nämnde jag möjligheten att använda begreppen civilisationskritik och kulturkritik som analytiska begrepp. Civilisationskritik betecknar den kritik som riktas mot det moderna industrisamhället i allmänhet och som eftersträvar en balans mellan natur och kultur. Den är möjlig att återföra till den Liedmanska "hårda" upplysningen, medan den mjuka upplysningen betonar relationen mellan samhälle och individ. Kulturkritiken betonar till skillnad från civilisationskritiken, relationen mellan människa och samhälle. Det är en kritik som riktas mot samhället och samhällets hegemoniska idéer, normer och värderingar. Kulturkritiken utformar en vision om ett bättre samhälle genom en människa som är etiskt och moraliskt högre stående. Utifrån ungdomslitteraturens allmänt didaktiska karaktär är det möjligt att frilägga områden som bottenar i ett kulturkritiskt perspektiv. Därvidlag ingår folkhemmets skötsamhetskultur och hävdandet av respektabilitet i ett kulturkritiskt perspektiv på moderniteten.

Ungdomslitteratur handlar i hög grad om utövandet av makt och förtryck och om att socialiseras in i det rådande samhället. Men väl att märka, även om frihet och frigörelse. Makt gestaltas i ungdomslitteraturen genom ett samspel mellan individuella, institutionella och strukturella nivåer. I all den litteratur som här behandlats återfinns både normerande föreställningar och sociala konventioner. Jag har visat hur stereotyper som "den farliga underklassen" formades till en normerande föreställning i ungdomslitteraturen, liksom ste-

reotypen om den splittrade arbetarklassfamiljen. Här finns samtidigt sociala konventioner som inte är enkla att upptäcka, men som skönlitteratur kan avslöja. Det kan handla om allt från sätt att äta, till arbetarklassungdomars bruk av svordomar och sådant som bruket av gåbort-presenter.

Makt och förtryck gestaltas som jag visat på ett mångfasetterat sätt inom ungdomslitteraturen. Moralsentenser blir verksamma när de ofta upprepas. Återkommande framställningar av den farliga underklassen i ungdomslitteraturen bidrog till att underminera tilltron till människor som inte själva tillhör medel- och överklassen. Ideologiproduktionen pågick bortom 50-talet och förstärkte normerande föreställningar. När en författare som Stig Malmberg häcklade fördömandet av arbetarklassens bruk av svordomar, bidrog det till att problematisera det förmenta förtryck som ligger i omdömen om stil och smak. Detsamma gäller hans gestaltning av den borgerliga vanan att ta med presenter när man går på visit. Den person som inte anammat denna borgerliga kod, hamnar i underläge. Smaken kan också röra kulturella uttryck som musik, litteratur, heminredning och färgsättning. Genom att ungdomsromanens unga gestalter anpassar sig till de normerande uttrycken för stil och smak fungerar den självreglerande makten. När författaren bidrar till att avslöja sådana sociala konventioner och normerande föreställningar utmanas makten och samhällsordningen. Därigenom skapas en dynamisk rörelse mellan påverkan i två riktningar i den narrativa strukturen.

På ett institutionellt plan är det främst skolan som institution som fungerar som statens språkrör för att upprätthålla hegemoniska normer. Utbildningsinstitutionens dubbla funktioner som emancipatorisk och disciplinerande kommer till uttryck i flera romaner, men efter andra världskriget betonades framförallt dess disciplinerande funktion. Förtryckarna gestaltades då med några få undantag som auktoritära män, präster, rektorer, gymnastiklärare och fäder. Utöver den disciplinerande skolan är familjen en kvävande institution i den här behandlade ungdomslitteraturen. Även filantropi är ett sätt att utöva makt, om än mer sofistikerat. Genom att få sin utbildning bekostad av Monikas föräldrar hamnar Doris i Elisabeth Kuylenstierna-Wenseters kvartett i tacksamhetsskuld och hon lägger till sist genom sin emigration till USA ett stort geografiskt avstånd mellan sig och Monikas familj.

Diskurser som utmanar makten finns även rent ämnesmässigt i ungdomslitteraturen. I mitt material är det framförallt Gun Jacobson, Stig Malmberg, Sven Wernström, Hans Erik Engqvist och Peter Pohl som genom sina romaner utmanar den rådande samhällsordningen.

Gun Jacobsson problematiserar maskulinitet och papparoll i romanen *Peters baby* (1971) när hon låter Peter utmana rådande maktstrukturer genom

sin vilja att ta hand om dottern. I Malmbergs Hagmyrserie uttrycks ett frigörelseperspektiv genom de många dilemman författaren lyfter fram till diskussion och eftertanke, både hos romanfigurerna och hos läsaren. Malmberg presenterar inga givna svar utan utmanar läsaren till att tänka själv. I detta finns ett frigörande perspektiv. Sven Wernström manade i sina texter fram en revolutionsromantisk fantasi om möjligheten att skapa ett annat Sverige. Därvid avklarar han skolan som institution dess normerande uppgifter men visar också att det är möjligt att förändra samhället. I hans romaner föreligger ett urbant uppror med demonstrationer på gator och torg. Med humor och gemenskap betonar också Hans Erik Engqvist betydelsen av att organisera sig för att förändra samhället, och för att själv utvecklas. Han markerar dessutom bildningens betydelse för social förändring. I seklets avslutande decennium öppnar så Peter Pohl för att vänskap och gemenskap kan vara en framkomlig väg till förändring och kanske frigörelse.

Att upptäcka historiska förändringsprocesser

Att genom ungdomslitteraturen följa ett samhällsbygge, i detta fall folkhemprojektet, är komplicerat. Det finns många trådar i folkhemsväven att nysta vidare i. Min förhoppning är att detta arbete ska bidra till att ungdomslitteraturens ideologiska och didaktiska dimensioner synliggörs. Kan man genom ungdomslitteraturen få syn på tankemönster som först upplevs som statiska men som i själva verket hela tiden visar sig stadda i förändring? Jag hävdar att det går. Och att det är mödan värt.

När folkhemmet kom

I samband med inledningen till socialdemokratins långvariga regeringsinnehav och folkhemmets etablering på 30-talet upprättades en ideologisk och politisk hegemoni som kan sägas vara fram till 1975. Ett av mina inledande antaganden var att folkhemsföreställningar gjort avtryck i hela 1900-talets ungdomslitteratur, och en av mina frågeställningar var därför *i vilken grad och på vilket sätt* detta skett. En allmän svårighet som påverkat analysen av ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs under i stort hela perioden har varit själva definitionen av "folkhem". Min studie visar att förekomsten av de markörer som finns för att skapa realismeffekter i ungdomsromanernas gestaltning av samhället sällan refererar till folkhemmets reformer och ideologiska kännetecken. Däremot refererar de till mera diffusa fenomen som stil och smak. Avtrycken finns således sällan explicit eller på ytan utan

måste sökas på ett djupare plan och mellan raderna. Ett undantag är *bostaden* som manifesteras som ett betydande konkret uttryck för ungdomslitteraturens folkhem. Arbetarklasskodade trånga men högljudda hem kontrasteras mot lågmäldheten i medelklassens villaområden där ungdomarna har egna rum.

Är då folkhemmet liktydigt med den svenska modellen av en välfärdsstat? Svaret blir med viss tvekan nej: det gäller i så fall bara delvis. Det finns helt andra företeelser inbäddade i begreppet folkhem, där betydelselagren bakom metaforen kan liknas vid arkeologins historiska jordlager som bär på spår från flera tider. De romaner som bär fram en folkhemsideologisk diskurs, måste i någon grad framtona med en kollektivistisk grundsyn, där det gemensamma och omsorgen om nästan belyses. Därför har jag både frilagt ungdomsromanernas ideologiska ståndpunkter och sökt folkhemsförankrade föreställningar i romanerna.

Min studie presenterar ett kontextuellt och diskursanalytiskt perspektiv på svensk ungdomslitteratur från 1900-talet. Studien innehåller många vägval. Besluten att låta den grundläggande teoretiska ingången inspireras av Norman Fairclough och kritisk diskursanalys, och inte minst bruket av begrepp från de franska diskursteoretikerna Ernesto Laclau och Chantal Mouffe, utgör sådana vägskäl. De har bidragit till att jag fått nödvändig distans till materialet och har på så sätt tvingat mig till att bearbeta materialet utifrån fler perspektiv än dem jag inledningsvis var varse. De har dessutom gett studien den riktning och struktur som krävts för att kunna hantera ett så omfattningsrikt material. Jag uppfattar den diskursanalytiska ingången som väsentlig för att balansera det historiska folkhemmet och folkhemsideologin med ungdomslitteraturen. Den kontextualisering som studien utgår från har varit föremål för många överväganden. En studie som denna har en tendens att växa till en yvig buske som behöver beskäras och därför har jag strävat efter begränsningar när det gäller att välja bland de kulturteoretiska perspektiv jag anammat. Valen av Beverly Skeggs begrepp respektabilitet, liksom av Ronny Ambjörnssons uttryck "arbetarklassens skötsamhetskultur", har under arbetet återkommande visat sig vara användbara redskap för att markera den ungdomslitterära folkhemsdiskursen.

Urvalsprocessen inverkar givetvis på denna studies resultat. Istället för den modell jag valt med ett urval av titlar från respektive nedslagsår, hade det förstås varit möjligt att mer ingående studera några exempelromaner som explicit kommunicerar folkhemsvisionen. Ett sådant urval hade dock inte på samma sätt påvisat folkhemmets allmänna genomslagskraft i ungdomslitte-

raturen, eller kunnat belysa relationen mellan ungdomslitteraturen och samhällets politiska och ideologiska utveckling.

Det är i ungdomslitteraturen från 50-, 60- och 70-talen samt under det tidiga 80-talet som det svenska folkhemmet framförallt framtonar. Det enkla kvantitativa måttet att ojämförligt flest ungdomsromaner under seklet producerades under dessa folkhemmets glansdecennier, vilket i denna studie gäller åren 1951 och 1961, för att därefter sjunka betydligt, pekar mot glansårens satsning på ungdom. Den försiktiga ökning som skedde under 1991 kräver en närmare undersökning, då det tycks som att det handlar om en satsning på lättläst litteratur.

Nedslagsromanerna från folkhemsdecennierna har, med ett undantag, skapats av kvinnliga författare som Gunnel Beckman, Inger Brattström, Ann Mari Falk, Gun Jacobson, Anna-Lisa Lundkvist och Kerstin Thorvall. Här uppträder också unga kvinnor som protagonister. I dessa romaner finns folkhemmet inbyggt i relationer som familjen och som smakomdömen i form av kulturella uttryck eller bostad. Folkhemmet kryper gärna in under huden på läsaren i dessa romaner till skillnad från i de mer systemkritiskt inriktade fördjupningarna i de manliga författarskapen. Hans Erik Engqvist, Stig Malmberg, och Sven Wernström är de författare i min studie som gestaltar det svenska folkhemmet med breda penseldrag, där deras egna erfarenheter av samhällsutvecklingen ligger till grund för romanerna. Deras romaner är situerade i en offentlig samhällsmiljö som skola och arbetsplatser. Den tradition med arbetarförfattare som utmärker svensk litteratur under 30-talet, har inte alls samma framträdande plats i ungdomslitteraturen. Däremot tar författare med arbetarbakgrund plats på det ungdomslitterära fältet efter andra världskriget.

Ungdomslitteraturens reproduktion av folkhemmets hegemoniska normer och folkhemsideologin består inte av ett okritiskt anammande. Inom vissa områden formuleras tvärtom en starkt kritisk röst. Detta gäller framförallt i frågan om kvinnors emancipationssträvanden, där ungdomslitteraturen betonar kvinnans ekonomiska oberoende genom arbete. Även nyttan av strävandena av samförstånd över klassgränserna ifrågasätts.

När folkhemmet försvann

Studerar man vad som hänt med avtrycken för folkhem och folkhemsideologi under seklet, återfinner man visserligen uttryck för olika röster, men också en i huvudsak enstämmig samhällsbild präglad av individualism och en sällan existerande liberal kärnfamilj, men trots det ett ideal. Min undersökning visar att ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs i praktiken är

nära förbunden med liberala idéströmningar. Författarna har inte använt sig av ungdomsromanen som medel för att värna om folkhemsideologi eller det svenska folkhemmet. Ändå saknas inte vad jag uppfattar som starka röster i ungdomslitteraturen, vilka utmanar ungdomars tänkande och sätter förhållande värderingar under lupp.

Vid slutet av seklet framträder i ungdomslitteraturen de förväntningar som knutits till folkhemmets samhällsbygge i skarp relief mot den pågående nedmonteringen av folkhemmet och yttrar sig därefter i en skarp kritik mot de samhällsförändringar som drabbar svaga och utsatta grupper, däribland kvinnor och ungdomar.

För att fördjupa kunskapen om hur ungdomslitteratur (re)producerar ideologi och framställer samhällsförändringar, är det av intresse att framtida forskning belyser hur ungdomslitteraturen under 2000-talets första decennier förhåller sig till samhällsutvecklingen. En forskare som påbörjat ett dylikt arbete är Olle Widhe som i samband med Svenska barnboksinstitutets bokprovning år 2019 gällande litteratur från 2018, visade att barn- och ungdomslitteratur i högre grad än under 2000-talets inledning, framstår som samhällsengagerad och ger uttryck för ideologiska strömningar som aktivism och normkritik.⁹⁴³ Tidskriften *Barnboken* publicerade 2019 ett temanummer om radikal barnlitteratur, med artiklar om barnlitteratur som utmanar normer och konventioner. Elina Druker ställer i sin introduktion till temanumret frågan:

What, then, does it mean to identify something as being “radical”? If we accept that the concept of “radical” within children’s literature is possible, are there, then, specific qualities in literature for children that we can identify as being radical or having radical potential?⁹⁴⁴

Den fråga hon formulerar är väsentlig för framtiden. Här kan jag endast konstatera att det inte finns något entydigt, enkelt svar. Däremot hoppas jag att min studie bidrar till att öppna nya perspektiv på hennes fråga. Inledningsvis antog jag att en av den longitudinella studiens förtjänster är att visa hur samhällsutveckling och ideologi formas av och inverkar på ungdomslitteraturen. Detta antagandet visade sig vara sant. Min studie visar också hur den komplexa (re)produktionen av samhällsideologi sker inom en god del av litteraturen under 1900-talet.

⁹⁴³ Widhe, Olle, ”Politik, samhällsengagemang och orättvisor” i *Bokprovningen* 2019, Stockholm: Svenska Barnboksinstitutet 2019. [Stencil]

⁹⁴⁴ Druker, Elina, ”Introduction to Theme. Radical Children’s Literature” i *Barnboken*, (42) 2019. <https://doi.org/10.14811/clr.v42i0.445>. [Hämtad 2020-12-20].

Trots att folkhemsideologin bottnar i en kollektivistisk världsuppfattning, har under 1900-talet en individualistisk världsuppfattning dominerat 1900-talets svenska ungdomslitteratur. Vad kan detta bero på? Självklart samverkar flera faktorer till detta. En sådan är den ovan berörda ungdomslitteraturens historiska bakgrund i romantikens bildningsromantradition. Ungdomslitterära romaner fokuserar gärna en eller ett par individers liv och utveckling vilket inbjuder till att individualismen tonar fram. En andra faktor är att samhället som helhet har utvecklats allt mer i individualistisk riktning, trots det långvariga socialdemokratiska folkhemsprojektet. Ytterligare en faktor kan sökas hos författarna, deras bakgrund och deras världsuppfattning.

Samtiden tas ofta för given i realistisk samtidslitteratur, men ungdomslitteraturen ter sig i ett efterhandsperspektiv likt ett ideologiskt slagfält, där samhällets kulturkamper ofta utspelas med större emfas och koncentration än inom litteraturen generellt. Ungdomar befinner sig nödvändigtvis i den brytpunkt som tröskeln till vuxenlivet innebär. För att förhärskande samhällsmönster ska kunna vidareföras, måste de unga vinnas och socialiseras in i de normer och attityder som dominerar. Därav det didaktiska syfte som någonstans alltid är för handen i romaner explicit riktade till ungdom, även i äventyrliga, normbrytande och samhällskritiska romaner. Ungdomarna i ungdomslitteraturen, tänker dock även i nya mönster och ifrågasätter gärna självklarheter. Det skapar en grogrund för radikal fantasi. Av det följer en komplex växelverkan mellan diametralt olika hållningar som leder till utveckling av nya positioner. Att följa ungdomslitteraturen med ett sådant perspektiv i åtanke, blir därför utmanande för var och en. Trots detta är det anmärkningsvärt och förvånande att verklighetens 1900-tal, betraktat i backspegeln, många gånger ter sig betydligt mer dramatiskt än ungdomslitteraturen.

Summary

This doctoral thesis, titled “The ideology of *Folkhemmet* in Swedish 20th Century Youth Literature”, investigates various manifestations of the Swedish concept of the welfare state (*Folkhemmet*, i.e., *the people’s home*) and its ideological conceptions as portrayed in Swedish 20th century youth literature. The thesis is a longitudinal discourse analysis, spanning the whole century. The starting point of the study is based on conceptions linked to the *folkhem* concept of the welfare state model in Sweden with the aim to deepen knowledge of the ideological dimensions of youth literature and to demonstrate generally how the connection between literature, ideas and politics in this case developed over time. Youth literature is here approached as a discursive practice in a social and political context and read against the backdrop of the historical development of Swedish society in the 20th century.

In four chronologically structured chapters, covering the decades from 1901 till 1999, seventy randomly selected youth literature titles representing all the decades are studied. Altogether, the selection of novels provides a broad view of 20th century youth literature in relation to the societal development in Sweden. The selection includes books for boys and girls, as well as books included in the category of youth literature. This thesis is the first long-term perspective study in the field of Swedish youth literature to provide an explicit and thorough analysis of the *‘folkhem’* and its ideology as expressed in youth literature.

The study shows that the fundamental collectivist world view of the *folkhem* does not have a strong position in the youth literature studied or in its presentation of the *folkhem* ideology or the Swedish *folkhem*. On the contrary, in step with the discourse changes over time, a movement from collectivism to individualism is apparent. The study shows how the youth literature in relation to *folkhem* ideology was affected by the spirit of the time in the various decades. It is clear, for example, that the 1920s constitute a discursive period of transition when the youth literature to a greater extent than before represented values and ideas consistent with the *folkhem* ideology to come. During the time of implementation in 1950 to 1974, youth literature displays *folkhem* ideological ideas and ways of thinking more explicitly. Subsequently, especially in the final decade of the 20th century, the *folkhem* conception emerges as a closed chapter in youth literature.

The claim that all humans have equal value – also a tenet of the *folkhem* ideology – emerges in various ways as a crucial bone of contention in youth

literature throughout the century. In the 1930s, for example, there is some resistance to the idea, while the lack of equal value is instead mainly lamented and critiqued in the 1990s.

It is also clear that home and family are of crucial importance to the conception of *folkhem* ideology in youth literature. The road to a better society is shaped by dreams of education and careers. The *folkhem* optimism about the future is the grid against which the *folkhem* ideological conceptions are represented. This optimism is, however, gone at the end of the century. The *folkhem* discourse in youth literature is further characterized by a firm trust in young people's ability to bring about change.

Ernesto Laclaus and Chantal Mouffe's concepts of *nodal points* and *fluctuating signifiers* are used as analytical tools to detect changes in the *folkhem* discourse of youth literature. In this discourse *home* and *education* are central nodal points, where the following fluctuating signifiers strongly contribute to changes in the discourse: *housing, family, women emancipation, the national issue, general education, work, and democracy*. Through these analytical tools, the study in particular reveals changes in attitudes to education and how youth literature periodically is dominated by a gender coded and class dependent view of education.

Inevitably, the youth novel became a seismograph registering movements in the national discourse. As a rule, its importance gained momentum in connection with radical social changes. At the turn of the last century, the national issue was topical in Sweden because of political complications and youth literature was used as an instrument to strengthen national unity and thus the nation. At the beginning of the century, nationalism in youth literature is combined with the elevation of masculinity emphasizing courage, resolution, and action, with father as the indisputable head of family. Such a constellation occurs in wilderness stories, boating adventures and scouting narratives. This type of discourse gradually changed after World War I, when the formation of nation states was no longer a priority on the social agenda. Also, the dichotomy between urban and rural areas impacted on the *folkhem* ideological conceptions in youth literature throughout the century.

A central position in the *folkhem* ideology is cooperation across class boundaries for the good of the nation. Consequently, the study clarifies how the relationship between classes is represented before and during the various phases of the *folkhem* project. Here, the class concept primarily works as a critical tool to analyse representations of inequality in youth literature and it is especially crucial to the analysis of the depiction of working-class women and its impact on the *folkhem* ideological representation. According to

Beverly Skeggs, class categorizations contribute to the shaping of class practices in many respects and for the working-class women, the crucial category is respectability. Cultural class markers are part of the *folkhem* formation and discourse in youth literature, which is why the class codes of housing, clothing, style, and taste are analysed in this study.

Class differences are more or less explicitly expressed in the works studied and apparent in connection with various phenomena such as teenage rebellion against parent authority, usually confined to middle class homes, while such rebellion is absent in stories of a working-class protagonist. This class bound rebellion against authority forms a pattern which is only detectable in a longitudinal study.

The notion of the dangerous lower classes is an undercurrent in youth literature during the whole 20th century, but at the turn of the century the notion is above all represented in youth literature set in an urban major city environment. The notion of the dangerous lower classes is striking. It is particularly obvious in novels clearly departing from the *folkhem* ideology of collectivism and social care. My study indicates the presence of a class bound counter discourse to the *folkhem* and its ideology throughout the 20th century.

In addition, there is the prominent interdiscursivity created about working-class boys, who abuse alcohol (and later other drugs) and gradually slide into criminality via car thefts. This type of character recurs in several of the novels treated in this study. The opposite to the working-class boy caught in criminality is the socially mobile person, a common character in *folkhem* related youth literature. Social mobility is a discursive and defining feature of the *folkhem* in youth literature, especially in the 1950s when several working-class protagonists strive towards a better social position, but the socially mobile person is also represented in the 1920's literature. Upward social mobility is an important aspect of *folkhem* literature, often combined with a thematisation of the need for education and work, both of which are presented as conducive to potential upward mobility.

The virtually invisible or effaced mothers in my material are extremely pertinent to the *folkhem* discourse of youth literature. The portrayal of the working-class mother during the century alternates between an incompetent and unbridled version and a worn out and hard-working version. My investigation of the representation of working-class women in youth literature is based on Beverly Skeggs' theory of respectability as class markers. The hard-working mother represents the conscientious culture of the working-classes and women's pursuit of respectability. The worn-out hard-working mother is usually to be found in novels rooted in a *folkhem* ideological

discourse, and, as shown in the study, she is specifically portrayed in relation to any shortcomings displayed by sons or daughters. When mother fails to keep the home together or abuses alcohol in youth literature, this has repercussions on young people, especially the sons who tend to end up in abuse and criminality. During the era of the welfare state dismantling in 1976–1999, the single divorced mother is depicted as totally exhausted and so enslaved by strenuous gainful employment that a female emancipation process is nowhere to be found in youth literature published in the last decade of the 20th century.

The study devotes considerable space to the emancipation of women because of its evident importance to the youth literature *folkhem* ideological discourse. Women's emancipation is highlighted as a determining and decisive factor for the *folkhem* ideological discourse in youth literature and its configuration of the *folkhem*. Women's emancipation is a central fluctuating signifier in both the nodal points of *home* and *education*, which are accentuated and shift in meaning throughout the century. In the period before World War II, education is the focal point of woman emancipation in the novels and at the start of the century, education was regarded as crucial to women's opportunities to change their positions. In the women's liberation process developed through the novels from the 1950s, the young woman's rights to work and to be financially independent are included and regarded as crucial factors, together with the opportunity to study. Young female middle class protagonists in 1960's novels are involved in some form of education. However, in the novels studied from 1971, some of the shortcomings of the *folkhem* at this time are illustrated through working-class vulnerable girls. These protagonists are nowhere near the emancipation process that middle-class girls enjoy in the youth literature of the 1950s and 1960s. In postwar working-class youth literature girls are usually conspicuously absent. The emancipatory tendencies hinted at in the 1960's novels seem to be more ignored in the 1990's novels. The retrospective historical literature of women's life situations published in the 1980s, however, still convey faith in the possibility to improve women's conditions, although not treated as a matter of course. Nevertheless, with the novels of the 1990s, optimism is lost. The change was drastic, and the fate of women characters is here in the balance. The critical voice of youth literature from the 1990s questions the way society assigns different value to people.

The (re)production of the *folkhem* and its ideology in 20 century youth literature is thus not simply an uncritical adoption of norms and ideals. This is above all clear regarding the issue of women's emancipation pursuits. Youth literature provides a strong critical voice emphasising that the road to

women's emancipation is through acquiring financial independence via gainful employment. This was advocated in Sweden at a time when the housewife icon was still a *folkhem* ideal. The existence of youth literature is important to the social production of ideology and while child and youth literature may serve normative as well as conservative purposes, it may also involve a liberating potential by offering alternative values and inspiring new ways of thinking about the world. This study demonstrates that youth literature is a valuable and relevant discursive practice and also sheds new light on its relation to ideology, power, and oppression.

Litteraturförteckning

Primärlitteratur

- Asklund, Erik, *Silverligan*, Stockholm: Bonnier 1941.
- Beckman, Gunnel, *Att trösta Fanny*, Stockholm: Bonnier 1981.
- Beckman, Gunnel, *Försök att förstå*, Stockholm: Bonnier 1971.
- Beckman, Gunnel, *Unga fröken Tova*, Stockholm: Bonnier 1961.
- Beijer, Harald, *Per och motorcykeln*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1952.
- Borg, Maj-Stina, *Tveksam upptakt*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951.
- Brattström, Inger, *Upplysningar om den försvunna*, Stockholm: Svensk läraretidning 1961.
- Bredow, Katarina von, *Syskonkärlek*, Stockholm: AWE/Geber 1991 (numera Rabén och Sjögren).
- Eklund Lykull, Anita, *Hökautostradan*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991.
- Elgström, Ossian, *Erövringen av Babylon*, Stockholm: Lars Hökerbergs bokförlag 1926.
- Engqvist, Hans Erik, *Evald, Bosse Bus och jag*, Stockholm: Arbetarkultur 1984.
- Engqvist, Hans Erik, *Solen har sin gång*, Stockholm: Arbetarkultur 1990.
- Engqvist, Hans Erik, *Uppgörelsen*, Stockholm: Arbetarkultur 1986.
- Engqvist, Hans Erik, *Över älven in bland träden*, Stockholm: Alfabeta 1992.
- Falk, Ann Mari, *Lisbeth*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971.
- Falk, Ann Mari, *Vår vän Mica*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1961.
- Fitinghoff, Laura, *Barnen från Frostmoffället*, Stockholm: Bonnier 1907.
- Gripe, Maria, *Agnes Cecilia. En sällsam historia*, Stockholm: Bonnier 1981.
- Inger, Nan, *Möte med verkligheten*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1955.
- Jacobson, Gun, *Peters baby*, Stockholm: Bonnier 1971.
- Jäderin-Hagfors, Maja, *Ing-Britt och hennes friare. Roman för unga flickor*, Stockholm: Wahlström 1941.
- Kerfve, Axel, *Kärnpojkar. Vildmarksberättelse*, Stockholm: Chelius 1912.
- Krondal, Alva (pseud. för Axel Kerfve), *Flickorna på Solhaga. Berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1931.
- Kullman, Harry, *Den tomma staden*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951.
- Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Liten blir väl stor. En berättelse för unga flickor*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1923.

- Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Monika Backfisch. Berättelse för unga flickor*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1924.
- Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Monika och Doris. En berättelse för flickor*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1926.
- Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Studentklassen. Ungflicksroman*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1925.
- Lagerlöf, Selma, *Nils Holgerssons underbara resa, del 1 och 2*, Stockholm: Bonnier 1906 och 1907.
- Lindeberg, Stina, *När knoppar brister*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951.
- Lindgren, Signe (pseud. för Signe Fredholm & Edit Liljegren), *Malin Burmans sommarferier. Berättelse för unga flickor*, Stockholm: Bonnier 1927.
- Lindgren, Astrid, *Kati i Amerika*, Stockholm: Bonnier 1950/1951.
- Lindgren, Astrid, *Kati i Paris*, Stockholm: Bonnier 1954.
- Lindgren, Astrid, *Kati på Kaptensgatan*, Stockholm: Bonnier 1952. Senare utgiven under titeln *Kati i Italien*.
- Lindwall, Gustaf, *Bc i tyska. Pelle Nordmans äventyr. Berättelse för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1931.
- Lindwall, Gustaf, *Lättmatros Stadig. Sjömansliv på sjuttitalet skildrat för pojkar*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1921.
- Lundkvist, Anna-Lisa, *Studentvår*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951.
- Malmberg, Stig, *Jo tack, det knallar*, Malmö: Geber 1975.
- Malmberg, Stig, *Klass II B*, Malmö: Geber 1970.
- Malmberg, Stig, *Ligga bra till*, Malmö: Geber 1972.
- Malmberg, Stig, *Rättning – vänster!*, Malmö: Geber 1973.
- Malmberg, Stig, *Varför måste man alltid?*, Malmö: Geber 1971.
- Malmberg, Stig, *Vem var det som vann?*, Malmö: Geber 1967.
- Malmberg, Stig, *Vem? Jag! Vadå för?*, Malmö: Geber 1968.
- Melin, Karl Alfred, *Tjuvbandet i Dägerö skärgård*, Stockholm: Wilhelm Bille 1911.
- Möller, Cannie, *Tiga är guld*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991.
- Netterström-Jonsson, Disa, *Inga och livet*, Stockholm: Bonnier 1951.
- Nilsson, Gustaf-Adolf, *Reporter Ragge*, Stockholm: Natur & Kultur 1951.
- Nordenadler, Ebba, *Den gamla prästgården. Berättelse för flickor*, Stockholm: Beijer 1901.
- Nordström, Ester Blenda, *15 år. Några blad ur en rackarunges liv*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1921.
- Nordström, Ester Blenda, *En rackarunge*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1919.
- Nordström, Ester Blenda, *Patron Annmari. Rackarungen blir bonde*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1931.
- Nordström, Ester Blenda, *Patron förlovar sig*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1933.
- Norlander, Emil, *Anderssonskans Kalle. Pojkstreck och*

- käringskvaller*, Stockholm: Gullberg & Hallberg 1901.
- Oterdahl, Jeanna, *Ett gammalt borgarhem*, Stockholm: Skoglund 1913.
- Oterdahl, Jeanna, *Det röda huset*, Stockholm: Skoglund 1907.
- Pohl, Peter, *Man kan inte säga allt*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1999.
- Pohl, Peter, *När alla ljuger*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1995.
- Sandwall-Bergström, Martha, *Aldrig en lugn stund hos Oskarsson*, Stockholm: Bonnier 1952.
- Sandwall-Bergström, Martha, *Allt händer hos Oskarsson*, Stockholm: Bonnier 1953.
- Sandwall-Bergström, Martha, *Majken Stolt född Oskarsson*, Stockholm: Bonnier 1954.
- Siwertz, Sigfrid, *Mälarpirater*, Stockholm: Bonnier 1911.
- Stiernstedt, Marika, *Ullabella. Berättelse*, Stockholm: Bonnier 1922.
- Thorvall, Kerstin, *Flicka i april*, Stockholm: Bonnier 1961.
- Wallander, Hjalmar, *Två Stockholmspojkar och några till*, Stockholm: Hökerberg 1921.
- Wernström, Sven, *Mannen i det låsta rummet*, Stockholm: Geber 1966.
- Wernström, Sven, *Mannen på gallret*, Stockholm: Geber 1969.
- Wernström, Sven, *Mannen på tåget*, Stockholm: Geber 1971.
- Wernström, Sven, *Mannen utan ansikte*, Stockholm: Författarförlaget 1979.
- Wikander, Eva, *Vi kan börja nu, Johanna!*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1981.

Övrig skönlitteratur

- Adams Klingberg, Sigrid, *Sonjas tonår*, Stockholm: Wahlström 1941.
- Ahl, Stig (pseud. för Stig Malmberg & Sven Wernström), *Vi fixar kassaskåpsgåtan*, Stockholm: Wahlström 1961.
- Ahrlud, Sivar, *Dubbelgångar-mysteriet. Tvillingdetektiverna på nya äventyr*, Stockholm: Wahlström 1961.
- Ahrlud, Sivar, *Sedel-mysteriet. Tvillingdetektiverna*, Stockholm: Wahlström 1971.
- Ahrenberg, Albin, *Bolivar. Luftens vagabond*, Stockholm: Schildt 1931.
- Alakoski, Susanna, *Svinalängorna*, Stockholm: Bonnier 2006.
- Alcott, Louisa May, *Unga qvinnor eller Margret, Hanna, Betty och Amy. En tafla ur lifvet i hemmet*, Stockholm: Bonnier 1871.
- Almqvist, Anna-Lisa, *Aldrig skiljas från Robin*, Stockholm: Wahlström 1961.
- Aminoff, Iwan, *Luftens herrar*, Stockholm: Ljus 1911.

- Anckarsvärd, Karin, *Jag väntar på Fransiska*, Stockholm: Bonniers 1962.
- Andersson, Maj, *Drömmen om en mountainbike*, Örebro: [Evangeliiipress] 1991.
- Arthur-Nilsson, Kerstin, *Till sommaren*, Stockholm: Bonnier 1964.
- Asklund, Erik, *Manne. Berättelse*, Stockholm: Bonnier 1949.
- Asklund, Erik, *Boken om Manne*, Stockholm: Bonnier 1959.
- Asklund, Erik, *Fanfar med fem trumpeter*, Stockholm: Bonnier 1934.
- Asklund, Erik, *Kvarteret Venus*, Stockholm: Bonnier 1957.
- Asklund, Erik, *Lilla land. Epos med parenteser*, Stockholm: Bonnier 1933.
- Asklund, Erik, *Mormon boy. Roman*, Stockholm: Bonnier 1951.
- Asklund, Erik, *Röd skjorta. Berättelser*, Stockholm: Bonnier 1953.
- Asklund, Erik, *Yngling i spegel*, Stockholm: Bonnier 1955.
- Beckman, Gunnel, *Tillträde till festen*, Stockholm: Bonnier 1969.
- Beckman, Gunnel, *Tre veckor över tiden*, Stockholm: Bonnier 1973.
- Beckman, Gunnel, *Visst gör det ont*, Stockholm: Bonnier 1963.
- Bergendahl, Klas-Göran, *Djävulen på Santa Maria*, Stockholm: Wahlström 1991.
- Bergendahl, Klas-Göran, *Högt spel i framtiden*, Stockholm: Wahlström 1991.
- Berggren, Mats, *Kalsonger med gröna älgar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991.
- Bergman, Bo, *Tvärnit*, Solna: Almqvist & Wiksell 1991.
- Bergman, Jonas (pseud. för Kai Söderhjelm), *Aldrig kom den sommaren*, Stockholm: Bonnier 1961.
- Beskow, Stig, *Fjäderseglsatsen*, Stockholm: Bonnier 1961.
- Blomberg, Erik, *Jorden*, Stockholm: Dahlberg 1920.
- Borg, Maj-Stina, *Min vanliga otur*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951.
- Brattström, Inger, *Avhopparvägen*, Stockholm: Bonnier 1971.
- Brattström, Inger, *Lillvärdinnan Måna i fjällen*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1964.
- Brattström, Inger, *Marie i motvind*, Uppsala: Lindblad 1951.
- Brattström, Inger, *Tre gånger Lobsang. Berättelse från Tibet*, Stockholm: Författarförlaget 1981.
- Bredow, Katarina von, *Kattskorpor*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994.
- Brolin-Janzon, Salli, *Konsulns Gun. En bok om en yrhätta*, Stockholm: Wahledow 1926.
- Brännström, Elsa, *Mona överraskar*, Stockholm: Ungdomsbokringen [Norman] 1981.
- Burman, Edor, *Storbjörnen*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1961.
- Carlsson, Elsa, *De sju syskonen på Lunde*, Uppsala: Lindblad 1941.
- Cederblad, Carin, *Det låg ett läger vid sjön. En berättelse om flickscouter*, Stockholm: Sveriges Scoutförbund 1939.
- Cederblad, Carin, *I björnarnas spår. Ur en flickscoutpatrulls krönika*,

- Stockholm: Gunnar Siefert förlag 1934.
- Cleve, Bertil, *De tre på Albatross*. Äventyrsroman för pojkar, Stockholm: Bonnier 1931.
- Dahlin, Doris, *Ockupationsleken*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971.
- Danielsson, Bernt, *Kevin & Schröder*, Stockholm: Tiden 1991.
- Edén, Eskil, *Äventyr på läger*, Stockholm: Frälsningsarmén 1951.
- Edskog, Carl, *Förbjudet område*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Edskog, Ebba, *Karin kommer till klarhet*, Stockholm: Gummeson 1951.
- Ekarv, Margareta, *Tankefåglar*, Stockholm: Norstedt 1991.
- Ekholm, Lasse, *Överlevarna. En berättelse om Sven-Ali, Oskar och flickan som inte fanns*, Bromma: Opal 1991.
- Eklund Lykull, Anita, *Ängel i grön klänning*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1997.
- Eneling, Lars, *Bileams åsna*, Stockholm: Bonniers 1963.
- Engdal, Britt, *Lyckans gränd*, Bromma: Opal 1991.
- Engqvist, Hans Erik, *Den yttersta hämnden*, Stockholm: Bonniers juniorförlag 1991.
- Engqvist, Hans Erik, *Rymmarna*, Stockholm: Bonnier 1978.
- Engström, Claes, *Det blir bättre i sommar. En ungdomsroman om att såras*, Stockholm: Författarförlaget 1981.
- Enquists, Per Olof, *Legionärerna [en roman om baltutlämningen]*, Stockholm: Norstedt 1968.
- Falk, Ann Mari, *Sommar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951.
- Falk, Hugo, *Skolpojkar. Historier*, Stockholm: Bonnier 1903.
- Faustman, Mollie, *Malins midsommarnatt*, Stockholm: Norstedt 1910.
- Flygt, Torbjörn, *Underdog*, Stockholm: Norstedt 2001.
- Fogelström, Per Anders, *Ligister*, Stockholm: Bonnier 1949.
- Fogelström, Per Anders, *Sommar med Monica*, Stockholm: Bonnier 1951.
- Forsslund, Jöran, *Flygplan över Älvholmen. Och andra berättelser för pojkar*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1941.
- Fredriksson, Annika, *En bit på väg*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1981.
- Ghobé, Gerda, *Målarflickan*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Grahn-Möller, Fredrik, *Gogo på sommarlov. Berättelse för ungdom*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Gripe, Maria, *Josefin*, Stockholm: Bonnier 1961,
- Gripe, Maria, *Tordyveln flyger i skymningen. En beskrivning av vissa händelser i Ringaryd i Småland*, Stockholm: Bonnier 1978
- Gripe, Maria, *Skuggan över stenbänken*, Stockholm: Bonnier 1982.
- Gränström, Gunvor, *Pyttan gör beredskap*, Stockholm: Wahlström 1943.
- Hammenhög, Valdemar, *Nils skoldomsmästaren. Idrottsbe-*

- rättelse för ungdom, Stockholm: Rabén & Sjögren 1943.
- Harbitz, Rakel, *Bella i pensionen. Berättelse för unga flickor*, Stockholm: Bonnier 1931.
- Heidenstam, Verner von, *Svenskarna och deras hövdingar*, Stockholm: Bonnier 1908.
- Hellberg, Hans Eric, *Ung man med kamera*, Stockholm: Biblioteks-förlaget 1962.
- Hydén, Nils, *I flygmaskin och på expresståg. Äventyrsberättelse för pojkar*, Stockholm: Chelius 1931.
- Högelin, Gösta, *Rolf blir flygkadett*, Stockholm: Wahlström 1941.
- Högelin, Gösta, *Rolf ger sig inte*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Högelin, Lisa, *Jag skall nog lyckas*, Stockholm: Wahlström 1939.
- Högelin, Lisa, *Flickorna på Rönnås*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Högelin, Lisa, *Fröken Agronomen*, Stockholm: Wahlström 1939.
- Högelin, Lisa, *Pia och byn*, Stockholm: LT 1951.
- Isaksson, Börje, *Dojjorna och det dödliga giftet*, Stockholm: Wahlström 1981.
- Jäderin-Hagfors, Maja, *Sivs hemlighet*, Stockholm: Wahlström 1947.
- Jäderin-Hagfors, Maja, *Barbro går sin egen väg*, Stockholm: Lindqvist 1945.
- Jäderin-Hagfors, Maja, *Flickorna på Uppåkra. En bok för unga flickor*, Stockholm: Lindqvist 1936.
- Jäderin-Hagfors, Maja, *I livets vår. Roman för unga flickor*, Stockholm: Wahlström 1939.
- Jäderin-Hagfors, Maja, *Klassens fosterbarn*, Stockholm: Wahlströms bokförlag, 1941.
- Jäderin-Hagfors, Maja, *Två små flyktingar*, Stockholm: Wahlströms bokförlag 1944.
- Järvstad, Birgitta, *Väg mot i morgon*, Stockholm: Bonnier 1961.
- Kar de Mumma, (pseud. för Erik Zetterström) *Killarna på Jungfrugatan*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961.
- Kar de Mumma, (pseud. för Erik Zetterström), *Sigge Nilsson och jag. En elak skolgosse på nya upptåg*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1926.
- Kar de Mumma, (pseud. för Erik Zetterström), *Två år i varje klass. En elak skolgosses minnen*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1923.
- Kerfve, Axel, *Gränsspionerna. Roman från det stora världskriget*, Stockholm: Wahlström 1914.
- Kerfve, Axel, *Kärnpojkar. En jullovshistoria från de svenska högfjällen. Berättelse för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1931.
- Kerfve, Axel, *Scoutpatrullen*, Stockholm: Wahlström 1914.
- Kerfve, Axel, *Sex berättelser för Sveriges Ungdom*, Stockholm: Chelius 1912.
- Kullman, Harry, *Den svarta fläcken*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1949.
- Kullman, Harry, *Hemlig resa*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971.
- Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Gretchen. En ung kvinnas historia. Originalroman*,

- Göteborg: Åhlén & Åkerlunds förlag 1911.
- Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Sex friska viljor*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1927.
- Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Sylvia*, Lund: Geber 1921.
- Lagerlöf, Selma, *Körkarlen*. *Berättelse*, Stockholm: Bonnier 1912.
- Lieberath, Ebbe, *Klämmiga pojkar*. *Berättelser för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1924.
- Lieberath, Ebbe, *Spaningsryttare*. *En bok för pojkar*, Göteborg: Ernst Bauer 1916.
- Lindberg, Ester, *Ingers hemligheter*, Stockholm: Svenska Missionsförbundet 1931.
- Lindberg, Ester, *Syskonen Hägers sommarresa*, Stockholm: Svenska Missionsförbundet 1941.
- Linderborg, Åsa, *Mig äger ingen*, Stockholm: Atlas 2007.
- Lindgren, Astrid, *Britt-Mari lättar sitt hjärta*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1944.
- Lindgren, Astrid, *Kerstin och jag*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1945.
- Lindgren, Astrid, *Pippi Långstrump*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1945.
- Lindwall, Dagmar, *Lilla nakna galen går till filmen*, Stockholm: Wahlström 1941.
- Lindwall, Gustaf, *Flykten över gränsen*, Stockholm: Wahlström 1945.
- Lindwall, Gustaf, *Pojkarna i Gamla Stan*, Stockholm: Wahlström 1944.
- Lindwall, Gustaf, *Sven i hemvärnet*. *Berättelse för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1943.
- Lo-Johansson, Ivar, *Analfabeten*. *En berättelse från min ungdom*, Stockholm: Bonnier 1951.
- Lostad, Bo, *Sluta mygla*, *kommunalrådet*, Stockholm: Bonnier 1981.
- Lundgren, Max, *Ole kallar mej Lise*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1969.
- Lundgren, Max, *Sommarflickan*, Stockholm: Bonnier 1971.
- Lundgren, Max, *Åshöjden i kvalet*, Stockholm: Bonnier 1971.
- Lundkvist, Anna Lisa, *Du och jag*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1957.
- Lundkvist, Anna Lisa, *Flickan i regnet*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1950.
- Lundström, Janne, *Tiggarpojken*, Stockholm: Norstedt 1991.
- Malmberg, Stig, *Efter matchen*, Stockholm: Geber förlag 1965.
- Malmberg, Stig, *Fördel-Thomas*, Stockholm: Geber 1963.
- Malmberg, Stig, *Högt spel i ring I*, Stockholm: Wahlström 1961.
- Malmberg, Stig, *Kär i Tommy*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1958.
- Malmberg, Stig, *Sista rondan*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1960.
- Malmberg, Stig, *Spela på Jürgen*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961.
- Malmström, Siv (pseud. för Stig Malmberg och Sven Wernström), *Anita Tv-värdinna*, Stockholm: Wahlström 1961.

- Malmström, Siv (pseud. för Stig Malmberg och Sven Wernström), *Anita*, Stockholm: Wahlström 1956.
- Malmström, Siv (pseud. för Stig Malmberg och Sven Wernström), *Anita filmar*, Stockholm: Wahlström 1958.
- Mankell, Henning, *Skuggorna växer i skymningen. Den andra berättelsen om Joel*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991.
- Martin, Bengt, *Hej då, Sibirien*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1972.
- Martin, Bengt, *Huset i Sibirien*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1970.
- Martin, Bengt, *Sibirienungar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1971.
- Martinson, Harry, *Nässlorna blommar*, Stockholm: Bonnier 1935.
- Mattson, Olle, *Gänget sju vindar*, Stockholm: Bonnier 1971.
- Moberg, Vilhelm, "Berättelse om en frielev" i *Julfacklan* 1937.
- Moberg, Vilhelm, *Mans kvinna. Roman från Varend på 1790-talet*, Stockholm: Bonnier 1933.
- Moberg, Vilhelm, *Mans kvinna: skådespel i fem akter*, Stockholm: Bonnier 1943.
- Moberg, Vilhelm, *Mans kvinna*, Stockholm: Radiotjänst, 1953.
- Moberg, Vilhelm, *Sänkt sedebetyg*, Stockholm: Bonnier 1935.
- Moberg, Vilhelm, *Vårplöjning och andra berättelser*, Stockholm: Bonnier 1990.
- Modin, Uno, *Radiobil 10 anropar. Berättelse för pojkar om radiopolisens arbete*, Stockholm: Prisma/Biblioteksförlaget 1961.
- Morgan, Tore (pseud. för Tore Morgan Nilsson), *Jeppe Dahl, center. En fotbolls spelares[sic!] historia*, Stockholm: Bonnier 1936.
- Möller, Cannie, *Balladen om Sandra Ess*, Stockholm: Bonnier 1999.
- Möller, Cannie, *Lucia*, Stockholm: Bonnier 1994.
- Nilsson, Ulf, *Förföljd. Thriller*, Stockholm: Bonnier 1981.
- Nilsson, Ulf, *Honda-gänget och jakten i tunnlarna*, Stockholm: Wahlström 1981.
- Nordström, Hans, *Liberty Star*, Stockholm: Bonnier 1991.
- Norlander, Erik, *Inled oss icke i frestelse*, Stockholm: Bonnier 1961.
- Norrlid, Carl-Anders, *Tigerbrand*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1981.
- Norström, Göran, *Tunneln*, Stockholm: Norstedt 1991.
- Nyblom, Elsa, *Vind för våg*, Stockholm: Ljus 1951.
- Nylund, Bengt, *Försvunnen i vildmarken*, Uppsala: Lindblad 1923.
- Oterdahl, Jeanna, *Helga Vilhelmina*, Uppsala: Lindblad 1933.
- Oterdahl, Jeanna, *Vårdträdet*, Uppsala: Lindblad 1938.
- Oterdahl, Jeanna, *Världen växer*, Uppsala: Lindblad 1936.
- Pohl, Peter, *Janne min vän*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1985.

- Reuterswård, Maud, *Du har ju pappa, Elisabet*, Stockholm: Bonnier 1971.
- Ringnér, Kaj, *Ann-Sofi och den svarta katten*, Stockholm: Wahlström 1971.
- Roos, Göran, *Höjdhoppargäng-
et*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961.
- Rosendahl, Sven, *Valet*, Stockholm: Bonnier 1960.
- Röningberg, Erik, *Med kurs på Kebnekaise. Ungdomsbok*, Stockholm: Lindqvist 1951.
- S:t Cyr, Irma, *Maj & Co*, Stockholm: Wahlström 1941.
- S:t Cyr, Irma, *Siv flyger ut. Berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Scheutz, Torsten, *Legionär 1751*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951.
- Schröder, Gustaf, *Örjan Kajland och hans pojkar. Skildringar från svenska finnarnes lif och jakter i Värmlands och Dalarnes skogsbygder. För ungdom berättade. 2*, Stockholm: Bonnier 1903.
- Skote, Inger, *Gå inte ifrån mej!* Stockholm: Norstedt 1994.
- Stiernholm, Kjell, *Bara Anna*, Stockholm: Bonnier 1981.
- Strindberg, August, "Röda rummet. Skildringar ur artist- och författarlivet" [1879] i *August Strindbergs Samlade verk 6*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1981.
- Strindberg, August, "Tal till svenska nationen om olust i landet, levernnet, litteraturen och lärdomen" [1910] i *Samlade Verk 68*, Stockholm: Norstedt, 1988.
- Strömberg, Sigge, *Två tjuvpojkar i skolan. Ur Kalle Svenssons dagbok*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1917.
- Stubbe, Greta (pseud. för Elisabet Björklund), *Fattiga flickor med otur*, Uppsala: Lindblad 1931.
- Sunesson, Lambert, *Vargarna*, Stockholm: Natur & Kultur 1951.
- Svedenborg, Hedvig, *Hannas dagbok eller Mera om Blomkullakusiner-
na. En bok för flickor*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1921.
- Swahn, Arne, *Lägerkamrater. En bok om ungdom på läger*, Uppsala: Lindblad 1951.
- Söderhjelm, Kai, *Med trumpet i fjällen*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1961.
- Söderling-Brydolf, Christina, *Mai simmarflickan*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Söderling-Brydolf, Christina, *Syrrans dagbok. Berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Tornell, Brita, *Dröj kvar i sommaren*, Stockholm: Bonnier 1961.
- Tång, Melita, *Lilla fröken flirt*, Stockholm/ Helsingfors: Chelius/ Söderström 1931.
- Unefäldt, Valter, *Åh lägg av, säger Steffe*, Stockholm: Bonnier 1971.
- Unnerstad, Edith, *Ensam hemma med Johnny*, Stockholm: Norstedt 1951.
- Wahldén, Christina, *Kort kjol*, Stockholm: Tiden 1998.
- Wahlstedt, Viola, *Pia i fjällen*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1951.

- Wahlström, Sture, *Ett skärsgårds-äventyr*, Uppsala: Lindblad 1951.
- Wallander, Hjalmar, *De fyra. En pojkbok*, Stockholm: Hökerberg 1917.
- Wallander, Hjalmar, *Frasse i 5:an och Ernfrid i 7:an*, Stockholm: Hökerberg 1923.
- Wallander, Hjalmar, *Jerker, Pelle och Jonne. En pojkhistoria*, Stockholm: B.M:s bokförlag 1923.
- Wallander, Hjalmar, *Pojkarna hos Block & Block*, Stockholm: Hökerberg 1925–26.
- Wernström, Gunnar, *Månskensgänget. Berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1951.
- Wernström, Sven, *De hemligas ö*, Stockholm: Geber 1966.
- Wernström, Sven, *Den underbara resan. Del I–III. En läsebok om Sverige*, Stockholm: Gidlund 1985–87.
- Wernström, Sven, *Ett författarliv. En roman*, Lund: Murbruk 2009.
- Wernström, Sven, *Falkar på jakt. Berättelse för pojkar*, Stockholm: Wahlström 1945.
- Wernström, Sven, *Flickan och filmen. Berättelse för flickor*, Stockholm: Wahlström 1950.
- Wernström, Sven, *Gården*, Stockholm: Tiden 1958 (b).
- Wernström, Sven, *Hemligheten*, Stockholm: Författarförlaget 1971.
- Wernström, Sven, *Kamrat Jesus*, Stockholm: Gidlund 1971,
- Wernström, Sven, *Kär i Elvis*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1958 (a).
- Wernström, Sven, *Olle och fabriken*, Stockholm: Gidlund 1970.
- Wernström, Sven, *Rebellerna. Berättelse om ungdom*, Stockholm: Geber 1964.
- Wernström, Sven, *Sombra, jaguaren. Berättelse för ungdom*, Stockholm: Wahlström 1961.
- Wernström, Sven, *Tjuvgömmen*, Stockholm: Wahlström 1961.
- Westerlund, Hans G., *På rymmarstråt. Två pojkars äventyr i svenska vildmarker*, Stockholm: Bonnier 1929.
- Westerlund, Per, *Det räddande vargtjuset*, Stockholm: Lindqvist 1941.
- Westerlund, Per, *Vita vargens hjärta*, Uppsala: Lindblad 1951.
- Widholm, Solveig, *Syster Lotta på 10:an*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1961.
- Widholm, Solveig, *Syster Lotta i Afrika*, Stockholm: Åhlén & Åkerlund 1962.
- Wikström, Olga, *Stå på dig, Sverre!*, Stockholm: Saga 1971.
- Wilcke, Ella, *Mona på egen hand*, Stockholm: Bonnier 1961.
- Wärnlöf, Anna Lisa, *Pojken en trappa upp*, Stockholm: Svensk läraretidning 1961.
- Åbyson, Holger, *Olle. Stinsens pojke*, Stockholm: Gummesson 1951.
- Åkesson, Sonja, "Åktenskapsfrågan" i *Husfrid*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1963.
- Örle, Sten, *Spökflygaren*, Stockholm: Wahlström 1951.

Sekundärlitteratur

- Ahlström, Gunnar, *Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson*, Malmö: Gleerups 1942.
- Ahlund, Claes, *Underhållning och propaganda. Radschas (Iwan Aminoffs) romaner om första världskriget 1914–1915*, Uppsala: Uppsala Universitet 2010.
- Ahrne, Göran, Christine Roman & Mats Franzén, *Det sociala landskapet*, Göteborg: Korpen 2008.
- Aléx, Peder & Johan Söderberg red., *Förbjudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, Stockholm: Stockholms universitet 2001.
- Allmännyttans historia. Barnrikehusen*. <https://stockholmskallan.stockholm.se>. <https://www.youtube.com/watch?v=5mRQsTHwfn>, [Hämtad 2017-03-26].
- Alston, Ann, *The Family in English Children's Literature*, London: Routledge 2008.
- Ambjörnsson, Fanny, *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*, Stockholm: Ordfront 2004. /Diss. Stockholm/
- Ambjörnsson, Gunila och Margareta Strömstedt, red., *Läsning för barn. Orientering i dagens barnlitteratur*, Stockholm: Bonniers förlag 1971, 1973, 1978 och 1983.
- Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*, Stockholm: Carlsson 1988.
- Ambjörnsson, Ronny, *Mansmyter, liten guide till manlighetens paradoxer*, Stockholm: Fischer 1990.
- Ambjörnsson, Ronny, *Ellen Key. En europeisk intellektuell*, Stockholm: Bonnier 2012.
- Amin, Samir, Ingemar Lindberg & Magnus Dahlstedt, *Det slutna folkhemmet. Om etniska klyftor och blågul självbild*, Stockholm: Agora 2002.
- Andersen, Per Thomas, *Identitetens geografi. Steder i litteraturen fra Hamsun til Naipaul*, Oslo: Universitetsforlaget 2006.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso 1991 [1983].
- Andersson, Björn, *Brandstatistik – Vad vet vi om anlagd brand?* Karlstad: MSB och Karlstads univ. [2010?].
- Andersson, Jenny, *När framtiden redan hänt. Socialdemokratin och folkhemsnostalgin*, Stockholm: Ordfront 2011.
- Andersson, Lars I., *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Stockholm: Liber 2003.
- Andersson, Maria, *Att bli människa. Barn, sedlighet och kön i Amanda Kerfstedts, Helena Nybloms och Mathilda Mallings författarskap 1880–1910*, Stockholm/Göteborg: Makadam 2010. /Diss. Stockholms universitet/ (Skrifter utgivna

- av Svenska Barnboksinstitutet, 108)
- Andersson, Maria, "Sverige i rövarhänder. Berättelsen om nationen i Sven Wernströms 'Den underbara resan' ", *Barnboken* (35) 2012 Tema: Sven Wernström. <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v35i0.135>. [Hämtad 2015-11-02]
- Andersson, Maria, *Framtidens kvinnor. Mognad och medborgarskap i svenska flickböcker 1832-1921*, Göteborg/Stockholm: Makadam 2020. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 152)
- Andersson, Maria & Elina Druker, red., *Mångkulturell barn- och ungdomslitteratur. Analyser*, Lund: Studentlitteratur 2017. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 138)
- Andersson, Maria, Per Anders Wiktorsson & Magnus Öhrn, red., "Maskulinitet. Tema" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (34) 2013:3/4 s. 3-119.
- Andrae, Marika "Vad är könsskillnad? Om motstridiga användningar av begreppet kön och svårigheten att formulera socialisationsteorier" i *Bedrägliga begrepp. Kön och genus i humanistisk forskning*, red. Gudrun Andersson, Uppsala: Uppsala universitet 2000 s. 31-49.
- Andrae, Marika, *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914-1944*, Stockholm: Wahlström 2001. /Diss. Uppsala Universitet/
- (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 73)
- Arbetarrörelsens kulturuppgifter*, Stockholm: Arbetarnas bildningsförbund 1947.
- Arendt, Hannah, *The Human Condition*, Chicago: Chicago UP 2018 [1958].
- Ariès, Philippe, *Barndomens historia*, Stockholm: Gidlund 1982 [1960].
- Arnberg, Klara, Fia Sundevall & David Tjeder, "Folkhem och uppror. Könspolitiska nyckeltexter 1930-2010" i *Könspolitiska nyckeltexter. 2, Från befolkningskris till talibantal 1930-2002*, Göteborg: Makadam 2012.
- Arping, Åsa, "Folkhemmet tur och retur. Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner" i *Moderniteter. Text, bild, kön. En vänbok till Ingrid Holmquist* red. Åsa Arping, Anna Nordenstam & Kajsa Widegren, Göteborg: Makadam 2008 s. 21-42.
- Askander, Mikael, *Modernitet och intermedialitet i Erik Asklungs tidiga romankonst*, Växjö: Växjö UP 2003. /Diss./
- Bachtin, Michail, "Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik" i *Det dialogiska ordet*, Gråbo: Anthropos 1991 [1990].
- Backberger, Barbro, "Den heliga familjen" i *Dagens Nyheter* 24 december 1965.
- Balibar, Etienne & Immanuel Wallerstein, *Ras, nation, klass. Mångtydiga identiteter*, Göteborg: Daidalos 2002 [1997].

- Beauvais, Clémentine, *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamin 2015.
- Beck, Ulrich, *Risikogesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1986.
- Belsey, Cathrine, *Critical Practise*, London: Methuen 1980.
- Bengtsson, Bengt, *Ungdom i fara. Ungdomsproblem i svensk spelfilm 1942–1962*, Stockholm: Stockholms universitet 1998. /Diss./
- Bengtsson, Margot & Jonas Frykman, *Om Maskulinitet. Mannen som forskningsprojekt, rapport nr 11*, Stockholm: Jämfo. Delegationen för jämställdhetsforskning 1988.
- Bengtsson, Mattias & Tomas Berglund, "Social rörlighet och klassidentifikation" i *En fråga om klass. Levnadsförhållanden, livsstil, politik*, red. Maria Oskarsson, Mattias Bengtsson & Tomas Berglund, Malmö: Liber 2010 s. 30–41.
- Bergenheim, Åsa, *Barnet, libido och samhället. Den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930–1960*, Umeå: Höglund 1994. /Diss. Umeå/
- Berggren, Henrik, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Stockholm: Tiden 1995. /Diss. Stockholm/
- Berglund, Maria M., *Värv och verk. Förnyelse och tradition i nordisk kvinnolitteraturhistoria. Från tillkomst till tryckt bok*, Karlstad: Karlstad UP 2013. /Diss./
- Bergström, Göran & Kristina Boréus, red., *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, Lund: Studentlitteratur 2005 [2000].
- Bergström, Jeanette, red., *Makteliten – mycket vill ha mer. En studie av inkomstutvecklingen för makteliten perioden 1950 till 2007*, Stockholm: Landsorganisationen i Sverige 2009.
- Berman, Marshall, *All That Is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*, New York: Simon & Schuster 1982.
- Bjereld, Ulf & Marie Demker, *I Vattumannens tid? En bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse i dag*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2005.
- Bjurström, Erling, *Högt & Lågt. Smak och stil i ungdomskulturen*, Umeå: Boréa 1997. /Diss. Stockholm/
- Bjurström, Erling, Johan Fornäs & Hillevi Ganetz, *Det kommunikativa handlandet. Kulturella perspektiv på medier och konsumtion*, Nora: Nya Doxa 2000.
- Björck, Amelie, *Höra hemma. Familj och social förändring i svensk radioserieteater från 1930-talet till 1990-talet*, Göteborg: Makadam 2010. /Diss. Lund/
- Björck, Henrik, *Folkhemsbyggare*, Stockholm: Atlantis 2008.
- Björk, Nina, *Sireners sång. Tankar kring modernitet och kön*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1999.
- Björnsson, Anders, "Bråkstakar och asketer" i *Svensk Tidskrift*, Stockholm: 1990 s. 187–193. <http://www.svensktidskrift.se/arkiv100/1990/54%20>

- Anders%20Björnsson%3B%20Bråkstakar%20och%20asketer.pdf. [Hämtad 2012-05--12].
- Blom, Ida, "Husmödrar och samhällsmödrar" i *Kvinnor i västvärlden från renässans till nutid. Renässans, reformation och revolution*, Ida Blom, Sølvi Sogner & Bente Rosenbeck, Stockholm: Liber 2006 s. 336–352.
- Blommaert, Jan, *Discourse. A Critical Introduction*, Cambridge: Cambridge UP 2005.
- Blomqvist, Håkan, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Stockholm: Carlsson 2006. /Diss. Stockholm/
- Boëthius, Ulf, "En modernistisk flygbok. Harald Victorins Örnungen" i *Konsten att berätta för barn*, red. Anne Banér, Stockholm: Centrum för barnkulturforskning 1996 s. 245–261.
- Boëthius, Ulf, "Mot gryningen! Ungdom och modernitet i Alvar Zacks flygböcker" i *Från flygdröm till swingscen*, red. Ulf Boëthius & Mats Franzén, Lund: Arkiv 1998 s. 58–111.
- Boëthius, Ulf, "Med nerver av stål. Manlighet och modernitet i 1930-talets svenska flygböcker för pojkar" i *Barnkultur – igår, idag, i morgon*, red. Anne Banér, Stockholm: Centrum för barnkulturforskning 1999 s. 103–118.
- Boëthius, Ulf, "Genom genrens raster. Andra världskrigets beredskap i de svenska barnböckerna" i *Vänbok till Sonja Svensson*, red. Jan Hansson & Gallie Eng, Stockholm: Opal 2008 s. 24–35. (Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet, 100).
- Boëthius, Ulf, "I barnböckerna var ryssen värre än tysken" i *Svenska Dagbladet* 28 oktober 2008.
- Boglund, Ann & Anna Nordenstam, *Från fabler till manga*, Malmö: Gleerup 2010.
- Boglund, Ann & Anna Nordenstam, *Från fabler till manga 1. Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på barn- och ungdomslitteratur*, Malmö: Gleerups 2015. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 131)
- Boglund, Ann & Anna Nordenstam, *Från fabler till manga 2. Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på ungdomslitteratur*, Malmö: Gleerups 2016. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 132)
- Bolin, Greta & Eva von Zweigbergk, *Barn och böcker. En orientering*. Stockholm: Rabén & Sjögren 1945, 1948, 1951, 1961.
- Bolin, Greta, Eva von Zweigbergk & Mary Ørvig, *Barn och böcker. En orientering*. Stockholm: Rabén & Sjögren 1966, 1972.
- Boone, Troy, *Youth of Darkest England. Working-Class Children at the Heart of the Victorian Empire*, New York/London: Routledge 2005.
- Boréus, Kristina, *Högervåg. Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*, Stockholm: Tiden 1994. /Diss. Stockholm/

- Bourdieu, Pierre, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge, Mass.: Harvard UP 1984 [1979].
- Bourdieu, Pierre, *Kultur och Kritik. Anföranden*, Göteborg: Daidalos 1992 [1984].
- Bourdieu, Pierre, *Kultursociologiska texter* i urval av Donald Broady & Mikael Palme, Stockholm/Stehag: Symposion 1994 [1986].
- Bourdieu, Pierre, *Distinksjonen: en sosiologisk kritikk av dømmekraften*, Oslo: Pax 1995 [1979].
- Boyhood studies*. Elektronisk resurs 2007.
- Bradford, Clare, Kerry Mallan, John Stephens & Robyn McCallum, *New World Orders in Contemporary Children's Literature. Utopian Transformations*, New York: Palgrave 2008.
- Braidotti, Rosi, *Metamorphoses. Towards a Materialist Theory of Becoming*, Cambridge: Polity Press 2002.
- Bremmer, Fatima, *Ett jävla solsken. En biografi om Ester Blenda Nordström*, Stockholm: Forum 2017.
- Britasdotter, Åsa & Britta Stöving, *Incest. Dotterrätt mot patriarkatet*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1982.
- Broberg, Gunnar & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm: Gidlund 1991.
- Broby-Johansen, Rudolf, *Kropp och kläder. Klädedräktens konsthistoria*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1954.
- Brodén, Daniel, *Folkhemmets skuggbilder. En kulturanalytisk genrestudie av svensk kriminalfiktions i film och tv*, Stockholm: Ekholm & Tegebjer 2008. /Diss. Göteborg /
- Bäck-Wiklund, Margareta & Mona Franséhn, "Inledning" i *Den dolda könsdiskursen, mödrar, söner och frånvarande fäder*, red. Margaretha Bäck-Wiklund, Mona Franséhn, Helena Johansson & Thomas Johansson, Göteborg: Göteborgs universitet 2003 s. 9–22.
- Bäckström, Lars, *Kulturarbete. Kritik 1968–77*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1978.
- Carlsson, Sten, *Svensk ståndscirkulation 1680–1950*, Uppsala: J. A. Lindblad 1950.
- Cart, Michael, *From Romance to Realism. 50 Years of Growth and Change in Young Adult Literature*, New York: Harper Collins 1996.
- Choi, Sun-Kyong, *Kraften att älska, makten att tjäna. Religion, emancipation och den kvinnliga skapande kraften i Jeanna Oterdahls sagor 1908–1927*, Umeå: Umeå universitet 2017. /Diss./
- Chouliaraki, Lilie & Norman Fairclough, *Discourse in Late Modernity*, Edinburgh: Edinburgh UP 2005 [1999].
- Christensson, Jakob, red., *Signums svenska kulturhistoria. 1900-talet*, Stockholm: Signum 2009.
- Cigéhn, Göran, "Klassmedvetande och klassidentifiering" i *Industrisamhälle i omvandling*.

- Människor, arbete och socialt liv i en svensk industristad från femtiotal till åttiotal*, red. Rune Åberg, Stockholm: Carlsson 1990 s. 255–309.
- Clayhills, Harriet, red., *Kvinnohistorisk uppslagsbok*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1991.
- Connell, Raewyn/ f.d. Robert W., *Masculinities*, Cambridge: Polity 2005 [1995].
- Crompton, Rosemary, *Class and Stratification*, Cambridge: Polity 2008 [1993].
- Czaplicka, Magdalena, "Yrhättor, backfischer och unga damer – ett flickgalleri" i *Från flygdröm till swingscen*, red. Ulf Boëthius & Mats Franzén, Lund: Arkiv 1998 s. 112–198.
- Czaplicka, Magdalena, "Vi – de andra. Om invandrarungdomar i ungdomsböcker" i *Barnboken* (26) 2003:1 s. 2–23.
- Dahlberg, Matz, *Fattigdom i folkhemmet. Från socialbidrag till självförsörjning*, Stockholm: SNS förlag 2008.
- Dahlqvist, Hans, "Folkhemsbegreppet: Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson" i *Historisk tidskrift* (122) 2002:3 s. [445]–465.
- Danius, Sara, *Den blå tvålen. Romanen och konsten att göra saker och ting synliga*, Stockholm: Bonnier 2013.
- Danius, Sara, "Husmoderns död. Bonniers kokbok 1960-2010" i *Husmoderns död och andra texter*, Stockholm: Bonnier 2014 s. 11–42.
- Degerman, Peter, *"Litteraturen, det är vad man undervisar om". Det svenska litteraturdidaktiska fältet i förvandling*. Åbo: Åbo Akademi 2012. /Diss./
- Delad makt-delat ansvar. Regeringens proposition 1993/94:147 om jämställdhetspolitiken*, Stockholm: Socialdepartementet 1994.
- Dewan, Pauline, *The House as Setting, Symbol and Structural Motif in Children's Literature*, Lewinston N.Y.: The Edwin Mellen Press 2004.
- Dewan, Pauline, *The Art of Place in Literature for Children and Young Adults*, Lewinston, N.Y.: Edwin Mellen Press 2010.
- Dijk, Teun van, "Critical Discourse Analysis" i *Handbook of Discourse Analysis*, red. Deborah Shiffrin, Deborah Tannan & Heide E. Hamilton, London: Blackwell 1985 s. 353–371.
- Domellöf, Gunilla, *"När den rätte kommer". En undersökning av svenska flickböcker från 1930-talet*, Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap 1979. [Stencil]
- Druker, Elina, "Folkhemmet och den goda husmodern. Skildringar av hemarbete och bostadsplanering i Eva Billows illustrationer" i *Litteraturens arbetare. En vänbok till Per-Olof Mattsson*, red. Christer Johansson & Per Anders Wiktorsson, Lund: Ellerströms 2012, s. 285–294.
- Druker, Elina, *Eva Billow. Bilderboks-konstnär och författare*, Göteborg/Stockholm: Makadam förlag 2014. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboks-institutet 124)

- Druker, Elina, "Introduction to Theme. Radical Children's Literature" i *Barnboken*, (42) 2019. <https://doi.org/10.14811/clr.v42i0.445>. [Hämtad 2020-12-20].
- Edström, Vivi, *Barnbokens form. En studie i konsten att berätta*, Göteborg: Stegeland's 1980. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 11)
- Edström, Vivi, "Flickan i dockskåpet. Fångenskapsbilder i svensk ungdomsbok", *Särtryck ur Perspektiv på prosa*, Göteborg: Göteborgs Universitet 1981 s. 9-26.
- Edström, Vivi, "Det gäller pappa-fäder och döttrar i ungdomsboken" i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster*, red. Vivi Edström & Kristin Hallberg, Stockholm: Liber 1984 (a) s. 52-68.
- Edström, Vivi, "Fångenskapsymboler i ungdomsboken" i *Ungdomsboken. Värderingar och mönster* red. Vivi Edström & Kristin Hallberg, Stockholm: Liber 1984 (b) s. 69-96.
- Edström, Vivi, "Värderingar i ungdomslitteraturen" i *Ungdomsboken. Värderingar och Mönster*, red. Vivi Edström & Kristin Hallberg, Stockholm: Liber 1984 (c) s. 11-51.
- Edström, Vivi, "Fångenskapsymboler i ungdomsboken" i *Läs mig - sluka mig!*, red. Kristin Hallberg, Stockholm: Natur och kultur 1998 s. 181-210.
- Ehn, Billy, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm: Natur och Kultur 1993.
- Ehriander, Helene, *Humanism och historiesyn i Kai Söderhjelm's historiska barn- och ungdomsböcker*, Lund: Lunds universitet 2003. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 80) /Diss./
- Ehriander Helene & Eva Söderberg, red., *Kulla-Gulla och alla de andra. Martha Sandwall-Bergström 100 år*, Växjö: Linneus UP 2015.
- Ekdal, Niklas, *Per Albin Hansson*, Stockholm: Bonnier 2010.
- Ekselius, Eva, *Våld mot kvinnor. Om kvinnomisshandel, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp på barn*, Stockholm: Bokförlaget Prisma 1982.
- Englund, Boel & Lena Kåreland, *Rätten till ordet. En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880-1920*, Stockholm: Carlsson 2008.
- Erikson, Robert & Jan O. Jonsson, *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier. Huvudbetänkande*, Stockholm: Fritze 1993. (Statens offentliga utredningar 1993:85)
- Erlandsson-Hammargren, Erik, *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i Svenska Turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Stockholm: Gidlunds 2006.
- Fairclough, Norman, *Critical Discourse Analysis. The Critical*

- Study of Language*, Harlow: Longman 2010 [1995].
- Fairclough, Norman, *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity 2011 [1992].
- Falk, Cecilia, "Mamma, morsan eller Maggan? Kommunikationsmönster inom familjen?" i *Hej det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige*, red. Orvar Löfgren, Stockholm: Natur & Kultur 1988 s. 149–173.
- Faludi, Susan, *Backlash. The Undeclared War Against American Women*, New York: Crown 1991.
- Fjelkestam, Kristina, *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*, Stockholm/Stehag: Symposion 2002. /Diss. Stockholm/
- Folkesson, Per, *Nordisk mansforskning. En kartläggning*, Karlstad: Karlstads Universitet 2000.
- Formark, Bodil, *Den välsituerade flickan. Om den svenska flickscoutrörelsens historia 1910–1940*, Lund: Sekel 2010. /Diss. Umeå /
- Forsgren, Peter, "Manlig, bildad och med ett klart intellekt. Sigfrid Siwertz och det tidiga 1900-talets litterära institution" i *Den litterära textens förändringar. Studier tillägnade Stina Hansson*, red. Stefan Ekman, Mats Malm & Lisbeth Stenberg, Stockholm/Stehag: Symposion 2007 s. 407–418.
- Forslid, Torbjörn, *Varför män? Om manlighet i litteraturen*, Stockholm: Carlsson 2006.
- Foucault, Michel, *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*, Lund: Arkiv 1987.
- Foucault, Michel, *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stockholm: Symposion 1993.
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia. Viljan att veta*, Bd 1. Göteborg: Daidalos 2002 [Ny utg.].
- Foucault, Michel, *Vetandets arkeologi*, Lund: Arkiv 2002 [1972].
- Franck, Mia, *Frigjord oskuld. Heterosexuellt mögnadsimperativ i svensk ungdomsroman*, Åbo: Åbo Akademi 2009. /Diss./ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 106)
- Fransson, Birgitta, "Gunnel Beckman och den feminina realismen" i *Barnboksvärldar. Samtal med författare*, Stockholm: En bok för alla i samarbete med Opsis Kalopsis 2001 s. 15–23.
- Fransson, Birgitta, "Peter Pohl. Det händer värre saker i verkligheten än i mina böcker" i *Barnboksvärldar. Samtal med författare*, Stockholm: En bok för alla i samarbete med Opsis Kalopsis 2001 s. 243–253.
- Fredlund, Cecilia, red., *Det gäller en av fem. Fakta om barn, sexuella övergrepp och sexuell exploatering i Sverige 2014*, Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset 2015.

- Frenander, Anders, *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*, Göteborg: Göteborgs Universitet 1999. / Diss./
- Frenander, Anders, *Kulturen som kulturpolitikens stora problem. Diskussionen om svensk kulturpolitik fram till 2010*, Hedemora: Gidlunds 2014.
- Friedan, Betty, *The Feminine Mystique*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books 1963.
- Friman, Helena & Eva Silvé-Garnert, red., *Storstadsungdom i fyra generationer*, Stockholm: Folksam 1991.
- Friman, Wiveca, *Växandets gestaltning i Peter Pohls romansvit om Micke*, Lund: Lunds universitet 2003 /Diss./. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 82)
- Frykman, Jonas, *Ljusnande framtid!*, Lund: Historiska media 1998.
- Frykman, Jonas, *Ljusnande framtid!*, Lund: Historiska media 2013. E-bok.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren, *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*, Malmö: Liber 1985.
- Furuland, Lars, Örjan Lindberger & Mary Ørvig, red., *Barnlitteratur i Sverige. Läsning för barn och barnboksprogram*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1970.
- Furuland, Lars, Mary Ørvig & Sonja Svensson, red., *Ord och bilder för barn och ungdom.3, Ungdomslitteraturen. Historik, Kommentarer, Texturval*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994.
- Gadamer, Hans-Georg, *Vernunft im Zeitalter der Wissenschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1976.
- Gedin, David, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundratalet*, Stockholm/Stehag: Symposion 2004. /Diss. Stockholm/
- Genette, Gérard, *Palimpsests. Literature in the Second Degree*, Lincoln: Nebraska UP 1997.
- Gibson-Graham, J. K., Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, "Introduction. Class in a Poststructuralist Frame" i *Class and its Others*, red. J. K. Gibson-Graham, Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, Minneapolis: Minnesota UP 2000 s. 1–22.
- Giddens, Anthony, *Social Theory and Modern Sociology*, California, Stanford: Stanford UP 1987.
- Gouldner, Alvin, *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, New York: Oxford UP 1979.
- Granlid, Hans, *Då som nu. Historiska romaner i översikt och analys*, Stockholm: Natur & Kultur 1964.
- Granlund, Rigmor, "Könsrollsmönster i några av Sven Wernströms ungdomsböcker" i *Kring den svenska ungdomsboken. Analys, debatt, handledning*, red. Ulla Lundqvist & Sonja Svensson, Stockholm: Natur & Kultur 1981 [1977] s. 157–184.
- Grenholm, Gunvor, Jerker Rosén, Sten Carlsson & Jan Cornell red., *Den svenska historien. 14. Från storstrejken 1909 till folkhems-*

- politik*, Stockholm: Bonnier 1979.
- Grettve, Anna, "Barnet i klädkammaren. Kläder, klass och genus i två barnberättelser" i *Barnlitteraturanalyser* red. Maria Andersson & Elina Druker, Lund: Studentlitteratur 2008 s. 27–40.
- Guldåker, Nicklas & Per-Olof Hallin, *Stadens bränder. Del 1. Anlagda bränder och Malmös sociala geografi*, Malmö: Malmö Högskola & Styrelsen för svensk brandsforskning, Brandforsk 2010.
- Gumbrecht, Hans Ulrich, *In 1926. Living at the Edge of Time*, Cambridge, Mass.: Harvard UP 1997.
- Gustavsson, Bernt, *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1991. /Diss. Göteborg/
- Gustavsson, Bernt, *Världsbilder. Synen på människa, samhälle, natur*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1998.
- Haettner Aurelius, Eva & Thomas Götselius, "Förord" i *Genreteori* red. Eva Haettner Aurelius & Thomas Götselius, Lund: Studentlitteratur 1997 s. 5–13.
- Hagerman, Maja, *Trådarna i vägen. På spaning bland minnen och kulturarv i Sverige*, Stockholm: Norstedts 2019.
- Hallberg, Kristin, *Den svenska bilderboken och modernismens folkhem*, Stockholm: Stockholms Universitet, 1996. /Lic.avh./
- Hammarén, Nils & Thomas Johansson, *Identitet*, Stockholm: Liber 2009
- Hammarström, Anne, *Arbetslöshet och ohälsa*, Lund: Studentlitteratur 1996.
- Hansson, Per Albin, *Tal vid remissdebatten i riksdagens andra kammare den 18 januari 1928*. www.svenskatal.se/1928011-per-albin-hansson-folkhemstalet/. [Hämtad 2015-03-15].
- Haste, Hans, *Barnrikehus. Ett kapitel i svensk bostadspolitik*, [Stockholm]: Familjebostäder (FB) 1986.
- Hedén, Birger, *Individ, våld och klassamhälle. En studie i Harry Kullmans ungdomsböcker*. Stockholm: Rabén & Sjögren 1983. (Svenska barnboksintitutets skriftserie 17) /Diss. Lund/
- Hedman, Dag, "Emil A Norlander" i *Svenskt biografiskt lexikon*. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/8373>. [Hämtad 2017-07-21].
- Heggestad, Eva, "Drömmen om det goda samhället. Anne Vildkatt, Kulla-Gulla och fröknarna von Pahlen" i *Konsten att berätta för barn*, red. Anne Banér, Stockholm: Centrum för barnkulturforskning 1996 s. 231–244.
- Heggestad, Eva, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*, Stockholm/Stehag: Symposium 2003. /Diss. Uppsala/
- Heggestad, Eva, "En smula karlavulna men ändå vekt kvinnliga" i *Omklädningsrum*.

- Könsöverskridanden och rollbyten från Tintomara till Tant Blomma*, red. Eva Heggstad & Anna Williams, Lund: Studentlitteratur 2004 s. 75–99.
- Hellesnes, Jon, *Sosialisering og teknokrati. Ein socialfilosofisk studie med særleg vekt på pedagogikkens problem*, Oslo: Gyldendal 1975.
- Hellesnes, Jon, "Ein utdana mann og eit dana menneske. Framlegg til eit utvida daningsomgrep" [1969] i *Pedagogisk filosofi*, red. Erling Lars Dale, Oslo: Gyldendal 1992 s. 79–103.
- Hellsing, Lennart, "Tjuvpojksboken" i *Barnbok och barnboks-forskning*, red. Lena Fridell, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1972 s. 31–40.
- Hertz, Marcus & Thomas Johansson, *Maskuliniteter. Kritik, tendenser, trender*, Stockholm: Liber 2011.
- Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta*, Stockholm: Carlsson 1989.
- Hirdman, Yvonne, "Genussystemet" i *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport. SOU 1990:4*, Stockholm: Allmänna förlaget 1990 s. 73–116.
- Hirdman, Yvonne, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Stockholm: Carlsson 1992.
- Hirdman, Yvonne, "Kvinnorna i välfärdsstaten Sverige 1930–1990" i *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, red. Yvonne Hirdman, Stockholm: Utbildningsradion 1998 s. 203–218.
- Hirdman, Yvonne, Jenny Björkman & Urban Lundberg, *Sveriges historia. 1920–1965. Rösträtt och demokrati, fackföreningar, förbudsomröstning, depression, Ådalskravaller, Kreugerkrasch, kohandel, Saltsjöbadsavtal, folkhem, krispolitik, urbanisering, neutralitet, samlingsregering, beredskapstid, ATP-reform, radio och teve, bilism, rekordår*, Stockholm: Norstedt 2012.
- Hollindale, Peter, *Ideology and the Children's Books*, Stroud: Thimble Press 1988.
- Hourihan, Margery, *Deconstructing the Hero. Literary Theory and Children's Literature*. London/ New York: Routledge 1997.
- Hultén, Britt, *Kulturtidskrifter på 30-talet. Nordeuropa, Ateneum, Fronten*, Lund: Bo Cavefors 1977. /Diss. Stockholm /
- Husz, Orsi & Amanda Lagerkvist, "Konsumtionens motsägelser. En inledning" i *Förbjudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, red. Peder Alex & Johan Söderberg, Stockholm: Stockholms universitet 2001 s. 9–36.
- Höglund, Zeth, *Hjalmar Branting och hans livsgärning, D. 1. Hövdingen*, Stockholm: Tiden 1928
- Hörnqvist, Magnus, *Klass*, Stockholm: Liber 2016.
- Isaksson, Anders, *Per Albin Hansson. Vägen mot folkhemmet, Revolutionären, Partiledaren, Landsfadern*, Stockholm:

- Wahlström & Widstrand 1985, 1990, 1996, 2000.
- Jacobson, Maja, *Kläder som språk och handling*, Stockholm: Carlsson 1994. /Diss. Umeå /
- Jameson, Fredric, *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act*, Ithaca, N.Y.: Cornell UP 1981.
- Jameson, Fredric, "The Politics of Utopia" i *New Left Review* (25), 2004 jan.-feb. s. 35-54.
- Jehlen, Myra, "Banned in Concord: Adventures of Huckleberry Finn and Classic American Literature" i *The Cambridge Companion to Mark Twain*, red. Forrest G. Rominson, Cambridge: Cambridge UP 1995 s. 93-115.
- Johannesson, Eric, *Den läsande familjen. Familjetidskriften i Sverige 1850-1880*, Uppsala: Uppsala universitet 1980. /Diss./
- Johansson, Inge, *Bildning och klasskamp. Om arbetarbildningens förhistoria, idéer och utveckling*, Stockholm: Arbetarnas Bildningsförbund 2002.
- Johansson, Lennart, *Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855-2005*, Stockholm: Symposion 2008.
- Johansson, Thomas, "Feminismens andre. Om unga män, sexualitet och reflexivitet" i *Manlighetens många ansikten. Fäder, feminister, frisörer och andra män*, red. Thomas Johansson & Jarl Kuosmanen, Malmö: Liber 2003 s. 237-250.
- Johansson, Thomas, *Familjeliv*, Malmö: Liber 2009.
- Jonsson, Bibi, *Bruna pennor. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur*, Stockholm: Carlsson 2012.
- Jonsson, Tomas, "Att anpassa sig efter det möjliga". *Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911-1944*, Göteborg: Göteborgs Universitet 1998. /Diss./
- Jönsson, Maria, *Behovet av närhet blir med åren betydligt större än nödvändigheten att bevara sin värdighet. Om genus, trots och åldrande i Kerstin Thorvalls författarskap*, Lund: Ellerström 2015.
- Karlsson, Gunnel "Den svårfångade kärleken. Om kvinnorna, kärleken och samhället" i *Handbok i svensk kvinnohistoria*, red. Gunhild Kyle, Stockholm: Carlsson 1992 [1987].
- Karlsson, Gunnel, *Från broderskap till systerskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*, Lund: Arkiv 1996. /Diss. Göteborg/ <http://hdl.handle.net/2077/12178>. [Hämtad 2019-02-14].
- Kelen, Christopher (Kit) & Björn Sundmark, red., *The Nation in Children's Literature. Nations of Childhood*, New York/London: Routledge 2013.
- Key, Ellen, "Missbrukad kvinnokraft" och "Naturenliga arbetsområden för kvinnan". *Tvenne föredrag*, Stockholm: Bonnier 1896. <http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/KeyE/>

- titlar/MissbrukadKvinno/info [Hämtad 2017-04-04].
- Kidd, Kennet B., *Making American Boys. The Science of Boyology and the Feral Tale*, Minneapolis: Minnesota UP 2004.
- Kimmel, Michael S., *Manhood in America. A Cultural History*, New York: Oxford UP 1996.
- Kjersén Edman, Lena, *I ungdomsrevoltens tid. Svensk ungdomsbok och dess mottagande åren kring 1968*, Umeå: Umeå universitet 1990. /Diss./
- Kjersén Edman, Lena, *Barn- och ungdomsböcker genom tiderna*, Stockholm: Natur och Kultur 2002.
- Kjersén Edman, Lena, *Fler systrar. Kvinnliga författare från 1900-tal och 2000-tal*, Lund: Bibliotekstjänst 2004.
- Klingberg, Göte, *Barn- och ungdomslitteraturen*, Stockholm: Natur & Kultur 1970.
- Klingberg, Göte, *Barnlitteraturforskning. En introduktion*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1972.
- Klingberg, Göte *Sekelskiftets barnbokssyn och Barnbiblioteket Saga*, Stockholm: Svensk Lärartidnings 1966.
- Klockare, Sigurd, *Svenska revolutionen 1917-1918*, Stockholm: Prisma 1967.
- Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*, Lund: Daidalos 2004.
- Kriström, Anna Karin, *"De gränslösa böckerna". Allålderslitteratur i Sverige under 1960-och 1970-talen. Med studier i Hans Alfredsons och Barbro Lindgrens tidiga författarskap*, Uppsala: Uppsala universitet 2006. / Diss. / (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 101)
- Kulturdepartementet, *Strategi för en stark demokrati. Främja – Förankra – Försvara*, Stockholm: Regeringskansliet 2018. <https://www.regeringen.se/informationsmaterial/2018/06/strategi-for-en-stark-demokrati--framja-forankra-forsvara>. [Hämtad 2020-10-02]
- Kvinnan i Sverige i statistisk belysning*, Stockholm: Arbetsmarknadens kvinnonämnd 1973.
- Kyle, Gunhild, "Kvinnoliv i staden II" i *Handbok i svensk kvinnohistoria* red. Gunhild Kyle, Stockholm: Carlsson 1992 s. 93-108.
- Kylhammar, Martin, *Frejdiga framstegsmän och visionära världsmedborgare. Epokskiftet 20-tal – 30-tal genom fem unga och Lubbe Nordström*, Stockholm: Akademeja 1994.
- Kåreland, Lena, *Gurli Linders barnbokskritik. Med en inledning om den svenska barnbokskritikens framväxt*, Stockholm: Bonnier 1977. /Diss. Uppsala/ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 4)
- Kåreland, Lena, *Modernismen i barnkammaren. Barnlitteraturens 40-tal*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1999. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 66)
- Kåreland, Lena, *Inga gåborts-föremål. Lekfull litteratur och vidgad kulturdebatt i 1960- och 70-talens Sverige*, Göteborg: Makadam 2009.

- Kåreland, Lena, "Revoltén följde Kerstin Thorvall genom livet" i *Svenska Dagbladet* 12 april 2010.
- Kåreland, Lena, "Hur kär får man egentligen bli? Flickors passioner och vänskap i Katarina von Bredows ungdomsromaner" i *Flicktion. Perspektiv på flickan i fiktionen*, red. Eva Söderberg, Mia Österlund & Bodil Formark, Malmö: Universus 2013 s. 222–242. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 123)
- Kåreland, Lena, "Flickprotest i det tysta. Maj-Stina Borgs ungdomsroman *Tveksam upptakt*" i *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams* red. Alexandra Borg, [Möklinta]: Gidlund 2017 s. 132–144.
- Kåreland, Lena, *Möte med barnboken*, Stockholm: Natur & Kultur 2001 [1994] s.120.
- Laclau, Ernesto, *New Reflections on the Revolution of Our Time*, London: Verso 1990.
- Laclau, Ernesto, "Discourse" i *A companion to Contemporary Political Philosophy Vol.2*, red. Robert E. Goodin, Philip Pettit & Thomas Pogge, Oxford: Blackwell 2007.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso 2001 [1985].
- Lagergren, Fredrika, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, Stockholm/Stehag: Symposion 1999. /Diss. Göteborg/
- Lagergren, Lars, *Svensk motorcykelkultur*, Stockholm/Stehag: Symposion 1999. /Diss. Linköping /
- Lalander, Philip & Thomas Johansson, *Ungdomsgrupper i teori och praktik*, Lund: Studentlitteratur 2002.
- Landahl, Joakim, *Auktoritet och ansvar. Lärares fostrans- och omsorgsarbete i historisk belysning*, Stockholm: Arbetslivsinstitutet 2006. /Diss./
- Landqvist, John, *I ungdomen. Scener ur den förlorade tiden*, Stockholm: Bonnier 1957.
- Landström, Rasmus, *Arbetslitteraturens återkomst*, Stockholm: Verbal 2020.
- Lanser, Susan Sniader, "Toward a Feminist Narratology" i *Feminism. An Anthology of Literary Theory and Criticism*, red. Robyn R. Warhol & Diana Price Herndl, New Brunswick: Rutgers UP 1991 s. 610–629.
- Lanser, Susan Sniader, "Queering Narratology" i *Ambiguous Discourse. Feminist Narratology & British Women Writers*, red. Kathy Mezel, Chapel Hill: North Carolina UP 1996 s. 250–261.
- Larsson, Hans Albin, "Demokratins föränderliga villkor" i *Signums svenska kulturhistoria, 1900-talet*, red. Jacob Christensson, Stockholm: Signum 2009 s. 19–53.
- Larsson, Jan, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*, Stockholm: Arena 1994.

- Larsson, Mats, *En svensk ekonomisk historia 1850–1985*, Stockholm: SNS förlag 1993.
- Lasch, Christopher, *Den narcissistiska kulturen*, Stockholm: Norstedt 1982.
- Lasch, Christopher, *Den belägrade familjen*, Stockholm: Norstedt 1983.
- Lazar, Michelle, *Feminist Critical Discourse Analysis. Gender, Power and Ideology in Discourse*, New York: Palgrave Macmillan 2005.
- Lehtonen, Sanna, *Girls transforming. Invisibility and Age-shifting in Children's Fantasy Fiction since the 1970s*, Jefferson, North Carolina: McFarland, 2013.
- Lidén, Anita, *20 års bästa barnböcker 1944–1964. Ett urval*, Lund: Bibliotekstjänst 1965.
- Lidström, Carina, *Sökande Spegling Metamorfos. Tre vägar genom Gripes skuggserie*, Stockholm/ Stehag: Symposium 1994. /Diss. Stockholm/
- Lieberg, Mats, "Gallerian i city och kiosken i förorten. Om unga pojkars träffpunkter i det offentliga rummet" i *Om unga män. Identitet, kultur och livsvillkor*, red. Karin Lövgren & Göran Bolin, Lund: Studentlitteratur 1995 s. 127–166.
- Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm: Bonnier 1997.
- Lind, Albin, "Arbetarrörelsens decennium" i *Perspektiv på 30-talet*, red. Birger Christofferson & Thomas von Vegesack, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1961 s. 101–07.
- Lind, Kalle, *Proggiga barnböcker*, Malmö: Roos & Tegnér 2010.
- Linder, Gurli, *Våra barns läsning*, Stockholm: Bonnier 1902.
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm: Atlas 2001. /Diss. Uppsala/
- Lindquist, Åke, *Barnrikehus*, Stockholm: Recito Förlag 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=5mRQsTHwfnE> [Hämtad 2017-03-26]
- Lindskog, Gerda Helena, *Vid svenskhetens nordliga utposter. Om bilden av samerna i svensk barn- och ungdomslitteratur under 1900-talet*, Lund: BTJ förlag 2005. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 121)
- Lo-Johansson, Ivar, *Jag tvivlar på idrotten!*, Stockholm: Bonnier 1931.
- Lukes, Steven, *Power. A Radical View*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2005 [1974].
- Lundqvist, Sven, *Uppfostran under skolåldern. 3 Tukten*, Stockholm: Norstedt 1901.
- Lundqvist, Ulla, *Århundradets barn. Fenomenet Pippi Långstrump och dess förutsättningar*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1979. /Diss. Stockholm/
- Lundqvist, Ulla, *Tradition & förnyelse. Svensk ungdomsbok från sextiotial till nittiotial*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 51)

- Lundqvist, Ulla, "Sverige. Den nutidsrealistiska ungdomsromanen under åttiotalet" i *Förankring och förnyelse. Nordiska ungdomsromaner inemot år 2000*, red. Eli Flatekval, Oslo: Cappelen akademisk forlag 1999 s. 82–106.
- Lundqvist, Åke, *Från sextital till åttital. Färdvägar i svensk prosa*, Stockholm: Alba 1981.
- Lödén, Hans, "Citizenship Education, National Identity and Political Trust. The Case of Sweden" i *Nordidactica. Journal of Humanities and Social Science Education* 2014: 2 s. 116–136.
- Lööw, Heléne, *Hakkorset och Wasakärven. En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–1950*, Göteborg: Göteborgs Universitet 1990. /Diss./
- McCallum, Robyn, *Ideologies of Identity in Adolescent Fiction. The Dialogic Construction of Subjectivity*, New York: Garland 1999.
- McGillis, Roderick, red., *Voices of the Other. Children's Literature and the Postcolonial Context*, New York: Garland 2000.
- Maktutredningen, *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport. SOU 1990:4*, Stockholm: Allmänna förlaget 1990.
- Malmio, Kristina, "Kontextuell forskning, ett ouppnåeligt ideal? Om problem och möjligheter i kontextuell forskning" i *Bloch, butch, Bertel. Kontextuella litteraturstudier*, red. Michel Ekman & Kristina Malmio, Helsingfors/Åbo, Helsingfors universitet/Åbo Akademi 2009 s. 9–21.
- Markusson Winkvist, Hanna, *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*, Eslöv: Symposion 2003. /Diss. Umeå/
- Martens, Peter, *Sexualbrott mot barn. Presentation och diskussion av några centrala teman inom forskningsområdet*, Stockholm: Allmänna förlaget 1989.
- Martinell, Ingegerd, "Stig Malmberg" i *De skriver för ungdom. Porträtt av svenska ungdomsförfattare, M-Ö*, red. Carl-Agnar Lövgren, Lund: Bibliotekstjänst 1979 s. 7–17.
- Matsson, Ragnar, *Svenskt 30-tal. Krisen och litteraturen*, Stockholm: Gidlund 1975.
- Melin, Lars, "Du-reformen som blev en jag-revolution" i *Språk*, 2007:10. <http://spraktidningen.se/artiklar/2007/10/du-reformen-som-blev-en-jag-revolution> [Hämtad 2016-03-28].
- Mellberg, Nea, "Sexuella övergrepp mot barn ur ett feministiskt sociologiskt perspektiv" i *Makt & kön. Tretton bidrag till feministisk kunskap*, red. Gudrun Nordborg, Stockholm/Stehag: Symposion 1997 s. 199–225.
- Migrationsverket, *Statistik*, <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Oversikter-och-statistik-fran-tidigare-ar.html> [Hämtad 2017-07-27].
- Mitscherlich, Alexander, *Society Without the Father. A Contribution to Social*

- Psychology*, London: Tavistock Publication 1969.
- Moi, Toril, "Appropriating Bourdieu. Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture" i *New Literary History* (22) 1991:4 s. 1017–1049.
- Moi, Toril, "Å tilegne seg Bourdieu. Feministisk teori og Pierre Bourdieus kultursosiologi", i *Feministisk litteraturteori*, red. Irene Iversen, Oslo: Pax 2002 s. 252–279.
- Myrdal, Alva & Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm: Bonnier 1934.
- Mählqvist, Stefan, *Böcker för svenska barn 1870–1950. En kvantitativ analys av barn och ungdomslitteratur i Sverige*, Stockholm: Gidlund 1977. /Diss. Uppsala / (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 5)
- Mählqvist, Stefan, *Barnboken i brännpunkten. Nedslag i den kritiska debatten kring barn- och ungdomslitteratur i Sverige efter andra världskriget*, Uppsala: Uppsala Universitet 1992.
- Människan och nutiden. Betänkande från Arbetarrörelsens kulturkommitté*, Stockholm: Tiden 1952.
- Määttä, Jerry, "Från flygkamrater till rymdrevolutionärer. Om Sven Wernströms tidigaste science fiction" i *Barnboken* (35) 2012 s. 2–26. <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v35i0.132>. [Hämtad 2018-02-21].
- Møller Jensen, Elisabeth & Margareta Fahlgren, red. *Nordisk Kvinnolitteraturhistoria. Bd 3. Vida världen 1900–1960*, Höganäs: Wiken 1996.
- Nationalencyklopedin*, Abort i Sverige. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/abort> [Hämtad 2016-08-21].
- Nationalencyklopedin*, Fjärdingsman. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/fjärdingsman>. [Hämtad 2017-07-27].
- Nationalencyklopedin*, Hem. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/hem>. [Hämtad 2015-03-04].
- Nationalencyklopedin*, Incest. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/incest>. [Hämtad 2017-07-02].
- Nationalencyklopedin*, Karl Kilbom. [http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/Karl Kilbom](http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/Karl%20Kilbom). [Hämtad 2018-03-27].
- Nationalencyklopedin*, Maktutredningen <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/maktutredningen> [Hämtad 2022-02-13].
- Nationalencyklopedin*, Sverges socialdemokratiska vänsterparti. [http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sverges-socialdemokratiska-vänsterparti](http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/sverges-socialdemokratiska-vansterparti) [Hämtad 2017-01-04].
- Nettervik, Ingrid, *I barnbokens värld*, Malmö: Gleerup 1994, 2002.
- Nikolajeva, Maria, "Barnlitteratur. En berättelse om konsten att växa upp" i *Konsten att berätta för barn*, red. Anne Banér,

- Stockholm: Centrum för barn-
kulturforskning 1996 (a) s.
23–37.
- Nikolajeva, Maria, *Children's
Literature Comes of Age. Toward
a New Aesthetic*, New York:
Garland 1996 (b).
- Nikolajeva, Maria, *Barnbokens
byggklossar*, Lund: Studentlittera-
tur 2004, 2017.
- Nikolajeva, Maria, *Power, Voice
and Subjectivity in Literature
for Young Readers*, New York &
London: Routledge 2012.
- Nilson, Margot, *En barnbok som
tidsspegel. Laura Fitinghoffs
Barnen ifrån Frostmofjället*,
Stockholm: Rabén & Sjögren
1968.
- Nilson, Maria, *Att förhålla sig
till moderniteten. En studie i
Gertrud Liljas författarskap*,
Lund: Lunds universitet 2003.
/Diss./
- Nilsson, Bo, *Maskulinitet.
Representation, ideologi och
retorik*, Umeå: Boréa 1999.
- Nilsson, Magnus, *Arbetslitteratur*,
Lund: Studentlitteratur 2006.
- Nilsson, Magnus, *Den föreställda
mångkulturen. Klass och
etnicitet i svensk samtidsprosa*,
Hedemora/Möklinta: Gidlund
2010.
- Nilsson, Roddy, *Foucault - en
introduktion*, Malmö: Égalité
2008.
- Nilsson Skåve, Åsa, "Dystopiska
och utopiska drag i svenska
ungdomsromaner" i *Samtida
svensk ungdomslitteratur.
Analyser*, red. Åsa Warnqvist,
Lund: Studentlitteratur 2017
s. 95–108. (Skrifter utgivna av
Svenska Barnboksinstitutet,
140)
- Norberg, Johan R., *Idrottens väg
till folkhemmet. Studier i statlig
idrottspolitik 1913–1970*,
Stockholm: SISU idrottsböcker
2004. /Diss. Stockholm/
- Norborg, Lars-Arne, *Sveriges
historia under 1800- och
1900-talen. Svensk samhällsut-
veckling 1809–1996*, Stockholm:
Almqvist & Wiksell 1995.
- Nordberg, Karin, *Folkhemmets
röst. Radion som folkbildare
1925–1950*, Stockholm/Stehag:
Symposion 1998. /Diss. Umeå /
- Nordenstam, Anna, *Begynnelse.
Litteraturforskningens
pionjärvinnor 1850–1930*,
Stockholm/Stehag: Symposion.
/Diss. Göteborg/
- Nordlinder, Eva, "Att förvalta sitt
pund. Yrkesliv och arbetsglädje
i Maja Jäderin-Hagfors
flickböcker" i *Om flickor för
flickor. Den svenska flickboken*,
red. Ying Toijer-Nilsson & Boel
Westin, Stockholm: Rabén
& Sjögren 1994 s. 144–165.
(Skrifter utgivna av Svenska
Barnboksinstitutet, 52)
- Nordström Jacobsson, Monica,
*Peter Pohls litterära projekt.
En tematisk studie med
utgångspunkt i debutromanen
Janne, min vän*, Umeå: Umeå
universitet 2008. /Diss./
(Skrifter utgivna av Svenska
Barnboksinstitutet, 105)
- North, Michael, "Virtual Histories.
The Year as Literary Period"
i *Modern Language Quarterly*
(62) 2001:4 s. 407–424.

- O'Malley, Andrew, *The Making of the Modern Child. Children's Literature and Childhood in the Late Eighteenth Century*, New York /London: Routledge 2003.
- Olsson, Hans-Erik, *Från hemgård till ungdomsgård. En studie i den svenska hemgårdsrörelsens historia*. Stockholm: RSFH:s förlag 1982.
- Palm, Göran, *Indoktrineringen i Sverige*, Stockholm: PAN/Norstedt 1968.
- Paul, Lissa, "Enigma Variations. What Feminist Theory Knows about Children's Literature" i *Signal* (54) 1987 s. 186–202.
- Paul, Lissa, *Reading Otherways*, Stroud: Thimble 1998.
- Paulin, Lotta, *Den didaktiska fiktionen. Konstruktion av förebilder ur ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv 1400–1750*, Stockholm: Stockholms universitet 2012. /Diss./ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 116)
- Persson, Magnus, *Kampen om högt och lågt. Studier i den sena nittonhundratalets romanens förhållande till masskulturen och moderniteten*, Stockholm/ Stehag: Symposion 2002. /Diss. Lund /
- Petersson, Birgit, "Den farliga underklassen". *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Umeå: Umeå universitet 1983. /Diss./ <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-61425> [Hämtad 2017-01-06].
- Pettersson, Torsten, "Vad är modernitet? En kortfattad positionsbestämning" i *Modernitetens ansikten. Livs-åskådningar i nordisk 1900-talslitteratur*, red. Carl Reinhold Bråkenhielm & Torsten Pettersson, Nora: Nya Doxa 2001 s. 28–39.
- Pettersson, Torsten, *Dolda principer. Kultur- och litteraturteoretiska studier*, Lund: Studentlitteratur 2002.
- Pålsson, Yvonne, *I Skinnstrumpas spår. Svenska barn- och ungdomsböcker om indianer 1860–2008*, Umeå: Umeå universitet 2013. /Diss./ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 120)
- Qvaresell, Roger, "Ungdomsbrottsligheten och samhällets vård" i *Vård av ungdomar med sociala problem. En forskningsöversikt*, red. Bengt-Åke Armelius, Stockholm: Liber utbildning 1996 s. 25–50.
- Qvist, Per Olov, *Folkhemmet bilder. Modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Lund: Arkiv 1995.
- Ramnefalk, Marie Louise & Anna Westberg, red., *Kvinnornas litteraturhistoria. Del 1*, Stockholm: Författarförlaget 1981.
- Ramnefalk, Marie Louise, Ingrid Holmquist & Ebba Witt-Brattström, red., *Kvinnornas litteraturhistoria. D. 2 1900-talet*, Stockholm: Författarförlaget 1983.
- Reimer, Mavis, red., *Home Word. Discourses of Children's Literature in Canada*, Waterloo,

- Ontario: Wilfrid Laurier UP 2008 (a).
- Reimer, Mavis, "Homing and Unhoming. The ideological Work of Canadian Children's Literature" i *Home Words: Discourses of Children's Literature in Canada*, red. Mavis Reimer, Ontario, Waterloo: Wilfrid Laurier UP 2008 (b) s. 1-23.
- Reynolds, Kimberley, *Girls only? Gender and Popular Children's Fiction in Britain 1850-1910*, Philadelphia: Temple UP 1990.
- Reynolds, Kimberley, "Come Lads and Ladettes. Gendering Bodies and Gendering Behaviors" i *Ways of Being Male. Representing Masculinities in Children's Literature and Film*, red. John Stephens, New York: Routledge 2002 s. 96-115.
- Reynolds, Kimberley, *Radical Children's Literature. Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2007.
- Reynolds, Kimberley, *Children's Literature. A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford UP 2011.
- Ritte, Hans, "The Portrayal of the Lower-Class Child in Swedish Children's Literature at the Beginning of the 20th Century" i *The Portrayal of the Child in Children's Literature. Proceedings of the 6th Conference of the IRSC: Bordeaux, University of Gascony, 15-18 september, 1983*, (IRSC Conference: 6.) red. Denise Escarpit, München: K.G. Sauer 1985 s. 219-230.
- Romøren, Rolf & John Stephens, "Representing Masculinities in Norwegian and Australian Young Adult Fiction. A Comparative Study" i *Ways of Being Male. Representing Masculinities in Children's Literature and Film*, red. John Stephens, New York: Routledge 2002 s. 216-33.
- Rothstein, Bo, *The Social Democratic State. The Swedish Model and the Bureaucratic Problem of Social Reforms*, Pittsburgh: Pittsburgh UP 1996.
- Runnqvist, Åke, "Anderssonskans Kalle. Alla tjuvpojks Grand Old Boy" i *Dagens Nyheter* 11 april 1954.
- Rädda Barnen, *0-17 Fakta om barn och ungdomar i Sverige*, Stockholm: Rädda barnen 1991.
- Salomon, Kim, *En femtiotalberättelse. Populärkulturens kalla krig i Folkhemssverige*, Stockholm: Atlantis 2007.
- Samuelsson, Lina, *Kritikens ordning. Svenska bokrecensioner 1906, 1956, 2006*, Karlstads universitet: Bild, Text & Form 2013. /Diss. Karlstad/
- Sandell, Klas & Sverker Sörlin, "Naturen som ungdomsfostrare" i *Friluftshistoria. Från 'Härdande Friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik. Teman i det svenska friluftslivets historia*, red. Klas Sandell & Sverker Sörlin, Stockholm: Carlsson 2000 s. 27-46.
- Sarrimo, Cristine, *När det personliga blev politiskt*.

- 1970-talets kvinnliga bekännelse och självbiografi, Stockholm/ Stehag: Symposion 2000.
- Sedgwick, Eve Kosofsky, *Epistemology of the Closet*, Berkeley: California UP 1990.
- Segerståhl, Fredrik, *Sorteringen. Om sorterare och sorterade. Berättelser från gymnasiet*, Stockholm: Askild & Kärnekull 1979.
- Short, John Rennie, "Forward" i *At Home. An Anthropology of Domestic Space*, red. Irene Cieraad, Syracuse: Syracuse UP 1999 s. ix-x.
- Skarin Frykman, Birgitta, *Arbetarkultur. Göteborg 1890*, Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige 1990.
- Skeggs, Beverley, *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*, London: Sage 2002 [1997].
- Socialdemokratins program 1897 till 1990*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv & bibliotek 2001. <http://www.arkbank.se>. [Hämtad 2020-08-17].
- Soila, Tytti, "Kvinnan i folkhemmet. Husmodern som nationell ikon" i *Dialoger. Feministisk filmteori i praktik*, red. Tytti Soila, Stockholm: Aura förlag 1997 s. 85-106.
- Statistiska centralbyrån, *Folkräkningen den 1 november 1960:11. Familjer, inkomst, inrikes omflyttning och näringsgrensutveckling*, Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1965 s. 98 tabell 41. <http://www.scb.se>. [Hämtad 2017-08-15].
- Statistiska centralbyrån, *Folkräkningen den 1 november 1960:2. Folkmängd inom tätorter efter kön, ålder och civilstånd*, Stockholm: Statistiska Centralbyrån 1961 s. 1 tabell 1. <http://www.scb.se>. [Hämtad 2017-08-15].
- Statistiska centralbyrån, *Historisk statistik för Sverige. Del 1. Befolkning 1720-1967*. <http://www.scb.se>. [Hämtad 2017-08-18].
- Statistiska centralbyrån, *Sveriges officiella befolkningsstatistik*. <http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/befolkningsutveckling>. [Hämtad 2017-04-04].
- Statistiska centralbyrån, *Sveriges officiella statistik*. <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning>. [Hämtad 2017-04-04].
- Statistiska centralbyrån, *Sveriges officiella statistik. Statistiska Meddelanden. UF 23 SM 2001, Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 2019*. <http://uka.se> [Hämtad 2021-04-23]
- Stephens, John, *Language and Ideology in Children's Fiction*, London: Longman 1992.
- Stephens, John, "A Page just Waiting to be Written on.' Masculinity Schemata and the Dynamics of Subjective Agency in Junior Fiction" i *Ways of Being Male. Representing Masculinities in Children's Literature and Film*, red. John Stephens, New York: Routledge 2002 s. 38-54.
- Stephens, John, red., *Ways of Being Male. Representing Masculinities*

- in Children's Literature and Film*, New York: Routledge 2002.
- Stockholms stad, *Stockholmskällan*, <https://stockholmskallan.stockholm.se>. Sökord Barnrikehus, ABC-stad, Miljonprogram, [Hämtad 2020-12-10].
- Stolare, Martin, *Kultur & Natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900-1920*, Göteborg: Göteborgs universitet 2003. /Diss./
- Stybe, Vibeke, *Från Snövit till Snobben*. I bearbetning av Lars Furuland & Stefan Mählqvist, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1970.
- Ståhle Sjönell, Barbro, "Astrid Lindgrens trilogi om Kati. Reseskildringar eller flickböcker?" i *Läsebok. En festskrift till Ulf Boëthius 2/12 1993*, red. Carina Lidström, Stockholm/Stehag: Symposium 1993 s. 57-69. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 48)
- Ståhle Sjönell, Barbro, "I fågelperspektiv. Erik Asklund, Per Anders Fogelström och Ulf Lundell för en dialog med Strindberg" i *Litteraturens arbetare. En vänbok till Per-Olof Mattsson*, red. Christer Johansson & Per Anders Wiktorsson, Lund: Ellerströms förlag 2012 s. 165-176.
- Stål, Margareta, *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström. Pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*, Göteborg: Göteborgs universitet 2002. /Diss./
- Sundin, Bosse, "Alternativ modernisering" i *Historisk Tidskrift* (125) 2005:1 s. 79-85.
- Sundmark, Björn, "Lagerlöf's Legacy. A Hundred Years of Writing the Nation" i *Bookbird*, (46) 2008:3 (a) s. 14-21.
- Sundmark, Björn, "Of Nils and Nation: Selma Lagerloef's *The Wonderful Adventures of Nils*" i *International Research in Children's Literature*, (39) 2008: 1-2 (b) s. 168-186.
- Sundmark, Björn, "Citizenship and Children's Identity in *The Wonderful Adventures of Nils* and *Scouting for Boys*" i *Children's Literature in Education*, (40) 2009:2 s. 109-119.
- Svallfors, Sture, *Klassamhällets kollektiva medvetande. Klass och attityder i jämförande perspektiv*, Umeå: Boréa 2004.
- Svanström, Stefan, "Urbanisering från land till stad". www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2015/Urbanisering-fran-land-till-stad/ [Hämtad 2016-09-12].
- Svedjedal, Johan, *Ner med allt? Essäer om protestlitteraturen och demokratin, cirka 1965-1975*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 2014.
- Svenska Akademiens Ordbok*, 1925. <http://www.svenska.se>. Sökord flicka. [Hämtad 2016-05-08].
- Svenska Barnboksintitutet, *Bokprovning Årgång 1996*. Stockholm: Svenska Barnboksintitutet 1996. https://www.barnboksintitutet.se/wp-content/uploads/2018/10/Årgång_96.pdf [Hämtad 2018-11-09].
- Svenska Barnboksintitutet, *Bokprovningen Årgång 1999*,

- Stockholm: Svenska Barnboksinstitutet 2000. <https://www.barnboksinstitutet.se/wp-content/uploads/2018/10/argang99.pdf>. [Hämtad 2018-11-09].
- Svenskt Litteraturllexikon, Lund: CWK Gleerup 1970.
- Svensson, Conny, "Tioalets borgerliga realister" i *Den svenska litteraturen 2. Genombrottstiden 1830-1920* red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc, Stockholm: Bonnier 1999 s. 453-476.
- Svensson, Conny, *Pli på pojkar. Från Dumas till Kar de Mumma*, Stockholm: Atlantis 2008, (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 102).
- Svensson, Sonja, "Den moderna ungdomsboken" i *Ord och bilder för barn och ungdom III, Ungdomslitteraturen*, red. Lars Furuland, Mary Ørving & Sonja Svensson, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994 s. 281-316.
- Svensson, Sonja, "Ett släkte för sig. Om åldersbarriärer i den svenska ungdomsboken 1950-1975, i *Kring den svenska ungdomsboken. Analys Debatt Handledning*, red. Ulla Lundqvist & Sonja Svensson, Stockholm: Natur & Kultur 1981 [1977] s. 11-63.
- Svensson, Sonja, "Så skulle världen bli som ny - barn- och ungdomslitteratur efter andra världskriget" i *Den svenska litteraturen. Medieålderns litteratur 1950-1985*, red. Lars Lönnroth, Sven Delblanc och Sverker Göransson, Stockholm: Bonnier 1990 s. 543-567.
- Svensson, Sonja, "Tankar kring några tendenser i 90-talets ungdomsbok" i *Abrakadabra* (15) 1995 oktober s. 18-26.
- Svensson, Sonja, "Dödspolare, skuggmän och förlorade fäder. Idyllfobin i ungdomsboken" i *Konsten att berätta för barn*, red. Anne Banér, Stockholm: Centrum för barnkulturforskning 1996 s. 263-278.
- Svensson, Sonja, "Dödspolare, skuggmän och förlorade fäder. Idyllfobin i 1990-talets ungdomsbok" i *Förankring och förnyelse*, red. Eli Flatekval, Oslo: Cappelans akademisk forlag 1999 (a) s. 107-[121].
- Svensson, Sonja, "Barn- och ungdomslitteraturen - fram till 1920" i *Den svenska litteraturen. 2. Genombrottstiden 1830-1920*, red. Lars Lönnroth och Delblanc, Stockholm: Bonnier 1999 (b) s. 499-520.
- Säll, Lena, red., *Folkhemmet som försvann. I systemskiftets spår. En antologi från Samhälls- och kulturanalys år 2004*, Norrköping: Linköpings universitet, ITUF 2004.
- Söderberg, Eva, *Askunge, Madonna eller feminist? Kontextuella läsningar av Martha Sandwall-Bergströms Kulla-Gullasvit*, Umeå: Umeå universitet 2004. / Diss./
- Söderberg, Eva, Maria Österlund & Bodil Formark, red., *Flicktion. Perspektiv på flickan i fiktionen*, Malmö: Universus Academic Press 2013. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 123)

- Södergren, Rosemari, "Wernströms författarkarriär startade med ett stipendium från ett LO-förbund", Stockholm: LO 2004. <http://lo.se/home/lo/home.nsf/unidView/0B-504DA6B1C35317C> [Hämtad 2012-01-02].
- Sörlin, Sverker, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Stockholm: Carlsson 1988.
- Tegner, Elisabet, "Dansa min docka" i *Om unga kvinnor, identitet, kultur och livsvillkor*, red. Hillevi Ganetz & Karin Lövgren, Lund: Studentlitteratur 1991 s. 79–96.
- Tellgren, Christina, På barnens bokmarknad. Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 1966–1975, Stockholm: Bonnier 1982. /Diss. Uppsala/ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 12)
- Thavenius, Jan, "Perspektiv på litteraturpedagogiken" i *Litteratur i bruk. En antologi om litteratur och undervisning*, red. Per Erik Ljung & Jan Thavenius, Stockholm: PAN/Norstedts 1978 s. 17–44.
- Theander, Birgitta, "Katiböckerna. Astrid Lindgrens flickbokstriologi" i *Litteraturbanken*. <http://litteraturbanken.se>. [Hämtad 2017-09-28].
- Theander, Birgitta, *Ålskad och förnekad. Flickboken i Sverige (1945–1965)*, Göteborg: Makadam 2006. /Diss. Lund/ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 92)
- Theander, Birgitta, *Till arbetet! Yrkesdrömmar och arbetsliv i flickboken 1920–65*, Stockholm: Makadam 2017. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 143)
- Thorson, Staffan, *Invandraren i barnboken. En motivstudie i svensk barn- och ungdomslitteratur 1945–1980*, Göteborg: Tre Böcker 1987/Bearbetning av Diss. Göteborg 1985/ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 25)
- Thorvall, Kerstin, *Boken till dig*, Stockholm: Bonnier 1959.
- Thorvall, Kerstin, "Bor alla barnboksförfattare i Tomtebolandet?" i *Expressen* 29 juni 1965.
- Toijer Nilsson, Ying, *Berättelser för fri fria barn. Könsroller i barnboken*, Stockholm: Stegelands 1979.
- Toijer-Nilsson, Ying, "En modern flicka. Flickgestalten i ungdomslitteraturen – föregångare eller samhällspegel" i *Kvinnor och skapande. En antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman Berg*, red. Birgitta Paget, Stockholm: Författarförlaget 1983 s. 246–261.
- Toijer-Nilsson, Ying, *Minnet av igår*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1990. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 36)
- Toijer-Nilsson, Ying, "Från en brytningstid. Elisabeth Kuylenstierna-Wensters flickböcker" i *Om flickor för flickor*, red. Ying Toijer-Nilsson & Boel Westin, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994 s. 44–60,

- 282–283. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 52)
- Toijer-Nilsson, Ying, *Skuggornas förtrogna. Om Maria Gripe*, Stockholm: Bonnier 2000. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 71)
- Toijer-Nilsson, Ying & Boel Westin, red., *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 52)
- Tosh, John, *Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, New Haven/London: Yale UP 1999.
- Trites, Roberta Seelinger, *Waking Sleeping Beauty. Feminist Voices in Children's Novels*, Iowa City: Iowa UP 1997.
- Trites, Roberta Seelinger, *Disturbing the Universe. Power and Repression in Adolescent Literature*, Iowa City: Iowa UP 2000.
- Trites, Roberta Seelinger, *Twain, Alcott and the Birth of the Adolescent Reform Novel*, Iowa City: Iowa UP 2007.
- Trites, Roberta Seelinger, *Literary Conceptualizations of Growth. Metaphors and Cognition in Adolescents Literature*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin 2014.
- Trites, Roberta Seelinger, *Twenty-first-century Feminisms in Children's and Adolescent Literature*, Jackson: Mississippi UP 2018.
- Ullström, Sten-Olof, "När kladden ska renskrivas. Om Ivar Lo-Johanssons novell 'Småskollärarinnan i Lustigkulla'" i *Replikens platser. En Dagbok. Festskrift till Dag Nordmark* red. Helene Blomqvist, Jonas Ingvarsson & Margaretha Ullström, Karlstad: Karlstad UP 2010 s. 30–46.
- Vuorio, Pia, "Din frihet är nära kopplad till min egen'. En feministisk psykoanalytisk läsning av emancipations- och modersmotiv i Maud Reuterswårds Elisabet-trilogi" i *Barnboken* (39) 2016. <http://dx.doi.org/10.3402/clr.v39i0.254>. [Hämtad 2017-10-04].
- Vuorio, Pia, "Hon har äntligen vaknat!' Kärnfamiljdynamik och maktförskjutning i 1970-talets ungdomsroman. Maria Gripes ...ellen, dellen... och Maud Reuterswårds *Flickan och dockskåpet*" i *Finsk Tidskrift* 2018:2 s. 9–33.
- Vuorio, Pia, "Faderskap i förändring i 1970-talets ungdomsbok" i *Tidskrift för litteraturvetenskap*, (32) 2020:23 s. 76-86.
- Vulovic, Jimmy, *Reform eller revolt. Litterär propaganda i socialdemokratisk, kommunistisk och nationalsocialistisk press*, Lund: Ellerström 2013.
- Wahlström, Eva, *Fria flickor före Pippi. Ester Blenda Nordström och Karin Michaëlis, Astrid Lindgrens föregångare*, Göteborg: Makadam 2011. /Diss./ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 114)
- Warnqvist, Åsa, red., *Samtida svensk ungdomslitteratur. Analyser*, Lund: Studentlitteratur 2017.

- (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet, 140)
- Werner, Jeff & Tomas Björk, *Blond och blåögd. Vithet, svenskhet och visuell kultur*, Göteborg: Göteborgs konstmuseum 2014.
- Wernström, Sven, *Spelet om plugget. [En redogörelse för Fickteaterns besök i ett antal skolor med debattpjäsen "Ett spel om plugget" och ett inlägg i debatten om den auktoritära svenska skolan]*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1969.
- Westin, Boel, "Flickboken som genre" i *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken*, red. Ying Toijer-Nilsson & Boel Westin Stockholm: Rabén & Sjögren 1994 (a) s.10–14. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboks-institutet, 52)
- Westin, Boel, "Tintomaras äventyr. Ester Blenda Nordström" i *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken*, red. Ying Toijer-Nilsson och Boel Westin, Stockholm: Rabén & Sjögren 1994 (b) s. 183–197. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboks-institutet, 52)
- Westin, Boel, "Texten, traditionen och teorin. Vägar till ny forskning" i *Barnboken* (25) 2002:2, Stockholm: Svenska barnboks-institutet 2002.
- Westin, Boel, "Barnlitteraturens arkeologi" i *Nordic Journal of ChildLit Aesthetics*, 2011:2 s. 9–19. <https://doi.org/10.3402/blft.v2i0.5827>. [Hämtad 2014-05-03].
- Westman Berg, Karin, red., *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*, Stockholm: Prisma 1968.
- Widhe, Olle, "Äventyrets maskulina geografi. Sigfrid Siwertz och mellankrigstidens borgerliga reseskildring" i *Edda* (95) 2008 :2 s. 11–135.
- Widhe, Olle, "Våldets pedagogik. Krig och lek i svensk barnboks-utgivning vid 1960-talets slut" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (42) 2013:1 (b) s. 21–37.
- Widhe, Olle, "Som pojkar går och står. Läsning, maskulinitet och genre i Ossian Elgströms pojkböcker" i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (42) 2013 (a): 3–4 s. 29–44.
- Widhe, Olle, "Den orättvisaste orättvisan. Heroism och alternativ maskulinitet i Hans Erik Engqvists ungdomsroman Tredagarskriget" i *Barnboken* (37) 2014 (a) <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v37i0.165>.
- Widhe, Olle, "Lekens alternativa geografi. Om Zacharias Topelius bidrag i Eos på 1850-talet" i *Barnboken* (37) 2014 (b). <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v37i0.187>. [Hämtad 2015-08-03].
- Widhe, Olle, *Dö din hund! Krig, lek och läsning i svensk barnboks-utgivning under 200 år*, Lund: Ellerström 2015. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboks-institutet 129)
- Widhe, Olle, "Introduktion till temat Den nordiska barnboken runt 1968" i *Barnboken* (41) 2018 s. 7. <https://doi.org/10.14811/clr.v41i0.341>. [Hämtad 2020-12-20].

- Widhe, Olle, "Politik, samhälls-engagemang och orättvisor" i *Bokprovnings 2019*, [stencil].
- Wijk, Johnny, *Idrott, krig och nationell gemenskap. Om riksmarscher, fältsport och Gunder Hägg-feber*, Stockholm/Stehag: Symposion 2005.
- Wiklund, Martin, *I det modernas landskap. Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*, Stockholm/Stehag: Symposion 2006. /Diss. Lund /
- Williams, Anna, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt. Ivar Lo-Johansson, Agnes von Krusenstjerna, Vilhelm Moberg, Moa Martinson*, Stockholm/Stehag: Symposion 2002.
- Winther Jørgensen, Marianne & Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund: Studentlitteratur 2000.
- Wistisen, Lydia, *Gångtunneln. Urbana erfarenheter i svensk ungdomslitteratur 1890–2010*, Lund: Ellerström 2017 (a). /Diss. Stockholm/ (Skrifter utgivna av Svenska Barnboks-institutet, 141)
- Wistisen, Lydia, "Urbant uppror i ungdomslitterära Stockholmskildringar" i *Samtida svensk ungdomslitteratur. Analyser*, red. Åsa Warnqvist, Lund: Studentlitteratur 2017 (b) s. 43–57. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboks-institutet, 140)
- Witt-Brattström, Ebba, *Stå i bredd. 70-talets kvinnor, män och litteratur*, Stockholm: Norstedt 2014.
- Wodak, Ruth & Michael Meyer, "Critical Discourse Analysis. History, Agenda, Theory and Methodology" i *Methods of Critical Discourse Analysis*, red. Ruth Wodak & Michael Meyer, London: Sage Publisher 2001 s. 1–33.
- Wulff, Elisabeth, "Det tragiska skrattet. Det karnevaliska i Peter Pohls *Janne min vän*" i *Barnboken* (22) 1999:1 s. 31–39.
- Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press 2001. /Diss. Lund/
- Zweigbergk, Eva von, *Barnboken i Sverige 1750–1950*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1965.
- Åkerblom, Annika, *När kvinnor fick rättigheter. Sverige 1700–2010*, Lund: Studentlitteratur 2009.
- Åkerman, Brita, "Gerda T Meyerson" i *Svenskt biografiskt lexikon*. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9335>. [Hämtad 2020-06-25].
- Åkerstedt, Jonas, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 191–1930*, Uppsala: Uppsala Universitet 1967.
- Åsberg, Cecilia, "Läskunnighet bortom humanioras bekvämlighetszoner. En inledning" i *Post-humanistiska nyckeltexter*, red. Cecilia Åsberg, Martin Hultman & Francis Lee, Lund: Studentlitteratur 2012.
- Öhrn, Magnus, "Har du börjat ruttna i kolan?" Om värderingen av

- pojkdiskurs i svensk barn- och ungdomslitteratur” i *Sammlaren* 2008 (a) 129 s. 305–314.
- Öhrn, Magnus, ”Men vad i himlens namn har ni för er, pojkar!’ Ulf Starks uppväxtskildringar ur ett manlighetsperspektiv” i *Barnlitteraturanalyser*, red. Maria Andersson & Elina Druker, Lund: Studentlitteratur 2008 (b) s. 131–148.
- Öhrn, Magnus, ”I pojklandet. En första kartläggning av pojknas territorium i svensk barn- och ungdomslitteratur” i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (38) 2009:1 s. 35–47.
<http://ojs.uu.se/ojs/index.php/tfl/article/view/388>. [Hämtad 2015–03–15]
- Öhrn, Magnus, ”Från mammas kjol till pappas jämlike. Pojkskogens livslinje i äldre svensk barnlitteratur” i *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*, red. Fanny Ambjörnsson & Maria Jönsson, Göteborg: Makadam 2010 s. 182–203.
- Öhrn, Magnus, ”Bättre rustad än andra? Georgs manligblivande i Sigfrid Siwertz ”Mälarpirater”” i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (40) 2011:2 (a) s. 41–54.
- Öhrn, Magnus, ”Klart slut varulvstjut. Den litterära pojkhumorn och exemplet Bert”, *Barnboken* (34) 2011:2 (b) s. 6–29.
<http://dx.doi.org/10.14811/clr.v34i2.124>. [Hämtad 2015–03–15]
- Öhrn, Magnus, ”Medelklassens buspojkar. En maskulinitetsstudie i Erik Pallins ’Pojkarna på Klasro’” i *Barnboken* (34) 2011:1 (c) s. 127–139.
<http://dx.doi.org/10.14811/clr.v34i1.25>. [Hämtad 2015–03–15]
- Öhrn, Magnus, ”Ja e rö’, förstår du!’ Hjalmar Wallander och hans skildringar av arbetarpojkar från 1920-talet” i *Litteraturens arbetare. En vänbok till Per-Olof Mattsson*, red. Christer Johansson & Per Anders Wiktorsson, Lund: Ellerström 2012 s. 39–56.
- Öhrn, Magnus, ”Jäntor, systrar och några skeva pojkar. Om flickan i den svenska pojkboken” i *Flicktion. Perspektiv på flickan i fiktionen*, Umeå: Universus Academic Press 2013 (a) s. 42–64. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 123)
- Öhrn, Magnus, ”En mild vilde. Några nedslag i svensk pojkskologi” i *Fält i förvandling. Genusvetenskaplig litteraturforskning* red. Eva Heggstad, Anna Williams & Ann Öhrberg, Möklinta: Gidlund 2013 (b) s. 293–307.
- Öhrn, Magnus, ”Astrid Lindgrens fäder” i *Nya läsningar av Astrid Lindgrens författarskap*, red. Helene Ehriander & Martin Hellström, Stockholm: Liber 2015 (a) s. 225–240.
- Öhrn, Magnus, ”Med fingret i näsan. Snorets estetik i litteraturen” i *Kalejdoskopiska läsningar. Vänbok till Janina Orlov*, red. Maria Andersson, Elina Druker, Maria Lassén-Seger & Mia Österlund, Åbo: Juvenes Print 2015 (b) s. 67–77. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet, 127)

- Öhrn, Magnus, *Pojklandet. Pojken i svensk barn- och ungdomslitteratur*, Stockholm: CKM förlag 2017.
- Ørving, Mary, *Så skulle flickor vara*, Stockholm: Natur och Kultur 1973.
- Östberg, Kjell, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm/Stehag: Symposion 1997.
- Östberg, Kjell, *1968. när allting var i rörelse. Sextiotalsradikallerna och de sociala rörelserna*, Stockholm: Prisma 2002.
- Östberg, Kjell, *När vinden vände. Olof Palme 1969–1986*, Stockholm: Leopard 2010.
- Östberg, Kjell & Jenny Andersson, *Sveriges historia. 1965–2012. [Rekordåren, ett socialdemokratiskt århundrade, vänstervind och högervåg, miljö och kärnkraft, kriserna, det mångkulturella Sverige, världens mest jämställda land, den nya individualismen, neutralitetspolitikens fall, maktskifte och systemskifte, från kanal 1 till Internet]*, Stockholm: Norstedt 2013.
- Österlind, Eva, *Disciplinering via frihet. Elevers planering av sitt eget arbete*, Uppsala: Uppsala universitet 1998. /Diss./
- Österlund, Mia, "Från flätor till flickmakt. Flickskildringar i ungdomslitteraturen" i *Finsk Tidskrift* 1999:246 s. 546–555.
- Österlund, Mia, "Från flätor till flickmakt. Genusförklädnader i den svenska ungdomsromanen under 1980-talet" i *Barnboken* (23) 2000:2 s. 38–40.
- Österlund, Mia, Valonarkaa toimintaa. Yhteiskuntakritikkiä Peter Pohlin nuortenromaanissa *Man kan inte säga allt* ["Smussel, svek och samhällskritik. Verklighetsproblematisering i Peter Pohls ungdomsroman *Man kan inte säga allt*"] i *Nuori kirjan peilissä*, red. Päivi Heikkilä- Halttunen & Kaisu Ryttyä, Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto 2003 s. 120–145.
- Österlund, Maria, *Förklädda flickor. Könsöverskridning i 1980-talets svenska ungdomsroman*, Åbo: Åbo Akademi 2005. / Diss./
- Österlund, Mia, "Introduktion" i *Barnboken. Tema Martha Sandwall-Bergström 100 år*, (36) 2014 s. 1–3. <https://doi.org/10.14811/clr.v36i0.161>. [Hämtad 2017-02-20]
- Österlund, Mia, "Ingen är vad hon synes vara. Flickskap, idyllfobi och minnesarbete utifrån Peter Pohls ungdomsromaner *Man kan inte säga allt* och *Vi kallar honom Anna*" i *Genom texter och världar. Svenska och litteratur med didaktisk inriktning. Festskrift till Ria Heilä-Ylikallio*, red. Heidi Höglund, Sofia Jusslin, Matilda Ståhl & Anders Westerlund, Åbo: Åbo Akademi 2019.
- Östling, Johan, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm: Atlantis 2008. /Diss./

Förkortningar av titlar

Asklund, Erik, *Silverligan* = SL
Beckman, Gunnel, *Att trösta Fanny* = ATF
Borg, Maj-Stina, *Tveksam upptakt* = TU
Brattström, Inger, *Upplysningar om den försvunna* = UF
Bredow, Katarina von, *Syskonkärlek* = SK
Eklund Lykull, Anita, *Hökautostradan* = HA
Elgström, Ossian, *Erövringen av Babylon* = ESB
Engqvist, Hans Erik, *Evald, Bosse bus och jag* = EBBJ
Engqvist, Hans Erik, *Uppgörelsen* = U
Engqvist, Hans Erik, *Över älven in bland träden* = ÖÄT
Falk, Ann Mari, *Lisbeth*, = L
Falk, Ann Mari, *Vår vän Mica* = VvM
Fitinghoff, Laura, *Barnen från Frostmofjället* = Bff.
Gripe, Maria, *Agnes Cecilia – En sällsam historia* = AC
Inger, Nan, *Möte med verkligheten* = MmV
Jacobson, Gun, *Peters baby* = PB
Jäderin-Hagfors, Maja, *Ing-Britt och hennes friare* = IBohf
Kronidal, Alva (pseud. för Axel Kerfve), *Flickorna på Solhaga* = FpS
Kullman, Harry, *Den tomma staden* = DTS
Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth *Monica Backfish* = MB
Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth *Studentklassen* = SK
Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Liten blir väl stor* = LS
Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Monica och Doris* = MD
Lindeberg, Stina, *När knoppar brister* = Nkb.
Lindgren, Signe (pseud. för Signe Fredholm & Edit Liljegren] *Malin Burmans sommarferier* = MBS
Lindwall, Gustaf, *Bc i tyska* = BcT
Lindwall, Gustaf, *Lättmatros Stadig* = LMS
Lundkvist, Anna-Lisa, *Du och jag* = DoJ.
Lundkvist, Anna-Lisa, *Studentvår* = SV
Malmberg, Stig, *Jo tack, det knallar* = Jtdk
Malmberg, Stig, *Klass II b* = KIIB
Malmberg, Stig, *Ligga bra till* = Lbt
Malmberg, Stig, *Rättning-Vänster* = RV
Malmberg, Stig, *Vem var det som vann?* = VV
Melin, Karl Alfred, *Tjuvbandet i Dägerö skärgård* = TDS
Möller, Cannie, *Tiga är guld* = TG
Netterström-Jonsson, Disa, *Inga och livet* = IoL
Nordenadler, Ebba, *Den gamla prästgården. Berättelse för flickor* = GP
Nordström, Ester Blenda, *Patron Annmarie* = PAM
Nordström, Ester Blenda, *En Rackarunge* = ER

Nordström, Ester Blenda, *Femton år - några blad ur* = FÅ
Nordström, Ester Blenda, *Patron förlovar sig* = PFS
Norlander, Emil, *Anderssonskans Kalle* = AK
Oterdahl, Jeanna, *Ett gammalt borgarhem* =GBH
Oterdahl, Jeanna, *Det röda huset* = DRH
Pohl, Peter, *Man kan inte säga allt* = MKISA
Sandwall-Bergström, Martha, *Aldrig en lugn stund hos Oskarssons* = ALSO
Sandwall-Bergström, Martha, *Allt händer hos Oskarssons* = AHO
Sandwall-Bergström, Martha, *Majken Stolt född Oskarsson* = MSfO
Siwertz, Sigfrid, *Mälarpirater* = MP
Stiernstedt, Marika, *Ullabella* = UB
Thorvall, Kerstin, *Flicka i april* = FiA
Wallander, Hjalmar, *Två Stockholmspojkar och några till* = TSP
Wernström, Sven, *Flickan och filmen* = FoF
Wernström, Sven, *Mannen i det låsta rummet* = MLR
Wernström, Sven, *Mannen på tåget* = MpT
Wernström, Sven, *Mannen på gallret* = MpG
Wikander, Eva, *Vi kan börja nu, Johanna* = VBj

Bildförteckning

Grafisk bild

- s. 55 Figur 1. Flytande
signifikanters inverkan på
nodalpunkterna.

Bokomslag

Bokomslag återgivna med utgivande förlags tillstånd.

s. 91	Emil Norlander,
<i>Anderssonskans Kalle</i> , 1901.	s. 208	Maj Stina Borg, <i>Tveksam
upptakt</i> , 1951.
s. 106	Hjalmar Wallander, <i>Två
Stockholmspojkar och några
till</i> , 1921.	s. 222	Gunnel Beckman, <i>Försök att
förstå</i> , 1971.
s. 116	Elisabeth Kuylenstierna
Wenster, <i>Liten blir väl
stor. En berättelse för
unga flickor</i> , 1923;
<i>Monika Backfisch.
Berättelse för unga flickor</i> ,
1924; <i>Studentklassen.
Ungflicksroman</i> , 1925;
<i>Monika och Doris. En
berättelse för flickor</i> , 1926.	s. 222	Ann Mari Lisbeth, 1971.
s. 142	Alva Krondal (pseud.
Axel Kerfve), <i>Flickorna på
Solhaga</i> , 1931.	s. 222	Gun Jacobsson, <i>Peters baby</i> ,
1971.
s. 163	Maja Jäderin-Hagfors,
<i>Ing-Britt och hennes friare</i> ,
1941.	s. 244	Sven Wernström, <i>Mannen
på gallret</i> , 1969; <i>Mannen på
tåget</i> , 1971.
s. 167	Ester Blenda Nordström,
<i>En rackarunge</i> , 1919;
<i>15 år. Några blad ur
en rackarunges liv</i> ,
1921; <i>Patron Annmari.
Rackarungen blir bonde</i> ,
1931; <i>Patron förlovar sig</i> ,
1933.	s. 272	Gunnel Beckman, <i>Att trösta
Fanny</i> , 1981.
		s. 277	Hans Erik Engqvist, <i>Evald,
Bosse Bus och jag</i> , 1984;
<i>Uppgörelsen</i> , 1986; <i>Solen
har sin gång</i> , 1990; <i>Över
älven in bland träden</i> , 1992.
Bråberga-kvartetten
		s. 292	Katarina von Bredow,
<i>Syskonkärlek</i> , 1991.

Personregister

Registret omfattar brödtext, noter och bildtexter. Redaktörer ej medtagna.

- Adams Klingberg, Sigrid, 151
Ahl, Stig (pseud. för Stig Malmberg & Sven Wernström), 187
Ahlrud, Sivar, 187, 219
Ahlström, Gunnar, 68, 73
Ahlund, Claes, 16, 74, 94
Ahrenberg, Albin, 139
Ahrne, Göran, 57
Alakoski, Susanne, 37
Aléx, Peder, 194 f., 233
Alcott, Louisa M., 165, 168
Almqvist, Anna-Lisa, 187
Alston, Ann, 16, 61, 69, 79, 191, 193 f.
Ambjörnsson, Fanny, 293
Ambjörnsson, Gunila, 29, 132
Ambjörnsson, Ronny, 20, 45, 54, 59, 136, 246, 341
Amelin, Albert, 131, 163
Amin, Samir, 23
Aminoff, Iwan, 74, 95
Anckarsvärd, Karin, 188,
Andersen, Per Thomas, 184
Anderson, Benedict, 71
Andersson, Björn, 279
Andersson, Jenny, 176, 258 f.
Andersson, Lars I., 67, 94, 130
Andersson, Maj, 288
Andersson, Maria, 17, 35, 40, 41, 70 f., 79, 80, 136, 248, 269, 299
Andrae, Marika, 21, 29, 40, 59, 72, 84, 100 f., 132, 134, 135, 137, 143, 145 ff., 158, 160
Arendt, Hannah, 63, 76
Ariès, Philippe, 57
Arnberg, Klara, 22
Arping, Åsa, 37
Arthur-Nilsson, Kerstin, 188
Askander, Mikael, 153, 155
Asklund, Erik, 131, 151 ff., 156 f., 173 ff., 202, 319, 337
Bachtin, Michail, 28
Backberger, Barbro, 220
Balibar, Etienne, 308
Beauvais, Clémentine, 34, 216, 242
Beck, Ulrich, 204
Beckman, Gunnel, 19, 54, 183, 187 f., 195, 219 f., 222 ff., 227, 256, 260, 263 f., 271–275, 309 f., 320, 328, 342
Beijer, Harald, 203
Belsey, Cathrine, 36
Benedek, László, 180
Bengtsson, Bengt, 205
Bengtsson, Margot, 146
Bengtsson, Mattias, 293
Berg, Fridtjuv, 68
Bergendahl, Klas-Göran, 288
Bergenheim, Åsa, 305, 307
Berggren, Henrik, 31
Berggren, Mats, 288
Berglund, Maria M., 265
Berglund, Tomas, 293
Bergman, Bo, 288
Bergman, Jonas se Kai Söderhjelm
Bergström, Göran, 18, 46, 48, 53
Bergström, Jeanette, 259
Berman, Marshall, 24
Beskow, Stig, 187
Bjereld, Ulf, 227, 229
Bjurström, Erling, 28, 31, 181, 190 f., 226
Björck, Amelie, 195
Björck, Henrik, 14
Björk, Nina, 167, 169, 207, 209
Björk, Tomas, 149
Björkman, Jenny, 67, 130
Björklund, Elisabet, 139, 140
Björklund, Manfred, 14
Björnsson, Anders, 54
Blom, Ida, 133, 160
Blomberg, Erik, 308
Blommaert, Jan, 50

Blomqvist, Håkan, 71
 Boëthius, Maria Pia, 260
 Boëthius, Ulf, 133, 136, 152, 162
 Boglind, Ann, 29, 36, 49, 95, 132, 134
 Bolin, Greta, 29, 132
 Booth, William, 70
 Boone, Troy, 69, 70, 72, 117
 Boréus, Kristina, 18, 46, 48, 53, 259 f.
 Borg, Maj-Stina, 185, 193, 195 f.,
 207 ff., 256, 328
 Bourdieu, Pierre, 45, 93, 153, 179,
 242, 247, 294
 Bradford, Clare, 38
 Braidotti, Rose, 17
 Bramstorp, Axel, 130
 Brando, Marlon, 180
 Branting, Hjalmar, 75
 Brattström, Inger, 185, 187 f., 196,
 199, 201, 204, 216, 219, 263,
 328, 328, 342
 Bredow, Katarina von, 288 f.,
 291–295, 297, 331, 333 f.
 Bremer, Fredrika, 168
 Bremmer, Fatima, 165
 Britasdotter, Åsa, 305
 Broberg, Gunnar, 21, 23
 Broby-Johansen, Rudolf, 23, 144
 Brodén, Daniel, 205
 Brolin-Janzon, Salli, 171
 Brännström, Elsa, 263
 Burman, Edor, 187
 Bäck-Wiklund, Margareta, 202
 Bäckström, Lars, 265

 Carlsson, Elsa, 151
 Carlsson, Ingvar, 75
 Carlsson, Sten, 67, 121
 Cart, Michael, 31
 Cederblad, Carin, 72
 Choi, Sun-Kyong, 19
 Chouliarakis, Lilie, 48
 Christensson, Jakob, 67
 Cigéhn, Göran, 293
 Clayhills, Harriet, 179
 Cleve, Bertil, 139

 Cohen, Stanley, 262
 Connell, Raewyn W. (f.d. Robert),
 101, 103, 138, 146, 159
 Cornell, Jan, 67
 Crompton, Rosemary, 43, 259, 289
 Czaplicka, Magdalena, 134, 299 f.

 Dahlberg, Matz, 23
 Dahlin, Doris, 219
 Dahlstedt, Magnus, 23
 Dahlqvist, Hans, 25
 Danielsson, Bernt, 288
 Danius, Sara, 22, 207
 Dean, James, 180
 Degerman, Peter, 46
 Delblanc, Sven, 220
 Demker, Marie, 227, 229
 Dewan, Pauline, 56, 57, 184, 191, 234
 Dijk, Teun van, 47
 Domellöf, Gunilla, 158
 Druker, Elina, 41, 194, 268, 299, 343,

 Edén, Eskil, 185
 Edskog, Carl, 185
 Edskog, Ebba, 185
 Edström, Vivi, 16, 115, 193, 221 f.,
 230, 232, 280
 Ehn, Billy, 130
 Ehriander, Helene, 19, 188
 Ekary, Margareta, 288
 Ekdal, Niklas, 13
 Ekholm, Lasse, 288
 Eklund Lykull, Anita, 260, 288 f.,
 290 ff., 297, 299, 301, 335, 338
 Ekselius, Eva, 305
 Elgström, Ossian, 67, 68, 74, 75
 Emerson, Ralph Waldo, 165
 Eneling, Lars, 188
 Engdal, Britt, 288
 Englund, Boel, 77, 86, 89
 Engqvist, Hans Erik, 258, 275–287,
 288, 297, 311, 319, 324 f., 328,
 331, 333, 339 f., 342
 Engström, Claes, 263
 Erikson, Robert, 296
 Erlander, Aina, 283 f.

- Erlander, Tage, 75, 283 f.
 Erlandsson-Hammargren, Erik, 72
 Fahlgren, Margareta, 112
 Fairclough, Norman, 17, 36, 47, 48, 49,
 50, 51, 52, 64, 181, 226, 313, 341
 Falk, Ann Mari, 185, 187, 189, 193,
 209 f., 219 ff., 225, 227, 256,
 328, 330, 342
 Falk, Cecilia, 251
 Falk, Hugo, 81, 86, 141
 Faludi, Susan, 260
 Faustman, Mollie, 72
 Fitinghoff, Laura, 67, 68, 69, 77, 84,
 86, 115
 Fjelkestam, Kristina, 112, 131, 144,
 160, 161
 Flygt, Torbjörn, 37
 Fogelström, Per Anders, 185, 190, 205
 Folkesson, Per, 136
 Formark, Bodil, 72
 Fornäs, Johan, 191
 Forsgren, Peter, 95, 96
 Forslid, Torbjörn, 101 f., 136, 205 f.
 Forsslund, Jöran, 151
 Forsslund, Karl-Erik, 97
 Foucault, Michel, 28, 32, 33, 34, 46,
 47, 218, 253, 280
 Franck, Mia, 40, 207, 209, 224, 288,
 291, 302, 308
 Franséhn, Mona, 201
 Fransson, Birgitta, 195, 302
 Franzén, Mats, 57
 Fredholm, Signe, se Lindegren
 Fredlund, Cecilia, 305
 Fredriksson, Annika, 263
 Frenander, Anders, 46, 180 ff., 218,
 229, 235
 Friedan, Betty, 195
 Friedman, Milton, 258
 Friman, Helena, 179 f., 183, 185,
 190, 193, 203, 208
 Friman, Wiveca, 302, 308
 Frykman, Jonas, 23, 130, 146, 200,
 248, 250, 252 f.
 Furuland, Lars, 29, 38, 49, 90, 132,
 181 f., 202, 252 f.
 Gadamer, Hans-Georg, 47
 Ganetz, Hillevi, 191
 Gedin, David, 319
 Genette, Gérard, 49
 Ghobé, Gerda, 185
 Gibson-Graham, J. K., 247
 Giddens, Anthony, 25
 Gouldner, Alvin, 252
 Grahn-Möller, Fredrik, 185
 Gramsci, Anthony, 50
 Granlid, Hans, 276
 Granlund, Rigmor, 246
 Grenholm, Gunvor, 67
 Grettve, Anna, 216
 Greider, Göran, 37
 Grimberg, Carl, 60
 Gripe, Maria, 263 f., 267–271, 275,
 310, 327
 Gränström, Gunvor, 326
 Guldåker, Nicklas, 278 f.
 Gumbrecht, Hans Ulrich, 30
 Gustavsson, Bernt, 62, 78, 109,
 282M, 333
 Götselius, Thomas, 31
 Haettner Aurelius, Eva, 31
 Hagerman, Maja, 144
 Hallberg, Kristin, 16, 39
 Hallin, Per-Olof, 278
 Hammarén, Nils, 170
 Hammarskjöld, Hjalmar, 73
 Hammarström, Anne, 63,
 Hammenhög, Valdemar, 142
 Hansson, Per Albin, 13, 14, 25, 26,
 75, 129 f. 139, 155, 316
 Harbitz, Rakel, 139
 Haste, Hans, 231
 Hedén, Birger, 206, 209
 Hedman, Dag, 90
 Hegel, Friedrich, 63
 Heggstad, Eva, 76, 144, 164
 Heidenstam, Verner von, 60, 75
 Hellberg, Hans Eric, 180, 213, 325

- Hellesnes, Jon, 225, 252
 Hellsing, Lennart, 92, 240, 278
 Hemingway, Ernest, 282
 Hemmel, Sven, 240
 Herder, Johann Gottfried, 283
 Herz, Marcus, 101, 102, 103
 Hirdman, Yvonne, 22, 58, 67, 93,
 130, 131, 161, 162, 192, 194,
 198, 201, 207 f., 221, 267, 285
 Hollindale, Peter, 38, 241
 Holmberg, Åke, 325
 Holmquist, Ingrid, 112
 Hourihan, Margery, 156 f., 205
 Hultén, Britt, 163
 Husz, Orsi, 212
 Hydén, Nils, 139
 Högelin, Gösta, 151, 185
 Högelin, Lisa, 171, 185, 215
 Höglund, Zeth, 75, 104
 Hörnqvist, Magnus, 259, 293 f., 296 f.

 Inger, Nan, 180, 211, 213, 325
 Isaksson, Anders, 13
 Isaksson, Börje, 263

 Jacobson, Gun, 19, 183, 219 ff., 226 f.,
 328 f., 339, 342
 Jacobson, Maja, 144
 Jameson, Fredric, 81, 82, 229, 246,
 254
 Jansson, Tove, 240
 Jehlen, Myra, 95
 Johannesson, Eric, 57
 Johansson, Inge, 120
 Johansson, Lennart, 200
 Johansson, Thomas, 31, 57,
 101, 102, 103, 169, 244
 Johnsson, Harald, 99
 Jonsson, Bibi, 131, 133, 159, 163
 Jonsson, Jan O. 296
 Jonsson, Tomas, 22
 Jäderin-Hagfors, Maja, 151 f., 155,
 158, 161, 163 f., 170, 174 f., 215
 Järvstad, Birgitta, 187 f., 209
 Jönsson, Maria, 189, 216

 Kar de Mumma, Se Erik Zetterström
 Karlsson, Gunnel, 58 f., 213,
 Kelen, Christopher (Kit), 38, 72
 Kerfve, Axel, 67, 74, 139, 140, 141 f.,
 144, 147, 149 ff., 175, 322, 325
 Key, Ellen, 58, 59, 167, 172
 Kidd, Kennet B., 106, 138
 Kilbom, Karl, 104, 266
 Kimmel, Michael S., 101, 102, 137,
 148 f., 248
 Kjellén, Rudolf, 14, 25, 60, 143
 Kjellgren, Josef, 131, 152
 Kjersén Edman, Lena, 15, 29, 49, 95,
 132, 179, 182, 188 f., 240 f.
 Klingberg, Göte, 28, 34, 181
 Klockare, Sigurd, 143
 Koselleck, Reinhart, 276
 Kovalevsky, Sonya, 121
 Kraemer, Vera von, 96
 Kriström, Anna Karin, 34
 Krondal, Alva se Axel Kerfve
 Krusenstierna, Agnes von, 86
 Kullman, Harry, 180, 185, 192, 197,
 202, 206 f., 213 ff., 219, 222,
 256, 325, 327,
 Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth,
 36, 66, 95, 100, 111–123, 124 ff.,
 140, 171, 224, 323, 326 f., 329,
 332, 337, 339
 Kyle, Gunhild, 114
 Kylhammar, Martin, 129, 131, 153,
 205
 Kåreländ, Lena, 15, 41, 68, 69, 77,
 85, 86, 89, 151, 180, 182, 209,
 218, 254, 264 f., 289, 292

 Laclau, Ernesto, 45, 47, 50–53, 313,
 341, 346
 Lagergren, Fredrika, 25, 65, 318
 Lagergren, Lars, 203
 Lagerkvist, Amanda, 212
 Lagerlöf, Selma, 60, 67, 72, 73, 82,
 86, 111, 326
 Lalander, Philip, 31
 Landahl, Joakim, 90, 97

Landqvist, John, 164, 166
 Lanser, Susan Sniader, 142 f.
 Landström, Rasmus, 37
 Larsson, Hans Albin, 94
 Larsson, Jan, 21, 178
 Larsson, Mats, 130, 177
 Lasch, Christopher, 200
 Lazar, Michelle, 51
 Lehtonen, Sanna, 17, 46
 Lidén, Anita, 39, 132
 Lidström, Carina, 268
 Lieberath, Ebbe, 72, 74, 76
 Lieberg, Mats, 241, 244
 Liedman, Sven-Eric, 24, 88
 Liljegren, Edit, se Lindegren
 Lind, Albin, 130
 Lind, Kalle, 225
 Lindberg, Ester, 139, 151
 Lindberg, Ingemar
 Lindberger, Örjan, 181
 Lindeberg, Stina, 185, 195, 203 f., 209
 Lindegren, Signe (pseud. för Signe
 Fredholm & Edit Liljegren), 67,
 68, 77, 79, 83, 122, 127, 228,
 318, 323, 331, 334, 336
 Linder, Gurli, 68, 73, 86
 Linderborg, Åsa, 21, 37, 50
 Lindgren, Astrid, 155, 170, 186,
 197, 206, 216, 240, 321
 Lindquist, Åke, 231
 Lindskog, Gerda Helena, 299
 Lindwall, Dagmar, 151
 Lindwall, Gustaf, 81, 86, 99, 100,
 102–106, 108, 110, 123 ff., 139 f.,
 145, 147, 149 ff., 152, 173 f., 190,
 322, 326, 332, 336
 Lo-Johansson, Ivar, 81, 131, 142, 214,
 Locke, John, 63
 Lostad, Bo, 263
 Lukes, Steven, 226
 Lundberg, Urban, 67, 130
 Lundgren, Max, 182 f., 219
 Lundkvist, Anna Lisa, 185, 193,
 195, 198, 203, 216 f., 256, 328,
 330, 342
 Lundkvist, Arthur, 152
 Lundqvist, Sven, 89
 Lundqvist, Ulla, 39, 133, 144, 262 f.,
 275 f., 283, 286 f., 302, 308
 Lundqvist, Åke, 219
 Lundström, Janne, 288
 Lödén, Hans, 60
 Löfgren, Orvar, 23, 130, 200
 Lööw, Heléne, 163
 Mallan, Kerry, 38
 Malmberg, Stig, 176, 180, 183, 187,
 190, 202, 219, 228–239, 256 f.,
 284, 319, 321, 323, 328, 331,
 333, 335, 339 f., 342
 Malmio, Kristina, 18
 Malmström, Siv (pseud. för
 Stig Malmberg och Sven
 Wernström), 180, 187
 Mankell, Henning, 288
 Markusson Winkvist, Hanna, 121
 Martens, Peter, 306
 Martin, Bengt, 205, 219
 Martinell, Ingegerd, 229 f.
 Martinson, Harry, 81, 152
 Marx, Karl, 63
 Matsson, Ragnar, 131
 Mattson, Olle, 219
 McCallum, Robyn, 16
 McGillis, Roderick, 38
 Melin, Karl Alfred, 86, 94 f., 98, 123 f.,
 126, 189, 318, 324, 336
 Melin, Lars, 252
 Mellberg, Nea, 305 ff.
 Meyer, Michael, 47–50
 Meyerson, Gerda, 82
 Michaëli, Karin, 164
 Mitscherlich, Alexander, 200
 Moberg, Vilhelm, 81, 282
 Modin, Uno, 187
 Moi, Toril, 246 f.
 Montgomery, Lucy M.
 Morgan, Tore, se Tore Morgan
 Nilsson

- Mouffe, Chantal, 45, 47, 50–53, 313, 341, 346
- Myrdal, Alva, 130, 231
- Myrdal Gunnar, 130, 231
- Mählqvist, Stefan, 28, 29, 30, 36, 82, 84, 85, 95, 113, 131, 132, 133, 181, 262
- Määttä, Jerry, 240 f.
- Møller Jensen, Elisabeth, 112
- Möller, Cannie, 288 f., 290 ff., 297 f., 299 ff., 320, 330 f., 337 f.
- Netterström-Jonsson, Disa, 202 f., 214
- Nettervik, Ingrid, 29, 132, 240
- Nikolajeva, Maria, 32, 33, 38, 39, 77, 166
- Nilson, Margot, 69, 71
- Nilson, Maria, 117, 166
- Nilsson Skåve, Åsa, 41
- Nilsson, Bo, 206
- Nilsson, Gustaf-Adolf, 180, 213, 215, 228, 325
- Nilsson, Magnus, 91, 153, 203, 228, 247
- Nilsson, Roddy, 45
- Nilsson, Tore Morgan, 142, 228
- Nilsson, Ulf, 263
- Norberg, Johan R., 142
- Norborg, Lars-Arne, 67
- Nordberg, Karin, 23
- Nordenadler, Ebba, 86, 87, 123 f., 189, 318, 320, 324, 327, 338
- Nordenstam, Anna, 29, 36, 49, 56, 95, 132, 134
- Nordlinder, Eva, 158
- Nordström Jacobsson, Monica, 302, 309
- Nordström, Ester Blenda, 79, 100, 128, 139, 140, 155, 164 f., 167ff., 172ff., 332, 337
- Nordström, Hans, 288
- Norlander, Emil, 86, 87, 90 ff., 105, 124 f., 210, 246, 322
- Norlander, Erik, 187 f., 210
- Norrlid, Carl-Anders, 263
- Norström, Göran, 288
- North, Michael, 30
- Nyblom, Elsa, 185
- Nyblom, Helena, 86
- Nylund, Bengt, 72
- O'Malley, Andrew, 16
- Olsson, Hans-Erik, 190
- Oterdahl, Jeanna, 19, 68, 73, 76, 78, 79, 140, 155, 167, 171, 332
- Palm, Göran, 178, 220, 225, 237, 253
- Palme, Olof, 75, 177, 238
- Paul, Lissa, 38, 57
- Paulin, Lotta, 35
- Persson, Göran, 75
- Persson, Magnus, 28
- Peterson, Alfred, 14
- Peterson, Hans, 240
- Petersson, Birgit, 93
- Pettersson, Torsten, 24, 25, 26, 276, 314
- Phillips, Louise, 18, 36, 40, 45 f., 48, 50, 53, 128
- Plechanov, Georgij Valentinovič, 50
- Pohl, Peter, 258, 302–309, 310, 325, 334, 337, 339 f.
- Presley, Elvis, 179
- Pålsson, Yvonne, 299
- Qvarsell, Roger, 91
- Qvist, Per Olov, 23, 155
- Ramnefalk, Marie Louise, 112, 265
- Ray, Nicholas, 180
- Reimer, Mavis, 16, 38, 56, 191, 199, 221, 234
- Resnick, Stephen A., 247
- Reuterswärd, Maud, 219
- Reynolds, Kimberley, 33, 34, 38, 115, 141, 157, 165, 242
- Ringnér, Kaj, 219
- Ritte, Hans, 69, 72, 105
- Roman, Christine, 57
- Romøren, Rolf, 198 ff.
- Rooney, Frank, 180

Roos, Göran, 187
 Rosén, Jerker, 67
 Rosendahl, Sven, 187
 Rothstein, Bo, 21
 Runnqvist, Åke, 93
 Röningberg, Erik, 185

 S:t Cyr, Irma, 151, 185
 Salomon, Kim, 177, 259, 299
 Samuelsson, Lina, 30
 Sandell, Klas, 72
 Sandgren, Gustav, 131, 152
 Sandwall-Bergström, Martha, 19,
 183, 186 f., 192, 196 ff., 202 f.,
 210, 212, 214, 216, 231, 240,
 256, 320 f., 328 f.
 Sarrimo, Cristine, 189, 216
 Scheutz, Torsten, 185
 Schröder, Gustaf, 74
 Schwartz, Nanna, 121
 Sedgwick, Eve Kosofsky, 17
 Segerstahl, Fredrik, 226
 Short, John Rennie, 57
 Silvén-Garnert, Eva, 179 f., 183,
 190, 193, 203, 208
 Siwertz, Sigfrid, 86, 94, 95, 124, 152,
 322, 327
 Sjögren, Margaretha, 179
 Skarin Frykman, Birgitta, 93
 Skeggs, Beverley, 43, 44, 45, 94,
 113f, 116, 118, 193, 233 f., 244,
 246 f., 254, 289, 291, 293, 314,
 330, 341, 347,
 Skote, Inger, 289
 Smith, Adam, 63
 Soila, Tytti, 22
 Staaff, Karl, 73
 Stephens, John, 16, 38, 50, 137, 155,
 198 f., 250
 Stiernholm, Kjell, 263
 Stiernstedt, Marika, 54, 67, 76, 77,
 78, 79, 86
 Stolare, Martin, 23, 24
 Strindberg, August, 154
 Strömberg, Sigge, 81, 141

 Strömstedt, Margareta, 29, 132
 Stubbe, Greta, se Elisabet Björklund
 Stybe, Vibeke, 181
 Ståhle Sjönell, Barbro, 154, 186
 Stål, Margareta, 164 f.
 Stöving, Britta, 305
 Sundevall, Fia, 22
 Sundin, Bosse, 24
 Sundmark, Björn, 38, 68, 72, 73
 Sunesson, Lambert, 185
 Svallfors, Sture, 295
 Svanström, Stefan, 16
 Svedenborg, Hedvig, 100
 Svedjedal, Johan, 178 f., 182, 218,
 220, 245, 254, 317
 Svensson, Conny, 40, 95, 137
 Svensson, Sonja, 29, 39, 112, 182, 220,
 240, 261 f., 287, 290, 302, 309
 Swahn, Arne, 185
 Säll, Lena, 21
 Söderberg, Eva, 40
 Söderberg, Johan, 194 f., 233
 Södergren, Rosemari, 241
 Söderhjelm, Kai, 187 f.
 Söderling-Brydolf, Christina, 185
 Sörlin, Sverker, 72

 Tegner, Elisabet, 245
 Tellgren, Christina, 29, 261
 Thavenius, Jan, 120
 Theander, Birgitta, 29, 40, 132, 153,
 158, 171, 180, 186, 196 f., 201,
 207, 211, 215, 228
 Thomas, Olov, 100
 Thorson, Staffan, 299
 Thorvall, Kerstin, 187, 189, 209 f.,
 215 f., 218, 256, 334, 342
 Tjeder, David, 22
 Toijer-Nilsson, Ying, 39, 51, 112,
 134, 141 f., 167 f., 265, 267 f.,
 Tornell, Brita, 187
 Tosh, John, 57, 58
 Trites, Roberta Seelinger, 32, 33, 34,
 36, 38, 50, 62, 77, 165, 170, 172,
 191, 197, 213, 216, 218, 227,

- 238, 241 f., 245, 249 f., 253, 262,
280, 314, 320
- Twain, Mark, 165 f.
- Tydén, Mattias, 21, 23
- Tång, Melita, 139 f.
- Tullström, Sten-Olof, 214
- Unefäldt, Valter, 219
- Unnerstad, Edith, 185
- Vulovic, Jimmy, 85, 126
- Vuorio, Pia, 200 f., 221 f.
- Wagner, Bertil, 80
- Wahldén, Christina, 54, 288
- Wahlstedt, Viola, 185
- Wahlström, Eva, 133, 144, 164 ff.,
170 ff.
- Wahlström, Sture, 185
- Wallander, Hjalmar, 83, 86, 99, 100,
103 ff., 107 ff., 111, 122 f., 126 f.,
153, 155, 202, 318 f., 328, 334 f.,
337
- Wallerstein, Immanuel, 308
- Warnqvist, Åsa, 36, 41,
- Werner, Jeff, 149
- Wernström, Gunnar, 185 f.
- Wernström, Sven, 176, 180, 183,
187 f., 190, 211, 219, 228,
240–255, 257, 284, 331 ff., 336,
339 f., 342
- Westberg, Anna, 265
- Westerlund, Hans G., 72
- Westerlund, Per, 151, 185 f.
- Westin, Boel, 20, 32, 35, 39, 40,
134, 164, 166, 168, 171 f.
- Widhe, Olle, 41, 74 ff., 95, 137 ff.,
254, 343
- Widholm, Solveig, 187 f., 228,
- Wijk, Johnny, 142
- Wikander, Eva, 263–267, 275, 309,
311, 324, 328, 331
- Wiklund, Martin, 23, 176 f., 229, 236 f.
- Wiktorsson, Per Anders, 136
- Wikström, Olga, 219
- Wilcke, Ella, 187 f.
- Wilkins, R., se Harald Johnsson
- Williams, Anna, 130, 131, 144
- Willis, Paul, 226
- Winther Jørgensen, Marianne, 18,
36, 46, 48, 50, 53, 128
- Wistisen, Lydia, 15, 36, 41f., 62, 90–92,
110, 155, 166, 183, 189 f., 203,
207, 209, 230 f., 233, 243, 269,
298, 300, 303, 311
- Witt-Brattström, Ebba, 112, 189,
228
- Wodak, Ruth, 47, 48, 49, 50
- Wolff, Richard D., 247
- Wood, Natalie, 180
- Wulff, Elisabeth, 302
- Wägner, Elin, 168
- Wärnlöf, Anna Lisa, 187 f.
- Zander, Ulf, 60, 176
- Zetterström, Erik, 80, 81, 141, 187 f.
- Zweigbergk, Eva von, 29, 49, 83, 87,
92, 95, 105, 112, 132, 158, 164
- Åbyson, Holger, 185 f.
- Åkerblom, Annika, 110, 121, 223
- Åkerman, Brita, 82
- Åkerstedt, Jonas, 62, 63, 331, 333
- Åkesson Sonja, 235
- Åsberg, Cecilia, 49
- Öhrn, Magnus, 41, 72, 95, 97,
103–106, 109, 136 ff., 140 f.,
146, 172, 202, 246, 284
- Örle, Sten, 185 f.
- Ørving, Mary, 29, 39, 135, 145, 181,
220
- Östberg, Kjell, 176, 178, 194, 229,
238, 253, 259 f.
- Österlind, Eva, 62
- Österlund, Mia, 33, 34, 37, 40, 59,
134 ff., 141, 143, 155, 165, 168,
223, 263 f., 269, 291 f., 302 f.,
308, 310
- Östling, Johan, 128, 163

Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet

Studies published by the Swedish Institute for Children's Books

ISSN 0347-5387

Tidigare titlar, se www.barnboksinstitutet.se

- 100 *Vänbok till Sonja Svensson*. Stockholm: Opal, 2008.
- 101 Kriström, AnnaKarin: *De gränslösa böckerna. Om Hans Alfredson och Barbro Lindgren i 60- och 70-talens allålderslitteratur*. Stockholm: Eriksson & Lindgren, 2008.
- 102 Svensson, Conny: *Pli på pojkar. Från Dumas till Kar de Mumma*. Stockholm: Atlantis, 2008.
- 103 Druker, Elina: *Modernismens bilder. Den moderna bilderboken i Norden*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2008. Diss. Stockholm.
- 104 Hoffmann, E.T.A.: *Det främmande barnet*. Översättning: Barbara Knochenhauer. Stockholm: Svenska barnboksinstitutet, 2008.
- 105 Nordström-Jacobsson, Monica: *Peter Pohls litterära projekt. En tematisk studie med utgångspunkt i debutromanen Janne, min vän*. Luleå: Umeå universitet, 2008. Diss. Luleå.
- 106 Franck, Mia: *Frigjord oskuld. Heterosexuellt mognadsimperativ i svensk ungdomsroman*. Åbo: Åbo Akademis förlag, 2009. Diss. Åbo.
- 107 Ingemansson, Mary: *"Det kunde lika gärna ha hänt idag". Maj Bylocks Drakskeppstrilogi och historiemedvetande hos barn i mellanåldrarna*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2010. Diss. Lund.
- 108 Andersson, Maria: *Att bli människa. Barn, sedlighet och kön i Amanda Kerfstedts, Helena Nybloms och Mathilda Mallings författarskap 1880–1910*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2010. Diss. Stockholm.
- 109 Meerbergen, Sara Van: *Nederländska bilderböcker blir svenska. En multimodal översättningsanalys*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2010 (Stockholm studies in Scandinavian philology, nr 54). Diss. Stockholm.
- 110 *Aktuell nordisk barnlitteraturforskning*. Stockholm: Svenska barnboksinstitutet, 2010.
- 111 Helsing, Lennart: *Brev från Lennart Helsing. Ett urval 1944–2011*. Stockholm: Lennart Helsing-sällskapet, 2011.
- 112 Hellström, Martin: *Förpackningens förvandlingar. Konsumtion och karneval i barnboken*. Stockholm: Carlssons, 2011. Diss. Linköping.
- 113 *I litteraturens underland. Festskrift till Boel Westin*. Red. Maria Andersson, Elina Druker & Kristin Hallberg. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2011.
- 114 Wahlström, Eva: *Fria flickor före Pippi. Ester Blenda Nordström och Karin Michaëlis – Astrid Lindgrens föregångare*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2011. Diss. Göteborg.

- 115 Gunnarsson, Annika: *synligt/ osynligt. Receptionen av det visuella i bilderböckerna om Alfons Åberg*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2012. Diss. Stockholm.
- 116 Paulin, Lotta: *Den didaktiska fiktionen. Konstruktion av förebilder ur ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv 1400–1750*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2012. Diss. Stockholm.
- 117 *Till en evakuerad igelkott. Festskrift till Maria Nikolajeva*. Red. Maria Lassén-Seger & Mia Österlund. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2012.
- 118 Bengtsson, Lars: *Bildbibliografi över Astrid Lindgrens skrifter 1921–2010*. Lidingö: Salikon, 2012.
- 119 *Barnlitteraturens värden och värderingar*. Red. Sara Kärrholm & Paul Tenngart. Lund: Studentlitteratur, 2012.
- 120 Pålsson, Yvonne: *I Skinnstrumpas spår. Svenska barn- och ungdomsböcker om indianer, 1860–2008*. Umeå: Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet, 2013. Diss. Umeå.
- 121 Lindskog, Gerda Helena: *Norrbarn. Norrland i 1900-talets svenskspråkiga barn- och ungdomslitteratur*. Umeå: h:ström – Text & Kultur, 2013.
- 122 *En fanfar för bilderboken!* Red. Lena Eriksson, Ulla Rhedin & Oscar K. Stockholm: Alfabetab/Nordiska akvarellmuseet, 2013.
- 123 *Flicktion. Perspektiv på flickan i fiktionen*. Red. Bodil Formark, Eva Söderberg & Mia Österlund. Malmö: Universus Academic Press, 2013.
- 124 Druker, Elina: *Eva Billow. Bilderboks-konstnär och författare*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2014.
- 125 Emanuelsson, Lars & Ekman, Oskar: *Gustaf Tenggren – en biografi*. Stockholm: Kartago, 2014.
- 126 Andersen, Jens: *Denna dagen, ett liv. En biografi över Astrid Lindgren*. Stockholm: Norstedts, 2014.
- 127 *Kalejdoskopiska läsningar. Vänbok till Janina Orlov*. Red. Maria Andersson, Elina Druker, Maria Lassén-Seger & Mia Österlund. Åbo: Juvenes Print, 2015.
- 128 Axell, Cecilia: *Barnlitteraturens tekniklandskap. En didaktisk vandring från Nils Holgersson till Pettson och Findus*. Linköping: Linköpings universitet, 2015. Diss. Norrköping.
- 129 Widhe, Olle: *Dö din hund! Krig, lek och läsning i svensk barnboksutgivning under 200 år*. Lund: ellerströms, 2015.
- 130 Törnqvist, Lena: *Man tar vanliga ord. Att läsa om Astrid Lindgren*. Lidingö: Salikon, 2015.
- 131 Boglind, Ann & Nordenstam, Anna: *Från fabler till manga 1. Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på barnlitteratur*. Malmö: Gleerups, 2015.
- 132 Boglind, Ann & Nordenstam, Anna: *Från fabler till manga 2. Litteraturhistoriska och didaktiska perspektiv på*

- ungdomslitteratur. Malmö: Gleerups, 2016.
- 133 Kulla-Gulla och alla de andra. *Martha Sandwall-Bergström 100 år*. Red. Helene Ehriander & Eva Söderberg. Växjö: Linnaeus University Press, 2015.
- 134 *Nya läsningar av Astrid Lindgrens författarskap*. Red. Helene Ehriander & Martin Hellström. Stockholm: Liber, 2015.
- 135 Hellström, Martin: *Pippi på scen. Astrid Lindgren och teatern*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2015.
- 136 Räder, Andréa: *Bröderna Grimm. En biografi*. Göteborg: Tvilling, 2016.
- 137 Alkestrand, Malin: *Magiska möjligheter. Harry Potter, Artemis Fowl och Cirkeln i skolans värdegrundsarbete*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2016. Diss. Lund.
- 138 *Mångkulturell barn- och ungdomslitteratur. Analyser*. Red. Maria Andersson & Elina Druker. Lund: Studentlitteratur, 2017.
- 139 Öhrn, Magnus: *Pojklandet. Pojken i svensk barn- och ungdomslitteratur*, Stockholm: CKM Förlag, 2017.
- 140 *Samtida svensk ungdomslitteratur. Analyser*. Red. Åsa Warnqvist. Lund: Studentlitteratur, 2017.
- 141 Wistisen, Lydia: *Gångtunneln. Urbana erfarenheter i svensk ungdomslitteratur 1890–2010*. Lund: ellerströms, 2017. Diss. Stockholm.
- 142 Choi, Sun-Kyoung: *Kraften att älska, makten att tjäna. Religion, emancipation och den kvinnliga skapande kraften i Jeanna Oterdahls sagor 1908–1927*. Umeå: Två Förläggare Bokförlag, 2017. Diss. Umeå.
- 143 Theander, Birgitta: *Till arbetet! Yrkesdrömmar och arbetsliv i flickboken 1920–65*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2017.
- 144 Wallner, Lars: *Framing Education. Doing Comics Literacy in the Classroom*. Linköping: Linköpings universitet, 2017. Diss. Linköping.
- 145 *Linnéuniversitetets sommarkurser 10 år. Jubileumsnummer*. HumaNetten 39/2017. Linnaeus University Press, 2018.
- 146 Svensson, Sonja: *Barnvänner och skolkamrater. Svenska barn- och ungdomstidningar 1766–1900 sedda mot en internationell bakgrund*. Stockholm: Carlssons, 2018.
- 147 Jakobsson, Hilda: *Jag var kvinna. Flickor, kärlek och sexualitet i Agnes von Krusenstjernas tidiga romaner*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2018. Diss. Stockholm.
- 148 *Att skriva barn- och ungdomslitteratur*. Red. Helene Ehriander. Lund: Studentlitteratur, 2019.
- 149 *Astrid Lindgrens bildvärldar*. Red. Helene Ehriander & Anette Almgren White. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2019.
- 150 Källström, Lisa: *Pippi mellan världar. En bildretorisk studie*. Lund: Lunds universitet, 2020. Diss. Lund.

- 151 Boëthius, Ulf: *Vart längtar min fot. Om Barbro Lindgrens författarskap*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2020.
- 152 Andersson, Maria: *Framtidens kvinnor. Mognad och medborgarskap i svenska flickböcker 1832–1921*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2020.
- 153 Haglund, Tuva: *Tillsammans i Engelsfors. Socialt fiktionsbruk i Engelsforstrilogins digitala fangemenskap 2011–2016*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2021.
- 154 Leden, Laura: *Adaption av flickskap. Normbegränsande och normbrytande i flickböcker översatta från engelska till svenska och finska 1945–1965*. Helsingfors: Helsingfors universitet, 2021. Diss. Helsingfors.
- 155 Alkestrand, Malin: *Mothers and Murderers. Adults' Oppression of Children and Adolescents in Young Adult Dystopian Literature*. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2021.
- 156 *Silence and Silencing in Children's Literature*. Red. Elina Druker, Björn Sundmark, Åsa Warnqvist och Mia Österlund. Göteborg & Stockholm: Makadam, 2021.

Margaretha Ullström

Folkhemsideologi i svensk ungdomslitteratur

– En 1900-talsstudie

Folkhemsideologi i svensk ungdomslitteratur. En 1900-talsstudie är en diskursanalytisk studie där sjuttio realistiska ungdomsböcker behandlas med utgångspunkt från svenskt folkhem och folkhemsideologi. Studien blottlägger folkhemsideologiska strukturer och synliggör hur klass och kön tar plats inom ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs. Vidare synliggörs ungdomslitteraturens framställning av arbetarklassen, särskilt arbetarklassens pojkar och mödrar. I ungdomslitteraturens folkhemsideologiska diskurs genljuder en stark röst som under hela seklet betonar kvinnans frigörelseprocess genom utbildning, arbete och ekonomiskt oberoende. Avhandlingen bidrar med fördjupade perspektiv på ungdomslitteraturens förhållande till ideologi, makt och förtryck.

Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet nr 157.

Sbi SVENSKA
BARNBOKS
INSTITUTET
THE SWEDISH INSTITUTE FOR CHILDREN'S BOOKS

9 789523 890152 >

ISBN 978-952-389-015-2